

નવી આટુનિ નીચી સ્ત્રી છે

પ્રથમ ભાગ પાન ૧

શ્રીમદ્ ભગવતી ભાગવત. અથવા-દેવી ભાગવત શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાન્તર

આ લીલીમાં છે તેવા મોટા અક્ષરે, કદ ૬૫x૪૦, પ્રેસ નંબર, ૧૯૮૪ ના શ્રીગણેશ મુખી ફ. ૪) પોસ્ટેજ ૧).

મુખ્યની વેદમં સજાએ આ મંથન ઉત્તમ ભાષાન્તર નેવા કચાવીને તેની પાછળથી એ પદેલી આશ્વિ સં. ૧૯૪૭ માં ૩. તા થી પ્રસિદ્ધ કરી હતી. આ સરવાએ અંશ મળવા બંધ પડ્યો હતો. બીજી આશ્વિ સંવત ૧૯૭૧ માં આ આશ્વિ વેદમં સજાની સમતિ લેને ૩ ગાં થી પ્રસિદ્ધ કરી હતી એ આશ્વિ પશુ કેટલાક વર્ષથી મળી ચકતી નહિ, અને એક ગુરુનારે એનું ને ભાષાન્તર કરાડેલું તે ભેદિને ઓછું ગમવા છતાં પણ હરિપિયા ખચીને લેતું પડ્યું હતું. આ સંસ્થા તરફથી મહાભારત છપાઈ જતા આ મંથ છપાવો ચર થયો હતો. આજળ કરતા દહ કાગળ, છપાઈ, બધાઈ વગેરે બધાના મોઢા છે, તોપણ આ ત્રીજી આશ્વિની કિમત તેટલા પ્રમાણમાં રાખતી નહિ પડતા ઓછી રાખી ચકાઈ છે અને ઉપર જણાવ્યું તેમ શ્રીગણેશનો નો ચારણ રખાઈ છે. શ્રીમદ્ ભગવત અને આ મંથ એ બેમાંથી મુખ્ય પુરાણ કથા અને ઉપ-પુરાણ કથા, એ બાબતપર સંસ્કૃતમાં એક લખાણ ઉપોદધાનદાન ભગવતી ભાગવતનું સમર્થન થયેલું છે, તેનું પણ ભાષાન્તર આ મંથ સંચલનર માં આવ્યું છે. શીષક શ્રુતિવાળા વિદ્વાનોને આ પુરાણમંથી જનનતા અનિપ્રાચીન હનિદાસને લગતી ખાસ જાણવા જેવી માદિતી મળી ચકતે, જિજ્ઞાસુ જનોને અનેક દેહાંજી વેદ અને ઉપનિષદના મૂલ આધ્યાત્મિક કેપરેમાં મદદગર થવા પ્રાપ્ત થે; અને સામાન્ય મનુષ્યોને વર્મ, નીતિ, વગ, જન નથા બકિયથી ભરપૂર નેક અસરકારક આધ્યાત્મિક લાભ મળશે વગા અવર્ગ માટે તે બદુજ પ્રમદ થઈ પડે એવા અનેકાનેક સતીસાધીઓના આધ્યાત્મિક આ મંથમાં છે. સસ્તું સાહિત્ય વધીકે સાર્થક, અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

નિવેદન

આદર્શ દર્શાતમાળાનો આ બીજો ભાગ વિવિધ ગ્રંથમાળાના ૧૯૧-૯૨ મા અંકતરીકે અને ૧૯૮૨ ના છેલ્લા પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ થાય છે. આદર્શ દર્શાતમાળાનો પહેલો ભાગ સંવત ૧૯૮૧ ના છેલ્લા પુસ્તકરૂપે નીકળેલો, તેના નિવેદન અને પ્રસ્તાવનામાં દર્શાતોની યોજના, યોજક અને ઉપયોગ ઇત્યાદિવિષયે જે કાંઈ લખવા-સૂચવવામાં આવ્યું છે, તેજ આ બીજા ભાગને પણ દરેક રીતે લાગુ પડે છે; તેથી દરેક વાંચનારને સૂચવવાનું કે, એ પહેલા ભાગમાંનું નિવેદનાદિ તેઓ એક વાર પુનઃ પણ વાંચી જઈ તાજું કરે અને તે પછીજ આ બીજો ભાગ વાંચવો શરૂ કરે.

આ પુસ્તકમાં દર્શાતોની સંખ્યા ૪૨૪ છતાં તેમાં અંક ૪૦૫ સુધીનો જાપાયાનું કારણ એ છે કે ૧૯ દર્શાતો બીજા દર્શાતોના પેટાભાગતરીકે જાપાછ ગયાં છે.

આ નીચે આપેલી હકીકત તથા સૂચનાઓ ધ્યાનપૂર્વક વાંચવામાં આવે, તથા શુદ્ધિપત્ર મુજબ પ્રથમથીજ સુધારી લેવામાં આવે, અને તે પછી ગ્રંથના વાંચનમાંથી સૂચિત થતો સત્ય સુખદાયક જ્ઞાન-ચારિત્રવર્ધક સદુપદેશ કાળજી-પૂર્વક લક્ષમાં લેવામાં આવે, એવી પ્રત્યેક વાંચનાર બંધુપ્રત્યે ખાસ ભક્તિભર્યુ-પૂર્વક ઈ તત્ સત્

માગશર ૧૯૮૪

ભિક્ષુ-અખંડાનંદ

જરૂરી હકીકત તથા સૂચનાઓ

૧-ખાસ કિશાયત વિષે

વિવિધ ગ્રંથમાળાના આની આગલા અંકમાં નીચલાં પુસ્તકો પોષમાસ સુધી નીચે જણાવેલી કિશાયતે આપવાનું જાહેર કર્યું છે; તે વાતની પ્રત્યેકને ખાસ યાદ આપી વિશેષમાં જણાવવાનું કે, વિવિધ ગ્રંથમાળાનું આ પુસ્તક વી. પી. થી મોકલવાનું હોવાથી જેમના હાથમાં તે પોષ માસ પૂરો થયા પછી આવે,તેઓ પણ જો તે પછી પાંચ સાત દિવસમાં નીચલાંમાંનું જે જે મંગાવશે તેમને પણ તે નીચલી કિશાયતથીજ અપાશે.

નામ

જાપેલું તરતમાં

૧-સંપૂર્ણ મહાભારત-સાત ભાગમાં	૩૧)	૩૨)
૨-શાન્તિપર્વ-મહાભારતનું	૫)	૪૧

૩-શ્રીમદ્ ભગવતી ભાગવત	૪૧૧	૪)
૪-વાદમીકિ રામાયણ	૬)	૫૧
૫-તુલસીકૃત રામાયણ... ..	૬)	૫૧
૬-યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ	૧૦)	૮)
૭-મહાભારત ચિત્રાવલિ } દરેકનું પાકા પૂંદા સાથે	૧)	૦૧૧
૮-રામાયણ ચિત્રાવલિ } અને સાદા પૂંદા સાથે	૦૧૧	૦૧
૯-મહાભારત અને રામાયણવિષે કેટલાક વિચાર	૦૧૧	{ દરેકમાં
૧૦-મહાભારતવિષે વિદ્વાનોના વિચાર	૧૧	{ ૪આના
૧૧-શુભસંમદ-ભાગ બીજો સાદું પૂંદું ૨) પાકું પૂંદું	૨૧	{ કમી.

૨-વિવિધ ગ્રંથમાળાની પૃષ્ઠસંખ્યા વગેરે

વિવિધ ગ્રંથમાળા નો ૧૯૮૨ નો પૃષ્ઠમેળ નીચે મુજબ છે:-

મંચાંક	પુસ્તકનું નામ	પૃષ્ઠ	કદ	ચિત્ર
૧૮૧થી૧૮૩	દાનવીર કર્નેગી	૩૮૪	૫૧૧×૮૧	૧
x x x	શુભસંમદ-ભાગ પહેલો... ..	૧૬૦	,,	૦
૧૮૪થી૧૮૫	મહાભારત અને રામાયણવિષે			
	કેટલાક વિચારો અને સૂચનાઓ... ..	૨૦૦	૬૧૧×૧૦	૯
x x x	સતોના સાદ-ભાગ પહેલો... ..	૩૨	૪×૬૧	૦
૧૮૬થી૧૯૦	શુભસંમદ-ભાગ ૨જો... ..	૫૬૨	૬૧૧×૧૦	૧
૧૯૧થી૧૯૨	આદર્શ દર્શાવતીમાળા-ભાગ બીજો	૩૯૨	૫૧૧×૮૧	૦
x x x	ઉપલી પૃષ્ઠી બે પુસ્તકના પૃષ્ઠ હોદા			
	કદનાં હોવા બદલ ઉમેરવાની સંખ્યા	૨૬૬	x x	x
	કુલ	૨૮૫૬		૧૧

ઉપલી પૃષ્ઠસંખ્યા ૧૬૦૦ ને બદલે બે દળર ચવાતું કારણ એ છે કે એમાંની ૫ આવાં નિશાનવાળા તથા ચોપટીઓ ગ્રંથમાળાનાં આદરને ખાસ પધારાનરીકે અપાઇ છે

ઉપર જણાવેલાં વિવિધ ગ્રંથમાળાના સંવન ૧૯૮૨ નાં પુસ્તકોનો સેટ દરે પછી મંગાવનારને તેના વાર્ષિક મૂલ્ય ઉપરાંત ટપાલખર્ચ તથા શુભાર ૩. ૧) અને વી. પી. સાથે રૂ. ૧૧ લેવવાનો આવશે.

ઉપલી ૬ આવા નિશાનવાળા તથા ચોપટીઓ વિનામૂલ્યે અપાયતી, તે પૈકી શુભસંમદ-ભાગ પહેલો નો ખસાસ યથા ગયો છે. તેથી એ સિવાયનાં ખાકીનાં બે પુસ્તકોજ ઉપલા સેટ બેમાં ચાલુ ૧૯૮૪ના ફાગણ માસ સુધી (ચિલ્લક દરે નો) અપાશે. શુભસંમદનો પહેલો ભાગ ફરી અપાશે ઉ તેનું મૂલ્ય ૦૧ છે.

૩-વિવિધ ગ્રંથમાળાના બીજા વિભાગવિષે

સંવત ૧૯૮૧ માં વિવિધ ગ્રંથમાળાનો બીજો વિભાગ જારી કરેલો તે પેટે નીચે મુજબનાં ત્રણ પુસ્તકો તેના ગ્રાહકોને મોકલાયાં હતાં:-

ગ્રંથોંક	પુસ્તકનું નામ	પૃષ્ઠસંખ્યા
૧ થી ૬-	પ્રીતમદાસની વાણી	૪૨૦
૪ થી ૬-	શ્રી ભક્તચરિત્ર અથવા ભક્તિરસામૃત	૪૦૮
૭ થી ૮-	છોટમની વાણી-ગ્રંથ ૧ લો	૨૬૪
		કુલ પૃષ્ઠ ૧૦૯૨

ઉપલા દિસાએ એ બીજા વિભાગમાં હજી એક પુસ્તક આપવાનું બાકી રહે છે; પણ ગ્રાહકસંખ્યા થોડી હોવાથી તે નહિ છપાવતાં નીચે મુજબ ગોઠવણ કરી છે:-

ક-જે જે સળંગનોએ સં. ૧૯૮૧ ના બંને વિભાગના લવાજમ બદલ રૂ. ૭) ભર્યા છે, તેમને વાત્ર અને પાકાં પૂકાં બદલ રૂ. ૬) ભરનારને રૂ. ૧) આ ચાલુ વિભાગના ૧૯૮૩ ના વી. પી. માં મળે એપાશે-અર્થાત્ એછા મંગાવાશે. અને જેઓએ એ વર્ષના ગ્રાહક રહેવાની ના લખી દશે, તેમને રોકડા અપાશે.

જ-જેમણે માત્ર એ બીજા વિભાગમાંજ ગ્રાહક થઇને પૂરેપૂરા રૂ. ૪) અથવા પાકાં પૂકાં બદલ રૂ. ૫) ભર્યા દશે; તેમને તેની ચોથાઈ જેટલી રકમ મળે એપાશે.

ઉપર પ્રમાણે ઉકેલ કરીને વિવિધ ગ્રંથમાળાનો બીજો વિભાગ હાલ તુરત તો દુકાનથી રખાયો છે. અને સંતવાણીના ગ્રંથો ચાલુ વિભાગદ્વારાજ બનશે તેટલા નીકળશે.

૪-શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા

ગુજગર્ભી સરલ દીકાસહિત શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા-આ સંસ્થા તરફનો આ સુરકો એ-એક વર્ષથી મળે નથી તે ક્ષેત્રે આ તો ચાલુ સાલના ઉનાસમાં બહાર પડી જશે. મૂલ્ય પણ ત્રણ કે ચારજ આના રહેશે.

દિલ્લી સરનાયેસહિત શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા-આ સુરકો હજી મળી શકે નહીં, તેનું પણ મૂલ્ય હવે માત્ર બીજા અને પાકાં પૂકાં સાથે જ રખાયું છે. મૂલ્ય ઉપરોક્ત પેટાએ મળે પણ વોળા ની પ્રિન્ટ મોકલવી.

મરાઠી મળનાયેસહિત શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા-આ પુસ્તક પણ હવે ઉપરોક્ત પ્રિન્ટ મળે. હવે પેટાએ બદલ દોઢ આના વધુ મોકલવો.

રામાયણાદિત્રિપે એક સંતના ઉદ્ગાર*

(ત્રિપના પત્રમાંથી લેવાયેલી અંક)

હરિદાસના કુંબળું ફળ, x x મને મારી પોષ્યતા કરતાં વધુ મળ્યું જણાય છે. x x પરિણામે હૃદયના મરેજો પ્રેમભાવ મારા મનજીમાં ફેલાતાજે છે અને (મરતું) આદિત્ય વ. કા. ના) ભક્તિરસા-મૃત તથા રામાયણાદિ પુસ્તકોના અધ્યયને તેમાં વધારો થયો છે. x x x તુલસીકૃત રામાયણનું પહેલેથી હૃદયે સુખીનું પ્રથમ વાંચન મેં પૂરું કર્યું. કાદમ્બોદામ, અલમોદા, મયુરી વગેરે દિમાલયની તપોભૂમિમાં વારા કરી ઉપલાં પુસ્તકોનું વાંચન કરતાં મારા હૃદયની પહેલેથી મૂડી અને વેશન ભૂમિમાં, પ્રવૃત્ત ઉગવા માટેલા પ્રેમ-અંકુરને, કેવાં કેવાં અશુ-ભજનું સિંચન મળ્યું છે, વિકારરૂપી પામનું કેવું નિંદણ થયું છે તથા ભક્તકથારૂપી વારથી કેવો જાગ્રાવ પ્રાપ્ત થયો છે, તે હું કેમ વર્ણવી શકું?

x x x મારા હૃદયમાંથી શું વાત કરું? આ લખતાં અંદાજે મારું શરીર પુલકાયમાન થઈ જાય છે કે, પ્રેમબીજને વાવવાવાળા મારા આજુનાથ, મારા સ્વામી, મારા હૃદયના માલીક, મારા પ્રિયતમ કે જેઓશ્રીના ઉપકારમાં હું જન્મોજન્મ સુધી રહેલો છું, તે પૂજ્ય મહાત્માના શીતળ સત્સં-ગમાં કરી એક વાર આજ આર-પાંચ મહિના થયાં પ્રેમપાન કરી રહ્યો છું.

x x x મારી પાશ્વિમાત્ય જડવાદી કેળવણીએ મારામાં પ્રત્યક્ષવાદી વૃત્તિ પેદા થઈ હતી અને પરિણામે ભક્તિનાં લક્ષણો-શરીરનું પુલકાયમાન, શોમાંચિત થવું, નેત્રોમાંથી જળની ધારાઓનું વહેવું, શુધ્ધભુજનું ભૂલાઈ જવું અને અતંદ્રધ્યાન થઈ સમાધિમગ્ન બની જવું, એ વગેરે લોહું પ્રત્યક્ષ મારા પરમ પૂજ્ય સ્વામીજીમાં વારંવાર ન જોતે તથા મારા પોતામાં કંઈક અટપાંશ પણ ન અનુભવતે તો હું કદી પણ માનતે નહિ. આવા ભક્ત્યાત્માના સંગમાં ભાગ-વત, રામાયણ વગેરે વાંચવાથી કાંઈ અજળ ભાવ, કાંઈ અસાધારણ લાગણી, કાંઈ અલૌકિક પ્રકાશ અનુભવાય છે. x x x

x આ પત્ર મ-મુરીથી છેક દુકા નામવાળો મળેલો. પૂર્વ નામ કે હાલનું સ્થળ જાણમાં નથી. રામાયણાદિ ગ્રંથોનો મરિમા સર્વ કોઈ વધુ સમજે એજ હેતુ છે.

* "સફળ પદારથ દે જગ માંદો, કર્મદીન (અપત્તરહિત) જન પાવત નાહી." વળી "શોષો અને જડશે, (પારણ) કેશો અને ઉપડશે, માગો અને મળશે" ઇ. મદાપુરગોનાં વચનો એકનિષ્ઠ પુરુષાથી ત્રિનિવાસુને મારે કોઈ કાલે જોતાં પડ્યાં પણ નથી અને પડનાર પણ નથી. અરાણ સિદ્ધ-અખંડનંદ

भक्त और भगवान

- भक्त कहें छे:—आध है यह विजयादशमी, पर वह धारा राम कहाँ ?
 आर्यों का आदर्श नृपति वह रक्षक दीलाधाम कहाँ ?
 यहाँ अनेकों रावण दैजो, भया रहे हैं अत्याचार,
 दशों दिशाओं से उठता है, कैसा लीषणु हाहाकार. १
- विजये ! क्यों परतंत्र देश में आर आर तुम आती हो ?
 क्यों अतीत श्री याद दिलाकर दिल हो व्यर्थ दुष्पाती हो ?
 यहाँ तुम्हारे स्वागत के हित, कौन लला होगा तैयार,
 यहाँ रक्त श्री जगह देह में सजके पहती है जलधार. २
- भगवन् ! भारत में निर्णाल श्री, दैजो कहीं पुकार नहीं,
 वे कैसे कुचले जाते हैं, उनके दुःख का पार नहीं.
 आओ क्या अथ ली अधर्म का हुआ नहीं है अब्युत्थान ?
 अथवा धर्म शेष है कुछ ली, नहीं हुआ क्या वह त्रियमान ? ३
- भगवान् गोदया:—भक्तों ! भारत में आने से मुँहका कुछ र्छंकार नहीं,
 अथवा दुःखी भारतीयों के प्रति दिल में ली कम धार नहीं.
 लला भूल कैसे सकता हूँ भरत—भूमि अपनी धारी,
 जहाँ अनेकों जन्म धार कर दीला अपनी बिस्तारी. ४
- कैसे भूला न सकता है, यमुना का वह मंजु पुलिन,
 नीपवृक्ष के उपर यदकर, मुरली का पावन प्रतिदिन.
 हाथों में लक्ष्मी धारण कर गोधन संग जन में जना,
 आलों से मिल जडे प्रेम से जेल जेलना सुख पाना. ५
- पहले यशुमति कौशल्या सी माताओं उत्पन्न करे,
 नंद और दशरथ जैसे तुम पहले सख में लाव लरे.
 कहाँ जनक जननी हैं जैसे, मेरे योग्य कहाँ आगार,
 जिस दिन होगा यह सख उस दिन निश्चित है मेरा अवतार. ६
- (सं. १८८४ आश्विनना “शृद्धक्षमी” मां लेखक—जवालाप्रसाद मिश्र)

दिवाली नहीं, दिवाला है.

दिवाली नहीं, दिवाला है.

होगा कहीं प्रकाश हमें क्या ? यहाँ अंधेरा भारी;
तुम जिन सूनी दुध आल यहाँ, भारत भूमि हमारी.

नहीं कोई रणवाला है. दिवाली० १

कमले ! अपने कीड़ा-स्थल का क्यों तग भेड़ी आप;
आओ, आओ, हम व्याकुल हैं दुःख देवि ! नयनाप.

देशपर पादल काला है. दिवाली० २

भारत छोड़, विदेश गयीं क्यों ? स्वर्गोपम यहाँ देश;
प्रेम पड़ाया वहाँ अनोखा, यहाँ न रक्षणा वेश.

हमारा जंशीवाला है. दिवाली० ३

तेरी पूज कमले ! फिर भी करते हम प्रति वर्ष;
आवाहन करते मंत्रों से, यहाँ मनाते दर्प.

जलाश्रय दीपक—भासा है. दिवाली० ४

दिया जलाकर देण लिया अण, तेरा पता न पाया;
चूरीभर यदि गर्भ विज्ञायत आसन वहाँ जमाया.

जना अण युशेप आसा है. दिवाली० ५

हम तो सिर्फ लक्ष्मी पीटते, पूज ही दर साल;
भूष से भरे यहाँ शयन प्राणी, पड़ते निन कुशल.

देश अण दोल—जेदाला है. दिवाली० ६

दन्द्रि—दानव यहाँ दिनोंदिन करता ताण्डव—नृत्य;
“दन्द्रि” देण यहाँ धनराता है, ऐसा अहंभुन कृत्य.

जना है हँसा हुआ है. दिवाली० ७

(रसपिता—महेश्वरन शर्मा जी: “हं” “दन्द्रि” ना कम्पनाम्नांथी)

કાશી રામકૃષ્ણ સેવા-આશ્રમ

ઉદારાત્માઓ માટે સુંદર તક

હમારે પાસ મોતીચંદ છ મહોદય સી. આઈ. ઈ. સભાપતિ રામકૃષ્ણ સેવા-આશ્રમ શ્રી એક છપી હુર્મ અપીલ 'ચાંદ' મેં પ્રકાશનાર્થ આપ્યું છે. કહના ન હોગા, નિઃસ્પૃહ સેવા શ્રી દૃષ્ટિ સે સેવા-આશ્રમ દેશ શ્રી એક અત્યંત ઉપયોગી સંસ્થાઓ મેં છે. ઉક્ત સેવા-આશ્રમ કાશી મેં સન્ ૧૯૦૦ ઈ૦ મેં સ્થાપિત હુઆ થા. ઇસક ઉદ્દેશ્ય અનાથોં, પીડિતોં, નિર્ધનોં તથા રોગિયોં શ્રી સેવા-શુશ્રૂષા કરના હી થા. આજ આશ્રમ ને અપને મહાન્ ઉદ્દેશ્ય મેં સંતોષપ્રદ સફલતા પ્રાપ્ત કી છે. ઇસ સમય આશ્રમ મેં પ્રતિદિન ૧૨૨ રોગી રહકર ચિકિત્સા તથા સેવા પા રહે હૈં. ઇસકે અતિરિક્ત ૨૭૫ બાહર સે આને-વાલે રોગિયોં શ્રી ભી સેવા શ્રી જતી છે. ૮૦-૯૦ આદમિયોંકા સ્થાયી સહાયતા તથા ૧૩૦ ભૂખોં ઔર પીડિતોં શ્રી ફુટકર સહાયતા ભી કી જતી છે.

એક અત્યંત પ્રસિદ્ધ તીર્થ-સ્થાન હોને કે કારણ બનારસ મેં અસંખ્ય ઔસી બૂઠી અવસ્થાવાલી તથા નિર્ધન મહિલાઓં તીર્થ કે ઉદ્દેશ્ય સે આતી હૈં, જે પ્રાયઃ વહાં રોગ-ગ્રસ્ત હો જતી હૈં. ઇસ પ્રકાર કી મહિલાઓં કે લિયે આશ્રમ અપના એક પૃથક્ સેવા-વિભાગ ખોલના ચાહતા હૈ. ઇસકે લિયે આશ્રમ કે જગહ ઔર મકાન શ્રી આવશ્યકતા હૈ. સંયુક્ત-પ્રાન્તીય સરકાર ને આશ્રમ કે ૨૫ હજાર રૂપયોં શ્રી સહાયતા પ્રદાન શ્રી હૈ; પરંતુ યહ રકમ પર્યાપ્ત નહીં હૈ. આશ્રમ કે અભી ઔર ભી ૫૦ હજાર રૂપયોં શ્રી આવશ્યકતા હૈ. હમ દાની પાઠકોં કા ધ્યાન ઇસ ઉપયોગી સંસ્થા શ્રી ઔર આકર્ષિત કરતે હૈં. જે સજ્જન દાન ભેજના ચાહતે હોં, ઉન્હેં નિમ્ન પતે સે ભેજના ચાહીએ.

સહાયક મંત્રી, રામકૃષ્ણ-મિશન હોમ ઓફ સર્વિસ

મું બનારસ સિટી

(ચાંદના અંકમાંથી)

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૮	૯	એ માત્ર	માત્ર એ
૩૩	૧૦	વહીન	વિહીન
૧૬	૧૦	હળી	હૂળી
૭૨	૧૧	કયુ	કયું
૧૬૨	૨૩	શોકસાગરમાં	શોકસાગરમાં
૧૭૬	૫-૬	વિલાસલવમાં	વિલાસલવમાં
૧૮૩	૨૭	હ	હવે
૧૮૪	૫	કયુ.	કયું.
૧૯૧	૧	શિક્ષકને પ્રત્યે	શિક્ષક પ્રત્યે
૧૯૨	૧૨	સનિકા	સૈનિકા
૨૧૭	૨૫	તયાર	તૈયાર
૨૨૪	૨૧	કરતા	કરતાં
૨૫૦	૯	છટકો	છટકો
૨૫૧	૪-૫	દાયપાર	દયિપાર
૨૬૭	૭	યુવકે કે કહ્યું	યુવકે કહ્યું કે
૨૭૮	૨૦	મદાપ	મદગિ

અચૂના—(૧) આ પુસ્તકમાંનાં જે જે પૃષ્ઠો ઉપર વિષયનાં મથાળાં આવેલાં હોઈ પૃષ્ઠાંક નથી હપાયા, ત્યાં તે લખી લેવાથી વાંચનાર માટે અનુકૂળતા વધશે. ઉલટનાં સોએક પૃષ્ઠ ઉપર તે એ અંક હપાયા હેલ.

(૨) વિવિધ અંકમાળાના આની આમસા પુસ્તકમાં પૃષ્ઠ ૨૨૨ ની કીટી ૧૪ માં (સમ્પ્રદાશિ-તા. ૧-૯-૨૬) એવું લખ્યું છે, તેને બદલે (ગાંડીય તા. ૧-૧૧-૨૫) આવું મુદારી લેવું.

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	શિવરામ કિંકરનો ઈશ્વર ઉપર અડગ ભરંસો	૧
૨	સાચી નિષ્કામતા અને સાત્વિક દયા-દાનનો નમુનો	૨
૩	બાલાનંદ સ્વામીની ત્યાગવૃત્તિ	૬
૪	દાર્શીઆઓના દેખાવથી હજારો ઉપર થયેલી અસર	૬
૫	એક સુસ્તાનની ઉદારતા તથા નિષ્પક્ષ ન્યાય	૭
૬	અંત્યભેદપ્રત્યે તિરસ્કાર અને આભડછેટ	૮
૭	યોગ્ય સરદારવિના સિપાઈઓનું ચૌધું નકામું છે.	૯
૮	એક ચિત્રકારની પોતાના ધધાદારીપ્રત્યે પ્રીતિ	૧૦
૯	ખરો કળાવાન કોણુ ?-ટોલ્સ્ટૉયનો મત	૧૦
૧૦	મદાધર લઘાચાર્યની અપૂર્વ ખાત	૧૧
૧૧	સાચા ત્યાગ-વૈરાગ્યની અપૂર્વ શાન્તિ	૧૩
૧૨	એક મુસ્લીમ મૂરનો સ્વધર્મવિશ્વાસ	૧૩
૧૩	માત્ર એકજ વાક્ય ઉપરથી કુટુંબનો ત્યાગ	૧૪
૧૪	ખોરાસાની સુવસ્ત્રની હાજરજવાબી તથા દૃઢ શ્રદ્ધા	૧૪
૧૫	એક 'ધર્મ' શબ્દમાં સમગ્ર કર્તવ્યોનો સમાવેશ છે.	૧૫
૧૬	સુખ કે દુઃખ આ સંસારમાં સદાય ટકવું નથી... ..	૧૬
૧૭	મધુસૂદનનો દુઃખમાં વિદ્યાભ્યાસ	૧૭
૧૮	શુદ્ધજ્ઞથી થતો પસ્તાવો	૧૮
૧૯	સાદા ખાનપાનથી થતા મોટા લાભ	૧૮
૨૦	બદારના ભપકાપર મોઢી પધવાનું પરિણામ	૧૯
૨૧	અકિમબાણનું નિરાશિમાન	૧૯
૨૨	મેરિયાદીનો માનુસકિ અને ઈશ્વર ઉપર વિશ્વાસ	૨૦
૨૩	કુળીએ પુત્રોને આપેલું શિક્ષણ	૨૦
૨૪	મગ્ગ પ્રત્યક્ષનો સદાગ્રહ અને પ્રભુક્રિાનો જય	૨૧
૨૫	કિરોર પાર્કરનો પસ્તાવો	૨૧
૨૬	મેઝિની ઉપર મેની માતાની અસર	૨૨
૨૭	બાલમંદ્ર દેવની અભાવજનું દુઃખ	૨૩
૨૮	એક પશિને મળી પડી અ.વદારિત દાનની ખામી	૨૩
૨૯	એક દરોહો આપેલો નવન પ્રદેશો દેવન ઉપર	૨૪
૩૦	મદન નવવેળા પહેરેલો વિદ્યારેમ	૨૪

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૩૧	સુલિસૌંદર્યથી સરકારી માણસને મળતી શાંતિ...	૨૫
૩૨	સ્વર્ગસ્થ પ્રતાપચંદ્ર રાવની 'મહાભારત' માટે ખંત	૨૫
૩૩	એક ભરવાડે એક પંડિતને આપેલું ગાન...	૨૬
૩૪	દેશની ખરી જરૂરિયાતોવિશે પ્રેસિડેન્ટ ક્રિંકન	૨૭
૩૫	રાજા કિલિપને તુલુ દેગોનો કર્તવ્યપાલનનો ઉપદેશ	૨૭
૩૬	દધામિ તાપિનો આત્મત્યાગ	૨૮
૩૭	લજ્જા એજ ઉત્તમ રંગ છે...	૨૮
૩૮	રાજાની ધનજીતવિશે બાદશાહનો અભિપ્રાય	૨૯
૩૯	ઉત્તરિવિશે ગેરિબાટીનો અભિપ્રાય...	૨૯
૪૦	કિમતી વસ્ત્રપ્રણય સાધનામાં અંતરામરૂપ છે.	૩૦
૪૧	શિવાજી મદારાજનો પરચીપ્રત્યેનો સહભાવ	૩૦
૪૨	સર વિશ્વિયમ જોન્સનો ભારતની વસ્તુઓપ્રત્યે પ્રેમ	૩૦
૪૩	એક પંડિતકન્યાનો ધંધર ઉપર સંપૂર્ણ આધાર	૩૧
૪૪	ધંધર ઉપર વિશ્વાસ એજ શાંતિનો સાચો ઉપાય છે	૩૨
૪૫	રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવની સાદાઇ	૩૨
૪૬	રાજા રામમોદન રાવની અભિનિતિપ્રત્યે શ્રદ્ધા	૩૩
૪૭	રામમોદન રાવની સતીદાનિવારણની પ્રતિજ્ઞા	૩૪
૪૮	રાજા અને રાણી વચ્ચે પતિ-પત્નીનો સંબંધ	૩૫
૪૯	સિકંદર બાદશાહનો જીતાવણી પ્રજા સામે વ્યવહાર	૩૫
૫૦	પવિત્ર મનના પંડિત	૩૬
૫૧	ધર્મને ખાતર જીવનનો ત્યાગ કરનારા ધર્મવીરો	૩૭
૫૨	તીર્થાટનસંબંધી આશુચંદ્ર અને રામપ્રસાદના વિચાર	૩૭
૫૩	અમેરિકાના સિપાઇનું નિષ્પ્રપાસન...	૩૮
૫૪	ગોસ્વામી પાસેનો પારસમણિથી પણ કિમતી પદાર્થ	૩૮
૫૫	રાજા રામમોદન રાવની રામાયણના પાઠમાં આસક્તિ...	૩૯
૫૬	રાવવાદીનું સન્માન	૩૯
૫૭	કેશવજી બટ્ટનું ન્દાના ઔચત્રે અભિમાન લેવાયું.	૪૦
૫૮	જનરલ નોનીનો મુરકોને ઉપદેશ	૪૧
૫૯	મદાનમા માવીજીની વૈરાગ્યિન દામા	૪૧
૬૦	રાજા રામમોદન રાવની આત્મસન્માનરસુા...	૪૨
૬૧	સામદ ન લેવ.જો દેવદેવનો અભિપ્રાય	૪૩
૬૨	બોડીનબધા દેવદેવનો અભિપ્રાય	૪૮
૬૩	અલ્પવય અને વિશ્વવિદ જાનુવા જેવા વિચારો	૪૫

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૬૪	લેખકોને કાઉન્ટ ટ્રાસ્ટોયની શિખામણુ	૪૬
૬૫	સુખશાન્તિ ભોગવવાનો આગાદ ઉપાય	૪૬
૬૬	બાદશાહે કરેલી ગરીબ ખેડુતના સદ્ગુણની કદર	૪૭
૬૭	લક્તના લગવાન... ..	૪૯
૬૮	ધન તથા વિદ્યા	૪૯
૬૯	જીવનચરિત્ર કયારે લખાવું જોઈએ?... ..	૫૦
૭૦	ગ્રેસ ડારલિંગની દયા	૫૧
૭૧	મહાન લક્ત તુકારામની સહનશીલતા	૫૨
૭૨	ગરીબોની સેવાવિષે સ્વામી વિવેકાનંદનો અભિપ્રાય	૫૨
૭૩	ધર્મપ્રચારને માટે જ્ઞાનની આવશ્યકતા	૫૩
૭૪	પુરાણ સમજવા સારૂ બ્રાહ્મણગ્રંથના અભ્યાસની જરૂર	૫૩
૭૫	સાચો પ્રભુપ્રેમ અથવા ઈશ્વરપ્રાર્થના કેવાં હોય ?	૫૪
૭૬	પ્રજાને બાયલી બનાવવાનો ઉપાય	૫૪
૭૭	પરમહંસ રામકૃષ્ણનો પ્રસિદ્ધિમાટે તિરસ્કાર	૫૫
૭૮	સાધુએ દરેક કામ ચીવટથી કરવાં જોઈએ... ..	૫૬
૭૯	સંત કનકદાસને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ	૫૬
૮૦	ઈશ્વરના સર્વવ્યાપકપણાનું જ્ઞાન	૫૭
૮૧	તીવ્ર સ્મરણશક્તિ	૫૭
૮૨	જહાણુ વીણતાં પંડિત !	૫૮
૮૩	સ્વામી વિવેકાનંદનું બ્રહ્મચર્ય અને સ્મરણશક્તિ... ..	૫૯
૮૪	સ્વર્ગસ્થ દેવીપ્રસન્ન રાયનું સરળ જીવન	૬૦
૮૫	દેવીપ્રસન્ન રાય ઔધરીનો પુત્રવધૂપ્રત્યે વાતસલ્યભાવ	૬૧
૮૬	હાજીમોહમદ મહસીનનું શુભ દાન	૬૨
૮૭	હાજીમોહમદ મહસીનની નોકરોપ્રત્યે લાગણી	૬૨
૮૮	ડિડિરોના હૃદયની વિશાળતા	૬૩
૮૯	દુર્વ્યસનનો એકદમ ત્યાગ	૬૪
૯૦	કુરૂપસંબંધી કાલિદાસની વ્યાખ્યા	૬૫
૯૧	અદેખા માણસોને થતું બેવડું દુઃખ... ..	૬૫
૯૨	કામોયેન્સનો કૃતજ્ઞ હિંદી ચાકર	૬૬
૯૩	દેવીપ્રસન્ન રાય ઔધરીનો સ્વદેશી ભાવ	૬૬
૯૪	ક્ષમાવૃત્તિમાં રહેલી શક્તિ-બિશપ ટિઅન... ..	૬૭
૯૫	વીપ્રસન્ન રાય ઔધરીના ધર્મમતની ઉદારતા	૬૮
૯૬	રમાબાઈ રાનડેના પિતાનો પુત્રીને બોધ	૬૯
૯૭	ક્ષાત્રકીર્તિ-રાજા દિલીપ	૭૦

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૬૮	ઉત્તમ માનવની ક્ષમિષા પણ દેવી ઉચ્ચ હોય છે ?	૭૧
૬૯	શ્રી દેવીપ્રસન્ન રાધનો સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ... ..	૭૧
૧૦૦	ધરમચર્ચાના દિસાજ રાખવાની આવશ્યકતા	૭૨
૧૦૧	પરોપકારનાં નાનાં મોટાં કાર્યોવિષે સમજૂતી	૭૨
૧૦૨	નેપોલિયન બોનાપાર્ટની પક્ષીપ્રત્યે દયા	૭૩
૧૦૩	સોફિસ્ટિકનો મૃત્યુવિષે અભિપ્રાય	૭૩
૧૦૪	સ્વામી વિવેકાનંદની સહૃદયતા	૭૪
૧૦૫	વેલિંગ્ટનના જીવની સાર્થકતા	૭૪
૧૦૬	ચીનમાં સ્વામી વિવેકાનંદ	૭૫
૧૦૭	વસ્તુનું મૂલ્ય તેના સંપ્રદમાં નહિ પણ વપરાશમાં છે... ..	૭૬
૧૦૮	એક નાગરજીની પાકશાસ્ત્ર તથા મૃદકાર્યમાં કુશળતા	૭૬
૧૦૯	મદદદેવ ગોવિંદ રાનડેની ગરીબોમાટે લાગણી	૭૮
૧૧૦	રાનડેનું અવિચલિત આચારપાલન	૭૮
૧૧૧	વિલિયમ કરીનો વિદ્યાપ્રાપ્તિમાટે અસાધારણ શ્રમ	૭૯
૧૧૨	પ્રેમનું બળ	૮૦
૧૧૩	જાણુ ચૂકવવાની કાળજી	૮૧
૧૧૪	ગણપતરાવ ભાડેની માતૃભક્તિ	૮૨
૧૧૫	સામા સાધુ હરિનંદ ભટ્ટાચાર્યના ઉત્તમ ગુણ	૮૩
	૧ જાતેજ ચોક્કસ કરીને અભિપ્રાય આપવો.	૮૩
	૨ હઠી દયા અને જાતમહેનત	૮૩
	૩ વચન અને દયાને ખાતર પમાર જતો કયો... ..	૮૩
૧૧૬	બાળક રાનડેની પ્રમાણિકતા... ..	૮૪
૧૧૭	સ્વાદિષ્ટ ભોજનનાં નુકસાન અને સાદા ખાનપાનના લાભ	૮૫
૧૧૮	એક મુસલમાન ભક્તની નમ્રતા	૮૬
૧૧૯	એક ઉત્તમ આર્થ-ઝી-રમાબાઈ રાનડેની સંજ્ઞાસીધતા	૮૭
૧૨૦	ઉમાબાઈ કુર્બેકર અને પુરાણવાર્તાનું કથન	૮૮
૧૨૧	પુત્રને સન્માર્ગે લાવી દેશને બચાવનારી મદદાત્રી માતા	૮૯
૧૨૨	બાપ તેવા બેટા-પ્રબળે ઉત્તમ બનાવવાની કળા... ..	૯૦
૧૨૩	માતૃપ્રેમ	૯૧
૧૨૪	હાર્ટ રસીદનું રામાનું શિક્ષણ	૯૧
૧૨૫	પરિશ્રમ પછી વિનોદની આવશ્યકતા છે... ..	૯૨
૧૨૬	રાનડેએ પદ્મસમર્ચન ખાતર વેડેલું અપમાન	૯૩
૧૨૭	રાનડેએ હજાર પાંચેથી લઈધેનું શિક્ષણ	૯૪
૧૨૮	મહાકવિ એન્ડ્રેસની નોકરપ્રત્યે દયા	૯૫

[illegible]

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧૬૩	સાધ્વી રાખેયની પ્રભુપ્રાથના	૧૨૬
૧૬૪	સાચા પ્રભુલક્ષ્મીની દુઃખમાટે કેવી સમજણ હોય છે ?	૧૨૭
૧૬૫	એક મહાસાધ્વીને દુઃખમાં પણ પ્રભુરૂપાનો અનુભવ થયો.	૧૨૮
૧૬૬	સાચો બ્રહ્મજ્ઞ કેને કહેવો ?	૧૩૦
૧૬૭	સ્વામી વિવેકાનંદની ગરીબોપ્રત્યે દયા	૧૩૧
૧૬૮	માનપાનપ્રત્યે ક્ષોરેન્સ નાઈટિંગેલની ઉપેક્ષા	૧૩૨
૧૬૯	કુમારી ક્ષોરેન્સ નાઈટિંગેલની સેવાચાકરી	૧૩૩
૧૭૦	સ્વામી વિવેકાનંદનાં આત્મસંયમ અને આત્મગોપન	૧૩૪
૧૭૧	કર્તવ્યક્ષેત્રસંબંધી ઉત્તમ સલાહ	૧૩૫
૧૭૨	રામતનુ લાલિડીના જાણુવા જેવા સદૃશ્ય	૧૩૬
	૧ અસલ આપણુપર તિરસ્કાર	૧૩૬
	૨ તેજસ્વિતા અને સ્પષ્ટવક્તાપણું	૧૩૬
	૩ મિથ્યાવચનપ્રત્યે તિરસ્કાર	૧૩૭
	૪ સત્યનિષ્ઠા અને ન્યાયપરાયણતા	૧૩૭
૧૭૩	પિતાના શિક્ષણ અને સત્સંગનો પ્રતાપ	૧૩૮
	૧ અમિનીકુમાર દત્તનાં આવેલી સેવાવૃત્તિનું કારણ	૧૩૮
	૨ અમિનીકુમાર દત્તનો અંગ્રીજ શબ્દોપ્રત્યે તિરસ્કાર	૧૩૮
	૩ અમિનીકુમાર દત્તનો મિત્રપ્રેમ	૧૩૯
	૪ અમિનીકુમાર દત્તનો અસલ આચરણમાટે પદ્યપ્રતાપ	૧૩૯
૧૭૪	એક સાચા બ્રાહ્મણની સરળતા-મહાપાનથી થતી હાનિ	૧૪૦
૧૭૫	તાબાના નોકરોપ્રત્યે સહાનુભૂતિ	૧૪૧
૧૭૬	રાગમાં પણ શાંતિ અને પ્રયુક્તતા	૧૪૨
૧૭૭	હાસનાં ચાસનાં સ્વદેશભક્તિનું જ્ઞાન કેમ અપાય ?	૧૪૩
૧૭૮	પતિ અને પત્ની બન્નેનું આદર્શ પ્રત્યય	૧૪૪
૧૭૯	વિદ્યાર્થીએને ખાસ અગત્યના ઉપદેશ	૧૪૫
૧૮૦	દસન-મંત્રની પ્રમાણિકતા અને કૃતચત્તા	૧૪૭
૧૮૧	મોડાના બાલકાદીન રમીની સાધુતા	૧૪૮
૧૮૨	દશરત મહમદ સં. આ. સં. નો પદ્મસિંધને હેત્રો ઉપદેશ	૧૫૦
૧૮૩	સુસ્તાન થવા માટે કેવી યોગ્યતા જોઈએ ?	૧૫૦
૧૮૪	ઉત્તમ સરદારને સેવકોમાટે કેટલી બધી લામણી હોય છે !	૧૫૧
૧૮૫	મરોમોની અવજળના ઠરવાથી થતું નુકસાન	૧૫૨
૧૮૬	રાણી રાસમણીની પૂજામાં અચળતા	૧૫૩
૧૮૭	મહાત્મા હિત્તામીનું સાચું તીર્થ-સંતસમાગમના કાયદા	૧૫૪
૧૮૮	અમિનીકુમાર દત્તની દેશભક્તિ માટે અતિમ અભિલાષા	૧૫૪

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧૮૯	હઝરત નૂહ પેગમ્બરની પ્રયુસાનિયા પામવાની ગાની ...	૧૫૫
૧૯૦	અશ્વિનીકુમાર દત્તની અંત્યજ્ઞેપ્રત્યે પ્રીતિ ...	૧૫૬
૧૯૧	હઝરત મુસાએ એક અલાણુ પ્રબુબક્ત પાસે મારી માગી. ...	૧૫૭
૧૯૨	પોણોસો વર્ષના વૃદ્ધ પુરુષની જ્ઞાનપિપાસા ...	૧૫૮
૧૯૩	સંત ઇસિડોરને પનિદારીઓ તરફથી મળેલો બોધ ...	૧૫૯
૧૯૪	મહાત્મા લુકમાન હકીમનો બાદશાહને ઉપદેશ ...	૧૬૦
૧૯૫	મહારાણી દ્રૌપદીની અસાધારણ ક્ષમા ...	૧૬૧
૧૯૬	દેખાદેખી કામ ન કરવું ...	૧૬૩
૧૯૭	પ્રાચીન ભારતનો અસ્તેયનો ઉચ્ચ આદર્શ ...	૧૬૩
૧૯૮	સૂક્ષ્મબુદ્ધિ અને વચનપાલનનો મહિમા ...	૧૬૫
૧૯૯	મરકરી અને અપમાન સહીને પણ લોકસેવા બળવી શકાય છે. ...	૧૬૬
૨૦૦	શત્રુની દયાપર જીવવું સારું કે તેને હાથે મરવું સારું ? ...	૧૬૭
૨૦૧	એક સ્વયંસેવિકાની ઉંડી સમજણ અને ભારે ધગશ ...	૧૬૮
૨૦૨	પુશરો પરવેઝના ગવૈયાની હાજરજવાબી ...	૧૬૯
૨૦૩	ગાંધીજીની અસાધારણ ક્ષમા ...	૧૭૦
૨૦૪	તંબાકુના ઉપયોગથી થતી હાનિ ...	૧૭૧
૨૦૫	મહાત્મા ગાંધીજીનો રાજ્યોને ઉપદેશ ...	૧૭૨
૨૦૬	સંતાનોના શિક્ષણ અને સહજીભાટે કેવી કાળજી જોઈએ ?	૧૭૩
	૧ શિક્ષણમાટે અસાધારણ કાળજી ...	૧૭૩
	૨ દાનધર્મનું શિક્ષણ આપવાની ઉત્તમ રીત ...	૧૭૩
	૩ ગરીબોપ્રત્યે દિલસોજી શીખવવાની સરસ રીત ...	૧૭૪
	૪ દુઃખીઓને મદદ આપવાનું શિક્ષણ ...	૧૭૪
૨૦૭	મહારાણી મેરીની ગરીબોને માટે લાગણી ...	૧૭૫
	૧ ગરીબોમાટે પહેરણુ શુભવાની તેમની કાળજી ...	૧૭૫
	૨ મહારાણીનો બાળકોપ્રત્યે પ્રેમ ...	૧૭૫
૨૦૮	સાચા મહાપુરુષ કેવા હોય છે ? ...	૧૭૬
	૧ ગરીબના અનાદરથી સંત ક્રાન્સિસને થયેલો પસ્તાવો ...	૧૭૬
	૨ મહાત્મા ક્રાન્સિસનો રક્તપિત્તિયાં પ્રત્યે પ્રેમ ...	૧૭૬
	૩ સંત ક્રાન્સિસને ધર્મગ્રંથમાંથી મળેલી સેવાવ્રતની પ્રેરણા ...	૧૭૭
	૪ સંત ક્રાન્સિસ અને તેના સાથીઓની જનસેવા ...	૧૭૮
૨૦૯	ખાદીધારી જૈન આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિ ...	૧૭૯
૨૧૦	મહાત્મા કૌનકયુશિયસની અતિ ઉત્તમ ઉપદેશપદ્ધતિ ...	૧૮૦
૨૧૧	પાછળથી પસ્તાવો કર્યો શું થાય ? ...	૧૮૦

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૨૧૨	ટ્રિ-એસ મેરી એટેચ્મેન્ટની વિનયક્ષિ	૧૮૧
૨૧૩	સદરાનપુરના જોડેન્ટ મેટરિયોનો વિષય ન્યાય... ..	૧૮૨
૨૧૪	સુન્દાન સુદાદના સુનાદના ગોપદાયક નિકાલ	૧૮૩
૨૧૫	બાલ્યુના જેવાં ગુણકર્મ દોષ તેનેજ બાલ્યુ કહેવાય. ...	૧૮૪
૨૧૬	આત્મચરિત્ર બાળવ અશ્વિનીઆશુનો વિનય	૧૮૫
૨૧૭	મહાત્મા અશ્વિનીકુમારનો બાળ સનીયચરિત્રને ઉપદેશ ...	૧૮૫
૨૧૮	આનવજનનના કલ્યાણ્યુભાટે ગુરુવાના તોડનાર મહાત્મા... ..	૧૮૬
૨૧૯	આદર્શ સમાજસેવક કેવા દોષ ?	૧૮૭
૨૨૦	અક્ષીકા મામૂ રચીદની સદનસીલના અને શામા... ..	૧૮૮
૨૨૧	એક બહેનનો બાલ્યુભાટે અસામાન્ય પ્રેમ	૧૮૯
૨૨૨	આનંદાન વિદ્યાર્થીની શિક્ષક પ્રત્યે અસામાન્ય ગુરુભક્તિ ...	૧૯૦
૨૨૩	જનરલ કાલુ ધોળાનું સાદસ	૧૯૧
૨૨૪	પ્રથમ આદર્શ રાજ પૃથુ	૧૯૨
૨૨૫	દાસની પૂજનપદ્ધતિ અને અશ્વિનીકુમાર દત્ત	૧૯૩
૨૨૬	સાદાઈનો પશુ ગર્વ કરવો એ ખોટું છે.	૧૯૪
૨૨૭	મહેનતમજુરી ઠરી સ્વાવશંજનનો પાઠ શીખનાર યુવક ...	૧૯૫
૨૨૮	અભિમાન દૂર કરવાનો એક ઉપાય... ..	૧૯૬
૨૩૦	સૌકેટિસની અસામાન્ય પ્રમાણિકતા... ..	૧૯૭
૨૩૧	પોતાની અજ્ઞાતા જાણે છે તેજ ખરે જાણી છે.	૧૯૮
૨૩૨	આપણા દેશમાં વિદ્યાને બદલે પૈસાનું માન થાયી વધું ?... ..	૧૯૯
૨૩૩	પ્લેટોએ મૃત્યુકાળે માનેલા જાણુવા જેવો ઉપકાર	૧૯૯
૨૩૪	શુકિલ નામના વિદ્વાનનો અસાધારણ વિદ્યાપ્રેમ	૨૦૦
૨૩૫	બાળકોને અને બાપિ સંતતિને બળવાન બનાવવાનો આસ ઉપાય	૨૦૧
	૧ ગર્ભાવસ્થામાંથીજ સંતતિનું ઉત્તમ શિક્ષણ શરૂ કરવું જોઈએ.	૨૦૧
	૨ બાલ્યાવસ્થામાં પીરસના અભ્યાસથી થતી અજ્ઞા અસર	૨૦૧
	૩ શાળાઓમાં પણ કેવા ધોરણે તાલીમ અપાવી જોઈએ ? ...	૨૦૨
૨૩૬	નેપોલિયનના કેટલાક અસાધારણ ગુણો	૨૦૩
	૧ અદ્ભુત એકાગ્રતા અને સદનસીલતા	૨૦૩
	૨ નાચ-કૂદ ઉપર નેપોલિયનનો તિરસ્કાર	૨૦૩
	૩ નેપોલિયનની અસામાન્ય કૃતજ્ઞતા	૨૦૪
૨૩૭	નેપોલિયનના માતાનું સ્વદેશપ્રત્યે અગમ કર્તવ્યપાલન... ..	૨૦૪
૨૩૮	એક ગરીબ મહેનાજીનો સંતોષ અને પરાપકારવૃત્તિ	૨૦૫

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૨૩૯	રાણી અહલ્યાબાઈએ બળવો કેવી રીતે શમાવ્યો ? ...	૨૦૬
૨૪૦	સર લલુભાઈ શાહની ઉગતી વયમાં સત્યપરાયણતા ...	૨૦૭
૨૪૧	એક બંપાતી અમલદારનું પરાપકારાર્થે પુત્રબલિદાન ...	૨૦૮
૨૪૨	આદર્શ પત્રકાર શિશિરકુમાર ઘોષ ...	૨૧૦
૨૪૩	એક ગામડીઆની પ્રભુમાં દૃઢ શ્રદ્ધા ...	૨૧૧
૨૪૪	પતિપ્રેમની પરાકાષ્ઠા ...	૨૧૨
૨૪૫	નેપોલિયનની પ્રમાણિકતા ...	૨૧૪
૨૪૬	એક અનુભવી અંગ્રેજની હિતાવહ શિખામણો ...	૨૧૫
૨૪૭	બ્રાહ્મણપણાનું મુખ્ય લક્ષણ સત્યવક્તાપણું છે ...	૨૧૬
૨૪૮	સાધુસમાગમથી જ્ઞાનદેવને પ્રાપ્ત થયેલી લક્ષિત ...	૨૧૭
૨૪૯	આફતમાં પણ રાજા આંદ્રેડ ઉદારતા ...	૨૧૭
૨૫૦	નેપોલિયનની સત્યપ્રિયતા ...	૨૧૯
૨૫૧	બ્રાહ્મણપણું જન્મ કે જનોઈમાં નથી, પણ ગુણ-કર્મમાં રહેલું છે. ...	૨૨૦
૨૫૨	સર આંશુતોષ મુખોપાધ્યાયની માતૃલક્ષિત ...	૨૨૧
૨૫૩	ગુણવાનની કદર ગુણવાનજ કરી જાણે છે. ...	૨૨૨
૨૫૪	રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવનું નિરાલિમાન ...	૨૨૩
૨૫૫	સર આંશુતોષ મુખોપાધ્યાયનો વિદ્યાર્થીઓપ્રત્યે પ્રેમ ...	૨૨૪
૨૫૬	એક અંગ્રેજ કામદારની ભૂલભરેલી સમજણ ...	૨૨૪
૨૫૭	નેપોલિયનની વિલક્ષણ શક્તિ અને કાર્યપદ્ધતિ ...	૨૨૫
૨૫૮	જગબંધુ દાસની દુઃખીપ્રત્યે સહાનુભૂતિ ...	૨૨૫
૨૫૯	અહિંસા અને સેવા ધાતકી પશુને પણ વશ કરે છે. ...	૨૨૬
૨૬૦	મનુષ્યનું સૌંદર્ય શેમાં છે ? ...	૨૨૭
૨૬૧	મહર્ષિ ધ્યાનંદની સત્યમાં અડગ શ્રદ્ધા ...	૨૨૯
૨૬૨	માતાપિતાએ બાળકો સાથે કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ ? ...	૨૩૦
૨૬૩	સારા માણસની એક અભણ્યા વિદેશીપ્રત્યે સહાનુભૂતિ ...	૨૩૧
૨૬૪	મહર્ષિ ધ્યાનંદની હૃદયવિશાળતા ...	૨૩૨
૨૬૫	દેશબંધુ ચિત્તરંજન દાસની પ્રમાણિકતા અને પિતૃલક્ષિત ...	૨૩૩
૨૬૬	ગુરુકુળના વિદ્યાર્થીઓએ કૃષ્ણ ખમીને કરેલી સહાય ...	૨૩૪
૨૬૭	સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજીનું અપૂર્વ આત્મબળ ...	૨૩૫
૨૬૮	સાચું સૌંદર્ય શેમાં છે ? ...	૨૩૭
૨૬૯	પતિને ખાતર ધરેણું ઉતારનાર પત્ની શિવદેવી ...	૨૩૮
૨૭૦	રામાયણની પાપી મનુષ્યપર થયેલી અસર ...	૨૩૯
૨૭૧	પ્રાતઃકાળમાં પ્રત્યુસ્તવન શામાટે ? ...	૨૪૦

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૨૭૨	પ્રત કરવાનો એક નવો ને બહુરા જેવો પ્રકાર...	૨૪૧
૨૭૩	હરિ સે લાગી રહો મેરે લાઇ	૨૪૨
૨૭૪	જેવી ભક્તની ધૃષ્ટ તેવી ભગવાનની કૃપા	૨૪૩
૨૭૫	મુક્તિસંબંધે ધર્મોપ યુરોની ખોટી માન્યતા	૨૪૪
૨૭૬	એક ઉત્તમ ચિત્રની અસાધારણ કદર	૨૪૫
૨૭૭	ખંડિત ચમેલી દેવમૂર્તિ	૨૪૬
૨૭૮	પુરુષાર્થમાં લોકમાન્ય તિલકની શ્રદ્ધા	૨૪૭
૨૭૯	એક સામા દેશભક્તની ચોકસી ને દર્શનનિષ્ઠા	૨૪૮
૨૮૦	ધર્મપ્રચારને ખાતર દેહનો ભોગ આપનારા વિદ્યાર્થી	૨૪૮
૨૮૧	લોઁ તિલકની ચરીરને સુદૃઢ બનાવવાની કાળજી	૨૫૦
૨૮૨	રસિયાના આરતું સૈનિકમટે માન	૨૫૧
૨૮૩	૨૫. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેની પ્રમાણિકતા... ..	૨૫૨
૨૮૪	ટાકોરમાં મરીબ ભક્તના દણનો ગળાડી ઉઠેલો રંગ	૨૫૩
૨૮૫	રજાદસના એક ભિખારી બાળકની પ્રમાણિકતા	૨૫૩
૨૮૬	એક અંગ્રેજ મુદરચની સમપરાયણતા	૨૫૪
૨૮૭	મોડા થવાનું માફું દળ	૨૫૫
૨૮૮	એક મોટા ધર્મચક્રની સ્થપના	૨૫૫
૨૮૯	સાળતાની માવી	૨૫૬
૨૯૦	ધાર્મિક મુધારા ઉપરજ બધા મુધારાનો આધાર છે.	૨૫૬
૨૯૧	લોકમાન્ય તિલકની દુઃખમાં પણ શાન્તિ	૨૫૭
૨૯૨	નાના દંતવોસનો દડ સંકલ્પ	૨૫૭
૨૯૩	હવે કેતું શિશુ અપાવાની જરૂર છે.	૨૫૮
૨૯૪	બાદશાહ નૌશેરવાનનો અદ્વય દંસાદ	૨૫૯
૨૯૫	પ્રમાણિકતાનો આધાર ત્રેવડ અને કરકસરમાં છે.	૨૫૯
૨૯૬	બેંકમિરમ જરવિસનો દેતું ન કરવાનો સંકલ્પ	૨૬૦
૨૯૭	કોરોના પાનેચો શિખામણ ભેનાર રામન શૂસ	૨૬૦
૨૯૮	રઘુનાથ સિદામણિની અસાધારણ વિદ્વતા	૨૬૧
૨૯૯	એક મૌઠવની દેવદાસના મહેલું શિશુ... ..	૨૬૧
૩૦૦	સર વિવિધમ જોન્મની માનાતું બુદ્ધિમાનુષ	૨૬૨
૩૦૧	ઈન્દ્રકુશિલની મનુષ્યોપત્યે લામણી	૨૬૩
૩૦૨	એક સરદારની કુસીનના અને નિરાશિમાન	૨૬૩
૩૦૩	જાળના જાગવાન-એક બાળકની દેવેટી	૨૬૩
૩૦૪	એક માણીનો પેનાન: ધણ ઉપર વેરાન	૨૬૩

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૩૦૫	વિદ્યાગુરુપ્રત્યે પ્રાદેસર કાશીરામની ભક્તિ	૨૭૪
૩૦૬	રાજનું પ્રજાપ્રત્યે એક મહત્વનું કર્તવ્ય	૨૭૪
૩૦૭	સમયની નિયમસર વહેંચણી કર્યાથી સંઘાતાં કામ	૨૭૫
૩૦૮	કવિ ધસરદાસની કાવ્યશક્તિ અને પ્રભુગુણગાન	૨૭૫
૩૦૯	ભાવી પ્રયત્ન કે પ્રયત્ન પ્રયત્ન છે ?	૨૭૭
૩૧૦	સર પ્રતાપસિંહની છેવટની ઇચ્છા	૨૭૭
૩૧૧	અનેક સંતાનો કરતાં શક્તિશાળી એક જ સંતાન સાફ ...	૨૭૮
૩૧૨	ઉત્તમ શિક્ષકપ્રત્યે ઉત્તમ શિષ્યની નિષ્પક્ષ ટીકા	૨૭૯
૩૧૩	શ્રીમતી બ્રહ્મચર્યા દાસની મહાતુલ્યતા	૨૭૯
૩૧૪	અંગ્રેજીજાતિની પ્રયત્નતાનું એક ખાસ કારણ	૨૮૦
૩૧૫	સાચું સુખ શું ધન અને હથિયારમાં રહેલું છે ?	૨૮૧
૩૧૬	કાંતવાનું શાળાની શીતરીકે	૨૮૨
૩૧૭	બાદશાહ નાસિરુદ્દીનનો રાજની જવાબદારીસંબંધી અભિપ્રાય	૨૮૩
૩૧૮	અંધવિશ્વાસવિષે રામકૃષ્ણ પરમહંસનો ઉત્તમ ઉપદેશ ...	૨૮૩
૩૧૯	પ્રદ્ભાદવર્ગના માણસો	૨૮૪
૩૨૦	વિદ્યાના અભાવથી સંપ્રદાયોની પડતી	૨૮૪
૩૨૧	મહાત્મા અશ્વિનીકુમાર દત્તની સ્વદેશપ્રીતિ	૨૮૫
૩૨૨	મહોટા માણસોની ખરી મહત્તા શેમાં છે ?	૨૮૫
૩૨૩	સૌંદર્યના દુરૂપયોગથી થતો પશ્ચાત્તાપ	૨૮૬
૩૨૪	રામકૃષ્ણ વાચસ્પતિએ કરેલી ગુણની કદર	૨૮૬
૩૨૫	ત્રણ મહાન રાજાઓની અસાધારણ મહત્તા તેમની માતાઓ અને માતૃભક્તિના પ્રતાપે હતી.	૨૮૬
૩૨૬	એક અંગ્રેજ અને હિંદી વચ્ચેની જાણવા જેવી ટપાટપી ...	૨૮૭
૩૨૭	શત્રુના મૃત્યુ પછી નૌશેરવાનના સુંદર ઉદ્દગાર	૨૮૭
૩૨૮	એક વિદ્યાર્થીની છાત્રવૃત્તિનું ઋણ વાળવાની કાળજી	૨૮૮
૩૨૯	મહારાજા ચંદ્રાપીડનો નિષ્પક્ષ ન્યાય	૨૮૯
૩૩૦	શાહજાદી અલેક્ઝાન્ડ્રાની ગરીબોની માવજત	૨૯૧
૩૩૧	શાહજાદી અલેક્ઝાન્ડ્રાની ગરીબોને મદદ	૨૯૧
૩૩૨	અલેક્ઝાન્ડ્રાનું સપ્રેમ આત્માપાલન	૨૯૨
૩૩૩	મહારાણી અલેક્ઝાન્ડ્રાનું બાલ્યાવસ્થાનું શિક્ષણ તથા માતૃસેવા	૨૯૩
૩૩૪	એક સેવકની અસાધારણ સ્વામીભક્તિ	૨૯૪
૩૩૫	મિસરના એક રાજાનું આદર્શ પ્રજાપાલન	૨૯૪
૩૩૬	મહાત્મા દેવટની અસાધારણ નિઃસ્પૃહતા	૨૯૫
૩૩૭	સંયમરાયની અસાધારણ સ્વામીભક્તિ	૨૯૫

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૩૩૮	ખાટ પ્રજાની અસામાન્ય સ્વામીભક્તિ	૨૯૬
૩૩૯	ખાદશાદ બદાંગીરની ખેડુતોમાટે લાગણી	૨૯૭
૩૪૦	મદારાગ્ન અસોકનો પ્રગટ્તેમ અને સુખાઓની પરીણા ...	૨૯૮
૩૪૧	ઝોસની મદારાણીની ઈશ્વર ઉપર અગ્ર અદ્વા	૨૯૯
૩૪૨	અનાચારમાંથી ઉત્પન્ન થતી આવક દરમ છે.	૨૯૯
૩૪૩	મદાન બાન બદાણુદીન રમીતું નિરાભિમાન	૨૯૯
૩૪૪	જેવો દેશ તેવો વેશ	૩૦૦
૩૪૫	મરીખ શિક્ષકપ્રત્યે શાદબદી અલેકઝાન્ડ્રાનું માન	૩૦૧
૩૪૬	ખાદશાદ એડવર્ડની દીન-દુઃખીપ્રત્યે દયા	૩૦૨
૩૪૭	સમ્રાટ આરંગઝેબની ચાલતા યુદ્ધ ઈશ્વરોપાસના	૩૦૩
૩૪૮	એક અગ્રેજ દાસીનું પરાપકારાર્થે આત્મસમર્પણ	૩૦૩
૩૪૯	એક દેશભક્ત વીર બાળકનો આત્મભોગ	૩૦૪
૩૫૦	અવકાશના સંદુપયોગથી મળેલો મદાન વિજય	૩૦૬
૩૫૧	સાદાર થી ગોવર્ધનરામભાઈનો વિનય	૩૦૭
૩૫૨	અનાથોનો પિતા બનનાર દુધ્ધંતરામ	૩૦૯
૩૫૩	એકજ પ્રકારના અપરાધીઓને જુદી જુદી સજા	૩૦૯
૩૫૪	સાધુનું જૂઠું અનુકરણ	૩૧૦
૩૫૫	દુમાયુએ મદદગારની કરેલી કદર	૩૧૧
૩૫૬	હેમુની કર્તવ્યપરાયણતા	૩૧૨
૩૫૭	ખાદશાદ અકબરનું શાણપણ	૩૧૩
૩૫૮	એક રાજપૂત જીવાનનું બખ્તર	૩૧૩
૩૫૯	વિદ્યાખાનું કથન-મિગાર શેઠ તો વાણી અન્ન ખાય છે. ...	૩૧૪
૩૬૦	મૈત્રેયીનો બ્રહ્મજ્ઞાનને ખાતર ધનવૈભવનો પરિભાગ	૩૧૫
૩૬૧	શંકરાચાર્ય અને તેમનું અનુકરણ કરનારા શિષ્યો	૩૧૬
૩૬૨	ચિયોડર પાકરને જીવદયામાટે ચણેલી પ્રેરણા	૩૧૭
૩૬૩	અપદબદોના ઉચ્ચારપ્રત્યે ગોવર્ધનરામભાઈનો તિરસ્કાર ...	૩૧૭
૩૬૪	પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સનનો પુરુષાર્થ	૩૧૮
૩૬૫	અકબરનું સાદસ અને બદાદરી	૩૧૯
૩૬૬	વેરિસના એક વિદ્યાર્થીનો અસાધારણ પુરુષાર્થ	૩૨૦
૩૬૭	નિરાભિમાની દેવ્ય સેનાપતિનું ગ્લણ	૩૨૩
૩૬૮	એક ફકીરનો નિષ્કામ ભગવદ્પ્રેમ	૩૨૪
૩૬૯	સાહેબનો આત્માના અમરત્વમા દદ વિશ્વાસ	૩૨૪
૩૭૦	પશુના બલિદાનમાં પુણ્ય નથી.	૩૨૫
૩૭૧	કોપી ભારદ્વાજ અને મદનદીલ જુદેવ	૩૨૬

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૩૭૨	મધ્યમ મોર્ગન સદા ઉત્તમ છે.	૩૨૭
૩૭૩	વિશાખાને તેના પિતાએ શીખવેલા દશ નિયમો	૩૨૮
૩૭૪	છં દિશાઓની પૂજાઓનું રહસ્ય	૩૨૯
૩૭૫	દ્વિજ અને શૂદ્રવિશે શુદ્ધવેતની વ્યાખ્યા	૩૩૧
૩૭૬	પરાધીનતાની લીધેપિતામહ ઉપર થયેલી અસર	૩૩૨
૩૭૭	જગતને છતવાં કરતાં ઈંદ્રિયોને છતવી વધારે કઠિન છે. ...	૩૩૨
૩૭૮	પોતાના અનુભવ ઉપરથી કેદીઓની દશા સુધારનાર હાવડ ...	૩૩૩
૩૭૯	જરા અને મરણને સૈન્યથી નહિ પણ ધર્માચરણથી છતાય છે. ...	૩૩૪
૩૮૦	અનિરુદ્ધસિંહની હાજરજવાબી	૩૩૫
૩૮૧	ભગવાન શુદ્ધ અને આડધું દાડમ	૩૩૬
૩૮૨	હઝરત ઉમ્મર અને એક દારૂડીઓ	૩૩૭
૩૮૩	એક સાચા દેશભક્તની સાદાઇ અને પ્રમાણિકતા	૩૩૮
૩૮૪	સિનસિનેટ્સનો નિઃસ્વાર્થ સ્વદેશપ્રેમ	૩૩૯
૩૮૫	ઉંચું કુળ પુરુષાર્થથી કે જન્મથી ગણાય?	૩૪૦
૩૮૬	રાજા જનકની અનાસકિત	૩૪૧
૩૮૭	અબૌઝિટનું ધૈર્ય	૩૪૨
૩૮૮	રાજા કુમારપાળની જીવદયા	૩૪૩
૩૮૯	મહાત્મા ઇસુખ્રિસ્તની શત્રુપ્રત્યે અસાધારણ ક્ષમા	૩૪૪
૩૯૦	આત્મજ્ઞાની સ્વદેશસેવિકાઓ	૩૪૫
૩૯૧	શુભાએ અહલુત સાદસવડે કરેલું શિયળનું રક્ષણ	૩૪૬
૩૯૨	ખરો વૈષ્ણવ કાણુ?	૩૪૬
૩૯૩	કબીરજીનો દરિનામમાં દૃઢ વિશ્વાસ	૩૪૭
૩૯૪	પૂર્ણ નામના બૌદ્ધ સાધુની સંપૂર્ણ શાંતિ	૩૪૮
૩૯૫	તુર્કસ્તાનના રાજાએ સિકંદરને શરમાવ્યો.	૩૪૯
૩૯૬	કાર્ય સંપૂર્ણ અને સુંદર કેવી રીતે થાય છે.	૩૫૦
૩૯૭	ગોદડસ્મિથ અને દુઃખી સ્ત્રી	૩૫૧
૩૯૮	દુઃખીનો ખેલી	૩૫૨
૩૯૯	લુલિયસ સિઝરનો આવેશ ઉપર કાણુ	૩૫૩
૪૦૦	રાજા કુમારપાળની પ્રજાવત્સલતા	૩૫૩
૪૦૧	આદર્શ સાધુ બેવનનો પશ્ચાત્તાપ	૩૫૪
૪૦૨	દેશને ખાતર બલિદાન આપનાર વીરાંગના વાલિયામા	૩૫૫
૪૦૩	એક સૈનિકની પશુદયા અને સત્રાટની ઉદારતા	૩૫૬
૪૦૪	બૌદ્ધ સાધુ મહાતિપ્પનો સાચો વૈરાગ્ય	૩૫૭
૪૦૫	હિંદુસ્તાનમાં મિશનરીઓનું પ્રચારકાર્ય	૩૫૭

આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળા

મ્હાજ કિંકરો

૧-શિવરામ કિંકરનો ર્શ્વર ઉપર અડગ મ્હસો

કાશી ધામમાં ઇ. સ. ૧૯૧૬માં શ્રી શિવરામ કિંકર યોગત્રયાનંદ નામના સાધુ રહેતા હતા. હાલમાં પણ છે કે નહિ તેની ખબર નથી. એ મહાયોગી અને જ્ઞાની પુરુષ હતા. યૌવનાવસ્થામાં એ જ્ઞાનપિપાસુ ભક્તને સર્વ શાસ્ત્રોના અભ્યાસ કરવાની ઇચ્છા થઈ હતી; પણ પુસ્તકો ખરીદવા બેટલા પૈસા પાસે નહોતા. એમની રમરણશક્તિ અસાધારણ હતી. બીજા પાસેથી પુસ્તક માગી લાવીને ઘોડા વખતમાં મ્હોંએ કરી લઈને તે પાછું આપી આવતા. એક સમયે પાણિનીનું મહાભાષ્ય વાંચવાની એમને બહુજ ઇચ્છા થઈ. પાસે ને પૈસા હતા, એમાંથી એ થંથ ખરીદે તો ખાવાપીવાની જોઈવણુ સાડે કાંઈ પણ રહે એમ નહોતું. આખરે ‘હાંત આપ્યા છે તો આવતું પણ એજ આપશે’ એવો વિચાર કરી એ ભગવદ્ભક્તે પાસેના બધા પૈસાથી વ્યાકરણ ખરીદીને અભ્યાસ શરૂ કર્યો. બીજા કાંઈ પણ ચિંતા કરી નહિ. સપરિવાર એક દિવસ અપવાસમાં જુબર્યો. બીજે દિવસે ટપાલમાં એક રજીસ્ટર્ડ કાગળ મળ્યો. એમાંથી એક નોટ નીકળી. મહાભાષ્યના મૂલ્ય કરતાં એ નોટનું મૂલ્ય લગભગ ત્રણગણું હતું. તેની સાથે મોકલનારે લખ્યું હતું કે, “મહારાધદેવ મને સ્વપ્નમાં દર્શી ગયા છે કે, એમનો ભક્ત કદ ભોગવી રહ્યો છે. સરનામું પણ તમારું એમજેજ જણાવ્યું હતું. આપના નામનો કોઈ માણસ છે કે નહિ, તેની મને ખબર નથી. એ કોઈ હશે તો આ પત્ર એને મળશે અને રજીસ્ટરની

રસીદ પાછી મળતાં હું એ ધન્ય પુરુષના ચરણનાં દર્શન કરવા સારૂ તરતજ
સ્વાના થઈશ.”x

૨-સાચી નિષ્કામતા અને સાત્વિક દયા-દાનનો નમુનો (ક્ષાધર ડેમિયન)

બેદજીયમમાં વસતા બે ભાઈઓ એકજ કોલેજમાં ધર્મશુરુ થવાનો
અભ્યાસ કરતા હતા. મોટો ભાઈ શુરુ (ક્ષાધર) ડેમિયનતરીકે ટુંક વખતમાં
ધર્મપ્રચારક થઈ દક્ષિણસમુદ્રના ટાપુઓમાં જવાનો હતો. દરિયાપર જઈને
કરવાના કાર્યવિષે જ્યારે તે વાત કરતો, ત્યારે તેની આંખો ચળકતી; તે
ખડખડાટ હસીને પોતાના હાથની હથેળીઓ ઘસતો.

એક વખતે સખત માંદગીમાં પછડાતાં તે બિછાનાવશ થયો. તાવથી
તેનું શરીર જીર્ણ થઈ ગયું હતું. તેના મ્હોંપરથી નૂર ઉડી ગયું હતું. તે વખતે
તેના નાનાભાઈએ તેના બિછાના આગળ આવી ધીમેથી કહ્યું:—“ મોટાભાઈ !
આપના બદલે જો હું પ્રચારકનું કામ હાથમાં લઉં તો આપને તે રુચશે ?”
તે માંદા મનુષ્યનાં નેત્રમાં પળવાર તેજ આંચું, તેણે ભાઈનો હાથ પોતાના
હાથમાં લેતાં મંદ હાસ્ય કરી પોતાની અનુમતિ જણાવી. આથી નાનાભાઈએ
શુભ રીતે ત્યાંના અધિકારીઓને વિનંતિ કરી લખી જણાવ્યું કે, મારા ભાઈને
બદલે મને જવાની પરવાનગી આપો.

એક દિવસ જ્યારે તે પોતાનાં પુસ્તકો વાંચવામાં શુંથાયો હતો, તે વખતે
કોલેજના ઉપરી અધિકારીએ આવી તેને જણાવ્યું કે, “તમારે જવાનું કંઈ
છે.” આ સમાચાર સાંભળી તે છોકરો સફળો દૂધો, પોતાની ઓરડીમાંથી
ખડાર ધસી આવ્યો અને પાગલની માફક રમવાની જગ્યાએ જઈ નાચવા
લાગ્યો. આ પ્રકારે બેઠ યીજ વિદ્યાર્થીઓ માંડોમાંડે કહેવા લાગ્યા:—“ ચાર !
આનું તો આવે કાંઈ ચરાકયું લાગે છે !”

ખરેખર ! બેસફ ડેમિયન કાળાપાણીએ જતાં આટલો રાજી શું કરવા

x આવી વાતોનાં જૂઠાં બેઠકણાં પણ જગતમાં ઘણાં ફેલાય છે; પરંતુ સર્વ-
ભાવે પ્રભુ લજી જણે તેના સંબંધમાં આવા બતાવો પણ બને, એ પણ તદ્દન
શક્ય છે.

સંપાદક

યતો હશે? ત્યાં આગળ તેની પોતાની બોલી બોલનારા લોકો રહે છે, ત્યાંના રીતરિવાજો અને વ્યવહારો તેને આટલા બધા બળીતા થઈ ગયા છે, તેવી સુખદાયક ભૂમિને સાચી ઊડવા ઈચ્છતો હશે? સ્નેહી-સંબંધીઓથી પ્રદાને માટે દૂર થઈ ઉત્તર સમુદ્રને પેલે પાર આવે જંગલી લોકોમાં જઈને કામ કરવાને તે શું કરવા આટલો બધો તકવાપક થઈ રહ્યો હશે? ઉત્તર-લોકો જોઈશકે; અને એજ કે, ભ્રાતૃપ્રેમ, સમાજપ્રેમ, દેશપ્રેમ અને માનવ-વ્યતિપ્રત્યેનો પ્રેમ !

અરતુ, ધર્મપ્રચારક જનવા માટે તેણે પ્રાપ્ત સંયોગોનો પરિત્યાગ કરી દીધો. કેમકે જગતના ડોળદમામ કરતાં અને ધરના સુખવેશવ તથા માતાપિતા વગેરે સ્વર્જનના સ્નેહ કરતાં જગત-ઉદ્ધારક પયગંજરની આજ્ઞાને-ચોર દુઃખદાયક વ્યાધિથી ખીટાયા કરતા દેશગંધુઓની સેવાને-તે વધારે પસંદ કરતો હતો.

જેમકે ટેમિયને એક રમતીઆળ છોકરાની માદક નાચતાં-ફૂલતાં હસિલુ-સમુદ્રના ટાપુઓ તરફ પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં જઈ તે ધર્મપ્રચારક જાન્યો. ૩૩ વર્ષની ઉંમર થતાંસુધી તેણે ઘણી અચ્છી રીતે પોતાનું કાર્ય જાળવ્યું. પછી એક દિવસે જ્યારે તે લોકોના સમુદાય વચ્ચે પોતાના કામમાં રોકાયો હતો, ત્યારે ત્યાંના ભક્ષા પાદરીને તેણે એમ કહેતાં સાંભળ્યા કે “અરેરે! મોટોલોકોઈનાં ગિચારાં પતીઆં લોકો પાસે મોકલવા મારી પાસે અત્યારે કોઈ માણસ નથી. એ ગિચારાં દુઃખી છવો એ લયંકર રોગમાં અપડાઈ જઈ પાપપંકમાં સજ્યા કરે છે.”

જેમકે ટેમિયનનું હૃદય આ પતીઆંની વાતો સાંભળી ઘણી વાર દુઃખી થયું હતું. તેણે પાદરી પાસે માગણી કરી કે, “મને ત્યાં મોકલો.” પાદરીએ તેની માગણી મંજૂર રાખી. આ પ્રમાણે અહીંઆં ખીજો આત્મભોગ પણ અપાયો; કેમકે જંગલી લોકો પાસેથી પતીઆંના પ્રદેશમાં જવું એ બેદલ-યમથી જંગલી લોકો પાસે જવા કરતાં બારે આત્મભોગનું કામ હતું. એ પતીઆં ગિચારાં એકલાંજ રહેતાં હતાં. તંદુસ્ત માણસોથી તેમને દૂરજ રાખેલાં હતાં. અમરત મનુષ્યવ્યતિથી તેઓ તરછોડાયેલાં હતાં. તેમના લયંકર શારીરિક રોગોથી તેમના આત્મામાં પણ જમાટ પેડાં હતાં. તેમનાં સુપંડાં ટાંચની દોહાડ કરતાં નખાટ હતાં. પશુઓના કરતાં તેમનું છાન કોઈ પણ રીતે અદિધાનું ન હતું. તેઓ દેખાવે એટલા બિહામણા લાગતા કે,

તેમના તરફ દોડીને જોવું પણ ગમે નહિ !

પરંતુ ગુરુ ડેમિયને આ ત્યજ્યેલા લોકો પાસે આવી એક સાદો સંદેશ સંભળાવી દીધો કે, “ પ્રભુ તમને આડે છે. ” અને તેની આનંદી મુખમુદ્રા, તેનો ગુશકારક અવાજ, સ્નેહલીની આંખો અને તે સર્વ ઉપરાંત તેની વાણીમાં રહેલી જીવંત શ્રદ્ધા ઇત્યાદિ ગુણોથી એ જંગલી પશુઓ ગદગદ જઈને પાછાં મનુષ્ય જન્યાં અને મનુષ્યમાંથી પ્રભુનાં જાળક જન્યાં. પોતાનાં ચાપકર્મથી હવે તેઓ શરમાવા લાગ્યા. તેમને લાગવા માંડ્યું કે, ખરેખર ! પ્રભુ આપણને આડેજ છે. નિદાન એક વાત તો સત્ય હતી અને તે એ કે, ગુરુ ડેમિયન તેઓને ખરા જીવંતી આહતો હતો.

સોળ વર્ષ સુધી આ પવિત્ર અને ભક્તિમાન મહાત્માએ પતીઆં લોકોમાં નિવાસ કર્યો. તેણે તેમને માટે એક દેવળ બાંધાવી આપ્યું. તેમાં તેઓ ઘણા ગ્રેમથી પ્રાર્થના કરવા જતા. તેણે તેમને માટે સારાં ઘરખાર બાંધાવી આપ્યાં. તેણે તેમને માટે સાફ પાણી પૂરું પાડી આપ્યું. તે તેમની અનેક રીતે માવજત કરવા લાગ્યો. તેણે તેમના લયંકર જળમોને પાટા બાંધ્યા, તેઓના મરણપ્રસંગે તેણે તેમને આશ્વાસન આપ્યું અને મરણ થતાં તેમને માટે તેણે કળરો પણ બોલી આપી. એ ટાપુની બહારના જગતના ઘણા લોકો, પતીઆં લોકોમાં રહીને કામ કરતા આ એકાંતવાસી ધર્મપ્રચારકવિષે સાંભળતાંજ કેટલાક તેને મળવા માટે અને તેને સહાય કરવા માટે ત્યાં આવતા. ઘણાં વર્ષો સુધી તેણે પોતાના એ ગરીબ હુબળી લોકોમાં રહી કામ કર્યું; પરંતુ આખરે તે પણ આ લયંકર રોગનો ભોગ થઈ પડ્યો.

એક દિવસે તેને ચેતવણી મળી. તે બદખતતા પાણીની તાંબડી લઈ જતો હતો, એવામાં અચાનક તે તેના પર ઢળી ગઈ; પણ તે જરાએ દાઝ્યો નહિ. આથી તેની અભયળીનો પાર રહ્યો નહિ. તે એક દાકતર પાસે ગયો. તેને પૂછ્યું:— “ દાકતર સાહેબ ! મને પત નીકળ્યું છે ? ” દાકતરે જવાબ આપ્યો કે ‘ કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી; પણ ખરેખર, આપને પતની અસર થયેલી છે. ’ તેજ પળથી ગુરુ ડેમિયન પોતાનાં ધર્મવિષયક વ્યાખ્યાનોમાં “ મારા બંધુઓ ” ને ગદગદ હોમશાં “ આપણે પતીઆં લોકો ” એમજ કહેવા લાગ્યો; પરંતુ તે સંપૂર્ણ રીતે સુખી જણતો હતો. તે કહેતો કે, આ ટાપુ છોડી જવાથી રો રોગ મટી જાય, એમ કોઈ કહે તો પણ હું મારા આ પતીઆ

આઈઓનો ત્યાગ નહિ કરું. આ પ્રમાણે તેના શરીરમાં મૃત્યુનો સંપાદન-
બંધ પ્રવેશ કરવા છતાં તેણે તો પોતાનું કામ બચાવવાનું કર્યું. ઇવટે જ્યારે
તે સખત બિમારીમાં પડ્યો, ત્યારે પણ તેને મજેઝાં સર્વ મુખો અને મુખ-
શિપમાટે તેણે પ્રયત્નો ઉપકાર માન્યો. એ સમયે એ પાદરીઓ અને ધર્મ-
ખાતાની એ બગિનીઓ તેના બિછાના આમગ પ્રાર્થના કરવા પુનઃદીએ પડ્યાં.

તેમાંના એક પાદરીએ કહ્યું કે “શુરુ ! ત્યારે આપ સર્ગમાં જ્યો, ત્યારે
આ આપનાં પત્નીઆં નિરાધાર બાળકોને નહિજ ભૂલોને ?” તે બટા ધર્મ-
શુરુએ સ્મિત કરતાં કહ્યું કે “નહિ, બીટકુલ નહિ. જો મને પ્રયુનાં દર્શન થયે
તો તેમના આગળ પણ હું તો પત્નીઆંનાં સર્વ કૃત્યો માફ કરવાનીજ
પ્રાર્થના કરીશ.”

જમીનપર પુનઃદી ટેકવી બીજા પાદરીએ કહ્યું:—“શુરુ ! એટીજાની માફક
આપ અને આપનો અજો આપતા જ્યો ?” શુરુ ટેમિયને હસતાં હસતાં
પૂછ્યું કે “કેમ વાફ ? તમે તેને શું કર્યો ?” હાજુવાર સાંન રટી પુનઃ શુરુએ
જણાવ્યું:—“ભલે લેલો, પણ એ પતના રાગથી નર્યો ભરેલો છે.” પોતાનું
જીવનકાર્ય સંપૂર્ણ થયા પછી બિતારી નાખેલો આ અજો કેવો સુંદર કહેવાયા
આના કરતાં વધારે સુંદર લગેલો તો કોઈ રાજ-મહારાજાએ પણ કદી નહિ
પહેર્યો હોય; કારણ કે એ લગલામાં માનવપ્રેમનું કેવું અપ્રતિમ સૌરભ બહેક
મારી રહ્યું હતું !

થોડા વખત પછી શુરુ ડેમિયનના આત્માને હેવહતોએ કૂલોવડે વધાવી
લીધો, તેનું સમસ્ત જીવન એક સુવર્ણમય અને બોધપ્રદ કૃત્ય બની રહ્યું.^{૧૬}

(ભારતવાસી સંધારકો અને દેશસેવકો ! જુઓ, ધ્યાન આપો કે, સાચા સમાજ-
સેવક કેવા હોય છે ? સરખાવો કાપર ડેમિયન સાથે તમારી નિઃસ્વાર્થતા, ત્યાગશક્તિ
અને ઉદારતાને !! સંપાદક)

૩-વાલાનંદ સ્વામીની ત્યાગવૃત્તિ

હેતુથી કલેક્ટર રામચરણ ગણુ વૈદનાથમાં પોતાના ગુરુ બાલાનંદ સ્વામી સાથે રહેતા હતા. એક સમયે એમણે સ્વામીજીને કિંમતી શાલ આઢાડી. સ્વામીજી એ શાલ આઢીને એજ દિવસે બહાર ફરવા ગયા અને માર્ગમાં એક ટાઢથી ધૂનતા માણસને જોઇ તેમણે એ શાલ તેનેજ આઢાડી દીધી. ફરીને ઘેર પાછા આવતાં શિષ્યે સ્વામીજીના અંગ ઉપર શાલ ન જોઇ, એટલે એમણે બહુજ નમ્રતાપૂર્વક ગુરુજીને પૂછ્યું કે ‘મહારાજ ! શાલ કયાં ગઇ ?’ ત્યારે ગુરુજી હસીને કહ્યું કે ‘રામચરણ ! તે’ મને એ શાલ આપી દીધી હતી કે મનુરની પેઠે ઉચકવા સારૂ આપી હતી ?’ શિષ્યે કહ્યું ‘બિલકુલ આપનેજ સમર્પણ કરી હતી.’ ગુરુજી કહ્યું ‘તો પછી એનું શું થયું કે શું નહિ, તેની પંચાતજ નું શા માટે કરે છે ?’

ખરેખર, પરદુઃખનિવારણ કરવા સારૂ પોતાની પ્રિયમાં પ્રિય અને કિંમતીમાં કિંમતી વસ્તુનો ત્યાગ કરવો, એ તો સંન્યાસીનું મોઢું લક્ષણ છે.

૪-દારુહીઆઓના દેશાવથી હજરત ઉપર થયેલી અસર

મહાપુરુષ મહમદ પેગંબર (સં ૫૭૦ સં ૬૦), એમણે યૌવનકાળમાં એક ગામમાં જતી વખતે જોયું કે, સંધ્યાકાળે અનેક આરળલોઢા એકઠા થઇને દારૂ પી રહ્યા છે અને એ અવસ્થામાં ખૂળ હસી રહ્યા છે તથા આનંદપૂર્વક સમય ગાળી રહ્યા છે. બીજાઓને સુખી જોવાથી સ્વાભાવિક રીતે એક સાત્વિક પુરુષને જે આનંદ થવો જોઈએ, તે એમને એ દિવસે થયો. બીજે દિવસે એજ રસ્તે પાછા ફરતાં તેમણે જોયું કે, ત્યાં તો પુષ્કળ લોહી રેડાયું હતું ! પૂછ-પાછ કરતાં જણાયું કે, અતિશય દારૂ પીને ગઇ રાત્રે પેલા આરળ લોઢાએ પુષ્કળ તોફાન કર્યું હતું અને એમાં કેટલાયે માર્યા ગયા હતા તથા ઘાયલ તો બધાજ થયા હતા. એ બનાવની અસર આ મહાપુરુષ ઉપર ઘણી થઈ અને તેમણે ત્યારે ઈસ્લામી ધર્મનો પ્રચાર કર્યો, ત્યારે એ બનાવને ધ્યાનમાં રાખીને પોતાના ધર્મમાં મઘપાન વિરુદ્ધ બહુજ સખ મનાઈ ફરમાવી હતી. આજે પણ એને લીધેજ સાચા મુસલમાનો દારૂને અડવામાં પણ મહાપાપ સમજે છે.

૫-એક સુલ્તાનની ઉદારતા તથા નિષ્પક્ષ ન્યાય

સુલ્તાન બીજા સુઝદરના વખતમાં તેના એક ખોળા અમલદારે મારી ગયેલા વઝીરદારોની ભગીર સરકારમાં જમ કરી અને એ રીતે પુરુષ પેસો લાવી બાદશાહ આગળ રજુ કર્યો. સુલ્તાને પૂછ્યું:—“આ કેનો પેસો છે અને ક્યાંથી લાબ્યા?” પેલા અમલદારે ઉત્તર આપ્યો:—“સુલ્તાનનો છે; કારણ કે સુલ્તાન પહેલા સુઝદરના વખતથી આ વઝીરદારો ધાર્મિક પુરુષોને બક્ષિસ આપવામાં આવ્યા છે અને ત્યારથી તે આજલગી તેની આવક વધતી ગઈ છે. જ્યારે મેં તપાસ કરી, ત્યારે માત્રમ પડ્યું કે, અસલ વઝીરદારોમાંના ઘણાક મરી ગયા છે અને તેથી તેમના વઝીરની આવક લેગી કરી આપની પાસે રજુ કરી છે.” સુલ્તાને તેને ઠપકો આપ્યો અને સખ્તાઈથી કહ્યું કે “અરે બેવકુલ તથા બેશરમ માણસ! તને કું શું કહું? અગર તું મઠાં હોત તો તને બાયલો કહેત, અગર તું ચોરત હોત તો ખરાબ વર્તણૂકની ચોરત કહેત. તું નથી આદમીમાં કે નથી ચોરતમાં; પણ બન્નેના ખરાબ શુભો તારામાં મોજુદ છે. જે વઝીરદારો મરી ગયા છે તેમને છોકરા હશે, અગર છોકરા હયાત નહિ હોય તો તેમનાં ઝેરી તથા છોકરીઓ હશે, અને જે તે પછુ હયાત નહિ હોય તો તેમનાં દાસીઓ તથા શુલાઓ હશે. તે આ કૃત્ય તારી આપશુરીથી ઘણું જ ખુશ્કયુ છે. હવે ફરીથી આવું કૃત્ય કરતો નહિ. જા, જેમની પાસેથી આ પેસો લીધો છે, તે તેમને પાછો આપી દે અને તે ગરીબ માણસોના ધાયલ થયેલા છગરને માદીના શુલાબધી રૂઝ.વ. ત્યારપછી સુલ્તાને હુકમ કાઢ્યો, શુલ્કતમાં જે હોકા દેવરદાન રૂઝે વઝીર ભોગવે છે, તેઓ જે મરી ગયા, તેમના વારસોની અંદર તે વઝીર વહેંચી આપવા અને હવે પછી મના કોઈપણ અમલદાર હમણાં તેમજ બધિયમાં તે વઝીરદારોના સળાધ.

૩-બાલાનંદ સ્વામીની ત્યાગવૃત્તિ

ડેપુટી કલેક્ટર રામચરણ બસુ વૈદનાથમાં પોતાના ગુરુ બાલાનંદ સ્વામી સાથે રહેતા હતા. એક સમયે એમણે સ્વામીજીને કિંમતી શાલ બોલાવી. સ્વામીજી એ શાલ બોલીને એજ દિવસે બહાર ફરવા ગયા અને માર્ગમાં એક ટાઢથી ધૂળતા માણસને જોઈ તેમણે એ શાલ તેનેજ બોલાવી દીધી. ફરીને ઘેર પાછા આવતાં શિષ્યે સ્વામીજીના અંગ ઉપર શાલ ન જોઈ, એટલે એમણે બહુજ નમ્રતાપૂર્વક ગુરુજીને પૂછ્યું કે ‘મહારાજ ! શાલ ક્યાં ગઈ ?’ ત્યારે ગુરુજી હસીને કહ્યું કે ‘રામચરણ ! તે’ મને એ શાલ આપી દીધી હતી કે મનુરની પેઠે ઉચકવા સાડ આપી હતી ?’ શિષ્યે કહ્યું ‘ખિલકુલ આપનેજ સમર્પણ કરી હતી.’ ગુરુજી કહ્યું ‘તો પછી એનું શું થયું કે શું નહિ, તેની પંચાતન તું શા માટે કરે છે ?’

ખરેખર, પરદુઃખનિવારણ કરવા સાડ પોતાની પ્રિયમાં પ્રિય અને કિંમતી માં કિંમતી વસ્તુનો ત્યાગ કરવો, એ તો સંન્યાસીનું મોટું લક્ષણ છે.

૪-દારુહીઆઓના દેશાવથી હજરત ઉપર થયેલી અસર

મહાપુરુષ મહમદ પેગંબર (સં ૫૭૦ સં ૬૦), એમણે યૌવનકાળમાં એક ગામમાં જતી વખતે જોયું કે, સંધ્યાકાળે અનેક આરબલોકો એકઠા થઈને દારૂ પી રહ્યા છે અને એ અવસ્થામાં ખૂબ હસી રહ્યા છે તથા આનંદપૂર્વક સમય ગાળી રહ્યા છે. બીજાઓને સુખી જોવાથી સ્વાભાવિક રીતે એક સાત્વિક પુરુષને જે આનંદ થયો જોઈએ, તે એમને એ દિવસે થયો. બીજે દિવસે એજ રસ્તે પાછા ફરતાં તેમણે જોયું કે, ત્યાં તો પુષ્કળ લોકો રેડાયું હતું ! પૂછ-પાછ કરતાં જણાયું કે, અતિથય દારૂ પીને ગઈ રાત્રે પેલા આરબ લોકોએ પુષ્કળ તોફાન કર્યું હતું અને એમાં કેટલાયે માર્યા ગયા હતા તથા ઘાયલ તો બધાજ થયા હતા. એ જાનાવની અસર આ મહાપુરુષ ઉપર ઘણી થઈ અને તેમણે ત્યારે ઈસ્લામી ધર્મનો પ્રચાર કર્યો, ત્યારે એ જાનાવને ધ્યાનમાં રાખીને પોતાના ધર્મમાં મદ્યપાન વિરુદ્ધ બહુજ સખ મનાઈ ફરમાવી હતી. આજે પણ એને લીધેજ સાચા મુસલમાનો દારૂને અડવામાં પણ મહાપાપ સમજે છે.

૫-એક સુલ્તાનની ઉદારતા તથા નિષ્પક્ષ ન્યાય

સુલ્તાન બીજા સુઝદરના વખતમાં તેના એક જોગ અમલદારે મરી
 ચેલા વઝીરદારની બગીચ સરકારમાં જમ કરી અને એ રીતે પુરુષ પેસો લ
 બાદશાહ આગળ રજુ કર્યો. સુલ્તાને પૂછ્યું:—“આ દેનો પેસો છે અને કય
 લાવ્યા ?” ચેલા અમલદારે આ વઝીરદારો ધાર્મિક પુરુષોને બશિસ આપવામ
 પહેલા સુઝદરના વખતથી આ વઝીરદારો તેની આવક વધતી ગઈ છે. જ્યારે
 આવ્યા છે અને ત્યારથી તે આજલગી તેની આવક બેગી કરી આપની પાસે
 મેં તપાસ કરી, ત્યારે માલુમ પડ્યું કે, અમલ વઝીરદારોમાંના ઘણાકે મરી
 ગયા છે અને તેથી તેમના વઝીરદારોની આવક બેગી કરી આપની પાસે
 રજુ કરી છે.” સુલ્તાને તેને કપડો આપ્યો અને સખ્તાઈથી કહ્યું કે “અરે
 બેવકુફ તથા બેશરમ માણસ ! તને કું શું કહું ? અગર તું મદદ હોત તો તને
 બાપલો કહેત, અગર તું જોરત હોત તો ખરાબ વતલુકની જોરત કહેત. તું
 નથી આદમીમાં કે નથી જોરતમાં; પણ બન્નેના ખરાબ શુલ્હો તારામાં બોલુદ
 છે. જે વઝીરદારો મરી ગયા છે તેમને છોકરા હશે, અગર છોકરા હયાત નહિ હોય
 હોય તો તેમનાં બેરી તથા છોકરીઓ હશે, અને જે તે પણ હયાત નહિ હોય
 તો તેમનાં દાસીઓ તથા શુલાઓ હશે. તેં આ કૃત્ય તારી આપજીરીથી ધણુજ
 છુરું કર્યું છે. હવે ફરીથી આવું કૃત્ય કરતો નહિ. જા, જેમની પાસેથી આ
 પેસો લીધો છે, તે તેમને પાછો આપી દે અને તે ગરીબ માણસોના ધાયલ
 થયેલા જીગરને માફીના શુલાબથી રૂઆવ. ત્યારપછી સુલ્તાને હુકમ કાઢ્યો
 કે, શુલ્હોતમાં જે લોકો દેવશ્યાન રૂએ વઝીરદારો ભોગવે છે, તેઓ જે મરી ગયા
 હોય તો તેમના વારસોની અંદર તે વઝીરદાર પહેંચી આપવા અને હવે પછી
 રાજના દામપણ અમલદારે હમણું તેમજ બાવિધમાં તે વઝીરદારોના સંબંધ
 માં રહાપણ કરવું નહિ.

૬-અંત્યજોપ્રત્યે તિરસ્કાર અને આમડછેટ

(ભૂદેવ મુખોપાધ્યાય)

એક દિવસ ગંગાળાની નિશાળોના ડેપ્યુટિ ઇન્સ્પેક્ટર ખ્યારીમોહન મુખોપાધ્યાયે સ્વર્ગસ્થ ભૂદેવ મુખોપાધ્યાયને પૂછ્યું કે “આપે ગ્રીસ, રોમ અને ઇંગ્લેંડના ઇતિહાસો લખ્યા છે; પરંતુ ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ લખ્યો નથી તેનું કારણ શું?” તેમણે ઉત્તરઆપ્યો કે “ગ્રીક, રોમન અને અંગ્રેજ, એ ત્રણ પ્રખ્યાત સ્વદેશભક્ત પ્રજાઓના ઇતિહાસમાંથી ભારતવાસીઓને ઘણું શીખવાનું મળે એમ છે. ભારતવર્ષનો પાછલા વખતનો રાજનૈતિક ઇતિહાસ એ માત્ર પ્રાયશ્ચિત્તનો ઇતિહાસ છે.” ખ્યારીમોહન બાબુએ પૂછ્યું “ભારતવાસીઓ ક્યાં બે પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી રહ્યા છે?” ત્યારે એમણે જણાવ્યું કે “પહેલું પાપ સ્વધર્મદ્વેષ અને બીજું પાપ સ્વદેશી વિદ્વેષ.”

સ્વધર્મદ્વેષસંબંધે બોલતાં તેમણે જણાવ્યું કે, હિંદુઓ તેમના નીચલા વર્ગને ‘અંત્યજ વર્ણ’ નામ આપીને પશુઓ કરતાં પણ તેમનો વધારે તિરસ્કાર કરે છે. કોઈ ડોમ (ગંગાળાની એક અંત્યજ જાતિ) કે ભંગી જે જગ્યાએ બેઠા હોય તે જગ્યાને તેઓ છાણથી લીંપીને સાફ કરે છે, પણ એકાદ કુતર-ગિલાડું આવીને ત્યાં મળત્યાગ કરી જાય તો ફક્ત વાશીદું વાળીને જમીન સાફ કર્યાથીજ કામ સરી જાય છે. હાલના વખતમાં “સાધારણ” હિંદુઓ અંત્યજોના મુખ-હઃખની બાબતમાં તદ્દન બેપરવા છે. વ્યવહારક્ષેત્રમાં હિંદુઓનો આ સ્વધર્મી વિદ્વેષ કાઠી નાખવા માટે, ભગવાને પોતાની અસીમ કરુણાથી પૃથ્વીમાં સૌથી વધારે સ્વધર્મીઓ ઉપર પ્રેમ રાખનારી પ્રજા-મુસલમાનો-ને રાજકર્તા અને શિક્ષકતરીકે ભારતવર્ષમાં મોકલી. એ ધર્મના લોકો આહાર-વ્યવહારની બાબતમાં સ્વધર્મીઓમાં પડિત કે મૂખ, બાદશાહ કે ભિખારીનો ભેદભાવ ગણતા નથી. ઇદને દિવસે દરેક વર્ગના તથા દરેક દરજ્જાના હજારો મુસલમાનો એકઠા થઇને “બિસમિલ્લાહ ચર રહમાન ચર રહિમ ” શબ્દોથી પરમ પવિત્ર વિશ્વનિયંતા ભગવાનની ઉપાસના કરે છે, એ દેવો સુંદર દેખાવ છે ! અંત્યજ વગેરે હલકા ગણતા વર્ણના મનુષ્યો ત્યાંસુધી હિંદુધર્મને માનનારા હોય છે, ત્યાંસુધી તેઓ બિચારા તિરસ્કારજ પામે છે. તેઓ ત્યારે કંઠેનો પઢીને મુસલમાન થાય છે, ત્યારે એના એ હિંદુઓ તેમને ‘સક્કામ મિયાં સાહેબ’ કહી માન આપે છે

અને સુન્દરી ઉપર દેશાટે છે, જે સ્વયંભૂતેનું પ્રત્યક્ષ કેન્દ્ર છે. વર્ગો-
સુધી સુસંગઠાનોના સન્નિધમાં ક્યાં પડી મદાગાદ અને પંજાબમાંથી જે દેશ
દેશોએ દરમિયાનમાં. આગલોનો સાથે મર્મભૂત કાળી વખતે આશર-વિનાશ-
માં વળુંબેદ હોવા છતાં પણ સિન્ધમાં તથા સમીપમાં આવતી વખતેને ઉચ્ચ દર-
જાએ મેળવવાનો માર્ગ ન્યાનજનના એકબાવવગર મદાગાદીઓમાં ફરેક મોખ્ય
પુરુષને મારે ખુદલાદતો. સેમી ફરિને રે. ૧૩૩, લાવકવાક અને સિપાઈ ડીવી
ન્યાતોના નહિ હોવા છતાં પણ દાખતારી ઉપર જિતજીતને મેઝા મળા રવા.
પંજાબમાં શીખ લોકોમાં બધા વળુંના હોય. "સિંદ" પત્ની માગતુ કરે છે
અને વિવાદની બાબતમાં એક હોવા છતાં પણ આખી ઓળખાણમાં દેશમાં
જેવામાં આવે છે.

૭-યોગ્ય સરદારવિના સિપાઈઓનું શૌર્ય નકામું છે.

ઓમી નામના અંગ્રેજ ઇતિહાસકારે ભારતવાર્ષીનો એક ઇતિહાસ લખ્યો
છે. તેમાં દેશી સિપાઈઓના શૌર્ય તથા પ્રમાણિકતાનો ઉત્તમ પરિચય કરાવ્યો
છે. પ્રશિયાના રાજા મહાન ફ્રેડરિક એ વાત જાણીને કહ્યું કે "જો આવા સિપાઈ-
ઓનો હું અમલદાર હોત તો અમલ યુદ્ધપખાડને મેં છતી લીધો હોત."

અને એવા સત્યનિષ્ઠ વીર સેનિકોને ભારતવાર્ષીમાંથીજ ફ્રેડરિક જેવા
નેતા મળ્યો હોત તો ?

ગઈ શુજદી સંભાર્યે હવે શું વળે ?

* એ બીજા, કાળી, દેડ કે બંગી, ખિસ્તીધર્મની દીકરા લઈ મિરદર વિચિયમ
કે મિરદર જૉન બનનાંવારજ એમની સાથે શેકહેન્ડ કરવામાં, એમને યુદ્ધ મોર્નિંગ
કરવામાં અને એમની સાથે ઓળખાણ કરવામાં દિંદુઓ પોનાનું અહોભાગ્ય
માને છે.

૮-એક ચિત્રકારની પોતાના ધંધાદારીપ્રત્યે પ્રીતિ

ઈન્ડિયો ઇન્ડિયો દેશનો સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર ટરનર એક સમયે રૉયલ એકેડેમીના પ્રદર્શનમાં 'ઇર્લી ઓફવવાની કમિટી' માં મુખ્ય સભાસદ હતો. તેનાં પોતાનાં દેશદિપ્ત્ય તથા ચિત્રોને યોગ્ય ડેકાણે ટાંગી દેવામાં આવ્યાં હતાં. બીજાઓની ઇર્લીનાં ઓફવવાનું કામ પણ પૂરું થયું હતું. બીંત ઉપર હવે એક પણ ચિત્રને સારું સ્થાન નહોતું, એવે વળતે એક નવા ચિત્રકારનું એક ચિત્ર તેને સારું સ્થાન મળે તેને દિશા ઉપર ટાંગવાની ઇચ્છા થઈ. કમિટીના બીજા સભાસદોનાં હાથે કે 'ઇર્લી સારી નો છે, પણ આપણી પાસે જગ્યા નથી. હવે કેની ઇર્લી ઉતારીને એનું ચિત્ર ટાંગીએ?' ત્યારે ટરનરે કહ્યું કે 'જ્યારે બાહ્યનાં નો નિર્ણય મળ્યું છે તે જગ્યાની તળીને ખાતર એના ઉતારાહને તોડી પારખો?' ટરનરે તરતજ પોતાનું એક ચિત્ર ઉતારી લઈને એની જગ્યાએ પેલા નવા ચિત્રકારનું ચિત્ર મોઢવી દીધું; તે કે ઉત્તમતાની દૃષ્ટિએ એ ચિત્ર ટરનરની ઇર્લીનું સ્થાન દેવા યોગ્ય નહોતું.

૯-પ્રેરો કળાવાન કોણ ? - ટાલ્સ્ટૉયનાં મત

ટાલ્સ્ટૉયના એક ચિત્રકાર નિચ પોલો ચિત્રને લગતાં ચિત્રો તૈયાર કરતાં સૌથી પહેલાં તેને ટાલ્સ્ટૉયે ચાંચિત્ર ઉપદેશ આપતાં હતાં એવો છે. પોલોના કલાવાન તેમણે કહ્યું છે કે જેના હૃદયમાં કેઈ પણ ઉપકારક ચિત્રનું સ્થાન નથી, તે ચિત્ર કદે કદ ભરતું જઈને પછી બહાર વહેવાનું જોર કરી મળે તે જ કલાવાન નો સમજાતો પોતાની કમિટી દેહેને આપવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર એક હુલ્સાનો કોર કરી જઈ દિવ્ય છે અને એ ઇચ્છાને અમલમાં લાવવાને જેના નો સ્વપ્ન દિવ્ય છે. પછી તે કેમકે દિવ્ય, ચિત્રકાર દિવ્ય સ્વપ્નને અમલમાં લેવાનો, એનો આશય હેતુન દિવ્ય! જરૂરી જરૂરી કલાકારનાં આશયકારનું હૃદય કમિટીને સમજાતું પડે તે જોરજોર પ્રદર્શન દિવ્ય છે."

૧૦-ગદાધર મહાચાર્યની અપૂર્વ સ્વંત

ગદાધર વારેન્ડ્રેશીના એક જંગાળી ગ્રામ્ય હતા. તેમના પિતાનું નામ
 સ્વામીયાર્ હર્ષ. પાલના જિલ્લામાં લક્ષ્મીઆપડ ગામડામાં તેમનો નિવાસ હતો.
 ગદાધર બાલ્યાવસ્થામાં નવદ્વીપ (નદીઆ) શહેરમાં વિદ્યાભ્યાસ કરવા
 સારૂ ગયા અને ત્યાં સુપ્રસિદ્ધ હરિરામ તર્કવાગીશની ગામઠી નિયાળે દાખલ
 થયા. ત્યાં આગળ ઘણી કાળજી તથા અત્યંત પૂર્વક ન્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ
 કર્યાથી ચોરાજ સમયમાં એમની વિદ્યા તથા શુદ્ધિની ખ્યાતિ નવદ્વીપના
 પરિવર્તમાં ફેલાઈ ગઈ.
 શુરુ હરિરામના મૃત્યુસમયે, તેમની નિયાળ ચલાવી શકે એવો કોઈ
 શોધ્ય શિષ્ય નહોતો. ગદાધરની વિદ્યા તથા શુદ્ધિનો સારી રીતે પરિચય
 હોવાથી શુરુ સારી થેઠે બજુતા હતા કે, જો કે આ બાળકનો વિદ્યાભ્યાસ
 હજુ સમાપ્ત થયો નથી, તોપણ એ પોતાના અસાધારણ શુદ્ધિગળથી બધાં
 વિદ્યોને તોડી નાખીને નિયાળ ચલાવવાને સમર્થ થશે. એટલા સારૂ એમણે
 પોતાની પત્નીને જોલાવીને દણું કે, મહારા મૃત્યુ પછી પાઠશાળાનું કામ
 ગદાધરને સોંપજો. સ્વામીના પરલોકવાસ પછી પત્નીએ સ્વામીની આજ્ઞાનું
 સાર ગદાધરને પાઠશાળામાં અધ્યાપકના કામ ઉપર નીચ્યો; પરંતુ ગદાધરને
 અભ્યાસ સમાપ્ત થયેલો નહિ હોવાથી એને કોઈ ઉપાધિ મળી નહોતી.
 આથી એ પોતાની વંશપરંપરાની અટક ભટ્ટાચાર્ય નામથીજ જોળખાતા
 હતા. ગદાધરે અધ્યાપકનું કાર્ય શરૂ કર્યું, એટલે એ નિયાળના વજાખરા વિ-
 થાર્થીએ એની પાસે બજુવાની આફ ના કહી અને તેઓ એ નિયાળ છોડીને
 એ સમયે એવો નિયમ પ્રચલિત હતો કે, અધ્યાપક અથવા અંશકાર-
 થનાઓ નહિ હોવાથી પુસ્તકોનો પ્રચાર જોઈ હતો. અધ્યાપક અથવા
 કારના ઘરસિંધાય બીજે પુસ્તકોનો અંગ્રહ મળી આવતો નહિ, એટલે
 કુટુંબના શિશુઓ પાસે આનાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ રહેતો અને વિદ્યાર્થી-
 તેમની પાસે બજુવામાં ઘણી અગવડ નહતી.
 વિદ્યાર્થીઓના આકાશ ગયાથીજ તેજસ્વી, ઉદમી અને દૃઢ હૃદયવાળા
 ની ઉન્નતિનાં બીજ રાખ્યાં. એમણે પ્રવિણ કરી કે “જો તે ઉપાયે
 ની વિદ્યા અને શુદ્ધિનો પરિચય આપીને વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરી.”

૮-એક ચિત્રકારની પોતાના ધંધાદારીપ્રત્યે પ્રીતિ

ઇંગ્લેંડનો સૃષ્ટિસૌંદર્યનો સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર ટરનર એક સમયે રૉયલ એકેડેમીના પ્રદર્શનમાં ‘છળીઓ ગોઠવવાની કમિટી’ માં મુખ્ય સભાસદ હતો. તેનાં પોતાનાં દેશવિખ્યાત ચિત્રોને ચોગ્ય ઠેકાણે ટાંગી દેવામાં આવ્યાં હતાં. ખીજાઓની છળીઓ ગોઠવવાનું કામ પણ પૂરું થયું હતું. ભીંત ઉપર હવે એક પણ ચિત્રને સાડું સ્થાન નહોતું, એવે વખતે એક નવા ચિત્રકારનું એક ચિત્ર તેને સાડું લાગ્યું અને તેને દિવાલ ઉપર ટાંગવાની ઇચ્છા થઈ. કમિટીના ખીજા સભાસદોએ કહ્યું કે ‘છળી સારી તો છે, પણ આપણી પાસે જગ્યા નથી. હવે કોની છળી ઉતારીને એતું ચિત્ર ટાંગીએ ?’ ત્યારે ટરનરે કહ્યું કે ‘જ્યારે બધાને એ ચિત્ર ગમ્યું છે તો જગ્યાની તાંગીને ખાતર એના ઉત્સાહને તોડી પાડશો ?’ ટરનરે તરતજ પોતાનું એક ચિત્ર ઉતારી લઇને એની જગ્યાએ પેલા નવા ચિત્રકારનું ચિત્ર ગોઠવી દીધું; જો કે ઉત્તમતાની દૃષ્ટિએ એ ચિત્ર ટરનરની છળીનું સ્થાન લેવા ચોગ્ય નહોતું.

૯-સ્વરો કલાવાન કોણ ?-ટૉલ્સ્ટૉયનો મત

ટૉલ્સ્ટૉયના એક ચિત્રકાર મિત્ર ‘જે’એ ખ્રિસ્તને લગતાં ચિત્રો તૈયાર કરવા માંડ્યાં હતાં. તેને ટૉલ્સ્ટૉયે આપેલો ઉપદેશ ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે. “બરે કળાવાન તેજ થઈ શકે છે, કે જેના હૃદયમાં કોઈ પણ ઉપકારક વિષયનું જ્ઞાન અને આશિષ છલોછલ લરાઈ જઈને પછી બહાર વહેવાનું જોર કરી રહ્યું હોય છે. અર્થાત્ તે બાળતની પોતાની માહિતી લોકોને આપવાની પ્રયત્ન ઇચ્છા જેના હૃદયમાં જોર કરી રહી હોય છે અને એ ઇચ્છાને અમલમાં લાવવાની જેનામાં આવડત હોય છે. પછી તે લેખક હોય, ચિત્રકાર હોય અથવા અન્ય કોઈપણ કળાનો આશ્રય લેનાર હોય ! જૂઠ્ઠી જૂઠ્ઠી કળાઓનાં બાહ્ય રૂપ જૂઠ્ઠાં જૂઠ્ઠાં હશે, પણ તે સર્વનો પાયો તો એકજ પ્રકારનો હોય છે.”

૧૦-ગદાધર મદ્દાચાર્યની અપૂર્વ સંત

ગદાધર વારેન્ડ્રોગીના એક જાગી પ્રાણનું દત્તા. તેમના પિતાનું નામ જીવાચાર્ય હતું. પાલના જિલ્લામાં હરમીઆપડ ગામડામાં તેમનો નિવાસ હતો.

ગદાધર બાલ્યાવસ્થામાં નવદીપ (નદીઆ) શહેરમાં વિદ્યાભ્યાસ કરવા સારૂ ગયા અને ત્યાં સુમસિદ્ધ હરિરામ તર્કવાગીશની ગામડી નિશાળે દાખલ થયા. ત્યાં આગળ ઘણી કાળજી તથા ખંતપૂર્વક ન્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યાથી ચોરાળ સમયમાં એમની વિદ્યા તથા બુદ્ધિની ખ્યાતિ નવદીપના પરિવર્તમાં ફેલાઈ ગઈ.

શુભ હરિરામના મૃત્યુસમયે, તેમની નિશાળ ચલાવી શકે એવો કોઈ ચોખ્ખો શિષ્ય નહોતો. ગદાધરની વિદ્યા તથા બુદ્ધિનો સારી રીતે પરિચય હોવાથી શુરજી સારી પેઠે જણતા હતા કે, જો કે આ બાળકનો વિદ્યાભ્યાસ હજુ સમાપ્ત થયો નથી, તોપણ એ પોતાના અસાધારણ બુદ્ધિબળથી બધાં વિષયોને તોડી નાખીને નિશાળ ચલાવવાને સમર્થ થશે. એટલા સારૂ એમણે પોતાની પત્નીને જોલાવીને કહ્યું કે, મહારા મૃત્યુ પછી પાઠશાળાનું કામ ગદાધરને સોંપજો. સ્વામીના પરલોકવાસ પછી પત્નીએ સ્વામીની આજ્ઞાનુસાર ગદાધરને પાઠશાળામાં અધ્યાપકના કામ ઉપર નીમ્યો; પરંતુ ગદાધરનો અભ્યાસ સમાપ્ત થયેલો નહિ હોવાથી એને કોઈ ઉપાધિ મળી નહોતી. આથી એ પોતાની વંશપરંપરાની અટક ભટ્ટાચાર્ય નામથીજ જોળખાતા હતા. ગદાધરે અધ્યાપકનું કાર્ય શરૂ કર્યું, એટલે એ નિશાળના ઘણાખરા વિદ્યાર્થીઓએ એની પાસે જણવાની સાફ ના કહી અને તેઓ એ નિશાળ છોડીને બીજી નિશાળે જતા રહ્યા.

એ સમયે એવો નિયમ પ્રચલિત હતો કે, અધ્યાપક અથવા શ્રેયકારના વંશનો ન હોય એવા શિક્ષક પાસે કોઈ જણવા જતું નહિ. એ વખતમાં દાખખાનાંજો નહિ હોવાથી પુસ્તકોનો પ્રચાર જોઈએ હતો. અધ્યાપક અથવા શ્રેયકારના ઘરસિવાય બીજે પુસ્તકોનો સંગ્રહ મળી આવતો નહિ, એટલે બીજા કુટુંબના શિક્ષકો પાસે સારાં પુસ્તકોનો અભાવ રહેતો અને વિદ્યાર્થીઓને તેમની પાસે જણવામાં ઘણી અગવડ નડતી.

વિદ્યાર્થીઓના આટલા ગયાથીજ તેમની, ઉઘમી અને દંડ ઇચ્છાવાળા ગદાધરની ઉન્નતિનાં બીજાં કોપાયાં. એમણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે “ગમે તે ઉપાયે હું મહારી વિદ્યા અને બુદ્ધિનો પરિચય આપીને વિદ્યાર્થીઓને મહારી પાસે-

થી લણવાનું કબૂલ કરાવીશ.” હવે એમણે હરિરામની પાઠશાળાનો ત્યાગ કરીને ગંગાના ઘાટની પાસે એક ચતુષ્પાઠી અને એક નાનો સરખો ફૂલનો ખગીચો સ્થાપ્યો. ગ્રાહ્યણ પંડિતો પૂજાને સારૂ જાતેજ પુષ્પો ચૂંટી લાવતા, એટલે એમના ખગીચામાં પુષ્પ ચૂંટવા સારૂ ગ્રાહ્યણ અધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થીઓનો સદા સમાગમ થવા લાગ્યો.

આ તરફ ગદાધરે પુષ્પના છોડ આગળ બેસીને વૃક્ષનેજ સંબોધીને લણવાનું શરૂ કર્યું. દરરોજ સવાર-સાંજ ત્યાં ખધા અધ્યાપકો તથા વિદ્યાર્થીઓ પુષ્પ ચૂંટવા અને ગંગાસ્નાન કરવા આવતા. તેઓ ધ્યાનપૂર્વક એમનો પાઠ સાંભળતા. એ વખતે ગદાધર પંડિત ન્યાયશાસ્ત્રના અઘરા પાઠોને અતિ-શય સરળ અને સમજાય એવા બનાવીને લણાવી રહ્યા હતા અને તેને લખતા પણ જતા હતા. વિદ્યાર્થીઓને તેમનાં આ વ્યાખ્યાનો નવાં લાગવા લાગ્યાં અને તેઓ મનમાં ને મનમાં ગદાધરની પુષ્કળ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ છાનામાના તેમને ઘેર જઈને પોતાના સંદેહ દૂર કરવા લાગ્યા અને કેટલાક એમના પુસ્તકનાં પાનાં ઘેર લખી જઈ તેની નકલ કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે અનેક જણાએ તેમની પાસે ગુપ્ત રીતે લણવા માંડ્યું.

ગદાધર એ વખતે રઘુનાથકૃત ‘ખૌદ્વાધિકાર દીધિતિ’ ગ્રંથની ટીકા રચી રહ્યા હતા. લખનારની ભૂલથી ‘શિચ્યતે’ ને બદલે ‘શિચ્યન્તે’ પાઠ લખાઈ ગયો. એ પોથીનું એ પાનું નૈયાયિક જગદીશની પાઠશાળાના કોઈએક વિદ્યાર્થીના હાથમાં ગયું. તેની દૃષ્ટિએ એ ભૂલ પડ્યાથી એણે એ પાનાને કુતરાના ગળે ખાંધી દીધું. થોડી વારમાં એ સમાચાર ગદાધર પંડિતને કાને પહોંચ્યા, એટલે એમણે તરતજ એ કુતરાને પકડી લાવીને તેના ગળામાંથી એ પાનું છોડી લઈ, પોતાની અસાધારણ શક્તિ અને પ્રતિભાના બળે ‘શિચ્યન્તે’ પાઠનેજ ખરો સાબિત કરીને નવી વ્યાખ્યા લખી નાખી. ત્યારપછી એ ટીકા જગદીશ પંડિતને મોકલવામાં આવી. જગદીશ એ ટીકા વાંચીને સ્પષ્ટ જોડ્યા કે ‘ગદાધરની આ ટીકા વાંચ્યા પછી હું નિશ્ચયપણે કહી શકતો નથી કે બેમાંથી કયો પાઠ સાચો છે?’

આ બનાવ બન્યા પછી ગદાધરની ખ્યાતિ અને પ્રતિષ્ઠા આખા નવદ્વીપમાં વ્યાપી ગયાં અને વિદ્યાર્થીઓથી તેમની ચતુષ્પાઠી ભરાઈ ગઈ. આ પ્રમાણે ગદાધર પંડિત પોતાની ખંત, દઢતા અને અવિચલિત ઉત્સાહને લીધે નવદ્વીપમાં અધ્યાપકનું કાર્ય કરવા સમર્થ થયા હતા.

૧૧-સાચા ત્યાગ-વૈરાગ્યની અપૂર્વ શાન્તિ

(મહાત્મા ભતૃહરિ)

કોઈએ મહાત્મા ભતૃહરિને ગાળ હીધી ત્યારે રાજ્યવેલાવનો ત્યાગ કરી. આવેશ એ સંન્યાસી રાજ્યને કહ્યું કે “ભાઈ! મ્હારે ગાળતું પણ પ્રયોજન નથી, એટલે તું તમારે એ દાન અહણુ કરી શકતો નથી. હવે મ્હારી પાસે કાંઈ પણ નથી, એટલે મુખી કે તમને દેવા સાડ ગાળ સુદાં પણ મ્હારી પાસે રહેવા પામી નથી, માટે લાચાર છું કે તમને કાંઈજ આપી શકતો નથી.”

૧૨-એક મુસ્લીમ મૂરનો સ્વધર્મવિશ્વાસ

એક વખત આટલરિયામાં મૂર લોકોના બળવામાં એક ફ્રેન્ચ સૈનિક બળવા-ખોરાના હાથમાં સપડાયો. એ ફ્રેન્ચ કેદી તરફ એમણે કોઈ પ્રકારની જુદમી વર્તણૂક અણવી નહિ; પરંતુ બળવાખોરાનો વાતચિત ઉપરથી ફ્રેન્ચ લોકો ઉપર એમને કેટલો ઉરો દ્રવ્ય છે, તે એ ફ્રેન્ચ કેદી સમજી ગયો. એક દિવસ એ કેદીએ એમને પૂછ્યું કે ‘તમે અમારા લોકોને આટલા બધા દ્રવ્ય અને તિર-સ્કારની દ્રષ્ટિએ કેમ જુઓ છો ?’ મૂર લોકોએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘તમે અમારા દેશમાં આવ્યાજ શા સાડ ?’ કેદીએ કહ્યું:—‘તમારા દેશની ઉત્તિ કરવા, તમને સ્વસ્થ અને ઇશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખનારા બનાવવા સાડ અમે આવ્યા છીએ.’ બળવાખોર મૂર લોકોએ કહ્યું કે ‘બહારની સ્વચ્છતાની અમારે જરૂર પણ નથી અને એ ટકવાની પણ નથી. ઇશ્વર ઉપર અમારો વિશ્વાસ અપૂર્વ છે. આ દેશમાં એવો કયો સુસલમાન છે, કે જે રોજ નમાઝ ન પડતો હોય ? ખરું જોતાં ઇશ્વર ઉપર અવિશ્વાસ રાખનારા તો તમે છો. તમારામાંથી કોઈને કદી પણ ઇશ્વરની આરાધના કરતા જોયા નથી.’

આજકાલ મુદ્રાપમાં સુધરેલા લોકો જરવાદી બનવા જાય છે. ખિસ્તી કે બીજા કોઈ પણ ધર્મમાં એમનો વિશ્વાસ નથી. લૅકિક ધન અને બોગવિલાસજ એમનું એકમાત્ર લક્ષ્ય થઈ પડ્યું છે; છતાં પણ પાદરી સાહેબો ધર્મ દેવા-વવા માટે સાત સમુદ્ર ઓળંગીને અહીં આગવધર્મ મુખી થાયી આવે છે !

૧૩-માત્ર એકજ વાક્ય ઉપરથી કુટેવનો ત્યાગ

કલકત્તામાં ચીતારામ ઘોષ સ્ટ્રીટમાં સ્વરૂપચંદ્ર બંદોપાધ્યાય નામના એક ધનાઢય પુરુષ વાસ કરતા હતા. એમણે કેળવણી પણ સારી લીધી હતી, અંગ્રેજી ભણતરને લીધે ત્યાંના યુવકોમાં દારૂ પીવાનો શોખ ઘણો વધી પડ્યો હતો. સ્વરૂપચંદ્રમાં તો એ દોષ વધારે પડતો હતો, પરંતુ એમનામાં બીજા અનેક ગુણો હોવાથી ભૂદેવ મુખોપાધ્યાય સાથે એમને મિત્રતા હતી. મિત્રોની સાથે વિદ્યાની ચર્ચામાં એમનો ઘણો વખત જતો.

એક દિવસ એમના બગીચામાં વાંસના એક ઘરની મરામત કરાવવાની જરૂર પડતાં તેમણે એક ખડાસીને બોલાવ્યો અને કહ્યું કે “શંભુ! મારે આ મકાનની મરામત કરાવવી છે, આજેજ કામ શરૂ કરી દે.”

શંભુએ વિનયપૂર્વક કહ્યું:—“આજ તો નહિ જને. પરમ દિવસે હું કામ લાગીશ. જે દિવસ બીજે કામ કરવાનો વાયદો કરી આવ્યો છું.” ત્યારે સ્વરૂપચંદ્રે કહ્યું કે “પરમ દિવસનો વાયદો તો પાકો છે ને?” શંભુએ કહ્યું કે “મહાશય! હું કાંઈ દારૂડીઓ તો છું નહિ કે મારો વાયદો નહિ પાળું!” જવાબથી સ્વરૂપચંદ્રને ઘણું લાગી આવ્યું. તેમણે કહ્યું કે “શંભુ! દારૂ પીનું શું જૂઠું બોલતા હશે?” ખડાસીએ જવાબ આપ્યો કે “જેશકે, દારૂ પીધે માણસની માણસાઈ જતી રહે છે. પોતાની વાતનું ભાન એને ક્યાંથી રહે સ્વરૂપચંદ્રે એજ વખતે દારૂની બાટલીઓ તોડીને ફેંકી દીધી અને સદાને દારૂનો ત્યાગ કર્યો. એ દિવસથી સ્વરૂપચંદ્ર, એ શંભુનો વિશેષ આદર

૧૪-સોરાસાની યુવકની હાજરજવાબી તથા દૃઢ

બોરાસાન દેશના એક રાજાને બહુ સખ્ત પીડા થવાથી ઝીસદેશના એ રાજાને કોઈ યુવકના પંડનો ઉપયોગ કરવાની સલાહ આપી. એક ગરીબ પિતાને પુત્રજન ધનની લાલચ આપીને તેના યુવકે પુર તાખવાનું દબૃત્ત કરાવ્યું. એ કાર્યમાં પાપ છે કે નહિ તે બાબત કાલિમાય પૃથ્વીમાં આવ્યો. કાલએ જણાવ્યું કે “રાજાના આદેશ પ્રજાનો પ્રાણ લેવો એ શાસ્ત્રાનુકૂળ છે.” એવી સ્વસ્થા આપીને તે

વધનો પડવાનો લાખી આપ્યો ! જણાવ પણ આવી પહેંચો ! જે વખતે જો સુવકે જરા હમતાં હમતાં ઉંચે દિદિ દરી. રાત્રીએ વિસ્મય થઈને પૂછ્યું:- 'આવી અવસ્થામાં તમે હમવું કેમ જાણે છે ?' ત્યારે સુવકે કહ્યું કે 'સંતાન જો માતાપિતાનું બ્રહ્મક્રોધુ ધન છે, સંતાનપ્રત્યે કોઈ અન્યાયાર કરે તો માતાપિતા કાલ આગળ દ્રવિયાદ કરવા બંધ, કાલ ના સાંજેયે તો રાત્રી આગળ દ્રવિયાદ લઈ લાય અને બેજ દેવદનો ન્યાય કરે. મારાં માતાપિતાને ધનના લોભને વશ થઈને મને મૃત્યુના મુખમાં ધકેલ્યો છે, કાલેયે પણ મૃત્યુની આજ્ઞા કર- માયી છે અને રાત્રીની દિદિ તો માત્ર પોતાના આરોગ્ય તરફ છે. જોવી અવ- સ્થામાં આ જગતમાં મારું કોઈ પણ નથી, તેના કુળનું મને હમવું આવે છે અને તેથીજ મારી દિદિ શ્વાભાવિક રીતેજ ઉંચે પાદચારોના ખાદશાહ-મંથુ તરફ બંધ છે,' જો સાંસગતોજ રાત્રનું અંતઃકરણ પીગળી ગયું. તેજે મનમાં વિચાર કર્યો કે, 'આ નિરપરાધી સુવકનો રક્ષાપાત કરવા કરતાં તો મારું મૃત્યુ સાચીજ વધારે સારું.' તરતજ રાત્રીએ સુવકના શિરને મુગન કરીને તથા પુષ્કળ ધન આપીને છોડી મૂક્યો. જો પુરુષકાર્યથી રાત્રના આત્માને જીટલી બધી પ્રસલ્તા થઈ કે જોજ દિવસથી જોની પ્રકૃતિ સુધરવા લાગી અને યોગ્ય દિવસમાં જો સાજોતો થઈ ગયો ! આ નિઃસ્વાર્થી માનવે પોતા માટે નિર્દોષ- નો લોભ અપાતો અટકાવીને કેવો ઉત્તમ લાભ મેળવ્યો !

૧૫-એક 'ધર્મ' શબ્દમાં સમગ્ર કર્તવ્યોનો સમાવેશ છે.

પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ભૂદેવ મુજોપાધ્યાયને કોઈએ પૂછ્યું કે, મનુષ્યોનાં બધાં કર્તવ્યોને એકજ સૂત્રદ્વારા પ્રગટ કરી શકાય કે નહિ ? તેમણે ઉત્તર આપ્યો કે, જરોબર આવેજ પ્રશ્ન ચીનના મહાન ધર્મોપદેશક કૉન્ફ્યુશિયસને કોઈએ પૂછ્યો હતો, તેના ઉત્તરમાં એમણે જણાવ્યું હતું કે, 'વિનિમય' (આપો અને મેળવો) જો એક જોવો શબ્દ છે, કે જેમાં બધા કર્તવ્યોનો સમાવેશ થઈ બંધ છે. 'જેવું બીજા પાસેથી આપો તેવું વર્તન તમે તેનાપ્રત્યે રાખો' એ ખ્રિસ્તી સૂત્ર પણ એવાજ લાવવાળું છે. અમે સનાતનધર્મીઓ સમગ્ર કર્તવ્યોને 'ધર્મ' જોવા ઉકેળ કુંકા નામથી જોળખીએ છીએ અને ધર્મનું મૂળ શોધવા જતાં 'પ્રીતિ' અથવા 'સકાલુભૂતિ'માં મળી આવે છે; કેમકે એમાંથીજ 'ધર્મ' છે.

૧૬-સુખ કે દુઃખ આ સંસારમાં સદાય ટકતું નથી.

અરબસ્તાનમાં કોઈએક સારા ઘરનો છોકરો દુર્દશામાં પડયાથી ચતુ-
ઓના હાથમાં સપડાયો અને તેમણે તેને ગુલામતરીકે વેચ્યો. એના શેઠ
ઘણો નિર્દય હતો. એક વેપારી એ ગામમાં વેપાર કરવા સારૂ આવતાં એ
સુંદર નવયુવકને કઠોર પરિશ્રમ કરતો જોઈને જોલી ઉઠ્યો કે ‘ભાઈ! તને ઘણું
દુઃખ છે.’ યુવકે કહ્યું કે ‘જે પહેલાં હતું નહિ અને લવિષ્યમાં પણ રહેશે નહિ,
તેને સારૂ ચિંતાજ શામાટે કરવી?’

કેટલાંક વર્ષ પછી એ વેપારી પાછો એ ગામમાં ગયો, ત્યારે ખબર પડી
કે, શેઠ મરી ગયો છે અને શેઠની પડતી આવવાથી એ જ્ઞાનદાન ગુલામ દાસ-
ત્વમાંથી મુક્ત થઈને અત્યારે પોતાના શેઠની નિરાધાર પત્ની અને પુત્રનું પોતાની
કમાણીમાંથી ભરણપોષણ કરે છે! આ વળતે પણ તે બહારગામના વેપારી-
એ દાસત્વમાંથી મુક્ત થયેલા એ યુવકની ખબર પૂછી. તેના ઉત્તરમાં પણ
તેણે એજ કહ્યું કે ‘જે પરિવર્તનશીલ છે તેમાં સુખ પણ શામાટે માનવું’ અને
દુઃખ પણ શામાટે માનવું?’

જે વર્ષ પછી વેપારીએ પાછા આવીને જોયું તો પહેલાંનો એ દાસ હવે તો
જીવતાનો આગેવાન થઈ પડ્યો છે અને એના હાથ નીચે ઘણા લોકો નોકરી
કરે છે! આસપાસના ગામવાળાઓએ એનેજ પોતાનો સરદાર બનાવીને
લૂંટારા અને ધાડપાડુઓને દબાવી દીધા છે! એ સેવાના બદલામાં તેમણે એ
યુવકને પુષ્કળ જમીન આપી હતી. આવી દશામાં પણ સુખદુઃખસંબંધી પ્રશ્ન
કરતાં યુવક તરફથી એજ ઉત્તર મળ્યો હતો. પછી થોડાં વર્ષ બાદ એ વેપારી
તે ગામમાં આવ્યો ત્યારે ખબર મળી કે, એ યુવક હવે તો રાજા થયો
છે! એક ખાસ યુદ્ધમાં રાજાને અસાધારણ સહાયતા આપીને એ રાજાનો
જમાઈ અને વારસ બન્યો હતો. એ રાજાની પાસે જઈને વેપારીએ પૂછ્યું કે
‘હવે તો સુખી થયા ને?’ રાજાએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘જે પૂર્વે હતું નહિ, લવિષ્યમાં
રહેશે નહિ, તેમાં સુખ પણ શું માનવું’ અને દુઃખ પણ શું માનવું?’

આ અસ્થિર સંસારમાં સુખદુઃખથી મનને વિચલિત કર્યાવગર પ્રભુપ્રત્યેજ
લક્ષ્ય રાખવું, અને એ જ પણ સ્થિતિમાં રાખે તે સ્થિતિમાં આનંદથી રહેવું,
એમાંજ પરમ શાન્તિ છે.

૧૭-મધુસૂદનનો દુઃસ્વપ્ન વિચાર્યાસ

૨૩મી એનિયરની કોલેજના ઉત્તમ વિદ્યાર્થી અને નિગમ રાજ્ય
 એનિયર મધુસૂદન અટ્ટોપાધ્યાયનો દેહાંત થોડાંક વર્ષ ઉપર છે. સ
 ૧૯૦૮માં થયો છે. એ વ્યક્તિનિગમ સરકારની નોકરીમાં હતા, ત્યારે દુસ્વપ્ન
 સાગરના વિશાળ તળાવનો બંધ વટી ગયો. અગાધાનુ કાર્યકુશળતા અને
 અત્યંત પરિશ્રમવટે એમણે માત્ર ત્રણ જ દેશકમાં એ બંધની મરામત કરી
 દીધી અને સિકંદ્રાબાદ ગ્રાઉન્ડને નાશ પામતાં બચાવ્યું. એ અસાધ્ય કામ
 સાધ્યાથી એ બંગાળી ઈજનેરનું નામ દેશભ્રમમાં બધાના સુખમાંથી
 નીકળવા લાગ્યું. એટલે સુધી કે ઇ. સ. ૧૯૧૦માં ત્યારે સુન્ની નદીનો બંધ
 તોડી નાખીને પાણીએ હેરાબાદ ગ્રાઉન્ડે દુગાથી દીધું, ત્યારે કોઠો કહેવા લાગ્યા
 હતા કે 'આજ બંગાળી મધુબાણુ નથી, નહિ તો આપણે બધા આવી આફત-
 માં કદી આવવી પડ્યા ન હોત.' એક દેશી એનિયરની આવી દીવિ ચાંમળોને
 એવા એક ભારતવાસીની કાર્યકુશળતા માટે કોને પૂરવશ નહિ ઉપજે !
 એ મધુસૂદન સાત વર્ષની વયે પિતૃદીન થયા હતા અને પુત્રજ દરિદ્રા-
 લમાં આવી પડ્યા હતા. આઠ વર્ષની વયે હેર રફતમાં મરીમાં બળુગા
 હતા, ત્યારે મરીમાંથી લીધે રાત્રે સડક ઉપરના રીવા આમળ ઉભા રહી
 હેઠન કરતા. શિવચંદ્ર સુદ નામના એક બંગાળી તેમને એક રાત્રે એવી
 રીતે અભ્યાસ કરતા એકને ધણા વિરમય પામ્યા તથા એમને પૂછીને એમની
 દરિદ્ર થયાથી લગ્નીગા થયા. એવા અદન્ય ઉદ્યોગવાળા બાળકમાટે એમને
 થકા અને ખીતિ ઉપપત્તયવાથી તેમણે પાંચ રૂપિયાના પમારે પોતાના છેકરા-
 ને બજારવા આરુ રાખ્યા એ બાળક એ રકમમાંથી પત્રુ દરમહિને બે રૂપિયા
 પોતાની મગાને સહાયતા કરે નોકરતા હતા ! દરિદ્રતા છતાં ૧૭
 વર્ષે વિદ્યાર્થી એવો સાદો કવો કે પરીક્ષામાં એમનો નામ

૧૮-ગૃહકલહથી થતો પસ્તાવો

ગુજરાતના એક નામીયા વકીલને તેમના સગા ભાઈ સાથે ઘણા વખતથી કુસંપ થયો હતો. ખંનેમાં બોલવાનો વ્યવહાર પણ રહ્યો નહોતો. વકીલ સાહેબ માંદા પડ્યા, ભ્રાતૃસ્નેહે ઉછાળો માર્યો, એટલે એમના ભાઈ એમને જોવા સારૂ ગયા; પણ ટેક એવો કે બોલે એક શબ્દ પણ નહિ. બંધ પરંતુ ખાલી ખેસીને ખાછા આવે. પેલા માંદો ભાઈ પણ પોતાના ટેકમાં રહ્યા અને એક શબ્દ પણ બોલ્યા નહિ. હૃદયમાં એક બતની ગ્લાનિ હોવા છતાં પણ ગઈ ગુજરી વિસરી જઈ ક્ષમાની આપ-લે કરીને પ્રેમથી ભેટવા જેટલી ઉદારતા કોઈનામાં આવી નહિ. આખરે વકીલ સાહેબની પ્રકૃતિ દિનપ્રતિદિન અધિક લથડતી ગઈ, શ્વાસ શરૂ થયો અને ભાઈની સમક્ષજ તેનો ગ્રાણુ દેહધિંજરમાંથી ઉડી ગયો. એ વખતે પેલા ટેકીલા ભાઈ ઉચ્ચ સ્વરે બોલી ઉઠ્યા કે ‘ઓ ભાઈ! એક વાર તો બોલ.’

રોગીની સારવારમાં રહેલા અમારા એક હાકતર મિત્રે એ વખતે વ્યાજબી ઉપાલંબદીધો કે, “ભાઈમાં વાચા હતી એ વખતે તો તમે એક વાર પણ એમની સાથે વાર્તાલાપ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો નહિ. હવે પશ્ચાત્તાપ કર્યો શું થાય?”

ગૃહકલહને આટલી હદસુધી લઈ જવો એ બુદ્ધિમાન પુરુષોનું કામ નથી.

૧૯-સાદા खानપानથી થતા મોટા લાભ (જેરેમી ટેલર)

યૂરોપનો એક વિદ્વાન લેખક પોતાના અનુભવના પરિણામે જણાવે છે કે, “આપણાં સર્વ દુઃખ અને સંકટનું મૂળકારણ આપણે બંતેજ છીએ. જંગલનાં કંદમૂળ અને ઝરાનું પાણી એ જેના સેવનથી મારી ભૂખ અને તરસ બંને શાંત થાય છે; એટલુંજ નહિ પણ વિષયલાલસા, મદ, મોહ, લોભ, મત્સર, ઈર્ષ્યા, અસ્ત્યા એ સર્વ રિપુઓનો પણ પરાલભ થાય છે અને તેથી હું શાંતિના બોળામાં માથું મૂકીને સ્વસ્થતાથી ઉંઘું છું.” ખરેખર! જે જે લોકો પ્રકૃતિ માતાના બોળાનો આશ્રય લે છે, તેમના જેવી ગાઢ અને શાંત નિદ્રા બીજા કોઈને આવતી નથી! (જોર્ડ એવર્ગરીફ્ટ ‘સુખ અને શાંતિ’માંથી)

૨૦-વહારના મપકાપર મોહો પડવાનું પરિણામ

ઉપરના વિષય ઉપર બાઈ સ્ટ્રેટના કારકિર્દી પરીષે ૧૯૨૩ ના 'બાઈ-ગિત' માગ્રિકમાં એક બોધક અને રમુજી વાત કહી છે. એ બાઈ પોતાના કંડલાત મામલિયે લખે છે:-

“આમાં આમ ચહેર નથી, તેમ છેક આમડું” પણ ન કહેવાય. વેપારનું મથક છે અને રેલવેનું નાકું છે. વળી ખ્રિસ્તીઓની સંખ્યા સારી છે. તેને અંગે એક સાધારણ અંગ્રેજ પાહરી પ્રમુખોપાત વર્ષમાં ચોટાક મહિના ગાળી રહે છે. આ પાહરીને ઓગિતું વિજ્ઞાનન અવાનું કયું, એટલે તેને પોતાની રીત પ્રમાણે તમામ સરસામાન હસન કરી નાખ્યો. લોકોએ પોતાની સામજ પ્રમાણે જે અનુકૂળ પડ્યું તે લીધું. કેટલોક અટપટો સામાન વહી પડ્યો ખરો. એક આમડીઆને કમોડનું (જાનરના સ્ટુડમાં મૂકવાનું) છૂટું ટળ ચાર આનામાં મળી ગયું. હસાણમાં એક, જે ને તણ થતાંની સાથે ટળ લઈ ચાર આના આપ્યા. ટળ હાથમાં આપ્યું, એટલે અંદર-બહાર હાથ ફેરવી પાસે ઉભેલાને તે કહે કે, ‘ચાર આનામાં શું ખોડું? માણું તપેલી જેવું’ છે ને બધી પાડેથી ઝગઝગાટ દેખાય છે. મરશે, મારે તો કદી કાઢવાના કામમાં આવશે. રોજ દાળશાક કાઢવામાંથીયે જશે? મારે તો ચાર આનામાં હુંતર પડ્યું.’ બિચારો લોબો ખેડુત નથી બળુતો કે, ગમે તેટલું ચળકતું તોય એ તો ચેલાનું વાસણ.”

૨૧-વંકિમવાચુનું નિરાભિમાન

બંગાળના સુપ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર અને ‘વંદે માતરમ્’ મંત્રના પ્રણેતા બંદિમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયે કોઈ એક વિષય ઉપર પહેલાં જે મત પોતે પ્રગટ કર્યો, તેમાં પાછળથી પરિવર્તન કયું. અભિપ્રાય બદલવા માટે ઘણા લોકો એમના ઉપર ‘અદ્વચિત્ત’નો આરોપ મૂકવા લાગ્યા. એના ખુલાસામાં એમણે કહ્યું કે “જેને કદી પણ પોતાનો મત બદલવાની જરૂર નથી પડતી, તે મહા-પુરુષ છે. જે પોતાનો આગલો અભિપ્રાય બૂલબરેલો છે, એમ બાંધ્યા છતાં પણ એ મતનેજ વળગી રહે છે તે કપટી છે. એમાંનો મહાપુરુષ તો હું છું નહિ અને કપટી થવાની મારી વૃત્તિ નથી.”

૨૨--મેરિવાલ્ડીની માતૃમક્તિ અને હૈશ્વર ઉપર વિશ્વાસ

છટલીને સ્વતંત્રતા અપાવનાર નવયુવકોના દળના આગેવાન મેરિવાલ્ડીની માતા ઘણીજ ઈશ્વરપરાયણા હતી અને મેરિવાલ્ડીના ચરિત્રના બાધારણમાં એનોજ મોટો હાથ હતો. મેરિવાલ્ડી આત્મચરિત્રમાં લખે છે કે “મારામાં જે અસાધારણ સાહસ જોઈને લોકો વિસ્મય પામે છે અને યુદ્ધક્ષેત્રમાં મારી પાસે દેવી શક્તિ હોવાનું અનુમાન કરે છે, તે સાહસનું મૂળ કારણ તો દેવગળ ઉપરનો મારો વિશ્વાસ છે. મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે, જ્યાંસુધી સતીત્વના આદર્શ અને દેવીના અવતારસમી મારી માતા, મારા પ્રાણના રક્ષણ સારૂ ઈશ્વરની આરાધનામાં મગ્ન રહેશે, ત્યાંસુધી મને મારા જીવનને માટે કંઈ પણ શંકા નથી.”

પરિણામ એ થયું કે, યુદ્ધક્ષેત્રમાં એના કાનની પાસે થઈને સનસનાટ કરતી ગોળીઓ ચાલી જવા લાગી. જ્યારે જ્યારે પથ્થરના ગોળાની માફક દારૂગોળા એની ચારે તરફ આવી પડતા, ત્યારે એને એવું જણાતું કે, જાણે માતા ઘુંટ-ણીએ પડીને જગન્નિયંતા પ્રભુની પાસે પુત્રના જીવનની રક્ષા સારૂ પ્રાર્થના કરી રહી છે.

૨૩--કુંતીએ પુત્રોને આપેલું શિક્ષણ

પાંડવોનાં માતા કુંતી ક્ષાત્રધર્મની બાળતમાં બહુ દૃઢ હતાં. ક્ષાત્રધર્મનાં જે ખાસ લક્ષણ છે, તેનું પાલન પ્રસંગ આવતાં પોતાના પુત્રો પાસે કરાવ્યઃ વગર તે રહેતાં નહિ. (૧) ગ્રાહ્યણના રક્ષણ સારૂ પોતાના પુત્ર બીમને રાક્ષસના મુખમાં મોકલ્યો હતો. (૨) કુરુક્ષેત્રના મહાયુદ્ધની પૂર્વે વિહરના ઘરમાં શ્રી-કૃષ્ણનાં દર્શન થતાં તેમની સાથે પોતાના પુત્રોને યુદ્ધમાં ઉત્સાહ આપનારો સં-દેશો કહાવ્યો હતો કે ‘ક્ષત્રિયાણી જે સમયને સારૂ સંતાનને જન્મ આપે છે, તે સમય આવી પહોંચ્યો છે.’ (૩) યુદ્ધ પૂરું થયું ત્યારે પણ તેમણે રાજમાતાનું સુખ ભોગવવાનું કે બાર વર્ષ વનવાસ વેડી આવેલા પુત્રોની સાથે રાજધાનીમાં સુખે રહેવાનું પસંદ ન કર્યું; પણ વનવાસી દિયેર અધરાબળ ધૃતરાષ્ટ્ર અને તેની રાણીની સેવામાં જીવનનો બાકીનો ભાગ ગાળ્યો હતો. (૪) પાંડવોના ચરિત્રમાં જે સ્વાર્થલ્યાગ, પરોપકાર, કર્તવ્યપરાયણતા અને છેવટે મહાપ્રસ્થાનની પ્રવૃત્તિ આદિ જે સદ્ગુણો દીકરામાં આવતા હતા, તેનું મુખ્ય કારણ માતા કુંતીનુંજ શિક્ષણ હતું.

૨૪-રાજા પ્રતાપરુદ્રનો સદાગ્રહ અને પ્રભુમક્તિનો જય

શ્રીચૈતન્ય મદાપ્રભુ ત્યારે પુરુષોત્તમફેત્રમાં વિચરતા હતા, ત્યારે એમના સદ્ગુણોની વાત સાંભળીને રાજા પ્રતાપરુદ્રના મનમાં બહિષ્કૃત્યન થયું; પરંતુ કામિની અને દાંચનનો ત્યાગ કરનારા ચૈતન્યદેવને શ્રીદર્શન એમ ભિષિદ્દ લાગતું હતું, તેવું જ આંતરિક સુખમાં રમ્યાપરમ્યા રહેનાર મદા-રાજાના દર્શનનો ખાળતમાં લાગ્યું. રાજાએ એમના દર્શનની ઇચ્છા દર્શાવી, ત્યારે ચૈતન્યદેવે ના કહેવરાવી અને જણાવ્યું કે, ના દેશા છતાં પણ રાજા મળવા આવશે તો હું આ શેવનો ત્યાગ કરીને જીજ્ઞે જતો રહીશ. રાજા પ્રતાપ-રુદ્ર પણ દંઢ પ્રતિજ્ઞાવાળો સખિય અને મહાન ભક્ત હતો. એણે કહ્યું કે “હીક છે, ભેડે છું”, કેની વાત ચાલી પડે છે? હું પ્રભુ ચૈતન્યદેવની પાસે જરૂર જઈશ અને જો મને પાછો નહિજ ઠાડે.”

રાજા એજ વાતની ચિંતામાં રહ્યો અને ચૈતન્યદેવ કયી વખતે કેવી સ્થિ-તિમાં છે, તેની ખબર મેળવતો રહ્યો. એક દિવસ સંકીર્તનને વખતે શ્રીચૈતન્ય ધર્મોન્મત્ત અવસ્થામાં હતા, એવે વખતે રાજા ‘સસ પંચાધ્યાયી’નો એક શ્લોક બક્ષિપૂર્વક ગાતો ગાતો એમની પાસે જઈ પહોંચ્યો. ‘કેમ જાંધુ! મધુકે કૃષ્ણ-નામ સંભળાવી દહ્યો છે!’ કહેતા કહેતા શ્રી ચૈતન્યે રાજાને દંઢ આલિંગન દઈને છાતીમરસા આંધ્યા.

૨૫-થિયોડર પાર્કરનો પસ્તાવો

થિયોડર પાર્કર મોટો વિદ્વાન અને દીર્ઘદષ્ટિવાળો મનુષ્ય ગણાતો હતો, પણ તે અદ્યપવયમાંજ અકાળ મૃત્યુનો ભોગ થઈ પડ્યો હતો; તેથી મરણ-પધારીએ પડ્યા પછીના તેના છેલ્લા ઉદ્દગાર એ હતા કે ‘અરે! મને જો મૃગથીજ છવનવું રહ્યમ સમજાયું હોત અથવા જો દેાઈ સારો થંથ વાંચવાથી અથવા અનુજાવી પુરુષનાં વચન સાંભળવાથી મને છવન કેવી રીતે ગાળવું’, અ-ર્યામ કેવી રીતે કરવો તથા કસત્ત કેવી રીતે કરવી, એ વેળાસર સમજાયું હોત તો મારું છવન કેટલું વધુ સુખમય નીવડત !’

(એવજરીફન-‘સુખ અને શાંતિ’માંથી)

૨૬-મેઝિની ઉપર એની માતાની અસર

અમે વારંવાર દર્શાવી ગયા છીએ કે, સારી માતાની અસર સંતાન ઉપર ઘણી પ્રબળ થાય છે. ઇટાલીના ઉદ્ધારક મેઝિનીની માતા પણ એક કાર્યદક્ષ અને પ્રભુપરાયણ સ્ત્રી હતી. લાડ લડાવીને સંતાનને બગાડવા જેવી સ્ત્રીબતિની દુર્ગુણતા એનામાં નહોતી. જીવનનાં કષ્ટ બહાદુરીથી અને પ્રસન્નચિત્તે સહન કરવાનું શિક્ષણ એણે પુત્રને આપ્યું હતું. યૂરોપની એ સમયની દશાનું વાસ્તવિક વર્ણન સંતાનો આગળ કરીને તેણે પોતાના દેશની હુર્દશાનું તેમને લાન કરાવ્યું હતું અને અમલદારો તથા રાજતંત્રના દોષો બતાવતાં રહી, દેશોન્નતિના લાભ સંતાનમાં બાલ્યાવસ્થાથીજ રેડયા હતા. નિરાશાના સમયમાં એણે પુત્રને ધૈર્ય આપ્યું હતું અને કર્તવ્યમાં સતેજ કર્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૫૨ માં એની માતાનું મૃત્યુ થવાથી મેઝિનીને ભારે આઘાત થયો હતો. એના જીવનનો અભિલાષ એ હતો કે, ઇટાલીને સ્વતંત્ર બનાવ્યા પછી હું એ મહાન વિજયના મૂળકારણરૂપ જનનીના ચરણકમળમાં મસ્તક મૂકીને કૃતાર્થ થઈશ. એ મધુર સ્વપ્ન સાચું ન નીવડ્યું તેનોજ એને શોક હતો, પરંતુ નિરાશ ન થતાં એ માતાનાં પવિત્ર સંસ્મરણો યાદ કરીને નવા જોશથી કાર્ય કરવા પ્રેરાતો. એ લખે છે કે “મારી માતા સદા મને નિકટજ લાગે છે. પાર્થિવ શરીરમાં એ મારી પાસે વિદ્યમાન રહેતી તેના કરતાં પણ વધારે નિકટ તેની હાજરી મને હવે જણાય છે. જે કર્તવ્યોનું તેને લાન થયું હતું અને જીવનમાં કાર્ય કરવાનું એને માટે પસંદ કરી રાખ્યું હતું, તેની પવિત્રતાનું લાન મને દિનપ્રતિદિન અધિક ને અધિકજ થતું જાય છે. હવે આ સંસારમાં જન્મભૂમિ-સિવાય મારે માટે બીજી કોઈ માતા નથી અને મારી માતાએ જેવો સાચો પ્રેમ મારા ઉપર દાખવ્યો છે, તેવોજ સાચો પ્રેમ હું એ જન્મભૂમિ ઉપર દર્શાવીશ.” માતાપ્રત્યે મેઝિનીને એટલો બધો પ્રેમ હતો કે, એના મૃત્યુ પછી ઘણે વખતે એ જ્યારે શુપ્તનિવાસમાં ઘણોજ નિરાશ થઈ ગયો હતો, ત્યારે પણ એને એવોજ લાસ થયો હતો કે, માતા પોતાની સાન્નિધ્યમાં આવીને પ્રેમપૂર્વક આશ્વાસન અને પ્રોત્સાહન આપી રહી છે.

સુમાતાઓદ્ધારાજ સાચા દેશભક્તો ધરાય છે.

૨૭-યાદવચંદ્ર રાયની અસાધારણ ક્ષમા

બંગાળામાં સાધુ અયોરનાથ નામના એક પ્રસિદ્ધ બ્રાહ્મણમાણ ઉપદેશક થઈ ગયા છે. યાદવચંદ્ર એમના પિતા યાચ. કારસી તેમજ સંસ્કૃત ભાષાનાં સારા વિદ્વાન હોવા ઉપરાંત તે પરમ ઈશ્વરભક્ત પુરુષ હતા. જીવદયા તેમનામાં બહુજ હતી. હલકામાં હલકા જીવપ્રત્યે પણ તેમને દયા આવતી. હલકાચું કુતરું કરડે તો એને પણ મારે નહિ એવા એ અહિંસાવાદી હતા. વેટક-વિદ્યા પણ બહુજ સારી જાણતા. મરણપથારીએ પડેલા રોગી પાસેથી કદી દૂરી હોતા નહિ. આર્થિક સ્થિતિ સારી નહિ હોવા છતાં એમનો ધર્મભાવ ઉંચા પ્રકારનો હતો. એક દિવસે એવું બન્યું કે, ચોર એમનું છાપડું ઉઘાડીને નીચે ઉતર્યો. એણે આખું ઘર તપાસ્યું, પણ લઈ જવા યોગ્ય કંઈ જણાયું નહિ. યાદવચંદ્ર જાગતા પડ્યા હતા. આટલી બધી મહેનત કરીને ચોર બિચારો ખાલી હાથે પાછો ફરે છે એ ભેદ તેમને દયા આવી અને પોતાને હાથે હુકો તૈયાર કરીને મૂઢબાવે ચોરને કહ્યું કે 'અરે ભાઈ! આટલો બધો પરિશ્રમ કર્યો પણ કંઈ મળ્યું નહિ! જરાક તજાકુ તો પીતો જા.' ચોર તો બિચારો આલોજ થઈ ગયો અને શરમનો માથો નીચું માથું ધાલીને વિદાય થયો.

૨૮-એક પાંડિતને જણાયલી વ્યાવહારિક જ્ઞાનની સ્વામી

એક મહાન પાંડિત પોતાના અવ્યાસમાં ઘણો નિમગ્ન થઈ ગયો હતો, એવામાં એક નાની છોકરી તેની પાસે થોડો દેવતા લેવા આવી. પાંડિતે કહ્યું કે 'પણ તું જ્ઞાના ઉપર દેવતા લઈ જઈશ?' આમ કહી તે દેવતા લેવા સાડ કાંઈ માત્ર લઈ આવવા મયો; એટલામાં પેલી બાલિકાએ સઘડીમાં એકઠી ઘયેલી રાખને એક હાથમાં લઈને બીજે હાથે તેના ઉપર કેટલાક અંગારા મૂક્યા. એવામાં પાંડિતજી આવી પહોંચ્યા અને જાણાળી આવી સુન્નિ જોઈને પોતાની પોથીઓ ફેંદી છંદને પરનાવો કરતા બ્રોધ્યા કે "હું આટલું બધું બળ્યો ખરો, પણ આવી નજીવી સુન્નિ મને સૂઝી નહિ, એ દેવી શરમભરેલી વાત કહેવાય!"

બુદ્ધિનો પૂરેપૂરો વિકાસ થાય અને જ્ઞાનને વ્યવહારમાં સરજતાથી મૂંઝી શકાય, એવું જ શિષ્યવ્યવિધાર્થીએને અપવું ભેદ્ય.

૨૯—દુક ફકીરે આપેલો મહાન પ્રશ્નોનો યોગ્ય ઉત્તર

એક માણસે એક ફકીરને ત્રણ પ્રશ્ન પૂછ્યા:—(૧) ‘ઈશ્વરની સત્તા સર્વત્ર છે’ એમ પ્રત્યેક માણસ કહે છે, પરંતુ હું તે કેમ જોઈ શકતો નથી? તે ક્યાં છે તે મને બતાવો. (૨) મનુષ્યને તેના પાપ સાડ શામાટે સજા થાય છે? કારણ કે મનુષ્ય જે કાંઈ કરે છે તે પ્રભુની પ્રેરણાથીજ કરે છે. (૩) ઈશ્વર શયતાનને નરકાસિમાં નાખી તેને સજા કરે છે, એ પણ કેમ બને? કારણ કે શયતાન જાતેજ અસિદ્ધ છે; તો પછી અસિદ્ધ અસિ ઉપર શું ચાલે?

આ ત્રણે પ્રશ્નો ફકીરે ગંભીરતાથી સાંભળી લીધા અને પછી જમીન ઉપરથી એક ઢેકું ઉઠાવીને પેલા પ્રશ્ન પૂછનારના માથામાં માર્યું. તેણે એ સાંજની કાલ પાસે જઈને ફરિયાદ કરી. કાલેજે ફકીરને ઘોલાવી મંગાવ્યો અને તેણે પેલા મનુષ્યને શામાટે ઢેકું માર્યું? એવો પ્રશ્ન કર્યો. ફકીરે ઉત્તર આપ્યો કે ‘એણે પૂછેલા ત્રણ પ્રશ્નોનો એ ઉત્તર છે.’

કાલેજે પૂછ્યું:—‘કેવી રીતે?’

ફકીરે કહ્યું કે એ મનુષ્ય કહે છે કે, મહારા માથામાં વાગ્યું તો પછી તેને વાગવાથી જે દુઃખ થયું હોય તે મને બતાવવું જોઈએ; એટલે હું તેને ઈશ્વર બતાવીશ. (અર્થાત્ ઈશ્વર આંતરિક અનુભવદ્વારાજ જોવાળી શકાય છે.) બીજું કે, ‘મેં જે કાંઈ કયું’ તે માત્ર ઈશ્વરની પ્રેરણાથીજ કયું છે, તો પછી ઈશ્વરની પ્રેરણાથી કરેલા મારા કાર્યને એ અપરાધ શામાટે ગણે છે? વળી તેનું શરીર માટીનું બનેલું છે, તો પછી માટીનું માટી ઉપર શું ચાલે?’

ફકીરના ઉત્તરે સાંભળી તે મનુષ્યને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. કાલેજે પણ ફકીરને નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મૂક્યો.

૩૦—મહાન તત્ત્વવેત્તા પ્લેટોનો વિદ્યાપ્રેમ

ગ્રીસદેશના મહાન તત્ત્વવેત્તા પ્લેટો (અફલાતુન) ને તેના એક મિત્રે પૂછ્યું કે “અરે, તમને બીજાને શીખવવાનો જેવો ઉમંગ છે, તેવોજ બીજા પાસેથી શીખવાનો પણ છે. પરંતુ એમ તમે ક્યાંસુધી શીખ્યા કરશો?”

પ્લેટોએ ઉત્તર આપ્યો કે “વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં મને શરમ લાગે લાંસુધી.”

૩૧-સૃષ્ટિસૌંદર્યથી સંસ્કારી માણસને મઠ્ઠતી શાન્તિ

હિંદુઓમાં રાજ્યકાન્તિના સમાચાર મળતાંપછેજ હિંદુસિની ખાતર દેશ-નિકાલ એકોત્ર સ્વદેશબદ્ધ એકિની હિંદુદેશી રામ જવા નીકળ્યો. માર્ગમાં આદ્યસની દુર્ગમ પર્વતમાળા આવી. એનું પ્રકૃતિક સૌંદર્ય જોઈને એ ઘણાજ પ્રસન્ન થયો. એકદિ જોઈદાડના શિખરઝંબી તેવે પાતાના એક મિત્રને લખી યોદ્યુ હતું કે "આ દેશ બહુ અને પ્રભુમય છે. આદ્યજાગી વિંટળાયેલા આ સંધ્યાંચ શિખરની ચપાટી ઉપર પોરીને જેલે શાન્તિનો અનુભવ નથી કર્યો, તેને 'કવિતા શું છે' તેની ખબર પણ નથી પડતી. આદ્યસ પર્વત ઉપર નાસ્તિકતાનો અંભાવ નથી."

આપણા દેશમાં તીર્થસ્થાનો પણ મદાન નદીતટ ઉપર, નિર્ગુન આદ્યમાં કે ઉંચા મુંદર પર્વતો ઉપર જોટલાજ સાડે રાખવામાં આવી છે કે, પ્રકૃતિના દર્શન-દાતા મનુષ્ય એના આ પ્રભુના અસ્તિત્વ અને અગ્રીમ કરુણાનો અનુભવ કરે.

૩૨-સ્વર્ગસ્ય પ્રતાપચંદ્ર રાયની 'મહાભારત' માટે સ્વંત

મહાભારતનો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ પ્રકટ કરવાનું કાર કામ બંગાળના એક હરિદ્ર વિદ્વાન પ્રતાપચંદ્ર રાયે માથે લીધું હતું. એમના અસાધારણ ઉદ્યમ-ને લીધેજ એ કાર્યનો આરંભ થયો. અનેક રાત્ર-મહારાત્રઓ તથા સરકાર-નો આશ્રય પણ એમણે મેળવ્યો; પરંતુ બધાને એમજ લાગતું હતું કે, મહા-ભારત જેવા પૃથ્વિ શ્રંથનો અનુવાદ પ્રકટ કરવો એ નાનુંસુવું કામ નથી. પ્રતાપચંદ્રથી એ કામ પાર પડશે નહિ અને નાણાં નકામાં જશે; પરંતુ પ્રતાપ-ચંદ્રે તો પોતાની બધી શક્તિને એજ કાર્યમાં યોજીને એ દુઃસાધ્ય કાર્યને પણ પાર પાડી ગતાવ્યું. ચોરાણું ખંડમાં એ શ્રંથ આશ્રમેધિક પર્વસુધી પ્રગટ થયો; જોટલામાં પ્રતાપચંદ્ર રાયનું મૃત્યુ થયું. મૃત્યુશય્યામાં પણ તેમને 'મહાભારત'-નીજ ચિંતા હતી. એમણે પોતાની સુચોચ પત્ની શ્રીમતી મુંદરીબાલાને કહ્યું કે "મારા શ્રાદ્ધમાં કાંઈ પણ ખર્ચ કરશો નહિ; અડધાં બૂખ્યાં રહીને પણ મહા-ભારતને સંપૂર્ણ કરજો. એથીજ તમે મહારીપ્રયે શ્રદ્ધા પ્રકટ કરી અને મારું સાચું શ્રાદ્ધ કર્યું, એમ હું માનીશ. મહાભારત સમાપ્ત થશે, ત્યારેજ મારું શ્રાદ્ધ પૂર્ણ થયું એમ હું માનીશ." ત્યારપછી એક વર્ષમાંજ એ શ્રંથ છ-પાઇને સંપૂર્ણ બહાર પડી ગયો.

સ્વર્ગનોનાં અપુરાં કામ પૂરાં કરવાં એ પણ ઉંચા પ્રકારનું શ્રાદ્ધ છે.

૩૩-એક ભરવાડે એક પંડિતને આપેલું જ્ઞાન

ન્યૂટન પ્રખ્યાત વિદ્વાન થઈ ગયો છે. વિજ્ઞાનની મોટી શોધો તેને આભારી છે. એક સમયે તે ફરવા નીકળ્યો હતો, એવામાં ઘેટાં ચરાવનાર એક ભરવાડ તેને સામો મળ્યો. ભરવાડને તેણે પ્રશ્ન કર્યો કે 'ભાઈ ! આહીંથી ગામ કેટલે દૂર છે ?' ત્યારે ભરવાડે ઉત્તર આપ્યો કે ' ગામ તો ગાહું દૂર નથી, પણ તમે ઉતાવળે પગલે નહિ જાઓ તો તમારે વરસાદમાં લીંબઈ જવું પડશે. '

તે વળતે સૂર્યનો પ્રકાશ રસ્તા ઉપર પડતો હતો, આકાશમાં વાદળાનું નામનિશાન નહોતું; તેથી ન્યૂટને ભરવાડના કહેવા ઉપર વિશેષ ધ્યાન ન આપ્યું અને ધીમે ધીમે ગામ તરફ જવા માંડ્યું- એટલામાં એકાએક સૂર્યનો પ્રકાશ જતો રહ્યો અને આકાશ વાદળાંઓથી ઘેરાઈ ગયું. જોતજોતામાં વરસાદ જોરથી વરસવા લાગ્યો તથા ભરવાડના કહેવા પ્રમાણે ન્યૂટન લીંબઈ ગયો. આથી એ પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. વરસાદ બંધ પડ્યો એટલે તેણે પેલા ભરવાડની પાસે જઈને પૂછ્યું કે 'વરસાદનાં જરા પણ ચિહ્ન દેખાતાં નહોતાં છતાં તે' શા ઉપરથી જાણ્યું કે વરસાદ જલદી પડશે ?'

ભરવાડે કાંઈ પણ ઉત્તર ન આપ્યો, એટલે ન્યૂટને તેના હાથમાં એક ગીની મૂકી. સુવર્ણથી પ્રસન્ન થઈ ભરવાડે તરતજ કહ્યું કે ' પેલું કાળું ઘેટું જુઓ. ' એટલે ન્યૂટને આશ્ચર્યપૂર્વક પૂછ્યું કે 'પણ વરસાદ સાથે એ ઘેટાને શો સંબંધ ?' ત્યારે ભરવાડે ઉત્તર આપ્યો કે ' એ જ્યારે રક્ષણ મેળવવાનું સ્થાન શોધે છે તથા ડોકું ઝાડીઓમાં ખોસે છે, ત્યારે હું સમજું છું કે ઘડી બે ઘડીમાં વરસાદ આવશેજી આવશે. '

ગામડાનાં સાધારણ માણસો પાસે પણ અનુભવજન્ય જ્ઞાનનો ખજાનો ભરેલો હોય છે. ન્યૂટનની માફક તેમની પાસે જઈને એ જ્ઞાન મેળવનાર જોઈએ.

૩૪-દેશની સ્ત્રી જસૂરિયાતોવિષે પ્રેસિડેન્ટ લિંકન

આપદામ લિંકને ત્યાં મિત્રોના આમંત્ર્યથી અમેરિકાના ઇલિનોઇ પ્રદેશની વ્યવસ્થાપક સભાના અધ્યક્ષ થવાનો ઉમેદવારી જાહેર પાડી, તે મુઠાએ મતદારોની સભા આગળ પાતાનો ઉદ્દેશ તેને નીચે પ્રમાણે જાહેર કર્યો હતો:- “પ્રિય મહાશયો! મારો રાજનૈતિક મત દુઠ્ઠો અને સ્વિકાર છે. હું ઇચ્છું છું કે, જામી જાળતોમાં આપણા દેશની આંતરિક ઉન્નતિ થાય, એટલા માટે હું એકાદની સ્થાપના કરવા માગું છું અને વિદેશી આવતા દરેક જાતના સામાન ઉપર દસજુકીલ જકાત નાખવાનો મારો અભિપ્રાય છે. થોડે જાગે નાણાં મળવાથી અને જહાઝની સગિદ્ધથી જમવાથી આપણા દેશના ગરીબ ખેડૂત અને કારીગરોનું દસજુ થશે અને દેશનો ઉન્નતિ થશે, મારે ખીલું કંઈ જોઈતું નથી. મારી વાત તમને પસંદ હોય તો આપ મને મત આપશો. હું આપનો ઉપકાર માનીશ. નહિ મત આપો તો તમારી જે દશા છે તેજ કાયમ રહેશે.”

આપણા દેશને સમૃદ્ધ કરવા સાડ પણ લિંકને જતાવેલા એ ઉપાયોની ઘણી-જ જરૂર છે અને ધારાસભાના સભાસદોનું અધિક ધ્યાન એ ઉપર જવું ઘટે છે.

૩૫-રાજા ફિલિપને વૃદ્ધ હોશીનો કર્તવ્યપાલનનો ઉપદેશ

મેસિરોનિયાના રાજા ફિલિપના દરબારમાં એક વૃદ્ધ સ્ત્રી ફરિયાદ કરવા ગઈ હતી. એ વળતે રાજકાર્યથી પરવારી સભા જરૂરખાત કરીને રાજા ઉઠવાની તૈયારીમાં હતો, એટલે તેણે તે રાણીને કહ્યું કે ‘હાલ મને કુરસદ નથી.’ રાણીએ કહ્યું કે ‘તો પછી રાજા થવાને પણ કુરસદ નથી?’ ફિલિપ ઘણી વાદમુખી એ ઉત્તર સાંભળીને ચૂપ બેસી રહ્યો; કેમકે વૃદ્ધાના શબ્દોથી એને આનંદ લાગી હતી. એણે એનો સુકદમો સાંભળીને યોગ્ય ફેંસલો આપ્યો; એટલુંજ નહિ પણ ત્યારપછી કોઈપણ દિવસ ‘વળત નથી, કુરસદ નથી’ એવું કહ્યુંજ નહિ.

३६-दशोनि कविनो आत्मत्याग

[illegible]

1. *Chlorophyll a* (Chl a) is the primary photosynthetic pigment in most plants and algae. It is a green pigment that absorbs light energy in the blue and red regions of the visible spectrum.

[illegible]

૩૮-રાજાની હજ્જતવિપે વાદશાહનો અભિપ્રાય

ઇરાનનો પ્રસિદ્ધ ન્યાયી રાજા નૌશેરવાં એક દિવસ મૃગયા રમવા ગયો હતો. મૃગયામાં મળેલા બનવરતું માંસ શેદીને ખાતી વખતે તેને થોડાક મીઠાનો જરૂર પડી. તેણે પોતાના નોકરને પાસેના ગામમાંથી મીઠું લાવવાની આજ્ઞા આપી. પણ જણાવ્યું કે ‘ભેજે, એ મીઠાની વાજળી કિંમત આપતો આવશે’. નોકરે કહ્યું કે ‘હજૂર! એવી નજીવી જણસની કિંમત આપવા બાબત આપે એટલી બધી ઠાણછ કેમ બતાવી ? દેશના રાજાને જરાક મીઠું દેવત વગરમૂઢ્યે આપશે તો એમાં શું યથ ગયું ? રાજાની ઇજ્જત કાયમ રાખવી બેધએ.’ ન્યાયી રાજાએ કહ્યું કે ‘એ તો તલને! પહાડ યથ બચા! આવે હું કોઈ વૃક્ષનું એકાદ ફળ તોડાવું તો મારા સિપાઇઓ ને નોકરો એ ઝાડ ઉપર ફળજ રહેવા દે નહિ; અને છેવટે એ વૃક્ષને પોતાને પણ લોકડાં સાફ કાપી નાખે ! અન્યાય કરવામાં રાજાની ઇજ્જત સચવાતી નથી.’

૩૯-ઉન્નાતિવિપે ગેરિવાલ્ડીનો અભિપ્રાય

ગેરિવાલ્ડીએ શ્રીઓનું હિત વધારવા સાફ મળેલી એક સલામાં સંદેશ લખી મોકલ્યો હતો કે “આરા ઘરની મહિલાઓનાં શરીર અનારાગ્ય રહેવાનાં મુખ્ય કારણ એ છે કે, તેઓ પૂરતું કામ કરતી નથી. (સ્થિતિ સારી હોવાથી ઘરમાં પરિશ્રમ પહોંચે એવું કામકાજ કરવાનું હોતું નથી.) માટે એ તેઓ પરોપકાર મતમાં લીન થઈને દુઃખીઓની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવાને અને તેમનાં સંતાનને શિક્ષણ આપવાનાં સાધનો યોજવાને પ્રયત્ન કરે, તો એમનું શરીર અને મન સદા નિરાગી રહેશે. ખરા હૃદયથી સત્કર્મમાં મદદનત કરવી અને ઈશ્વરની આજ્ઞા પાળવી, એ બંને એકજ વાત છે. જે લોકો પ્રભુની આજ્ઞાનું ઉચ્છેદન કરીને માત્ર પોતાને તાત્કાલિક તૃપ્તિ આપે એવા મોજશોખમાંજ જીવન ગાળે છે, તેઓ તો ઈશ્વરને નિયમ બંધ કરવાના મદદાન ગુનેહગાર થાય છે અને માનસિક મુખ તથા શારીરિક આરોગ્ય બંનેથી વંચિત રહે છે.”

૪૦—કિંમતી વસ્ત્રભૂષણ સાધનામાં અંતરાયરૂપ છે.

શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસને એમના લક્ષ્મી મથુરબાણુએ એક કિંમતી કપડું આણી આપ્યું હતું. પરમહંસદેવ એ વસ્ત્ર ધારણ કરીને ધ્યાન ધરવા બેસી ગયા. ધ્યાન સમાપ્ત કર્યા પછી પોતાના ઇષ્ટદેવતાને પ્રણામ કરવા જતા હતા, એટલામાં વિચાર આવ્યો કે પ્રણામ કરવા જતાં વસ્ત્રને ધૂળ ચોંટશે! તરત જ તેમણે વસ્ત્રને કાઢીને ફેંકી દીધું અને ત્યારપછી સ્વસ્થ ચિત્તે ઇષ્ટદેવતાને પ્રણામ કર્યા.

૪૧—શિવાજી મહારાજનો પરસ્ત્રીપ્રત્યેનો સદ્ભાવ

શિવાજી છત્રપતિએ જ્યારે કલ્યાણ લૂંટ્યું, ત્યારે એમના સૈનિકોએ લૂંટ ચલાવતાં એક સુંદર સ્ત્રીને પકડીને મહારાજની રૂબરૂ રજુ કરી તથા એ સ્ત્રીને એમની પાસે ઉપપત્ની તરીકે રાખવાની વિનંતિ કરી. એ વખતે શિવાજી મહારાજે પોતાના સૈનિકોને કહ્યું કે “જો એ મારી માતા હોત તો હું પણ એના જેવોજ સુંદર હોત. સૌંદર્ય જોઈને મનુષ્યે પોતાની જ્ઞાનબુદ્ધિને જોઈ બેસવી જોઈએ નહિ.” એમ કહીને તેમણે એ સ્ત્રીના ઘણીનો પત્તો લગાડ્યો અને તેને એના પતિ પાસે મોકલી આપી.

૪૨—સર વિલિયમ જોન્સનો ભારતની વસ્તુઓપ્રત્યે પ્રેમ

સર વિલિયમ જોન્સ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના સમયમાં એક મોટા અમલદાર હતા. સંસ્કૃત ભાષાના એ મહાવિદ્વાન અને પ્રેમી હતા. કાલીદાસના શાકુંતલ નાટકનું અંગ્રેજી ભાષાંતર સૌથી પ્રથમ એમણેજ કર્યું. એ ભાષાંતરે કાલીદાસની પ્રતિભાનો પરિચય પાશ્ચાત્યદેશના વિદ્વાનોને કરાવ્યો. એ મહાવિદ્વાનને આપણા દેશ ઉપર કેટલો પ્રેમ હતો તે નીચેની એક ઘટના ઉપરથી જણાશે. એમણે અશોકવૃક્ષ જ્યારે પ્રથમ જોયું, ત્યારે એમને ઘણાજ આનંદ થયો. સંસ્કૃત કાવ્યોમાં અશોકનાં કેટલાં બધાં વર્ણનો છે, તેનો એ વિચાર કરવા લાગ્યા. એ વૃક્ષ ઉપર એમને એટલો બધો પ્રેમ ઉપજ્યો કે એમણે એનું નામ જોન્સનું અશોક પાડ્યું. વનસ્પતિશાસ્ત્રમાં હવે સુધી એ એજ નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

૪૩-એક પાંડિતકન્યાનો દેશ્વર ઉપર સંપૂર્ણ આધાર

શાહશુબ્દ દેશ્માન દેશના પ્રસિદ્ધ પંડિત, જ્ઞાની અને વેદાગ્રી હતા. પોતાની પરમ રૂપવતી અને શુભવતી કન્યાને શાહ એ ત્રાસ વરતી શોધમાં હતા. એક દિવસ તેમણે જોયું કે, એક યુવક ભસ્મિપૂર્વકે દેશ્વરની ઉપાસના કરી રહ્યો છે. વાતચીત કરતાં જાણ પડી કે, એ યુવક સારા રૂપભાવનો અને હોશિયાર છે. દેશ્વરવેશધારી એ યુવકને શાહશુબ્દએ પૂછ્યું કે 'નવજવાન! તું ખરેખરો છે?' દેશ્વરે કહ્યું કે 'ના' પછી પૂછ્યું 'પરજીવાની ઇચ્છા છે?' તેણે કહ્યું:- 'મારા જેવા ગરીબને કેવળ કન્યા આપે? મારી પાસે પ્રુછમાં ત્રણ 'દરહમ' (એક બાતના સિક્કા) છે.' શાહે કહ્યું કે 'હું મારી કન્યા તને આપીશ. તું જો દર-દમમાંથી એકની રોટલી, એકની સાકર અને એકનો લોળાન લઈ આવજો. હું તારી લગ્ન કરી દઈશ.' એ પ્રમાણે સમયભર્યું થઈ ગયું. પરમ ધન-ઐશ્વર્યવાળા દેશ્માનના ઘાટશાહે યોગદક્ષ દિવસ ઉપર એ કન્યાનું 'માથું' પોતાને શાહ કંપે હાવું. એને યસદં ન કરતાં શાહશુબ્દએ એક ગરીબ દેશ્વરને તેની દેશ્વર-ભક્તિ તથા ઉપાસનાની ખાતર પોતાની લારહી પુરી પરજાવી. પરજ્યા પછી છોકરી સાસરે ગઈ. ત્યાં જઈને જુએ છે તો પાણીના કૂળ ઉપર એક સૂકી રોટલી મૂકી રાખેલી છે. છોકરીએ પૂછ્યું કે 'આ રોટલી આ શાહ મૂકી રાખી છે?' ત્યારે તેના સ્વામીએ કહ્યું કે 'આજ રાત્રે ખાવા શાહ કાલે રાખી મૂકી હતી.' એટલું સાંભળતાંવાર જુવતીને ઘણો ખેદ થયો અને તે પાછી પિયેર જવા લાગી. દેશ્વરે કહ્યું કે 'હું તો જાણુતોજ હતો કે, શાહશુબ્દની છોકરી મારા હુઃખ અને દર્શિતામાં ભાગ પડાવી નહિ શકે.' યુવતીએ કહ્યું:- 'પ્રિયતમ! તમારી ગરીબાઈ જોઈને હું દિવગીર થઈ છું અને એટલા માટે પિયેર ચાલી જવા માથું છું, એમ નથી. દેશ્વર ઉપર આધાર અને વિશ્વાસ રાખવામાં તમે કેટલા દુર્બળ છો? એ જાણીને મને ઘણાજ ખેદ થયો છે અને શોકાતુર હૃદયે હું ખાવાજનની પાસે જવા તૈયાર થઈ છું. આજ શું ખાવું છે તેનો મધ કાલથી વિચાર કરીને તમે રોટી ચાચવી રાખો છો. હાય! મને મારા ખાવાજની વતલુંકે જોઈને આશ્ચર્ય થાય છે. તેમજે વીસ વર્ષ મુખી મને લારથી પાળી-પાપી છે. વળી તે કેહેતા હતા કે, તને એવા પુરુષ સાથે પરજાવીશ, કે જેનામાં વેરાગ્ય અને દેશ્વર ઉપર પૂર્ણ આસ્થા હશે. મને આજે જાણ પડી કે, એમણે મારું લગ્ન એવા સાથે કયું કે જેને પોતાના શુચરાન માટે દેશ્વર ઉપર ભરોસો નથી.' એ સાંભળતાં દેશ્વરની આંખ ઉઘડી. તેણે ગળગળે સ્વરે કહ્યું કે 'આ પાપનું

૪૭-રામમોહન રાયની સતીદાહનિવારણની પ્રતિજ્ઞા

મદ્રાસુરેબેનાં જીવનચરિત્રો વાંચતાં જણાય છે કે, એકાદ સાધારણ ખનાવ ઉપરથી એમના જીવનમાં મોટો ફેરફાર થાય છે. વિધાતાના નિર્દેશથી એવી સાધારણ ઘટનાઓમાંથી એમને નયું સત્ય અને કર્તવ્યમાર્ગ જણાઈ આવે છે. આપણે દરેક જગતના અગ્રણી સ્વચ્છતામાં જતાં જોઈએ છીએ; પરંતુ કપિલ-વસ્તુના રાજકુમારે એજ રાજને જોઈને રાજસિંહાસનનો પણ ત્યાગ કરી મન્યાના કાલજી કર્યો હતો. માર્ટિન લૂથર, થિયોડર પાર્કર, દયાનંદ સરસ્વતી આદિ મદ્રાસુરેબેનાં ચરિત્રો એવા કોઈએક સામાન્ય પ્રસંગ ઉપરથી જીવનમાં ધારણ મેળવે પવિત્રતાનાં ઉદાહરણ છે. રામમોહન રાયના જીવનમાં પણ એજ એવોજ પ્રસંગ છે. એમના વખતમાં પોતાના મૃત્યુ પછી વિધવાને, મને કે કમને, સતી કરી દેવાનો રિવાજ પૂરજોશમાં ચાલતો હતો. એ વખતમાં સતીને ચિતામાં ચડીને મરી મરતી હોતું નહિ જોઈ હોય ? પરંતુ રામમોહન રાયે પોતાના જાઈ રામમોહનની સતીને પતિના શબસહિત ચિતામાં આરોહણ કરતી જોઈને પ્રતિજ્ઞા કરી કે, ત્યાંસુધી આ દેહમાં જીવ છે, ત્યાંસુધી આ જગતમાં જાંબ ડરવારને તન, મન અને ધનથી પ્રયત્ન કરીશ.

તે પ્રતિજ્ઞા એમણે પાળી પણ ખરી. બ્યાખ્યાનો આપીને, લેખો લખીને તથા સરકારમાં ચાલુઓ આપીને એમણે એ રિવાજ બંધ કરાવ્યો. રામમોહન રાયની જાણીતા સતી થવાનો એ પ્રસંગ ઇ. સ. ૧૮૧૧ માં બન્યો હતો. તે દિવસથી કલકત્તા સરકાર પ્રયત્નની સફળતા ઇ. સ. ૧૮૨૬ માં મળી. તે પછીના એક સિમેન્ટને હાર વિલિયમ બેન્ડીક નામના ગવર્નર જનરલે સતી દહી પ્રથમ જાણીતા સતીની નિવારણ કરવાની આજ્ઞા પ્રગટ કરી.

જે સરકારમાં કોઈનુંક લખતાં 'વિલિયમ બેન્ડીકે સતી થવાનો આદેશ આપ્યો' એકું 'વેલ્ફેર' કેટું; જે આદેશને સુખ્ય યથા આપણા દેશ-જગત નેનુંક ન કરે છે, એ વાત દેહદે દેશ દેહદે જાણે છે !

૪૮-રાજા અને રાણી વચ્ચે પતિ-પત્નીનો સંવંધ

ઇન્દ્રેન્દ્રના રાજા બીજા જેમની કન્યા ગેરી, હોલેન્ડના પ્રિન્સ વિલિયમ એન્ડ્રુ એન્ડ્રેન્ડની પત્ની હતી. બીજા જેમને પદક્ષેપ કર્યા પછી ગેરી હોલેન્ડથી આવીને ઇન્દ્રેન્ડની રાણી બની. એ સમયે એક પ્રનિશ્ચિત ઘરની રમણીએ રાણી ગેરીને પૂછ્યું કે ‘હવે તો તમારા જન્મેના પતિ-પત્નીના સંબંધસાથે રાજા અને પ્રજાનો સંબંધ પણ જોડાયો. હવે સંચાર કેમ ચાલ્યો ?’ રાણી ગેરીએ એ વખતે સ્વામીને પોતાની પાસે બોલાવી એમની આગળજે એ પ્રશ્ન રજુ કર્યો અને કહ્યું કે ‘ખ્રિસ્તની દશ આજ્ઞાઓમાંની બીજી વાતમાં સ્વામીને વશ રહેવાની આજ્ઞાનું હું પાલન કરીશ; અને એ દશ આજ્ઞાઓમાંની પત્નીને ચાહવાની આજ્ઞાનું પ્રતિપાલન મારા સ્વામી કરશે; એટલે અમારે કોઈ અતનો અગદો થશે નહિ અને કોઈ નવી વ્યવસ્થા નહિ કરવી પડે.’

૪૯-સિકંદર વાદશાહનો જીતાયલી પ્રજા સાથે વ્યવહાર

મહાન સિકંદર વાદશાહને કોઈએ પૂછ્યું કે “આપે આટલા બધા દેશ ઉપર વિજય કેવી રીતે મેળવ્યો ? આપની પૂર્વે અનેક વાદશાહો વયમાં મોટા, નંધા ધન અને બળમાં અધિક થઈ ગયા છે; પરંતુ તેઓ પણ જીતાયલી પ્રજાને આપની જેમ શાન્ત રાખી શકતા નહિ.” સિકંદરે ઉત્તર આપ્યો કે “ઇશ્વરની કૃપાથી મેં જે જે દેશ ઉપર વિજય મેળવ્યો છે, ત્યાંની પ્રજાને મેં કદાપિ કરના બારથી કે બીજી રીતે પીડા આપી નથી. એમને પહેલાં કરતાં સારી સ્થિતિમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરું છું. ખાસ કારણ ન હોય તો એમના રાજ-વંશનો પણ લોપ કરતો નથી. એવું ન કરું તો કોઈ મને ઉદારચેતા પણ ન કહે અને મારે વશ પણ ન થાય. મારે માફ પોતાનું નામ કાયમ રાખવું હોય તો મારે આગલા રાજાઓના ગૌરવનો લોપ ન કરવો જોઈએ.”

૫૦—પવિત્ર મનના પંડિત

જાંગાળના જોળરડાંગા ગામના પ્રસિદ્ધ જમીનદાર શારદાપ્રસન્ન મુખો-
પાધ્યાયની હુવેલીમાં એક વાર કલકત્તાની કોઇ એક પ્રસિદ્ધ નાચનારીનું કીર્તન
હતું. પ્રેક્ષકોમાં ઈચ્છાપુર ગામના કેટલાક લોળા પંડિતો પણ હતા. નર્તકી
કૃષ્ણલક્ષ્મીનાં મધુર ગીત ગાઇ રહી હતી. નાચતાં નાચતાં એનો પગ એક
પંડિતના શરીરને અડક્યો, પણ નર્તકીએ ગલરાધને પસ્તાવો ન કર્યો તથા
પંડિતના ચરણની રજ ન લીધી; તેથી જાધા પંડિતો વિસ્મય પામીને ત્યાંથી
ઊઠીને બહાર જતા રહ્યા. બહાર જઇને એકે કહ્યું કે ‘આ નાચનારી તો વેશ્યા
જણાય છે.’ બીજાએ એ કહ્યું કે ‘એમ ને હોય ? આવી સુંદરી અને કૃષ્ણપ્રેમી
ત્રી તે કદી વેશ્યા હોય ?’ કેટલોક વાદવિવાદ આડ્યા પછી તેમણે શારદા-
પ્રસન્ન બાબુને બોલવડાવ્યા. એક પંડિતે કહ્યું કે ‘એ ગાનારી વેશ્યા ન હોય
તો તકપચાનનબાઈના શરીરને પગ અડકી ગયા છતાં એણે એમના પગની
રજ ન લીધ કે ન ચઢાવી ?’

શારદાબાબુ હાજરજવાબી હતા. એમણે તરતજ જવાબ આપ્યો કે “એ
સમયે નાચનારી કૃષ્ણપ્રેમમાં મસ્ત બનેલી હતી, બાહ્યજ્ઞાનથી રાજ્ય હતી;
અંતરે પછી આપની ચરણ-રજ લેવાનું એને કેવી રીતે સંભવે ?” એટલું
કહી જ તુરત નિજકક્ષમાં ગયા અને નર્તકીને પંડિતશ્રીની માગી માગી ચર-
ણ લેવા કહ્યું. નર્તકીએ તરતજ એ આજ્ઞાનું પાલન કર્યું. લોળા પંડિત-
શ્રી નર ન આશીર્વાદ આપ્યો:—“ સતી સાવિત્રી જેવી થજે.” જાધા હર્યા,
પરંતુ નર્તકીને વિશ્વાસ ખેડો કે, આ જન્મ તો દુરાચારમાં ગાળ્યો; પરંતુ પર-
વર્તનમાં પાત્રે સરસ સ્વતંત્રતા પામીશો. આશીર્વાદ જરૂર ફળ્યો. આશી-
ર્વાદ નાંખે સ્વતંત્રતાને તે સંધ પડી; કદાચ કે મને તેટલી અધમ દશાએ
પાડે. છતાં પણ આજરમજીએને અદર્શ તો સીતા અને સાવિત્રીજ છે.

૫૧-ધર્મની સ્વાતર જીવનનો ત્યાગ કરનારા ધર્મવીરો

રોમના આગ્રત્વમાં ત્યારે જળયો મચાવવાના શુદ્ધકર્મી ખ્રિસ્તીઓ ઉપર અત્યંત ત્રેરણુદય કરવામાં આવતો હતો, એમને અગિમાં જાળી મૂકવામાં આવતા હતા કે શાદી ખાનારાં જનનરોના મુખ આમળ મૂકવામાં આવતા હતા, ત્યારે કેટલાક ખ્રિસ્તી જાદીવાનોનું ધર્મ તથા ઉદારતા લેધને કેદખાનાનો એક પહેરેગીરસનિક રોવા લાગ્યો. એ લેધને એક ખ્રિસ્તી કેદીએ કહ્યું કે 'ભાઈ ! તું તારા જાદયાહને સાફ અવિચલિત મિત્રે મુદ્દમાં અત્યુને આલિંગન રોવા સદા તેધાર રહે છે. અગે વિશ્વ-પ્રસાંડના રાજના કાસ કીજો. તેની લયધોપણ કરતા કરતા આનંદપૂર્વક આ દેહને ત્યાગ કરીશું, એમાં તને વિચિત્ર શું લાગે છે ?' ધર્મવીર તો એવાજ હોય !

૫૨-તીર્થાટનસંબંધી આવુવકર અને રામપ્રસાદના વિચાર

એકનિષ્ઠ મુસલમાન ખલિફા આબુજકર એક દિવસ બોલી ગયા હતા કે " મને મન થઇ આવે છે કે, જાગ્રે મક્કા જઇને ત્યાંની મસ્જીદને જાળી નાખું; કારણકે એમ થાય તો ભક્તજનો એ મસ્જીદમાં જવાનો આગ્રહ છોડી દઇને ઘરમાં ને ઘરમાંજ સર્વત્ર એ મસ્જીદના પ્રભુપ્રત્યે પ્રેમ પ્રકટ કરે. " તીર્થયાત્રા પણ લગવદ્ભક્તિમાં વધારો કરવામાં સાધારણ માણસો માટે ઠીક સહાયભૂત થઇ પડે છે; પરંતુ એ વળતે તીર્થાટનની પાછળ ઘેસા થઇને ફરનારાં અને પ્રભુનું આસિધ્ય જીવનમાં શતદિવસ ન અનુસવનારાઓને ઉદેશીનેજ એમણે એવું કહ્યું હતું.

જંગાજાના ભક્ત રામપ્રસાદ સેન એક દિવસ હાસિ શહેરથી કાશી જઈ રહ્યા હતા. રસ્તામાં એમને સ્વપ્ન આવ્યું, કે 'તારે સાફ તીર્થાટનની જરૂર નથી; કેમકે માતા અન્નપૂર્ણા તારા હૃદયમાંજ વસી રહ્યાં છે.' તરતજ એ ઘેર પાછા ફર્યા અને એક ગીત રચ્યું જેનો સારાંશ એ હતો કે:—

" હવે મારે કાશીનું શું કામ છે ?

માતાજીના પગતળે મથા-ગંથા અને વારાણસી છે.

હૃદયકમળમાં ધ્યાન ધરતી વખતે, આનંદસાગરમાં ડૂબી જાઉં છું.

માત મક્કાકાળી ચરણે કોકેનદ તીર્થ છે." ઇત્યાદિ

૫૫-રાજા રામમોહન રાયની રામાયણના પાઠમાં આસક્તિ

રામમોહન રાય ઉગતા યૌવનમાં એક દિવસ એકાંત જોરડામાં બેસીને સંસ્કૃત વાસ્તીકિ રામાયણનું અધ્યયન કરતા હતા. પૂર્વે એમણે એ ગ્રંથનો પાઠ કર્યો નહોતો; એટલે વિશેષ આગ્રહપૂર્વક પાઠ શરૂ કર્યો હતો. ધીમે ધીમે બપોરના બે વાગી ગયા, પણ પાઠ સમાપ્ત ન થયો. ઘરનાં માણસોને તેમણે સખ્ત આજ્ઞા આપી હતી કે, મારા પાઠમાં જરાપણ વિધ્ન નાખવામાં ન આવે. લોજનનો સમય વીતી ગયો, છતાં ગંભીર સ્વભાવના રામમોહન રાયના એ અનુદાનમાં વિધ્ન નાખવાનું સાહસ કોઈ કરી શક્યું નહિ. ધીમે ધીમે બપોર પડોર પહોં વીતી ગયો. પુત્ર ભૂખ્યો હોય ત્યાંમુધી એમનાં માતા કૂલઠાકુરાળી કેવી રીતે જન્મે ? એ વખતે રામમોહન રાયના વિશેષ શ્રદ્ધાભાજન એક ગૃહસ્થે સાહસ કરીને એમના જોરડાનાં દાર થોડાંક ઉઘાડ્યાં. રામમોહન રાય સમજી ગયા અને જરાક થોભવાનો આંગળીથી ઇસારો કર્યો. થોડીક વાર પછી પાઠ પૂરો કરીને તે લોજન કરવા ઉઠ્યા. એમ કહેવાય છે કે, એમણે બહુજ એકાગ્રતાપૂર્વક સપ્તકાંડ રામાયણનો પાઠ કર્યો હતો.

૫૬-સત્યવાદીનું સન્માન

શ્રીકપરિત જેનોકેટિત્રને એક મુકદ્દમામાં સાક્ષી આપવા સાડે અઠાલગમાં જવું પડ્યું. તેઓ નિયમ પ્રમાણે મેજસ્ટ્રેટની ખુરશીની સામે ઉભા રહી સત્ય કહેવાની પ્રતિજ્ઞા લેવા લાગ્યા; એટલે મેજસ્ટ્રેટે કહ્યું કે ‘આપના જેવાને સાડે પ્રતિજ્ઞા લેવાની જરૂર નથી. આપની બધી વાત પ્રતિજ્ઞાપૂર્વકજ કહેવાયલી હોય છે.’

ઇટાલિના કવિ ચેટ્ટાકેના સંજયમાં પણ એવુંજ હતું. એને કોઈ દિવસ બાઇબલ હાથમાં લઈને જુજાની આપવી પડતી નહિ. ન્યાયાધીશ એને માન આપવા સાડે દલા થતા અને સોગંદ ખવરાવ્યા વગરજ એની સાક્ષીનોંધી લેતા. સરિત્રના ગુણને લીધેજ એમને એટલું બધું માન મળ્યું હતું.

એ કે, લગવાનની લાગિ કરે. એથી તમારો જન્મ સફળ થશે અને આપોઆપ તમારામાં ગંધા સફળુષ દીધી નીકળશે. બીજી વાત એ કે, હવે કોઈની સાથે શાસ્ત્રાર્થ ન કરશો. એથી અહંકાર અને પક્ષપાત વધે છે. પોતાના પક્ષને દબાવે અને સત્ય દર્શાવવા સાથે બ્યાજબી તેમજ ગેરબ્યાજબી દલીલોથી પણ કામ લેવું પડે છે. અહંકાર એજ પાપની જડ છે. એથી ગયશો તોજ તમારું વાસ્તવ કલ્યાણ થશે. બહુજ નમ્રતાથી બોલ્યા કે 'હવેથી એમજ કરીશ.' પછી એ કારમીર આલ્યા ગયા અને શાસ્ત્રાર્થ કરવાનું છોડી દીધું.

૫૮-જનરલ નોગીનો યુવકોને ઉપદેશ.

જનપાનના સુપ્રસિદ્ધ સ્વદેશભક્ત સેનાધિપતિ નોગીએ ત્યાંના યુવકોને માટે જે સાત નિયમો પરી આપ્યા હતા, તેમાંના સુખ્ય પાંચ નીચે પ્રમાણે છે:-

(૧) બહુ પ્રયત્ન મોડું (બહુ ત્રાચાળપણું) એ હૃદય તેટલું જ ખાલી હોવાની નિશાની છે અને ક્યાં ત્યાં દોડતી ફરતી દિષ્ટિ, એ મન ઠેકાણે નહિ હોવાની નિશાની છે.

(૨) ફાટેલાં કંપડાં શીવીને પહેરવામાં અને મેલાં કપડાં ધોઈને પહેરવામાં જરા પણ શરમાયો નહિ. વળી દેશનની ક્રિશિયારીમાં બિલકુલ નહિ તણાતાં તમારાં પગરખાં તથા કપડાં તમ સખવાને બદલે ચોરાંકે લીધાં ગનાવો.

(૩) ક્રતુઓને લીધે માલૂમ પડતી બહારની શરદી કે ગરમીને તમે ન ખમી શકો તો નક્કી સમજાવે કે, એ ખાનદાનીનો નિશાની નહિ પણ સુઠ-દાલ હોવાની નિશાની છે; અથવા તો તમે તેની સામે સાદા ઉપચારો કરવા જેટલી સામાન્ય અસ્થિ પણ ધરાવતા નથી. તમારી સામાન્ય ફરતે ગાતવવામાં તો એ શરદી-ગરમીથી કાંઈ પણ અટકાવ નજ પડવો જોઈએ.

(૪) તમે દિવસે દિવસે એવા બનતા બાઓ, કે જેથી નિમ્નગતાપૂર્વક તમારા દેશને કાંઈ પણ લાભ પહોંચાડી શકે. 'જેઓ એવા બનવાને ન ઇન્છે, તેમણે જીવવા કરતાં મરી જવું એજ વધારે સારું છે.'

(૫) જે તમે કોઈને સલામ કરો તો તેની સામે સહસ્ત્રાપૂર્વક પણ જુઓ.

૫૯-મહાત્મા ગાંધીજીની વીરોચિત ક્ષમા

દક્ષિણ આફ્રિકામાં સંત્યાગ્રહની પ્રથમ વારની લડાઈસમયે કેટલીક ગેર-સમજ પેદા થઈ હતી, અને તેને લીધે કેટલાક પકાણાએ મહાત્માજી ઉપર મહાઘાતકી હુમલો કર્યો હતો. તેઓ મૃત્યુવશ પથારીએ પડ્યા હતા, તે સમયે ગુનેહગારોને શિક્ષા કરાવવાના હેતુથી પોલીસો મહાત્માજીની જુઠાની લેવા રેવરંડ જે. જે. ડોકના ઘરમાં જ્યાં તેમની સારવાર તે ભલા પાદરી કરતા હતા ત્યાં આવ્યા. આ સમયે તે સાધુના હૃદયમાંથી દયાનાં અમીઝરણાં વહ્યાં. પોલીસને તેમણે જણાવ્યું કે ‘મારા દેશી બંધુની સામે હું કામ ચલાવવા માગતો નથી.’ આમ જણાવી જુઠાની આપવા ના પાડી. પોલીસ નિરાશ થઈ આવ્યા ગયા ! એક ખ્રિસ્તી પાદરીના ઘરમાં પૂર્વની પ્રજાના નેતાએ ભગવાન ઇસુ ખ્રિસ્તની એક આજ્ઞા “લવ ધાઇ એનીમી એઝ યુ લવ યોર સેલ્ફ” (તમારી જાતને આહો છો તેટલુંજ દુશ્મનને પણ આહો) એનું પાલન કર્યું. આ બનાવ જોઈ તે ઘરનાં ખ્રિસ્તી ધર્મનાં અનુયાયીઓને કેટલો આનંદ થયો હશે !

એ બનાવસંબંધી મહાત્માજી કહે છે કે ‘પોતાના દેશી બંધુના હાથેના માર ખાવો એ જેના લાગ્યમાં લખાયું હોય, તે ખરો પુણ્યશાળી છે. મારા તે ભાઈને લાગ્યું કે હું ખોટું કંઈ છું, તો તેણે મને તેના વિચાર પ્રમાણે શિક્ષા કરી તેમાં હું તેનો દોષ કેમ કાઢું ?’

ધન્ય છે આવા સ્વદેશપ્રેમને અને ધન્ય છે આવી વીરોચિત ક્ષમાવૃત્તિને !

૬૦-રાજા રામમોહન રાયની આત્મસન્માનરક્ષા

રામમોહન રાયના સમયમાં એક ભારતવાંસીને માટે કલેક્ટરના કે જિલ્લા જડજના શિસ્તેદાર બનવું એ મોટું માન હતું. એ પદ ઉપર પણ એકદમ ચઢતું નહિ, એટલે યુવક રામમોહન રાયને સાધારણ કારકુનનીજ નોકરી સ્વીકારવી પડી હતી. એ વખતમાં કારકુનો સાથે કંપની સરકારના સિવિલિયન અમલદારોની વર્તણૂક બહુ ખરાબ હતી. દેશી કારકુનોએ પણ એમને ખુશામત અને અસત્યપ્રેમનો પરિચય આપીને બગાડ્યા હતા. અમલદારોમાં પણ ઉદ્વેગ, જંગલીપણું, દેશીઓપ્રત્યે અપમાન આદિ ગુણો જણાતા હતા.

એવા સંયોગોમાં રામમોદન કૌશલે જોવા પાનદાન માણસને પોતામાટે મિંતા માથે એ કરાવવાનું હતું.

જ્યોતિષિઓનામના એક સિવિલિયન પામે તેમણે નોકરીની અરજી આપી હતી. સાહેબે એ બાદ જ રવીકારી, નિંદાસે રામમોદન ગમે આલેખના વાચમાં એકે કરાવનારું સદી કરવા મૂક્યું. તેમાં લખ્યું હતું કે “ત્યારે ત્યારે રામ-મોદન સાથે હાથ મારી એમની પામે આવશે, ત્યારે એમને ખુશી આપવી પડશે અને આપણે દારૂનો પ્રયોગ જેવી ઉદતાપીયે દુકમનરી કરે છે, તેની રીતે કરી શકાયો નહિ.” સાહેબે મોંઝેથી સંમતિ આપી; પણ એટલાથી મંતોના ન પામતાં લેખિત એકરારનોજ તેમણે આશ્વસ્ય કર્યો હતો. ડિગ્ની સાહેબને આપશે એ શરતો મંજૂર કરીને સદી કરવી પડી, ત્યારેજ રામમોદન સાથે નોકરી સ્વીકારી. પોતાના હાથથી એમણે એટલા જવા અમતદારને પ્રસન્ન કર્યા કે ડિગ્ની સાહેબ પાછળથી એમના ઇષ્ટ મિત્ર અને પ્રશંસક બની ગયા. તેઓ બન્નેનો ફનેહ જીવનપર્યંત હાથમ રહ્યો હતો.

૬૧-સોગંદ ન લેવાનો ટાલ્સ્ટૉયનો અભિપ્રાય

સોગંદ લેવાથી આપણી નીતિ બગડે છે કે કેમ ? તે સંબંધી ટાલ્સ્ટૉય જણાવે છે કે “પ્રભુએ તમારું વર્તન વ્યવસ્થિત રહેવામાં સહાયતા મળે તે માટે વિવેકબુદ્ધિ આપી છે. એ બુદ્ધિને વેગળી રાખીને તમે તમારું વચન દોષને વેધી દેશો નહિ, કે જેથી તમને અથોગ્ય લાગે તેવું વર્તન પણ તમારે તે વચ-નને અનુસરીને કરવું પડે. ધારો કે, કોઈ બાદશાહ, ગાર, કેસર, રાજા, રાણી, પ્રમુખ કે સેનાપતિના વચનમાં રહેવાના સપથ તમે લીધા છે અને એમાંના દોષને તમને ગમે તેવો ગુન્હો કરવાની આજ્ઞા કરી તો પછી તમે શું કરશો ? શું તમે સપડાશો નહિ ? એ સપથના બળ ઉપર જીવમી સત્તાધીશો આજ્ઞા કરી કે, એક ઉત્તમ અને નિર્દોષ માણસનો વધ કરો; તો તમારે કાં તો પ્રભુની આજ્ઞાનો બંગ કરવો પડશે કે કાં તો વચન બંગ કરવાની જરૂર પડશે. બેમાંથી કોઈ પણ એક પાતક તમારે અવશ્ય કરવું પડશે. એવી સ્થિતિમાં તમે શું કરશો ? માટે એવી સ્થિતિમાં સપડાવાનો પ્રસંગ જ ન આવે એવી ગોઠવણ અગાઉથી કરવી ઇષ્ટ નથી ?

જર્મનસમ્રાટ્ જીજી વિલિયમને નવી ભરતીમાં આવેલા સૈનિકો પાસે શપથ લેવડાવ્યા પછી તેમને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે “તમે મારી આજ્ઞાનું પાલન કરવાના શપથ લઈ ચૂક્યા છો તે ચોક્કસ ધ્યાનમાં રાખજો. હવે જો હું તમને તમારા પોતાના પિતાપર ગોળી છોડવાનો હુકમ કરું તો તેનું પણ તમે ઉદ્વેગન કરી શકશો નહિ.”

“યુદ્ધ જેવો ચોખ્ખો મનુષ્યવધનો ધંધો એવા શપથપરજ આધાર રાખી રહેલો છે. પોતાની સદસદ્ વિવેકબુદ્ધિ એવી રીતે શાસકને સ્વાધીન કરવાની પ્રથા સર્વ દેશમાં ચાલતી હોવાથીજ એ અધમાધમ યુદ્ધવ્યવહાર જગતમાં અસ્તિત્વ ધરાવી રહ્યો છે.”

(સરતું સાહિત્યના ‘મહાત્મા ટૉલ્સ્ટૉય’ ગ્રંથમાંથી)

૬૨-વીડીસંબંધી ટૉલ્સ્ટૉયનો અભિપ્રાય

રૂશિયાનો એક પ્રસિદ્ધ નટ એક સમયે ટૉલ્સ્ટૉયને ઘેર મળવા ગયો. એ વખતે કુટુંબનાં માણસો ઉપરાંત જીજી પણ સ્નેહીઓ ત્યાં ગ્રહી પીવા એકત્ર થયાં હતાં. થોડી વાર પછી પેલા નટે જીડી સળગાવી, એટલે તરતજ ટૉલ્સ્ટૉયે પૂછ્યું કે ‘અરે આ શું કરે છે?’ પેલો યુવક શરમાયો, પણ પોતાના કાર્યને ગચાવ કરવા સારૂં કહ્યું કે ‘જીડી પીધાથી મનનક્રિયા સારી ચાલે છે, વિચાર-શક્તિ વિશેષ તીવ્ર બને છે.’

ટૉલ્સ્ટૉયે હસીને કહ્યું કે ‘વસ્તુસ્થિતિ તું કહે છે તેથી ઉલટી છે, એ મારો પોતાનો અનુભવ છે. જીડી પીધા પછી મગજ તપી જઈને અનેક વિચારોનો ખળભળાટ મનમાં થવા લાગે છે અને તુલનાશક્તિ ઉપર પાછું પડળ બંધાય છે; તેથી વિચારોનો એ ગોટાળો કે ખળભળાટ લક્ષમાં નહિ આવતાં માત્ર એમજ લાગે છે કે આપણને વિચારો પુષ્કળ સૂઝે છે.’

૬૩-બ્રહ્મચર્ય અને વિષયવિષે જાણવાજેવા વિચાર

(૧)

કાઉન્ટ ટાઉસ્ટોએ આ વિષય ઉપર ચોતાના એક મિત્રને કહ્યું હતું કે, મારી જીવાનીના સમયનું વર્તન યાદ આવે છે, ત્યારે મારાં રૂંદે રૂંવાં ખડાં થઈ જાય છે. આહાર-વિહારમાં અંકુશ નહિ રહેવાથી માણસના હાથે અનેક પ્રકારનાં દુકર્મ બને છે. જીભની લોહપના અત્યંત વિષયાસક્તિનું મૂળ છે. એક વખત હું એક જીવાન ખેડુતની સાથે ગાડીમાં બેસીને જતો હતો. યૌવનની રેખા હજી તેના ઉપર હમણાંજ ઉપસવા લાગી હતી. તેનું લમ થયેલું નહોતું. મેં તેને પૂછ્યું કે ‘અરે! તને સ્ત્રીની જરૂર નથી જણાતી?’ તેણે કહ્યું કે ‘કાઉન્ટ સાહેબ! એ વાતનો વિચાર કરવાનોજ વખત મને ક્યાં મળે છે?’

(૨)

મોરકોમાં એક મુમ્સિદ્ધ અંગ્રેજ દાક્તર રહેતો હતો. તેની પાસે એક સુવક સલાહ લેવા ગયો. તેની સર્વ હકીકત સાંભળી લઈ દાક્તરે કહ્યું કે ‘તું હવે ભર-જીવાનીમાં આગ્યો છે, તેથી સર્વ વિકારની ઉત્પત્તિ થઈ છે. હવે જેમ બને તેમ જલદી લમ કર અથવા બીજી કાંઈ તજવીજ કર!’ ત્યારે પેલા નવયુવકે કહ્યું કે ‘બીજી તજવીજ તે શું અનીતિ નથી?’ દાક્તરે કહ્યું કે ‘વૈદકશાસ્ત્રનો અભિપ્રાય મેં તને જણાવ્યો. નૈતિક બાબતની ચર્ચા કરવી હોય તો ધર્મશુર પાસે જા.’

પછી થોડી વાર ચૂપ રહી દાક્તરે કહ્યું કે “તારા શરીરની સ્વસ્થતા માટે શેની જરૂર છે, તે મેં તને કહ્યું; છતાં તારી પ્રકૃતિ સુધારવાનો બીજો પણ એક ઉપાય છે કે, ખરા અંતઃકરણથી નૈષ્ઠિક પ્રહસચર્યા પાળવું. વિષયવાસનાને તારે તદ્દન મારી નાખવી જોઈએ. યુવતીઓના ટોળામાં કદીપણ જઈશ નહિ. અરે! સ્ત્રીઓનાં ચિત્રો જોવાં એ પણ તારે માટે જોખમકારક છે; તેજ પ્રમાણે છાકટા સુવકોથી પણ તારે દૂર રહેવું જોઈએ. હું કાંઈ ધાર્મિક માણસ નથી, પણ ઈશુએ કરેલો ઉપદેશ કેટલો ચોખ્ય અને સચાશ છે, તે હું સમજું છું. ઇસુ કહે છે કે ‘કોઈ પણ સ્ત્રી તરફ જે વિષયદષ્ટિથી જુએ છે, તે તેની સાથે માનસિક વ્યભિચારજ કરે છે.’ તેનું એ વચન વૈદકશાસ્ત્રની કસોટીએ પણ ખરાખરજ ઉતરે છે, કેમકે કેવળ જડ દષ્ટિથી જોનારા અમો દાક્તરોનો પણ એજ અનુભવ છે.”

૬૪-લેખકોને કાઉન્ટ ટૉલ્સ્ટૉયની શિલામળ

ટૉલ્સ્ટૉયના સમયમાં રૂશિયામાં સાહિત્યની દુર્દશા હતી. સામાન્ય લોકોને ઉપયોગી થઈ પડે એવું ઉત્તમ સાહિત્ય એ લાખામાં નહોતું. એમના પ્રોત્સાહનથી સાદી અને સહેલી લાખામાં લખાયેલાં ઉત્તમ પુસ્તકો બનતી ક્રિયાતે પૂરાં પાડનારી એક સંસ્થા પણ રૂશિયામાં સ્થપાઈ હતી. લેખકોનો ઉદ્દેશ્ય કેવો હોવો જોઈએ, એ સંબંધી ટૉલ્સ્ટૉય કહે છે કે “લેખકોએ કેવળ-સાદા લોજનનાજ બદલામાં સામાન્ય જનસમાજને માટે સારાં પુસ્તકો લખવાં જોઈએ. લેખક જે અજ્ઞનો આહાર કરે છે, જે વસ્ત્ર પહેરે છે અને જે ઘરમાં રહે છે, તે પણ લોકોની જાતમહેનતથીજ ઉત્પન્ન થયેલાં હોય છે અને લેખક એ સર્વનો વગર મહેનતે ઉપયોગ કરે છે; તોપછી તેણે એ ઋણ-નિવાન સારાં પુસ્તકોદ્ધારા પણ ફેડવું જોઈએ. કેવળ એશઆરામી અને શ્રી-મંત લોકોમાટેજ લેખકો લખ્યા કરે અને સામાન્ય જનતાનો વિચાર ન કરે, તો પછી જનસમાજે પણ એવા કચરા(જેવા માનવો)નું શા માટે પોષણ કરવું? એવા લેખક તો ઉલટા સમાજને માટે નિર્થક અને નુકસાનકર્તા છે.”

૬૫-સુખશાન્તિ મોગવવાનો આવાદ ઉપાય

મેનિડિમસ નામના એક વિદ્વાનને કોઈએ પૂછ્યું કે ‘આપણને જે વખતે કાંઈ ઇચ્છા થાય, તેજ વખતે એ પૂર્ણ થઈ જાય તો એના કરતાં વધારે સુખ બીજું કયું?’ વિદ્વાને ઉત્તર આપ્યો કે ‘આપણને પ્રભુએ જે કાંઈ આપ્યું હોય, તે ઉપરાંત બીજા કશાની ઇચ્છાજ ન કરીએ તો એમાં વધારે સુખ નથી શું?’

પ્રશ્નકર્તા અને એના જેવા સ્વભાવવાળા મનુષ્યો ગમે તેટલી સમૃદ્ધિ-વાળા હોય, તોપણ તે વાસનાનાજ શુદ્ધામ હોવાથી સદા અસંતોષી અને દુઃખી-જ રહેવાના. ઉત્તર આપનારના જેવા-પોતાની પ્રાપ્ત સ્થિતિમાં જેઓ સંતોષ માનતા હોય છે તેવાઓજ-માત્ર આ જગતમાં સુખશાન્તિ લોગવી શકવાના.

૬૬-ચાદશાહે કરેલી ગરીબ સંહુતના સદ્ગુણની કદર

લગભગ ત્રણસો વર્ષ પૂર્વે દક્ષિણમાં મ્યાંઈડાન નામનો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. દક્ષિણના રાજ્યને બાર કહે છે. એ રાજા પ્રજાવત્સલ હતો. પોતાની પ્રજા મુખમાં છે કે દુઃખમાં, તે બંનેવા આદરે એ જાતોવખત આભારણુ માળસના પેશથી રાજ્યમાં ફરતો. કોઈ એને જોઈથી ચકતું નહિ. કોઈની રીતે એક દિવસ એ મોરકો પ્રાંતમાં એકલો ફરી રહ્યો હતો. ફરતાં ફરતાં એ નાનાસરખા મામડામાં લઈ પહોંચ્યો અને પોતે બહુજ યાદી ગયો છે, એવો ઢોંગ કરીને અનેક ઘરોમાં રાતવાસો કરવાની પ્રાર્થના કરતો રહ્યો; પણ કોઈએ શુભવેશધારી રાજાની વાત ધ્યાનમાં લીધી નહિ. એનાં ગંદાં અને કાઠેલાં વસ્ત્રો એમને બધા એને કાઠી મૂકવા લાગ્યા. પોતાની પ્રજાની આવી નિહુર વર્તણૂકથી મનમાં ધજોળ સંતાપ કરતો રાજા રાજ્યમંદિર તરફ પાછો ફરી રહ્યો હતો, એટલામાં ફર એક નાની બુધ્ધી એની નજરે પડી. એ બુધ્ધીની પાસે લઈને રાજાએ બારણાં ખખડાવ્યાં એકાએક બારણાં ઉઘાડીને પૂછ્યું 'કાણ છે?' રાજાએ કહ્યું કે 'હું યાકયોપાકયો વટેમાર્ગ' છું. તમે મને રાતવાસો આપી દરવા દેજો?' એકાએક બારણાં ઉઘાડીને પૂછ્યું કે 'હા હા હા! આવો, ઘણી ખુશીથી. મારા ઘરમાં યોડુંક ખાવાનું છે તે આરોગો, તમે જરા કવખતે આવ્યા. મારી પત્ની આજે માંદી છે. મારાથી પરાણાગત નહિ યાય; હશે, પણ તમે દાઢમાં બહાર કેમ ઉભા છો? અંદર આવો.' રાજાને એકાએક ઘરમાંના એક નાના ઓરડામાં લઈ ગયો, કે જે ઓરડો નાનાં બાલક-બાલિકાઓથી ભરેલો હતો.

એક પારણામાં જે બાળક સૂઈ રહ્યાં હતાં. ત્રણ વર્ષની એક બીજી છોકરી પારણાની પાસે કાંબળી ઉપર મુખે સૂઈ રહી હતી. એકાએક રાજાને કહ્યું કે 'તમે અહીં આં બેસો. હું તમારે સાથે ખાવાપીવાની ગોઠવણ કરું.' એટલું કહીને તે ગયો. ઘોડીવારમાં પાછો આવીને સત્તની આગળ રોટલી અને મધ રજુ કર્યાં અને કહ્યું કે 'આ તમે મારાં છોકરાંઓ સાથે ખાઓ. હું મારી પત્નીની સારવાર કરું છું.' એ પ્રમાણે કહી એકાએક પોતાની પત્નીની સારવાર કરવા ગયો, પણ ઘોડી વારમાં એક નાના બાળકને જોળામાં લઈને પાછો આવ્યો અને રાજાને કહેવા લાગ્યો કે 'કાલે આ છોકરાનું નામકરણ થશે.' રાજાએ છોકરાને પ્રેમપૂર્વક જોળામાં લઈને આશીર્વાદ દીધો કે 'આ બાળક મને બાગ્યશાળી થશે.' અતિથિની બલિધ્યવાણીથી એકાએક હરખ થયો અને તેના મુખ ઉપર હાસ્યની રેખા જણાઈ.

૬૭-મક્તના મગવાન

(મુનિવાહન)

તિરૂપ્પાન આલવારનું બીજું નામ મુનિવાહન હતું. ઇ. સ. ૧૦૦માં દક્ષિણ ભારતના એક ગામમાં ચંડાળને ઘેર એમનો જન્મ થયો હતો. તેઓ સં-ગીતવિદ્યામાં નિપુણ હોઈને ઇશ્વરના પૂરા ભક્ત હતા. ભજન ગાતાં ગાતાં ઘણી વાર તે બ્રાહ્મજ્ઞાનશાસ્ત્ર થઈને પડી જતા. સુમતિદેવ કાવેરી તીર્થમાં શ્રીરંગમાં એક દિવસે રસ્તામાં ગાન કરતાં કરતાં મૂર્ચ્છિત થઈને તે પડ્યા હતા, એવામાં શ્રીરંગનાથજીનો એક પુત્રરી કાકેરજીની પૂજા સારૂ જળ ભરી લાવવા જઈ રહ્યો હતો. એ બ્રાહ્મણસેવકે ચંડાળદ્વારા પોતાનો માર્ગ રોકાયેલો જોઈને ગુસ્સે થઈ તેને એવો માર્યો કે, તિરૂપ્પાનની મૂર્છા જતી રહી અને ભાન આવ્યું. એ ઉભા થઈ ગયા અને માર્ગ ખુલ્યો થયાથી સેવકે પાણી ભરી આપ્યો, પણ જળ લઈને મંદિરમાં જઈને જુએ છે તો મંદિરનું દ્વાર અંદરથી ખંધ છે. એણે ભગવાનની ઘણીએ ક્ષમા માગી કે, મારાથી જાણે જાતલે કંઈ અપરાધ થયો હોય તો માફ કરો. મંદિરમાંથી આજ્ઞા મળી કે ‘જો તું મારા એ ચંડાળભક્તને ખલે બેસાડીને મારા મંદિરની પરિક્ષા કરે, તોજ બારણું ઉઘડે.’ સેવકે ધણોજ શરમાઈ ગયો અને પશ્ચાત્તાપપૂર્વક ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન કર્યું, ત્યારે બારણું ઉઘડ્યું.

૬૮-વન તથા વિદ્યા

એક માણસે એક પંડિતને પ્રશ્ન કર્યો કે “વિદ્વાન લોકો શ્રીમંતોને ત્યાં મળી આવે છે; પરંતુ પૈસાદાર લોકો વિદ્વાનોને ઘેર કેમ નથી જણાતા?”

પંડિતે ઉત્તર આપ્યો કે “વિદ્વાનોને ધન જેવી જડ વસ્તુની પણ જોટલી જરૂર જણાય છે, તેટલી શ્રીમંતોને જ્ઞાન જેવી મહાન વસ્તુની પણ ઇચ્છા થતી નથી.”

૬૯-જીવનચરિત્ર ક્યારે લખાવું જોઈએ ?

(પંડિત શિવનાથ શાસ્ત્રી)

પંડિત શિવનાથ શાસ્ત્રી ગંગાજાના એક સુપ્રસિદ્ધ ધાર્મિક સુધારક, નિપુણ લેખક તથા પ્રભાવશાળી વક્તા હતા. સાધારણ ગ્રાહ્યસમાજના તે એ સ્થાપક અને આચાર્ય હતા. દેશસેવામાં જોમતું જીવન વ્યતીત થયું હતું. ૪૧ વર્ષની વયે ગ્રાહ્યધર્મનો પ્રચાર કરવા તથા પાશ્ચાત્ય સમાજનું અવલોકન કરી તેમના ગુણ ગ્રહણ કરવા માટે એ યુરોપની યાત્રાએ ગયા હતા. એ સમયે જોમના સચ્ચરિત્ર તથા ધાર્મિક લાવઘી ઘણા લોકો તેમના તરફ આકર્ષાયા હતા. એવી સ્થિતિમાં જોમની પુત્રી શ્રીમતી હેમલતાદેવીને જોમનું જીવનચરિત્ર લખવાની ઇચ્છા થઈ અને પિતાને વિદાયત પત્ર લખી પોતાનો અભિલાષ જણાવ્યો. એ વખતે પંડિત શિવનાથ શાસ્ત્રીએ જે ઉત્તર આપ્યો તે થોડી ઘણી સેવા કરીને એકદમ પ્રસિદ્ધિમાં આવવાની અધીરાઈ રાખનારા દેશસેવકોને માટે ઘડો લેવા જેવો છે. જોમણે લખ્યું કે “તું તારા પત્રમાં લખે છે કે, તું માફ જીવનચરિત્ર લખવાની છે. છિ ! છિ ! જોવું કામ કરતી નહિ. તારા પિતાનું જીવનચરિત્ર લખવાનો સમય હજી આવ્યો નથી. ઈશ્વરની સેવામાં મારી મૂંછો જ્યારે ઘોળી થઈ જાય, આ રસના જોના ગુણગાન કરતાં કરતાં જ્યારે ઘડપણને લીધે નિસ્તેજ અને અસમર્થ થઈ જાય, આ ચક્ષુ તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખનારા લોકોનું સુખજોતાં જોતાં નિસ્તેજ અને અધ થઈ જાય, જ્યારે હું તારા ખભા ઉપર હાથ ટેકવીને ગ્રાહ્યસમાજમાં ઉપાસના કરવા જઈ અને જ્યારે જેઓ હાલ જનનીના ગર્ભમાં છે, તેઓ આચાર્યનું કામ કરવા લાગે ત્યારે, જીવનના એ સંધ્યાકાળસુધી હું જીવતો રહ્યો હોઉં તો તારા ખાપનું સામાન્ય વૃત્તાંત લખજે. તારા જીવનમાં જગદીશ્વરની કરુણાએ કેવી રીતે કામ કર્યું છે, તેની સાક્ષી આપજે. હમણાં તો માફ જીવનચરિત્ર લખાશે એનો વિચાર કરતાં પણ મને શરમ આવે છે.”

પિતૃવત્સલ કન્યાની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ. પંડિત શિવનાથ ગ્રાહ્યસમાજની વેદી ઉપરથી સેંકડો ઉપદેશો અને પ્રવચન આપીને તથા ગ્રહનાં ગુણગાન કરીને ઘરડા થઈ ગયા. વૃદ્ધ વયે તેમનું મૃત્યુ થયું. પાંચલી વયમાં જોમણે પોતે પણ પોતાના જાહેર જીવનના અનુભવો ‘આત્મચરિત્ર’ માં લખ્યા; પણ એ બધું ક્યારે કર્યું ? પોતે નિર્માણ કરી રાખેલું કાર્ય પાર પાડ્યા પછીજ.

૭૦-બ્રેસ ઠારલિંગની દયા

ઇન્દો દેશમાં મોર્ચિનદેવેની પાસે સમુદ્રમાં ફોલેતા અનેક પહારો છે. એ પહારોની સાથે અથડાઇને વદાણા બાગીને દુષ્ટી ન જાય એટલા આરૂ તેમને મોતવળી આપવા એક દીવાદાંડી જાંધવામાં આવી છે. ત્યાં આગળ બીજા દોઢની વસ્તી નહોતી. દીવો અજગાવવા આરૂ ઠેવજ ઠારલિંગ નામનો એક નોકર કુટુંબસદિન ત્યાં રહેતો. ઇ. સ. ૧૮૮૮ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં સમુદ્રમાં સખત તોફાન આવ્યું અને દીવાદાંડીથી અડધા માઇલને ઉટે એક ખડક સાથે અથડાઇને એક વદાણુ ભાંગી ગયું. સવારે દરબીનથી ઠારલિંગે જોયું કે, એ તૂટેલા વદાણુનો એક ભાગ ખડકની ઉપર પડ્યો છે અને જાકીના ભાગના ચૂરચૂરા થઇ ગયા છે. જે ભાગ બચી ગયો હતો, તેમાં દશ-બાર ઉતાડિઓ હતા. જોની કન્યા ઠારલિંગે એ કરુણાજનક દૃશ્ય જોઇને પિતાને પૂછ્યું કે “આ લોકોના રક્ષણ આરૂ આપણે કંઇ કરી ન શકીએ ? આપણે શું આઢી હાથે જોડી રહીશું ? આટલા બધા મનુષ્યો મદદવગર મરણ પામે, તે શું આપણે જોઇને બેસીજ રહેવાનું ? ” પિતાએ કહ્યું કે “ આપણા હોડકાને લઇને એ લોકોને બચાવવા જવું એ સાક્ષાત્ યમદેવને લોટવાસમાન છે. ખડક આરે તરફથી જળમય છે અને વંટોળીઓ ભેરમાં છે. ” પરંતુ બ્રેસ ઠારલિંગે તો એમને બચાવવાની હક લીધી. પુત્રીના આશરૂને વશ થઇને બન્ને જણાંએ હોડી તોફાની સમુદ્રમાં હંકારી. કન્યાનું વય ૨૨ વર્ષનું હતું. એનું શરીર કોઇ બહુ બળવાન નહોતું, તેમજ અત્યારસુધી શાંત સમુદ્રમાંજ હોડી ચલાવવાનો તેને અભ્યાસ હતો. આવા તોફાનમાં એ પહેલાં કદાપિ હોડીમાં બેઠી નહોતી; પણ આજે તો ઈશ્વરનું નામ લઇને કરુણામયી બ્રેસ તેના પિતાની સાથે હોડી હંકારીને વંટોળીઓની સામે થઈ, સાક્ષાત્ અરુની સામે ટક્કર લીલીને એ ખડક પાસે પહોંચી તથા પેલા સુસાફરોને બચાવ્યા. આ વાતના સમાચાર ઉગરેલા લોકોએ કુતસતાપૂર્વક આરે તરફ ફેલાવ્યા. યૂરોપના અનેક દેશોમાંથી પ્રશંસાપત્ર, ચાંદ તથા ઇનામની ઠોથળીઓ બ્રેસ ઠારલિંગને આ પ્રુવકાર્ય માટે અર્પણ કરવામાં આવ્યાં ! માનવજાતિએ અકાળ મૃત્યુને વશ થતાં જોઈ તેને જોવી દયા ઉપજી હતી કે પોતાનો કે પોતાનાં વૃદ્ધ માતપિતાનો વિચાર કરવાનો અવકાશજ તેને નહોતો મળ્યો અને આવું અસામાન્ય સાહસ જોડવા એ તૈયાર થઈ હતી.

૭૩-ધર્મપ્રચારને માટે જ્ઞાનનો આવશ્યકતા

સ્વામી વિવેકાનંદના પહેલા શિષ્ય સંન્યાસી સદાનંદ હતા. એ નામ પ્રમાણે ધણા જ્ઞાનંદી સ્વભાવના હતા. ઈ. સ. ૧૮૬૭માં સ્વામીજી તથા સદાનંદ અને બીજા એક-બે શિષ્યો રેલ્વેમાં પ્રવાસ કરી રહ્યા હતા. સ્વામીજીને યુરોપ-અમેરિકાના પ્રવાસથી પાંછા કર્યાને એકાદ વર્ષ થઈ ગયું હતું અને શુરુદેવના ઉપદેશનો પ્રચાર આખા ભરતખંડમાં કરવાને તન-મન-થી પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. એમની ખાતરી હતી કે, પ્રચારના કાર્ય સાડે ધણી વિદ્વત્તાવાળા માણસોની આવશ્યકતા છે. પોતાના શિષ્યો અને શુરુભાઈઓમાં પોતાની ધ્યાનપૂર્વક વિદ્વત્તા દીકામાં નહિ આવવાથી એમને ધણો ખરિતાપ થતો હતો અને એને લીધે એ ધણી વાર શિષ્યો ઉપર ચીઠાઈ પણ જતા હતા. એવાજ પ્રકાર એ દિવસે ગાડીમાં બન્યો. શુભ મહારાજને લક્ષ્ય કરીને તિરસ્કારસૂચક ભાષામાં સ્વામીજી જોડ્યા કે 'તું તો હવે ભણવા-ગણવાનું કાંઈ કરતો નથી. તારાથી હવે 'કુલીંગરી' (મજૂરી) સિવાય બીજું શું થવાનું છે?' શુભ મહારાજે હાથ જોડીને કહ્યું કે 'મહારાજ! આપેજ મને ભણવા-ગણવાની મના કરી હતીને?' સ્વામીજીએ કહ્યું કે 'મેં તને એને બદલે સાધન-બજન કરવાનું પણ કહ્યું હતું, એમાં તું કેટલો આગળ વધ્યો?'

શિષ્યને આથી ધણો ખસ્તાવો થયો.

૭૪-પુરાણ સમજવા સારૂ વ્રાહ્મણગ્રંથના અભ્યાસની જરૂર

રેલ્વેયાગના યોગક માસ પૂર્વે સ્વામીજીએ પોતાના એક શિષ્યને પૂછ્યું કે 'શું બોલો છો?' શિષ્યે ઉત્તર લીધો કે 'વિષ્ણુપુરાણ.' સ્વામીજીએ ત્રોષ દીધો કે 'વેદના બ્રાહ્મણગ્રંથ ભણ્યા વગર પુરાણનું રહસ્ય સમજી શકાતું નથી; કારણ કે પુરાણનું મૂળ બ્રાહ્મણમાં છે, પુરાણની ઘણી દયાઓ બ્રાહ્મણગ્રંથોમાંથી લીધેલી છે.' ત્યારપછી લાઈબ્રેરીમાંથી જીવાનંદ વિદ્યાચાર્યસંપાદિત 'ત્રોષમ બ્રાહ્મણ' શોધી કાઢીને એમાંથી યોગક પૃષ્ઠો શિષ્યોને બતાવ્યાં.

૬૪-લેખકોને કાઉન્ટ ટૉલસ્ટૉયની શિશ્વામજી

ટૉલસ્ટૉયના સમયમાં રશિયામાં સાહિત્યની દુર્દશા હતી. સામાન્ય લોકોને ઉપયોગી થઈ પડે એવું ઉત્તમ સાહિત્ય એ ભાષામાં નહોતું. એમના પ્રોત્સાહનથી સાદી અને સહેલી ભાષામાં લખાયેલાં ઉત્તમ પુસ્તકો બનતી કિશ્કાયતે પૂરાં પાડનારી એક સંસ્થા પણ રશિયામાં સ્થપાઈ હતી. લેખકોનો ઉદ્દેશ્ય કેવો હોવો જોઈએ, એ સંબંધી ટૉલસ્ટૉય કહે છે કે “લેખકોએ કેવળ-સાદા ભોજનનાજ બદલામાં સામાન્ય જનસમાજને માટે સારાં પુસ્તકો લખવાં જોઈએ. લેખક જે અગ્નિનો આહાર કરે છે, જે વસ્ત્ર પહેરે છે અને જે ઘરમાં રહે છે, તે પણ લોકોની જાતમહેનતથીજ ઉત્પન્ન થયેલાં હોય છે અને લેખક એ સર્વનો વગર મહેનતે ઉપયોગ કરે છે; તોપછી તેણે એ ઋણ-નિવાન સારાં પુસ્તકોદ્વારા પણ ફેડવું જોઈએ. કેવળ એશઆરામી અને શ્રી-મંત લોકોમાટેજ લેખકો લખ્યા કરે અને સામાન્ય જનતાનો વિચાર ન કરે, તોપછી જનસમાજે પણ એવા કચરા(જેવા માનવો)નું શા માટે પોષણ કરવું? એવા લેખક તો ઉલટા સમાજને માટે નિરર્થક અને નુકસાનકર્તા છે.”

૬૫-સુખશાન્તિ ભોગવવાનો આવાદ ઉપાય

મેનિડિમસ નામના એક વિદ્વાનને કોઈએ પૂછ્યું કે ‘આપણને જે વખતે કાંઈ ઇચ્છા થાય, તેજ વખતે એ પૂર્ણ થઈ જાય તો એના કરતાં વધારે સુખ ખીજું કયું?’ વિદ્વાને ઉત્તર આપ્યો કે ‘આપણને પ્રભુએ જે કાંઈ આપ્યું હોય, તે ઉપરાંત ખીજા કશાની ઇચ્છાજ ન કરીએ તો એમાં વધારે સુખ નથી શું?’

પ્રશ્નકર્તા અને એના જેવા સ્વભાવવાળા મનુષ્યો ગમે તેટલી સમૃદ્ધિ-વાળા હોય, તોપણ તે વાસનાનાજ ગુલામ હોવાથી સદા અસંતોષી અને દુઃખીજ રહેવાના. ઉત્તર આપનારના જેવા-પોતાની પ્રાપ્ત સ્થિતિમાં જેઓ સંતોષ માનતા હોય છે તેવાઓજ-માત્ર આ જગતમાં સુખશાન્તિ ભોગવી શકવાના.

૬૬-બાદશાહે કરેલી ગરીબ સેહુતના સદ્ગુણની કદર

લગભગ ત્રણસો વર્ષ પૂર્વે રશિયામાં આઝાદીના નામનો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રશિયાના રાજાને ઝાર કહે છે. એ રાજા પ્રજાવત્સલ હતો. પોતાની પ્રજા સુખમાં છે કે દુઃખમાં, તે બાબતે સારૂ એ વખતોવખત સાધારણ માણસના વેશથી રાજ્યમાં ફરતો. કોઈ એને જોળખી ચાકતું નહિ. એવીજ રીતે એક દિવસ એ ઝોરડો પ્રાંતમાં એકલો ફરી રહ્યો હતો. ફરતાં ફરતાં એ નાનાસરખા ગામડામાં જઈ પહોંચ્યો અને પોતે ખડું થાકી ગયો છે, એવો ટોંગ કરીને અનેક ઘરોમાં રાતવાસો કરવાની પ્રાર્થના કરતો ફર્યો; પણ કોઈએ શુભવેશધારી રાજાની વાત ધ્યાનમાં લીધી નહિ. એનાં ગંદાં અને ફોટલાં વસ્ત્રોએને બધા એને કાઢી મૂકવા લાગ્યા. પોતાની પ્રજાની આવી નિષ્કુર વર્તણૂકથી મનમાં ઘણોજ સંતાપ કરતો રાજા રાજમહેલ તરફ પાછો ફરી રહ્યો હતો, એટલામાં ફર એક નાની ઝૂંપડી એની નજરે પડી. એ ઝૂંપડીની પાસે જઈને રાજાએ બારણું ખખડાવ્યું. ખેડુતે બારણું ઉઘાડીને મૂંઝુ 'દેણ છે?' રાજાએ કહ્યું કે 'હું થાક્યોપાક્યો વટેમાથુ છું. તમે મને રાતવાસો અહીં કરવા દેજો?' ખેડુતે વિનયપૂર્વક કહ્યું કે 'હા બાપ! આવો, ઘણી ખુશીથી. મારા ઘરમાં થોડુંક ખાવાનું છે તે આરોગો, તમે જરા કંવખતે આંચો. મારી પત્ની આજે મંદી છે. મારાથી પરોણાગત નહિ થાય; હશે, પણ તમે દાઢમાં બહાર દેખ ઉભા છો? અંદર આવો.' રાજાને ખેડુત ઘરમાંના એક નાના ઝોરડામાં લઈ ગયો, કે જે ઝોરડો નાનાં બાલક-બાલિકાઓથી ભરેલો હતો.

એક પારણામાં જે બાળક સૂઈ રહ્યાં હતાં. ત્રણ વર્ષની એક બીણ છોકરી પારણાની પાસે કાંબળી ઉપર મુખે સૂઈ રહી હતી. ખેડુતે રાજાને કહ્યું કે 'તમે અહીં આં બેસો. હું તમારે સારૂ ખાવાપીવાની ગોઠવણ કરું.' એટલું કહીને તે ગયો. થોડીવારમાં પાછો આવીને રાજાની આગળ રોટલી અને મધ રજુ કર્યા અને કહ્યું કે 'આ તમે મારાં છોકરાંઓ સાથે ખાઓ. હું મારી પત્નીની સારવાર કરું છું.' એ પ્રમાણે કહી ખેડુત પોતાની પત્નીની સારવાર કરવા ગયો, પણ થોડી વારમાં એક નાના બાળકને જોળામાં લઈને પાછો આવ્યો અને રાજાને કહેવા લાગ્યો કે 'કાલે આ છોકરાનું નામકરણ થશે.' રાજાએ છોકરાને ત્રેમપૂર્વક જોળામાં લઈને આગ્રીવાંદ લીધો કે 'આ બાળક મને બાપરાજી થશે.' અતિથિની સન્નિધિવાણીથી ખેડુતને હરખ થયો અને તેના મુખ ઉપર હાસ્યની રેખા જણાઈ.

૬૪-લેખકોને કાઉન્ટ ટાલ્સ્ટૉયની શિશ્વામણ

ટાલ્સ્ટૉયના સમયમાં રૂશિયામાં સાહિત્યની હુદ્દશા હતી. સામાન્ય લોકોને ઉપયોગી થઈ પડે એવું ઉત્તમ સાહિત્ય એ લાપામાં નહોતું. એમના પ્રોત્સાહનથી સારી અને સહેલી લાપામાં લખાયેલાં ઉત્તમ પુસ્તકો બનતી કિંદાયતે પૂરાં પાડનારી એક સંસ્થા પણ રૂશિયામાં સ્થપાઈ હતી. લેખકોનો ઉદ્દેશ્ય કેવો હોવો જોઈએ, એ સંબંધી ટાલ્સ્ટૉય કહે છે કે “લેખકોએ કેવળ-સાદા લોજનનાજ બદલામાં સામાન્ય જનસમાજને માટે સારાં પુસ્તકો લખવાં જોઈએ. લેખક જે અશ્વનો આહાર કરે છે, જે વસ્ત્ર પહેરે છે અને જે ઘરમાં રહે છે, તે પણ લોકોની જાતમહેનતથીજ ઉત્પન્ન થયેલાં હોય છે અને લેખક એ સર્વનો વગર મહેનતે ઉપયોગ કરે છે; તોપછી તેણે એ ઋણ-નિદાન સારાં પુસ્તકોદ્વારા પણ ફેડવું જોઈએ. કેવળ એશઆરામી અને શ્રી-મંત લોકોમાટેજ લેખકો લખ્યા કરે અને સામાન્ય જનતાનો વિચાર ન કરે, તોપછી જનસમાજે પણ એવા કચરા(જેવા માનવો)નું શા માટે પોપણ કરવું? એવા લેખક તો ઉલટાં સમાજને માટે નિરર્થક અને નુકસાનકર્તા છે.”

૬૫-સુખશાન્તિ ભોગવવાનો આવાદ ઉપાય

મેનિડિમસ નામના એક વિદ્વાનને કોઈએ પૂછ્યું કે ‘આપણને જે વખતે કાંઈ ઈચ્છા થાય, તેજ વખતે એ પૂર્ણ થઈ જાય તો એના કરતાં વધારે સુખ ખીલું કયું?’ વિદ્વાને ઉત્તર આપ્યો કે ‘આપણને પ્રભુએ જે કાંઈ આપ્યું હોય, તે ઉપરાંત ખીજા કશાની ઈચ્છાજ ન કરીએ તો એમાં વધારે સુખ નથી શું?’ પ્રશ્નકર્તા અને એના જેવા સ્વભાવવાળા મનુષ્યો ગમે તેટલી સમૃદ્ધિવાળા હોય, તોપણ તે વાસનાનાજ ગુલામ હોવાથી સદા અસંતોષી અને દુઃખીજ રહેવાના. ઉત્તર આપનારના જેવા-પોતાની પ્રાપ્ત સ્થિતિમાં જેઓ સંતોષ માનતા હોય છે તેવાઓજ-માત્ર આ જગતમાં સુખશાન્તિ ભોગવી શકવાના.

૭૩-ધર્મપ્રચારને માટે જ્ઞાનની આવશ્યકતા

સ્વામી વિવેકાનંદના પહેલા શિષ્ય સંન્યાસી સદાનંદ હતા. એ નામ પ્રમાણે ધણા આનંદી સ્વભાવના હતા. ઈ. સ. ૧૮૯૭માં સ્વામીજી તથા સદાનંદ અને બીજા એક-એ શિષ્યો રેલ્વેમાં પ્રવાસ કરી રહ્યા હતા. સ્વામીજીને યુરોપ-અમેરિકાના પ્રવાસથી પાંછા કર્યાને એકાદ વર્ષ થઈ ગયું હતું અને ગુરુદેવના ઉપદેશનો પ્રચાર આખા ભરતખંડમાં કરવાને તન-મન-થી પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. એમની ખાતરી હતી કે, પ્રચારના કાર્ય સાફ ધણી વિદ્વત્તાવાળા માણસોની આવશ્યકતા છે. પોતાના શિષ્યો અને ગુરુભાઈઓ-માં પોતાની ઇચ્છાનુસાર વિદ્વત્તા દીકામાં નહિ આવવાથી એમને ઘણો પરિ-તાપ થતો હતો અને એને લીધે એ ઘણી વાર શિષ્યો ઉપર ચીઢાઈ પણ જતા હતા. એવોજ પ્રકાર એ દિવસે ગાડીમાં બન્યો. ગ્રુમ મહારાજને લક્ષ્ય કરીને તિરસ્કારસૂચક ભાષામાં સ્વામીજી બોલ્યા કે ‘તું તો હવે ભણવા-ગણવાનું કાંઈ કરતો નથી. તારાથી હવે ‘કુલીગીરી’ (મજૂરી) સિવાય બીજું શું થવાનું છે ?’ ગ્રુમ મહારાજે હાથ જોડીને કહ્યું કે ‘મહારાજા! આપેજ મને ભણવા-ગણ-વાની મના કરી હતીને ?’ સ્વામીજીએ કહ્યું કે ‘તે એને બદલે સાધન-બજન કરવાનું પણ કહ્યું હતું, એમાં તું કેટલો આગળ વધ્યો ?’ શિષ્યને આથી ઘણો પસ્તાવો થયો.

૭૪-પુરાણ સમજવા સારૂ બ્રાહ્મણગ્રંથના અભ્યાસની જરૂર

દેહત્યાગના યોગિક માસ પૂર્વે સ્વામીજીએ પોતાના એક શિષ્યને પૂછ્યું કે ‘શું ભણો છો ?’ શિષ્યે ઉત્તર દીધો કે ‘વિષ્ણુપુરાણ.’ સ્વામીજીએ બોધ દીધો કે ‘વેદના બ્રાહ્મણગ્રંથ ભણ્યા વગર પુરાણોનું રહસ્ય સમજ શકાતું નથી; કારણ કે પુરાણનું મૂળ બ્રાહ્મણમાં છે, પુરાણની ઘણી કથાઓ બ્રાહ્મણગ્રંથોમાંથી લીધેલી છે.’ ત્યારપછી લાઈબ્રેરીમાંથી જ્ઞાનંદ વિદ્યાચાર્યસંપાદિત ‘ગોપથ બ્રાહ્મણ’ શોધી કાઢીને એમાંથી યોગિક પૃષ્ઠો શિષ્યને બતાવ્યાં.

૭૫-સાચો પ્રમુખેમ અથવા ઈશ્વરપ્રાર્થના કેવાં હોય!

કોઈએક સ્ત્રીને એક પુરુષ સાથે સાચો પ્રેમ બાંધાયો હતો. એના વગર સંસારમાં કોઈને એ આહતી નહોતી. એક વખતે એ પ્રિયતમને એને વિચાર થવાથી એણે ખાવું, પીવું અને ઉઘવું છોડી દીધું. એની સુંદર કાયા સૂકાઈ જવા લાગી. આખરે એક દિવસ એને પ્રિયતમના સમાચાર મળ્યાં. તરતજ એ હર્ષવેલી થઈને એને મળવા સાડૂ આલી નીકળી. રસ્તામાં અકબર બાદશાહનો પડાવ હતો. બાદશાહ પોતાના તંત્રીની પાસે બજમ બિછાવીને નિમાજ પઢી રહ્યો હતો. પેલી પ્રેમવેલીને તો બાદશાહનું પણ લાન ન રહ્યું. અને એ તેની બજમને પણ તળે દબાવતી ત્યાંથી આલી નીકળી. અકબરને ક્રોધ તો ઘણો થઈયો, પણ નિમાજ પઢતો હોવાથી ક્રોધને રોકવોજ પડ્યો. પેલી સ્ત્રી તો ગઈ અને પોતાના પ્રિયતમને મળીને હસતી હસતી એની સાથે પાછી આવી. હવે બાદશાહ નિમાજ પઢી ચૂક્યો હતો. તેથી તે પેલી સ્ત્રીને જોઈને બોલ્યો કે ‘અરે, પાપિણી! તને એ પણ લાન ન રહ્યું કે, આ બજમ છે ?’

પ્રેમમય સ્ત્રીએ નિર્ભયતાથી હસતે મુખે ઉત્તર આપ્યો કે

‘નર રાચી સૂઝી નહીં, તુમ કસ લખ્યો સુબન ?’

પઠ કુરાન બૌરે લયો, નહીં રાચા રહિમાન.’

‘બાદશાહ સલામત ! હું તો મનુષ્યના પ્રેમમાં ગાંડી થઈ ગઈ હતી, તેથી ન આપને જોયા અને ન આપની બજમને જોઈ; પરંતુ આપે મને કેવી રીતે જોઈ ? મને તો લાગે છે કે, આપ કુરાન પઢી પઢીને થાકી ગયા પણ આપના હૃદયમાં તો ‘માલિક’ પ્રત્યે ખરો પ્રેમ હબ્બુસુધી નથીજ ઉપજ્યો.’

બાદશાહ આ ઉત્તરથી ઘણાજ શરમાઈ ગયો. (‘દષ્ટાંતાંજલિ’માંથી)

૭૬-પ્રજાને વાયલી વનાવવાનો ઉપાય

લિડિયાવાસીઓ ઉપર ઇરાનીઓએ વિજય મેળવ્યા પછી તેમણે ઇરાન-વિરુદ્ધ બળવો કર્યો. એ સમયે ઇરાનના બાદશાહ સાઈરસે આજ્ઞા આપી કે ‘આ બળવો શમાવવા માટે લિડિયાવાસી બધા લોકોની હું હત્યા કરીશ, કાં તો એમને પકડીને શુભામતરીકે વેચીશ.’ એ વખતે લિડિયાના કેદ પકડાયેલા રાજા કીસસે સાઈરસને સલાહ આપી કે ‘આ વખતે તો એમને ક્ષમા કરો, એમની હત્યા પણ ન કરો અને દાસરૂપે વેચો પણ નહિ. એમનાં

હયિયાર એક વાર જિલકુલ છીનવી લ્યો અને સુખશાન્તિમાં રાખીને એમને ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરવાની સગવડ કરી આપો. ઠાડૂ પીવાને, માનતાનમાં મશંગુલ રહેવાને અને નાટક તથા જેલ તમાશા જોવાને મુક્કળ ઉત્તેજન આપો. થોડા દિવસોમાં તેઓ તેજહીન અને નિરુદ્ધમી તથા સ્ત્રીઓના જેવા બાવલા થઇ જશે અને પછી કદી પણ તમારી વિરુદ્ધ બળવો કરી શકશે નહિ.' સિડિયાવાસીઓ પહેલેથીજ થોડાક વિલાસપ્રિય તો હતાજ. વિજયી ધરાની-ઓએ ઉપર જણાવેલી નીતિનું અવલંબન કર્યું. તેનું પરિણામ એ આગ્યું કે, ઇતિહાસમાં સિડિયાનું નામનિશાન પણ રહ્યું નથી. શાંતિનો સમય પોતાની ભૂતિમાં સુખ અને સંપદ વધારવા તથા અધિક બળવાન અને ધાર્મિક બનવા માટે છે, વિલાસપ્રિયતા માટે નથી; એનું ભાન સિડિયાવાસીઓને રહ્યું નહિ, તેમ બીજી પણ અનેક પ્રજાઓને રહ્યું નથી અને વિજેતાઓ તો જ્યાં ત્યાં એવીજ નીતિ ચાલુ કરીને છતેલી પ્રજાને આજસુ,કાચર અને હિંચકારીજ બનાવી દે છે.

૭૭-પરમહંસ રામકૃષ્ણનો પ્રસિદ્ધિમાટે તિરસ્કાર

લોકોમાં પોતાની પ્રસિદ્ધિ ધાય એ પરમહંસદેવને પસંદ નહોતું. ગમે તે માણસની આગળ પોતાના જીવનની હકીકત તેઓ કહેતા પણ નહિ. જેના ઉપર બહુ પ્રેમ હોય, જેને સારી પેઠે પીછાની ગયા હોય, તેનીજ આગળ પોતાના આધ્યાત્મિક અનુભવ કહેતા. બાળ્ય કેશવચંદ્ર સેન એમના સમાગમમાં આવ્યા પછી એમના શુણ્ણથી ઘણા મુગ્ધ થઈ ગયા હતા અને પોતાનો સદ્ભાવ પ્રકટ કરવા સાડૂ એક વાર વર્તમાનપત્રોમાં પરમહંસસંબંધી હકીકત લખી હતી. પોતાની એ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધિ કરવા સાડૂ નારાજ થઇને પરમહંસદેવે કેશવને કેટલાક સમયમુધી પોતાની પાસે આવવાની પણ મના કરી હતી. એક દિવસ અર્ધરાત્રિએ ઉઠીને ફરવા લાગ્યા અને 'યુ,યુ' કરીને કહેવા લાગ્યા કે 'લોકો માન આપે છે, મા! લોકો માન આપે છે. યુ,યુ' સારંથ એ કે, લોકપ્રતિષ્ઠા ઉપર તો એ સદા મુગ્ધતા. માન, યશ અને પ્રસિદ્ધિની વાત સંભળીને એ વિરહત યતા.વાસ્તવમાં એનામ-રૂપની પેહી પાર નીકળી ગયા હતા. પછી નામની પરવા હોય પણ કેવી રીતે! પોતે વારંવાર ઉપદેશ આપતા કે "ફૂલને ખોલવા દો, મધમાખીઓ એની મેળે આવી બેસશે. ચરિત્ર ઘડો, મુંદર ચરિત્ર એધને આપોઆપજ જગત મુગ્ધ થઈ જશે."

૮૦-ईश्वरज्ञा सर्वव्यापकपणानुं भान

(સંત કનકદાસ)

દસિણમાં વાદીરાજ સ્વામી એક અસાધારણ વિદ્વાન અને ધર્મશીલ સાધુ-
તરીકે જાણીતા થઈ ગયા છે. સંત કનકદાસ એમનાજ શિષ્ય હતા. કનકદાસ
અત્યંત જાતિના હોવા છતાં પરમ સાધુ હતા. શુરુ એમની જામિની ઘણા
પ્રસન્ન રહેતા. વાદીરાજ સ્વામીએ એક દિવસે પ્રાદાણીને એક એક ઠેળું આપ્યું
અને કહ્યું કે “આને એકાદશી છે. કોઈ જુએ નહિ એવે ઠેકાણે જઈને ખાતો.”
કનકના જાગમાં પણ એક ઠેળું આપ્યું. સાંજે બધા ભોગ થયા. પોતાની
આજ્ઞાનું પાલન ઠેળું થયું છે, એ જોવા વાદીરાજે દરેક જણને પૂછ્યું. દરેક જણે
ક્યાં ક્યાં એકાંત શોધ્યો? એ જાણી લઈએ તો ખૂબ રસુજ પડે. એકલા
કનકદાસના હાથમાંનું ઠેળું એમ ને એમ રહ્યું હતું. એણે કહ્યું કે “જ્યાં જાઉં
ત્યાં વાસુદેવ તો છે, છે ને છેજ. એટલે પછી એકાંત તો મળેજ ક્યાં? એટલે
હું તો ઠેળું એમ ને એમ લઈને બેઠો છું.”

૮૧-तीव्र स्मरणशक्ति

સ્વામી વિવેકાનંદની સ્મરણશક્તિ બહુ તીવ્ર હતી. વાત એ પણ હતી કે,
વાંચતી વખતે તેઓ ગિરિકુવ તન્મય થઈ જઈને વાંચતા. યૂરોપના પ્રવાસમાં
એક વાર તેઓ જર્મનીના પ્રસિદ્ધ સંસ્કૃત પરિત ડયુસેનના ઘરમાં બેઠા હતા.
સામે ટેબલ ઉપર દવિતાનું એક પુસ્તક પડ્યું હતું. સ્વામીજીએ હાથમાં
લઈને તેને વાંચવાનું શરૂ કર્યું. પરિત ડયુસેને બે ત્રણ વાર વાત કરવા માંડી,
પણ સ્વામીજી તરફથી ઉત્તર ન મળતાં ચીંઠાઈ ગયા. પુસ્તકનું વાચન સમાપ્ત
કર્યા પછી એ વાતની ખબર પડતાં સ્વામીજીએ ડયુસેનની ક્ષમા માગી;
પરંતુ ડયુસેન પોતાની વાત ઉપર વિશ્વાસ કરતાં સંકેતો આપી રહ્યા છે, એમ
લાગતાં સ્વામીજીએ એ પુસ્તકમાંથી અનેક પંક્તિઓ કહી સંબળાવી. એ જો-
ઈને ડયુસેન છકજ થઈ ગયા.

૮૨-પ્રાણા વીળતાં પંડિત !

જુનાગઢમાં પંડિત ભગવાનલાલ ઇંદ્રજી એક જગવિખ્યાત વિદ્વાન થઈ ગયા છે. નાનપણમાં એમના ણીજા ભાઈઓ બ્યારે નિશાળમાં જઈ વિદ્યા-બ્યાસ કરવામાં લીન થતા, ત્યારે ણાળક ભગવાનલાલ ગીરનારની તળેટીમાં તથા ઉપરકોટ પર જઈ ખુણા વીણતો ફરતો. મોટાભાઈ તેને સંસ્કૃતનો પરિચય કરાવવા મથે, પણ કાંઈજ વળે નહિ. પ્રશ્નર વીણવાની અને જમીન ખોદતાં નીકળી આવેલાં પુતળાં જોવાની એને એવી તો લાલ લાગી હતી કે ભણવામાં કે ધરકામમાં તેના જીવ ભાગ્યેજ ખુપતો. રણડવાની ટેવને લીધે એક વખત પોતાના એક સોળતીને સાથે લઈને જતાં ઉપરકોટમાં એક ઉંડા કાણામાં દવાભાવિક રીતે લાકડી ખોસી દેવાનું મન થયું. આખી લાકડી જમીનમાં ખેસી જતી જોઈ તેને તે છિદ્ર વધારે ઇતેઝરીથી જોવાનું મન થયું. ણીજે દિવસે તેણે એક મોટો વાંસડો ખોસી જોયો. તે વાંસ પણ ઉંડો ખેસી ગયો. તેણે સોરઠ સરકારને પોતાની વાત જણાવી. ત્યાં ખોદાવી જોતાં એક મોટું ભોંયદું નીકળી આવ્યું, જેમાં અનેક સલાગુહો તથા ણેકડો છે. ત્યારપછી આજમુધીમાં ખોળતાં ઉપરકોટમાંથી જૂના વખતના કોશર, ભોંયસ, મકાનો વગેરે ઘણું નીકળી આવ્યું છે.

આ સફળતાથી ઉત્તેજિત થઈને ભગવાનલાલે શોધખોળના કાર્યમાં ચિત્તને વધારે પરોવ્યું. સરકારની પણ તેના ઉપર પ્રીતિ થઈ. ડૉ. ભાઉ દાજીની સાથે રહી તેમણે ઘણું કામ કર્યું અને ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં અનેક નવી શોધો કરી. અંગ્રેજીનું જ્ઞાન ન હોવા છતાં યૂરોપમાં તેમની શોધક અને વિવેચક બુદ્ધિનાં વખાણ થવા લાગ્યાં. આવી રીતે સૂક્ષ્મ અવલોકન-શક્તિ અને ખંતને પ્રતાપે ભગવાનલાલજી ખુણા વીણતાં પંડિત થઈ ગયા અને પંડિત ભગવાનલાલનરીકે આખા સંસારમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. યૂરોપની ઇન્ડિયન સોસાયટીના કોરેસે તેમને ‘ડાક્ટર ઓફ હોમ’ની પદવીથી વિનમિત કર્યા, વિયેના યુનિવર્સિટીએ ‘ડાક્ટર ઓફ ફિલોસોફી’ની ઉપાધિ અર્પણ કરી. લંડન યુનિવર્સિટીએ ‘પ્રોફેસર ઓફ સિસ્ટેમ્સ’ની પદવી અર્પા અને મુંબઈ યુનિવર્સિટીએ ‘ફેલો’ નીમ્યા.

નેકરી પાછળ વસખાં મારવા કરતાં પોતાની બુદ્ધિનો સદુપયોગ કરવાનું આપણે જાણકે. એમને તે તે પણ ભગવાનલાલ ઇંદ્રજીની પેઠે મહાપંડિત નિર્વહી શકે.

૮૩-સ્વામી વિવેકાનંદનું વ્રહ્મચર્ય અને સ્મરણશક્તિ

આધારણ રીતે એવું અને છે કે, વયોવૃદ્ધિની સાથે સાથે મનુષ્યની સ્મરણ-શક્તિ મંદ પડતી જાય છે; પરંતુ સ્વામીજીની સ્મરણશક્તિ જીવનના છેલ્લા સમયસુધી એવીજ તીવ્ર રહી હતી.

ઈ. સ. ૧૯૦૧ માં જેલુડ મહંતા પુસ્તકાલય સાફ નવા એન્સાઇક્લોપીડિયા બ્રિટાનિકા(અંગ્રેજી વિશ્વકોષ)નો આખો સેટ ખરીદવામાં આવ્યો. સ્વામીજીનું શરીર એ સમયે બહુ ખરાબ હતું, વેદોની દવા ચાલતી હતી, ઔષધની સાથે પદેજીઠોર હતી અને પાણી પીવાની પણ ગિલકુલ મના હતી. આહારનિદ્રા બિલકુલ નહોતાં, એમ કહીએ તો ચાલે. પુસ્તકો ખરીદાયા પછી થોડાજ દિવસોમાં એક સફળકર્ય મઠમાં આવ્યા. સુંદર સોનેરી ધાંધણીવાળા અનેક નવા કપડોનો હમણે જોઈને સ્વામીજીને કહેવા લાગ્યા કે, ‘આટલાં પુસ્તકો એક જાંઘીમાં વાંચવાં એ બહુજ વિકટ કામ છે.’ એમને એ વખતે ખબર નહોતી કે, સ્વામીજીએ એ કાંઈક અડધાંથી દશ મોટા દળદાર કપડો તો વાંચીને સમાપ્ત કર્યા હતા અને ૧૧ થોડા કાંઈક રહ્યા હતા. સ્વામીજીએ એ વાત જણાવી અને પહેલા દશ કાંઈકમાંથી પ્રથમ કરવાની રજા આપી. પ્રથમ પૂઠાવા શરૂ થયા અને સ્વામીજીએ દરેક પ્રશ્નના બ્યાજબી ઉત્તર આપ્યા; એટલુંજ નહિ પણ ટેટલીક જગ્યાએ તો પુસ્તકની ભાષા સુદાં પ્રમાણરૂપે કહી ચંબળાવી. પ્રશ્નકર્તાએ પ્રત્યેક ખંડમાંથી બેએક વિષયો ઉપર પ્રશ્ન કર્યા હતા, પરંતુ આવા અતોપજનક ઉત્તર સાંભળીને એ તો અવાક થઈ ગયા અને બોલી ઉઠ્યા કે ‘આવી સ્મરણશક્તિ એ માણસનું મનું ન હોય.’ એમને આશ્ચર્યચકિત થયેલા જોઈને સ્વામીજીએ કહ્યું કે “જુઓ, એકલા પ્રશ્નચર્ચના બદોગર પાઠનથી બધી વિધાઓ શબ્દ-ભરમા આવડી જાય છે. સુતિષ્ટોના પણ કુનિષ્ઠ થવાય છે. એ પ્રશ્નચર્ચનો લોપ થયાથીજ આપણા દેશનું મુશ્કેલ વજ્રું છે.”

એમના ગુરુ ગાંધીજી પરમહંસદેવ પણ કહેતા કે ‘બાર વર્ષ સુધી અરબલિંગ વીચં સંખ્યાથી એક વિશેષ પ્રકારની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. અંદર એક નવી નાડી જાગી થાય છે, તેનું નામ મેધનાડી એ નાડી ઉત્પન્ન થયા પછી બધું સ્મરણ રહે છે, બધું જણી શકાય છે.’

૮૪-સ્વર્ગસ્થ દેવીપ્રસન્ન રાયનું સરઠ્ઠ જીવન

દેવીપ્રસન્ન રાય ઔધરી બંગાળના એક સુપ્રસિદ્ધ લેખક તથા ધાર્મિક સુધારક હતા. ‘શરતચંદ્ર’ ‘સંન્યાસી’ ‘વિરાજમોહન’ આદિ નવલકથાઓ ઉપરાંત તેમણે ‘નવ્યભારત’ નામના સારા માસિકનું તંત્રીપણું જીવનના અંત-પર્યંત કર્યું હતું. ગરીબોપ્રત્યે એમને ઘણી દયા હતી. પોતાની પાસે પાંચ પેસા થયા તે વખતે વિલાસમાં ધન ન વાપરતાં સત્કાર્યમાં તેનો ઉપયોગ કરતા. દેશસેવા, જનસેવા અને વિલાસપ્રિયતાનો ત્યાગ, એ એમના જીવનનું સુખ્ય મત હતું. એ કહેતા કે, જ્યારે દેશના લોકોની અવસ્થા જોઈ છું, પેટ ભરવાના પણ તેમને સાંસા જોઈ છું, દેટલાંચે સગાં-સંબંધીઓને ધનના અભાવથી દુઃખી થતાં નીહાળું છું, ત્યારે મને એમજ લાગે છે કે, વિલાસી થવાનો મને અધિકારજ નથી.

એમણે પોતાના ગામમાં ધર્મોદ્ધારવાળાનું સ્થાપ્યું છે અને પોતાના ઘર ‘આનંદાશ્રમ’માં અનેકોના ભરણુ-પોષણની વ્યવસ્થા કરી છે. પોતાના જીવનમાં હકાળ કે મરકીતું સંકેટ આવી પડતાં તેઓ તરતજ સેવામતમાં જોડાઈ જતા. પુણ્યકાર્યમાં ઘણું ખર્ચ કરતા, પણ પોતાને સાફ તથા કુટુંબીઓ સાફ તો તેમનો આદર્શ ‘સરળ જીવન અને ઉચ્ચ વિચાર’ હતો. પોપાક હંમેશાં સાદો રાખતા. ખાવા પીવામાં પણ કદી ખીનજરૂરી ખર્ચ કરતા નહિ. ઘરનું ઘણું કામકાજ હાથેજ કરતા. પોતે ઘરમાં સાળ રાખીને કપડાં પણ જાતે વણતા. (ખાદીનો પ્રચાર શરૂ થવા પહેલાંની આ વાત છે.)

આવી રીતે કરકસરથી ઘર ચલાવ્યાથી સામાન્ય આવકવાળા મનુષ્યો સંતાનને ઉચ્ચ કેળવણી આપવા તથા દેશસેવાના કાર્યમાં પણ ગત પ્રમાણે આર્થિક સહાયતા આપવા શક્તિમાન બને છે. એક વાર વિલાસના પંજમાં ફસાયા એટલે તો પછી ઉચ્ચ અભિલાષાવાળા સંસ્કારી મનુષ્યો પણ પોતાની જાતને તેમજ દેશને પણ ભારરૂપજ થઈ પડે છે.

૮૫-દેવીપ્રસન્ન રાય ચૌધરીનો પુત્રવધૂપ્રત્યે વાતસલ્યભાવ

દેવીપ્રસન્ન રાયના પુત્ર પ્રભાતકુચુગનું લગ્ન વિલાયતથી પાછા આવ્યા પછી સરકારી વકીલની પુત્રી સાથે થયું હતું. લગ્નના આગલે દિવસે એ વેવાઈને ઘર વહુને બોલે બેસાડવા ગયા હતા. એ પ્રસંગને સંભારી તેમની પુત્રવધૂ લખે છે કે, એ વખતે એમણે કહ્યું કે “ હું બાઈકાળથી માતૃહીન છું; તું આજ માતૃહીનની માતા થઈને એક વાર જગતને બારણે આત્મભાગના મંત્રથી દીક્ષિત થઈને ઉભી રહેજે. તું આજ આ મંડપમાં એ સાધનમત અકુણ કરીને મને અભયવચન આપ કે, તમે જમે તેટલા અપરાધ કરશો તોપણ મનમાં આણીશ નહિ. ” પુત્રવધૂનું પાલન એમણે કન્યાની પેઠેજ કર્યું હતું. મંદવાડમાં મળગૂત ઉપાડતાં પણ સંદેશ્ય કર્યો નથી. એમના એ આદર-લાવને સંભારી પુત્રવધૂ શ્રાદ્ધપ્રસંગે કહે છે કે ‘આજ અશ્રુજળથી લીંબઈને એ દેવાધિદેવ મહાદેવને અંતઃકરણપૂર્વક સોંકડો ધન્યવાદ આપું છું.’

પોતે મરણશય્યામાં હતા એ સમયે પુત્રને પાસે બોલાવીને ઉપદેશ આપ્યો કે “ હું જાણું છું કે, તું ‘વહુમા’ ની કાળજી રાખે છે, તેના આદર કરે છે; તોપણ હું આ પથારીમાંથી પાછો ઉભો ન થાઉં-અને ફરીથી તારી સાથે વાતચીત કરવાનો પ્રસંગ ન આવે-તો કહી જાઉં છું કે, મેં ઘણો પ્રયત્ન કરીને, ઘણી જોગ કરીને, મેઘના(નદી)ની પેલે પારથી ‘મારી મા’ આણી છે, તેના તરફ જરા પણ બેદરકારી દેખાડીશ નહિ, કોઈ દિવસ તેની અવહેલના કરીશ નહિ. એમ કરશે તો પરલોકમાં પણ મારા આત્માને ઘણું મોટું ધા લાગશે. ”

વહુઓપ્રત્યે સાસુ-સસરાનો આવો પ્રેમ હોય તો સંયુક્ત કુટુંબમાં જે દ્વેશ અને કલહ દીઠામાં આવે છે, તેને બદલે ચિરશાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાય.

૮૬-હાજીમોહમદ મહસીનનું ગુપ્ત દાન

ખંજાળામાં ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગરની પેઠે હાજીમોહમદ મહસીનનું નામ પણ દયા, પરોપકાર અને પરદુઃખલંગન માટે પ્રસિદ્ધ છે. એ ઇ.સ. ૧૮૩૨ માં હુગલી નગરમાં જન્મ્યા હતા. અરબી, ફારસી આદિ ભાષાઓના વિદ્વાન અને મહાન સદાચારી હતા. એમને પોતાની ગહેન તરફથી પુષ્કળ સંપત્તિ વારસામાં મળી હતી; પરંતુ એ અદબક ધનના સ્વામી થયા છતાં પણ એમણે મોજશોખમાં જીવન ગાળ્યું નથી. આળી જીંદગીમુધી પોતે કુંવારાજ રહ્યા હતા; અને જ્ઞાનોપાર્જન, ધર્મચિંતન અને પરોપકારમાં જીવન વ્યતીત કર્યું હતું. નાતજાતનો લેદલાવ રાખ્યાવગર ગરીબોનાં દુઃખ નિવારણ કરવા સારૂ એ પોતાનો ભંડાર ખુલ્લો મૂકતા. રાત્રે શુભવેશે ગરીબોની ઝુંપડીઓમાં જઈ, તેમની સાથે વાતચીત કરી, તેમના દુઃખનો પરિચય મેળવતા અને પછી એમની સહાયતાનો ખંદોળસ કરતા. એમ કહેવાય છે કે, એક દિવસ એવીજ રીતે રાત્રે શુભવેશમાં ફરતાં ફરતાં તેઓ એક ગરીબની ભાંગી તૂટી ઝુંપડીમાં જઈ પહોંચ્યા. જુઓ છે તો એક ગરીબ માતા પોતાનાં સંતાનોની ભૂખ નિવારણ કરી શકવાને અસમર્થ હોવાથી તેમને શિખામણ આપી રહી છે અને નિર્દોષ બાળકો ભૂખને લીધે રોઈ રહ્યાં છે. એ દ્રશ્યથી મહસીનનું કેમળ હૃદય વ્યથા પામ્યું અને એ દિવસથી એમણે એ નિર્ધન સ્ત્રી તથા એનાં સંતાનોના પોષણનો ભાર પોતાના ઉપર લીધો.

(‘જ્ઞાન-પ્રસૂન’માંથી)

૮૭-હાજીમોહમદ મહસીનની નોકરોપ્રત્યે લાગણી

હાજીમોહમદ નોકરોને પ્રાણની પેઠે આહતા. એક દિવસ એમના એક બાળનોકરે તેની ગહેનના મંદવાડના સમાચાર મળ્યાથી રજા માટે પ્રાર્થના કરી. હાજી સાહેબે રજા આપી; એટલુંજ નહિ પણ તેના હાથમાં એક પડીકું આપીને કહ્યું કે “આ પડીકામાં તારી ગહેનને સારૂ દવા છે.” નોકરે ઘેર જઈને જોયું તો એમાં દવાની સાથે કેટલાક રૂપિયા પણ હતા.

૯૯-હિંદિરોના હૃદયની વિશાળતા

અહારમી સદીમાં ક્રાન્તિદેશમાં જે વિદ્વાનો ઉત્પન્ન થયા હતા, તેમાં હિંદિરો સુખ્ય હતો. ઇ.સ. ૧૭૧૩માં તેનો જન્મ થયો હતો અને મોટો થયા છી સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં ઘણી નામના મેળવી હતી. એ ક્રાન્તના વિશ્વ-પ્રાપનો સંપાદક હતો અને એમાંના વેપાર તથા હુન્નરને લગતા લેખો એના જ હાથથી રચાયા હતા. એ અંધના પ્રચારથી યૂરોપમાં એક નવો યુગ પ્રવર્ત્યો હતો. દેશમાં પ્રચલિત રોમન કેથોલિક ધર્મ ઉપર હિંદિરોને શ્રદ્ધા નહોતી, એટલે સાક્ષરશિદ્ધિમણિ હોવા છતાં પણ સાધારણ લોકો તેને નાસ્તિક ગણીને ધિક્કારતા; પરંતુ પોતાનો તિરસ્કાર કરનારાઓપ્રત્યે એને જશ પણ ખોટું લાગતું નહિ. એ કદી પણ એમનો દેષ કરતો નહિ. એનું હૃદય અસાધારણ માનવ-પ્રેમથી પરિપૂર્ણ હતું. કોઈને ધન આપીને તો કોઈને સલાહ આપીને તો કોઈના લેખ સુધારી આપીને, એમ અનેક પ્રકારે હિંદિરો લોકોનું કેટલાક કરતો હતો. એમ કહેવાય છે કે, એવા પદોપકારનાં કાર્યોમાં એના ધન તથા સમયના ત્રણ ચતુર્થાંશ ભાગનો ઉપયોગ થતો. તેનું હૃદય કેટલું ઉદાર હતું તે નીચેના એક પ્રસંગ ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

એક દિવસ હિંદિરો બેઠો હતો ત્યાં એક યુવક આવીને તેની પાસે ઉભો રહ્યો. યુવકનો પરિચય પૂછતાં જણાયું કે, તે એક નવો લેખક છે. થોડા દિવસ-થીજ તે લેખિની ચલાવતાં શીખ્યો છે. હાલમાં એ એક અંધ રચીને સાહિત્ય-રથી હિંદિરોને ખતાવવા લાગ્યો છે. યુવકે ઘણીજ નમ્રતાપૂર્વક હિંદિરોના હાથમાં પોતે રચેલા અંધની હસ્તલિખિત પ્રત મૂકીને કહ્યું કે, 'મહાશય! આપ કૃપા કરીને મારો આ લેખ એક વાર તપાસી જાઓ તો હું ઘણો ઉપકૃત થઈશ.' હિંદિરોએ અંધ વાંચીને તપાસી જોવાનું કબૂલ કર્યું. યુવકે હિંદિરોને ધન્યવાદ આપીને ચાલ્યો ગયો. અંધ તપાસાયો છે કે નહિ તે જાણવા યુવક બીજો દિવસે પાછો હિંદિરોને ઘેર ગયો. એ વખતે હિંદિરોએ હસીને તે યુવકને કહ્યું કે "અહા! તમે મને લક્ષ્યમાં રાખીનેજ આ પ્રહસન લખ્યું લાગે છે, મને ગાળો ભાંડવામાં તને કાંઈ લાભ છે?" યુવકે હસીને કહ્યું કે "હાલ, આપની નિંદા કર્યાથી મને ઘણો લાભ છે. મારામાં લખવાની એટલી બધી શક્તિ નથી કે અંધ લખીને પેટ ભરી શકું. દેશના લોકો આપને ઘણાજ ધિક્કાર અને દ્રેષની નજરે જુએ છે. આપની નિંદાનો અંધ લખ્યાથી ખૂબ

કમળી થયો, એમ ધારીને મેં આ પ્રહસન લખ્યું છે.” હિરિરોએ ઘણાજ માફ-લાઇપૂર્વક કહ્યું કે “જાહે સાહે કયું”, પણ એક કામ કર. એને છપાવવા જેટલાં નાણાં એકઠાં કર. હું તને એક ચુકિત બતાવું. રોમન કેથોલિક ધર્મમાં મને મહા નથી એટલા માટે અમુક સફળકર્ય મને પારવગરનો ધિક્કાર છે. હું જો એ સમજાવતો તારું પુસ્તક અર્પણ કરે, તો જો પુરા થઈને જરૂર તને ચુકળ ધન આપશે.” ત્યારે યુવકે કહ્યું કે “ના સાહેબ! એટલી જાણી માથાફૂટમાં હું પડવા માગતો નથી. વળી મારા જેવા સાધારણ લેખકમાં એટલી જાણી નિશા ક્યાંથી મેળવે છે જો સમજાવતો શોભે એની અર્પણપત્રિકા લખું.” હિરિરોએ કહ્યું કે “હું મારી વાર સોચી જા. હું તને અર્પણપત્રિકા લખી આપું છું, તેથી તો સમજાવતું મન પ્રસન્ન થયો અને તને ધનની પ્રાપ્તિ પાળી થયો.” એટલું કહીને હિરિરોએ પાંચ રૂપિય સરસ અર્પણપત્રિકા લખી કાઢી. યુવકે તેને લઈને પોતે સમજાવકને મળી આવ્યો. જો પ્રહસન તથા અર્પણપત્રિકા વાંચીને જો, પ્રસન્ન થઈ અને બહુ મોટું ઇનામ આપીને યુવકને વિદાય કર્યો.

૮૨-દુર્લભમનનો પૃથક્કાર લાગ

એક માણસમાં એકે સદ્યુક્તિ દેવ. છતાં પણ દારૂ પીવાની લાલ લાગવા-થી તે હિરો દિવસે આગમુ થવ. લાગ્યા હતા. મિત્રોએ તેને ઘણી વાર તે દારૂ દેવાની સલાહ આપી પણ કેટલાંય વર્ષોથી તેનું કાંઈ ફગ આવ્યું નહિ. એક દિવસ એક મિત્રે તેને કહ્યું. સમજાવ્યો ત્યારે તેને કહ્યું કે “આપ મને જાણી પાડો કે કાંઈ મિત્રોએ આવી સલાહ છે તે હું સમજું છું. પણ તે સલાહ સમજી શકું નહિ. હવે જાણીશું આવતું શરૂ કરીને કાંઈ ફગે, જો નહીં તો હવે કરીશ અને એ પ્રમાણે વક્ત કરી દઈશ.” પેલા સદ્યુક્તિ કહ્યું કે “હિરો મિત્ર, એ કાંઈ કે મારું જો માન્ય અભિપ્રાયમાં પડ્યો નહીં તો મારી પાછો મારું નહીં કરીશ. એક કહાડે અભિપ્રાય જાણી નહીં તો મારું નહીં કરીશ. હું પણ આ દુર્લભમનની અભિપ્રાય પ્રમાણ નહીં કરીશ. એક કહાડે અભિપ્રાય કરીશ. એક કહાડે અભિપ્રાય કરીશ.”

૧૦-કુરૂપસંબંધી કાલિદાસની વ્યાख्या

મહારાજ વિક્રમાદિત્યે એક વાર કાલિદાસને કહ્યું કે “તમે આટલા મોટા પંડિત, મુકવિ અને સમજન છો, તેવાજ તમારો ચહેરો પણ સુંદર હોત તો કેવું સાડું!” રાબના એ વચનમાં શરીરસૌંદર્યના અભિમાનથી ઉત્પન્ન થયેલી એક અસહ્યતા હતી. તે બતાવવા સાડું કવિ કાલિદાસે એક યુક્તિ કરી. એ વિષયને ભૂતાવામાં નાખીને થોડી વાર પછી એણે કહ્યું કે “મહારાજ! આજ બહુ સખત ગરમી છે. તરસ બહુ લાગી છે.” રાબની આશાથી તરત જ માટીના પાત્રમાં શીતળ જળ લાવવામાં આવ્યું અને સાથે સોનાની એક લોટી પણ લાવવામાં આવી. કાલિદાસે જળપાન કરીને પ્રશંસા કરી. વિક્રમાદિત્યે પણ પાણી પીને સંતોષ બહાર કર્યો. કાલિદાસે પછી સોનાના પાત્રમાં જળ માગ્યું અને તેને સાથે મૂકી રાખીને બીજી આડી વાતમાં રાખીને લગાડ્યો. કેટલીક વાર પછી એ લોટીમાંથી થોડુંક જળ પીને વિક્રમાદિત્યની તરફ હસીને બોલ્યો:—“જુઓ મહારાજ! કેવું સાડું જળ આ સુવર્ણપાત્રમાં બધું હતું! પરંતુ તેના બાદ સૌંદર્યને લીધે અંદરનું ઠંડું પાણી તો ઉલટું ગરમ થઇ ગયું; ત્યારે બીજી તરફ પેલા રૂપરક્તિત માટીના પાત્રની અંદરનું જળ કેવું ઠંડું અને મધુર રહ્યું છે!”

૧૧-અદેસા માણસોને થતું વેવડું દુઃખ

એજિસને એક વખતે ક્રોધે કહ્યું કે ‘અમુક માણસ તમારા દ્રવ્યની અદેખાઈ કરે છે.’ ત્યારે તેણે જવાબ દીધો કે ‘એમ કહેવાથી એમનો સંતાપ બેવડાય છે. એક તો તેમને પેતાની નિર્ધનતા બદલ સંતાપ થતો હોય છે અને બીજો મારી શ્રીમંતાઈ બદલ.’ જે માણસો પેાતે નિર્ધન હોવાને લીધે સારા માણસના અધર્મની અદેખાઈ કરે છે, તેમને તેથી મુખને બદલે ઉલટું બેવડું દુઃખ થાય છે.

(“ સુખ અને શાન્તિ ” માંથી)

૧૨-કામોયેન્સનો કૃતજ્ઞ હિન્દી ચાકર

પોર્ટુગાલનું સૌથી મોટું મહાકાવ્ય લુસિયડના રચનાર કવિ કામોયેન્સની એક આંખ યૌવનકાળમાં મૂર લોકોની સાથે યુદ્ધ કરતાં ચાલી ગઈ હતી. ત્યાર પછી એણે પોર્ટુગાલના તાબાનાં સંસ્થાનોમાં ભ્રમણ કર્યું હતું. ભારતવર્ષમાં આવ્યા પછી હિંદુઓપ્રત્યે પોર્ટુગીઝ લોકોનો અત્યાચાર જોઈને તેને ઘણું દુઃખ થયું હતું અને તેણે તેમના એ અધમ કાર્યની ખૂબ આટકણી કાઢી હતી. કોઈ પણ દેશમાં જુલ્મી અમલદારો પોતાના કાર્યની ટીકા કહી પણ સાંખી શકતા નથી. કોઈ પણ ઉપાયે ટીકાકાર પોતાનાથી દૂર જાય અને તેની ટીકા વડી સરકારને કાને ન પહોંચે, એટલા સાફ અમલદારોએ કામોયેન્સને ચીનદેશમાં દેશવટો દીધો. રસ્તામાં વહાણ ડબી ગયું અને કામોયેન્સે તરીને પોતાનો જીવ બચાવ્યો. એ વખતે પણ પોતાના મહાકાવ્યની હસ્તલિખિત નકલ એણે પોતાની સાથે જ રાખી હતી અને જીવના જોખમે તેનું પણ સમુદ્રમાં રક્ષણ કર્યું હતું. એનો હિંદુસ્તાની નોકર પણ તરીને બચવા પામ્યો હતો. કવિ ઘણું કષ્ટ વેઠીને આખરે એ નોકર-સહિત પોર્ટુગાલ પહોંચ્યો. ત્યાં ગયા પછી તેનું શરીર બગડ્યું અને દરિદ્રતાને લીધે મહાદુઃખમાં તેના જીવનનો અંત આવ્યો; પરંતુ એ ભારતવાસી ખ્રિસ્તી નોકર એન્ટોનિયો તેના સ્વામીના એવા દુઃખમાં પણ સ્વામીની સાથે જ રહ્યો અને બીજાને ઘેર નોકરી કરીને તથા લીજ માગીને પણ તેને જમાડતો અને રાત્રે તેની પાસે આવી સેવા-ચાકરી કરતો.

આદરપૂર્વક વર્તન તથા મીઠી જીભ રાખ્યાથી ભારતવાસીઓ સદાને માટે વશ થઈ જાય છે અને ગમે તેવા દુઃખમાં પણ સ્વામીના સાથ છોડતા નથી.

૧૩-દેવીપ્રસન્ન રાય ચૌધરીનો સ્વદેશી ભાવ

સ્વદેશી પોશાક અને દેશી ભાષામાટે સ્વર્ગસ્થ દેવીપ્રસન્ન રાયને ઘણું માન હતું. એમના એકના એક પુત્ર પ્રભાતકુસુમને વિલાયત બેરિસ્ટરનેા અભ્યાસ કરવા મોકલતી વખતે દેશી પોશાક અને દેશી ભાષાનો ઉપયોગ કરવા માટે પ્રતિજ્ઞાથી બાંધી લીધો હતો. પોતે અંગ્રેજી ઘણું સાફ જાણતા હોવા છતાં દેશી ભાષાની મર્યાદા જાણવા સાફ સાહેબશાહી ઢંગમાં રહેનાર મોટા મોટા સફળદસ્થોના અંગ્રેજી પત્રોનો ઉત્તરજંગાળીમાં જ આપતા હતા.

૧૪-ક્ષમાવૃત્તિમાં રહેલી શક્તિ-વિશ્વપ ટિંકન

રૂચિયામાં એક સમયે ખેડુતપ્રજાને શુભામતરીકે ગણવામાં આવતી હતી. જમીનદારી ચેચાઇ જતાં એને લગતા ખેડુતો પણ ચેચાયતા ગણાતા અને તેમની સાથે શુભામના જેવી વર્તણૂક ચલાવવામાં આવતી. એ ‘મફ’ અથવા શુભામોપદેશની નિર્દયતાનું નિવારણ કદાવવાનું બીડું જિશપટિઅન નામના એક પરોપકારી પાદરીએ ઝડપ્યું હતું. એ પાદરી મહાપ્રતાપી અને અત્યાચારી જમીનદાર પ્રિન્સ વાચેનેઝની પાસે ગયો. વાતચીતમાં જમીનદાર સાહેબને ગિજાજ જતો રહ્યો અને તેણે જિશપ(પાદરી)ને એક થપ્પક મારી. પાદરી એ વખતે ત્યાંથી ઉઠીને બહાર નીકળી આવ્યો; પણ તરતજ તેના મનમાં વિચાર આવ્યો કે “આ માણસે ઘણો મોટો અન્યાય કર્યો છે એ વાત ખરી, પણ હું મીઠી વાતચીત કરીને એને રીઝવી શક્યો હોત અને દોષકાનાં દુઃખ યથાર્થ રૂપમાં એના હૃદયમાં ઠસાવી શક્યો હોત તો આ પ્રસંગ ઉભો થાત નહિ; મોટે વાંક મારેજ છે.” પાદરી તરતજ દરીયા પ્રિન્સની પાસે ગયો અને તેને પગે પડીને મારી માગી કહ્યું કે:- “અતિથિ તથા પાદરીને મારવાનો જે અપરાધ આપનાથી થયો છે, તેનું કારણ હું પોતેજ છું. હું આપને ઉપદેશ દેવા આવ્યો, પણ સારી રીતે બધો વાત કહી શક્યો નહિ, તેથીજ આપનાથી મારું અપમાન કરવાનો દોષ થયો છે; એટલે ખરું એમાં અપરાધી હુંજ છું.” પાદરીને માર્યો પછી તરતજ પ્રિન્સને એકદમ પશ્ચાત્તાપ થયો હતો. મહાત્મા પુરુષનું પોતે અપમાન કરી એકા એ વાતથી તેનું હૃદય ઠંબ્યા કરતું હતું. એ તરતજ ગળગળો થઇને પાદરીને પગે પડ્યો અને કહ્યું કે, હવે આપ કહેશો તે પ્રમાણે હું કરીશ. એ દિવસથી એણે પોતાના ખેડુતો સાથે બહુ સારી વર્તણૂક ચલાવવા માંડી. એમ કહેવાય છે કે, આખા રૂચિયા રાજ્યમાં એના ખેડુતો જેટલું સુખ, સગવડ અને સ્વતંત્રતા ભોગવતા હતા, તેટલું સુખ બીજા કોઇ પણ જમીનદારના તાબાના ખેડુતો ભોગવતા નહોતા.

૧૬-રમાગ્રાહ રાનડેના પિતાનો પુત્રીને વોધ

બાળવપંખાં પુત્રીને સાસરે વગાવનાં માતાપિતા સફળોધ આપે છે. રમાગ્રાહ રાનડે જ્યારે પહેલી વાર સાસરે વિદાય થયાં, ત્યારે એમના પિતા-શ્રીએ નીચેનાં ઉપદેશ આપ્યો હતો:- 'એ તું તારે સાસરે જાય છે, સાવકાં સરિયાસંતું કુટુંબ છે તથા ઘરમાં દય જનનાં આશ્રિતો છે. તું મારી દીકરી છે, આપણા કુલીન ઘરને શોભે તેમ આતરે, તને ગમે તેટલો તારા યાય તો-પણ ચહન કરજે, પરંતુ નોકરને પણ તું વાંકો જવાબ દેની નહિ. બીજું તારા મનને અસહ્ય દુઃખ યાય, તોપણ તું જાતે કોઈની પણ ચાડી તારા પતિ પાસે કરતી નહિ. ચાડીથી કુટુંબનો તો શું પણ સન્ન્યસો પણ તારા યાય છે; માટે હું તને કહું છું તે બે મનો પાળજે, એટલે તને કોઈ દિવસ હરકત આવશે નહિ. તું બાંચવાન છે. ચહનશીલતા એ તારો ગુણ થશે, ત્યારે તું સાચી કરો દીએ ચરીશ અને અમારા કુળમાં જન્મ લીધાનું સાર્થક થશે. આનાથી વિરુદ્ધ તું વર્તે છે એમ હું સાંભળીશ તો ફરી કહી હું તને તેડીશ નહિ.'

રમાગ્રાહ મસિદ્દ દેશજકત અને સુધારક ન્યાયમૂર્તિ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેનાં સેવાપરાયણ પત્ની યાય. સાસરે ગયા પછી પતિની ઈચ્છાનુસાર જણવા માંડ્યું, એટલે નણંદો તથા કુટુંબની બીજી સ્ત્રીઓ તરફથી એમનું પુષ્કળ અપમાન થવા માંડ્યું હતું. તેમની અવસ્થા એ સમયે ઘણી નાંની હતી. પતિસિવાય કોઈ સહાનુભૂતિ દર્શાવનાર નહોતું, મનની મુંઝવણ ખાંસી કરવાનું કોઈ સ્થાન નહોતું; પરંતુ પિતાનો વિદાયગીરી વખતનો બોધ સ્મરણમાં લાવીને એમણે કદી પણ પતિ આગળ કુટુંબીઓની ફરિયાદ કરી નથી. પિતાએ સૂચવેલાં એ મત આજ્ઞાધારી પુત્રીને ઇજતી રીતે એમણે જીવનપર્યંત પાળ્યાં અને સુખી થયાં.

ઘણી વાર તો અતુર પતિ કબેરીમાંથી પાછા ફરતાં પત્નીની મસિત મુંખ-સુગ્ર ઉપરથી એના સંતપ્ત હૃદયને પારખીને સ્નેહપૂર્વક કારણ પૂછતા, ત્યારે રમાગ્રાહ ઉડાવનારો જવાબ આપતાં કે 'નાનાં ભાંડુ અથવા માતા યાદ આપ્યાં હતાં.'

૧૭-ક્ષાત્રકીર્તિ-રાજા દિલીપ

એક સમયે સૂર્યવંશી રાજા દિલીપ પુત્રપ્રાપ્તિની આશામાં મહર્ષિ વસિષ્ઠના આશ્રમમાં ગૌ-સેવા-વ્રતમાં કામે લાગેલા હતા. એક દિવસે આવે અરાવતાં અરાવતાં જોયું કે, એક વિકરાળ સિંહ અચાનક ત્યાં આવીને મહર્ષિની ગાય ઉપર આક્રમણ કરવાની તૈયારીમાં છે. દિલીપે હથિયાર ઉપાડ્યું, પણ હાથ ચાલ્યો નહિ; એટલે લાચાર થઈને ચોતાના દેહને સિંહની આગળ આડો પાડીને કહ્યું કે ‘આપ દેવી શક્તિસંપન્ન છો, નહિ તો હું શસ્ત્ર ચલાવવામાં અશક્ત કેવી રીતે બની જાઉં? મારું ભક્ષણ કરો અને મારી રક્ષામાં સોંપાયેલી ગાયનું રક્ષણ કરો.’ સિંહે કહ્યું કે ‘હું તો આ ગાયનું જ ભક્ષણ કરીશ. તું સમૃદ્ધિશાળી રાજા છે. મહર્ષિને બીજી સેંકડો ગાયો આપીને સંતુષ્ટ કરજે, નહકેનો તું તારા સુકુમાર દેહનો ત્યાગ શા સારૂ કરે છે?’ દિલીપે ઉત્તર આપ્યો કે ‘બીજાઓનું ક્ષત(ધા)માંથી રક્ષણ કરે, તેજ ક્ષત્રિય કહેવાય છે. હું મારા રક્ષણમાં મુકાયેલી ગાયને બચાવી ન શકું અને જીવતો રહું તો સંસારમાં મારી ઘણી અપકીર્તિ થાય. હું ક્ષાત્રધર્મથી ભ્રષ્ટ થયો. એમ ગણાય, એવી દશામાં મરવું એજ મારેમાટે એક ઉપાય છે.’

સિંહે કહ્યું કે ‘જેવી તારી મરણ, ચાલ બચ્યા આવી જા.’ દિલીપ આનંદપૂર્વક મૃત્યુની રાહ જોતો અવિચલિત નેત્રે સિંહની સામે એકીટશે જોવા લાગ્યો; પણ સિંહે તેના ઉપર હુમલો કર્યો નહિ. તેનું સાહસ તથા ક્ષાત્રધર્મમાં દબતા જોઈને દેવતાઓએ અંતરિક્ષમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ કરી અને સિંહ-રૂપધારી ધર્મ, રાજાને પુત્રપ્રાપ્તિનું વરદાન આપીને અંધર્ધાન થઈ ગયો. દિલીપનો પુત્ર રઘુરાજ પણ ઘણો યશસ્વી નીકળ્યો અને તેના નામ ઉપરથી એ વંશ રઘુવંશ કહેવાયો. મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામચંદ્રજીએ પણ એજ મહાન વંશમાં જન્મ લીધો હતો.

૧૮-ઉત્તમ માનવની રુચ્છા પણ કેવી રુચ્છા હોય છે ?

ગદાર શું ભેદ છે ? એના ઉત્તરમાં શ્રી દેવીપ્રસન્ન રાય એક રથને લખે છે કે "હોદાના નેવો વજાદોર દેડ, કે ને દેડ ભે-ચાર દિવસ ભૂખ્યા રહેવાથી શક્તિહીન થઈ જાય નહિ; જે દેડ દશ દિવસ વરસાદમાં બીજાવાથી કે પ્રચંડ તાપમાં ક્યારેય મારો પડે નહિ તથા જે દેડ દશ શત્રુ જાખ્યાથી ધાકી ન જાય. આયું તંદુરસ્ત શરીર; અને બીજું ભેદ છે પ્રેમથી છલાછલ ભરેલું, પારકાના દુઃખે વિવેક તથા દેશના અને દેશજનના મુખે સદા ગુણી રહે એવું હૃદય." કેવી ઉચ્ચ અભિલાષા ! દેવીબાણુના ચરિત્રનું અવલોકન કરનાર એક વિદ્વાન લખે છે કે "આ બધી વાતો દેવીબાણુના જીવનમાં અમે સત્યરૂપે પ્રત્યક્ષ ભેદ છે."

૧૯-શ્રી દેવીપ્રસન્ન રાયનો સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ

દેવીપ્રસન્ન રાયનો સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ બહુજ દૃઢ હતો. ધીવનના આરંભમાં જ તેમણે સંકલ્પ કર્યો હતો કે, કોઈની શુભામી નહિ કરું. આર્થિક અવરથા સારી નહિ હોવાને લીધે જીવનના આરંભમાં અનેક દુઃખો વેઠીને પણ એ પોતાના સંકલ્પને દૃઢ વળગી રહ્યા હતા. એમના પુત્ર પ્રભાતકુસુમને વિલાયત મોકલવાનો પ્રસંગ આવ્યો, ત્યારે એક સંબંધીએ સૂચના કરી કે 'એને વિલાયત મોકલી એવું કાંઈ ભણાવો કે દેશમાં પાછો ફર્યા પછી સરકારી મોટી અગલદારી મળે.' દેવીબાણુએ હસીને કહ્યું કે "મેં પોતે ઘોર આર્થિક કષ્ટ ભોગવ્યા છતાં પણ કદી નોકરી કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી, તો એકના એક પુત્રને પેસા ખર્ચીને શુભામ બનાવી મંગાવું એ તો કેમજી બને ? પ્રભાત બેરિસ્ટર થઈ આવીને એક પણ નિરપરાધીને કાયદાની જાળમાંથી બચાવી લાવશે તો મારાં ખર્ચેલાં નાણાં સફળ થશે."

એમણે પુત્રને દેશહિતનાં કામોમાં જોડાવામાં સહાયતા આપી હતી.

૧૦૦-ઘરસ્વર્વનો હિસાવ રાસવાની આવશ્યકતા

(મહાત્મા ગાંધીજી)

મહાત્મા ગાંધીજી પોતાની આત્મકથામાં વિલાયતમાં ગાળેલા વિવાદો-જીવનનું વર્ણન કરતાં લખે છે કે “આ મૂર્છાના કાળમાંએ અમુક અંશે સાવ-ધાન હતો અને હું તો ખેંચે પૈનો હિસાબ રાખતો. ખર્ચની ગણતરી હતી. દર માસે ૧૫ પૌંડથી વધારે ન ખર્ચવા એમ નિશ્ચય કર્યો હતો. ખસ(મોટર)માં જવાનું કે ટપાલનું કે છાપાનું ખર્ચ પણ હમેશાં માંડતો ને સૂતા પહેલાં હમેશાં મેળ મેળવી જતો. આ ટેવ છેવટસુધી કાયમ રહી અને તેથીજ હું જાણું છું કે, જાહેર જીવનમાં મારે હસ્તક લાગેા રૂપિયાનો ઉપાડ થયો છે, તેમાં હું યોગ્ય કંબુસાઈ વાપરી શક્યો છું. જેટલી હીલચાલો મારા હાથ નીચે ચાલી છે, તેમાં કોઈ દિવસ મેં કરજ નથી કયું; પણ દરેકમાં કંઈક ને કંઈક જમા પાસામાં રહ્યું છે. દરેક નવયુવક પોતાને મળતા થોડા રૂપિયાનો પણ હિસાબ કાળજીપૂર્વક રાખશે તો તેનો લાભ મેં જેમ લવિવ્યમાં ઉઠાવ્યો ને પ્રબળ મળ્યો, તેમ તે પણ અનુભવશે.”

આ ઉપરાંત અનેક લાભ નિયમિત હિસાબ રાખવામાં છે. અનુભવ તેની સાક્ષી પૂરશે.

૧૦૧-પરોપકારનાં નાનાં અને મોટાં કાર્યોવિષે સમજૂત

સેંટ ફ્રાન્કોઈ ડિસેંઈલ્સે પરોપકારનાં મોટાં અને નાનાં કામોને અનુક્રમે સાકર અને મીઠાની ઉપમા આપી છે. સાકર મીઠા કરતાં વધારે સ્વાદિષ્ટ છે ખરી, પણ આપણે તેની વપરાશ કરકસરથી કરીએ છીએ. મીઠું ડગલે ને પગલે કામમાં આવે છે અને તે સળરસ કહેવાય છે. તેજ પ્રમાણે પરોપકારનાં મોટાં કામ સર્વથી થઈ શકે એવાં હોતાં નથી, પણ નાનાં કામ તો સર્વથી થઈ શકે એવાં હોય છે; માટે સર્વ કોઈએ પોતપોતાના ગળા પ્રમાણે દુનિયાનું ભલું કરવાની ખાંત રાખવી જોઈએ અને તેમ થાય તો જગત કેટલું બધું સુખરૂપ થઈ શકે !

(‘સુખ અને શાંતિ’માંથી)

૧૦૨-નેપોલિયન બોનાપાર્ટની પક્ષીપ્રત્યે દયા

ક્યૂંકે જોકે વેલિંગ્ટનને હાથે પરાજિત થઇને નેપોલિયન નિરાશ અને ઉદાસ ભાવે પોતાના એક મિત્ર સાથે પેરિસના એક મકાનમાં બેઠો હતો. પોતાનો ટેક છોડીને અંગ્રજોને ગરજો જવું કે અમેરિકા નાચી જવું તેના વિચારમાં એ નિમગ્ન હતો; એટલામાં બહારથી ઉડતું ઉડતું એક પક્ષી બારીમાં આવીને બેઠું. નેપોલિયનને શકુન ઉપર વિશ્વાસ હતો અને એવી રીતે પક્ષીનું આવવું શુભ શકુન ગણાતો હોવાથી પેલો મિત્ર પ્રસન્ન વદને બોલી ઉઠ્યો કે 'બેઠો પાર! શકુન કેવા સારા થાય છે!' એમ કહી તેણે એ પક્ષીને પકડ્યું. અનેક પ્રાણીઓનો સંહાર કરનાર નેપોલિયનના હૃદયમાં એ સમયે દયાનો અંચાર થવાથી તેણે કહ્યું કે 'ખિચારા એ પ્રાણીને છોડી દે, દુનિયામાં એવા દુઃખી. છવો ઘણા છે. શામાટે એક વધારે છવને દુઃખી કરે છે?'

હજારો મનુષ્યોનો વધ કરતાં જેના હૃદયમાં દયા કે અનુકંપાનો આવિર્ભાવ થતો નહોતો, તેનાથી આજે એક પક્ષીનું સામાન્ય દુઃખ પણ ખમી શકાયું નહિ. છવદયાં મનુષ્યસ્વભાવમાં રહેલો ઉડો પણ સામાન્ય શુભ છે.

૧૦૩-સાંક્રેટિસનો મૃત્યુવિષે અભિપ્રાય

ગ્રીસ જીવમગારોએ દશ સેનાપતિઓને ફરમાવેલી દેહાંતદંડની સજાને પોતાની સંમતિ નહિ આપવા બદલ પ્રસિદ્ધ તત્ત્વવેત્તા સાંક્રેટિસના ઉપર એથેન્સની રાજસભાએ ન્યાયે વિવેચન કરી મૃત્યુને શરણ થવાની સજા ફરમાવી, ત્યારે વિષનો ખ્યાલો હાથમાં લઇને તેણે કહ્યું કે "ન્યાયને ખાતર મરવું એ પણ હું એક લાભજ સમજું છું." તે વખતે તેણે એ પણ કહ્યું કે "મૃત્યુ એ બીજું નહિ તો એક ગાદ સ્વપ્ન કે દીર્ઘ નિદ્રા હોય, તોપણ તે અંતદશા કરતાં તો વધારે સારી છે, એવી મારી ખાતરી છે."

('શુખ બને શાંતિ માંથી')

૧૦૪-સ્વામી વિવેકાનંદની સહૃદયતા

એક દિવસ તિબેટની યાત્રામાંથી પાછા ફરેલા સ્વામી અખંડાનંદે સ્વામી વિવેકાનંદજીની આગળ તિબેટમાં પોતે જોયેલા બનાવોનું વર્ણન કરી રહ્યા હતા. એક સાધુના અપૂર્વ આચરણનો પ્રસંગ નીકળ્યો. તેમણે કહ્યું કે “ભાઈ! એ સાધુ પોતાની જાતને એટલો બધો ભૂલી ગયો હતો, કે મેં પોતાની આંખે એક વાર જોયું કે, નિરાધાર પતરોગીઓનાં ટોળાંને એ દયાળુ માતાની જેમ આલિંગન કરતો હતો અને એપ લાગી જવાની જરા પણ ખીક રાખ્યા વગર એમની સેવા-શુશ્રૂષા કરતો હતો. વળી વિચિત્ર વાત તો એ હતી કે, એવા પરોપકારી માણસના અસ્તિત્વમાં ઘોર દૂષણ એક માણસે કહ્યું હતું.”

તે સાધુની રોગીઓની સેવાની વાત સાંભળતાં સ્વામી વિવેકાનંદજીના આખા મુખમંડળ ઉપર એક અપૂર્વ પ્રેમ તથા કરુણાનો ભાવ ઝળકી ઉઠ્યો. તે ભક્તિપૂર્વક બોલી ઉઠ્યા કે “જેની વાત તમે મને સંભળાવી રહ્યા છો, તેઓ અરેબર મહાપુરુષ છે. એમ ન હોય તો દુઃખી અને રોગીઓની દશા જોઈને એનો પ્રાણ એટલો બધો દુભાયજ કેમ? આપણે કેમ રોગીઓની એવી રીતે સેવા કરી શકતા નથી? અસ્તિત્વના દોષ ગણાવ્યા એ તો આડીઅવળી વાત થઈ. નિંદાજોરોની નિંદાઓ ઉપર ધ્યાન આપશો નહિ. એ તો માત્ર બીજાને માટે સાંભળેલીજ વાત છે, પણ તમે નગરોનગર જે જોયું તે તો વાસ્તવિક રીતે મહાપુરુષનુંજ આચરણ છે. રત્નજ રત્નને ઓળખી શકે છે.”

એ કહેતા કે “જેનામાં સહૃદયતા છે તે માણસ હજાર કુકર્મ કરવા છતાં પણ ખરો છે. ભગવાનની દયા થતાં એક પળભરમાં એ સુધરી જશે.”

૧૦૫-વેલિંગ્ટનના જીવનની સાર્થકતા

વોટરલુના યુદ્ધની સમાપ્તિ વખતે પાછળ દોડ્યા આવતા અંગ્રેજ સૈનિકો ઉપર જાડીઓમાં સંતાઈ રહીને ફ્રેંચ સિપાઈઓ ગોળીબાર ચલાવી રહ્યા હતા. એક અંગ્રેજ અમલદારે ડ્યુક ઓફ વેલિંગ્ટનને કહ્યું કે “આપ જરા સાંચવીને પાછળ પાછળ આવજો.” ડ્યુકે ઉત્તર આપ્યો કે ‘હવે ગોળી વાગ્યાથી હું મરી જઈશ તો વિશેષ હાનિ નથી. મારા જીવનનું કાર્ય સમાપ્ત થયું છે. આ વિજય પછી યુરોપમાં કોઈ મોટા યુદ્ધની જરૂર ઘણા લાંબા સમય સુધી રહેશે નહિ.’

૧૦૬-ચીનમાં સ્વામી વિવેકાનંદ

ચીનદેશ સાથે પરદેશની સરકારની સંધિ થયેલી હોવા છતાં કેટલાંક નક્કી કરી રાખેલાં નગરોમાંજ પરદેશીઓ દાખલ થઈ શકે છે. એ નગરોની સીમા ઓળખીને ગામડાંઓમાં જવાનો અધિકાર કેઈને નથી. ચીનના ગામડીઆઓ પરદેશીઓની વિરુદ્ધ હોવાથી એ તે પરદેશીઓ સીમાની પાર જવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેઓ તેને નિર્દયતાપૂર્વક મારે છે.

સ્વામી વિવેકાનંદ એક ચીના હુલાપિયાને લઈને ટ્રેન્ટન શહેર જોવા ગયા હતા. એ જર્મન, સુસાક્ષરો પશ્ચિમની સાથે થઈ ગયા અને જાધા સાથે સાથેજ મંદિરો જોવા ગયા. શહેરની બહાર થોડે દૂર એક ગામમાં એક ખૂબ મોટું મંદિર દેખાતું હતું. સ્વામી વિવેકાનંદે એ સ્થાનપર લઈ જવાની હુલાપિયાને આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરી અને જાધા એ ગામ તરફ જવા લાગ્યા. એ લોકો શહેરની બહાર આવ્યા, એટલે હાથમાં લઈ લઈને કેટલાક ભામવાસીઓ માળો ભાંડતા આવ્યા. પેલા જર્મનો તો પાછે પગે નાસી ગયા. સ્વામીજી એ હુલાપિયાને સમજાવ્યું કે ‘હું ગામ લૂંટવા આવ્યો નથી, વેપાર કરવાનો પણ મારો ઉદ્દેશ નથી અને સાધુ સંન્યાસીને કોઈ મારતું નથી.’ એટલું કહીને હુલાપિયાને સાથેજ રાખ્યો. ગામવાળા લોકો પાસે આવ્યા, ત્યારે હુલાપિયાએ તેમને સમજાવ્યું કે ‘આ તો હિંદુસ્તાની છે.’ એ શબ્દો સાંભળતાંવારજ શુશ્રાના આવેશમાં આવેલા ગામડીઆ એકદમ શાંત થઈ ગયા. સર્વેએ શાંતિ પ્રજ્વાલ કર્યા. કોઈએ તેમને કહ્યું કે ‘મારો છોકરો માંદો છે.’ કોઈએ કહ્યું કે ‘મારા ઘરમાં જૂત છે, એક કવચ લખી આપો.’ સ્વામીજીએ ગળવામાંથી એક કાગળ કાઢીને એના નાના નાના ટુકડા કરી દે અને સંપૂર્ણ શુદ્ધ ભાવે શુભેચ્છાપૂર્વક ‘૩૩’ શબ્દ લખી આપ્યો અને એ કવચ બધાને વહેંચ્યાં. બધા પ્રસન્નતાપૂર્વક તે લઈ ગયા; કેમકે એમની ખાત્રી હતી કે, એ કવચથી એમનાં બધાં સંકટ દૂર થશે.

ભામવાસીઓ પ્રેમપૂર્વક સ્વામીજીને ચોતાની સાથે લઈ ગયા અને ત્રણ બૌદ્ધ મંદિર તથા મઠ બતાવ્યા. પ્રત્યેક મઠમાં જંગાળી અશ્વરમાં સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલા બૌદ્ધ શાસ્ત્રના અનેક શ્લોકો હતા. એ ઉપરાંત બૌદ્ધ ધર્મ-પ્રચારક અનેક જંગાળી સાધુઓની પણ મૂર્તિઓ ત્યાં મુરશિન હતી.

ભારતવર્ષના રાજદેવરહિત સંન્યાસીને એતાં વિદેશીઓનો દેવભાવ પણ હ્રમ થઈ જાય છે.

૧૦૭-વસ્તુનું મૂલ્ય તેના સંગ્રહમાં નહિ પણ વપરાશમાં છે.

કોઈએક રાજના રત્નભંડારમાં હીરા, મોતી, પત્તા, લીલમ વગેરે અત્યંતનાં કિંમતી ઝવેરાત ભરેલાં હતાં. કેટલાક કેળવાયેલા મનુષ્યોને એ રત્નભંડાર બતાવતાં એમાંના એક જણે વિનયપૂર્વક પૂછ્યું કે ‘મહારાજ ! એ બધાથી આપને શી આવક થાય છે ?’ મહારાજએ કહ્યું કે ‘આવક શાની થાય ? એને સાફ તો ઉલટો પહેરેગીરો તથા વિશ્વાસુ ખજાનચી રાખવામાં દર વર્ષે હજારો રૂપિયા ખર્ચ થાય છે.’ પેલા સફગૃહસ્થે કહ્યું કે ‘મહારાજ ! આટલા બધા કિંમતી પથ્થરોમાંથી કાંઈ પણ ઉપજ થતી નથી; પરંતુ મારા ઘરની પાસે એક ગરીબ વિધવા છે. તેણે ત્રણ રૂપિયાના બે પથરા (ઘંટીનાં પડ) ખરીદ્યા છે, તેમાંથી એનું ગુજરાન ચાલે છે. એ મોટા પથરા શું આ બધી મોજશોખની વસ્તુઓ કરતાં વધારે ઉપયોગી નથી ! આટલા બધા રૂપિયાના કિંમતી પદાર્થોને પેટીમાં રાખી મૂકવાને બદલે એ નાણાંનો ઉપયોગ રાજ્યના વેપાર તથા હુન્નરને ઉત્તેજન આપવામાં કરવામાં આવે, તો કેટલા લોકોનું ગુજરાન ચાલી શકે ?’

૧૦૮-એક નાગરણની પાકશાસ્ત્ર તથા ગૃહકાર્યમાં કુશલતા

જૂના વખતમાં છળીલરામ કરીને એક નાગર ગૃહસ્થે કોઈ રાજ્યના દિવાન હતા. એક વખત તેમણે ગામના જ્ઞાતિલાઘ્યોને જમવાને નોતર્યા. જમી રહ્યા પછી સૌ ઘેર જવાની તૈયારી કરતા હતા, તેવામાં દસ પંદરનો પગારદાર એક ગરીબ નાગર ધીમેથી બોલ્યો કે ‘આજ તો ભાઈ સાહેબના નોતરાનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો, એટલે ઘરની રસોઈની મજા ચૂક્યા !’ આ શબ્દો દિવાનને કાને ગયા. તેમના મનમાં આવ્યું કે, પોતે જ્ઞાતિલાઘ્યોને માટે ભાતભાતનાં જમણું તૈયાર કરાવ્યાં હતાં, તેની મજા કરતાં આ ગરીબ નાગરના ઘરની રસોઈમાં કેવીક મજા હશે કે તે ચૂકવાથી પોતે અકસોસ કરે છે ? માત્ર મિથ્યાભિમાનથીજ તે બોલે છે કે કંઈ ખરું છે, તે બહુવા દિવાન સાહેબને ધરણ થઈ.

કેટલાક દિવસો વીત્યા પછી દિવાન સાહેબ ઘોડે ચઢી બરાબર જમવાના વખતેજ નાગરવાડામાં પેઠા. પેલો નાગર બારણા આગળ ઉભો હતો. તેણે દિવાન સાહેબને બોલ્યા. અત્યારે અહીં કોને ત્યાં પધરામણી થઈ છે, તે બહુવા તે આતુર થયો; એટલામાં તો તેના ઘર આગળજ ઘોડો આવીને ઉભો.

પ્રભાત કરી 'પધારો, પધારો' એમ બોલતો તે નાગર દિવાન સાહેબની સામે આવી ઉભો. 'અત્યારે આપનાં પંચલાં ક્યાંથી ?' એમ તેણે પૂછ્યું. યુવાસામાં દિવાને જણાવ્યું કે 'સાહેબ કામે બહાર નીકળ્યો હતો અને મોકું થયું, તેથી મેં વિચાર્યું કે કાંઈ બાઈને ત્યાંજ ખાંધ લઈશું. તમારું ઘર નજીક લીકું એટલે અહીં આંચો છું, કશી ખાસ તેયારીની જરૂર નથી. જે તૈયાર હશે તે ચાલશે.' પેલા નાગરે દિવાન સાહેબને ઘરમાં લઈ જઈ એક ચોખ્ખા આસનપર બેસાડ્યા. ઘર નાનું પણ ચોખ્ખું અને અગરબત્તીના ધૂપથી મધમધતું હતું. આંગળાથી મુગંધિત અને ગરમ કરેલું જળ તૈયાર હતું. તે વડે દિવાન સાહેબ સ્નાન કરી રહ્યા, એટલે ગૃહપત્નીએ પ્રેમ અને નરમાશથી જણાવ્યું કે, જમવા પધારો. રંગોળીથી ચોષીતાં આસન તૈયાર થયાં અને આરસી જેવાં માંછને ચળકતાં કરેલાં જળપાત્રો યોગ્ય સ્થળે ગોઠવાયાં. રસોઇમાં આઠ દશ અતિસ્વાદિષ્ટ વાનીઓ તૈયાર કરી હતી. પીરસવાની રીતમાં નાંગરિક સુધડતા ચોખ્ખી જણાઇ આવતી હતી. આ સર્વથી દિવાન સાહેબ પ્રસન્ન થયા, પણ જમતાં જમતાં એક ક્રિયા થતી હતી, તેનું કારણ તેમનાથી સમજાયું નહિ. તે એ કે, બાણા પાસે ગરમ પાણીની એક ત્રાકડી મૂકી હતી. તેમાં પેલો નાગર વારંવાર આંગળી બોળતો હતો, ને તે પાણી બદલી લઈ બાઈ નવું હુંકાણું પાણી ફેડી જતી હતી. દિવાન સાહેબે જમ્યા પછી આનું કારણ તે નાગરને પૂછ્યું. તેણે કહ્યું કે 'એક વાનીમાં આંગળી બોળી જમીએ; ને પછી ધોયા વગર બીજી વાનીમાં હાથ ધાલી જમીએ, તો બન્નેના સ્વાદ ભેગા થાય, એટલે બરાબર રસોઇની ખુબી સમજાય નહિ ને ?' વધારામાં તેણે દિવાન સાહેબને જણાવ્યું કે, આપણે જમ્યા તે સર્વ વાનીઓ માત્ર જીવારમાંથીજ બનાવેલી હતી. દિવાન આશ્ચર્યચકિત થયા. રસોઇયાની બનાવેલી પોતાના ઘરની કિંમતી રસોઇમાં નહોતી આ ગરીબ નાગરજુની રસોઇની મીઠાશ કે પોતાના પીરસનારમાં નહોતો અનુભવ્યો કદી આવો પ્રેમ, તેમજ સ્વાદની પરિક્ષા કરવાની નહોતી ખીચી આ ગરીબ નાગરના જેવી પોતાની રસવૃત્તિ; એમ તેમને સ્પષ્ટ જણાયું. આવી પત્નીના ગરીબ પતિનાં ધન્યભાગ્ય છે એમ તે સમજ્યા. બાઈને બહેન કદી બેલાવી દર વર્ષે કપડાંના ૧૦૦) રૂપીઆની રકમ તેને બાંધી આપી. તેણી ખુશી થતા ચેર ગયા.

ચતુર અને ગૃહવ્યવસ્થામાં કુશળ રેનેહાળ પત્ની ગમે તેવા ગરીબ સ્વામીના ઘરને સ્વર્ગસદન બનાવી શકે છે. ('મનુસંદેશ'માંથી)

૧૦૯-મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેની ગરીબોમાટે લાગણી

ન્યાયમૂર્તિ રાનડેને બાલ્યાવસ્થાથીજ ગરીબોપ્રત્યે દયા હતી. નિર્ધન જોડીઆઓની દશા જોઈને એમનું હૃદય પીગળી જતું. તહેવારને દિવસે માતા મોટા હરખથી એમને કંઠી, વિંટી વગેરે પહેરાવે. પરંતુ કંઠી પહેરાવે, તે દેખાય નહિ તેટલા માટે ગળે ખેસ વિંટે, કડું પહેરણની બાંધાની અંદર ઘાલી દે અને વિંટીમાંનું નંગ અંદરની બાબુ ફેરવી લઈ સુકી વાળી રાખે. એક વાર ઘરમાંની એક વડીલ સ્ત્રીએ તેમને ઠપકો આપ્યો કે, ‘માધવ ! તારી મા આટલા પ્રેમથી તને ઘરેણું પહેરાવે છે તેતું કેમ પહેરાવવા-દેતો નથી વાડ ? ને પહેરે છે તો દિવાનાની માફક તેને સંતાડે છે કેમ ?’ બાળક માધવરાવે ઉત્તર આપ્યો કે ‘રોજ આપણે ત્યાં મધુકરી કરવા સાડ જે વિદ્યાર્થીઓ આવે છે અને લોજન કરી બાય છે તે દાગીના ક્યાં પહેરે છે ?’

પોતાનાજ જેવા વિદ્યાર્થીઓ મધુકરી માગી પેટ ભરે, અલંકારતું તો દર્શન સુદ્ધાં ન કરે અને પોતે ઠાઠ મારીને ફરે, એ એમના પરગણુ હૃદયને અસહ્ય થઈ પડયું હતું. એજ સદ્ગુણના વિકાસથી લવિચ્યમાં એમણે દેશ-હિતનાં અનેક કાર્યો કર્યાં હતાં.

૧૧૦-રાનડેનું અવિચલિત આજ્ઞાપાલન

એક સમયે રાનડેનાં માતાએ એમને બરપ્રી આપી અને એમના બીજા હાથમાં એક નાનો કટકો આપી કહ્યું કે, આ તું બા અને આ પેલા છોકરાને આપ. રાનડેએ નાનો કટકો પોતાના મુખમાં મૂક્યો અને મોટો કટકો ચાકરના છોકરાને આપ્યો. થોડી વારમાં ચાકરના બાળકના હાથમાં મોટો કટકો જોઈ માતાએ પૂછ્યું કે ‘અરે, આને નાનો કટકો આપવાનો તે મોટો આપ્યો અને તે નાનો લીધો ?’ માધવરાવે કહ્યું કે, તે ‘આ હાથમાંનો એને આપ’ એમ કહ્યું માટે મેં એ આપ્યો. માતાને સમજાયું કે, ‘આ હાથમાંનો આપ’ એમ કહેવામાં પોતાની ભૂલ થઈ જવાથી આમ બન્યું હતું.

માતાએ તો ભૂલ કરી પણ બાળક રાનડેએ તો સરળતાથી તેમની આજ્ઞા પાળી.

૧૧૧-વિલિયમ કેરીનો વિદ્યાપ્રાપ્તિ માટે અસાધારણ શ્રમ

ભારતવર્ષમાં અત્રેજી સત્યના આરંભકાળમાં તે ગુરુઆ-ગાંધીના પદોપ-
દારી અત્રેજેએ આપણા દેશની સેવા કરવામાં જીવન ગાળ્યું હતું, તેમાં વિ-
લિયમ કેરીનું નામ અગ્રમણ્ય છે. ઈ.સ. ૧૭૬૩ ના નવેમ્બર માસમાં એ
બાગીચીને કિનારે ઉતર્યા હતા. આ દેશમાં વસ્યાનું આદ્યક કરવું હોય, દેશ-
વાસીઓના આચાર-વિચાર તથા મનોભાવથી પરિચિત થવું હોય, તો એમની
બાપા તથા સાહિત્યનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ; એવો વિચાર કરીને એમણે બં-
ગાળી ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો. સંસ્કૃત ભાષાનું આદ્ય જ્ઞાન ન હોય તો
બંગાળી ભાષાની ઉન્નતિ થાય નહિ, એમ ધારી સંસ્કૃત લઘુવાનો શંકર
કર્યો અને થોડા દિવસોમાંજ એ ભાષામાં પ્રવીણતા ગેળવી. ઈ.સ. ૧૭૮૬ માં
મહાભારતનાં શુદ્ધકીર્તન કરતાં એક મિત્રને તેમણે વિલાયત લખ્યું હતું કે
“મહાભારતનો ધણો ભાગ મેં વાંચ્યો છે. મહાભારત એક વીરરસપૂર્ણ કાવ્ય
છે. ધણી સુંદર અને સુલલિત ભાષામાં લખાયું છે.” ઈ.સ. ૧૮૦૭ માં ફ્રાંસ
વિલિયમ કોલેજના સંસ્કૃત અધ્યાપકની નોકરી તેમને મળી. ત્યાં રહીને
એમણે હજાર પૃષ્ઠનું એક સંસ્કૃત વ્યાકરણ રચ્યું હતું.

સંસ્કૃત અને બંગાળી ભાષા ઉપરાંત હિંદુસ્તાની, ઉડિયા, તેલંગી,
કનાડી, મરાઠી અને તામીલ વગેરે પ્રાંતિક ભાષાઓમાં સારી પ્રવીણતા
ગેળવી હતી. ભિન્ન ભિન્ન ભાષાના પ્રચારવાળા આ મહાજાનનો ખરો પરિ-
ચય તો પ્રાંતિક ભાષાઓ અને સાહિત્યના અભ્યાસથીજ મળી શકે. મહાત્મા
ગાંધીજી એ તરફ આપણું ધ્યાન ખેંચી રહ્યા છે, પણ હજી દેશના કેટલા
સુવેદાનું ધ્યાન એ તરફ ગયું છે? કેટલી પાઠશાળાઓમાં ભારતની ભિન્ન
ભિન્ન ભાષાઓના અભ્યાસનો પ્રબંધ છે?

વિલિયમ કેરીના અગ્રાધ પાંડિત્યની વાત સાંભળીને આપણે મુગ્ધ થઈ
જઈએ છીએ, પણ એવું પાંડિત્ય કાંઈ પરિશ્રમવગર આવતું નથી. વિલિયમ
કેરી દરરોજ કેટલી મહેનત કરતા હતા, એ બાણીને આપણે છક થઈ જઈએ
છીએ. એમના એક મિત્રના પત્રમાંથી એનું પૃત્તાંત જાણવામાં આવ્યું છે. એ
લખે છે કે “કેરી સવારમાં ૭ થી ૧૧ નિદ્રામાંથી ઉઠીને હિંદુ ભાષામાં લખેલા
બૃતા બાઈબલનો એક અધ્યાય વાંચે છે; સાત વાગ્યાસુધી ભગવત ચિંતનમાં
નિમગ્ન રહે છે; ત્યારપછી નોકરીને આવે લખેને ગૃહ-પ્રાર્થના કરે છે; પ્રા-

થઈના પૂરી થયા પછી મુનશીજીની પાસે ફારસી ભાષા ભણે છે અને ત્યાર પછી પંડિતજી પાસે બેસીને રામાયણનો અનુવાદ કરે છે; ૧૦ વાગ્યા પછી કોલેજમાં જાય છે; કોલેજનું કાર્ય સમાપ્ત કરીને બે વાગે ઘેર પાછા ફરે છે અને ઘેર આવીને બંગાળી અનુવાદ તથા મૂક્ર સુધારવામાં કામે લાગી જાય છે. ત્યારપછી લોજન કરીને ફ્રાઈ વિલિયમ કોલેજના મુખ્ય પંડિતજીની મદદથી બાઈબલના એક અધ્યાયનો અનુવાદ કરે છે. સાંજે છ વાગે તૈલંગી ભાષાના પંડિત પાસે એ ભાષા ભણે છે. સંધ્યાકાળ પછી આશરે પચાસ ઉપાસકોને લઈને અંગ્રેજીમાં દૈનિક પ્રાર્થના કરે છે. ઉપાસના થઈ રહ્યા પછી બીજી એક ભાષામાં બાઈબલનો અનુવાદ કરે છે અને રાત્રિના ૧૧ વાગ્યાને સમયે ત્રીક ભાષામાં લખેલા બાઈબલના એક અધ્યાયનો પાઠ કરે છે. પાઠ કરી રહ્યા પછી પરમેશ્વરના ચરણમાં આત્મસમર્પણ કરીને નિદ્રાના સુકોમળ-ખોળામાં થાક ઉતારે છે. ” કેવું ઉદ્યોગી જીવન !

એ પશુસ્મરણમાં રાખવા જેવું છે કે, વિલિયમ ફેરી હિંદુસ્થાનમાં આવતાં પહેલાં ગરીબ દશામાં હતા અને એક મોચીને ત્યાં કામ કરતા હતા; પણ એ ધંધામાંથી થોડી ઘણી કુસ્સદ કાઢી પુસ્તકો વાંચતા હતા અને ત્રીક વગેરે ભાષા શીખ્યા હતા; એટલા માટેજ એમના મૃત્યુ પછી અંગ્રેજ કવિ રાબર્ટ સાઉથીએ લખ્યું હતું કે ‘એક મોચીએ બે ચાર સાધારણ માણસોની મદદથી જે મહાન કાર્ય સાધ્યું છે, એવું કાર્ય સાધવાને દુનિયામાં બહુ થોડા માણસોજ સમર્થ થાય છે.’

(‘જ્ઞાન-પ્રસન્ન’માંથી)

૧૧૨-પ્રેમનું વલ

એક નાની સરખી છોકરી એક ભારે બાળકને ઉંચકીને જતી હતી. એના ઉપર દયા લાવી કોઈએ પૂછ્યું કે ‘અત્રી ! આટલો મોટો છોકરો તારાથી ઉંચકાય છે ? તને ભાર નથી લાગતો ?’ પેલી છોકરીએ કહ્યું કે ‘ના, એ ભારે નથી લાગતો. એ તો મારો સગો ભાઈ છે.’

પ્રેમમાં અને તેવા ભારને પણ હલકો કરી નાખવાની શક્તિ છે.

૧૧૩-ઋણ ચૂકવવાની કાઠજી

હિંદુમાત્રનો વિશ્વાસ છે કે, દેાઇનું દેવું રાખીને મરી જવું નહિ; નહિ તો એ ઋણ ચૂકવવા ફરીથી જન્મ લેવો પડશે. એક ગ્રામી હિંદુ મુદતના કાયદાનો લાભ લઈ ઋણની જવાબદારીમાંથી મુક્ત થવાનું પસંદ નથી કરતો. હરનંદ ભટ્ટાચાર્યના જીવનના અંતભાગની એક ઘટના અમારા એ વિચારનું સત્ય સાબિત કરે છે.

ઈ. સ. ૧૮૯૬માં એમના પુત્ર પંડિત શિવનાથ શાસ્ત્રી ત્યારે દલક્રાંતિમાં દાનવાલિય સ્ટ્રીટમાં રહેતા હતા ત્યારે હરનંદ, એક દિવસ ત્યાં શિવનાથ ગહારંગચેલા હોવાથી તેમની પથારીમાં સૂઈ ગયા. શિવનાથ આવીને જુએ છે તો પિતાનું મુખ એકચુક છે. તેમણે પૂછ્યું કે ‘બાબા ! આપને શું થયું છે ? આજ આટલા બધા ઉદાસ કેમ દેખાઓ છો ?’

હરનંદે કહ્યું કે ‘ઘણા કલેશની એક વાત છે.’

શિવનાથે કહ્યું કે ‘એવું તે કલેશનું કારણ શું છે ?’

હરનંદે કહ્યું કે ‘હું વિચાર કરતો હતો કે, એક પૈસો પણ ઉધાર રાખીને નહિ મરું. આટલા દિવસ સુધી હું ધારતો હતો કે, મારે એક પૈસાનું પણ દેવું નથી. એવામાં એકદમ એક દિવસ સાંજરી આંચું કે, કોલેજમાં હું અને શ્રીશ વિદ્યારત્ન (જેણે સૌથી પ્રથમ વિધવાવિવાહ કર્યો હતો તે) સાથે લાણીતા હતા, ત્યારે તેની પાસેથી મેં ત્રણ ચાર વાર કરીને ૪૦ રૂપિયા ઉધાર લીધા હતા. નોકરીધંપે લાગ્યા પછી રૂપિયા પાછા આપી દેવાનું વચન આપ્યું હતું; પણ ત્યારપછી પુનર્જનના જગડામાં પડીને શ્રીશચંદ્ર ક્યાંયે ગયો અને હું એ વાત વિસરી ગયો. હવે વાત સાંજરી આવી. ગમે તેમ કરીને એ ૪૦ રૂપિયા આપીજ દેવા જોઈએ.”

શિવનાથે ઘણીજ તપાસ કરીને તે શ્રીશ વિદ્યારત્નના પુત્રને રૂ. ૪૦) આપી રસીદ લખાવી પિતાની પાસે મોકલી, ત્યારે હરનંદને શાંતિ વળી. શ્રીશચંદ્રના પુત્રે કહ્યું હતું કે, ૬૫ વર્ષનું ઋણ આ પ્રમાણે ઘેર બેઠે આપી જાય, એવી વાત તો કદી સાંભળી નથી.

હરનંદના એક બીજા ઋણની વાત પણ જાણવા જેવી છે. એમના મરણનાં પચીસ-ત્રીસ વર્ષ પૂર્વે મનિલપુર ગામના વિદ્યાર્થીઓએ એક લાઇબ્રેરી સ્થાપી હતી. એમણે હરનંદ શર્માના હાથમાં પુસ્તકોની એક યાદી આપીને કહ્યું કે ‘પંડિતજી ! તમે કોઈ જોગખીતાની દુકાનેથી આ ચોપડીઓ લાવી આપો. રૂપિયા અને પાછગથી ચૂકવી આપીશું.’ હરનંદે ચોતાના એક આ. ૧

૧-જાનેજ શોકથી કડીને અભિપ્રાય આપવો.

પ્રાણસામાજના કુપ્રચિદ્દ દિવસેજ સ્વર્ગરથ પડિત શિવનાથ દાસીના પેના દશનંદ બદાચાર્ય ગરીબ સોના છતાં પણ મનપસાયવળ અને પસોપ-ારી નર દના. એક વખત બંજાગાના મજિલપુર છત્તામાં કુશળ પડ્યો. એ વખતે ગરીબ સોહાનાં મજલ કાલેજીને અન્કારે 'દીર્ઘાક વર્કસ' (અર્થાત્ દુષ્કાળ-મંદ-નિવારણ કામ) ખોલ્યાં દનાં. દશનંદ બદાચાર્યની સત્પસાયવળના અને કાર્યકુશળતાની ખ્યાતિ જોઈથી જાપી ફેલઈ ગઈ દની કે, મરકારી અ-મલદારોએ નિયમ કયો દનો કે, જે કોઈ દશનંદ પામેથી સર્ટિફિકેટ લઈ આવે, તેને સદાયતા આપવી. એનું કારણ એ હતું કે, દશનંદ સર્ટિફિકેટ આપતાં પહેલાં જાતે જોને ઘેર જઈને ખાત્રી કરી આવતા કે, જોની શી દયા છે? અને જો મદદ મેળવવાને ખરો અધિકારી કે કે કેમ?

૨-કડી દયા અને જાતમદેનતા

જો વખતે દશનંદ કલકત્તામાં નોકરી કરતા હતા. ઉનાળાની રજામાં રેશ જતા. રજા પૂરી થવા આવી હતી. કલકત્તા જવાના દિવસે પાસે આવતા જતા હતા, એવામાં દશનંદને સમાચાર મળ્યા કે, મજિલપુરથી ત્રણ-ચાર માઈલ દૂર ઠોધએક ખેડુત સહકુટુંબ ભૂખે મરી રહ્યો છે. સાંભળતાંવારજ દશનંદ પોતાના ઘરમાંથી જોખા ખાંધીને પગે ચાલતા જોને ઘેર જઈ આપી આવ્યા અને કહેતા આવ્યા કે 'રવિવારે હાટમાં બાય ત્યારે મારે ત્યાં આવજો, હું તને સર્ટિફિકેટ આપીશ; એટલે તને સરકાર તરફથી મદદ મળશે.'

૩-વચન અને દયાને ખાતર પગાર જતો કર્યો.

જો રવિવાર તેમને કલકત્તા પાછા જવાને દિવસ હોઈને બીજો દિવસે સોમવારે નિશાળ ઉઘાડવાની હતી. પોતે નિશાળમાં પડિતની નોકરી કરતા હતા. નિશાળ ઉઘાડવાને દિવસે હાજરી ન આપે તો બે મહિનાની રજાનો પગાર પણ કપાય એવું હતું. પેલા ખેડુતને રવિવારે આવીને સર્ટિફિકેટ લઈ જવાનું કહ્યું છે, એ વાતનું તેમને વિસ્મરણ થઈ ગયું હતું. યથાસમયે પ્રત શિવનાથને સાથે લઈને હરિનંદ મહોવો બાઠે કરીને કલકત્તા મહોવો ઘણે દૂર ગયો હશે, એટલામાં સાંભરી આ મારે ત્યાં સર્ટિફિકેટ લેવા આવ્યો હશે. ખતાસીને અને કહ્યું કે 'મારે જરૂર' કામ છે તે પાછા ઘેર વ. કરીશ. હું તને બેવડું બાડું આપીશ.' શિવનાથે કહ્યું કે

૧૧-એક ઉત્તમ આર્ય સ્ત્રી-રમાવાહ રાનહેની લજ્જાશીલતા

રાનહે જ્યારે નાશિકમાં ન્યાયાધીશ હતા, ત્યારે એક વખત માણના શસ્ત્ર જડજ મી. કાગલન સાહેબ ત્યાં સેશન્સ ચલાવવા ગયા. એમની સાથે મેમનાં પત્ની અને સાળી હતાં. એ બંને અંગ્રેજ રમણીઓ મળતાવડા સ્વ-ચાવની અને હિંદુઓના પરિચયમાં આવવાની હોંશ ધરાવનારી હતી. નાશિક-માં તેઓએ અનેક હિંદુ અમલદારોની સ્ત્રીઓની ઓળખાણ કરી. એજ અર-ણમાં કન્યાશાળાઓની પરીક્ષા થઇ ગઇ હતી; એટલે એક ઇનામનો મેળા-વડો કરી મિસિસ કાગલનને હાથે ઇનામ અપાવવાની યોજના ત્યાંના કાર્ય-કર્તાઓએ કરી. દિવસ નહીં થયો. આમંત્રણ અપાયાં. રમાબાઈ રાનહે ઘેર-ઘેર ફરીને સ્ત્રીઓને નિમંત્રણ આપી આવ્યાં.

કરાવેલે સમયે મીસ્ટર કાગલન પોતાની પત્ની તથા સાળી સાથે આવ્યા. બાપણે થયાં, ઇનામો પહેંચ્યાં. શ્રીમતી રમાબાઈ રાનહે મિસિસ કાગલન તથા હાજર રહેલી સગાંઓનો આભાર માનીને બેસી ગયાં. એટલામાં ડેપુટી એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરે હાર તથા કલગીનો થાળ એમની પાસે લાવી મૂક્યો. એમણે એમાંનો એક હાર મિસિસ કાગલનને પહેરાવી ખીજ હાર એમનાં માતૃશ્રી તથા બહેનને પહેરાવ્યા. એક હાર જોવા ને તેવો થાળમાં રાખી મૂકી તે થાળ ડેપુટી તરફ ખસેડ્યો. ડેપુટીએ ધીમેથી કહ્યું કે, એ હાર સાહેબને પહેરાવો. શ્રીમતી રમાબાઈએ તરતજ ચોખ્ખી ના કહી. એમના આર્થ દુહયને એથી ઘણો આઘાત પહોંચ્યો અને ડેપુટી ઉપર બહુજ શુભ્ધે થયાં. રા. સ. ગોપાળ હરિ દેશમુખ ત્યાં હાજર હતા. તે બધું સમજી જઈને મૂંઝમાં હસ્યા અને એકદમ ઉઠી ડેપુટીના હાથમાંના થાળમાંથી હાર ઉપાડી લઈ તે કાગલન સાહેબના ગળામાં પહેરાવ્યો અને કલગી, અતર વગેરે આપ્યું.

ઘેર ગયા પછી જાણી બોધને રાનહેએ મશ્કરીમાં પત્નીને પૂછ્યું કે 'તમારી સભા સારી રીતે પાર પડી કે? તેં ત્રણ જણાને હાર પહેરાવ્યા, પણ બિચારા કાગલન સાહેબને કેમ છોડી દીધા?'

રમાબાઈએ કહ્યું કે 'હું હિંદુ ન હોત તો એ વિરે મને પણ ખોટું લાગત નહિ. ડેપુટી હિંદુ છે તથા પ્રખ્યાત વચના છે; છતાં તેમણે સાહેબને હાર પહે-

રાવવાનું મને કહ્યું; તેથી મને આશ્ચર્ય લાગ્યું અને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. ”

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે કે, શ્રીમતી રમાણાઈમાં આદર્શ આદર્શ શ્રીને શોભે એવી લક્ષ્મીની લાવના હતી. પરંપુરુષને માળા પહેરાવતાં એવી એમને સંદેહ થયો.

૧૨૦-ઉમાચાંદ કુલેંકર અને પુરાણવાર્તાનું કથન

શ્રીમતી રમાણાઈ રાનડેનાં માતૃશ્રી ઉમાળાઈ એક લક્ષ્મીવતી, પતિવ્રતા અને સદનશીલ નારી હતાં. પોતાનાં બાળકો ઉપર બાલ્યાવસ્થાથીજ સારા સંસ્કાર પડે એવી એમની ઈચ્છા હતી. દરરોજ સાંજે ઘરનાં બાળકોને પોતાની પાસે બોલાવી ખુદલા ગાંગણામાં તે બેસતાં અને પુરાણમાંનાં દેવ-દેવીઓની કથા-કહાણી કહેતાં. એ દેહને એમનાં નજીવ મજકરી કરતાં કે ‘ઉમામાશી-ને લાગે છે કે, ગાંધી છે.કરં બહુ ઠાઠાં અને હોશિયાર છે. એમને પુરાણમાંની વાર્તાઓ કહું છું’ તે બધી તેઓ સમજે છે. એવી માઠી માઠી વાતો તો આપણાં જેવાં ભોટાં માણસોને પણ ચાલ રહેતી નથી, તો બિચારાં બાળકો શું સમજવાનાં હતાં? એના જવાબમાં ઉમાળાઈ કહેતાં કે ‘મને કૃતરાંબિલામાંની વાર્તાઓ સ્પષ્ટ થતી નથી તો હું શું કરું? તમને આવડતી હોય તો કહો; પણ મને કહે છે કે, આપણે બાળકોના કોમળ હૃદયમાં આદર્શ બી વાવવું. એવી વચીત ન-રો તેહું મૂક બાંધશે. તેથી આપણા સુખમાંથી જો રોજ દેવ-દેવીઓની કથનો ઉચાર થાય તો આપણને પુણ્ય લાગે. એ ઉપરાંત આપણે થી પીઠું શું બનવાનું છે?’

બાલ્યાવસ્થામાં સંભળેલી વાતો હૃદયમાં ઠસી જાય છે. માનવી સારી પૂજા કરીને શ્રીમતી રમાણાઈ સતરે કહે છે કે “પણ ચમન્દાર એ હતો કે, તે વખતે નારી જાડુની વધ સ્વનુકૂળ ચાર, છ, આઠ, દશ વસ્ત્રની હતી; તેણી રોજની કહેલી કહેલ વાતો એમને હૃદયમાં સંભળી હોય એમ સંભવે છે. નારી વસ્ત્રો અને માનવીની વાતો, વિચારી જાય છે, પરંતુ મન એ કહેલી વાતો હૃદયમાં કે નહીં સ્વનુકૂળ રહે છે.”

(આદર્શ નિબંધ ‘એક સદનશીલ સ્ત્રી’ અને ‘સદનશીલ સ્ત્રી’)

૨૧-પુત્રને સન્માર્ગે લાવી દેશને વચાવનારી મહાન માતા

પ્રાચીનકાળમાં રામમાં કૌરિયોલેનસ નામનો એક બાળક હતો. તેને પોતાની માતાએ ઘણા લાડ અને પ્રેમમાં ઉછેર્યો હતો. કૌરિયોલેનસ મોટો થયો, પાદે તે એક વીરપુરુષ નીવડ્યો. અનેક યુદ્ધોમાં એણે પોતાના શૌર્યનો પરિચય આપ્યો. રામવાસીઓએ પણ એને ઘણું સન્માન આપ્યું, પણ પાછળથી પોતાના નગરવાસી બંધુઓ સાથે એને મતભેદ થયો અને દેશવાસીઓએ એને દેશનીકાલ કર્યો. એવા અપમાનના સમયમાં મનુષ્યની વિવેકબુદ્ધિનો લોપ થાય છે. વ્યાજબી કે ગેરવ્યાજબીપણાનું જ્ઞાન એને રહેતું નથી. ન કરવાનાં કામો એવે સમયે વેરથી ઉશ્કેરાઈને એ કરી બેસે છે. એવીજ એક દુર્ભાગી પળે કોધાંધ ગુજરામંત્રી માધવ, પોતાના દેશશત્રુ અલાઉદ્દીનને ગુજરાત ઉપર આક્રમણ કરવા બોલાવી લાવ્યો હતો અને જનની જન્મભૂમિની સ્વતંત્રતા સંદાને માટે જોઈ હતી. અસ્તુ. કૌરિયોલેનસને પણ પોતાના દેશબંધુઓએ કેવલા અપમાનનું વેર વાળવાની રાક્ષસી ઈચ્છા થઈ. કોધાવેશમાં એ રામના શત્રુઓ પાસે ગયો, તેમના સૈન્યમાં નોકરી સ્વીકારી અને એમને સાથે લઈને પોતાનાજ નગર તથા પોતાનાજ બંધુઓ ઉપર આક્રમણ કર્યું. રસ્તામાં ચૂંટકાટ મચાવતું તથા ખેતરો અને ઘરોમાં આગ લગાડતું એનું સૈન્ય રામના દરવાજા આગળ પહોંચ્યું. દેશદ્રોહી પુત્રના આ ધૂષારૂપદ વર્તનના સમાચાર કૌરિયોલેનસની માતા વિદુરિયાના કાને પહોંચી ચૂક્યા હતા. એ નગરની બહાર આવી અને પુત્રવધૂ તથા બે ભાત્રને લઈને શત્રુના સૈન્યમાં સીધી જઈને પુત્રને મળી. શોકવિર્ધ્વજ નેત્રે પુત્રના સામું જોઈને તેણે કહ્યું કે ‘વહાલા દિકરા ! મેં તને આ કામ સાફ મર્મમાં રાખ્યો હતો ? આ અધમાચરણમાટે લાડ લડાવીને મોટો કર્યો હતો ? છું તું તારાજ બંધુઓ સાથે-એકજ રક્તનો સંબંધ ધરાવતાં તારાં વાઈબાંડુઓ સાથે લડીશ ? શું તું તારી જનેતા અને જન્મભૂમિની સાથે યુદ્ધ કરીશ ?’

કૌરિયોલેનસ નહોતો બની અદૃશ વાળીને બેઠ્ઠિકરાઈ સાથે ઉભો રહ્યો. એનો વેરાગ્નિ હજી શાંત થયો નહોતો; પરંતુ માતાનાં મધુર વચનો તથા અધુએ તેના દૃઢ્યને પીગળાવ્યું અને કોધાગ્નિને શાંત પાડ્યો. હવે તો એની વિવેકબુદ્ધિ પાછી સતેજ થઈ, તેને પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. મસ્તક નમાવી માતાને દંઘુ ‘માતા! હું એ અનર્થ નહિ કરું.’ તેણે લશ્કરને વીખેરી નાખ્યું અને

પોતે દર એકાંતસ્થળમાં જઈને વસ્યો. જે સ્થળે આ ઘટના બની, જે સ્થળે વિદુરિયાએ માતૃપ્રેમની હુહાધ દઈને પુત્રને અનિદ્ર કરતાં રોક્યો અને રોમન સામ્રાજ્યનું રક્ષણ કર્યું, તે સ્થળે રોમવાસીઓએ એક મંદિર બાંધાવ્યું અને વિદુરિયાએ મંદિરની અધિષ્ઠાત્રી બની. રોમવાસીઓએ માનવજીવન તેનું ધણું જ સન્માન કર્યું. ખરેખર તે સન્માનનેજ પાત્ર હતી. માતાનો સદુપદેશ શું નથી કરી શકતો?

૧૨૨-બાપ તેવા વેટા-પ્રજાને ઉત્તમ વનાવવાની કળા

અઢારમા સૈકામાં સિસિલિ પર્વત ઉપર મીકા નામનો એક લૂંટારાનો સરદાર રહેતો હતો. લૂંટફાટ કરી નિર્દોષ માણસોને મારી નાખીને એણે ઘણું ધન એકઠું કર્યું હતું. વૃદ્ધાવસ્થામાં એ પર્વત ઉપર એક મકાનમાં શાંત જીવન ગાળી રહ્યો હતો, પણ એનું જીવન સુખી નહોતું. એનો એકનો એક છોકરો સ્વેચ્છાચારી અને પિતૃવિરોધી હતો. એક વખત તો એ છરો લઈને બાપને મારી નાખવા ગયો હતો, પણ ઈશ્વરકૃપાએ વખતસર મદદ મળી જવાથી મીકા બચી ગયો હતો. એક દિવસ એ જીવાનો એક વૃદ્ધ ખેડુત ફરતો ફરતો મીકાના ઘર આગળ જઈ ચઢ્યો અને બે સસલાંને શિકાર કર્યો. આ ટેકરી ઉપર તો મીકાનું સામ્રાજ્ય મનાતું હતું. આથી એની આજ્ઞા વગર શિકાર કરનાર તે વૃદ્ધને મીકાની ટોળીના માણસો પકડીને લઈ ગયા અને મીકાએ તેને કેદમાં રાખવાની આજ્ઞા આપી. બીજે દિવસે એક નવયુવક ત્યાં પહોંચ્યો અને મીકાને મળવા દેવાની આજ્ઞા માગી. તેણે કહ્યું કે ‘આપે જે વૃદ્ધ ખેડુતને કેદ પકડ્યો છે, તેનો હું પુત્ર છું. એ વૃદ્ધ છે, અંધારી કોટડીમાં પૂરાઈ રહેવાનું કષ્ટ એમનાથી સહન નહિ થાય. હું જીવાન છું, મારાથી બધાં હુજો સહન થશે. એમને બદલે મને કેદમાં બેસાડો.’

વૃદ્ધ લૂંટારાને આથી ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. એક નવયુવક પોતાની ખુશીથી પિતાની સુક્તિને ખાતર પોતે લૂંટારાઓને હાથે કેદ પકડાવા તૈયાર છે ! તેણે વૃદ્ધ ખેડુતને પૂછ્યું કે ‘તારો છોકરો આટલો બધો ભલો કેમ છે ?’ ખેડુતે કહ્યું કે ‘મેં પોતે આખું જીવન ભલા થવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. મારું જીવન ભલાઈમાંજ વ્યતીત થયું છે.’

૧૨૩-માતૃપ્રેમ

એક બહેરી અને ઝુંગી માતા પોતાના નવા જન્મેલા બાળકના પાંચાની પાસે બેસીને ઉંડા વિચારમાં નિમગ્ન હતી. એ બાળકી હતી કે, એવી કોઈક શક્તિ છે, કે જે બીજા મનુષ્યોમાં છે અને જેનાથી વિધાતાએ પોતાને વંચિત રાખી છે. એ શક્તિઓ કયી છે, એ તે સમજી શકતી નહિ; પરંતુ લોકોને હોઠ ફફડાવતા ભેતી તથા કાંઈ બનાવ બનતાં બીજાઓને હોઠ ફફડાવતા ભેવાથી કાન એ તરફ ફેરવતા ભેતી, ત્યારે એ સમજી શકતી કે એમાં કાંઈક મઝા છે; અને જે લોકો એ શક્તિ ધરાવે છે તે ભાગ્યશાળી છે. પોતાનો નવો જન્મેલો પુત્ર એ ઇંદ્રિયોની શક્તિથી રહિત ન અવતર્યો હોય, એ ચિંતા એને બેદયુક્ત બનાવી રહી હતી. આખરે પુત્રમત્તેના પ્રેમે એને એક સુકિત સૂઝાડી. માતાએ એક મોટો પથ્થર હાથમાં લીધો અને ભેરથી ભોંય ઉપર અક્ષણાંચે પથ્થરના અવાજથી પાંચામાંનું બાળક બળકી ઉઠીને રાવા લાગ્યું. માતાને ખાત્રી થઈ કે, બાળક પોતાના જેવું અભાગી નથી. એનાં નેત્રમાં હર્ષનાં આંસુ ઉભરાઈ આવ્યાં અને ઘુંટણીએ પકડીને તેણે પ્રભુની પ્રાર્થના કરી. પોતે બહેરી હોવાથી કાંઈ સાંભળ્યું નહોતું; પણ બાળકના હાવ-ભાવ ઉપરથી એને ખાત્રી થઈ ગઈ હતી કે, મારા બાળકમાં સાંભળવાની અદ્ભુત શક્તિ છે.

૧૨૪-હારુન રશીદનું ક્ષમાનું શિક્ષણ

સુમસિદ્ધ સુદતાન હાફ્ઝ-ઉલ્લ-રશીદના એક પુત્રે એક દિવસ તેની પાસે આવીને કહ્યું કે ‘અમુક સેનાપતિના છોકરાએ મને માતા સમી ગાળ ભાંડી.’ હાફ્ઝે મંત્રીઓને પૂછ્યું કે ‘આ બાળકમાં શું કરવું ભેઈએ?’ કોઈએ કહ્યું કે ‘હતુર! એને મારી નાખવો ભેઈએ.’ કોઈએ સૂચવ્યું કે ‘એ હરામખોરની ભૂમ કાપી નાખવી ભેઈએ.’ કોઈએ જણાવ્યું કે ‘દંડ કરીને દેશપાર કરી દેવો ભેઈએ.’ ન્યાયપરાયણ હાફ્ઝે કહ્યું કે ‘બેટા! તું જે અપરાધીને ક્ષમા કરી શકે તો ઘણીજ સારી વાત છે. જે પુરુષ કોંઈનું કારણ મળવા છતાં પણ ચાંત રહીને વાતચીત કરી શકે છે, તેજ સાચો વીર છે; પણ તારામાં જે એવી શક્તિ ન હોય તો તું પણ એની માતાને ગાળ દઈ શકે છે; પરંતુ તે શું ‘તને’ બાજશે?’

૧૨૫-પરિશ્રમ પછી વિનોદની આવશ્યકતા છે.

(કૌનક્યુશિયસ)

ચીનદેશના પ્રસિદ્ધ ધર્માચાર્ય કૌનક્યુશિયસ એક દિવસ શિષ્યોસહિત એક ગામડામાં જઈ રહ્યા હતા. પાક લણી લેવામાં આવ્યો હતો અને ખજાંજારાઈ ગયાં હતાં. ખેડુતોને એમની સખત મજુરીનો ખદલો ભગવાને આપેલો હોવાથી નિર્દોષ આનંદ સાથે ગાનતાન અને નાચમાં તેઓ પોતાનો સમય ગાળી રહ્યા હતા. કૌનક્યુશિયસ એમને એ પ્રમાણે આનંદ કરતા જોઈને પ્રસન્ન થિત્તે હસ્યા; પરંતુ એમના શિષ્યોને એ વાત રૂચી નહિ. એમણે શુરુને કહ્યું કે 'લોકોએ આ પ્રમાણે વિલાસી થવું ન જોઈએ અને ગંભીર બનવું જોઈએ. આવે વખતે તો એમણે મંદિરોમાં જઈને પ્રભુને ધન્યવાદ આપવો જોઈએ.'

મહાન કૌનક્યુશિયસે કહ્યું કે 'ભાઈઓ! એ લોકો પણ પોતાને મનથી પ્રભુનો ધન્યવાદજ માની રહ્યા છે. ધન્યવાદ પ્રગટ કરવાની કાંઈ એકજ રીત નથી. આ મનુષ્યોની પદ્ધતિ સીધી અને સાદી છે. તમારે આમ ઉતાવળથી અભિપ્રાય બાંધવો જોઈએ નહિ. આટલા સખત પરિશ્રમ પછી ગરીબ ખેડુતો થાક ખાય, એ સ્વાભાવિકજ છે. એક શિકારીએ વાપરેલા ધનુષ્ય જેવી એમની સ્થિતિ છે. હમેશાં ધનુષ્ય ચઢાવેલુંજ ન રાખવું જોઈએ. એમ કરશે તો એના સ્થિતિસ્થાપકતા ચાલી જશે અને એની કિંમત કોડીની પણ નહિ રહે.'

આખો દિવસ ગંભીર બની બેસી રહેવું એ પણ ઉચિત નથી. નિર્દોષ ગાયું-બલ્લવું અને રમત-ગમત વગેરે મનુષ્યના આરોગ્યમાટે આવશ્યક છે. વિવિધ પ્રવ્રત્ત્યોના ઉત્સવો એજ ઉદ્દેશ્યને ધ્યાનમાં રાખીને ચોલ્યા છે. આપણો વસંતોત્સવ, હોળી વગેરે તહેવારો પ્રકૃતિની સાથે એકતાન થઈને વિનોદ દ્વારા થાક ઉતારી કેમકેમજ જીવનમાં ઉતરવા સારૂ વધારે બળવાન થવા માટે છે. ધ્યાનમાં એટલુંજ રાખવાનું છે કે, હાસ્ય-વિનોદ પણ પોતાની સીમાને ઓળંગી જઈને અનીતિના પોષક ન બને.

(ગુરુ)

૧૨૬-રાનઢેળ પક્ષસમર્થન સ્વાતર વેઠેલું અપમાન

ઈ. સ. ૧૮૭૫ માં બારનોદ્વારકે મદર્ષિ' કયાનંદ ચરત્રની પૂના પ્રધાર્યો દેતા. એમનાં બાળ્યાનોથી અંશાર અને ધર્મના મુધારાને સાથે સમર્થન મળ્યું હતું. રાનઢે અને તેમના મિત્રો, એમના ધર્મોપદેશથી મળ્યા પ્રસન્ન થયા દેતા અને એ પ્રસન્નતા પ્રગટ કરવા સાથે સ્વામીજી વિદાય થાય તે જગાઉ તેમના માનમાં સ્વારી કાઢવાનો વિચાર કયો હતો. એ સમાચાર શહેરમાં ફેલાતાં જૂના વિચારના ઢિંદુએએ તેમની વિરુદ્ધ ચળવળ ઉભી કરી. એ કોઠાએ સ્વામીજીનું અપમાન કરવા સાથે ગઈબાનંદનો વરપોટો કાઢ્યો અને આખા શહેરમાં ગલીએ ગલીએ ફેરવ્યો. પેલી તરફ રાનઢે અને એમના મુધારક હજો જાહેર મેળાવડામાં સ્વામીજીનું સન્માન કરીને કાઠમાડ સાથે સ્વારી કાઢી. એક પાલખીમાં ચેદને પધરાવ્યા અને હાથી ઉપર સ્વામીજીને ણિરાજ વ્યા. સ્વારી ચાલવા માંડી, એટલે વિરુદ્ધ પક્ષના માણસોએ ગાળો ભાંડવાનું તથા તોફાન કરવાનું શરૂ કર્યું. એ દિવસે વરસાદ ઘણો પડેલો હોવાથી રસ્તામાં ઘણો કીચડ થયો હતો; પરંતુ રાનઢે સાચા સત્યાગ્રહી હતા, વિરોધીઓને કાઠ પછી પ્રકારે પ્રતીકાર ન કરતાં શાંતિથી તેઓની સ્વારી ચાલવા લાગી. એમને ઉશ્કેરવા માટે વિરોધીઓએ કીચડના ગોળા ફેંકવા માંડ્યા. સ્વારીમાંના સન્માનને સખત પ્રકાર થવા માંડ્યા, પણ એમનું ધૈર્ય ડગ્યું નહિ. પોલીસનો જાહેરાત સાથે રાખ્યો હતો; તોપણ એમને રાનઢેએ ચેતવણી આપી હતી કે, અમારું ગમે તેટલું અપમાન થાય, પણ અમારા કદા વગર તમે વચમાં પડતા નહિ, માત્ર સ્વારી સાથે ચોલા માટે રહેવું. સ્વારી જરા વધારે આગળ ચાલી, એટલે સનાતનધર્મીઓએ લાકડીઓ તથા પથરા ચલાવવાની શરૂઆત કરી. કેટલાક જખમી પણ થયા. આખરે શાંતિના રક્ષણ સાથે પોલીસને વચમાં પડવું પડ્યું, એટલે હુલ્લડખોરો વીખરાઈ ગયા.

રાનઢે ઘેર પહોંચ્યા ત્યારે એમનાં વત્ર કાઢવકીચડના ગોળાઓથી ખરડાયેલાં હતાં. એએમને ઘરનાં માણસોએ કહ્યું કે 'સાથે પોલીસના સિપાઈઓ હતા, તોપણ તમારા ઉપર કાઢવ કેમ આવ્યો?' ત્યારે એમણે હસીને કહ્યું કે 'કેમ વાડ? જધાની સાથે જ્યારે હું હતો, ત્યારે મને પણ કેમ ન વાગે? યક્ષાભિમાનનાં કામો તો એવાંજ હોય. બીજા પક્ષના માણસો થોડા હોય કે

વધારે હોય તેની અમને શી પરવા છે ? આવી વળતે માનાપમાનનો વિચાર
અમારા મનમાં પણ દેખ આવે ? એ વાતો તો એમજ ચાલવાની.’

૧૨૭-રાનડેણ હજામ પાસેથી લીધેલું શિક્ષણ

ઈ. સ. ૧૮૮૬-૮૭માં શ્રીયુત મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેને સરકારી કામને
અંગે કલકત્તામાં રહેવું પડ્યું હતું. કલકત્તામાં એમણે બંગાળી શીખવાનું થક
કર્યું હતું. બાળપોથી વગેરે ઉપરથી પોતાની મેળે થોડો અભ્યાસ કર્યો હતો.
એક દિવસે હજામ એમની હજમત બનાવવા આવ્યો. રાનડેએ હજમત કરાવ-
તી વખતે એક બંગાળી પુસ્તક હાથમાં લઈને મોટેથી વાંચવા માંડ્યું અને બધાં
અધરૂં લાગતું ત્યાં પેલા હજામને પૂછતા, રમાબાઈ પાસેના ચોરડામાં બેઠાં હતાં;
સ્વામી સાથે બીજા કોઈ માણસને વાતચીત કરતો સાંભળીને એ ત્યાં આવ્યાં
અને ધ્યાનપૂર્વક જોવા લાગ્યાં. રાનડે હાથમાં બંગાળી પુસ્તક લઈ મોટેથી
વાંચી રહ્યા છે અને હજામ, શબ્દનો ઉચ્ચાર તથા અર્થ સમજાવી રહ્યા છે. એ
જોઈને રમાબાઈને હસવું આવ્યું અને હજામના ગયા પછી કહ્યું કે ‘વાહ !
માસ્તર તો બહુ સારો શોધી કાઢ્યો !’ શ્રીદત્તે ચોવીસ શુરુ કર્યા હતા, તેમ ‘પોતા’-
ના શુરુની ચાલી કરવા કોઈ મને કહેશે તો આ શુરુનું નામ હું પહેલું લખીશ.
પ્રાચીનકાળમાં શુરુની પાસે શીખવું હોય તો એનીજ સેવા કરવી પડતી હતી;
પણ આ બિચારો શુરુ તો આપની સેવા કરે છે, માટે એનું નામ પહેલું જોઈએ.’
આ પ્રમાણે મોટી વયે એક સાધારણ માણસની મદદ લઈને પોતે
બંગાળી શીખ્યા; એટલુંજ નહિ પણ પોતાનાં પત્ની રમાબાઈને પણ બંગાળી
શીખવ્યું.

ભારતવર્ષમાં કેળવાયલાં સ્ત્રી-પુરુષોએ પોતાની ભાષા ઉપરાંત બીજા
પ્રાંતોની ભાષા શીખવાનો પણ પ્રયાસ કરવો જોઈએ. હિંદુસ્થાનની એકતા
સારૂ, એકબીજાનાં હૃદય જોળખવા સારૂ એની આવશ્યકતા છે. અમારા
અનેક ગુજરાતી બંધુઓ કલકત્તામાં ઘણાં વર્ષ સુધી રહ્યા છતાં બંગાળી ભાષા
અને સાહિત્યનો અભ્યાસ નથી કરતા, એ શોચનીય છે.

૧૨૮-માઈકલ એન્જેલોની નોકરપત્તે દયા

અગત્યમાં સૌથી મોટું દેવળ સેઇન્ટ પીટરનું મનાય છે. રોમ નગરમાંના એ દેવળનું નિર્માણ મહાન શિલ્પી માઈકલ એન્જેલોની યોગના પ્રમાણે થયું હતું. બીજી પછી અનેક સુંદર મૂર્તિઓ એન્જેલોની શિલ્પકળાની નિપુણતાની સાક્ષી પૂરતી આજદિનપર્યંત યુરોપમાં વિદ્યમાન છે.

એ પ્રસિદ્ધ શિલ્પી નોકરોના ઉપર ઘણીજ દયા સળતો હતો. એના એક નોકરે ૨૬ વર્ષ સુધી લાગલાગદ નિમકહલાલીથી એની નોકરી કરી હતી. એનું નામ અરળીનો હતું. વૃદ્ધાવસ્થામાં અંગ શિથિલ થઇ ગયાં, કામકાજ કરવાની શક્તિ રહી નહિ, મૃત્યુ નજદીક દેખાવા લાગ્યું, ત્યારે માઈકલ એન્જેલોએ રાત્રિદિવસ તેની શુશ્રૂષા કરી. આ પ્રમાણે તેણે પોતાના દયાલાવનો પરિચય આપ્યો. યુરોપમાં એકે સુંદર ચિત્ર પ્રચલિત છે, જેમાં અરળીનોને મૃત્યુ-શય્યામાં પડેલો દેખાડવામાં આવ્યો છે અને તેનો શેક નીચે નમીને પ્રેમ-પૂર્વક તેની તરફ જોઇ રહ્યો છે.

જેવી રીતે આપણે નોકરો પાસેથી આજ્ઞાપાલન, સેવા અને વિદ્યાસુખલાની આશા રાખીએ છીએ, તેવીજ રીતે નોકરો પણ આપણી પાસેથી દયા અને અનુકંપાની આશા રાખે છે. (ગુહ)

૧૨૯-નોકરોએ સ્વામીની દયાનો વાલેલો વદલો

પ્રાચીનકાળમાં રોમનગરમાં બુલિયસ સીઝરના વખતમાં પ્લેનકસ નામનો એક ધનવાન મનુષ્ય રહેતો હતો. એ સમયમાં શુભામગીરી પૂરજોસમાં હતી; લોકો જાગરમાંથી ઢોર ખરીદે છે, તેમ એ વખતે શુભામ ખરીદતા અને તેમની સાથે ઘણી વાર તો ઢોરના કરતાં પણ ખરાબ વર્તણૂક ચલાવવામાં આવતી. શુભામી પ્રધાનો પ્રચાર સુધારાની ટીંગમારતા યુરોપના કષાળમાં મોટું કલંક છે. અરતુ. પ્લેનકસમાં અનેક દોષો હોવા છતાં એક મોટો ગુણ એ હતો કે, એના શુભામો સાથે એ ઘણી સારી વર્તણૂક ચલાવતો. એક પ્રસંગે પ્લેનકસ ઉપર આરોપ મૂકવામાં આવ્યો અને સત્ય તરફથી તેને દેહાંતદંડની સજા થઈ. સરકારી સિપાઈઓ તેને પકડવા ત્યાં પેર ગયા. તેના વફાદાર નોકરોએ તેને ઘરની અંદર એવો અંવાડી દીધો કે પત્તોજ ન લાગે. સરકારી અમલદારોએ તે નોકરોને પુષ્કળ માર માર્યો તથા અનેક પ્રકારનાં દુઃખ દીધાં, પણ એમણે પોતાના સ્વામીને બચાવવાની સાફ ના કરી. પ્લેનકસે પોતાના ગુપ્તનિ-

વાસમાંથી આ બધું જોયું હતું, નિર્દોષ દાસોની ચીસો સાંભળી હતી. ખાતર નોકરોને આટલો બધો ત્રાસ અને અત્યાચાર સહન કરવાં તેને અનુચિત લાગ્યું. હવે એ બહાર આવ્યો, રાત્ર્યના અમલદારોને શસ્ત્રો અને જણાવ્યું કે, હું મોતની સજા લોગવવા તૈયાર છું. આ બનાવથી રાત્ર્યકર્તાઓનું હૃદય પીગળ્યું. એમણે કહ્યું કે, જે માલિકને ધરના નોકરો આટલા બધા ચાહે છે, તેનો જીવ લેવાનું અમે વ્યાજબી ધારતા નથી.

આ પ્રમાણે શુભાશોભન સંવર્તન ચલાવ્યાથી ખેલકસની જાંદગી બચી (ગુલ)

૧૩૦-જ્યોર્જ સ્ટીવન્સનનો મગિનીપ્રેમ

જ્યોર્જ સ્ટીવન્સન ઇંગ્લેન્ડનો પ્રસિદ્ધ ઍન્જિનિયર હતો. દુનિયામાં સૌથી પહેલું સ્ટીમ ઍન્જિન એણે બનાવીને લિવરપૂલ અને મેન્ચેસ્ટરની વચ્ચે દોડાવ્યું હતું.

સ્ટીવન્સનને એક બહેન હતી. તેનું નામ નેલ હતું. બાલ્યાવસ્થામાં એક વાર એ બહેનની સાથે ન્યુકેસલ નગરમાં ગયો હતો. ત્યાં એક દુકાનમાં બહેને એક ટોપી જોઈ. ટોપી ગમી ગઈ, પણ કિંમત પૂછતાં માલૂમ પડ્યું કે, પોતાની પાસે જેટલા પૈસા હતા, તેના કરતાં તેની કિંમત પંદર પેન્સ વધારે હતી. બહેનને નિરાશ થતી જોઈને જ્યોર્જ સ્ટીવન્સને કહ્યું કે ‘નેલ! કાંઈ પરવા ન કરતી. હું હમણાં તારે સાડ પૈસા લઈ આવું છું. હું આવું ત્યાંસુધી તું અહીંજ ઉભી રહેજે.’

જ્યોર્જ લીડમાં ચાલ્યો. નેલે ઘણી વારસુધી વાટ જોઈ. કદી એને ચિંતા પણ થઈ આવતી કે, જ્યોર્જ ક્યાં ચાલ્યો ગયો હશે? બોવાઈ તો નહિ ગયો હોય! એટલામાં જ્યોર્જ ઉમંગલેર દોડતો દોડતો આવ્યો અને કહ્યું કે ‘બહેન! હું તારી ટોપી સાડ પૈસા લઈ આવ્યો છું.’

‘પણ તને પૈસા ક્યાંથી મળ્યા?’

‘નેલ! એક સફળરથનો ઘોડો પકડીને.’

બહેને ટોપી ખરીદી અને વહાલી બહેનની ઇચ્છા પૂરી કર્યાથી જ્યોર્જને પણ ઘણાજ સંતોષ થયો.

(ગુલ)

૧૨૧-ન્યાયી કાજી સુરાજીદીન

દિલ્હીનો બાદશાહ ગિયામુદ્દીન એક સમયે ધનુર્વિદ્યાનો અભ્યાસ કરતો હતો. એવામાં અકસ્માત્ એક નીર છૂટીને એક છોકરાને વાગ્યું અને એ મરી ગયો. એની ગરીબ માતાએ કાજી સુરાજીદીનની પાસે એ વિષયમાં ફરિયાદ નોંધાવી. કર્તાવ્યપરાયણ કાજીએ રાજને એ ફરિયાદની ખબર આપીને પોતાની અદાલતમાં હાજર રહેવાનું હુકમનાનું કાઢ્યું. રાજ એક નાની તલવારને કપડામાં સંતાડીને અદાલતમાં ગયા. કાજીએ અદાલતનું સન્માન સંપૂર્ણપણે જાળવ્યું. રાજને કોઈ પણ પ્રકારની 'તાજિમ' ન આપી અને સાધારણ ગુન્હેગારની પેઠે ઉભો રાખી, તેની વિરુદ્ધ આરોપ જણાવી દીધો. રાજને અલગ્નતા થયેલા અપરાધનો સ્વીકાર કર્યો અને એ વિધવાની કામા માગી તથા પુષ્કળ ધન આપી રાજનાનું કરાવ્યું અને કાજીને એ વાત જણાવી. કાજીએ સુકદમામાંથી રાજને સુકત કર્યો.

ત્યારપછી કાજી ન્યાયાસન ઉપરથી ઉઠીને આગળ આંચો અને નીચા નમીને સલામ કરી રાજનું સન્માન કર્યું. બાદશાહે વસ્ત્રમાં સંતાડી રાખેલી તલવાર ખદાર કાઢીને કહ્યું કે “કાજી સાહેબ ! તમારી આજ્ઞાનુસાર, પવિત્ર કુરાનના કાયદાને માન આપવા સારું હું અદાલતમાં આંચો હતો. મેં જોયું હોત કે, તમે ન્યાયમાર્ગથી જરા પણ ચળ્યા છો, તો આ તલવારથી તમારું શિર છેદી નાખત. મારા રાજ્યમાં આવા ન્યાયાધીશ છે કે જે કુરાનની આજ્ઞા કરતાં કોઈ પણ સત્તાને શ્રેષ્ઠ નથી સમજતા. એ જાણ્યા પછી હું ઈશ્વરને ધન્યવાદ આપું છું.” કાજીએ હાથમાં એક નેતરની સોટી લઈને કહ્યું કે “હું પણ સર્વશક્તિમાન ઈશ્વરના સોગંદ ખાધને કહું છું કે, જે આપ કાયદાના હુકમનો સ્વીકાર ન કરત તો હું આ નેતરથી તમારા ગરડાની ખબર લઈ લેત. આજ ઈશ્વરની કૃપાથી આપણે જન્મે પરીક્ષામાં સારી રીતે પાસ થઈ ગયા.”

१३२-कार्यनी उत्तमतामाटे जीव आपनारो कारीगर

પૈરિસમાં એક શિલ્પી રહેતો હતો અને પૂતળાં બનાવવાનું કામ કરતો હતો; પરંતુ એને ઉત્તેજન મળતું નહિ હોવાથી દરિદ્રાવસ્થામાં જીવન ગાળી રહ્યો હતો. બીજાઓની પેઠે એનાં પૂતળાં સારે ભાવે વેચાતાં નહિ, પણ શિલ્પ-કળામાં એને ખરો રસ હતો. આખું જગત જેની પ્રશંસા કરે એવું એક સ્વરસ કળામય પૂતળું બનાવવાની તેને ધગશ લાગી હતી. ખેસર માટીમાંથી તેણે એક સ્ત્રીની મૂર્તિ ઘડી. એ ઋતુ શિયાળાની હતી, ટાઢ ઢઢકડતી પડતી હતી. ખેસર ઉપર ઠંડીની અસર ઘણી ખરાબ થાય છે, મૂર્તિને ઝાકળ લાગી જાય તો મૂર્તિ ખગડી જાય છે. પોતાનું કામ ન ખગડે એની એને અતિશય કાળજી હતી. મૂર્તિને ઠંડીથી બચાવવા માટે તે શિલ્પીએ પોતાનો ગરમ શોવર-ટ્રોટ એના ઉપર ઢાંક્યો અને પોતે એ ઠંડી રાત્રિમાં થાક્યો-પાક્યો ઉઘાડો સૂઈ રહ્યો. એમાંજ એનું મૃત્યુ થયું. એના મિત્રોએ ત્યારપછી એ ખેસરની મૂર્તિની નકલ જસતમાં ઉતરાવી લીધી, કે જેથી લોકો જોઈ શકે. આ સુંદર મૂર્તિની ખાતર દારીંગરે પોતાનો જીવ સમર્પણ કર્યો હતો. કેવળ ધનની ખાતર નહિ પણ સાચા પ્રેમથી અને ખરી ધગશથી સાહિત્ય, સંગીત કે કળાનાં જે કામ ધાય છે, તેમાંજ ખરું સૌંદર્ય આવે છે; અને એવી કૃતિઓના સ્થાનાઓનો યશ ચિરંજીવ હોય છે.

१३३-न्यायी शासनकर्ता मनरो

પ્રથમ જો સુર યુદ્ધમાં બારમહલ થંભાડા ઉપર ઇન્ડિયન કંપનીનો અ-
ધિકાર લખ્યા પછી સર ટોમસ મનરોના ઉપર તેની વ્યવસ્થાનો બાર આવી
પરચો દયા, સાચી ચઢાનું નિશાને ઉદારતાના શુણે લીધે આ દેશના લોકોની
લક્ષિ અને રોગ રોગમે સંપાદન થયે હતાં. આપણા દેશના લોકો ઉપર એમને
દોષો રોગ હોય. આપણા શુણને ખુલ્લી રીતે જાહેર કરતાં એ સકાયતા
નથી. એક વાર જેમણે કહ્યું હતું કે "બારમહલ" અને હાલના માધ્યમ લોકો
માનવજન અને મનુષ્યની આપ-લે કરવામાં આવે તો એના બદલામાં બારમ-
હલ કરતાં હશે એવી જ રીતે કહે છે.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।
श्री कृष्णार्पणम् ।

આપણા દેશના લોકો અંગ્રેજોના સમાગમમાં આવ્યા પછી વધારે ઉઘમી અને કાર્યક્રમ જાને એવી મનરો સાહેબની ખાસ ઇચ્છા હતી. એમણે સ્પષ્ટ કહ્યું હતું કે, કોઈ પણ જાતિને સુધારવી અને સાથે સાથે એને પરદેશી રાજ્યની ધુસરી નીચે પરાધીનતાની હલકામાં હલકી સ્થિતિએ રાખવી; એ જોવાત એકબીજાની સાથે મેળ ખાય એવી નથી-અર્થાત્ તમે પોતાના હાથ નીચેની પ્રજાને ઉત્થાતિને માર્ગે લઈ જવા માંગતા હો તો એને ધીમે ધીમે સ્વતંત્ર બનાવો.

એ ઉદાર નીતિને અનુસરીને એમણે અનેક ભારતવાસીઓને ઉચ્ચ અધિકાર આપ્યા હતા.

એ વખતમાં કંપની સરકારના અમલદારો વેપાર કરતા હતા અને સત્તાનું દુપાળુ કરીને પોતાની મરજી પ્રમાણે સસ્તે ભાવે રેલ્વે પાસેથી માલ ખરીદ કરતા હતા. સર ટોમસ મનરોએ એ સિવાજનો બહુજી વિરોધ કર્યો હતો.

૧૩૪-આર્યોના સાચા મહાપુરુષ કેવા હોય છે ?

(મહાત્મા રામકૃષ્ણ પરમહંસનું નિરૂપિતમાન)

એક દિવસે શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ એક સંઘકરણને ઘેર ગયા. ત્યાં આગળ પ્રસિદ્ધ નૈયાયિક દીનબંધુ ન્યાયરત્ન આવેલા હતા. પરમહંસદેવે તેમને જોતાંવારજ પ્રણામ કર્યા; પરંતુ ન્યાયશાસ્ત્રવિશારદ મહાશયે તેમને પ્રણામ ન કરતાં કહ્યું કે ‘આપ શું મારેમાટે પ્રણામ કરવા યોગ્ય છો ?’ પરમહંસે કહ્યું કે ‘હું તો બધાનો દાસ છું, બધા મારે પ્રણામ કરવા યોગ્ય છે.’ મંદિતે કહ્યું કે ‘મેં જે પ્રશ્ન પૂછ્યો તેનો ઉત્તર આપે. આપ મારેમાટે પ્રણામ કરવા યોગ્ય છો કે નહિ ?’ પરમહંસદેવે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે ‘આ સંસારમાં બધી વસ્તુઓ કરતાં હું અધમ છું, હું બધાનો દાસાનુદાસ છું, બધાને મારે પ્રણામ કરતા એટલે’ પશ્ચિમીએ કહ્યું કે ‘તમે માફ તાર્કિક સમત્યા લાગતા નથી. આપને જનોઈ નથી, એટલે આપ જાણવું નમસ્કાર લેવા યોગ્ય નથી; એમ છતાં આપ સંન્યાસી હો તો આપને પ્રણામ કરી શકું. મારેજ પૂછું છું કે, આપ શું સંન્યાસી છો ?’ નિરૂપિતાની પરમહંસદેવે પોતાના સુખે એમ પૂછ્યું કે

૧૩૨-કાર્યની ઉત્તમતામાટે જીવ આપનારો કારીગર

પૅરિસમાં એક શિલ્પી રહેતો હતો અને પૂતળાં બનાવવાનું કામ કરતો હતો; પરંતુ એને ઉત્તેજન મળતું નહિ હોવાથી દરિદ્રાવસ્થામાં જીવન ગાળી રહ્યો હતો. બીજાઓની પેઠે એનાં પૂતળાં સારે લાવે વેચાતાં નહિ, પણ શિલ્પકળામાં એને ખરો રસ હતો. આખું જગત જેની પ્રશંસા કરે એવું એક સરસ કળામય પૂતળું બનાવવાની તેને ધગશ લાગી હતી. ખેસર માટીમાંથી તેણે એક સ્ત્રીની મૂર્તિ ઘડી. એ ઋતુ શિયાળાની હતી, ટાઢ કડકડતી પડતી હતી. ખેસર ઉપર ઠંડીની અસર ઘણી ખરાબ થાય છે, મૂર્તિને ઝાકળ લાગી જાય તો મૂર્તિ ખગડી જાય છે. પોતાનું કામ ન ખગડે એની એને અતિશય કાળજી હતી. મૂર્તિને ઠંડીથી બચાવવા માટે તે શિલ્પીએ પોતાનો ગરમ એવર-કોટ એના ઉપર ઢાંક્યો અને પોતે એ ઠંડી રાત્રિમાં થાડો-પાડો ઉઘાડો સૂઈ રહ્યો. એમાંજ એનું મૃત્યુ થયું. એના મિત્રોએ ત્યારપછી એ ખેસરની મૂર્તિની નકલ જસતમાં ઉતારાવી લીધી, કે જેથી લોકો જોઈ શકે. આ સુંદર મૂર્તિની ખાતર કારીગરે પોતાનો જીવ-સમર્પણ કર્યો હતો. કેવળ ધનની ખાતર નહિ પણ સાચા પ્રેમથી અને ખરી ધગશથી સાહિત્ય, સંગીત કે કળાનાં જે કામ થાય છે, તેમાંજ ખરું સૌંદર્ય આવે છે; અને એવી કૃતિઓના રચનારોનો યશ ચિરંજીવ હોય છે.

૧૩૩-ન્યાયી શાસનકર્તા મનરો

પ્રથમ મહેસુર યુદ્ધમાં ખારમહલ ઇલાકા ઉપર ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો અધિકાર લાગ્યા પછી સર ટોમસ મનરોના ઉપર તેની વ્યવસ્થાનો ભાર આવી પડ્યો. દયા, સાચી સહાનુભૂતિ અને ઉદારતાના ગુણને લીધે આ દેશના લોકોની ભક્તિ અને પ્રેમ એમણે સંપાદન કર્યા હતાં. આપણા દેશના લોકો ઉપર એમને ઘણો પ્રેમ હતો. આપણા ગુણને ખુલ્લી રીતે બહાર કરતાં એ સંકેતો આપતા નહિ. એક વાર એમણે કહ્યું હતું કે “ભારતવર્ષ અને ઇંગ્લેન્ડના સાધારણ લોકોના સ્વભાવ અને સદ્ગુણોની આપ-લે કરવામાં આવે તો એના બદલામાં ભારતવર્ષ કરતાં ઇંગ્લેન્ડને વધારે ફાયદો થાય.”

વાત ખરી છે કે, સામાન્ય વર્ગના ભારતવાસીઓ યૂરોપના એજ વર્ગના લોકો કરતાં વધારે આચારોક્તા, સહનશીલ, નીતિમાન, સંતોષી અને સદાચારી હોય છે.

આપણા દેશના લોકો અંગ્રેજોના સમાગમમાં આવ્યા પછી વધારે ઉદ્યમી અને કાર્યકુશળ બને એવી મનરો આલેખની ખાસ ઇચ્છા હતી. એમણે સ્પષ્ટ કહ્યું હતું કે, દોઢ પવ્વ જાતિને સુધારવી અને સાથે સાથે એને પરદેશી રાજ્યની ધુન્સરી નીચે પરાધીનતાની હલકામાં હલકી સ્થિતિએ રાખવી; એ જે વાત એકબીજાની સાથે મેળ ખાય એવી નથી-અર્થાત્ તમે પોતાના હાથ નીચેની પ્રજાને ઉત્થતિને માર્ગે લઇ જવા માગતા હો તો એને ધીમે ધીમે સ્વતંત્ર બનાવો.

એ ઉદાર નીતિને અનુસરીને એમણે અનેક ભારતવાસીઓને ઉચ્ચ અધિકાર આપ્યા હતા.

એ વખતમાં કંપની સરકારના અમલદારો વેપાર કરતા હતા અને સત્તાનું દબાણ કરીને પોતાની મરજી પ્રમાણે સસ્તે ભાવે રૂપિય પાસેથી માલ ખરીદ કરતા હતા. સર ટોમસ મનરોએ એ રિવાજનો બહુજી વિરોધ કર્યો હતો.

૧૩૪-આયોના સાચા મહાપુરુષ કેવા હોય છે ?

(મહાત્મા રામકૃષ્ણ પરમહંસનું નિરલિખાન)

એક દિવસે શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ એક સફળહસ્થને ઘેર ગયા. ત્યાં આગળ પ્રસિદ્ધ નૈયાયિક દીનબંધુ ન્યાયરત્ન આવેલા હતા. પરમહંસદેવે તેમને બેતાંવારજ પ્રણામ કર્યા; પરંતુ ન્યાયશાસ્ત્રવિશારદ મહાશયે તેમને પ્રણામ ન કરતાં કહ્યું કે ‘આપ શું મારેમાટે પ્રણામ કરવા યોગ્ય છો ?’ પરમહંસે કહ્યું કે ‘હું તો બધાનો દાસ છું, બધા મારે પ્રણામ કરવા યોગ્ય છે.’ પંડિતે કહ્યું કે ‘મેં જે પ્રશ્ન પૂછ્યો તેનો ઉત્તર આપો. આપ મારેમાટે પ્રણામ કરવા યોગ્ય છો કે નહિ ?’ પરમહંસદેવે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે ‘આ સંસારમાં બધી વસ્તુઓ કરતાં હું અધમ છું, હું બધાનો દાસાનુદાસ છું, બધાને મારે પ્રણામ કરવા બોલ્યો.’ પંડિતજીએ કહ્યું કે ‘તમે મારે તાત્પર્ય સમજ્યા લાગતા નથી. આપને જનોઇ નથી, એટલે આપ બ્રાહ્મણના નમસ્કાર લેવા યોગ્ય નથી; એમ છતાં આપ સંન્યાસી હો તો આપને પ્રણામ કરી શકું. મારેજ પૂછું છું કે, આપ શું સંન્યાસી છો ?’ નિરલિખાની પરમહંસદેવે પોતાના મુખે એમ પણ કહ્યું નહિ.

૧૩૫-શ્રીમતી રમાવાઇનું પોળોસો રૂપિયાનું અથાણું

શ્રીયુત રાનડે પોતાનાં પત્ની સાથે ઈ. સ. ૧૮૮૪-૮૫માં સતારા
 છઠ્ઠામાં સરકારી કામે પ્રવાસે નીકળ્યા હતા. રસ્તામાં રાનડે તો પગે ચાલતા
 આગળ નીકળી પડ્યા અને રમાણાઈને ગાડી બેઠાવીને પાછળ આવવા કહ્યું.
 ગાડી તૈયાર થાય એટલી વાર રમાણાઈને રમુજ સૂઝી. એક આંખાનાં ગાડાને
 સરસ ઢેરીઓ આવી રહી હતી. ગાડા ઉપરથી પાડીને તાળાં ફળ ખાવામાં
 એક ખાસ પ્રકારનો આનંદ આવે છે. રમાણાઈને એ આનંદ લેવાની ઇચ્છા
 થઈ અને ગાડીવાનની આજુકવડે એ-ત્રણ ફટકા માર્યા, તેથી પાંચ-પચીસ
 ઢેરીઓ નીચે પડી. હવે તો એમનો લોભ વધ્યો અને આજુકનો એક એવો
 સપાટો માર્યો કે આજુકનો છોડો બંગડીને લાગીને આજુકની સાથે બંગડી પણ
 ઉડી ગઈ. આની તરત બગર પડી; પણ તે ક્યાં પડી, તે દેખાઈ નહિ. એમણે
 તથા સિપાઈએ ઝાટની નીચે તથા આસપાસ ઘણીયે શોધ કરી, પણ પત્તો
 લાગ્યો નહિ. એના ઉપર પગ આવી જવાથી ધૂળમાં એવી દળાઈ ગઈ કે
 ગમે તેટલી શોધ કર્યા છતાં પણ પત્તો નજ લાગ્યો.

છોટલામાં ગાડી તૈયાર થઈને આવી, એટલે રમાણાઈ એમાં બેસી
 આગળ ગયાં. આ વખતે એમને ઘણાજ પશ્ચાત્તાપ થતો હતો. બંગડી શોધ
 જતાં વાર ધવાથી પતિને ઘણું દુઃખ સુધી પગે ચાલવું પડ્યું હતું, તેની
 તેમને ચિંતા થઈ. પતિને મળતાં બધી હકીકત કહી, ત્યારે રાનડેએ શોધ
 પૂર્વક કહ્યું કે 'તો બીજાની ઢેરીઓ પૂછ્યા વગર પાડી એ જોડું કયું
 તને શિક્ષા થાય અને ઢેરીથી આવું નહિ કરવાનું યાદ રહે છોટલા માટે
 ગડી સિપાઈ છે. હવે હું એ બંગડીની શોધ કરાવીશ નહિ ને નવી
 કરાવીશ નહિ; એટલે તને યાદ રહેશે.'

રમાણાઈને બંગડી સિપાઈથી ઘણાજ એક થયો. એ એક દિવસ
 રાનડેને સારું જમવા લેતી વખતે વિનાદમાં રમણાઈવાને કહ્યું કે
 'તારા પતિના રૂપિયાનું અથાણું તો પીરમવા લાવ.'

રમાણાઈ અને એની વતી ઢેરીઓ એમને એમ પડી રહ્યાં
 પત્તો પિયર એમને રાનડેના કહ્યું કે 'બંગડી ખાતર તેમાં આ
 પાંચ-પચીસ ઢેરીઓ પડી અને તારા બેવીજ એક
 ઢેરી પડી છે. મારી કાંઈ

વાઈ અને તારી પણ જોવાઈ. તું કદીય કે તે તો જગતની હતી, તેની તે શી કિંમત ? પણ ઉપયોગની દૃષ્ટિએ જોતાં અત્યારે દાખલી વધારે કામની અને કિંમતી હતી; કારણ કે જો વિના ચાલશે નહિ. કોઈ પણ વસ્તુ જોવાય તો સ્વાધ્યાયની ખામી દોવાનો દોષ લાગે છે; માટે જોવો દોષ ન થાય તેની સંભાળ રાખવી જોઈએ, પણ આમ આખો દિવસ ઉદાસ થઈને બેસી રહ્યાથી શો લાભ ? હસી રમીને સમાધાનીથી રહેવું, એટલે જીભજોને પણ ટીક લાગે.” ત્યાર પછી જો જોવાયડી વસ્તુનું નામ પણ રાનડેએ લીધું નથી.

૨૩૬-પ્રિન્સ આલ્વર્ટની મહેમાનની લાગણીમાટે કાઢજી

ઇંગ્લેંડના પ્રિન્સ આલ્વર્ટને એક દિવસ પોતાના એક ગરીબ પણ શોખ મિત્રને જન્મવાનું આગત્રણ આપ્યું. એ ગરીબ માણસ બાલ્યાવસ્થામાં પ્રિન્સ ઉપર પ્રેમ રાખતો હતો અને પ્રિન્સ પણ પોતાના વૈભવના દિવસમાં એ દીન મિત્રને વિસરી ગયા નહોતા. એ મિત્ર ગામડાનો રહેવાસી હતો. ગામડાના લોકો શહેરીઓની સભ્યતા જાણતા હોતા નથી. વિલાયતમાં મુખરેલા લોકો છરી અને કાંટા બેની મદદથી ખાય છે; પણ આ ગામડીયાને પોતાના ઘરમાં એકલી છરીથીજ ખાવાનો અભ્યાસ હતો. શાહજહાનના મેજ ઉપર પણ એણે પોતાની આમ્ય પદ્ધતિથી જન્મવાનું ચરૂ કર્યું. પ્રિન્સ આલ્વર્ટનું ધ્યાન એ તરફ ગયું, એટલે એમણે પણ તરતજ કાંટો છોડી દીધો અને છરીથીજ ખાવાનું ચરૂ કર્યું. રાજકુટુંબનાં બાળકોને આથી આશ્ચર્ય લાગ્યું અને તેઓ હસવા લાગ્યાં; પણ પ્રિન્સ આલ્વર્ટે કહી આંખે તેમની સાચું જોવાથી તેઓ ચાંત થઈ ગયાં. મહેમાનના ગયા પછી બાળકોએ પૂછ્યું કે ‘બાપુ! તમે કાંટાનો ઉપયોગ કેમ ન કર્યો ?’

પ્રિન્સે ઉત્તર આપ્યો કે ‘એમ કર્યાથી મારો મિત્ર છોલો પડી જતો. જોને કાંટાનો ઉપયોગ કરતાં આવડતું નહિ હોવાથી એ ગભરાઈ જતો; મારા દેખા-દેખી જોને પણ એવું કરવું પડત અને એમાં જોને અગવડ થતો.’

પ્રિન્સ આલ્વર્ટનું આ આચરણ એમની સભ્યતાનો સારો પરિચય આપે છે.

૧૨૭-વેજ ઘડીમાં વ્રહ્મપ્રાપ્તિ કરવાની કળા

૦

એક વાર મહારાજ જનકે એક સલા ભરીને મોટા મોટા વિદ્વાનોને તેડાવે અને પ્રશ્ન કર્યો કે, એવો ઉપાય બતાવો કે જેથી મેં કલ્કમાં ઈશ્વરપ્રાપ્તિ થઈ શકું. એ વખતે ત્યાં ઘણા પંડિતો હાજર હતા. અષ્ટાવકજીના પિતા પણ ત્યાં હતા. અષ્ટાવકે મહારથી ઘેર આવ્યા અને પિતાજી ન જણાયા, ત્યારે માતાને પૂછતાં બળર પડી કે, આજ જનકરાજને ત્યાં મોટી સભા છે. અષ્ટાવકે પછી એ સભામાં ગયા. ત્યાં એમને જોઈનેજ સભાના લોકો હસવા લાગ્યા, પછી અષ્ટાવકે એથી છોલા ન પરતાં જમણા હસ્યા; એટલે સભાસદોએ એમને પૂછ્યું કે ‘તમે શા સારું હસ્યા?’ અષ્ટાવકે એમને ઉલટો સવાલ પૂછ્યો કે ‘તમે શું જોઈને હસ્યા?’ સભાસદોએ કહ્યું કે ‘અમે તો આપનાં આઠે આંગળાં જોઈને હસ્યા.’ ત્યારે અષ્ટાવકે જણાવ્યું કે ‘હું એટલા માટે હસ્યો કે હું વિદ્વાનોની મંડળીને બદલે ચમારો સમક્ષ આવ્યો છું’, એમ મને લાગ્યું; કારણકે હાલમાં અને આમણીની પરીક્ષા ચમારોજ કરે છે.’ એ સાંભળીને રાજાને લાગ્યું કે, આ સાચો બ્રહ્મજ્ઞાની છે. એણે અષ્ટાવકનો ઘણો આદરસત્કાર કર્યો અને પોતાનો પ્રશ્ન પૂછ્યો. અષ્ટાવકે કહ્યું કે ‘હું આપને બે ઘડીમાંજ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ કરાવી દઉં તો શું આપો?’ જનકે કહ્યું કે ‘મારું આપું’ રાજ્ય આપી દઉં.’ અષ્ટાવકે કહ્યું કે ‘શું’ રાજ્ય આપવું છે? જનમતી વખતે એ રાજ્યને સાથે લાજી હતા? આપ શું ધીન્યઓની પેઠે ખાલી હાથે ‘ઉંઆઉં, ઉંઆઉં,’ કરતા ઉત્પન્ન નહોતા થયા?’ જનકે કહ્યું કે ‘હિ મહારાજ! રાજ્ય સિવાય તે મારી પાસે ધીન્યું કંઈ નથી. હું શું આપું?’ અષ્ટાવકે કહ્યું કે ‘આપ આપની પિતાની વસ્તુ આપો.’ ત્યારે મહારાજ જનકે કહ્યું કે ‘મારી પાસે ધીન્યું કંઈ નથી.’ અષ્ટાવકે કહ્યું કે ‘આપનું’ મન આપો, એટલે હું આપને ઈશ્વર સાથે મેળવ કરાવી દઉંશ.’ પણ બે વખતે જનકરાજએ પોતાના મનને વિશર કર્યું. તેજ વખતે એમને બ્રહ્માનંદનો અનુભવ થવા લાગ્યો અને ઘણુંજ સ્વનંદ પ્રાપ્ત થયો.

વિનિષ્કર્ષનાં કહ્યું છે કે, એ એક બ્રહ્મ મનના પ્રાપ્તિ થવાથીજ વત્સી થકાવે છે, જેના કારણે નહિ.

૧૩૮-રાજા જનક અને દેહાભિમાનનો ત્યાગ

(રાજા જનક)

એક વાર મહારાજા જનકના મંત્રીએ એમને પૂછ્યું કે ‘મહારાજા ! આપ દેહધારી હોવા છતાં પણ વિદેહી કેમ ગણાઓ છો?’ મહારાજા ઉત્તર આપ્યો કે ‘આનો ઉત્તર ઘોરા દિવસ પછી આપીશ. કેટલાક દિવસ પછી મહારાજાએ એક દિવસ મંત્રીને લોજનનું આમંત્રણ આપ્યું અને લોજન આરંભ થયું. પદાર્થ એવા બનાવ્યા, કે જેમાં મીઠું નહોતું નાખ્યું. મંત્રીજી લોજન કરે તે અગાઉ રાજાએ ઢંઢેરા પીટાઓ કે ‘આજ ચાર વાગ્યે મંત્રીને ફારી દેવામાં આવશે.’ વળી ઢંઢેરા પીટનારને કહી દીધું કે ‘મંત્રીજીને બારણે જઈને ત્રણ વાર જોરથી સાદ પારને કે લેધી એ બરોબર સાંભળો.’ થયું પણ એમજ. મંત્રીએ મહારાજાને ઢંઢેરા સાંભળ્યા, પણ રાજાની આજ્ઞા હોવાથી એ વાગ્યે લોજન કરવા પધ્ધતિ પડ્યું. રાજાએ ત્રણ આદરપૂર્વક એને લોજન કરાવ્યું. મંત્રીજી લોજન કરી રહ્યા એટલે જનકે પૂછ્યું કે ‘મંત્રીજી ! આપ કહો તો ખરા કે આજનું લોજન કેવું હતું ? ફરેક વાનીમાં મીઠું કેટલું અને કેવું પડ્યું હતું ?’ એનો ફીક ઉત્તર આપ્યો તો સૂણીની સળ માફ કરી દઈશ.’

મંત્રીએ કહ્યું કે ‘મહારાજા ! મને મૃત્યુના ભયને લીધે કાંઈપણ ભાન રહ્યું નથી કે મીઠું વધારે હતું કે ઓછું. હું શું કહું ?’ મહારાજા જનકે કહ્યું કે ‘તમને સૂણીએ ચઢાવવાનો વખત ચાર વાગ્યાનો હતો અને એ વાગ્યે આપ લોજન કરવા બેઠા હતા. એ કલાકે જીવવાની પૂર્ણ આજ્ઞા હતી, છતાં આપને મીઠાનું ભાન રહ્યું નહિ. શરીર, સ્મરણશક્તિ, જીભવગેરે બધું કાયમ રહેવા છતાં પણ આપને મીઠું છે કે નહિ તેનું પણ ભાન ન રહ્યું. તમે એ કલાકનો સમય હોવા છતાં છતાં દેહે દેહભાનવગરના થઈ ગયા, તો મને તો એક પળની પણ ખાતરી નથી; અને તેથીજ હું સદા વિદેહી રહું છું.’

૧૩૯-કેલવાયેલી માતાની સંતાન ઉપર અસર

એક સમયે લોજરાજા પોતાના રાજ્યની પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા લેતા હતા. બધા પ્રદાયાત્રીઓની પરીક્ષા થઈ ચૂક્યા પછી રાજા એક પ્રદાયાત્રી પાસે ગયા, એટલે એ પ્રદાયાત્રીએ તરતજ એક શ્લોક રચીને રાજાને સંભળાવ્યો:-

ત્વદ્વશો જલધૌ ભોજ નિમજ્જનમયાદિવ ।

સૂર્યેન્દુ વિમ્વમ્પિપતો ધત્તે તુમ્હિદ્વયં નમઃ ॥

અર્થાત્ હે મહારાજ ! આકાશ આપના યશસ્વી સમુદ્રમાં ડૂબવાના ભયથી સૂર્ય અને ચંદ્ર બન્નેને તું બાંધી બંધાવીને રહ્યો છે.

એ સાંભળીને મહારાજ એ બાળકની કાવ્યશક્તિ જોઈને પ્રસન્ન થયા અને અધ્યાપકને પૂછ્યું કે ‘આ બાળક આટલો બધો ચતુર કેમ છે ?’ અધ્યાપકજીએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘મહારાજ ! આ બાળકની માતા સંસ્કૃત ભણેલી છે અને પરમવિદુષી છે. બાળકે ઘર આગળ માતાની પાસેજ સાહિત્યનો થોડો અભ્યાસ કર્યો છે.’

૧૪૦-સંત હસિદ્રોની જનસેવા

સેંકડો વર્ષ પૂર્વે રૂપેન દેશમાં એક ગરીબ ખેડુત રહેતો હતો. તેનું નામ હસિદ્રો હતું. ધન-વૈભવમાં દરિદ્ર હોવા છતાં એનું હૃદય ઘણું ઉદાર હતું. ધનવાનો ધનથી જોટલી સેવા નથી કરી શકતા, તેટલી ગરીબ મનુષ્યો ખરી લાગણીથી તનવડે કરી શકે છે. હસિદ્રો પોતાના ગામના ખેડુત બંધુઓને સહાયતા આપવા સદા તત્પર રહેતો. એમને પાણીની તંગી હોય તો પોતે કૂવો ખોદી આપતો. એમને દારૂ ભરવા સાડે ભોંયરાની જરૂર હોય તો પોતે જમીન ખોદીને ભોંયરૂં બનાવી આપતો. દરરોજ સવારે એ ખેતરોમાં જઈ પક્ષીઓને દાણા નાખતો અને પ્રભુનાં ગીત ગાતો.

એના માયાળુ સ્વભાવ અને ઉદાર હૃદયને લીધે ગામના બધા લોકો એના પ્રત્યે બહુ ભક્તિ ધરાવતા અને એને ‘સાધુ હસિદ્રો’ નામથી ઓળખતા. હજુ પણ એ રૂપેનમાં સાધુતરીકે પૂજાય છે અને એની દૈવી શક્તિના અમલદારોની ઘણી કથાઓ એ દેશમાં પ્રચલિત છે. દાન, પરોપકાર, સન્નમતા અને દુઃખીઓની સાથે સહાનુભૂતિ, એ બધા ગુણો ધરાવનાર મનુષ્યમાં દૈવી શક્તિઓનો વિકાસ થયો હોય તો એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે !

૧૪૧-નેપોલિયનની સુંદર શિસ્ત્રામણ-વોજાને માન આપો.

એક દિવસ ફ્રાન્સ દેશનો બાદશાહ મહાન નેપોલિયન એક ચત્તારીની સાથે ફરવા જઈ રહ્યો હતો. એટલામાં ભારે ઘાઝે માથે ઉંચકીને જતો એક માણસ એમને મળ્યો. નેપોલિયનની સાથે જતારી રમણી ઠાંઈ જેવી તેવી તો હોયજ નહિ. એના મનમાં પોતાની પદવીનું અભિમાન હતું. એણે માથું કે, એ મજુર આધો ખસીને ધવોયે ચાલ્યો જશે. આમ વિચારીને જો ચાંકડા રસ્તાના વચલા ભાગમાં હળી રહી. નેપોલિયનને આ વર્તણૂક અસહ્ય લાગી. એણે રમણીને આધી ખસેડીને કહ્યું કે, મંડમ! બિજાને માન આપો. જેલો મજુર સરળતાથી ચાલ્યો ગયો. આ પ્રમાણે એણે જો તુમાણી રમણીનો મીઠાજ ઠેકાણે આવ્યો.

એ ફ્રાન્સ રમણીના જેવી બૂલ આપણે હમેશાં કરીએ છીએ. માથા ઉપર થેલો કે પેટી મૂકીને જનારા મજુરને ખસી જવા હુકમ આપીએ છીએ અને હાથમાં નાનુકે સોટી લઈને ચાલનારા આપણા સુકુમાર દેહને જરા ખસી જવાનો ધમ આપતા નથી. રણરટાયરની ગાડી કે ગોટરમાં બેસા હોઈએ અને સામેથી પુષ્કળ ભાર ભરેલો ખટારો આવતો હોય, તો ખટારાવાળો આપણે સાદું માર્ગ કહે એવી ઇચ્છા રાખીએ છીએ અને જો બિચારો એમ ન કહે તો આપણા અઘ્ય મુખમાંથી એને 'ગામડીઓ' 'મૂર્ખ' આદિ વિશેષણોથી વધાવીએ છીએ. એવે સમયે નેપોલિયનનું 'બિજાને માન આપો' એ વાક્યનું સ્મરણ કરવું જોઈએ.

૧૪૨-મહારાણી મેરી અને ગામડીઓ

મહારાણી મેરીની રાગીઓપ્રત્યે ઘણી સહાનુભૂતિ છે. અનેક વાર તેઓ હોસ્પિટલની મુલાકાતે જાય છે અને રાગી તથા દુઃખી મનુષ્યોની સાથે પ્રેમપૂર્વક વાતચીત કરીને તેઓને શાંત કરે છે. એક વખત હોસ્પિટલમાં એક ગામડીઓ માંદો પડ્યો હતો. એણે આવા રાજવંશીઓને કદી પણ જોયેલાં નહિ, તેથી રાજ-રાણીના આવવાના સમાચાર મળ્યા, ત્યારે એ ગભરાયો અને એણે કહ્યું કે, બાદશાહથી તો હું બહુ બીતો નથી; પણ મહારાણી સાહેબ પધારશે, ત્યારે હું એમના દરજ્જાને છાજે એવી સભ્યતાપૂર્વક વાતચીત કેવી રીતે કરીશ ? એટલામાં તો મહારાણી તેની પાસે ગયાં અને તેની સાથે પ્રેમ-પૂર્વક વાર્તાલાપ કર્યો. રાણીની સરળતા જોઈને એના મનમાંની બંધી બીક

ચાલી ગઇ અને એમના ગયા પછી પોતાના સાથીઓને કહેવા લાગ્યો કે ‘મહારાણી તો જાણે મારાં માતૃશ્રી મારી પાસે આવીને ઉભાં હોય એવાં જ મને લાગ્યાં.’ તેની માતા એક મજબૂત ણાંધાની, ભારે હાથવાળી, ગમ-ડિયણુ પણ અતિ સ્નેહાળ ભૂરી આંખવાળી સ્ત્રી હતી તથા તેની આખતમાં તેની અને રાણી વચ્ચે મળતાપણું છે ખરું, એમ ણધાએ કબૂલ કર્યું.
(‘સીમાધ’ ઉપરથી)

૧૪૩-રાનડેની કુટુંબીઓ તથા નોકરોમાટે કાઠજી

ઘણા મનુષ્યો મોટી પદવી પામ્યા પછી અભિમાની થઈ જાય છે. ગરીબ સગાં-સંબંધીઓની ખબર-અંતર રાખતાં તેમને શરમ આવે છે; પણ ખરા મહાનુભાવ પુરુષોની મહત્તા તો પદવૃદ્ધિની સાથે વધતી જાય છે.

ન્યાયમૂર્તિ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેને એવી ટેવ હતી કે, ગમે તેટલો દૂરનો સગો કે નોકર ઘરમાં માંદો છે, એવા સમાચાર કાને પડતાં તરત જ માંદા માણસના ઓરડામાં પોતે જઈ ખબર પૂછતા અને દાકતરને બોલાવી દવાની વ્યવસ્થા કરતા. પત્ની રમાબાઈને ખાસ આશ્રય કરતા કે, એની માવજતનો ભાર નોકર-ચાકરો ઉપર ન સોંપતાં તું પોતે જ દેખરેખ રાખજે. તે પણ માણસ સાંભળે થતાં સુધી દરરોજ બે વખત તેની ખબર પૂછવાનું ભૂલતાં નહિ.

રમાબાઈને એથી ઘણું આશ્ચર્ય લાગતું કે, આટલા ણધા સરકારી કામમાં તથા લોકસેવાનાં અનેક મહત્ત્વનાં કાર્યોમાં નિમગ્ન રહેવા છતાં એમને આવી નજીવી વાતો સંબંધી વખતોવખત પૂછવાનું યાદ કેમ રહે છે? એક વાર તેમણે પોતાના મનની એ શંકા સરળ હૃદયે પતિ આગળ પ્રગટ પણ કરી દીધી. રાનડેએ ઉત્તર આપ્યો કે “કોઈ પણ કામનું સ્મરણ રહેવાનો આધાર તે કામ માટે આપણને કેટલી ચિંતા છે તે ઉપર, તેમજ આપણા ઉપર તેની કેટલી જવાબદારી છે તે ઉપર રહેલો છે. જો કાળજી ન હોય તોજ સ્મરણ રહે નહિ. જે વાત અંતઃકરણ સુધી પહોંચી હોય, તેને ઘણું કરીને કોઈ પણ ભૂલી જતું નથી. આપણું મન ઘણા દુઃખથી, ચિંતાથી કે તીવ્ર વેદનાથી ખીડાતું હોય, ત્યારેજ યાદ ન આવે; પણ એવો વખત ક્વચિતજ આવે છે અને આવે તોપણ તે વાતને કોઈ દોષમાં ગણતું નથી.”

૧૪૪-જીવન્મુક્તનું મન

(શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ)

જે વખતે શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસદેવને યાત્રામાં તારાવેના દોઝ થયો હતો, તે વખતે એમને ભેગા જગાએ ધીરુન શર્યાત તરફ શ્રામવિભેદનું કે 'શ્રામના જેવા ગુરુપ મનને ભેદાશ્વપલે દોઝવાળા જામ ઉપર દમ:વીને કરે કે 'દોઝ ચાલ્યો જા, દોઝ ચાલ્યો જા' તો દુઃખ મરી જાય એ પ્રમાણે એકતર કરી જુઓને ?' પરમહંસદેવે ઉત્તર આપ્યો કે 'તમે પંડિત મઝને આવી વાત શા ચાહ બોલો છો ? જે મન અધિરાનંદને આપ્યું છે, તેને ત્યાંથી ખેંચીને આ દોઝમાંથીના બોખા ઉપર જમાવવું ?' પંડિતનું નિરુત્તર થઈ ગયા; પરંતુ વિવેકાનંદ વગેરે સહતો તો હા પાડીને લેશ કે 'જમારી ખાતર આપે દુઃખ દૂર કરવુંજ પડશે.' પરમહંસદેવે એમને કહ્યું કે 'દુઃખ મટાડવું ન મટાડવું એ માને હાય છે. શું દોઝ જોગવવાની મને ઇંછા થાય છે ?' એટલે વિવેકાનંદે કહ્યું કે 'ત્યારે માને કહો કે દોઝ મટાડી દે.' પરમહંસદેવે કહ્યું કે 'તુંજ એ પ્રમાણે કહી જાણે. આ મુખે તો એ વાત નીકળશે નહિ.' શુરભાજ શિષ્યો છોડે એવા નહોતા. એમણે અતિશય આમહ કયો, ત્યારે પરમહંસદેવે કહ્યું કે 'હીક, કહી જોઈશ.' બીજે દિવસે વિવેકાનંદના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પરમહંસદેવે જણાવ્યું કે 'મેં માને કહી જોયું કે આ દહંવાળા મળામાંથી ખાતાં તને દુઃખ થતું હશે; ત્યારે માએ તને બતાવીને કહ્યું કે એના મુખ-વડે હું ખાઈશ.'

૧૪૫-સરદાર ગ્રેન્ટની ડેંડી બુદ્ધિ અને અડગ ધારણા

અમેરિકામાં એક વાર લશ્કરી જગ્યાએ યોડા ઉપરથી પડ્યાને સરદાર ગ્રેન્ટને યોડોજ વખત થયો હતો, એવામાં બીજા સ્થળના લશ્કરની સરદારી લેવાનો હુકમ તેને મળ્યો. શત્રુપક્ષનો ત્યાં એવો સખત ઘેરા હતો કે, તે યોડા દિવસમાંજ શરણે વ્યથ એવો સંભવ હતો. સત્રે દુરમનની ઊવણીની તાપણીઓથી આજુબાજુની ટેકરીઓ અગ્રહણી રહી હતી. સરસામાન લઈ જવા લાવવાનો વ્યવહાર તોડી નાખવામાં આવ્યો હતો. જનરલ ગ્રેન્ટને

ઘરઘ ઘણું થતું હતું; છતાં પણ તેણે લડાઈની તે નવી જગા ઉપર પોતાને લઈ જવાનો હુકમ આપ્યો.

નદીમાં વહાણો ઉપર તથા જંગલમાં માઈલના માઈલ ઘોડા ઉપર, ડાબી-માં અને છેવટે શહેરમાં ચાર માણસની ખાંધ ઉપર તેને તે સ્થળે લઈ જવામાં આવ્યો. એકદમ વસ્તુસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ. નિપુણ નર આવી પહોંચેલો સાંભળીને તેના બળની અસર લશ્કરને થઈ. તે ઘોડા ઉપર ચઢી શકે તે પહેલાં તો તેણે લશ્કરને આગળ ધસવાની આજ્ઞા આપી. ઇચ્છે ઇચ્છે જમીન માટે હુશ્મનો લડયા; છતાં થોડા વખતમાં આબુખાબુની ટેકરીઓ યુનિયનના સૈનિકોએ લીધી. આ કાંઈ નસીબની વાત નહોતી, આ કાંઈ પ્રારબ્ધતું પરિણામ નહોતું; પરંતુ ધવાયલા સરદાર ગ્રેન્ટની ઉંડી બુદ્ધિ અને અડગ ધારણાનું તે પરિણામ હતું. (“આગળ ધસો” માંથી)

૧૪૬-રામ રાણે તેને કોણ ચાણે?

છેલ્લા જર્મન યુદ્ધસમયે પોતાનો પરાજય પાસે દેખાવા માંડ્યો, ત્યારે જર્મનોએ પાછા હઠતાં અનેક નગરોનો નાશ કર્યો હતો. એમના ત્રાસથી હુખી થઈને એક વખત એક ગામના બધા લોકો નાસી ગયા. આગ અને લાંગતોડથી નાશ પામેલા એક નગરમાં અંગ્રેજ સૈનિકોએ જોયું કે, એક નિર્દોષ બાળક એકલું ઘસઘસાટ નિદ્રા લઈ રહ્યું છે. આખું નગર પાયમાલ થયું, બધા ભયભીત થઈને નાસી ગયા અને આ દૂધ પીતું બાળક એકલું બચી ગયું; માટે એમાં જરૂર પ્રભુનું જ વિધાન હશે, એમ ધારીને એ દયાળુ અંગ્રેજોએ તેને ઉપાડી લીધું અને પોતાની સાથે રાખ્યું. અતિગ્રેમથી તેઓ એને લઈને ઘાસની પથારીમાં સૂતા હતા, એવામાં પાછલી રાત્રે જર્મનોના ગોળા પાછા છૂટયા. પેલા બે અંગ્રેજો ઉડી ગયા, તેમના હાથપગ પણ વીખરાઈ ગયા; પણ પેલું બાળક જ્યાં સૂતું હતું, ત્યાંજ સહીસલામત દ્વાર નિદ્રામાં પડ્યું હતું. સવારે બીજા સૈનિકો આવ્યા. તેમણે એને ઉપાડી લીધું અને પાલનપોષણ કર્યું.

આ ભગવાનની અપૂર્વ લીલા નહિ તો બીજું શું ?

૧૪૭-કળાદક્રપિનો ત્યાગ

૦

જેહુતો ખેતરનો પાક લણીને લઈ જાય, ત્યારપછી જે કણ પડ્યા હોય તે વીણી લઈ તે ઉપર મહર્ષિ કણાદ ગુજરાન ચલાવતા; એથીજ એમનું નામ કણાદ પડ્યું હતું. એવી રીતે એ સાદા અને સૂક્ષ્મ લોભનનો આહાર કરીને એમણે વૈશેષિક દર્શન લખ્યું હતું. એક દિવસ એ રાત્ર્યના રાત્રને ખગર પડી દે, એની હદના જંગલમાં એક મહાવિદ્વાન ઋષિ કુત્ર ખેતરમાંના દાણા વીણીને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. રાત્રએ પુષ્કળ દ્રવ્ય લઈને પોતાના અમલ-દારોને એ ઋષિની સેવામાં મોકલ્યા. ઋષિ એ વખતે સમાધિમાં હતા. એમણે નેત્ર ખોલતાંવાર રાત્રના અમલદારોને જોયા અને એમના આવવાનો ઉદ્દેશ પણ પૂછપાછ કરતાં જણાવ્યો. નિર્લોભ ઋષિએ કહ્યું કે 'તમારા રાત્રએ મોકલેલું આ ધન કોઈ ગરીબને આપી દો.' અમલદારને એ વાક્ય સાંભળીને આશ્ચર્ય થયું કે, પોતે તો એક લંગોટીસોર છે, કણ વીણીને પેટ ભરે છે અને ગરીબની વાતો કરે છે. એમના કરતાં તે વળી વધારે ગરીબ કોણ હશે? એમણે જઈને રાત્રને એ સમાચાર કહ્યા. રાત્રએ સલાહરીને સલાહદોની સલાહ લીધી. કોઈએ કહ્યું કે 'આપના દરબજાને છાલે એવો એ સરપાવ નહોતો.' રાત્રએ ખીણ વાર ખમણું ધન લઈને કારભારીને મોકલ્યા. એ વખતે પણ ઋષિએ જોઈ ઉત્તર આપ્યો કે, કોઈ દીન-દરિદ્રને એ ધન આપી દેજો. હવે તો રાત્ર સાહેબ પોતેજ એથી યોગ્યું ધન તથા શાલ-હુશાલા વગેરે લઈને મહર્ષિ કણાદની સેવામાં ઉપરિચિત થયા અને એનો સ્વીકાર કરવાને નમ્રતા-પૂર્વક વિનંતિ કરી; પરંતુ નિરુદ્ધ ઋષિએ પુનઃ કહ્યું કે 'કોઈ કંગાલનેજ આ ધન આપી દો.' રાત્રએ હાથ જોડીને કહ્યું કે 'મહાત્મા! અપરાધ ક્ષમા કરશો. મને આશ્ચર્ય થાય છે કે, આપના પોતાના અંગ ઉપર એક લંગોટીમાત્ર છે, છતાં આપ કહો છો કે આ ધન કોઈ ગરીબને આપી દો. મને તો આપના કરતાં વધારે કંગાલ કોઈ જણાતું નથી.' મહાત્માએ વધારે દલીલ ન કરતાં કહ્યું કે 'કોઈ કંગાલને આ ધન આપી દો.' રાત્ર લાચાર થઈને મહેલ તરફ પાછો ફર્યો અને રાત્રે પોતાની મહારાણીને એ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. રાણી સમજી હતી. એણે પતિને દપકો આપ્યો કે, એવા તત્ત્વજ્ઞાની મહાત્મા પાસે દ્રવ્ય અને સરપાવ લઈ જવામાં આપે મોટી ભૂલ કરી છે. ત્યાં આગળજઈને તો કોઈ એવી રસાયનવિદ્યા શીખી આવે કે જેથી અનેક ગરીબોનું કલ્યાણ થાય. હમણાંજ તમે એ ઋષિની પાસે જાઓ.

પત્નીની સલાહ માનીને રાત્ર રાતોરાત ઋષિની કુંપડીમાં ગયો અને

એમના નારાયણ પદને સીનના પૂતકે કહ્યું કે 'મહારાજ ! હું આપને માથામાં નિવડવો લાલચ બનાવતો હતો, એ મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. આપ મને એક દોષ સ્વાયંવિદ્યા બનાવે, કે જેથી મારા સત્યના સીન તોડાતું પાલન થાય.' મહારાજે પૂછ્યું કે 'સત્ય ! હું દિવસે પણ તારે મેર કહી આવ્યો નથી અને આજ અર્ધરાત્રિએ તું મારી દુરિશમાં આવીને બીજા માગી રહ્યો છે. કહે હવે કંજાલ દોષુડી તું કે 'હું' કે 'સત્ય'ને ફરીથી ક્ષમા માગી, એટલે કષિએ તેને માથે લાયક મૂકીને પ્રહરિવાનો ઉપદેશ આપ્યો અને કહ્યું કે 'એજ ખરું સ્વાયંવન છે. આ પ્રહરિવાદૂતી સ્વાયંવ દોષ' અને સુખર્ષ બનાવી દે, તેમ નરને નારાયણ બનાવી દે છે. જા, જઈને તારા સત્યમાં પ્રહરિવાનો પ્રચાર કર.

૧૪૮-રાનડેનો ઇન્દ્રિયાનિમ્મ

એક દિવસે રાનડેને એમના મિત્ર નારાયણભાઈ દાંડેકરે પોતાના બગીચામાંથી આકુસ તથા પાયરીની ઢેરીઓ મોકલાવી અને લખ્યું કે 'મેં મારે હાથે વાવેલાં ઝાડનાં આ ફળ હોવાથી આપ એમાંની થોડી પણ ઢેરીઓ ખાશો તો મને ઘણું આનંદ થશે.' એ ઢેરીઓમાંથી એક ઢેરી લઈ તેના કંકડા એક રકાળીમાં મૂકી રમાળાઈને ખાવા આપ્યા. લોજન કર્યા પછી રાનડેએ એમાંથી એક ફાડ ખાધી અને ઢેરીના સ્વાદનાં ઘણું વખાણ કરી કહ્યું કે 'તમે ખાઓ અને નોકરોને પણ આપજો હોં.' એમ કહી રકાળીમાંથી બીજા એક કંકડો લઈ રકાળી ખસેડી મૂકી. એ જોઈ રમાળાઈને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું અને કહ્યું કે 'ઢેરી ન લાવતી હોય એવું તો લાગ્યેજ દોષ હશે.' રાનડેએ કહ્યું કે 'મને પણ એ ગમી છે. મેં પણ એના બે કંકડા તો ખાધા છે ની!'

રમાળાઈએ કહ્યું કે "આશ્ચર્ય તો એજ છે ને ! ઢેરી જેવી ચીજ પચવામાં

x 'પ્રહરિવાનો પ્રચાર' એનો અર્થ અત્યારે જેમ લાલના શુષ્ક વેદાંતીઓ પોતાનાં આચરણ પામર વિપત્તિ જેવાં હોવા છતાં 'તત્ત્વમસિં'ને 'અહ' પ્રહારિમ' જેવાં મહાવાક્યો ઉપદેશ કરે છે, અને તેમ કરીને બીજાઓમાં પણ પોતાનું પામર વિપત્તિપણુંજ વધારે છે, તેવા નહિ સમજતાં પ્રહરિવાનું દ્વાર અથવા અધિકાર મેળવવા માટે જે ઉત્તમ ગુણ-કર્મની આવશ્યકતા છે, તેનોજ પ્રચાર જરૂરી સમજવો જોઈએ; 'કર્મયોગ' અથવા 'પૂર્ણ' નિષ્કામલાભે લોકસેવાનું પહેલું પગથીયું પણ તે પછીજ પ્રાપ્ત થાય છે.

આર નથી. નાગિયન પણ આવી નથી છે. કેનીઓ પણ કિલ્લમ ને અને મિત્રને સ્વામી કોમપૂર્ણ છે. આવી છે; છતાં આપે ને ન કહ્યા કેમ કહેવા ને આ વાત નથી આપા હોત તો કેવું મારું થાય ને મેં ત્યારે કાપાને માથે આવી, ત્યારે મને તો મોતું લાગ્યું હતું કે, મને જોઈ શકે પણ માર્યો.”

કાનરેએ કહ્યું કે “હજી બદલે પણ મારું છે; મારે મેં ને કહ્યું રહેતા કીપું છે. તું પણ અને છે. કાંઈએને આપ. મારે એ છે. હોત તો ને કહ્યા વખતે ખાઈ શકતા; પણ આજ હજીની પછીના હજી એ. એ નિમે અત્યારે મને કોઈ વાત ચાલે આપે છે તે કહું છું. નનપણમાં મને મુનપણમાં બજના દના, ત્યારે હજીસવામીમાં કીંગોટેની વાતમાં રહેતા દના. અમારી પઠોચમાં માયરે નાથે એક મિત્ર તેની માવાસલિત રહેતા દતો. મેમનું કુટુંબ પદેતાં મળી સંપત્તિવાળું હતું. તે લોકો આપેલ-પાંચેલ દના; પણ હવે એમની સિમિતિ એવી સારી નહોતી. પિતાના મૃત્યુ પછી માયરેવનું ઈનામી મામ આલસા મળે ‘મૃત્યુ’ હતું અને પચીસ-ત્રીસ રૂપિયાની રકાતરમીપ મળતી તે ઉપર મા-કીકરા બનેને શુજરાન ચલાવવું પડતું.”

એ બાઈએ પહેલાં શુખ લોગળું હતું, એટલે આ સિમિતિ તેને દુઃખમય લાગતી. એ કાઈ દિવસ તેનો ઓકડો શાક ન લાવે તો મળી શરૂએ થતી અને અમારા દેખતાં મોટેથી બોલતી કે “મારી હજી મળી ચડોરી થઈ ગઈ છે. હું એને ધણું કહું છું” કે સાત-આઠ શાક, સાત-આઠ રાઈતાં તથા બે-ત્રણ પકવાણથી પીરસેલી ધાળીઓ તથા ધી, ખીર, મઠા વગેરેથી ભરપૂર વાડકાઓ મળતા, તે દિવસ હવે જતા રહ્યા છે. તે ચાલ કરવાથી શું લાભ? પણ ચાર-પાંચ વાનીઓ જનાવ્યા વગર ચાલતું નથી અને આ ઓકડાને તો શાક લાવવાનો પણ કંટાળો! એને શાક વગર આવે છે, પણ મારે ચાલતું નથી.” આ ઉપરથી મેં ચાર બો કાઢ્યો કે, હજીને વજ્ર ન રાખીએ તો તે મળી જતી જાય છે અને નળાળા દિવસમાં આપણી આસા માનતી નથી; માટે માણસે એવી ટેવો પાડવી કે જે ગમે તેવી સિમિતિમાં નથી શકે. એથી ગમે તેવી ખરાબ દશા પણ દુઃખકારક લાગતી નથી. દરેક માણસે, જેમ જેમ વૃદ્ધ થતો જાય અને સમજશક્તિ વધતી જાય, તેમ તેમ પશુવૃત્તિ જોઈ કરવા અને દેવી ગુણ વધારવા તરફ લક્ષ્ય આપવું જોઈએ. સારી ટેવને સાધતાં ઘણું કष्ट પડે છે, માટે તેને મદદ કરવા સારૂ આપણે પદ્ય ચોરા ઘણા નિયમ તો બાંધવાનું જોઈએ.

ભાગ્યવાન અધિકારી પુરુષો તો સખ્ય નિયમો પાળે છે તથા યોગસાધન

१५०-एक विद्यमान युवकनो वीरोचित आपभोग.

ત્રાવણકોર રાજ્યમાં તોરૂર નામના એક ગામમાં એક શાહુકારના હાથીને
 ઘડને માવત ચાલ્યો જતો હતો. એવામાં હાથી કોઈક કારણથી મદોન્મત
 થયો. માવત બાઈ નારણ નાયરે તેને હાથ કરવા પોતાથી બનતી દરેક બાજુ
 એલી, પણ હાથી હાથ રહી ચડ્યો નહિ અને તે આવેશમાં આવી જઈ માવ-
 તબાઈને પીઠ નીચે ઢંત્રણ ભારી પછાડ્યો અને નાહો દેવશાત્ તેનું
 મરણ થયું નહિ. લગભગ ત્રણ-ચાર માઈલને છેટે ચરેટલા ગામની ઈશ્વિતાલ-
 માં તેને લઈ જવામાં આવ્યો. દાકતરે તપાસતાં જણાવ્યું કે જ્યાં ઢંત્રણ લાગેલા
 હતા ત્યાંથી માંસ સાથે લોહી પહોં રહ્યું હતું. એ કોઈ જીવતા માણસનું સવા રતલ
 માંસ મળે અને તે તેમાં નાખી શીવવામાં આવે, તોજ માવત બાઈ નારણ
 નાયરની છંદગી બચે, એમ કહેવામાં આવ્યું. ચરેટલા તેમજ અડખે પડખેનાં
 ગામોમાં આ વાત વાયુવેગે પ્રસરી ગઈ; પરંતુ આવો આત્મલોગ આપવા
 કુટુંબમાંથી પણ કોઈ બહાર પડ્યું નહિ. પાનાવલી ગામના રહીશ અને
 શ્રીમંત કુટુંબના બાઈ કન્નાદકૃષ્ણ નાયર, કે જેઓ ગાંધીજીના અનુયાયી છે,
 તેમના કાને આ વાત આવી અને તેજ વખતે તેયાર થઈ તેઓ ચરેટલા ગયા
 ત્યાં પોતાનું માંસ દેવા દાકતર સાહેબને તૈયારી બતાવી અને તે સુજળ ધણું
 કાલ લોગવી સંવા રતલ માંસ કાંઈ પણ લાભવગર દેવામાં આવ્યું (જાંગમાંથી
 કાઢવામાં આવ્યું) અને તે માટે લગભગ એક માસ ઈશ્વિતાલમાં રહેવું
 પડ્યું. આત્મબલિદાનના ખરા અંતઃકરણના પ્રયોગથી બન્નેની છંદગી બચી.
 તેમાં ઈશ્વરનો પૂરતો હાથ હોવા સાથે બાઈ શ્રી કૃષ્ણ નાયરને જેટલો ધન્યવાદ
 દઈએ તેટલો એણે છે.

કેસારકૃષ્ણ નાયરના ઉમદા આયોગ માટે આખા સંસારે તેમને ધન્ય-
વાદ આપવો ઘટે છે. એમની વાતથી મહાભારત કાળના મહાત્માઓ યાદ
આવે છે, કે જોએએ માનવજાતિની સેવાયે પોતાના હૃદયને જોખમમાં મૂકતાં
કદી પાછી પાની કરી નથી.

(તા-પ-૬-૧૬૨૬ના 'નવજીવન'માંથી)

૧૫૨-સર ધોમસ મોરનો અદલ ન્યાય

સર ધોમસ મોર આજે દિવસ કામકાજમાં કે પ્રજાની ઉપાસનામાં નિ-
મમ રહેતા. નવરા બેસવાની કુદચ્છ એમને બાગ્યેજ મળતી; પરંતુ એક દિ-
વસે દેવસંયોગે એમને નવરા બેઠેલા એકને એમના એક જમાઈએ હસતે
હસતે વાત છેડી કે “ન્યાયે આપની જેઠે એક ધર્મગુરુ પણ મોટો દોડા ઉપર
હતા, ત્યારે તેથી કંઈને એમના ધરના દરવાજા મુઢાને ધણા લાભ પહોંચતો હતો;
(એનો ભાવાર્થ એ હતો કે, હું આપનો જમાઈ છું, રાત્રિદિવસ આપની સેવા કરે છું,
પણ આપની મારફત મને કાંઈ લાભ મળતો નથી;) પરંતુ આપ રાત્રિદિવસ
ન્યાયના દરવાજા ખુલ્લા રાખો છો અને ગરીબ કે ધનવાનની અંશ હરધરી
આંમળવા તૈયાર રહો છો, તેથી તો કાંઈને કયોજ લાભ પહોંચતો નથી. આપનો
એ ગુણ ધણો પ્રશંસાપાત્ર હશે, પણ એથી આપનાં સંતાનોને મુઢાં લાભ ન
થાય એ શા કામનું?” એ વખતે એ અનુભવી ટાંડં ચેન્સેલરે ઉત્તર આપ્યો કે
“તમારો ભાવ હું સમજી શકું છું. હું તમારા ઉપર ચીઠાતો નથી, પણ
તમે મારે મનથી છોકરાસમાન છો, એટલે જે વાત સ્પષ્ટ કરું છું. તે એ કે,
તમારે અથવા તમારા કોઈ ભત્રાને મારી મદદની જરૂર હોય તો હું સલાહ-
સૂચનાથી તેમજ બીજી કંટકીક રીતે એમને મદદ કરી શકું; પરંતુ એથી
વધારે-પક્ષપાતના રૂપમાં-તો હું કંઈજ ન કરી શકું. મારા હિકરા હું તમને
ખાત્રી આપું છું કે, જન્મે પક્ષકારો મારે હાથે ન્યાય કરાવવાનું જ પસંદ
કરે, ત્યાં પછી મારા પિતા એકે તરફ હોય અને અધમમાં અધમ માણસ બીજી
તરફ હોવા છતાં એનો પક્ષ બ્યાજબી હોય તો તો એ પૂરત્ય પિતાની મુઢાં
જરા પણ શરમ નહિ રાખતાં હું જેવા અધમાધમ માણસનીજ તરફેણ-
માં ફેંસલો આપું.”

આ ઉપરથી જણાય છે કે, એક ગૃહસ્થાશ્રમીતરીકે કુટુંબીઓને બ્યા-
જબી મદદ આપવા એ તૈયાર રહેતા; પરંતુ ન્યાયના માર્ગમાંથી કદી પણ
ચળતા નહિ. એક વખત એમના એક બીજા જમાઈ માસ્તર હેરોનનો મુકદ્દમો
એમની કચેરીમાં આગ્યો, ત્યારે એનો પક્ષ બૂઠો લાગ્યાથી એમણે તરતજ
એની વિરુદ્ધમાં હુકમનામું કરી આપ્યું.

૧૫૧-સર થોમસ મોરનું સ્વસંતાનોને ઉત્તમ શિક્ષણ

સર થોમસ મોર ૧૬ મા સેકામાં ઇંગ્લેંડમાં એક પ્રસિદ્ધ પુરુષ થઇ ગયા છે. એ ઘણા વિદ્વાન અને ધાર્મિક પ્રકૃતિના પુરુષ હતા. પોતાની વિદ્યાના બળે તેઓ લોર્ડ એન્ગેલરના પ્રતિષ્ઠિત પદે પહોંચ્યા હતા. એમનું ગૃહજીવન ઘણું પવિત્ર હતું. સવાર-સાંજ એમનો ઘણાખરો સમય દેવળમાં જવામાં, ઇશ્વરની ઉપાસનામાં, લગ્ન ગાવામાં તથા ધાર્મિક ગ્રંથો વાંચીને વિચારવામાં જતો. પોતાની પત્ની તથા બાળકોને પણ ઉપાસના અને લગ્નોમાં સાથે રાખતા કે તેમના હૃદય ઉપર ધર્મના ઉંડા સંસ્કાર પડે, બાળકોને આ દ્વાની દુનિયાનો મોહ ઓછો થાય, સંસારની લાલચોમાં પડતાં તેઓ અટકે અને દિવ્ય જીવન તથા સ્વર્ગીય સુખની અભિલાષા ઉત્પન્ન થાય. તેટલા સાફ એમને એકાંતમાં બેસાડીને બોધ આપતા કે “છોકરાઓ ! તમે સ્વર્ગમાં જાઓ, એમાં કંઈ બહુ નવાઈની વાત નથી; કેમકે આ ઘરમાં તમને બધાં સારી શિખા-મળી આપે છે. તમે જુઓ છો કે, સદ્ગુણી માણસોને ઇનામ મળે છે અને દુરાચારીઓને સજા થાય છે. તમને તો જખરદસ્તીથી સ્વર્ગના માર્ગ તરફ લઈ જવામાં આવે છે; પરંતુ તમે એવા સંયોગોમાં રહેતા હો કે સારો ઉપદેશ આપનાર કોઈ ન હોય, કોઈ પણ તમારી આગળ સાફ દર્શાવે રહ્યું ન કરતું હોય, ધર્માત્માઓને દુઃખી થતાં અને પાપાચારીઓને અમન-અમનમાં લહેર ઉડાવતાં જોતા હો, એમ છતાં પણ તમે ઇશ્વરના ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા રાખીને જીવને જોખને પણ સત્ય અને દયા વગેરે સદ્ગુણોને વળગી રહો, તો પ્રભુ પણ તમારી ખાતરીઓ દરજીબદાર કરીને તમને માફી આપશે અને તમને સારા માણસમાં ગણશે.”

આ શિક્ષણની અસર તેમનાં સંતાન ઉપર ઘણી સારી થઈ હતી.*

(વિદિયમ નોપરફ્ટન ‘સર થોમસ મોરના અરિત્ર’માંથી)

* પાંચતર વર્ષની વયે પછી તે દારે તે ઉત્તમ વિચાર અને આચાર પોતાની સંતાનોમાં કેવા રીતે ફેલાઈ ગયે છે, તે આ દર્શાવ ઉપરથી તમે પણ જાણી શકો છો.

૧૫૨-સર થામસ મોરનો અદલ ન્યાય

સર થામસ મોર આખો દિવસ કામકાજમાં કે પ્રભુની ઉપાસનામાં નિ-
 મગ્ન રહેતા. નવરા બેસવાની કુરસદ એમને લાગ્યેજ નહોતી; પરંતુ એક દિ-
 વસે દેવસંયોગે એમને નવરા બેઠેલા બોધને એમના એક જમાઇએ હસતે
 હસતે વાત છેડી કે “ત્યારે આપની પેઠે એક ધર્મશુભ પક્ષ મહોટા હોવા ઉપર
 હતા, ત્યારે તેથી કરીને એમના ઘરના દરવાજા સુદાને ઘણો લાભ પહોંચતો હતો;
 (એનો ભાવાર્થ એ હતો કે, હું આપનો જમાઇ છું. રાત્રિદિવસ આપની સેવા કરું છું,
 પણ આપની મારફત મને કાંઈ લાભ મળતો નથી;) પરંતુ આપ રાત્રિદિવસ
 ન્યાયના દરવાજા સુદા રાખો છો અને ગરીબ કે પધનેવાનની અંદર હરબંદી
 સ્થાપિત તૈયાર રહો છો, તેથી તો કાંઈને કશોજ લાભ પહોંચતો નથી. આપનો
 એ શુભ ઘણો પ્રશંસાપાત્ર હશે, પણ એથી આપનાં સંતાનોને સુદાં લાભ ન
 થાય એ શા કામનું?” એ વખતે એ અનુભવી લોહ એસેલરે ઉત્તર આપ્યો કે
 “તમારો ભાવ હું સમજી શકું છું. હું તમારા ઉપર ચીઠાતો નથી, પણ
 તમે મારે મનથી છોકરાસમાન છો, એટલે એ વાત સ્પષ્ટ કરું છું. તે એ કે,
 તમારે અથવા તમારા કોઈ ભિંતને મારી મદદની જરૂર હોય તો હું સલાહ-
 સૂચનાથી તેમજ બીજા કંટલીક રીતે એમને મદદ કરી શકું; પરંતુ એથી
 વધારે-પક્ષપાતના રૂપમાં-તો હું કશુંજ ન કરી શકું. મારા દિકરા હું તમને
 ખાતરી આપું છું કે, જાને પક્ષકારો મારે હોય ન્યાય કરાવવાનુંજ પસંદ
 કરે, ત્યાં પછી મારા પિતા એક તરફ હોય અને અધમમાં અધમ માણસ બીજા
 તરફ હોવા છતાં એનો પક્ષ બ્યાજબી હોય તો તો એ પૂજ્ય પિતાની સુદાં
 જરા પણ શરમ નહિ રાખતાં હું પેલા અધમાધમ માણસનીજ તરફ જુ-
 માં ફેંસલો આપું.”

આ ઉપરથી જણાય છે કે, એક મૃદુસ્થાશ્રમીતરીકે કુટુંબીઓને બ્યા-
 જબી મદદ આપવા એ તૈયાર રહેતા; પરંતુ ન્યાયના માર્ગમાંથી કરી પણ
 સળતા નહિ. એક વખત એમના એક બીજા જમાઇ માસ્તર હેડેનનો મુકદ્દમા
 એમની કચેરીમાં આવ્યો, ત્યારે એનો પક્ષ બૃહો લાગ્યાથી એમણે તરતજ
 એની વિરુદ્ધમાં દુકમનામું કરી આપ્યું.

૧૫૩-સર થોમસ મોરનો ધર્મમાં અડગ વિશ્વાસ

ઈ.સ. ના સોળમા સૈકાના આરંભમાં ઇંગ્લેંડમાં આઠમા હેન્રીના રાજ્યમાં ધાર્મિક અને સામાજિક સુધારા તથા વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યના વિચારોનો ઉદય થયો હતો. પોપની સત્તાવિરુદ્ધ માર્ટિન લ્યૂથર નામના સુધારકે તીવ્ર આંદોલન શરૂ કર્યું હતું. રાજા નવા દળના પક્ષમાં હતો. પોપની સત્તા રાજા પોતાના હાથમાં લેવા માગતો હતો. રાજાએ સર થોમસ મોરને પોતાના પક્ષમાં લેવાને ઘણાંયે પ્રયત્ન કર્યો, પણ ધાર્મિક સત્તા રાજાના હાથમાં આવે એ તેને પસંદ નહિ હોવાથી એણે સંમતિ આપી નહિ. એ મતલેદને લીધે એ વડા ન્યાયાધીશને રાજીનામું આપવું પડ્યું. એ સમયે રાજ્યમાં પણ ખીણ ઉથલપાથલો થઈ હતી. પાર્લામેન્ટે એ ગાદીના વારસાનો નવો કાયદો પસાર કર્યો હતો, જેમાં એન બુલીન નામની સ્ત્રીની સંતતિને ગાદીની હક્કદાર ગણવામાં આવી હતી અને રાણી કેથેરાઇન સાથે સ્વર્ગવાસી રાજાના લગ્નને ગેરકાયદેસર ગણી કુમારી મેરીનો ગાદી ઉપરનો હક્ક રદ કરવામાં આવ્યો હતો. બધા અમલદારોને એ બંને ઠરાવને સંમતિ આપવાની તથા એ કાયદાનું પાલન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાની ફરજ પાડવામાં આવી. થોમસ મોરે એ વાતનો સ્વીકાર કર્યો કે, રાજગાદીનો હક્કદાર ભવિષ્યમાં કોણ છે એ નક્કી કરવાનો પાર્લામેન્ટને હક્ક છે; પરંતુ કેથેરાઇન સાથેનું સ્વર્ગસ્થ રાજાનું લગ્ન ગેરકાયદેસર હતું, એ વાતનો સ્વીકાર કરવાની એમણે સાફ ના કહી. આ કારણને લીધે રાજા અપ્રસન્ન થયો અને એને કેદખાનામાં એકલવામાં આવ્યો. લંડનના કારાગૃહની એ સમયે ઘણી હુદ્ડશા હતી. અપાર સુખ-સમૃદ્ધિમાં ઉછરેલા એ અમલદારના કંઈનો પાર નહોતો. પોતાના વિચાર બદલીને રાજાના પક્ષમાં જાય તો સુખ, સમૃદ્ધિ અને સન્માન ફરીથી પ્રાપ્ત થાય એમ હતું. અનેક સગાં-સંબંધીઓ તરફથી એમને એવી સલાહ પણ મળતી. એક વખત એમની પ્રિય કન્યા માર્ગારેટ અમલદારોની રજા લઈને પિતાને કારાગૃહમાં મળવા ગઈ હતી. એ વખતે પોતાના છુટકારાનો વિષય નીકળતાં એમણે કહ્યું હતું કે “હું જાતું છું” કે, હું નિર્દોષ છું” કે, હું પણ જાતના અપરાધવગર છું” એવી કેદ કરાવેા છું, તો પ્રભુજી મને ચિંતાસુત્ર કરશે. હું કણ્ઠર પણ એવું નથી માનતો કે, આ કારાગૃહ મારા ઘર કરતાં વધારે ખરાબ છે. હું તો એમ ધારું છું કે, પ્રભુ નિત્ય મને પોતાના

ખોળામાં બેસાડીને લાડ લડાવી રહ્યા છે. આવી રીતે દુઃખના સમયમાં ધૈર્ય અને પ્રભુ ઉપર અડગ વિશ્વાસ રાખ્યાથી એમણે પૂર્ણ શાંતિ અનુભવી હતી.

એક બીજો પ્રશ્ન એમની પત્ની તથા કન્યા જન્મે એમને મળતા સાહે ગયાં. કન્યા તો પિતાના ઉચ્ચ વિચારોથી પરિચિત થઈ ગઈ હતી. અને એના પોતાના વિચારો પણ એવાજ થઈ ગયા હતા; પરંતુ લેડી મોર પતિની અત્યંત સ્તીનદશા જોઈને ગદગદ થઈ ગયાં. એમણે દૈવ્ય પીંગળી ગયું. સ્નેહવશ થઈ એમણે પતિને કહ્યું કે “સ્વામીનાથ ! આપની આવી દુર્દશા ! ! આજો સંસાર આપને અત્યારસુધી સૌથી વધારે બુદ્ધિમાન પુરુષ મણતો આવ્યો છે અને આપ છઠ્ઠામાં આવીને એવી મૂર્ખતા કરી રહ્યા છો કે, આવા ગંદા સંધારા કારાગૃહમાં પડ્યા રહેવું પડે છે. ઉંદર અડીઆં હોડાહોડ કરી રહ્યા છે, કોઈ પણ જાતનો આરામ નથી, બીજા બધા પાદરીઓ અને વિદ્વાનોએ જે કામ કર્યું છે તે આપે પણ કર્યું હોત તો આપ સ્વતંત્ર જનીને રાજ તથા પાર્લામેન્ટની કૃપા સંપાદન કરીને સુખ અને વૈભવમાં જીવન ગાળતા હોત. એક્સપ્રીઆમાં તમારી કેવી ભથ્થ હવેલી છે ! આપની કેવી વિશાળ લાઇબ્રેરી અને સુંદર બગીચા વગેરે છે ! પત્ની અને આજ્ઞાકારી સંતાનોના સમાગમમાં આપનો સમય કેટલા બધા આનંદમાં વ્યતીત થાત !”

પત્નીના બધા ઉભરા નીકળી જવા દીધા પછી તેમણે શાંતચિત્તે પૂછ્યું કે “વહાલી ! આ કારાગૃહ પછુ શું આપણી હવેલી જેટલુંજ પ્રભુના હરખારની નજીક નથી ?”

૧૫૪-સાચા સંતો દુઃખને સ્વર્ગનો માર્ગ ગણે છે.

હાર ધામસ મોરના કુદુંબમાં એમનાં પત્ની કે કોઈ બાળક માંદું પડતું તો એ હિંમત હારતા નહિ, પણ દર્દીને આશ્વાસન આપતા કે “મખમલની તળાઇઓમાં પડ્યે પડ્યે આપણે સ્વર્ગમાં જવાની આશા ન રાખી શકીએ. સ્વર્ગનો એ ખરો માર્ગજ નથી; કેમકે આપણા મહાન સંતો પણ ધણાં દુઃખ અને સંકટ વેડીને એ માર્ગે પહોંચ્યા હતા. સેવક કાંઈ સ્વામી કરતાં વધારે સુખસગવડની આશા નજ રાખી શકે.” આવી રીતે દુઃખના સમયમાં પ્રભુ ઉપર અડગ અદ્વા રાખવાથી એમને પોતાને તથા દર્દીને શાંતિ વળતી હતી.

૧૫૫-૬૬ એક અંગ્રેજ વાઝાનું સાહસ અને હિંમત

એક ડારલિંગની વાત તો તમે આગળ વાંચી ગયા છે. આજ એવીજ એક બીજી બાબતના પરોપકારાર્થે કરેલા સાહસની વાત કહીશું. એ બાબત પણ લાઇમરોક દીવાદાંડીના રક્ષકની કન્યા હતી. ઈ. સ. ૧૮૫૪ માં એક હોડી એ દીવાદાંડી આગળ ઉઠી પડી. દીવાદાંડીનો રક્ષક ઘર આગળ નહોતો. હોડીમાંથી પડી ગયેલા ચાર જુવાનો સમુદ્રમાં તરફડીયાં મારતા હતા. રક્ષકની પુત્રીએ આ દૃશ્ય જોયું. તેને દયા ઉપજી અને જીવને જોખમે એ યુવકોનું રક્ષણ કરવા સાડ તેણે એક નાની બોટમાં હલેસાં મારતાં જઈ પહોંચીને તેમને બચાવી લીધા. એ દિવસથી એનામાં સાહસ આવ્યું. એની પરોપકારવૃત્તિને ઉત્તેજન મળ્યું. ત્યારપછીનાં ત્રીસ વર્ષમાં જૂદે જૂદે સમયે બીજાં નવ માણસોને તેણે બચાવી લીધાં હતાં. કેઈની પણ મદદવગર આ કામ તેણે કર્યું હતું. તેનામાં જેટલી હિંમત હતી, તેટલીજ હોશિયારી અને સહનશીલતા પણ હતાં.

૧૫૬-૬૬ સારા દાસલાની વીજાઓપર થતી સારી અસર

સાહુ અને પવિત્ર જીવન ગાળનારા મનુષ્યો પોતાના જીવનનું સાર્થક તો કરેજ છે, પણ એમના દાખલાનું અનુકરણ કરીને એમના સમાગમમાં આવનાર અનેક પુરુષો પોતાનું જીવન સુધારી શકે છે.

એક દિવસ એક ધનવાન ધરાની સરદાર, રૂપાટાના એક બાદશાહની સુલાકાતે ગયો. બાદશાહ એ સમયે ઘાસ ઉપર બેઠો હતો. પેલો સરદાર તો બહુ અભિમાની હતો અને પોતાની ઉચ્ચ પદવીનો એને બહુ ગર્વ હતો. એની સેવામાં નોકરો પણ સાથે ગયા હતા. તેઓ પોતાના માલિકને માટે નરમ ગાલીચો પાથરવા લાગ્યા, પણ એ ધરાની સરદારને વિચાર આવ્યો કે ‘રૂપાટાનરેશ ઘાસ ઉપર બેસવામાં સંતોષ માને છે, તો મારે પણ તેના જેવા સાદા ધર્મ જવું જોઈએ.’ એવું વિચારીને એ પણ લીલા ઘાસ ઉપર બેસી ગયો.

(પ્રો. ગુરુચિત ‘મોરલ ઇન્સ્ટ્રક્શન્સ’માંથી)

૧૫૭-ફ્લોરેન્સ નાટિંગેલની પશુપત્યે દયા

એક દિવસ ચોનાના ગામના ખાદરી સાથે ખાત્રિકા ફ્લોરેન્સ ઘોડા ઉપર બેસીને ફરવા જઈ રહી હતી. તે ખાદરીને પશુ અનાથ તથા માંદા લોકોમાંથી અત્યંત દયાની લાગણી હતી અને તે ફ્લોરેન્સની વૃત્તિ અમરતો હતો તેથી તેને તેવાં કાર્યો કરવાને ઉત્તેજન આપતો હતો.

એક દિવસ એણે બન્યું કે, રોજર નામનો એક વૃદ્ધ ભરવાડ તેનાં ઘેટાંનાં ટોળાંને એકઠાં કરતો હતો.

ખાદરીએ ઘોડા ચોલાવીને પૂછ્યું કે “અરે, તારો કુતરો ક્યાં છે ?”

તે બિચારાએ જવાબ દીધો કે “ચેરીના ઠોકરાઓએ તેના તરફ પથરા મારીને તેનો એક પગ લાગી નાખ્યો છે. હવે મને નથી લાગતું કે એ બિચારો કેાંઈ દિવસ સાજો થાય; તેથી હું તો એને ગળે ફાંસો દઈને એની પીડાનો અંત લાવવાનો વિચાર કરું છું.”

ખાદરીની પાસે ઉભેલી બાળા ફ્લોરેન્સે ઝીણું સ્વરે પૂછ્યું “અરે ! બિચારા કેપનો (કુતરાનું નામ) પગ વળી ચાથી ભાગી ગયો ? રોજર ! એને બિચારાને ફાંધક તો ધલાજ કરી બેયો હોય તો ઠીક. મને બેવા તો દે, એ ક્યાં છે ?”

‘બહેન ! તારાથી કાંઈ વળવાનું નથી.’ તે વૃદ્ધ ભરવાડે જવાબ દીધો ‘મારો તો વિચાર આવે એને ગળે ફાંસો દઈને મારી નાખવાનો છે, એટલે એ બિચારો પીડામાંથી તો છુટે. હું તો એને તળેલામાં બાંધીને બહાર નીકળ્યો છું.’

કુતરાને આટલી વેદના થતી સાંભળીને ફ્લોરેન્સને એટલી બધી દયા આવી કે તેણે ફરવા કરવાનું સર્વ એક બાળુએ મૂકી દઈને બારોબાર તે તળેલામાં ગઈ ત્યાં જઈને બેયું તો એ કુતરો તો બિચારો અત્યંત પીડામાં ગરકાવ થઈને પડી રહ્યો હતો. તેણે તેને થોડી વારસુધી તો માથાણુ હાથથી પાળ્યા કર્યું અને લાડથી બોલાવ્યો. એટલાથીજ જાણે એ કુતરાનું અધું હુખ એણે થઈ ગયું હોય, તેમ તેણે આંખ ઉઘી કરીને તેના સામું ઉપકારવૃત્તિથી બેયું. તેણે આખો દિવસ તે કુતરાની પાસે બેસી રહીને ગરમ પાણીનાં પોતાં નીચાવી નીચાવીને શેક કર્યો. છેવટે સંધ્યાકાળે તેના પગનો સાજો ઉતરી ગયો અને તેના મુખ ઉપર હોશિયારી આવી. રોજર તો તેને ફાંસો દેવાનું દોરડું હાથમાં લઈને દિલગીર ચહેરે આવ્યો. આવીને જુએ છે તો કેપને હોશિયાર થયેલો અને પૂછડી હલાવતો બેયો. પોતાના વહાલા કુતરાને સાજો થયેલો બોળે રોજરની ખુશીનો પાર રહ્યો નહિ. એ તો ફ્લોરેન્સને પણ પડી પડીને તેનો ઉપકાર માનવા લાગ્યો.

આટલા સાધારણ બનાવથી ઉછરતી ફ્લોરેન્સના હૃદયમાં એક જીદીજ

લાગણી ઉત્પન્ન થઈ. કુતરાની આંખમાં તેણે એટલી ઉપકારવૃત્તિ જોઈ તેથી તેને લાગ્યું કે, જો મુંગાં પશુ આટલી લાગણી ધરાવી શકે છે તો મનુષ્યનું કાંઈ બહુ કયું હોય તો કેટલું સાફ ! એ દિવસથી એણે ગરીબોની કોઈ ને કોઈ પ્રકારે સેવા કરવાનું આરંભ્યું અને મોટી વયે સેવિકાતરીકે ઘણી પ્રખ્યાતિ મેળવી.

('નાઇટિંગેલ ચરિત્ર'માંથી)

૧૫૮-પ્રાર્થનાદ્વારા પંખ રોગની શાંતિ કે બીજો ઉપાય મળી શકે છે.

પ્રાર્થનાદ્વારા રોગ મટાડવાનો પ્રયોગ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં હાલમાં ચાલવા માંડ્યો છે. આપણે ત્યાં તો એ બહુ પુરાણી રીત છે. સંકટસમયે ઈશ્વરપ્રત્યે સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી, તેનેજ ભરોસે દર્દીને છોડી દેનાર અને આરોગ્ય મેળવનાર અનેક મનુષ્યો છે. સર થોમસ મોરને પણ પ્રભુપ્રત્યે એવીજ અડગ શ્રદ્ધા હતી. એક વખત એમની એક લાડકી કન્યા બહુ સખત માંદી પડી. એને પર-સેવાના ઝેઝેળ છૂટતા હતા. સારામાં સારા દાકતરો તેની માવજતમાં લાગ્યા હતા. તેઓએ પોતાને આવડતા હતા તેટલા બધા ઉપાયો અજમાવ્યા; પરંતુ કેમે કરી તેની નિદ્રાને રોકી શક્યા નહિ. દર્દીની અવસ્થા દિનપ્રતિદિન ખરાબ થતી ગઈ અને દાકતરો તથા સગાં-સંબંધીઓએ આખરે આશા છોડી. સર થોમસ મોરને એ કન્યા ઉપર ઘણેજ પ્રેમ હતો. એમણે લાડથી એનું લાલનપાલન કર્યું હતું. પુત્રીની આવી દશા જોઈને એમનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું અને એના ઉપચાર સાફ અશરણના એકમાત્ર શરણુ શ્રીહરિનું શરણુ લીધું. એમણે નિત્યના અભ્યાસ પ્રમાણે ઉપાસનાશુદ્ધમાં જઈ ઘુંટણીએ પડીને ઊંડા હૃદયથી અશ્રુપૂર્ણ નયને પ્રભુપ્રાર્થના કરી કે 'હે સર્વશક્તિમાન દયાળુ પિતા! તારે માટે અસંભવિત કાંઈજ નથી. તું મારી ઉપાસનાથી પ્રસન્ન થયો હોય તો મારા ઉપર એકજ કૃપા કર અને મારી આ લાડકી બાળકીને બચાવ. મારી આટલી નમ્ર પ્રાર્થના સાંભળ.' થોડી વાર સ્વસ્થ થયા પછી એમના મનમાં અંતર્યામીની-પ્રભુની કૃપાથી એવો વિચાર આવ્યો કે, અમુક ઉપાય અજમાવી જોવાથી એને લાભ થશે. એમણે તરતજ દાકતરોને પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો, એટલે એ લોકોએ કબૂલ કર્યું કે, તમારો વિચાર તદ્દન ખરો છે. દર્દીને બચવાનો એકમાત્ર ઉપાય એ ઉપચારથીજ છે. અત્યારસુધી અમને એનું વિસ્મરણ કેમ થયું, એજ આશ્ચર્ય છે.

એ ઉપચાર તરત જ કરવામાં આવ્યો અને એનું પરિણામ સાફ આંખે જોઈ શકાયું. બધાં ચિંતિતોને કન્યાના ચહેરા ઉપર દેખાવાં શરૂ થઈ ગયાં હતાં, તેની એ ઉપચાર પછી વળતી દશા થઈ. પિતાની સાથા અંતઃકરણની અખંડ પ્રાર્થનાની બાંધે અસર થઈ અને એ કન્યા સાલ-તોલ થઈ ગઈ.

આ ઉદાહરણો આમે એમ કહેવા નથી માગતા કે, મંદવાડમાં હવા અંતરણીય ઉપચારો ન કરવા. હવા આદિ ઉપચારોની સાથે સાથે હર્ષ પોતે તથા તેના સંબંધીઓ પ્રભુ પાસે 'કુઆ' આશીર્વાદ પણ એકાગ્રચિત્તે માગતાં થીએ, એજ અમારો ઉદ્દેશ છે. એવે સમયે જે ચાંતિનું પોતાવરણ પેદા થાય છે, તે હર્ષને સાળ થવામાં ઘણી મદદ કરે છે.

પ્રભુ પોતાના ભક્તોને અવશ્ય સંહાપતા કરે છે.

૧૫૧-ફ્લોરેન્સ નાઈટિંગેલનું મૃત્યુવિષે નિશ્ચિતપણું

હીમિયાના યુદ્ધ વખતે મિસ નાઈટિંગેલ, અનેક અંગ્રેજ સેવિકાઓ-સહિત ધાવણ થયેલા સેનિકોની સેવા કરવા ગયાં હતાં. સીમ્સ્ટપોલોની ફ્રેન્ચ અને ઇંગ્લીશ છાવણીમાં ફર્યા પછી જે કિલ્લાને ઘેરા ધાવ્યો હતો, તે એવા એ અને એમનાં સાથી ગયાં. સારી જગ્યા ચોધીને બધાં ઉભાં રહ્યાં. ત્યાં બંદૂકોનાં ખુદાર થતા હતા.

એટલામાં એક દરવાને આવીને કહ્યું કે, તમે ત્યાંથી ઉતરી જાઓ તો સાફ કેમકે અહીં લોકોને ઉલોલા એશે તો થયુઓ તેમના તરફ બંદૂક ફેરકશે. મિસ નાઈટિંગેલ જરા દર જઇને ઉભાં.

ત્યાંથી સર્વ નિરીક્ષણ કર્યા પછી એથી પણ વધારે ધાસ્તીભરેલી જગ્યાએ જવાની મિસ નાઈટિંગેલે ઇચ્છા બતાવી. પેલા દરવાજા તો ગિચા રાખે ગભરાઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે 'બાઈ સાહેબાં પરમેશ્વર ના કરે ને તમને જો કાંઈ થાય તો માફ નામ બદનામ ન કરશે. હું તો આ સર્વ સાહેબોની સાક્ષી લઇને કહીશ કે, મેં તો પહેલેથીજ ચેતવ્યાં હતાં.'

મિસ નાઈટિંગેલે ઉત્તર આપ્યો કે "બાઈ! મારા યુખ સાથે તો કાંઈ સેંકડો માણસો મરી ગયાં છે. અને કાંઈ એતલોવાની નવાઈ નથી અને તેથીજ હું મૃત્યુથી ડરતી નથી."

(નાઈટિંગેલ અગ્નિમાંથી)

૧૬૦-લાકડીને ગુરુ માની નમસ્કાર કરનાર સંન્યાસી

ઈ. સ. ૧૮૮૬માં હરદ્વારમાં એક વૃદ્ધ સાધુ રહેતા હતા. એ ધણી આનંદી અને મહાત્યાગી હતા. હરદ્વારવાસીઓ તેમના પ્રત્યે ધણી શ્રદ્ધા રાખતા. એ સાધુ દરરોજ પ્રાતઃકાળે સ્નાન કરીને પોતાના આસન ઉપર બિરાજતા અને ગીતાજીની એક ચોપડીને ઉઘાડીને થોડીક વાર જોતા. પછી મનમાં ને મનમાં ઈશ્વરનું ચિંતન કરતા. પ્રભુના એ ચિંતનથી તેમના મનમાં અપૂર્વ શાંતિ ઉત્પન્ન થતી. ત્યારપછી પાસે પડેલી એક લાકડી લઈને માથા સરસી આંખી તેને પ્રણામ કરતા. ત્યારપછી દર્શન કરવા આવનારાઓ સાથે વાર્તાલાપ કરતા. સ્વામી વિવેકાનંદના ગુરુભાઈ શરતમહારાજ એક સમયે તેમની પાસે પહોંચ્યા અને વિનયપૂર્વક પ્રાર્થના કરી કે, મહારાજ! આપના શ્રીમુખે ગીતાની વ્યાખ્યા સાંભળવાની ઈચ્છા છે. સાધુએ સરળ ભાવે સ્પષ્ટ જણાવ્યું કે 'ભાઈ! હું તો મૂર્ખ અને અભણ છું. મને વાંચતાં-લખતાં કાંઈ આવડતું નથી. ગીતા સવળી ક્યાંથી જણાય અને અવળી ક્યાંથી જણાય એનું પણ મને ભાન નથી; છતાં રિવાજને અનુસરીને ગીતાને હાથમાં લઈને એક વાર લક્ષિતપૂર્વક તેનાં દર્શન કરી જાઉં છું. મારા જીવનનો વૃત્તાંત વિદ્યાર્થ છે. બ્રાહ્મણકુળમાં મારો જન્મ થયો હતો. જ્યાં-છોકરાં હતાં, પરંતુ લઈયો-ગણ્યો નહોતો, એટલે રળીને એમનું ભરણપોષણ કરવાની શક્તિ મારામાં નહોતી. ગીતે ઉપાય નહિ સૂઝવાથી મેં ધાડપાડુનો ધંધો શરૂ કર્યો. શરીરગળ ખૂબ હોવાથી લોકોને લૂંટી લેતો. આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ વીતી ગયા. એક દિવસ રાત્રિને સમયે રસ્તામાં લૂંટ પાડવા સાડું બહાર નીકળી પડ્યો, પણ કોઈ વટેમાર્ગી રસ્તામાં મળ્યોજ નહિ. ઘરમાં સ્ત્રી તો છોકરાં ભૂખ્યાં હતાં. આવ કાંઈ મળ્યું હોત તો એમને સાડું લોજનસામગ્રી જાત; પણ હવે તો એમને ભૂખે મરવાનો વારો આવશે, એવા વિચારથી આકુળ-વ્યાકુળ થઈ ગયો. આખરે વિચાર સૂઝ્યો કે, હર એક મહાદેવ મંદિર છે. ત્યાં પૂજની સામગ્રીમાંથી કાંઈ મળી આવશે; અથવા તો કે વસ્તુ પડી હશે તો ઉપાડી લાવીશ. એ આશામાં શિવમંદિરમાં ગયો. ગારણું તોડીને અંદર પેઠો. અધકારમાં ચોતરફ હાથ ફેરવીને ને કશું મળ્યું નહિ. એ વખતે મને બહુજ ગુસ્સો ચઢ્યો અને કોઈ આ લાકડીવડે મહાદેવજીને ખૂબ માર્યા. એ ત્રણ મિનિટ પછી માર

એકદમ વિચાર આંચો કે, અરે ! મેં આ શું કર્યું ? હિંદુ છું અને તેમાંથી વળી બ્રાહ્મણસંતાન ! શિવજીનું ધન લેવું એ પાપ છે, શિવનિર્માલ્ય લૂંટવા આંચો અને તેમાં ન ફાંચો, ત્યારે શિવજીને માયો ! આ બધું પાપ મેં દોને ખાતર કર્યું ? સ્ત્રી-પુત્રને ખાતર ! શું એ બધાં મારા પાપમાં લાગી યશે ? અન્ય નિર્દોષ પ્રકારે હું એમનાં ઘેટ ન ભરી શકત ? વગેરે વગેરે અનેક વિચારો મારા મનમાં એ સમયે આવવા લાગ્યા. એની સાથેજ હૃદયમાં વેરા-ગ્યનો ઉદય થયો. તે સંસારને ખાતર આટલું અધઃપતન થયું, તે સંસારને ધિક્કાર છે, એ લાકડીને લઈને હું ત્યાંથી ચાલ્યો આંચો, ઘેર ન ગયો અને સફુરુની શોધમાં નીકળ્યો. ઉપરે એક સંન્યાસી મળતાં એમની સેવા-સમાગમનો લાભ લીધો અને તે પછી સંન્યાસદીક્ષા લીધી. ત્યારથી મેં ધરનારની કાંઈ બજાર રાખી નથી અને પ્રભુભજનમાં રહું છું. આ લાકડીજ મારો શુરુ છે, કેમકે એજેજ મને સંભાગ દર્શાવ્યો છે અને તેથીજ હું ઘર-રાજ એને પ્રણામ કરું છું. *

૧૬૧-સાચા સાધુમાં ક્ષમા અને ઉદારતા કેટલી વધી હોય છે !

રાજાએ સર ધાંમસ મોરને કેદખાનામાં રીખાવીને પણ સંતોષ ન માંચો. તેજે તેને ફાંસીની સજા કરમાવી. એ દારણ સમાચાર લઈને એમનોજ એક ભૂતો મિત્ર સર ધાંમસ પોપ ગયો. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે તેને દેહાંતકંઠ થવાનો દતો. સર ધાંમસ મોરનું ઘેર જરા પણ સજિત થયું નહિ. પોતાના ઉપર ત્રાસ વર્તાવનાર રાજાપ્રત્યે એમણે ક્રોધ પણ કર્યો નહિ કે આપ પણ દીધા નહિ, પરંતુ ઉલટી સાચા સાધુને છાત્રે એવી રીતે એને ગુદ હૃદયથી ક્ષમા આપી; એટલુંજ નહિ પણ પહેલાંના ઉપકારોનું સ્મરણ કરીને ધન્યવાદ મુદાં

* આ વાચવા ઉપરથીજ દેહ ત્યાગીતો એજ લઈ ભેમે, તો મોટા નુકસાન-માં પડશે. આ દશાવસ્થાથી આ વાન પશુ ખાસ માનમાં રાખવા જેવી છે કે કોઈ ઉચ્ચકક્ષ અને અનુભવસિદ્ધ માનવની સલાહ સમતિ લીધા વિના એ રસ્તો ભેદ નહિ.

આખો. એણે સર થોમસ પોપની સાથે સંદેશો કહાવ્યો કે “રાજાજીએ મારા ઉપર વળતોવળત ને ઉપકાર કર્યા છે, મને ઉંચી પદવી તથા સન્માન આપ્યા છે તથા અનેક પ્રકારની કૃપાનો વરસાદ વરસાવ્યો છે, તેને માટે મારા તરફથી એમનો ઉપકાર માનજો. વળી આ એકાંતવાસમાં રાખીને સંસારની જાળ વગેરેથી મુક્ત રહેવાનો તથા દયાળુ પરમાત્માનું ચિંતન કરવાનો પ્રસંગ આપ્યો છે, એથી પણ એમના ઉપકારમાં વધારો જ થયો છે. વળી આ દુઃખી સંસારમાંથી મને મુક્ત કરવાની જે અતિમ આજ્ઞા હજીરે કરમાવી છે, તેથી તો વળી હું ઘણુંજ આભારી બન્યો છું. તેમની જો કૃપાઓમાટે હું આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં પણ તેમના કૃત્યાણને માટે પ્રાર્થના કરવાનું ભૂલીશ નહિ.”

રાજાની આજ્ઞા હતી કે, મૃત્યુસમયે તેણે વિશેષ લાવણ કરવું નહિ; કેમકે એવા સમયે ઉચ્ચારેલા ઉત્તેજક શબ્દોની અસર પ્રજાગ્રજ ઉપર વધારે થવાનો ભય હતો. સર થોમસ મોરે એ આજ્ઞાનો પણ સ્વીકાર કર્યો.

પોતાની પાસેના છેવટના જે થોડા ઘણા રૂપિયા બચ્યા હતા, તેમાંથી દેવદૂતની એક સુવર્ણ મૂર્તિ ખરીદીને તે પોતાને ક્રાંસીએ ચઢાવનાર જલ્દાદને ગ્રેમપૂર્વક ભેટ આપી.

પ્રભુની ઉપાસના કરીને એ ધર્મવીર શાંત અને સ્વસ્થચિત્તે વધસ્તંભ ઉપર ચઢ્યો અને એ અપૂર્વ આત્મબલિદાનવડે અમર યશ કમાઈ ગયો. x

આ બનાવ ઇ. સ. ૧૫૩૫માં બન્યો છે અને આ તથા આની પૂર્વનાં એ મહાત્માના જીવનપ્રસંગો ‘લાઈબ્ઝ ઓફ ગ્રેઈટ મેન ટોલ્ડ બાય ગ્રેઈટ મેન’ નામના પુસ્તકમાંથી લેવામાં આવ્યા છે.

x દુનિયાઈ અમર યશ તો અમો અદ્યક્ષ માનવોનાજ મનથી સર્વોપરિ વસ્યું છે. મહાન ઋષિમુનિઓને મન તો તે સા કાષ્ટા સા પરા ગતિ આગળ એ દુનિયાઈ કીર્તિ એવી તુચ્છ-અને સાધક માટે તો અંતરાયરૂપ પણ-છે કે જેથી તેને પ્રતિષ્ઠા સુકરી વિષ્ટા પણ તેમણે કહી છે. થોમસ મોર જેવાને માટે તો તે પરમ ગતિ પણ દૂર રહી શકે નહિ. દુનિયાને તો પોતાની ગરજોજ-વિષયી માનવોને આગળ અધારવા માટેજ-આવા અલૌકિક માનવોના યશ ગાવા પડે છે. સંપાદક

૬૨-હાતિમતાદનું અધાગ દાન-અત્યારે દાન કેવું થવું ઘટે?

અરબરતાનમાં કોઈએક ધનાઢય મનુષ્ય મરીબ હોકાને મુઠ્ઠી મુઠ્ઠી અજરૂં દાન કરી રહ્યો હતો, એક દુધીરે ત્યાં જઈને હાથ ધર્યો. હાતાએ બિશા આપી. દુધીરે તે લાઇને દુધીથી હાથ ધર્યો. હાતા કોધાંધ થઇ દુધીરને ધમકાવવા લાગ્યો અને પહેરાવાળાઓને દુકમ આપ્યો કે, એને કાઢી મૂકો. દુધીરે કહ્યું કે 'હાતિમનું દાન એવું હતું, તેથીજ બીજાવાર હાથ ધર્યો હતો.' હાતાએ કહ્યું કે 'એ વાત મનાય એવી નથી. કોઇ પુરુષ એકજ માણસને વારે પડીએ દાન કરે?' દુધીરે કહ્યું કે 'મારીવાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો મારી સાથે આલો.' દુધીરની સાથે એ હાતા ગયો અને હાતિમના દાનજંડારમાંથી ઉપરા-ઉપરી આલીસ વાર બિશા માગી તથા હરેક વાર આદરપૂર્વક એને બિશા મળતી ગઈ. હાતા તો એ જોઇને ઘણાજ શરમાઇ ગયો. (‘સદાશાપ’માંથી)

હાતિમ અસાધારણ દાનવીર હતો. એના સમયનો બીજો કણ હતો, એમ કહી શકાય. તેનો આદર્શ ઘણો ઉચ્ચ હતો; પરંતુ વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ ભરતામાં ભરવું એ પણ સારું નથી. એકને હજ ઉપરાંત બિશા મળે તો એ તેનો દુરુપયોગ પણ કદાચ કરે, ત્યારે બીજાને પેટ ભરવાનોગ પણ ન મળી શકે; માટે એવું દાન પણ સારું નહિ. સુપાત્રને દાન કરવું એજ વ્યાજબી છે. વળી દાન એવા પ્રકારે અપાવું જોઈએ, કે દાન લેનાર ભવિષ્યમાં પોતાના પગ ઉપર ઉભો રહેતાં શીખે અને ભવિષ્યમાં એને દાન લેવાની જરૂરજ ન પડે.

આ પ્રસંગે અમને એક વાત યાદ આવે છે. કલકત્તામાં અમને દક્ષિણ-આફ્રિકાવાસી એક અંગ્રેજ વેપારીનો મેળાપ થયો હતો. એક ગુજરાતી શેઠના ભાગમાં કલકત્તા તથા દક્ષિણ આફ્રિકામાં તેમનો વેપાર ચાલે છે. વર્ણદેય એમનામાં જણાયો નહિ. અમારી રૂબરૂમાં એમના ભાગીદારે પોતાના પિતાના મૃત્યુ પાછળ ઇક્સલોજન, રાતિભોજન તથા ધર્મશાળાની સ્થાપના આદિ જે પુણ્યદાન કહ્યું હતું તેની વાત કાઢી. પેલા અંગ્રેજ સન્નજને કહ્યું કે “હું એ પ્રકારનું દાન કરતો નથી, બીજા પ્રકારનું દાન કરું છું. મારી પાસે દક્ષિણઆફ્રિકામાં કોઈ ગરીબ અંગ્રેજ દીનદીન દયામાં બિશા માગવા આવે છે, તો હું એને રોકડા પેસા આપતો નથી, પણ એક સારી હાંટેલમાં મોકલી આપું છું; અને હાંટેલના વ્યવસ્થાપકને બિઠ્ઠી લખી આપું છું કે, જતાંવાર એની હળમત કરે, ગરમ પાણીએ સ્નાન કરાવે, કપડાં ધોવરાવે અને ઘોષમાં વસ્ત્ર પહે-

સ્વા આપે તથા ત્રણ દિવસસુધી લોજન કરાવે. એટલા વખતમાં એ થા
આઈને તાલે થાય, સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરીને નોકરી-ધંધે લાગવા યોગ્ય બને અં
પોતાનો નિર્વાહ પોતે ચલાવી લે. કોઈ ખોસ પ્રસંગમાં હાંટેલના વ્યવસ્થા
પકતે માણસ સારો લાગે અને થોડા દિવસ વધારે મદદ મેળવવા યોગ્ય લાં
તો એ લલામણુ કરે અને હું એને જે-ચાર દિવસ વધારે મારા ખર્ચે હાંટે
લમાં રહેવા દઉં. દુકામાં એ સદાને માટે લિખારી ન બનતાં પ્રમાણિક મણુ
દે કસાર્ક બને એવી વ્યવસ્થા કરે છું. આ મારા દાનનો પ્રકાર છે.”

૧૬૩-સાધ્વી રાવેયાની પ્રમુપ્રાર્થના

સુસ્ત્રીમ જગતમાં રાખેલા એક પરમ સાધ્વી સ્ત્રી થઈ ગઈ છે. જેડસલેમ-
ની પૂર્વે જબલુતતુર પર્વત ઉપર તેની સમાધિ છે. દુનિયામાં બધાં સુખી થાઓ,
બધા પતિત મનુષ્યો ઉત્તત થાઓ અને બધાં શોકાતુર મનુષ્યો શાંતિ મેળવો,
એજ તેની નિષ્કામ પ્રાર્થના હતી; અને તેથીજ તે ‘મંગળમાતા’ નામથી
ઓળખાતી હતી. તેની એક નિષ્કામ સરળ પ્રાર્થનાનો નમુનો નીચે આપીએ
છીએ. એથી વાચકોને જણાશે કે, એના હૃદયમાં ભક્તિરસ કેટલા મોટા
પ્રમાણમાં હતો.

“હે પરમેશ્વર! તેં આ લોકમાં મારે સાડ જે કાંઈ નક્કી કરી રાખ્યું હોય
તે મ્હારા બંધુને આપ. મ્હારે માટે તો તું પોતેજ પૂરતો છે, તારાસિવાય મ્હારે
બીજું કાંઈ પણ જોઈતું નથી. હે ઈશ્વર! જો હું નરકના ભયથી તારી પૂજા
કરતી હોઉં, તો મને નરકની આગમાં બાળીને ભસ્મ કરી દેજે; જો સ્વર્ગના
હોલથી તારી સેવા કરતી હોઉં, તો એ સ્વર્ગ પણ મારે માટે હરામ હોજે;
પણ જો હું દેવળ તમારીજ ખાતર તમારી પૂજા કરતી હોઉં, તો તો તમારા
ઉત્ત્ત્વલ સૌંદર્યનાં દર્શનથી મને વંચિત રાખશો નહિ.”

“હે સખા! ત્યાંસુધી તમે બધા પતિતોને હાથ પકડીને ઉઠાડો નહિ,
ત્યાંસુધી તમે મારા હાથને પકડતા નહિ; ત્યાંસુધી તમે બધાં દુઃખીઓનાં
આંસુ લઈ ન નાખો, ત્યાંસુધી મારાં નેત્રમાંનાં આંસુ તરફ ઓંખશો પણ
નહિ; ત્યાંસુધી તમે બધાંના હૃદયને સીંચો નહિ, ત્યાંસુધી મારું હૃદય પણ
મરુમૂંઝિ રહેશે. તેને માટે કરુણાની આવશ્યકતા નથી. પ્રભુ! એ પતિતો શું
ઉત્ત્ત્વલ નહિજ આવે? શું એ આંસુથી બિજલેલાઓને શાંતિ નહિજ મળે?

જો એ દુઃખી અને શોકાગ્રસ્ત શાઈખહેનોમાં નવો પ્રાણ નહિ આવે ? હિંદીના-
ય ! મારે તો તમે પણ છે, પણ એમને બિચારાને કયો આધાર છે ?”

“મને ધંભું હતું અંગનરુથી પવંતશિખર ન બનાવતો. હે પ્રભુ ! મને
સપાટ દુર્ગદ્રુપ ખેતરે બનાવતો, કે જેથી ભૂખ્યા લોકોને મ્હારાવડે અન્ન
જે. મને વિશાળ અથાગ ખારો સમુદ્ર ન બનાવતો, પણ હે પ્રભુ ! મને તો
પેલી ધરતીની સપોટી ઉપરનું નાનું સરખું ગરલું જ બનાવતો, કે જેથી
રેશ્યા માણસો, માંસમાંથી જળ પીએ અને વીરના હાથમાંની જગમગતી
કિવાર ન બનાવતો, પણ હે પ્રભો ! મને તો એકાદ સામાન્ય લાકડીનું બના-
વતો, કે જેથી પતિત અને દુર્ગંધ મનુષ્યો મ્હારો દેશ લઈને ચાલી શકે.”

(શ્રી સરવકુમાર રાયકૃત ‘પંચકન્યા’માંથી)

(ભારતવર્ષમાં પણ માતા રામેશા જેવાં-સાક્ષાત્ દેવી જેવાં અને લક્ષ્મીના
અવતારસમાં મહાન શ્રીપુરુષો દેખાઈ નહિ ત્યાં સુધી જનવર્ગમાં ચાલી રહેલી
સ્વાર્થવૃત્તિ, મુરકાધુરડી અને હેરાનગતિ દ્વર થવી અશક્યજ છે તે રહેશે. સંપાદક)

૨૬૪-સાચા પ્રમુખજાની દુઃખમાટે કેવી સમજણ હોય છે ?

કોઈએક સાધવી શ્રીમો પુત્ર મંરણ પામ્યો. માતાને માટે પુત્રવિયોગ
કરતાં વધારે શોકજનક કોઈ હોતું નથી; છતાંપણ એણે ઉંડી સમજણપૂર્વક
એમજ કહ્યું હતું કે ‘આ બનાવમાં પણ હું તો એમજ જોઈ શકું છું કે એથી
કરોને ભગવાન મારા સમગ્ર હૃદયને પોતા તરફ જ એવી લેવા માગે છે, આ
બનાવથી મને શોક જરૂર થયો છે, તોપણ એવી સમજણને લીધે તે મહાન
મનુના કાર્યમાં હું કોઈ પણ અયોગ્યતા કે વાંધો જોઈ શકતી નથી.’

(‘સાધાપ’માંથી)

૧૬૬-સાચો બ્રાહ્મણ કોને કહેવો ?

(ગૌતમ બુદ્ધ અને સોણદંડ વચ્ચેની વાતચીત)

અંપાનગરીમાં સોણદંડ નામનો એક ધનિક વિદ્વાન અને સુશીલ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. સ્નેહદોષ વિદ્યાર્થીઓ એની પાસે ભણતા અને એને માન આપતા. એક વખત બુદ્ધ ભગવાન વિહાર કરતા કરતા અંપાનગરીની બહાર આવ્યો રહ્યા. એમનો ઉપદેશ સાંભળવાને આખી નગરીના બ્રાહ્મણો જતા હતા, તેમને જોઈ સોણદંડે કહ્યું કે ‘ભાઈઓ ! તમે ન જશો, મને જવા દો.’ બ્રાહ્મણોએ કહ્યું કે ‘મહારાજ ! તમારા જેવા વિદ્વાને એ તસ્દી લેવી યોગ્ય નથી. એમ કરવાથી તમારી પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચશે.’ પણ સોણદંડ નમ્ર અને વિનયી હતો અને ગૌતમ બુદ્ધનું માહાત્મ્ય જાણતો હતો, તેથી તેણે એમની યોગ્યતાની પ્રશંસા કરી અને કહ્યું કે ‘એ એવા મહાત્મા છે કે મારેજ એમની પાસે જવું જોઈએ.’ એમ કહી સોણદંડ તથા બીજા બ્રાહ્મણો ગૌતમ બુદ્ધની પાસે ગયા અને ત્યાં બેઠું બ્રાહ્મણત્વ શેમાં છે એ વિષે ચર્ચા ચાલી.

ગૌતમ બુદ્ધે સોણદંડના મનનો પ્રશ્ન જાણી જમને પૂછ્યું:—

“સોણદંડ ! એવી કયી વસ્તુઓ છે, કે જે હોય તો બ્રાહ્મણ ‘હું’ બ્રાહ્મણ છું’ એમ યથાર્થ રીતે કહી શકે ?”

સોણદંડે કહ્યું કે “ગૌતમ ! પાંચ વાનાં હોય તો તે પોતાને બ્રાહ્મણ કહી શકે.

(૧) એક તો માતા અને પિતા ઉભયનો વંશ વિશુદ્ધ હોવો જોઈએ.

(૨) એ ત્રણ વેદમાં અને એને લગતાં અન્ય શાસ્ત્રોમાં કુશળ હોવો જોઈએ.

(૩) વળી એ સુંદર, ગોરો, દીઠ પ્રિય લાગે એવો અને ભય હોવો જોઈએ.

(૪) શીલ-ચારિત્ર્યવાન હોવો જોઈએ.

(૫) પ્રજાવાન (બુદ્ધિમાન) હોવો જોઈએ.”

બુદ્ધ ભગવાને પૂછ્યું કે ‘પણ સોણદંડ ! આ પાંચ-રૂપ, કુળ, શ્રુત, શીલ અને પ્રજા એમાંનું કોઈ એક ન હોય તો ચાલે કે નહિ ?

સોણદંડે કહ્યું કે ‘હા, રૂપ ન હોય તો ચાલે. બાકીનાં ચાર હોય તો બસ.’

બુદ્ધે કહ્યું કે ‘પણ એ ચારમાંનું કયું ન હોય તો ચાલે ?’

સોણદંડે કહ્યું કે ‘શ્રુત (વિદ્યા) ન હોય તો ચાલે.’

બુદ્ધે કહ્યું કે ‘બાકીનાં ત્રણમાંનું એકાદ ન હોય તો ચાલે ?’

સાબુદાંડે કહ્યું કે 'હા, કુળ ન હોય તો પણ મારું છે.'

આ સાંભળી પીત્ત કાઢીને ચમક્યા, પણ જોમને સંજુદ કે કહ્યું કે 'જા-
કરો! હું દાંડ આપવાં રૂપ. કુળ કે પ્રાણ(વિદ્યા)ને નિંદો નથી, પણ પ્રાણ-
ત્યાગી શું ખાસ આવશ્યક છે એજ કહું છું.' એમ કહી તેઓને હંડા પાડ્યા.

બુદ્ધે કહ્યું કે 'ખાદી એ દાંડ શીલ અને પ્રજા (જનશાન્તિ અને મારિ-
દુષ્ટિ) એમાંનું પણ એક ન હોય તો શાકે ?'

સાબુદાંડે કહ્યું કે 'ના, જેમ હાથ કે પગ શીલ હાય કે પગ સામે ધમીને
ધોવાય છે, તેમ શીલ અને પ્રજા (શાન્ત અને મારિદ) એકબીજાની મદદથી શુદ્ધ
થાય છે. શીલવડે પ્રજા પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રજાવડે શીલ આવે છે.'

(પ્રો. ખાનદાસકરજીના મેળ ઉપરથી)

૧૬૭-સ્વામી વિવેકાનંદની ગરીબોપ્રત્યે દયા

એક દિવસ નરેન્દ્રનાથ(સ્વામી વિવેકાનંદ)ને ચમચાર મળ્યા કે, અમુક
વ્યક્તિ ત્રણ અંતાનસંક્રિત બહુ ઠંડે ભોગવી રહી છે. ઘરસંસાર અલાપવાનું તેને
વચન* થઇ પડ્યું છે. ભૂખની પીડાથી એને અંધણીનો શામ લાગુ પડ્યો છે.
રોગને લીધે એ પધારીમાં પડ્યો છે, પણ દવા કરાવવાનું મનુ નથી. એ સમા-
ચાર સાંભળતાંવારજ નરેન્દ્રનાથનું હૃદય પીમળી ગયું. તેમણે તરતજ ત્રીસ
રૂપિયા એકઠા કરીને એક મિત્રની સાથે એ ગરીબ મનુષ્યને શોકલી આપ્યા
અને કહાવ્યું કે, તમે કોઈ પણ જાતની ચિંતા ન કરશો. અહારા મિત્ર દાકતર
ત્રેલોક્યનાથ બદોપાધ્યાય તમારે ઘેર આવીને વગર શીએ જોઈ જશે અને
દવા-દારૂ પણ મફત કરશે. દાકતર સાહેબે નરેન્દ્રનાથના આમહથી એ ગરીબ
મનુષ્યની દવા કરી હતી. નરેન્દ્રનાથ હમેશાં એ ગરીબ કુટુંબની ખબર રાખતા
અને એક બાર વાને જઈને એ લોકોને મળી આવ્યા હતા. x

x 'આપ તેજા બેટા' એની પેઠે સ્વામી વિવેકાનંદના અનુયાયી એક એ વિદ્યાર્થી-
ઓએ શ્રી કાશીપુરીમાં પણ ઉપવી રીતેજ સરચાન કરીને તેને એક કેવું વિશાળ
ઓપધાસય તથા મુશૂલાસય જનારી મુકયું છે તથા તેનીજ જોડમાં બજનમક
પણ સ્થાપેલા છે, તે નગરે જોવાયીજ સમગ્રય તેમ છે. જે કોઈ કાશી જેવા
તીર્થમાં જઈને આ જીવતા-મગતા સ્થાનને જુએ નહિ, તેની યાત્રાજ નકામી
જનણી. એ સ્થળનું પણ નામ તો યજ્ઞ કરીને 'રામકૃષ્ણ સેવાશ્રમ' છે. સંપાદક

૧૬૮—માનપાનપ્રત્યે ફ્લોરેન્સ નાઈટિંગેલની ઉપેક્ષા

કુમારી ફ્લોરેન્સ નાઈટિંગેલના ઉત્તમ પરોપકારી કાર્યનો પરિચય તો વાચકોને અમે અહીંસુધી આપી ચૂક્યા છીએ. એ ગુણો ઉપરાંત એમનામાં એક વિશેષ ગુણ એ હતો કે, લોકોમાં પ્રસિદ્ધિ મેળવી આગળ પડવાનો શોખ એમને જરાયે નહોતો. એમનાં સત્કાર્યોની ખ્યાતિ પવનવેગે ઇંગ્લેંડ પહોંચી ચૂકી હતી અને ત્યાંના લોકો મોટા પાયા ઉપર એમને બહેરસન્માન આપવાને આતુર થયા હતા. સરકારે એમને લખ્યું હતું કે, આપને સ્વદેશમાં આણુવા સારું સરકારી મનવાર તૈયાર રહેશે; પરંતુ એમણે એ પસંદ કર્યું નહિ. લોકો એમના પ્રવાસથી બાણીતા ન થઈ જાય, એટલા માટે ગુપ્ત નામ ધારણ કરીને એમણે સાધારણ આગબોટમાં પ્રવાસ કર્યો અને ઇ. સ. ૧૮૫૬ની ૮ મી ઑગસ્ટને દિવસે ઇંગ્લેંડ પહોંચી જઈ લીહર્સ્ટ ગામમાં સીધાં પોતાને ઘેર ગયાં. એમ કહેવાય છે કે, ઘરમાં પણ તેમણે પાછલે બારણેથી પ્રવેશ કર્યો હતો. આખો દેશ તેમના ગુણાનુવાદ ગાઈ રહ્યો હતો. એ સમયે તેઓ પોતાના કુટુંબ સાથે શાંતિમાં પોતાનું જીવન ગાળી રહ્યાં હતાં અને થોડીક વિશ્રાંતિ લોગવીને તાબાં થઈ પાછાં સેવિકાશ્રમનો ચાજ લેવાની તૈયારી કરી રહ્યાં હતાં.

દેશસેવાના બદલામાં માનપત્રોની આશા રાખનાર દેશસેવકોએ કુમારી ફ્લોરેન્સ નાઈટિંગેલના ચરિત્ર ઉપરથી ધડો લેવો ઘટે છે. જનસમાજ તેની કદર કરવામાં પાછળ રહ્યો નહિ. તેમણે તેમના હાથમાં સાતલાખ રૂપિયા ઉઘરાવીને મૂક્યા. કુમારી ફ્લોરેન્સે એમાંની એક કોડી પણ પોતાના કામમાં ન વાપરતાં, શુશ્રૂષા-નર્સિંગનું શિક્ષણ આપનારી સંસ્થા અને ઈસ્પિતાલ સ્થાપવામાં એ રકમનો ઉપયોગ કર્યો.

આ પરોપકારી નારીએ ઇ. સ. ૧૯૧૦ ની ૧૪ મી ઑગસ્ટે લગભગ ૯૦ વર્ષની વયે પરલોકગમન કર્યું. મૃત્યુની પૂર્વે તેમણે આગ્રહ કર્યો હતો કે, મારા શબને કોઈ પણ જાતના આડંબરવગર દફનાવજો.

રાણી અલેક્ઝાન્ડ્રાએ તેની સમાધિ ઉપર ચઢાવવા સારૂ સુગંધીદાર પુષ્પોનો એક ગોટો મોકલ્યો હતો. તેમાં પુષ્પોના અક્ષરોથી લખ્યું હતું કે “આ નારી મનુષ્યોનું પરમ કલ્યાણ કરનારી હતી.” x

x ધન્ય માતા નાઈટિંગેલ ! નીપજળે ભારતભૂમિમાં એવી અનેકાનેક દેવીઓ, કે જે ગુપ્તાચારી દેશસેવિકા નહિ હોતાં સાચે સાચીજ દયાની દેવીઓ હોય.

૧૬૧-કુમારી ફ્લોરેન્સ નાઈટિંગેલની સેવાચાકરી

કુમારી નાઈટિંગેલના સમયપૂર્વે ઇંગ્લેંડમાં જાનહાન કુટુંબની સ્ત્રીઓ પરિ-
આરિકાતું કામ કરવામાં હીલુપત સમજતી. કીમિયાના સુદ્ધસમયે ઇંગ્લેંડના
મંત્રીમંડળની ખાત્રી થઇ કે, ખરા દિલથી કામ કરનારી અને શુશ્રૂષાના નિ-
યમોથી જાણીતી સેવિકાઓના અભાવે પોતાના સેનિકો દુઃખી થઈ રહ્યા છે
અને રોગના લોભ થઇ કમોતે મરી રહ્યા છે. આથી તેમણે કુમારી નાઈ-
ટિંગેલની સરદારી નીચે સેવિકાઓની એક દુકલી રણક્ષેત્રમાં મોકલી આપી
હતી. સ્કુટેરાઇની લશ્કરી ઇસ્પતાલમાંથી એમને કામ શરૂ કરવાતું હતું. એમની
સેવાનો ખર્ચ ખાલ આણવા સાફ એમના ત્યાં પહોંચવા પહેલાં શી દશા હતી,
તે પણ જાણવું જરૂરું છે.

મિસ નાઈટિંગેલ જેવાં અંદર ગયાં કે તરત તેમને માલૂમ પડ્યું કે,
ચોખ્ખો દુકાન ખહારનીજ હતી. અંદર તો બેથુમાર ગંદકી, મરકી, દુઃખ
અને અન્યવસ્થાજ હતી. ઓસરીની બન્ને બાજુએ સંખ્યાબંધ ધાયલ
થયેલા માણસો ધીઓધીય પડેલા હતા ને તેમનાં શરીર ઢંકાય તેટલાં પણ વસ્ત્ર
તેમની પાસે નહોતાં.

કીમિયાના રણક્ષેત્રમાંથી ધાયલ થયેલા માણસોને આ ઇસ્પતાલમાં
ચસટી આણીને ઓસરી ઉપર ફેંકવામાં આવતા હતા. એથી રોગવાળા સિપા-
ઇઓને પણ ત્યાંજ નાખવામાં આવતા. કાંઈપણ લેદ પાડવામાં આવ્યો નહોતો;
કારણકે બદોબસ્ત રાખનાર કોઈજ નહોતું. એમાં પડેલા દર્દીઓ કેટલાય
દિવસથી આવીને ત્યાં પડેલા હતા; પરંતુ તેમાંના ઘણાકના તો ઘા સરખા પણ
કોઈએ ધોઇને સ્વચ્છ કર્યાં નહોતા. ને લાઘ્યાં તૂટ્યાં હાડકાં પણ કોઈએ જોયાં
નહોતાં. માંદા માણસોને માટે પાણી પીવા કે ખાવા માટે વાસણ પણ નહોતાં,
ત્યાં પછી સાણ, દુવાલ કે ચીંચરાંતો ક્યાંથીજ હોય! દર્દીઓને પહેરવાને બીજાં
કુગડાં પણ નહોતાં. સિપાઇઓ પોતાનો લશ્કરી પોશાકજ પહેરીને પડ્યા
રહેતા ને એટલા ગંદા હતા કે તેવું વર્ણન કરતાં પણ કંપારી છુટે. તેમના
અંગ ઉપર કીડા પડેલા હતા, તે કીડા બીંતો ઉપર અને જમીન ઉપર પણ
ચાલતા હતા અને સઘળે ઠેકણે ગંદકી અને રોગને ફેલાવો કરતા હતા.
સ્વાભાવિક રીતેજ માંદા માણસો દાકારી મદદની આશા રાખે; પણ આ ગરીબ

લોકોની તો છેક અંત ઘડીસુધી દાદ-ફરિયાદ કોઈ સાંભળતું નહિ. તેમનો છુટકારો તો માત્ર મરણથીજ થતો.

દરદીઓને કીડા પીખી ખાતા. મોટા મોટા ઉંદરો તેમના ટાટના ખિ-
છાના ઉપર દોડાદોડ કરતા. ખારીઓની નીચે છ-સાત કુતરાં મરેલાં પડેલાં હતાં.

આ સર્વ દેખાવ કુમારી નાઘટિંગેલે જોયો અને ધીમે ધીમે એ બધું
દૂર કરી ત્યાં આગળ સ્વચ્છતા અને શાંતિનું રાજ્ય લાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.
લોકો ધારતા હતા કે, સુકુમાર કુલીન અંગ્રેજ યુવતીઓ ઉંદરો અને કીડા જો-
ઈને ડરી જશે ને સેવામત છોડી દેઈ ઇંગ્લેંડ નાસી જશે; પરંતુ મિસ નાઘ-
ટિંગેલેને એ દુર્ગંધમય મલિન વાતાવરણની જરાયે સુગ ભરાઈ નહિ. તેણે
તો પોતાની છત્રીવડે એક માણસની પથારી ઉપરથી ઉંદરને ખસેડી નાખ્યો;
ધીરજથી કામ લઈ પોતાના હાથ નીચેની નર્સોને ઉત્સાહિત કરી; વ્યવસ્થા કેવી
રીતે રાખવી, તેની યોજના ઘડી કાઢીને તેમને સમજાવી દીધી. ધીમે ધીમે બધી
ગંદકી અને અવ્યવસ્થા દૂર કરી તથા અસંભવિત દેખાતું કામ પાર પાડ્યું.

એમની એ સમયની સેવાનું અવલોકન કરતાં એક વર્તમાનપત્રે લખ્યું.
હતું કે “આ લલી ગાઈ છેક મધરાત સુધી ઇસ્પિતાલના ઓરડામાં ઓસરી
ઉપર જ્યાં જ્યાં દરદીઓનાં ખિછાનાં હોય ત્યાં હાથમાં એક નાનો સરખો
દીવો લઈને ફરે છે અને સઘળાંની તપાસ રાખે છે. મરણપથારીઓ સૂતેલા
માણસો તેમને આવતાં સાંભળીને તેમના લજ્જા કામને માટે આશીર્વાદ દેવા
ખાતર પાસું બદલીને સુવે છે.”

આ પ્રમાણે માનવબંધુઓ ઉપર અથાગ પ્રેમથી પ્રેરાઈને માનવજાતિની
સેવાને પ્રભુનું પૂજન ગણી કુમારી નાઘટિંગેલે જે અફલુત કાર્ય કર્યું છે,
તેથી એમને યશ અમર થઈ ગયો છે.

(‘નાઘટિંગેલે ચરિત્ર’માંથી)

૧૭૦-સ્વામી વિવેકાનંદનાં આત્મસંયમ અને આત્મગોપન

રાજનારાયણ બસુ સાથેના તેમના એક મેળાપમાં એક સરસ ખુળી રહી હતી.
દેશના અધગણ્ય નેતાને મળવા જવું તો સન્માનની પૂરી વૃત્તિસંદિત જવું એક
એ અને તેમની સાથે અંગ્રેજીમાં ન બોલતાં બંગાળીમાંજ બોલવું જોઈએ, એવા
વિચારથી નરેન્દ્રનાથે બધી વાતચીત બંગાળીમાંજ કરી હતી; અને એક પક્ષ થઈ

અંગ્રેજીનો ન નીકળી જાય તેની ખાસ ચીવટ રાખી દેવી. રાજનારાયણ ગણુ પણ એ વાગચીન ઉપરથી એમ સમજવા કે, મુવક નદેન્દ્રનાથ અંગ્રેજી જાણતા નથી; એટલા માટે પોતાના મુખમાંથી કોઈ અંગ્રેજી શબ્દ નીકળી જતાં એનો ષંગાળી તરબુતો કરતા. એક વખત વાગચીનમાં 'પ્લમ' (વસ્ત્ર) શબ્દ નીકળી જતાં આંગળીના ઇંચાણથી તેમણે એ શબ્દ સમજાવ્યો હતો. વૃદ્ધ ગણુ મદા-શયની એ વર્નાલુકથી નદેન્દ્રનાથને મનમાં ઘણુંજ દસણું આવતું હતું, પણ એને દળાવીને ગંભીરપણે બેસી રહ્યા હતા. એમના સાચી મંઝાપરણી કહે-વાયું નહિ અને એ હસી પડ્યા, ત્યારે ઇંચાણે કરી તેમને દસણું દેખ્યા હતા. વાતચીત પૂરી થયા પછી પાછા ફરતાં રસ્તામાં આ રમુજ બતાવ સંભારીને તેઓ બધા ખૂબ હસ્યા.

આત્મસંયમ અને આત્મગોપન (પોતાની યોગ્યતા કે વિદ્વતા નહિ દર્શાવવાપણું) એ એક મનુષ્યો માટે કેવો જરૂરી ગુણ છે, તે આ દષ્ટાંતમાંથી ખાસ સમજવાનું છે.

૧૭૧-કર્તવ્યક્ષેત્રસંવંધી ઉત્તમ સલાહ

અધિનીકુમાર દત્ત બાણી-ગણીને તૈયાર થયા અને દેશસેવા કરવાની વૃત્તિ પછી તેમનામાં હીકામાં આવી, ત્યારે શુરુ રાજનારાયણે ઉપદેશ આપ્યો હતો કે 'અધિનિ! કામ કરવું હોય તો બારિસાલમાં રહેજો અને ખૂબ નામ કાઢવું હોય તો કલકત્તા જજો.'

મોટા નગરમાં બહારજીવન ગાળનારા સેવકો નામના મેળવી શકે છે, સરકાર અને બહારસંસ્થાઓ તરફથી માન મેળવવા ભાગ્યશાળી થાય છે; પરંતુ એથી એમની શક્તિનો સારામાં સારો ઉપયોગ થતો નથી. કેમકે નાનાં શહેરો અને ગામોને તેમની સેવાનો લાભ મળતો નથી. ખરું કારણતથા કલકત્તા, સુબઈ કે મદ્રાસ જેવાં ભવ્ય નગરોમાં નથી, પણ તેનાં હજારો નાનાં શહેરો અને અસંખ્ય ગામડાંઓમાં છે. વિદ્યા, વિનય અને ભક્તિથી વિભૂષિત થયેલા સાચા દેશસેવકોને માટે તો ત્યાં આગળજ વિશાળ કાર્યક્ષેત્ર પડયું છે.

('મદાત્મા અધિનીકુમારચરિત્ર'માંથી)

૧૭૨-રામતનુ લાહિડીના જાળવા જેવા સદ્ગુણ

૧-અમરત્ય ભાષણપર તિરસ્કાર

રામતનુ લાહિડી જાંગાળના એક સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન, સુધારક, ધર્મપરાયણ અને સત્યનિષ્ઠ પુરુષ થઈ ગયા છે. કૃષ્ણનગરની કોલેજિયેટ સ્કૂલના એ હેડમાસ્ટર હતા. મિથ્યાચરણપ્રત્યે અશ્વિનીબાણુને બાંધ્યાવસ્થામાંથીજ જે તિરસ્કાર ઉપજ્યો હતો, તે એજ મહાપુરુષના સમાગમને આભારી હતો.

એક દિવસ રામતનુ લાહિડી કલકત્તાના રાજભાગમાં કુટપાથ ઉપર થઈને જઈ રહ્યા હતા. અશ્વિનીબાણુ તેમની પાછળ પાછળ જઈ રહ્યા હતા; એટલામાં એકાએક કોણ જાણે શો વિચાર આવ્યો કે લાહિડી મહાશય ઉતાવળે પગલે બીજા કુટપાથ ઉપર થઈને પાસેની એક ગલીમાં ઘુસી ગયા. અશ્વિનીબાણુ વિસ્મય પામીને તેમની પાછળ એજ ગલીમાં ગયા અને આમ યોગાદળા ઘવાનું કારણ પૂછ્યું. લાહિડી મહાશયે એ વળતે સામેના કુટપાથ ઉપર થઈને જતા એક માણસ તરફ આંગળી કરીને કહ્યું કે “એ માણસ પાસે મારા શોરાક રૂપિયા લહેણ નીકળે છે. ત્યારે મળે છે ત્યારે વાયદો કરે છે કે, ઘોરા દિવસમાં આપી દઈશ; પણ એનો વાયદો કદી સાચો પડતો નથી. વાયદો કરીને એનું પાલન નહિ કર્યાથી જુદું બોડ્યાનું પાપ થાય છે, એની એ બિચારાને ખબર નથી. આજ હું એને મળ્યો હોત તો પાછો એ જુદો વાયદો કરીને મિથ્યાચરણ કરત. મારાથી એ સહન થઈ શકતું નથી. એનું એ મિથ્યાચરણમાંથી રક્ષણ કરવા સારૂ મારે એ રસ્તો છોટીને એકદમ આ તરફ નીકળી આવવું પડ્યું.”

૨-તેજસ્વિતા અને સ્પષ્ટવક્તાપણું

રામતનુ લાહિડી કૃષ્ણનગરમાં હેડ માસ્ટરના પદ ઉપર હતા, ત્યારે એક વાર જાંગાળના લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર એ નગરની સુલાકાતે ગયેલા. તે વખતે ત્યાંના મહારાજાએ તેમના માનમાં એક મોટી પાર્ટીની જોડવણ કરી હતી. લાહિડી મહાશય પણ આમંત્રણ હોવાથી ત્યાં ગયા હતા. લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર સાથે એમને પહેલેની પરિચય હોવાથી એમને જોતાંવચન લેક. ગવર્નરે “લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર સાહેબ આ ગણ હજી ત્યાં પેતાના પ્રાંતના સૌથી મોટા કલેક્ટરની અમલદાર અને મહેનશાહનો પ્રતિનિધિ આ પ્રસંગે એક સમયે હોમ કમિટી તરફ લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરે પહેલે પોને હાથ ધરે, એ

કેટલું મોટું સન્માન ! પણ લાહિરી મહાશયે શું કહ્યું ? એમણે તો પોતાનો જમણો હાથ સંકેતીને પાછળ લીધો અને કહ્યું કે “ જે સદ્ગૃહસ્થે ‘ઇન્દ્રપટ’ ખીલ’ના પક્ષમાં મત આપ્યો છે, તેની સાથે હું હાથ મેળવીશ નહિ. ”

ભારતવાસી અને અંગ્રેજો વચ્ચે ન્યાયની બાળતમાં લેહભાવ દર્શાવવાનો ‘ઇન્દ્રપટ’ ખીલનો ઉદ્દેશ હતો અને એ વખતે એને અંગે આપણા દેશમાં જાળરી હીલચાલ ચાલી હતી.

લેફ. ગવર્નરનું ખુદ્દી રીતે આ પ્રમાણે અપમાન કરવું, એ જેવી તેવી તેજસ્વિતા ન ગણાય ! ગવર્નર સાહેબપ્રત્યે એમને બ્યક્તિગત દ્રેષ જરાયે નહોતો. ઉલ્ટો સ્નેહ-સંબંધ હતો, પરંતુ આ આચરણથી એમનાં અમુક કૃત્યપ્રત્યે ખુદ્દી રીતે અણગમો બતાવવો એજ એમનો ઉદ્દેશ હતો.

૩-મિથ્યાવચનપ્રત્યે તિરસ્કાર

રામતનુ લાહિરી મન, વચન અને કર્મથી સદા સત્યનેજ અનુસરતા. જૂઠ્ઠાનો આધાર લેવો એને એ મોટો અપરાધ ગણતો. એ જ્યારે ઉત્તરપાડા રહેલના હેડમાસ્તર હતા, ત્યારે એમની એક નોકરડીએ રડતા બાળક ‘તવ-કુમાર’ને છાનો રાખવા માટે કહ્યું હતું કે ‘દીકા ! રડતો નહિ. તને મિઠાઈ લાવી આપીશ.’ લાહિરી મહાશયે એ વાત સાંભળી એટલે તરતજ નોકરડીની મારફતે મિઠાઈ મંગાવીને એ બાળકને અપાવી.

બાળકોને જૂઠી લાલચ બતાવીને તેનું પાલન નહિ કર્યાથી એમને પણ જૂઠું જોડવાની ટેવ પડી જાય છે અને વડિલોના વચનપ્રત્યે શ્રદ્ધા રહેતી નથી.

૪-સત્યનિષ્ઠા અને ન્યાયપરાયણતા

એક દિવસ કૃષ્ણનગરમાં એમના ઘરના એક કળાટમાંથી એક વસ્તુ ખોવાઈ, એમને શક ધરના એક નોકર ઉપર ગયો. ઘોડા દિવસ પછી ચોરાયેલી વસ્તુ જાડી આવી, એટલે લાહિરી મહાશયે એ નોકરની આગળ પોતાનો અપરાધ કબૂલ કરીને માફી માગી કે ‘મેં તારા ઉપર એરવ્યાજખી સંદેહ કર્યો છે. મારી જૂઠની મને માફી આપ.’ આવા પ્રકારની સત્યનિષ્ઠા અને ન્યાયપરાયણતા ઘણા ઘોડા મનુષ્યોમાં જોવામાં આવે છે.

(‘બારનપ્રતિમા’ અને ‘મદાત્મા અધિનીકુમારચરિત્ર’માંથી)

૧૭૩-પિતાના શિક્ષણ અને સત્સંગનો પ્રતાપ

૧-અશ્વિનીકુમાર દત્તમાં આવેલી સેવાવૃત્તિનું કારણ

પૂર્વજગાળાના પ્રસિદ્ધ દેશભક્ત અશ્વિનીકુમારના પિતા વ્રજમોહન 'સદર આલા'નો મોટો હોદ્દો ધરાવનારા અમલદાર હતા. એમને ઘેર નોકર-ચાકર અને ધનવૈભવ કશાની ઓછપ નહોતી. પુત્રના મનમાં એવૈભવને લીધે કોઈ પણ જાતનું મિથ્યાભિમાન ઉત્પન્ન થવા ન પામે, એ માટે એમને જાહુજ કાળજી રહેતી. એક દિવસ એક સફળહસ્થ વ્રજમોહન જાણુને મળવા સાડ ગયા. એ વખતે વ્રજમોહને પુત્ર અશ્વિનીકુમારને આજ્ઞા આપી કે, એમને સાડ હુકકો ભરી લાવ. સુખને જરા પણ વીલું કયાં વગર પ્રસન્નચિત્તે અશ્વિનીકુમારે આજ્ઞાનું પાલન કયું. અશ્વિનીકુમાર ત્યાંથી દૂર ગયા, એટલે આવનાર સગજ-ને પૂછ્યું કે 'આપને ત્યાં નોકરની જોટ નથી, છતાં હુકકો તૈયાર કરી લાવવાની આજ્ઞા આપે પુત્રને કેમ આપી?' ઉત્તરમાં વ્રજમોહન જાણુએ જણાવ્યું કે 'મારો છોકરો કોઈ પણ કામને હલકું ન ગણે, એટલા માટે હું એને ગમે તેવાં નજવાં કામો કરવાનો હુકમ આપું છું.'

બાલ્યાવસ્થામાં આવું કાળજીલયું શિક્ષણ સમજી પિતાએ આપેલું તેથીજ અશ્વિનીકુમાર દત્ત મોટી વયે દીન અને દુઃખીઓના સાચા સેવક નીવડ્યા હતા.

૨-અશ્વિનીકુમાર દત્તનો અત્લીલ શબ્દોપ્રત્યે તિરસ્કાર

જાણુ વ્રજમોહને બાલ્યાવસ્થાથીજ પુત્રના નૈતિક શિક્ષણપ્રત્યે સ્નેહપૂર્વક એટલી બધી દેખરેખ રાખી હતી કે કોઈ પ્રકારનો ગદ્ય તેમના ચરિત્રને સ્પર્શ કરી શક્યો નહોતો. એ કહેતા કે 'પાપ શું છે, તેનો વિચાર પણ બાલ્યાવસ્થામાં મને આવી શકતો નહિ.'

અશ્વિનીકુમારના નીતિસંબંધી કેવા ઉચ્ચ વિચારો હતા, તે નીચેના એક પ્રસંગ ઉપરથી જણાઈ આવશે.

અશ્વિનીકુમાર કલકત્તાની એક કોલેજમાં એમ. એ. નો અભ્યાસ કરતા હતા અને છાત્રનિવાસમાં રહેતા હતા. એક દિવસે સાંજે ફરીને ઘેર આવતાં એક મિત્ર(પ્રેક્ષક ત્રિશુભાચરણ)ના સુખેથી અભાચાર મળ્યા કે, એમની ઓરડીમાં બે વિદ્યાર્થીઓને ઘણા અત્લીલ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા છે. એ સાંભળીને અશ્વિનીકુમારે ઘણુંજ ખેડવ્યો. પાતાની ઓરડી અપવિત્ર થઈ છે, એમ તેમને

લાગ્યું અને તેથી તેમણે એમાંના જ્યાં આમાન ઉપરના બીજોને પણ ત્રણ વાર પાણીવટે ધોવડાવીને શુદ્ધ કર્યો. તે પછીજ તે અંદર રહેવા ગયા.

આ ઉપરથી જણાઈ આવશે કે, અહીંજન્માત્રયે તેમને કેટલો જાણ તિરસ્કાર હતો! અશ્વેશ શબ્દો વાતાવરણને મશ્વિન કરે છે.

૩-અશ્વિનીકુમાર દત્તનો મિત્રપ્રેમ

બાળુ અશ્વિનીકુમાર દત્ત ચૌદ વર્ષનાં હતા, ત્યારે માતાપિતાથી વિખંડા પડીને વિદ્યાવ્યાસ અર્થે બહારગામ રહેતા હતા. એ સ્થળે જેમના ઘરમાં એ રહેતા હતા, તે જ્યાં ઇદ્રિયાસક્ત અને દારૂડીઆ હતા. કેટલાક તો એમની સામેજ બેસીને એમને હલવાવવા સાડા મુરાપાન કરતા. ઘરઘણી ચેર્યાને બોલાવતાં પણ સંકેત કરતો નહિ. એક દિવસ કેટલાક જણ મુરાપાન કરતાં કરતાં બાળક અશ્વિનીકુમારની આગળ દારૂનાં પુકળ વખાણ કરીને ચોટોક પીવાનો આગ્રહ કરી રહ્યા હતા. એમનો આગ્રહ જોઈ અશ્વિનીકુમારને પણ મુરાપાન કરવાની ઇચ્છા થઈ આવી. ધીમે ધીમે દારૂનો ખ્યાલો ઉપાડવા જવાની તૈયારી થઈ; પણ જે વખતે એમણે હાથ લંબાવ્યો, તેજ વખતે પરદેશમાં વસતા પોતાના એક મિત્રનું તેમને સ્મરણ થઈ આવ્યું. એ મિત્રનું નામ જીવનેશ્વર શુભ હતું. એમના ઉપર અશ્વિનીબાળુને ઘણોજ પ્રેમ હતો. બાળે જણે મળીને દારૂની વિરુદ્ધ ઘણી ટીકાઓ કરી હતી. મનમાં વિચાર આવ્યો કે 'હું આ શું કરી રહ્યો છું? હું આજ મુરાપાન કરીશ તો શું એ વાત એમનાથી છુપાવી શકીશ? અને જાણ્યા પછી શું એ મને ચાહશે?' એક તરફ મુરાપાનનું મોહમય પ્રલોભન અને બીજી તરફ પ્રેમનું પવિત્ર આકર્ષણ! એમ બે વિરોધી ભાવો વચ્ચે થોડી વાર અંત્રામ આલ્યા પછી પ્રેમનો જય થયો. દારૂનો વ્હાસ ત્યાંના ત્યાંજ રહ્યો. અશ્વિનીબાળુએ તેનો સ્પર્શ પણ કર્યો નહિ.

સત્સંગનો મહિમા અપાર છે. સદાચારી મિત્રના પ્રેમના સ્મરણમાત્રે અશ્વિનીબાળુને મહાપાપમાંથી ઉગાર્યા.

૪-અશ્વિનીકુમાર દત્તનો અસત્ય આચરણમાટે પશ્ચાત્તાપ

અશ્વિનીકુમાર દત્ત હાઇસ્કૂલમાં ભણતા હતા, ત્યારે કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલયમાં એવો કાયદો હતો કે, ૧૬ વર્ષની વય પહેલાં કોઈ વિદ્યાર્થી મેટ્રીકની પરીક્ષામાં બેસી શકે નહિ. એ પરીક્ષા વખતે એમની વય ચૌદ વર્ષની હતી, પણ એ વખતે તો બીજાઓ કરે છે તેમ જૂઠી સોળ વર્ષની ઉંમર લખાવીને.

એ પરીક્ષામાં બેઠા અને પાસ પણ થઈ ગયા. એફ. એ. (પ્રીવિયસ) પાસ થયા પછી એમને એ કૃત્યમાં રહેલા અસત્યનું ભાન થયું. ધર્મશીલ અશ્વિનીકુમારને લાગ્યું કે ‘આ અસત્યદ્વારા મારું જીવન કલંકિત થયું છે. એ જૂઠ્ઠને ચૂપચાપ નીલાવી લઉં તો હું સત્યસ્વરૂપ પરમેશ્વરની ઉપાસના કેવી રીતે કરી શકું ? મિથ્યા આચરણ અને ઈશ્વરોપાસના, એ બે વાતનો મેળ કેવી રીતે ખાય ?’ એ જૂઠ્ઠને સુધારવા સારૂ એમણે કૉલેજના પ્રિન્સિપાલને મળીને પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. પ્રિન્સિપાલ સાહેબે સત્યનિષ્ઠ યુવકની બધી વાત સાંભળી લીધી, પણ કંઈ ઉપાય કયો નહિ; એટલે અશ્વિનીકુમાર યુનિવર્સિટીના રજીસ્ટ્રારને મળ્યા અને પોતે જૂઠી વચ લખાવી હતી તે સુધારવા વિનંતિ કરી. એમણે એ યુવકને કહ્યું કે ‘હવે એ વાત હાથમાંથી જતી રહી છે, કંઈ બની શકે એમ નથી.’ એમણે અશ્વિનીકુમારની વાતને એક પ્રકારની ઘેલછા અને નાદાની ગણી કાઢીને વ્યાવહારિક ઉપદેશ આપીને વિદાય કર્યા.

વિશ્વવિદ્યાલયના ચોપડામાં જૂઠી ઉંમર લખાવવા માટે એમને એટલો બધો પશ્ચાત્તાપ થયો હતો કે એના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે એમણે બે વર્ષ સુધી વિદ્યાભ્યાસ બંધ રાખ્યો હતો. આ પ્રમાણે અશ્વિનીકુમારના વિદ્યાર્થીજીવનમાંજ સત્યપ્રત્યે દૃઢ પ્રેમ પ્રગટ થયો હતો. એવા ઉચ્ચ આદર્શવાળા મનુષ્યોજ ભવિષ્યમાં મહાન કાર્યો કરવા ભાગ્યશાળી થાય છે.

(‘મહાત્મા અશ્વિનીકુમારચરિત્ર’માંથી)

૧૭૪-એક સાચા બ્રાહ્મણની સરલતા-મદ્યપાનથી થતી હાનિ

શ્રીયુત રાજનારાયણ બસુ બંગાળામાં એક પરમ વિદ્વાન, ધર્મપરાયણ અને દેશભક્ત પુરુષ થઈ ગયા છે. ઇ. સ. ૧૮૯૦ માં એક વખત નરેન્દ્રનાથ (સ્વામી વિવેકાનંદ) તીર્થાટન કરવા સારૂ, પોતાના સાથીઓસહિત નીકળી પડ્યા હતા. રાજનારાયણ બસુ મહાશય ઉત્તરાવસ્થામાં ‘દેવધર’ નામના ગામમાં રહેતા હતા. ત્યાંનાં હવાપાણી બહુ વખણાય છે. બંગાળાના એ વયોવૃદ્ધ વિદ્વાનને મળવા સારૂ સ્વામીજી ગયા. બન્નેને એકબીજાનો આ પ્રથમ પરિચય હતો. જૂના જમાનાની ઘણી વાતો નીકળી, તેમાં બ્રાહ્મસમાજસંબંધી ચર્ચા ચાલી. પછી વિવેકાનંદે બસુ મહાશયને પૂછ્યું કે “આપનું શરીર આટલું બધું લથથી કેમ ગયું ?” બસુ મહાશય સત્યવાદી હતા. ઢોંગ કરતાં એમને આ-

વત્તો નહોતો. તેમણે કહ્યું જ ને કપટપદ્ય પેઠા. દોર અણ મ્યો કે પદ્યો,
 બાઈ દાદ્યો નયું અંગ્રીજી શિશુ દેશમાં માણવ મણું. તેનો માલે માલે
 દેશના શુભકામાં મેંદ્રે એવો વિચાર પદ્ય રાગત મ્યો કે, દ.૧ ખેડા નવર પદ્યો-
 મર વિદ્યાપથાસ પળ મ્યો નહિ અને દેશદિગતનાં શાંખા પદ્ય મ્યો મેંદ્રે નહિ. ^૧
 એવી ગોટી માન્યતાથી માં પદ્ય મદ્યપદ્યકેરુ, પદ્ય મ્યો નયું જેટ એને
 છાંયી શકે કેવી રીતે? એવીજ બાઈ ઘડીને લક્ષી મણું, ^૨ ગજનગણના
 અનુવાદ ઉપરથી મરો દા.૧ આપણા શુભકાને દાર, મુદ્રાદેવ આદિ પશ્ચિમના
 દોરોથી દબાર ગાઉ દર કહેતું ભેંડે. ^૩

૧૭૫-તાવાના નોકરોમત્યે સદાનુભૂતિ

નેપોલિયન બોનાપાર્ટ ^૧ ફ્રાન્સના ને લશ્કરને મિશર દેશમાં ઘોડી દઇને
 પોતાની પદોત્તિ આતર ફ્રાન્સમાં ચાલ્યો મ્યો હતો, તેમના ઉપર અંગ્રજ
 સેનાપતિ સર રાલ્ફ એવાર કંબીએ ભારવીય સિપાઇઓ અને અંગ્રજ બ્રિ-
 કોના ભેગા લશ્કરની મદદથી અલેક્ઝાન્ડ્રિયામાં દુમલો કર્યો હતો. એ શુદ્ધમાં
 અંગ્રીજોને જય થયો, પણ સેનાપતિ ચેરી ધાથી ધાયલ થયો હતો. એક
 કામળો પાથરીને એના ઉપર ધાયલ થયેલા સેનાપતિને મુવાલવામાં આજ્યો
 હતો, એમ કર્યાથી એને થોડીક વાર આરામ મળ્યો; પરંતુ એ અલસમાં તેણે
 વારંવાર પ્રશ્ન પૂછીને બાળી લીધું કે, એ કામળો કયા સિપાઇનો હતો. પછી
 પોતાના અમલદારોને કપલ આજ્ઞા આપી કે, સાંજ પડતાં એ સિપાઇને એ
 કામળો આપી આવવો કે નેથી એ એના કામમાં આવી શકે. આટલું કહ્યા
 પછી થોડીજ વારમાં એ સહૃદય પુરુષે દેહત્યાગ કર્યો હતો.

('સદાવાપ'માંથી)

^૧ જુઓ. શ્રી મહેન્દ્રનાથ દત્તકૃત 'શ્રીમત્ વિવેકાનંદ સ્વામીજીર જીવનર
 યતનાવલી' પ્રથમ ભાગ.

૨૭૬-રોગમાં પણ જ્ઞાન્તિ અને પ્રફુલ્લતા

બાળ રાજનારાયણ બસુ પાછલી વયમાં મંદતાડને લીધે રાજગૃહમાં નોંંવા રહ્યા. અશ્વિનીકુમારના એ શુદ્ધ હતા, એટલે એમના મંદતાડના સમાચાર સાંભળીને એ એમના દર્શનાર્થે ગયા. ત્રણ માસ થયાં બસુ મહાશય લકવાથી પીડાતા હતા, એટલે અશ્વિનીબાળુએ ગંભીર મુખે તેમના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રજ્ઞાન પદ્માવદન રાજનારાયણ બાળુ મળ્યા પ્રકૃષ્ટિત થયા અને હર્ષભરે જોતી દેખાડે “અશ્વિનિ! આવ આવ, મળ્યા કિંવશથી તને મળ્યો નથી.” એટલું કહીને તેમણે સ્વક હારેજ એમને આશિર્વાન કર્યું. બીજો હાથ લકવાને લીધે આવશ્ય હતો. ત્યાર પછી વાતચીત શરૂ કરી. શેત્રી, બામરન, વર્ડઅવર્થ, હાપ્રીઝ, ગીતા અને ઉપનિષદમાંથી “લોકપરસ્તોક પુશીના આવેશમાં જોલવા લાગ્યા. બંને દુઃખની કાંઈ પદવાજ નથી. એમના મનમાં પુષ્કળ આનંદ થયો. વાતચીતમાં ત્રણ કલાક ચાલ્યા ગયા, પણ ખબર પડી નહિ. અશ્વિની-બાળુને એથી જરા નવાઈ લાગી અને વિદાય થતી વખતે પૂછ્યું કે “આપને એક વાત પૂછવા માણું છું. આપની તળિયત નરમ છે, એમ બંણીને ગંભીર મુખે આપની ખબર પૂછવા સારૂ આવ્યો હતો; પરંતુ અહીંયાં આવતાંવાર જોયું કે આપના આનંદનો તો પારજ નથી. ત્રણ માસ થયાં આપ પથારીવશ છો. શું આપને દુઃખ થતું નથી?” રાજનારાયણ બસુએ ઉત્તર આપ્યો કે “અશ્વિનિ! હું હવે વૃદ્ધ થયો છું. જે લગવાનની કૃપાથી આટલાં વર્ષ સુધી કેટલાંએ સુંદર દેશો જોયાં, કેટલાંએ સુંદર સ્થાનો જોયાં અને અવર્ણનીય આનંદ મેળવ્યો, તેનીજ ઇચ્છાનુસાર થોડાંક વર્ષ આ પ્રમાણે રોગશય્યામાં હું પ્રસન્તાપૂર્વક સૂઈ ન શકું?”

આતું નામ ખરો લગવદ્દેમ ! આવા મનુષ્યો રોગની વેદના પણ ઓછી કરી શકે છે.
(‘મહાત્મા અશ્વિનીકુમારચરિત્ર’માંથી)

૧૭૭-હાલતાં ચાલતાં સ્વદેશમક્તિનું જ્ઞાન કેમ અપાય ?

અધિનીકુમાર દત્તનું લગ્ન થયું તે સમયે તેમનાં પત્ની સરલાબાજાની વય ધારી નાની હતી. નિશાળમાં તેને ઝાઝું શિક્ષણ મળ્યું નહોતું, એટલે અધિનીકુમાર પોતે તેને લખતાં-વાંચનાં શીખવતા હતા અને વાર્તાતાપમાંજ તેને અનેક વિષયનું વ્યાવહારિક જ્ઞાન સંપાદીતે આપના દતા. વિદ્યાર્થીઓ પુસ્તકો વાંચીને ઇતિહાસ તથા ભૂગોળનું જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તે જ્ઞાન એ બાગ્યવતી સ્ત્રીએ પતિની સાથે પ્રવાસ કરીને પ્રત્યક્ષ રીતે મેળવ્યું હોતું. નથી વાત બાળવાને એ કેટલાં ઉત્સુક રહેતાં અને અધિનીબાબુ કેવી રીતે એમની શિક્ષણ તપ્સ કરતા એ નીચેના ઉદાહરણથી જણાયે.

એક સંજે એ પતિ તથા પતિના બેએક મિત્રોની સાથે ગોવિંદપુર ગામમાં બહાર ફરવા નીકળ્યાં હતાં. ત્યાં આગળ થઈને ગ્રાન્ટ ટ્રંક રોડ (સરકારી ધોરી સડક) નીકળે છે. અધિનીબાબુનાં પત્નીએ પ્રશ્ન કર્યો કે ' આ સડક કયાં જાય છે અને તેને ગ્રાન્ટ ટ્રંક રોડ કેમ કહે છે ? ' અધિનીબાબુના મિત્રે ઉત્તર આપ્યો કે ' શેરશાહ બાદશાહના અમલમાં આ સડક બંધાઈ છે. જે વખતે આગગાડી નહોતી એ સમયમાં આ સડક ઉપર થઈને લશ્કર આવ-જા કરતાં; કેથનો વેપાર આ સડકોદારા ચાલતો; એક પ્રાંતમાંનો માલ ખીજ પ્રાંતમાં અહીં થઈને જતો; લોકો રાજધાની દિલ્હી પણ આ રસ્તે થઈને જતા. અંગ્રેજોએ આગલા રાજાઓની કોઇ કીર્તિનો નાશ કર્યો નથી, એટલે તેમણે આ પુરાણા રાજમાર્ગને પણ બની શકે તેટલો બાળવી રાખ્યો છે. દેશમાં હજુ પણ કોઇ દિવસ-બગચો બગે અને બગવાખોરા આગગાડીનો રસ્તો તોડી નાખે, તો આ સડક ઉપર થઈને અંગ્રેજોનું લશ્કર જઈ શકે. ' મિત્ર આ પ્રમાણે પુલાસો કરી ચૂક્યા, એટલે અધિનીબાબુએ કહ્યું કે ' એમણે જે કંઈ કહ્યું તે ધ્યાનમાં રાખજો, પણ સાથે સાથે એટલુંયે યાદ રાખજો કે, એ વખતમાં આ સડક ઉપર થઈને કેટલાએ સાધુ મહાત્મા યાત્રાળુઓ કાશી, પ્રયાગ, હરિદ્વાર આદિ તીર્થોમાં ગયા છે. તેમના ચરણની રજાથી આ રસ્તો પવિત્ર બન્યો છે. એમનામાંના કેટલાએકના પ્રાણ લૂંટારાઓના હાથે પચ્છ ગયા છે અને એ સાધુઓના દેહાવશેષ આ માર્ગની ધૂળમાં મળી ગયા છે. '

(' મહાત્મા અધિનીકુમારચરિત્ર ' માંથી)

૧૭૮-પતિ અને પત્ની વચ્ચેનું આદર્શ વ્રહ્મચર્ય

ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા છતાં આદર્શ બ્રહ્મચર્યવ્રત પાલન કર્યાનાં દષ્ટાંત વર્તમાન યુગમાં જવલ્લેજ મળી આવે છે. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસદેવે એવું જીવન ગાળ્યું હતું. બીજું ઉદાહરણ દેશભક્ત અશ્વિનીકુમાર દત્તનું છે.

લગ્ન થઈ ગયા પછી બે વર્ષ બાદ એક દિવસ એ ઘણા ધ્યાનપૂર્વક ઇસુ ખ્રિસ્તના ભક્ત સંત પાલનમાં વચનો વાંચી રહ્યા હતા. એ વચનોમાં એમણે ઘણી જગ્યાએ દેહની શુદ્ધતા સાચવવાનો ઉપદેશ આપ્યો હતો. એ વચનોની એમના ઉપર ઘણી અસર થઈ અને વિચારવા લાગ્યા કે, હું તો પરણેલો છું, દૈહિક પવિત્રતા કેવી રીતે સાચવી શકું? તેમણે પોતાના મનના વિચાર આઠ પાનના લાંબા પત્રમાં પત્નીને લખી જણાવ્યા. તેમની પત્ની એ સમયે પંદર વર્ષની બાલિકા હતી, પરમેશ્વર રત્નનો સંયોગ રત્ન સાથેજ કરી આપે છે. એ સુકુમારીએ જરા પણ ચળ્યા વગર દહતાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો કે “હું આપની સહધર્મિણી છું, આપે ધર્મજીવનમાં આગળ વધવા સાડે જે માર્ગનું અવલંબન કરવું શ્રેય ગણ્યું છે, તેજ માર્ગનું અવલંબન સુખેથી કરજો. હું કદાપિ એમાં અડચણ નાખીશ નહિ; બલકે જ્યાંસુધી બનશે ત્યાંસુધી આપની સહાયતા કરીશ.”

પત્નીનાં આવાં ઉત્સાહવર્ધક વચનોથી અશ્વિનીબાબુનો સંકલ્પ દઢ થયો. પરણેલા છતાં તેમણે આખું જીવન અખંડ બ્રહ્મચર્યવ્રતના પાલનમાં ગાળ્યું. સુંદરી, સાધ્વી, સહધર્મિણીની સાથે મરણપર્યંત ગૃહસ્થાશ્રમનું પાલન કર્યા છતાં પણ એમણે બ્રહ્મચર્યને અખંડિત રાખીને જે આત્મસંયમ અને ચારિત્ર્યબળનો પરિચય આપ્યો છે, તે આપણા જેવા પામર મનુષ્યોની કલ્પનામાં પણ સહજ ઉતરે એમ નથી.

અવિવાહિત બ્રહ્મચારીના જીવનને એ શ્રેષ્ઠ માનતા અને દેશહિત સાધવા સાડે કુંવારા બ્રહ્મચારીઓનું એક દળ સ્થાપવાની તેમની મનોકામના હતી. કેટલાક યુવકોએ તેમના ઉપદેશને અમલમાં પણ મૂક્યો હતો.

(‘મહાત્મા અશ્વિનીકુમારચરિત્ર’માંથી)

૧૭૧-વિદ્યાર્થીઓને સ્વાસ્ત્ય અગત્યના ઉપદેશ

અધિનીક્રમાર દત્તે વકીલાતનો ધંધો છોડી દઈને પોતાના પિતાના રમરણ-માં સ્થાપેલા મજમોહન વિદ્યાલયમાં અધ્યાપકનું કામ કરવા માંડ્યું હતું. વિદ્યાર્થીઓ નિશાળમાં દાખલ થાય, ત્યારે એમના હાથમાં નીચેનું ઉપદેશ-પત્ર આપવામાં આવતું. એ ઉપદેશપત્ર અધિનીક્રમનું ઘડેલું હતું. એના ઉપરથી આપણને જણાયે છે, વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક ઉન્નતિમાટે તેમને કેટલી બધી કાળજી હતી.

“આ વિદ્યાલય તમને શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક મુશિક્ષણ આપશે, અમે વિદ્યાલયમાં તેમજ ઘેર જાવને સ્થળે તમારી વર્તણૂક ઉપર દેખરેખ રાખી-શું. તમારા પ્રત્યેની અમારી દેખરેખ વિદ્યાલયમાં રળ પડશે ત્યારે પણ સમાપ્ત થશે નહિ. તમે વિદ્યાલયમાં આજસુ કે તોફાની થાઓ તો જેવો દંડ મળે તેવો-જ દંડ ઘરમાં અરાજ વર્તણૂક ચલાવ્યાથી પણ મળશે. નીચે લખેલાં ઉપદેશ-વચનો કાળજીપૂર્વક પાલન કરવાનો પ્રયત્ન કરજો:-

(૧) તમારા કરોજના પાક, કાર્ય અને રમતનું એકે વખતપત્રક બ નાવજો અને સર્વદા એ વખતપત્રકને અનુસરીને ચાલજો.

(૨) સવારે પહેલા ઉઠજો. રોજનું કાર્ય આરંભ કરવા પહેલાં કર્તવ્ય પાળવા આરંભેશ્વરની પ્રાર્થના કરીને બાજની ભિક્ષા માગજો.

(૩) કદીપણ વધારે પડતો અભ્યાસ કરતા નહિ. ભણવામાં નિયમિત રહેજો. કદી પણ ઉન્મૂઘ્ન થતા નહિ. વરસનો ઘણાખરો ભાગ આજસેમાં બાજીને ઉવટના વખતમાં હદ ઉપરાંત પરિશ્રમ કરીને માંહા પડતા નહિ. જે પાઠ મેટા કરવાનો હોય, તેને સવારે કરવાની યોગ્યતા રાખજો. આવતી કાલ-નો પાઠ તૈયાર કરતાં પહેલાં આજે જે કંઈ જણ્યા હો, તેને એક વાર વિચારી જાજો. સુવા જતાં પહેલાં સાંજે શું બન્યા હો, તેનો એક વાર વિચાર કરી જાજો અને ઉઘતા પહેલાં એક વાર પરમેશ્વરનું પણ રમરણ કરી લેજો.

(૪) વાંચની વખતે તમારા ચરીત્રનો મેજદર (કેડેડ) ચયાચલવ સીધો રાખીને બેસજો.

(૫) વાંચવામાં નિમગ્ન હો ને વખતે દાઈની પાંચ સાથે વાતચીત કરશો નહિ. કામને વખતે કામ કરજો, રમતની વખતે રમત રમજો. વગર બોલ્યે પાડ

કર્ચાથી તમારું ચિત્ત એમાં ન ચોટે તો મોઢેથી ઉચ્ચાર કરીને વાંગળો. અર્થ સમજ્યાપિનાજ કોઈ પણ વાક્યને કંડરથ કરવા સાડ કદી પણ જોખણો નહિ. જે વડે મન લગાડીને ખીંચે ખીંચે વાંગળો તો કોઈ પણ વાક્ય એક દે એ વાત વાંચાવીજ મોઢે થઇ જશે.

(૬) વિદ્યારત્નનાં પાઠ્ય પુસ્તક ઉપરાંત બીજાં પણ સારાં પુસ્તકો વાંચવા ખાતે નિશાળમાંથી રૂઝ મળ્યા પાટી એક કલાકનો વખત નક્કી કરી રાખજો. એથી તમારું ચિત્ત સતેજ અને ચરસા મશે. પરંતુ ખબરદાર! કદાપિ કોઈ ખરાબ કાંઈ વાંચજો નહિ.

(૭) કોઈનો ઉપયોગ કરવામાં જોપરતાઈ ન રાખજો. ઉચ્ચારપ્રતિ વિશેષ ધ્યાન આપજો. પ્રત્યેક શબ્દનો ઉચ્ચાર લક્ષમાં રાખીને સ્પષ્ટરૂપે વાંચજો. વિશુદ્ધ ઉચ્ચાર એ સ્વચ્છ સમાજમાં દાખલ થવાનો અધિકાર મેળવવા સાડ ઉત્તમ લક્ષ્યમણ્ય છે.

(૮) લણવાની બાળતમાં જે કોઈ રીત તમને અનુકૂળ અને સગવડ-લરેલી લાગે, તે રીત તમારા સહાધ્યાથી અથવા બીજા કોઈ વિદ્યાર્થીથી ગ્રહ રાખજો નહિ. જેઓ લણવા-ગણવામાં તમારા કરતાં શ્રેષ્ઠ હોય, તેમની બરા-બરીઆ થવાનો પ્રયત્ન કરજો; પણ તેમની તરફ અદેખાઈનો લાવ કદાપિ ન રાખજો.

(૯) તમારા શિક્ષક લણાવતી વખતે જે કાંઈ કહે, તે પૂરા ધ્યાનથી સાંભળજો.

(૧૦) માતાપિતાનું સન્માન કરજો. વડિલોની આગળ સદા નમ્ર થઈને રહેજો. ઉંમરમાં તમારાથી મોટા હોય તેમની સેવા કરજો. યાદ રાખજો કે, આજ્ઞાપાલન એ યૌવનના અલંકારસ્વરૂપ છે.

(૧૧) કદી પણ મદમાં છકેલ થઈને ફરજો નહિ. વિનયનો આધાર લેજો.

(૧૨) વાતચીતમાં સાવધાન રહેજો. કદી પણ અશ્લીલ વાક્ય બોલતા કે લખતા નહિ. જે સ્થળે અશ્લીલ વાતચીત થતી હોય; ત્યાં આગળ ઉભા પણ ન રહેતાં બીજે આદ્યા જાજો.

(૧૩) ખાવા-પીવા તથા પહેરવામાં સાદા થજો.

(૧૪) સર્વદા પવિત્ર રહેજો. અપવિત્ર અભ્યાસે સેંકડો ઉન્નતિશીલ યુવકો-નું સત્યાનાશ વાળ્યું છે.

(૧૫) સરળ અને સાદસી થજો. કોઈને પણ મિથ્યાવચન કહેજો નહિ.

(૧૬) સારી માલવણવાળા બાળકો અને આદર્શ ચરિત્રવાળા પુખ્ત ઉમરના પુરુષોનો અંત કરતો. અસાધ્ય આવરણવાળા બાળકોની ચોળાનું કદેક પ્રકારે તગતો. 'તમે ઠાની આગે હરો-હરો છો તે કહો અને નમ્ર કેવા ચરિત્રના માણસ છો તે અમે કહી આપીશું.' એ કહેવતને હમેશાં દમરજમાં રાખતો.

(૧૭) તમારો આમોદ-પ્રમોદ નિરોધ રાખતો. પાનાં, સોમટાં, પાસાં વગેરે કદી ખેલતો નહિ.

(૧૮) તમે જે કાંઈ કામ કરો તે નિયમપૂર્વક અને વખતસર કરતો.

(૧૯) જે રમતોથી શરીરનું બળ વધે, તેજ રમતો રમતો. સાંજે કમમાં કમ એક કલાક તો જરૂર જરૂર નિમંજ વાયુમાં ફરવા જતો. શારીરિક સામર્થ્ય એ પ્રત્યેક યુવકમાટે ગોરવની વાત છે.

(૨૦) પાદ રાખતો કે, જેનો અંકલપ શુભ છે, તેને પરમેશ્વર પણ સદાય કરે છે."

આપણી બધી નિશાળો ચોતાની સંસ્થામાં પ્રવેશ કરતા વિદ્યાર્થીઓને આવોજ બોધ આપે અને તેનું પાલન કરવામાં વિદ્યાર્થીઓને સહાયતા આપે, તો વિદ્યાર્થીઓની દશા કેટલી બધી સુધરી જાય ! દેશનું નૈતિક વાતાવરણ કેટલું બધું શુદ્ધ થઈ જાય ! !

(ધરતકુમાર રામચિત્ર 'મદાત્મા અધિનીકુમાર દત્તના ચરિત્ર' ઉપરથી)

૧૮૦-હસન-ગંગુની પ્રમાણિકતા અને કૃતજ્ઞતા

દિલ્હીના બાદશાહ તખલખશાહના સમયમાં ગંગુ નામનો એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. એને જ્યોતિષવિદ્યાનું પણ સાફ જ્ઞાન હતું. ગંગુને ઘેર હસન નામનો એક પડાણ છોકરો નોકર હતો.

હસન ગરીબ પણ પ્રમાણિક હતો. સ્વામીનું કામ તે સાચા દિલથી કરતો. તેની નોકરીથી પ્રસન્ન થઈને ગંગુએ તેને એક નાનું સરથું ખેતર ખેડી ખાવા સાથે આપ્યું હતું અને સાથે સાથે એક ભેડી બળદની પણ આપી હતી.

એક વખત હસન ખેતરમાં હજી હાંકતો હતો, ત્યાં હજી બોંયમાં ચોંટી

૧૮૨-હજરત મહમદ સંઆંસંનો પટ્ટશિષ્યને છેલ્લો ઉપદેશ

મહમદ પેગંબર સાહેબનો મૃત્યુસમય નિકટ આવ્યો, ત્યારે એમણે પોતાના ઉત્તરાધિકારી હજરતઅલીને બોલાવીને છેવટનો ઉપદેશ આપ્યો કે 'તમે પુરુષોમાં સિંહસમાન છો અને વીર પણ છો, પરંતુ કદી પોતાની વીરતા અને પરાક્રમનું અભિમાન ન કરશો, પણ નમ્ર રહીને અધિકાધિક ઉન્નત થવાનો દૃઢ સંકલ્પ રાખજો. તમારે હમેશાં નિષ્કપટ ધર્માત્માઓની જ સોળતમાં રહેવું જોઈએ અને એવાનાં જ સેવા-સમાગમદ્વારા ધર્મરત્ને પહોંચવાની આશા રાખવી જોઈએ. પોતાના મનને સદા વશમાં રાખજો અને બીયારે પણ એ ખરાબી કરવા તૈયાર થાય, ત્યારે એની સાથે યુદ્ધ કરીને એને ઠેકાણે લાવવાનો પ્રયત્ન કરજો. વૃદ્ધનો અને સુરખીઓની આજ્ઞા શ્રદ્ધાપૂર્વક સાંભળજો અને પાળજો. હરેક પ્રાણીની સાથે પ્રેમથી વર્તજો અને કોઈને પણ પોતાના તરફથી કદ ન આપશો.

(મૌલાના ૩મ)

૧૮૩-સુલ્તાન થવા માટે કેવી યોગ્યતા જોઈએ?

ખાદશાહ થયા પછી એક વાર કોઈએ હસનને પૂછ્યું કે 'દ્રવ્ય અથવા લશ્કરની મોટી સામગ્રી વગર તમે સુલ્તાન શી રીતે થઈ શક્યા?' હસને જવાબ આપ્યો કે 'મિત્રો તરફ મારી ખરી લાગણી, શત્રુઓ તરફ પણ ઉદારતા અને દરેક મનુષ્ય તરફ સહલાવ, આટલી સામગ્રી શું સુલ્તાન થવા માટે બસ નથી?'

હસનનો ઉત્તર ખરેખર વ્યાજબી છે. એ ત્રણ વાનાં પ્રત્યેક મનુષ્યને ઉન્નતિને પદે પહોંચાડવામાટે પૂરતાં છે. લાગ્યના વિપરીતપણાથી માણસ એટલા બધા સાંસારિક વૈભવે ન પણ પહોંચી શકે, પરંતુ ખાદશાહ કરતાં પણ વધી વધ એવી સંપૂર્ણ આત્મશાંતિ તો એનાથી અવશ્ય મળે છે.

(‘આપણા દેશના ઇતિહાસ’માંથી)

૧૮૪-ઉત્તમ સરદારને સેવકોમાટે કેટલી વધી લાગણી હોય છે !

બાબર બાદશાહ દિલ્હીની ગાદીએ બેસતાં પહેલાં કાળુતનો રાબ્ત હતો. એક વાર એ પોતાનાં સગાં-વહાલાંઓને મળી આવીને હેરાતનગરથી કાળૂલ પાછો ફરતો હતો. એ વખતે શિયાળાની ખોસમ હોવાથી ચારે તરફ પુષ્કળ બરફ પડતો હતો. સાંકડા પર્વતોમાંથી જવાડું હતું. બરફ એટલા બધા બેસથી પડતો હતો કે બાબર અને તેનાં માણસો ઘણી વાર તો ફેડ ફેડ સુધી તેમાં ખુંચી જતાં; એવે વખતે બાબર પોતે ઘોડા ઉપરથી ઉતરીને આગળ ચાલતો અને બરફમાં રસ્તો પાડીને બીજાઓને આગળ લઇ જતો. તે કહેતો કે ‘જે બરો મઠં છે તે તો આવે પ્રસંગે બીજાઓને બનતી મદદ જરૂર કરે છે.’

ત્રણચાર દિવસ આટલી બધી અગવડ વેડીને ચાલ્યા પછી બરફતું બારે તોફાન ચઢી આવ્યું. એ વખતે તેઓ સર્વેનાં છત્ર પલ્લુ જોખમમાં હતા. બાબર અને તેનાં માણસો ટાંઢમાં ધૂજવા લાગ્યાં.

એવામાં તેઓ એક શુક્ર પાસે આવી પહોંચ્યા. શુક્ર ઘણીજ નાની હતી. ત્યાં પહોંચતાં એક માણસે બાબરને નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે આપ ‘અંદર પધારો.’

બાબરે કહ્યું કે “મારા માણસો બહાર બરફના તોફાનમાં ડુબી થાય અને હું આ હુંક આપનારી શુક્રમાં આરામ લઉં એ કેમ બને ? આંખી ટોળી બહાર ત્રાસ લોગવે અને હું અંદર નિરાંતે સૂઈ જાઉં ? કેાઇ પણ સાચા આદમીને એ ન શોભે, તો પછી હું તો તમારા સુખ-દુઃખને ભાગીદાર છું. જે જે દુઃખ તમે વેડ્યો, તે હું પણ વેડીશ. ગિત્રોની સાથે મરવાને લાલો પણ મારે મન તો લગ્નસમાન છે.”

આવા સરદારને માટે તેનાં માણસો પોતાનો ફક્ત સુદાં આપવાને તૈયાર થાય તેમાં શી નવાઈ !

(‘બાપજી દેવના ઇનિદાસ’માંથી)

૧૮૫-ગરીબોની અવગણના કરવાથી થતું નુકસાન

સ્કૉટલેન્ડના એક ગામમાં એક ગરીબ સ્ત્રી રહેતી હતી. તેને રહેવાને ઘર અને ખાવાને અન્ન નહોતું. આશ્રયને માટે ઘેરેઘેર ફરીને એણે ભિક્ષા માગી; પણ એની દુર્દશા જોઈને કોઈનું પણ હૃદય પીગળ્યું નહિ. ઠંડી હવામાં ખુફ્ફા પડ્યા રહેવાથી તથા ભૂખમરાથી એ માંદી પડી. જંતુઓને પોપણ પામવા માટે એનું શરીર ઉત્તમ સ્થાન થઈ પડ્યું. આખરે એના શરીરમાં એક ચેપી રોગનાં જંતુઓ ઉત્પન્ન થયાં અને એ મરણ પામી. એના મરણમાંથી રોગનાં ચેપી જંતુઓ ઉડીને આખા નગરમાં ફેલાયાં; ધનવાનોની હવેલીઓ પણ એની અસરથી બચી શકી નહિ અને જે તવંગર લોકોએ એ દરિદ્ર સ્ત્રીપ્રત્યે મનુષ્યને છાજતી બંધુભાવની લાગણી બતાવીને મુઠ્ઠી અન્ન આપવાની પણ ના કહી હતી, તેલોકો પણ એ ચેપી રોગનો લોગ થઈને મરણ પામ્યા. અગ્રિય વિદ્વાન કાર્લોઈસ એ ઉપરથી વ્યાજબી રીતે સાર કાઢે છે કે, એ ધનવાનોએ તે જીવનમાં તો એ દીન નારીનો બહેનતરીકે સ્વીકાર કર્યો નહોતો; પણ મૃત્યુ પછી સ્વીકાર્યું કે, એ ખરેખર તેમની ભગિનીજ હતી. કેમકે એનાજ સુખ અને તંદુરસ્તીમાં તેમનું સુખ અને સ્વાસ્થ્ય સમાયેલાં હતાં.

ગરીબ અને માંદાઓની સેવા એ સામાજિક ફરજ છે. એ કર્તવ્યપાલનમાં આગસ કે પ્રમાદ કર્યાથી એ ગરીબોને તો દુઃખ થાય છેજ; પણ સાથે સાથે આખો સમાજ હીનદશાને પ્રાપ્ત થાય છે. જેમની પાસે ધન કે જ્ઞાનની સંપત્તિ છે, તેમણે એનો લાભ પોતાના ગરીબ અને અજ્ઞાની પરોશીઓને પણ આપવો ધટે છે.

(‘વેલ્ફેર’ પુ-૪૨, અંક ૬ માંથી)

૧૮૬-રાણી રાસમણિની પૂજામાં ચંચકતા

એક સમયે ગંગામાં સ્નાન કરી આવીને રાણી રાસમણિ દક્ષિણે પદમાં દેવી-
નાં દર્શન સાદુ ગયાં. એ વખતે કાઠીની પૂજા થતી હતી તેથી રાણી, જન-
નમાતાને પ્રણામ કરીને રાણી મંદિરમાંની મૂર્તિ આગળ આમન પ્રાપ્તિને
દરદારની પૂજા કરવા લાગ્યાં અને પરમદસ રામકૃષ્ણ કે જે એ વખતે ગાતાના
પૂજારી હતા, તેમને ખાતાશુભાં બજન ગાવાનો આમ્રક કર્યો. બાળિમાં વિદ્યુત
થઇને પરમદસદેવે રામપ્રસાદ, કમલાકાન્ત આદિ બાળોનાં પદ લલગાવ્યાં
આંડયાં. રાણી પૂજા-જપ આદિ કરતાં કરતાં એ મપુરમાં પદ સાંભળવા લાગ્યાં.
શેઠીક વાર એ પ્રમાણે વાક્યા પછી પરમદસદેવ (જે સમયે ત્રિતા ભટ્ટાચાર્ય)
એકદમ ગાયન બંધ કરીને શુરસાના આવેશમાં ઉમળાવે બોલી ઉઠ્યા કે “બસ,
એજ વિચાર, અત્યારે પણ એની એ ચિંતા!” એમ કરીને એમણે રાણીને એક
અપ્પડ મારી । સંતાનની કોઈ પણ બાબતની ગેરવર્તણૂક એમણે પિતાને જેમ
શુરસો ચડે છે અને કોઈક વખત મારી પણ ગેસે છે, તેવોજ ભાવ અત્યારે
પરમદસદેવનો હતો.

મંદિરના કર્મચારીએ તથા રાણીના નોકરોમાં ખજાસગાટ મચી રહ્યો;
પરંતુ રાણીને તો પોતાના અંતઃકરણની ખજરજ હતી કે, પોતે શ્રીજગદંબાનું
ધ્યાન નહોતાં ધરી રહ્યાં, પરંતુ એક ચુકદમાનો વિચાર કરતાં કરતાં અર્ચુ-
ઓમાં પડ્યાં હતાં. રાણી રાસમણિ પોતાની એ વર્તણૂકથી બહુજ શરમાઈ
ગયાં અને પૂજારી રામકૃષ્ણને પોતાના મનની વાત પારખી ગયેલા એમણે
વિસ્મય પામ્યાં. રાણીનો માનમસ્તબો ધણો ભારે હતો, પરંતુ એમનામાં
મગજને ઠંડુ રાખવાની શક્તિ હતી. કર્મચારીઓની ગડબડથી રાણી ચમકી
ઉઠ્યાં અને સમજી ગયાં કે, આ લોકો બિચારા નિર્દોષ પૂજારીને નાહક મારી
બેસશે. એમણે ગંભીર સ્વરે આજ્ઞા આપી કે “ખજરદાર ! ભટ્ટાચાર્ય મહારાય-
નો જરાપણ વાંક નથી. તમે એમને કોઈપણ કહેશો નહિ.”

(‘સદાસાપ’માંથી)

૧૮૭-મહાત્મા વુસ્તામીનું સાચું તીર્થ-સંતસમાગમના ફાયદા

સાધુ ગુસ્તામી જ્યારે યાત્રામાં જતા ત્યારે હમેશાં એવા માણસોની તલાશમાં રહેતા કે જે દુનિયાથી વિરક્ત હોય અને જેમનું દિલ ઈશ્વર ઉપર લાગેલું હોય. એક વાર એ હજ કરવા સાડ મઠ્ઠા તરફ નીકળ્યા. રસ્તામાં એક સાધુ મળ્યા, સત્સંગ થયો, ધર્મસંજ્ઞાથી ઘણી વાતચીત થઈ. સાધુએ પૂછ્યું કે ‘ગુસ્તામી ! ક્યાં જઈ રહ્યા છો ?’ ગુસ્તામીએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘હજ કરવા જઈ છું.’ મહાત્માએ કહ્યું કે ‘એટલું બધું કષ્ટ શા સાડ વેઠો છો ? ખરી હજ શામાટે નથી કરતા ?’ કોઈ સાચા સાધુની-જીવતાબગતા તીર્થની-યાત્રા કરો. એ જડ મકાનમાં શું ભર્યું છે ? ચેતન કાળાની તરફ દેશ નથી ચાલતા ?’ ગુસ્તામીની અછલ ઠેકાણે આવી. તેમનું અંતર શુદ્ધ થયેલું હતું. એટલે તેમને તો તે સાચું તીર્થસ્થાન (તે સાચા સાધુમાંજ પૂજ્યબુદ્ધિનું ભાન) મળી ગયું. આપણે ત્યાં પણ કહ્યું છે કે:-

સંસારે વિપવૃક્ષસ્ય દ્વે. ફલે અમૃતોપમે ।

કાવ્યામૃતરસાસ્વાદઃ આલાપઃ સજ્જનૈઃ સહ ॥

આ સંસારરૂપ વિપવૃક્ષને અમૃતસમાં જે ફળ છે. એક તો કાવ્યામૃતને રસાસ્વાદ અને બીજું સજ્જનની સાથે વાતચીત.

ક્ષણમિહ સજ્જનસંગતિરેકા । ભવતિ ભવાર્ણવતરણે નૌકા ॥

એક પળભરની પણ સજ્જનની સોળત સંસારસાગરમાંથી તરવાને માટે નૌકાસમાન થઈ પડે છે.

(મૌલાના ૩મ)

૧૮૮-અશ્વિનીકુમાર દત્તની દેશભક્તિમાટે અંતિમ અભિલાષા

મૃત્યુના દોઢ વર્ષપૂર્વે ગારિસાલના સરકારી વકીલ આગળ અશ્વિની-ગાયુએ જન્મભૂમિ ગારિસાલપ્રત્યે પોતાનો પ્રેમ નીચે પ્રમાણે પ્રગટ કર્યો હતો કે “હું નિર્વાણ ચાહતો નથી, મોક્ષની કામના કરતો નથી; પરંતુ ફરીથી આ પૃથ્વીમાં આવવા માગું છું અને ફરીથી જીવવા માગું છું.”

“ કયા દેશમાં ? ”

“આ ભારતવર્ષમાંજ”

“કયા પ્રાંતમાં?”

“સોનાના બંગાળામાં”

“કયા જિલ્લામાં?”

“તે પણ કહેવું પડશે કે? ખારિસાલમાં. પણ એક વાત કહી શકતો નથી કે, કેના ઘરમાં જન્મીશ. બાપ થવા લાયક માણસ હવે દીઠામાં નથી આવતો. એક હતો, તેને ફાંસી દેવામાં આવી છે.”

“એ દેાણુ?”

“અબ્દુલ”

અબ્દુલ બચકર લૂંટારો હતો તથા નિર્ધનપણે નરહત્યા કરતો હતો; પરંતુ એવું હૃદય એવું બચનન્ય હતું કે, ફાંસી દેવાઈ તેની આગલી રાત્રે પણ તે જરાયે ઉદ્દેગવગર ક્યાં કરતો હતો. અશ્વિનીકુમાર એવા નિર્ધન પિતાને ઘેર જન્મીને નવા જન્મમાં નવી શક્તિદારા ખારિસાલની સેવા કરવા માગતા હતા.

ખારિસાલમાટે તેમને કેટલી ઉંડી અને અંતઃકરણની ભક્તિ હતી તે આટલા ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

(‘મંદાત્મા અશ્વિનીકુમાર દત્ત ચરિત્ર’માંથી)

૧૮૯-હઝરત નૂહ પેગમ્બરની પ્રભુસાનિધ્ય પામવાની ચાવી

હઝરત નૂહ પોતાના બંધુઓને ઉપદેશ આપ્યો છે કે, ત્યારે મારામાંથી સ્વાર્થવૃત્તિ અને સકામ કર્મ^x કરવાની ઇચ્છા નાશ પામી અને મેં સર્વભાવે મનને ઇશ્વર તરફ લગાવી દીધું, ત્યારેજ હું જગતને ઇશ્વરનો પેગામ-સંદેશો ઝીલાવવા અને પહોંચાડવા યોગ્ય બની શક્યો.

(મોવાના રમ)

x ‘લોકકર્તા’ માટે પણ લૌકિક પદાર્થોના ત્યાગ કરવામાં આવે છે; પરંતુ એવા ઉદ્દેશવાળો ત્યાગ સકામ કર્મમાંજ સમાતો હોઈને કર્મયોગમાં (નિષ્કામકર્મ-મા) તેની ગણના નથી. કેમકે લોકપ્રતિષ્ઠા પણ આત્મનિષ્ઠામાટે મુકરી વિદ્યા જેવી અને લૌકિક ભોગ્ય પદાર્થ છે અને ગોણગિણમુનો ત્યાગ તો કેટલી દદનો દોષો વેષમે તે વિષે કહેવું છે કે “અલ્પલોકે ચોં ભોગ્ય ને, ચદે સખનકો ત્યાગ; વેદ અર્થ જાના મુનિ, કદન તાદિ પેરાગ.”

૧૧૦-અશ્વિનીકુમાર દત્તની અંત્યજોપ્રત્યે પ્રીતિ

સ્વદેશી આદોલનના વિરોધી કોઈએક પુરુષે નામશૂદ્ર જાતિના લોકોને તે હીલચાલની વિરુદ્ધમાં ઉશ્કેરવામાટે એમાંના એક દેશભક્ત નામશૂદ્રને ઉપદેશ આપ્યો કે “જુઓ, આ બાળુ લોકો ‘વંદે માતરમ્’ ‘વંદે માતરમ્’ બોલીને તમને ઠગે છે. તેઓ અંદર અંદર તો લાઈઓ જેવો વ્યવહાર કરે છે, પરંતુ તમને નામશૂદ્ર ગણીને તિરસ્કારની નજરે જુએ છે. સારા લોકો તમારા હાથનું પાણી પીતા નથી, હુકાને અડકવા દેતા નથી, છતાં તમે એમના લાઈ બનેા એ કેવી ઉલટી વાત છે!” એ વાત સાંભળ્યા પછી એ બિચારા નામશૂદ્રના મનમાં જરા અંદેશો પેદા થયો કે ‘ખરે! આ ઉચી જાતિના ભણેલા બાળુઓ અમને ફોસલાવતા તો નહિ હોય?’ પોતાનો સંદેહ મટાડવા સાડે એ બાળુ અશ્વિનીકુમાર પાસે ગયો. અશ્વિનીબાળુ એ વળતે પોતાની એક નૌકામાં પથારી પાથરીને બેઠા હતા. પથારીની પાસે એક સારી શેતરંજી બિછાવી હતી. નામશૂદ્રે અશ્વિનીકુમારની ચોરડીના બારણા આગળ જઈને નમસ્કાર કર્યા, એટલે અશ્વિનીકુમારે તરતજ ઉભા થઈને અભ્યાગતને વળતા નમસ્કાર કર્યા અને એ ચોરડીની અંદર લઈ જઈને પરિચય પૂછ્યો તથા તેને સાથે લઈને પોતે શેતરંજી ઉપર બેઠા. ત્યારપછી તેના આવવાનું કારણ પૂછ્યું. નામશૂદ્રે કહ્યું કે “બાળુ! હું આપને એક વાત પૂછવા સાડે આવ્યો હતો, પણ હવે એ પૂછવાની જરૂર રહી નથી. મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર મળી ગયો છે. આપ મને સાથે લઈને એક બિછાના ઉપર બેસો છો, એટલે મારી ખાત્રી થઈ ગઈ કે ‘વંદે માતરમ્’ સાચું છે અને અમે લોકો આપના લાઈઓ છીએ.”

અશ્વિનીકુમાર હમેશાં અંત્યજો તથા શૂદ્રોની સાથે એ પ્રમાણે ભળી જતા. એ લોકોની પણ એમના ઉપર ખરા હૃદયની પ્રીતિ હતી.

(અશ્વિનીકુમાર દત્ત ચરિત્રમાંથી)

૧૧-હજરત મુસાવે એક અમળ પ્રમુખત્ત પાસે માફી માગી.

એક ભરવાડ એક દિવસ દુઃખનો માર્યો કોઈનેક પડાડના શિખર ઉપર બેસીને ધન્યપ્રાર્થના કરી રહ્યો હતો કે “હે ખુદા! એતું મને મળે અને આ તરફ તારું આવવું થાય તો હું તારી આકરી કરું, તારા વાળ હોશું, જૂઓ વીણું તથા તને તેલ ચોળીને સ્નાન કરાવું. હે પરમાત્મા! હું મારી બાન તારા ઉપર કુરબાન કરીશ, તારા પગને મારી દાઢીથી સાફ કરીશ, તું સૂઈ જવા માગીશ તો તારે માટે બિઠાનું બિઠાનીય, તું ગાંઠા હોઈશ તો તારી આકરી કરીશ અને એક સેવક જે રીતે તેના સ્વામી સાથે વર્તે તેમ તારી સાથે વર્તીશ.”

જો ભરવાડ એ પ્રમાણે કદી રહ્યો હતો, એવામાં મુસા ત્યાં આગળ યઈને જઈ રહ્યા હતા તેમણે એની પ્રાર્થના સાંભળીને કહ્યું કે “અરે નાદાન ભરવાડ! તું કોની સાથે વાતચીત કરી રહ્યો છે અને કયા માંદાની સેવાઆકરી કરવા માગે છે?”

ભરવાડે કહ્યું કે, હું પરમાત્માની સાથે વાતો કરું છું અને એનીજ સેવા કરવા માગું છું. મુસાએ કહ્યું કે “અરે બેવકુફ! આ શું બકી રહ્યો છે? તું તો કાફરો કરતાં પણ વધારે ખરાબ થઈ ગયો છે. પરમાત્માને વાળ પળ નથી અને દેહ ન હોવાથી તેને બિમારી પણ થાય તેમ નથી. એને કોઈએ પેદા નથી કર્યો. એ તો અજન્મા, નિત્ય અને શુદ્ધ છે. એને માણસોના જેવી નાહવા-ધોવાની, વાળ હોળાવવાની અને એવી ધીણ સેવાઆકરીની શી જરૂર?”

મુસાની આવી વાતો સાંભળીને પેલો ભરવાડ ઘણો ગુસ્સે થયો અને પોતાનાં કપડાં ફાડી નાખી ઉઠીને ઉભો થયો તથા ગાંઠા માણસની પેઠે પોતાના માથા ઉપર ધૂળ અને માટી ફેંકતો કહેવા લાગ્યો કે “અરે, ખુદાની સાથે પ્રત્યક્ષ વાતો કરવાનું અભિમાન રાખનારા સાધુ! તેં મોટું પાપ કર્યું છે. તેં મારા કહેજના આજે ટુકડા કરી નાખ્યા છે.”

જો ભરવાડ ત્યાંથી જંગલ તરફ ચાલ્યો ગયો, ત્યારે હજરત મુસાને આકાશવાણી સંભળાઈ કે “હે મુસા! તેં ઘણું ખરાબ કામ કર્યું છે. તેં મારા ખ્યારા ભક્તને મારાથી વિખૂટો પાડ્યો છે. શું તું હુનિયામાં એટલા માટે આવ્યો છે કે, કોઈને મારી પાસે પહોંચવાજ ન દે અને જુદાઈનોજ પાઠ ભણાવ્યા કરે? મેં તો તને એટલા માટે હુનિયામાં મોકલ્યો છે કે, તું મારા ખ્યારાજોને પ્રેમાલપનો સંદેશો આપે, તારી વર્તણૂકથી હું બહુ દિલગીર છું. મેં દરેક

માણસને પ્રાર્થના કરવા સારૂ અનેક પ્રકારનાં સ્તોત્ર તેમજ મનોલાવ આપ્યા છે, તેમાંથી જેને જે પણ ફાવે તેનાવડે તેઓ મારી સ્તુતિ-ભક્તિ કર્યા કરે છે. એ ભરવાડના ખાસ પ્રકારના શબ્દો તારી સમજમાં નથી આવતા, તો તું તારે રસ્તે ચાલ્યો જા. નાહકને એના ઉપર દોષારોપણ શા સારૂ કરે છે ? એણે બિચારાએ તો સાચા મનથી મારી સ્તુતિ કરી છતાં પણ તું તો એમજ સમજ્યો કે એણે પાપ કર્યું ! એણે અમૃત પીરચું અને તેં એને એર માની લીધું; એણે પ્રકાશ કહ્યો અને તું અંધકાર સમજ્યો; એણે ફલ આપ્યા અને તેં એને કાંટા માની લીધા; એણે સારૂ કર્યું અને તેં જોડું કર્યું.”

મુસા ઈશ્વરની આવી વાણી સાંભળીને એ ભરવાડની શોધમાં નીકળ્યા અને એના પગલાની નિશાનીએ જતાં જતાં જંગલમાં પહોંચ્યા. ત્યાં જઈને એ અલણ ભરવાડને કહ્યું કે ‘હે પ્રભુના ખ્યારા ! મારા ઉપર દયા કર; કેમકે મેં મારી મૂર્ખતાથીજ તને ગમાર ભરવાડ માની લીધો હતો.’

(મૌલાના ૩મ)

૧૯૨-પોળોસો વર્ષના વૃદ્ધ પુરુષની જ્ઞાનપિપાસા

પોલોંડમાં યોર્ગસિક નામનો એક પુરુષ હાલમાંજ થઈ ગયો છે. નાનપણમાં એણે થોડો ઘણો અભ્યાસ કર્યો હતો, પરંતુ ઘરની સ્થિતિ સારી નહિ હોવાથી નાની વયમાંજ કુટુંબનું પોપણ કરવાનો ભાર એને માથે આવી પડ્યો અને વિદ્યાભ્યાસ અધુરો મૂકીને તેને ગુજરાનને સારૂ ધંધામાં પડવું પર્યું. ઇ. સ. ૧૮૬૩માં એના દેશખંધ પોલ લોકોએ રશિયાના ઝારની વિરુદ્ધ ગળવો કર્યો. યોર્ગસિક પણ ગળવાખોરોની સાથે જોડાયો. એ યુદ્ધમાં એ દેદ પકડાયો અને સાર્થિગિરિયાના ખરફવાળા પ્રદેશમાં એને દેશનિકાલ કરવામાં આવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૯૫ માં એને વગર શરતે માફી મળી. યોર્ગસિક પાછો ફરીને વોર્સો નગરમાં આવ્યો અને ઘણાં વર્ષપૂર્વે પોતે જે અભ્યાસ અધુરો મૂક્યો હતો તે પાછો શરૂ કરીને એમાં ચિત્તને એવું પરોવ્યું કે ૭૫ વર્ષની વૃદ્ધ વય છતાં પણ તે ઇ. સ. ૧૮૯૭માં ડોક્ટરની પદવી મેળવી શક્યો.

સંકલ્પ ને આગ્રહ દદ હોય તો ગમે તે વયે મનુષ્ય વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને પોતાનો ઉદ્દેશ પાર પાડી શકે છે.

(‘ચીલ્ડ્રન્સ બુક ઓફ મોરલ લેસન્સ’માંથી)

૧૯૩-સંત હસિદોરને પનિહારીઓ તરફથી મળેલો વોપ

કુવાના પથર ઉપર દોરડાંના પટ્ટાવાળી પતંગિયા મારાં જોઈને ભાઈદેવને ખંતથી વિદ્યાભ્યાસ કરવાનો આપ કૃતી રીતે માર્ગે દતો, તે આપણે આગળ એક છાંતમાં જોઈ ગયા છીએ. જાદાગર જાગેજ મજાતી ઘટના સેંકડો વર્ષપૂર્વે રૂપેન દેશમાં પવ્વ જની હતી. ત્યાં આગળ ઇસિદોર નામનો એક વિદ્યાર્થી પાઠની કઠિનતા તથા શિક્ષકોની કઠોરતાથી કંટાળીને ઘરમાંથી નાખી ગયો. જંગલમાં ફરતાં ફરતાં યાદી જઈને એક કૂવા આગળ તે વિશ્રામ લઈ રહ્યો હતો, ત્યાં આગળ ગામડાની રમતીઓ પાછી ભરવા આવતી હતી. ઇસિદોર જાદીદીથી તેમની હીલચાલ જોઈ રહેતો. એણે જોયું કે, પાણીની ટોલડું દોરડું પથર સાથે જ્યાં ધસાતું હતું ત્યાં આગળ નાળી જેવું થઈ રહ્યું હતું. ઇસિદોરે પનિહારીઓને પૂછ્યું કે, આ કોણે જનાવ્યું?

ત્રીજોએ જોને સમજાવ્યું કે, જોને ખતાવવા કાંઈ નથી આવ્યું. જો તો દોરડાના ધસારાને લીધે પથર ધસાય છે અને જો જગ્યા જોની મેળે થઈ જાય છે.

સુવકે વિચાર કર્યો કે, એક સાધારણ દોરડું ખંતને લીધે કઠોર પથરને પવ્વ ધમ્મી નાખે છે, તો શું હું ખંતથી વિદ્યાભ્યાસ કરવા મંડી જઈ તો સફળ ન થઈ શકું? જરૂર હવે હું ગમે તેવો અઘરો પાઠ પણ તૈયાર કરી શકીશ. જોનામાં નવોજ ઉત્સાહ આવ્યો. હવે જોની સંકલ્પશક્તિ વધી ગઈ હતી. જો થોડા પાછો ફર્યો, નિશાળમાં ગયો અને ખંતપૂર્વક પાઠ કરવા લાગ્યો. હવે જોને વિદ્યાભ્યાસમાં ધણી સફળતા મળી. જો ગદાવિદ્વાન થયો અને વિદ્યાની આદિ સાધુતાના ગુણોથી વિભૂષિત હોવાથી સંત ઇસિદોર નામે પ્રસિદ્ધ થયો.

ઉંચી અભિજ્ઞાપા અને પૂરી ખંત હોય તો કશુંજ અસાધ્ય નથી.

(‘આઈડેસ શુક આંક મોરવ હેસન્સ’માંથી)

100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

૧૧૫-મહારાણી દ્રૌપદીની અસાધારણ ક્ષમા

મહાભારતના યુદ્ધનો અંત આવી રહ્યો, દુર્યોધનની બધી આશાઓ ઉપર પાણી ફરી વળ્યું; ત્યારે એ બહુ અકળાયો અને પાંડવોનો બદલો લેવાની પ્રબળ વાસના તેના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થઈ. એની બધી શક્તિ વપરાઈ ગઈ હતી, કોઈનો આધાર નહોતો. કેની મદદથી પોતાની ઇચ્છા પાર પાડવી, એના વિચારમાં તે સુઝાયા કરતો હતો; એટલામાં અશ્વત્થામા એની પાસે જઈ પહોંચ્યો. તેણે એને ધીરજ આપીને કહ્યું કે “આપ મને સેનાપતિ બનાવો, હું જમ્મે તે રીતે આપનો મનોરથ પૂર્ણ કરીશ અને પાંચે પાંડવોનો વધ કરીશ. મારા હૃદયમાં પણ મારા પૂતળ પિતાના મરણનો દારુણ ધા લાગેલો છે. હું પણ બદલો લેવા માગું છું. હું જ્યાંસુધી પાંડવોને મારીશ નહિ, ત્યાંસુધી મારી દાઝ નહિ હોલાય.” આથી દુર્યોધનને હિંમત આવી અને તેણે અશ્વત્થામાને પોતાનો સેનાપતિ બનાવ્યો.

અશ્વત્થામા રાત્રે લાગ જોઈને પાંડવોના તંબુ તરફ ગયો. રસ્તામાં ઘણું વિદ્યો આવ્યાં, પણ તેમને દૂર કરીને એ ઠંઠ પાંડવોના તંબુમાં પહોંચ્યો. એ દિવસે પાંચ પાંડવોને ઠંકાણે દ્રૌપદીના પાંચે પુત્રો સૂઈ રહ્યા હતા. એમના અહોરાત્ર પણ પાંચે પાંડવોને મળતા આવતા હતા. અશ્વત્થામા વીર હોવા છતાં પણ એ વખતે તો તે અધગ, ચીર, ઘાડપાડુ અને ખુનીતું કામ કરવા તૈયાર થયો હતો. એણે નિર્દયતાથી એ પાંચ સુષુમાર પાંડવપુત્રોનાં શિર કાપી નાખ્યાં. એ વીરયુવકો તરફથી આંસુ મરી ગયા. નિર્દય અને કાયર એવો અશ્વત્થામા પ્રસન્ન થતો દુર્યોધનની પાસે પહોંચ્યો. દુર્યોધનના હૃદયનો પાર નહોતો. એણે એ પાંચે શિરને અપમાનપૂર્વક પૃથ્વી ઉપર ફેંકી દીધાં અને પગવટે ઉપરાઉપરી ખબ ઠોકરો મારી ત્યાજ્ય તેનું મગજ જરા ઠંકાણે આવ્યું. પછી એ માયાંતું બારીકીથી અવલોકન કરીને એણે કહ્યું કે “નરાધમ અશ્વત્થામા! ગજબ થયો, ગજબ થયો! તે આ શું કર્યું? તે અમારી પાછળ પાણી આપનાર પણ બાકી ન રાખ્યા! આ માયાં પાંડવોનાં નથી, પણ એમના પુત્રોનાં છે. એમનાં શિર આટલા પોચાં નહોતાં. એ બીજાના માથામાં ગદા મારીને ઘણી વાર અજમાવી જોયું છે. હાય! એ મનાર હતું તે યદુ વંશ. અત્યારસુધી હું હૃદયમાં હતો, હવે શોકથી મરી રહ્યો છું.”

આ સમાચાર પાંડવોના લોકમાં પહોંચ્યાં હતાં. દરેક માણસ અ. હીચકારા ફરવા પૂતાં, તથા આકુળ-બ્યાકુળ થઈ જતો. જાણના

શોકનો પાર નહોતો. પાંડવોએ પુત્રોના ધડને દીઠાં, ત્યારે તેમના શોકનો પાર ન રહ્યો. દ્રૌપદી તો મૂર્ચ્છિત થઈને ધરણીપર ઢળી પડી. એનો વિલાપ પથ્થરને પણ પીગળાવી નાખે એવો હતો. જ્યારે એને ખબર પડી કે, આ અધમ કૃત્ય અશ્વત્થામાનું છે, ત્યારે એણે ગુસ્સે થઈને પાંડવોને કહ્યું કે, જ્યાંસુધી તમે એ દુષ્ટને પકડીને મારી નાખે નહિ લાવો ત્યાંસુધી હું અહીંથી ઉઠનાર નથી. વધારે વિલગ થશે તો અહીંયાંજ હું મારા પ્રાણ છોડીશ. પાંડવોને પણ ક્રોધ આવ્યો. એમને અત્યારે કાંઈ લાન નહોતું, ગમે તે પ્રકારે વેર લેખું એજ એક વિચાર એમના મનમાં ઘોળાયા કરતો હતો. ભીમથી ચૂપચાપ ગેસી રહેવાયું નહિ. એ તરતજ અશ્વત્થામાને પકડવા સાડ દોડ્યો. યુધિષ્ઠિરે એની પાછળ અર્જુન અને શ્રીકૃષ્ણને મોકલ્યા.

અશ્વત્થામા અને અર્જુનની વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ થયું, અને પક્ષ તરફથી અનેક અસ્ત્ર-શસ્ત્ર છુટ્યાં અને છેવટે અશ્વત્થામાને પકડી દ્રૌપદીની સામે લાવવામાં આવ્યો.

અશ્વત્થામા અત્યારે લાચાર થઈને દ્રૌપદીની સામે ઉભો છે. એને ખાતરી હતી કે, હમણાંજ મારી દુર્દશા થશે અને બાન જશે. દ્રૌપદી આજા આપે જોડલીંજ વાર હતી. દ્રૌપદીએ અશ્વત્થામાને ઉપરથી નીચે સુધી નીકાળ્યો. એની મનોદશા એકદમ બદલાઈ ગઈ. હવે એનો ક્રોધ શમી ગયો. દુઃસ્વપ્ના દયા ઉપજી. એણે પાંડવોને કહ્યું કે “એ કાયરને છોડી દો. પ્રાણ લેવો એ એને માટે સજા નથી. હું એને પ્રાણદંડ દેવા નથી માગતી. એ આપણા ગુરુનો પુત્ર છે. એણે મારા પાંચ પુત્રોને માર્યા છે તેથી જે દુઃખ હું ભોગવી રહી છું તે મારું મનજ લાગે છે. મારા લોકલતા પુત્રો કાંઈ એને મારી નાખવાથી પણ અવગના નથી. હું જેમ પુત્રહીન થવાથી શોકસાગરમાં ડૂબી છું, તેમ તે હું અને મારી નાખાવીશ તે. ગુરુપત્ની પણ મારી પિંડેજ પુરકો રમાં ડૂબી જશે. મારા દુઃખને લીધે બીજાને પણ દુઃખી બનાવવી એ હવે મને ગેરવ્યવહારી લાગે છે, તેથી હું એને સમા કરું છું. આપ સર્વે પણ એને સમા આપો.”

પાંડવે તે પણ દ્રૌપદીનાં વચનોને માન્ય કરી ગુરુપુત્રને છોડી દીધો. ગદ્ય-કથાના આ લોક વિજયીનાં વિશેષ ફેરફાર થઈ અને ત્યારે દિશામાં દ્રૌપદીની હાલતો સ્પષ્ટ થતા હતા.

૧૯૬-દેસાદેસી કામ ન કરવું

કાશીનગરીથી થોડે દૂર જ્ઞાનપુર નામના સ્થાનમાં બનારસના મહા-
જાલ સાહેબની કચેરીઓ છે. ત્યાં જે સુખત્યાર રહેતા હતા. એક સીધા સ્વ-
ભાવનો અને હસમુખો હતો. બીજો પણ હતો તો અજ્ઞાન, પણ એના સ્વભા-
વમાં ચીકિત્સાપણ અને અદેખાઈના દોષ હતા. પહેલો સુખત્યાર જે કાંઈ કરતો,
તેની દેખાદેખી પેલો બીજો પણ એમજ કરતો. એક દિવસ પહેલા સુખત્યારે
લોંસ ખરીદી, બીજાને એની ખબર પડતાં તેણે પણ લોંસ વેચાતી મંગાવી.
પહેલા સુખત્યારને એની ખબર પડતાં એણે લોંસ વેચીને ગાય લીધી. બીજા-
એ પણ દેખાદેખી એમજ કર્યું. પહેલાએ ફરીથી ગાય વેચીને બકરી ખાંધી,
બીજાએ પણ એ પ્રમાણેજ કર્યું. હવે તો પહેલા સુખત્યારને ખાત્રી થઈ કે, આ
માણસ અને ચીંદવણ સાદગ્ય આમ કરે છે. હવે એને મશ્કરી સૂઝી. એણે
એક ગધેડું મંગાવીને પોતાને ઘેર બાંધ્યું અને બીજા સુખત્યારને કહેવરાવ્યું
કે ‘બાંધ સાહેબ! આજ મારે ઘેર ગધેડું બાંધ્યું છે, તમે પણ ગધેડું ઘેર
ખાંધો તો ખરી વાત.’ ઉત્તરદિંદુઆતમાં ગધેડાને અડકેલું એ પણ પાપ
મનાય છે, તો પછી ઘેર ગધેડું બાંધવાની તો વાતજ ક્યાં? હવે પેલો
ગભરાયો અને બહુજ ધરમીદો થયો.

કેાઇની ખોટી સરસાઇ કરવી એટીકે નથી. મહાત્મા કળીર કહી ગયા છે કે:-
‘દેખાદેખી બક્ષિશ કબજું ન લાગે રંમ, વિપન પરે પર છોડી, જ્યે કાંચળી ભુજન.’

દેખાદેખી કેાઇને બક્ષિનો રંમ લાગતો નથી. આકૃત આવી પડતાં જેવી
રીતે સાપ કાંચળીને છોટી દે છે, તેવી રીતે દેખાદેખી બક્ષિ કરનારા માણસો
પણ સ્વાર્થમાં વાંધા આવવાં તરતજ બક્ષિને છોટી દઇને પાછો પોતાના મૂળ
સ્વભાવ ઉપર આવી જાય છે.

(‘દેશનાંજિ’માંથી)

૧૯૭-પ્રાચીન ભારતનો અસ્તેયનો ડગ આદર્શ

શામ અને સિખિત બે બાઈઓ હતા. નદીને કિનારે એ બન્નેની ઝુંપડીઓ
બરી બરી બાંધેલી હતી. બન્નેના આશ્રમમાં અનેક પ્રકારનાં ફળ-ફૂલનાં વૃક્ષ:
ઉગ્યાં હતાં.

એક સમયે સિખિત પોતાના પ્રોટાબાઈ રાખના આશ્રમમાં ગયો. એ
વખતે શામ બહાર ગયો હતો. આશ્રમમાં પોતાનો બાઈ નહિ જણાયાથી

લિખિત આમતેમ ફરવા લાગ્યો. તેણે જોયું કે, બગીચામાં બહુ સુંદર પાકો ફળ લાગેલાં છે. પોતાના ભાઈનોજ ખાગ હતો, એટલે વગરપૂછ્યે ફળ તોડીને ખાવા લાગ્યો.

એટલામાંજ શંખ. બહારથી આવી પહોંચ્યો. એણે ભાઈને ફળ ખાતો જોઈને પૂછ્યું કે 'તેં આ ફળ ક્યાંથી આણ્યાં?' લિખિતે પ્રણામ કરીને કહ્યું કે 'આ સુંદર મીઠાં ફળ આપના આશ્રમનાંજ છે.' એ સાંભળીને શંખે ક્રોધપૂર્વક કહ્યું કે "ભાઈ! તેં મારી ગેરહાજરીમાં મને પૂછ્યાવિનાજ આ ફળ તોડીને ખાવામાં ચોરીનું કામ કર્યું છે; માટે જલદી રાજની પાસે જઈને તારો અપરાધ કબૂલ કર અને દંડ ભોગવીને પ્રાયશ્ચિત્ત કર."

લિખિત મોટાભાઈની આજ્ઞા મળતાંજ રાજ સુદુમ્નની પાસે ગયો. રાજ એ આદરસત્કારપૂર્વક તેમને પાસે બેસાડીને પધારવાનું કારણ પૂછ્યું.

લિખિતે એના ઉત્તરમાં પોતાનો અપરાધ સ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યો અને સજા ફરમાવવાની વિનંતિ કરી. રાજ સુદુમ્નને કહ્યું કે "રાજને શિક્ષા કરવાનો અધિકાર છે, તેટલોજ ક્ષમા કરવાનો પણ છે; માટે મેં આજે તમારો અપરાધ માફ કર્યો છે." પરંતુ લિખિતને એટલાથી સંતોષ ન થયો. એણે વારંવાર રાજને પ્રાર્થના કરી કે, મેં વગર રાજએ ભાઈના આશ્રમમાંથી ફળની ચોરી કરી છે, તેનો દંડ પણ મારે ભોગવવોજ જોઈએ.

આખરે રાજએ લાચાર થઈને લિખિત મુનિનાં બન્ને કાંડાં કપાવી નાખવાની આજ્ઞા આપી. એ સમયે ચોરોને એવી સખ્ત સજા કરવામાં આવતી હતી.

લિખિત રાજ પામીને ભાઈની પાસે ગયો અને કહ્યું કે 'ભાઈ! મેં રાજદંડભોગવી લીધો. હવે આપ મને ક્ષમા કરો.' શંખે કહ્યું કે 'પ્રિય ભાઈ! તું મને પ્રાણી પણ વધારે વહાલો છે. તેં મારું કાંઈ બગાડ્યું નથી, તેમજ મારા ઉપર ગુસ્સે પણ થયો નથી. તેં નીતિવિરુદ્ધ કામ કર્યું હતું, તેથી તને

માફ અને ધર્મવિરુદ્ધ કૃત્યનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવવા

સજા કરી દીધી. હવે તું

થી સુખ થઈ જઈશ

વગર રાજએ ક્રોધની

સમાજમાં એ વાત જિજ્ઞાસુ
ક્ષમાનાં વખાણ થવા દે

૧૯૮-સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ અને વચનપાલનનો મહિમા

કુરાનની પશ્ચિમે આવેલા બગદાદ નગરમાં પૂર્વે ખલીફા હાફ્ઝ-ઉલ-રશિદ નામનો એક પ્રસિદ્ધ બાદશાહ થઇ ગયો છે. એ ધણોજ દયાળુ, દાની, ધર્મી-રુમા અને બહાદુર હતો. દુનિયામાં આજસુધી તેનું નામ બળીતું છે. તેના 'મોટા પુત્રનું' નામ અમીન અને નાનાનું નામ મામૂ રહીદ હતું. મામૂ પાંચ વર્ષનો થયો, ત્યારે એને કુરાન બજાવવા સારૂ એક મૌલવીને નોકર રાખવામાં આવ્યો. અમીન પણ એની સાથેજ લાગ્યો હતો.

મૌલવી સાહેબ વિદ્યાર્થીઓને ઘોડું કે વાંચી સંભળાવ્યા પછી નીચું માથું કરીને સૂપથાપ વિદ્યાર્થીઓને પાઠ સંભળ્યા કરતા હતા. મામૂ ધણોજ સમજી ઠોકરો હતો. ત્યારે એ વાંચવામાં ભૂલ કરતો, ત્યારે મૌલવી સાહેબ 'માથું ઉંચું' કરતા. મામૂ એટલા ઉપરથી સમજી જતો અને બીજી વાર વાંચીને પિતાની ભૂલ સુધારતો. એનીએ ચતુરાઇથી મૌલવી સાહેબ ઘણા ખુશ થતા.

એક દિવસ મામૂએ કુરાનની એક આયત વાંચી. મૌલવી સાહેબ એ સાંભળીને અમદી:ઉદયા. મામૂએ વિચાર્યું કે, મારી કોઇ ભૂલ થઇ હશે. એણે ફરીથી એ આયત વાંચી, ત્યારે એને ખબર પડી કે, વાંચવામાં કંઈ પણ ભૂલ થઇ નહોતી. તો પછી મૌલવી સાહેબ અમકયા કેમ ? ઘોડી વારસુધી બાળક એ વિષય ઉપર વિચાર કરતો રહ્યો. આખરે એની સમજમાં એક વાત આવી. બહી રહ્યા પછી એ 'પિતાની' પાસે ગયો અને કહ્યું કે, અબ્બાજાન ! આપે મૌલવી સાહેબને જે કંઈ પગાર આપવાનો કહ્યો હતો તે આપી દેવો નેહએ.

એ સાંભળીને ખલીફા હાફ્ઝે પુત્રને પૂછ્યું કે "કેમ, મૌલવી સાહેબ તને કંઈ કહેતા હતા ? પગાર નહિ મળવાની કદિયાદ એ ઘણી જગ્યાએ કરી ચૂક્યા હોય એમ લાગે છે. આજ એમણે તને પણ કંઈ કહ્યું લાગે છે."

મામૂએ કહ્યું કે "ના, મૌલવી સાહેબે મને કંઈ પણ કહ્યું નથી."

એટલું કરીને જે આયત સાંભળીને મૌલવી સાહેબ અમકયા હતા, તે આયત મામૂએ પિતાને કહી સંભળાવી. એનો બાવાય એવો હતો કે "હે ઇમાનવાળાઓ! જે વાત તમે પૂરી નથી કરી શકતા, તે કહો છોજ શા સારૂ ?"

મામૂએ પિતાને એ પણ કહ્યું કે 'મૌલવી સાહેબનું એ આયત સાંભળીને 'ઉડું', પિનાકાજનું ન હોઇ શકે.'

પુત્રની એ વાત સાંભળીને ખલીફા આશ્ચર્ય પામ્યા. એમણે પોતાની પાછળ મામૂનેજ વધારે બુદ્ધિમાનતરીકે ખલીફા બનાવવાનો પાકો નિશ્ચય કર્યો. ઉંમર તરફ જોતાં તો ગાદીનો હક્કદાર અમીનજ હતો, પણ બુદ્ધિમાં તે મામૂની બરોબરી કરી શકે એવો નહોતો.

ખલીફાએ તરતજ મૌલવી સાહેબને બોલાવીને પગાર ચૂકવી આપ્યો. અને મામૂને પણ સાફ ઇનામ આપ્યું.

આખરે મામૂ બગદાદનો ખલીફા થયો.

જે કાંઈ વાંચવું તે 'ધ્યાન દઈને વાંચવું' જોઈએ. વળી જે વાંચદો કરવામાં આવે તે પણ પૂરો કરવો જોઈએ.

(‘મનોરંજક ઐતિહાસિક કહાનિયાં’માંથી).

૧૯૯-મરકરી અને અપમાન સહીને પળ લોકસેવા વજાવી શકાય છે.

કેટલાંક વર્ષ પૂર્વે ઇંગ્લેંડમાં વરસાદમાં છત્રી લઈને ચાલવું, એ દેશનની વિરુદ્ધ અને હસવા લાયક ગણાતું હતું. જોનાસ હેનવે નામના એક પુરુષને એ દેશન નુકસાનકારક લાગવાથી એણે ઇંગ્લેંડની સરકારે ઉપર છત્રી ઓઢીને ફરવાનું શરૂ કર્યું. જરા પણ નવી વાત જોતાં પ્રથમ તો લોકો બસ મશ્કરીજ કરવા માંડી પડવાના ! જોનાસની પણ એજ વલે થઈ. રસ્તે જતા લોકો તેની તરફ હસવા લાગ્યા અને તેને ઉલો રાખીને મશ્કરી પણ કરવા લાગ્યા; પરંતુ એણે જરા પણ ધરવા કરી નહિ. એ તો ખીજ લોકોને છત્રી ઓઢવાના ફાયદા સમજાવવા માગતો હતો. ત્રીસ વર્ષ સુધી એણે લોકોનો ઉપદાસ દિ‘મતપૂર્વક સહન કર્યો અને પરિણામ એ આવ્યું કે, લોકો વરસાદમાં છત્રીનો ઉપયોગ કરતાં શીખ્યા.

(‘વીકન્સ બુક ઓફ મોરલ લેસન્સ’માંથી)

૨૦૦-શત્રુની દયાપર જીવવું સારું કે તેને હાથે મરવું સારું ?

જાપાનમાં કુમાગે નામનો એક જહાઝુર ફરીર થઇ ગયો છે. એ હતો તો ફરીર, પણ દેશનો મોટો જહાઝુ હતો. જરૂર પડતાં દેશની ખાતર તલવાર પકડીને મરવા-મારવાને પણ એ સજા તૈયાર રહેતો હતો. એ ઘણો આરો યોદ્ધો હતો. એનું નામ સાંભળીને લશ્કરના જહાઝુર લોકો કંપી ઉઠતા.

એક વાર જાપાનમાં સુનાનોશના મેદાનમાં મોટી લડાઈ થઈ. કુમાગે પણ તલવાર લઈને લડાઈના મેદાનમાં પહોંચ્યો. એણે એક વીર યુવક શત્રુને પકડી લીધો. કુમાગેએ તેના હાથપગ બાંધી દીધા અને પૂછ્યું કે ‘તારું નામ શું છે?’ યુવકે જવાબ દીધો કે ‘તમારાથી યાચ તે કરી નાખે. મારા દુકંડે દુકંડા કરે તોપણ હું મારું નામ નહિ જતાવું તે નહિજ જતાવું.’

એના એ દહતાલયો ઉત્તર તથા એની યુવાવસ્થા જોઈને કુમાગેને દયા ઉપજી. એણે નવયુવકના હાથપગ છોડી દીધા અને કહ્યું કે “મને તારા ઉપર દયા આવે છે. હું તને છોડી મૂકું છું, હું તારે ઘેર જા અને તારી માતાને ખુશ કર. તારાવગર એ બિચારી રાતી હશે.”

કુમાગેએ જવાબ આપ્યો કે “હું આપનો દુસ્મન છું, આપનો કેદી છું, મારે તમારી દયા જોઈતી નથી. આપની દયાપર જીવવું, એના કરતાં તો આપને હાથે મરવું, એમાંજ મારું મનુષ્યત્વ અને વડાઈ છે. હું યુદ્ધક્ષેત્રમાં જીત મેળવ્યાવિનાજ ઘેર પાછો ફરીને મારાં માતૃપિતાનું નામ નહિ લખવું. લોકો પણ એથી કરીને મને કાયર, બીકણ અને હીનકારોજ કહેશે. જો હું કેદ ન પકરાયો હોત તો તો ઉવટસુધી આપની સાથે લડત. હશે, હવે આપ વિલંબ ન કરો; મારી ગરદન હાજર છે.”

કુમાગેએ એક વાર ફરીથી પણ એને સમજાવ્યો કે “ભાઈ! સમજી જા, અને ઝટપટ અહીંથી નાસી જા. રસ્તામાં જો ક્યાંક મારા સાથીઓ મળી ગયા, તો તો તેઓ તને કદી પણ છોડશે નહિ અને તારો જીવ બાંધ્યો જશે.” કુમાગેએ તેને ધણુંએ સમજાવ્યો, પણ એ યુવકે તેની સલાહ ન માની. એટલામાં કુમાગેના આથી આવી પહોંચ્યા અને તેમણે તરતજ એ યુવક શત્રુને મારી નાખ્યો.

વીર યુવકે શત્રુની દયાપર જીવવા કરતાં પ્રાણ આપવામાંજ પોતાની મહત્તા જોઈ.

(‘મનોરંજક એનિદાસિક કદાનિયા’માંથી)

૨૦૧-૬૬ સ્વયંસેવિકાની ઉંડી સમજણ અને મારે ધગશ

ઇટાલિનો પ્રસિદ્ધ દેશલક્ષ્મી સ્વીટ્ઝરલેન્ડમાં દેશનિકાલની સજ્જ લોગવી રહ્યો હતો. ઇટાલિના ઉદ્ધારમાટે-ઇટાલિની સ્વતંત્રતામાટે એણે બીકું ઝડપ્યું હતું. સ્વદેશલક્ષ્મીનો માતૃભૂમિપ્રત્યેનો પ્રેમ રાજસત્તાથી સાંખી શકાતો નથી; કેમકે એમની દષ્ટિમાં સ્વદેશપ્રેમ એ રાજ્યદ્રોહ થઈ પડે છે અને તેઓ દેશના નેતાઓને અનેક પ્રકારનાં દુઃખ દેવામાં જોતાંની સલામતી સમજે છે. મેઝિની પણ રાજસત્તાનો લોગ થઈને સ્વીટ્ઝરલેન્ડમાં એક નિર્જન પર્વતમાં ઝૂંપડી બાંધીને રહેતો હતો. ઇટાલિમાં એ રાજ્યદ્રોહી ગણાતો હોવાથી કોઈ એને સહાયતા આપવા તૈયાર થયું નહિ. એના એ નિર્જન વાસમાં જઈને તેની સંભાળ લેવાની કોઈની હિંમત આવી નહિ. મેઝિની ઇંગ્લેન્ડમાં પણ ઘણું રહ્યો હતો અને ત્યાં અનેક સ્ત્રી-પુરુષો એનાપ્રત્યે રુચિ અને સહાનુભૂતિ દાખવતાં હતાં. પર્વત ઉપર દેશવટો વેકતાં એ માંદો પડ્યો અને એ મંદવાડના સમાચાર ઇંગ્લેન્ડ પહોંચ્યા, ત્યારે ત્યાંની એક સહૃદયા રમણીએ તેની પાસે જઈ તેની સારવાર કરી તેને સાજો કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. એ સ્વીટ્ઝરલેન્ડ ગઈ અને પર્વતની ખીણ પાસે પહોંચી. ત્યાંથી એક લોમીઆને સાથે લઈને હાથમાં લક્ષ્મીદેવિ એણે જિંદગી વિષમ પર્વત ઉપર ચઢવા માંડ્યું. રસ્તો ઘણો ખડખડો હતો. બરફ બધે પથરાઈ ગયો હતો. એવી અવસ્થામાં પર્વત ઉપર ચઢવું એ જીવને જોખમમાં નાખવા જેવું હતું. એક સુકુમારીને માટે તો તે લગભગ અસાધ્ય જેવું હતું; પરંતુ એ અખળાના હૃદયમાં પર-સેવાની ધગશ જાગી હતી. સંસારના એક મહાપુરુષના મંદવાડમાં તેની સેવા કરીને તે સાજો તાજો થાય તેમ કરવું, એ તેના હાથે થતા દેશકલ્યાણમાં અગત્યનો ભાગ લેવા બરાબર તેને સમજાઈ ચૂક્યું હતું. આવી ઉંડી સમજણ અને નિઃસ્વાર્થ સેવાવૃત્તિને લીધે તેના મનમાં તેમજ શરીરમાં પણ અદ્ભુત બળનો સંચાર થયો. અનેક વિઘ્નોને આળંગીને તે મેઝિનીની ઝૂંપડી આગળ જઈ પહોંચી. ત્યાં જતાં સુધીમાં તો તે થાકીને ધરણીપર ઢળી પડી. લોમીઆ તેને ઘરમાં લઈ ગયો. મેઝિનીએ જોયું કે, એક અંગ્રેજ મહિલા તેની માવજત કરવા સારૂ આવી છે, ત્યારે તેના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ. એ અંગ્રેજ મહિલાએ બહુ જ કાળજીથી મેઝિનીની સેવાઆકરી કરી. એની પ્રેમમય સેવાથી એ મહાન દેશલક્ષ્મી વીર જલદી સાજો-તાજો થઈ ગયો.

ધન્ય છે એ પરાપકારી અંગ્રેજ મહિલાને !!

('ચીટ્ર-સ શુક ઓફ મોરલ લેસ-સંભાળી)

૨૦૨-શુશરો પરવેશના ગવૈયાની હાજરજવાબી

શુશરો પરવેશના દરબારમાં એક ઘણાજ હોશિયાર ગવૈયો હતો. એનું નામ બારબદ હતું. ઇરાનના ગવૈયાઓમાં એનું નામ બહુ પ્રખ્યાત હતું. બારબદ સિતાર બજાવવામાં નેટલો હોશિયાર હતો, તેટલો ગાવામાં નહોતો. તેની પાસે એક શુલામ હતો, જે ગાવામાં એકઠો હતો. બારબદ કોઈ કોઈ વખત એને પોતાની સાથે બાંદશાહના દરબારમાં લઈ જતો હતો. બાંદશાહ ઘણીજ ખુશીથી એનું ગાયન સાંભળતો. ધીમેધીમે બાંદશાહને શુલામનું ગાવું એટલું બધું પસંદ પડી ગયું, કે હંમેશાં એના સંગીતની એને ઇચ્છા રહેતી. હવે એને બારબદની સિતાર ઉપર એટલો બધો પ્રેમ ન રહ્યો.

બાંદશાહનું મન આ પ્રમાણે પોતાના ઉપરથી ઉતરીને શુલામની કળા ઉપર ચોંટ્યું છે, એ જોઈ બારબદ અદેખાઈનો માર્યો બળી જવા લાગ્યો. શુલામ ઉપર હવે એ અંદરખાનેથી ઈર્ષ્યા કરવા લાગ્યો અને એક દિવસ લાગ જોઈને શુભ રીતે તેને મારી નાંખાવ્યો.

શુલામનું ગાયન સાંભળવાનું બધે થવાથી પરવેશને ઘણાજ શોક થયો. એણે બારબદને પૂછ્યું કે 'કેમ ઉસ્તાદ ! તમારો શુલામ હાલ જળાતો નથી, એના શા સમાચાર છે ?' બારબદે ટોંગ કરીને જવાબ આપ્યો કે "હજુર ! એ તો ઘણો બેઈમાન નીવડ્યો. ઘણા દિવસથી મને એની તરફના કાંઈ સમાચાર મળ્યા નથી. એ તો કોણ જાણે ક્યાંય નાસી ગયો છે." બાંદશાહને એથી ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ અને એની તપાસ કરવા સિપાઈઓ મોકલ્યા. આખરે બારબદનું કપડે એના જળ્યામાં આવી ગયું. હવે એ બારબદ ઉપર ઘણાજ શુશરો થયો. એણે તરતજ ગવૈયાને દરબારમાં બોલાવી મંગાવ્યો અને ધમકાવીને પૂછ્યું કે "કેમ બેઈમાન હુદા ! તેં આનું હત્યાકાંડ કેમ કર્યું ? બિચારા શુલામને તારું શું બગાડ્યું હતું ? તારી સિતાર સાંભળવામાં મને નેટલી મત્રા આવતી હતી, તેટલીજ એના ગાયનથી આવતી હતી. તેં હવે મારો અડધો આનંદ ખૂણમાં મેળવી દીધો; મારે એ કસુરની તને એજ સજા છે કે, તને કાલ કરી નાખવામાં આવશે."

પોતાનું પોગળ ઉઘડી જવાથી બારબદ ચરચર કંપવા લાગ્યો, પણ એ ચતુર પુરુષ હતો. યોદ્ધાજી વારમાં હિંમત લાવીને તે બોલ્યો કે "હજુર ! મેં તો કોઈ અને અદેખાઈના આવેશમાં આવી જઈને આપની છાંદગીને અડ્યો."

આનંદ ધૂળમાં મેળવી દીધો છે; પણ આપ તો હવે બાકીની અડધી મઝા પણ પોતાનેજ હાથે ધૂળમાં મેળવવા જોડા છો ! (અર્થાત્ જો હું જીવતો નહિ રહું તો આપને એવી સરસ સિતાર સાંભળવાનું ટળી જશે.) એ શું દુઃખની વાત નથી ? ”

એ સાંભળતાંવારજ ખુશરોનો ગુસ્સો ઠંડો પડી ગયો. એણે ખારણદનો અપરાધ માફ કરી દીધો. ખારણદ ધીરજ ધરીને બાદશાહની સાથે એવી વાતો ન કરત, તો એનો જીવ કદી પણ ખચત નહિ.

હાજરજવાબી પણ એક સારો ગુણ છે.

(‘મનોદર ઐતિહાસિક કહાનિયાં’ માંથી)

૨૦૩-ગાંધીજીની અસાધારણ ક્ષમા

મહાત્મા ગાંધીજી આફ્રિકામાં હતા, એ વખતે આત્મસન્માનને ખાતર ત્યાંના હિંદુઓ સરકારની સાથે લડી રહ્યા હતા. ત્યાંની સરકાર ભારતવાસીઓ ઉપર જીલ્લમ કરી રહી હતી. મહાત્માજી તેમના આગેવાનતરીકે સત્યાગ્રહની લડાઈ લડી રહ્યા હતા. સરકાર થોડીક નમી, તેથી મહાત્માજી સમાધાનપર આવવાને તૈયાર થયા.

હિંદુ-મુસલમાન બધા એ વખતે મહાત્માજીના ઝંડા નીચે હતા. એક પકાણુને લાગ્યું કે, ગાંધીજી સરકારની તરફ વધારે ઝુકી ગયા છે. એ વિચારથી એ ગાંધીજી ઉપર ઘણોજ ચીદાયો અને ગુસ્સાના આવેશમાં એક દિવસ મહાત્માજીને ખૂબ માર્યા. માર એટલો બધો સખત પડ્યો હતો કે, કેટલાક મહિના સુધી તો એમને ખાટલાવશ રહેવું પડ્યું. લોકોએ ઘણુંયે કહ્યું, પણ ગાંધીજીએ એ પકાણુની વિરુદ્ધ કાંઈ પણ પગલાં ન લીધાં.

એક દિવસ એજ પકાણુ આવીને એમના ચરણમાં પડ્યો, બહુજ દેવો અને માટી મગી. એ વખતે એને ખબર પડી ગઈ હતી કે, મહાત્માજીને સરકારની સાથે સમાધાન કરવામાં શુદ્ધ હેતુ હતો. મહાત્માજી પણ જાણતા હતા કે, પકાણુના અત્યાચારમાં વેરજાવ નહોતો. ઉદ્દેશની બાબતમાં ગેરસમજ થયાથીજ એણે એ દૃત્ય કર્યું હતું; પરંતુ એવે પ્રસંગે કોઈના આવેશમાં ન આવતાં ક્ષમા કરવી એ વીર પુરુષોનું લક્ષણ છે.

(સ. રામચંદ્ર ઐતિહાસિક ‘હિંદી વાચનમાળા’ મ. ૫૧)

૨૦૪-તંબાકુના ઉપયોગથી થતી હાનિ

હાફ, અદીલ, ગાંધે, બાંજ, ચંદ્ર અને તંબાકુ એ માદક પદાર્થો છે. આપણા દેશના દુર્બોધે માદક પદાર્થોને ઉપયોગ વધે તે જાય છે. તંબાકુની ખીટી અને સિગારેટ તો ઘેરેઘેર થઈ ગયું છે. કુમળી વયના બાળકો એના ઉપયોગથી પોતાની તંદુરસ્તીનું અત્યાનાશ વાળી રહ્યા છે. રશિયાના પ્રસિદ્ધ મહાપુરુષ કાઉન્ટ ટોસ્તોય તંબાકુના નશાને હાફ કરતાં પણ વધારે ખરાબ ગણતા હતા.

એ લખે છે કે, એક મનુષ્યના મનમાં એક દિવસ પોતાની સ્ત્રીનું ખૂન કરવાનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો. છદો જહાર કાઢ્યો, માસ્કા તૈયાર થયો; પણ એટલામાં હૃદયમાં પલ્લાતાપ ઉત્પન્ન થયો અને તેથી તરતજ તે પાછો હટ્યો. ત્યારપછી એ સિગારેટ ખીવા બેઠો; પરંતુ સિગારેટમાં પણ તંબાકુની ખીજ વસ્તુઓ ઘેરે એ એક જાતનું ઝેર રહેલું છે, તે ઝેરની અસરથી તેની અછલ ઉપર તરતજ ગાદ પટદો પડી ગયો અને તેજ વખતે તેણે પત્નીનું ખૂન કર્યું!

આવાં આવાં અનેક પ્રકારનાં નુકસાન તંબાકુના ઉપયોગથી થાય છે. પાચનશક્તિ પણ ધીમે ધીમે જગડતી જાય છે, બોજનમાં રુચિ ઘટતી ચાલે છે અને મોઢું પણ દુર્ગંધ મારે છે.

સમજી મનુષ્યોએ તે દુહા-ખીટીથી તેમજ જરહાથી અને સિગારેટથી પણ સદા દૂરજ રહેવું જોઈએ અને નાનાં બાળકોને તો તેનો સ્પર્શ પણ કરવા દેવો જોઈએ નહિ. x

(મહાત્મા ગાંધીજી)

x વાંચનાર! તમને પણ એક વા ખીજ રૂપમાં તંબાકુનો જંદ લાગી ચુક્યો હોય તો તરતજ છોટી દેવો. ધીમે ધીમે છોટીશું, એવી ખોટી દુરાશામા રહેતા નહિ. સંપાદક

૨૦૬-સંતાનોના શિક્ષણ અને સદ્ગુણમાટે કેવી કાઠજી જોઈએ ?

૧-શિક્ષણમાટે અસાધારણ કાળજી

મહારાણી મેરીનાં માતૃશ્રી ડચેસ ઑફ ટેક ઓકરંઓ સારી રીતે રમત-ગમત કરે, એવું ઇચ્છતાં હોવા છતાં પણ એની ખાતર જેમના અભ્યાસમાં જરાપણ ખલેલ ન આવે, તેની હમેશાં કાળજી રાખતાં હતાં એક દિવસ કોઈ કનેહીને ત્યાંથી ઓકરંઓને રમવા જવાનું નિમંત્રણ આપ્યું. તેના ઉત્તરમાં તેમણે લખી મોકલ્યું કે “ ઓકરંને તમારે ત્યાંની રમતગમતમાં મોકલવા સાથે મને બીજો તો કંઈ વાંધો નથી; પરંતુ આ અઠવાડીયામાં બે દિવસ તેઓ બીજે ઠેકાણે જઈ આવેલાં છે તેથી ફરીને તેમનો વખત એમાં જાય તો અભ્યાસમાં ધણો અંતરાય પડી જાય. મારો હેતુ તમે સમજ્યો અને તેમને નહિ મોકલવા માટે માફ કરશો.”

૨-દાનધર્મનું શિક્ષણ આપવાની ઉત્તમ રીત

સમ્રાજી મેરીનાં માતૃપિતા ડયુક અને ડચેસ ઑફ ટેક કૅનસિંગ્ટનના રાજમહેલમાં રહેતાં હતાં, ત્યારે મિ. બુલોક અને ત્યાંનાં પુરોહિત ઓકરંને ધર્મશિક્ષણ આપતા હતા. ધર્મનું શિક્ષણ કેવળ પુસ્તકોમાંથીજ અપાતું નહિ, પણ પોતાના વ્યાવહારિક દૃષ્ટાંતથી અપાતું.

પુરોહિત લણાવવા આવે ત્યારે અભ્યાસ કરવાના ઓરડામાં ડચેસ ઓકરંને એકઠાં કરતાં અને અભ્યાસ પૂરો થયા પછી દાનની માગણીમાટે જેમની અરજીઓ આવી હોય, તેમને લગતી પૂછપરછ કરતાં તથા તેમની હાલતના તપાસ કરવાનું કહેતાં. ઓકરંઓના દેખતાં એવી વાતચીત કરવાનો હેતુ એ હતો કે, ઓકરં ગરીબોનું સંકટ અને બીજાઓની જરૂરિયાતો સમજતાં શીખે. વળી એ પુરોહિતની સાથે ઓકરંને ગરીબોની સ્થિતિ નજરે જોવા મળે તે માટે તેમને ઘેર પણ મોકલવામાં આજ્ઞાં. એક વખત તો પુરોહિતની સાથે એક ગરીબ કુટુંબને ઘેર લોજનની સામગ્રી મોકલવામાં આવી હતી અને ગરીબ કુટુંબ દેવા આનંદથી તેનો ઉપયોગ કરે છે, તે જોતા રહેવાની ઓકરંઓને સૂચના કરવામાં આવી હતી. આ પ્રમાણે થવાથી સમ્રાજીને ઘણાં ઘણાં ગરીબોની સુરક્ષાઓ સમજવાનો અને દુઃખની તપાસ કરવાનો મહાવરો પડ્યો છે.

૩-ગરીબોપ્રત્યે દિલસોજી શીખવવાની સરસ રીત

સમ્રાજી મેરી ગાલ્યાવસ્થામાં કુમારી મેના નામથી જોળખાતાં હતાં. એ અને એમનાં માતાજી ઘણુંજ સાથેજ ફરવા જતાં. એક વાર તેઓ રીચમંડ પાર્કમાં ફરવા ગયાં હતાં, ત્યાં એક ગરીબ ઘરડી ડોશી ઝાડ નીચે પડેલાં સૂકાં લાકડાં વીણતી તેમને જણાઈ. ટાઢ પુષ્કળ પડતી હતી અને ડોશી લાકડાં વીણવાથી કંટાળી ગઈ હોય એવી દેખાતી હતી. ડચેસ તરતજ તેની મદદે ગયાં અને નીચાં નીચાં ડાળ ઉપરનાં સૂકાં લાકડાં પોતાની છત્રીથી તેને માટે પાડવા લાગ્યાં અને પ્રિન્સેસ મેરી તેમણે પાડેલાં લાકડાં વીણીને એકઠાં કરવા લાગ્યાં. આ પ્રમાણે મા-દીકરીએ સપાટાળાં એક ભારે ચીટીઆં એકઠાં કરી આપી હસતે ચહેરે તેને ઘેર મોકલી.

૪-દુઃખીઓને મદદ આપવાનું શિક્ષણ

પ્રિન્સેસ મેરી અને તેમનાં માતૃશ્રી એક વાર લંડનના એક આગમાં ફરતાં હતાં. એવામાં એક છોકરી માટે ચકાવો ન ખાવો પડે તે માટે પોતાની ઠેલણગાડીને તારની વાડમાંથી પેલી તરફ લઈ જવાને મથતી તેમણે જોઈ. પેલી છોકરીએ બે ત્રણ વાર ઠેલણગાડીને તારમાંથી પેલી તરફ જાય એમ હડસેલી પણ કાંઈ વળ્યું નહિ, તેથી નિરાશ થઈને તે પાછી ફરતી હતી; એટલામાં ડચેસ તેની પાસે ગયાં અને કહ્યું કે “હું ધારું છું કે અમે તને મદદ કરી શકીશું. જો તું ખાળકને ઠેલણગાડીમાંથી લઈ લે તો હું અને મારી પુત્રી ગાડીને ધકેલી તારની પેલી તરફ કાઢી આપીએ.” આ મદદને માટે તે છોકરી તેમની બહુજ આભારી થઈ; પણ એ વખતે તેને ખબર પણ ન પડી કે, તેને મદદ આપનાર બાનુઓ ડચેસ ઑફ ટેક અને પ્રિન્સેસ મેરી જેવી રાજવંશી રમણીઓ હતી.

ઉપલી હકીકત ઉપરથી જણાશે કે, એ રાજવંશી બાનુને પણ પોતાનાં બાળકોને ઉચ્ચ સંસ્કારથી વિભૂષિત બનાવવા માટે કેટલી બધી કાળજી હતી. આપણા દેશમાં તો રાજાઓ અને ધનિકો એથી વિરુદ્ધના ગુણોજ પોતાનાં બાળકોમાં ખીલવે છે. તેઓ તો એમજ માનતા લાગે છે કે આજ્ઞાપાલન, સાદાઈ, આત્મસંયમ આદિ ગુણો તો ગરીબ માણસોને માટે છે. અમારાં છોકરાંઓને એની શી જરૂર!

૨૦૭-મહારાણી મેરીની ગરીબોને માટે લાગણી

૧-મરીઓમાટે પહેરણ ગુંથવાની તેમની કાળજી

રોનલ્ડિફ લોલો માટે શહેનશાહ બાબુને ધનિજ કામગીરી છે. ધનથી તેો મરીઓનાં કોરા ધનુ રાજવંશીઓ કરે છે; પરંતુ સરકારને મેરી તેો તન, મન અને ધનથી તેમની કોરા કરે છે. કુવાસં કંઠાં ત્યારથીજ તેઓ પોતાને દાયે શીવેલાં ધણાં કપડાં મરીજ સ્ત્રીઓ તથા બાળકોને એટ આપતાં હતાં. પરંપરા પછી પણ વર્ગોવર્ગ લગભગ આક 'પહેરણ' મરીને તૈયાર કરે છે. આટલાં બધાં બદલો તેઓ કેવી રીતે તૈયાર કરે છે અને એટલો વખત પણ કેમ મેળવે છે, તે સંજોગી પ્રશ્ન પૂછવામાં આવતાં તેમણે એક વાર જણાવ્યું હતું કે "મારા જોરડાઓમાં હું પહેરણ બરવાનો ચામાન રાખું છું અને જ્યારે જ્યારે મને જરા પણ વખત મળે છે, ત્યારે તરત તે કામ કામમાં લઉં છું. વળી રાત્રે મારા પતિ જ્યારે વાંચવા બેસે છે, ત્યારે હું વાંચન સાંભળતી બાઉ છું, વાત કરતી બાઉ છું અને 'પહેરણ' પણ ગુંથતી બાઉ છું."

આપણા દેશની ગોઠા ધરની મહિલાઓ સમ્રાજીના જીવન ઉપરથી કાંઈ જાણ લેશે ખરી કે ?

૨-મહારાણીનો બાળકોપ્રત્યે પ્રેમ

સમ્રાજીને બાળકોપ્રત્યે ધણીજ પ્રેમ છે. તેમાંયે લ્લાં-લ્લાં બાળકો-માટે તેો બહુજ લાગણી ધરાવે છે. તેમના માતૃશાવ અને સમયસૂચકતાનો એક પ્રસંગ લખવા જેવો છે.

લંડનના વેસ્ટ એન્ડની હુકાનમાં કેટલીક ખરીદી કરી બહાર નીકળતાં સમ્રાજીએ એક નાના છોકરાને તેની માતાની પાસેથી છટકી જતાં જોયું. તરતજ તેમણે તેને ઉપાડી લીધું અને તેનાં માથાપને સોંપ્યું. શહેનશાહ એટવર્ડના મૃત્યુ પછી મળેલા દિવાસપત્રોમાં એ બાળકની માતાનો પણ પત્ર હતો, કે જેમાં એણે ફરી ફરીને મહારાણીનો આભાર માન્યો હતો. x

■ આ તથા આમાંના બીજા મહારાણીસંજોગી દર્શાવે રા. રા. મહિલાજી બહારામ બહારમિન 'શહેનશાહ બાબુ મેરી'માંથી લીધાં છે.

૨૦૮-સાચા મહાપુરુષ કેવા હોય છે?

૧-ગરીબના અનાદરથી સંત ક્રાન્સિસને થયેલો પરતાવો

મહાન સાધુ પુરુષ ક્રાન્સિસ ૧૧૮૨માં જન્મ્યો હતો. તેના પિતા બહુ મોટો વેપારી હતો, એટલે તેણે વિદ્યાભ્યાસ બહુ કર્યો નહિ અને એશઆરામ તથા લોગવિલાસમાં જ જીવનનો આરંભ કર્યો હતો; પરંતુ એ વિલાસોલ્લાસમાં પણ તેનો આત્મા તદ્દન સૂતેલો નહોતો. કોઈક વાર પોતાની આસપાસના ગરીબોનું સંકટ જોઈને તેનું અંતર લીનું થતું અને પોતે મોજશોખમાં જેટલું ખર્ચ કરે છે, તેટલાથી તો કેટલાયે ગરીબોને રાટલો પૂરો પડે, એવો તેને વિચાર આવ્યા કરતો.

એક દિવસ પોતાના પિતાની દુકાનમાં તે બીજા વેપારીને મળ્યો, કિન ખાખ વગેરે વેચતો હતો, એટલામાં એક લીજારી લીજ માગતો આવ્યો. મળ્યો તેથી કદાચ બંને સોદાગરોને ચીઠ ચઢી હશે, એટલે લીજારીને કાઢી મૂકવા આવ્યો. પણ સોદા થઈ ગયો, એટલે ક્રાન્સિસે ડોકીઈં કયું તો પેલો લીજારી નહોતો. ‘પૈસાની લાંબગડમાં ખારણું આવેલા ચાચકને કાઢ્યો! મારા જેવો કોઠાર કોણ? શું એ ચાચક કરતાં આ વેપારી વધારે?’ આમ વિચારતો તે પોતાની બેઠકપરથી ઊઠ્યો, મળ્યો મળ્યો મળ્યો મળ્યો મળ્યો અને તેણે તો પેલા લીજારીની પાછળ દોટ મૂકી. દોડતાં દોડતાં જ્યારે પેલો લીજારી હાથ આવ્યો, ત્યારે આનંદથી તેને ભેટ્યો, તેના ગળવામાં નાખવું હતું તે નાખ્યું અને તેજ વેળાએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે ‘આજે તો ગરીબની અવગણના કરી અને આટલું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડ્યું, પરંતુ હવેથી જીંદગીમાં કદી પણ ગરીબને તરછોડીશ નહિ.’

ક્રાન્સિસે એ પ્રતિજ્ઞા જીવનપર્યંત અટલપણે પાળી હતી.

૨-મહાત્મા ક્રાન્સિસનો રક્તપિત્તિયાત્રયે એન

રોમની યાત્રા કરી આવ્યા પછી ક્રાન્સિસ એક દિવસ ઘોડે બેસીને જતો હતો, ત્યાં રસ્તામાં દૂરથી કોઈ આવતું જણાયું અને તેને જોઈને તે ચમક્યો. એ માણસ રક્તપિત્તિયો હતો. તે વેળા રક્તપિત્તનો રોગ આજે મનાય છે, તેના કરતાં પણ વધારે ભયંકર માનવામાં આવતો. તેના પડછાયાથી પણ ઘોડો ડરતા. ક્રાન્સિસને પણ એ રોગનો ધણેજ ડર હતો. તેથી ઘોડાને તેણે પાછો

વાળ્યો. પાછો વાળ્યા છતાં તેનું અંતર તો તેને ડાંગવાજ લાગ્યું. મુસાતનની લડાઈમાં જનાર અને ગમે તેવી આફતોને પણ ન ગણકારનાર આમ એક પીડાતા રોગીથી બાજો? થોડો પાછો ફેરવ્યો. પેલા રોગીની પાસે પહોંચતાંવારજ થોડા ઉપરથી ફૂદી પડી તેને ભેટી પડ્યો. તેના ખોળામાં પોતાનું ખિસ્સું ખાલી ક્યું અને તેના હાથ ચૂમ્યો. પોતાના લય ઉપર આવો અપૂર્વ વિજય ઈશ્વરે અપાવ્યો, તે માટે તેના ઉપકાર માનીને તે પાછો થોડા ઉપર બેસી ચાલ્યો ગયો.

એ દિવસનો ઉમળકો ક્ષણિક નહોતો, એમ સિદ્ધ કરવા માટે તે રક્તપિત્તિયાંની ઇસ્પતાલમાં ગયો, તેમને સોને મળ્યો, પ્રેમથી વાતો કરી અને તેમની સેવામાટે પ્રતિજ્ઞા લીધી.

૩-સંત ક્રાન્સિસને ધર્મગ્રંથમાંથી મળેલી સેવાવતની પ્રેરણા.

સંત ક્રાન્સિસ પોતાના બે મિત્રોસહિત સંસારની જંગલ તથા અનિત્ય સુખનો ત્યાગ કરી દધને અલગ જુપડી ણાંધીને રહેતા હતા. રક્તપિત્તિયાંની ઇસ્પતાલની પાસેજ એમની એ કુટિર હતી. એ ગંદા રોગથી પીડાતા ફક્ત-એના ધા ધોવા, સાફ કરવા, તેમને નવરાવવા-ધોવરાવવા, ખીજ માંદાઓની સેવા કરવી વગેરે કામોમાંથી કાંઈ સમય મળે તો તેમાં ભાવિ જીવનનાં સ્વપ્નો એ ગૂંથે જણ્યું બેતા હતા.

એ અરસામાં એણું બન્યું કે, ક્રાન્સિસને ભાવિ જીવનની દશા હાથ લાગી. દેવળમાં તે પ્રાર્થના કરવા ગયો હતો, તે વખતે બાઈબલ વંચાતું હતું. બાઈબલનું એક વચન તેના હૃદયમાં ઉંડું ઉતરી ગયું. જાણે ઈસુ ખ્રિસ્ત એના કાનમાં જાતેજ એ ઉપદેશ આપી રહ્યા હોય, એમ એને લાગ્યું. તે વચન એ હતું કે "જ્યાં જ્યાં જાઓ ત્યાં ત્યાં કહેતા જાઓ કે, ઈશ્વરનું રાજ્ય આંખ આગળ છે. માંદાની સેવા કરો, રક્તપિત્તિયાંને સાફ કરો અને ભૂતપ્રેતાદિ-વાળાઓને મુક્ત કરો. તમને જે કાંઈ (તન, મન, ધન વગેરે) છૂટે હાથે મળ્યું છે, તે તમે પણ ખીજજોની સેવામાં છૂટે હાથે આપી દો અને સેવામાટે નીકળી પડો. સાથે દમડી જેટલું પણ દામ ન રાખજો, ન જોળી રાખજો કે ન બે પંચીઆં કે ન બે ફાટ, ન જોડા કે ન તો લાકડી પણ રાખજો. ઈશ્વરના મગફરને તેની લાયકાત જેટલી મગફરી મળીજ રહે છે."

આ હેતુકા શબ્દોમાં અચળ શબ્દો રહેલી છે. સેવાના પરમ મહાન ધર્મનું મન લેનારને માટે એ અનુપમ ભાથું છે. એ વાચાને લઈને ક્રાન્સિસે પોતાનું સેવાજીવન શરૂ કર્યું અને ફુગળી તથા રોગીઓની સેવા કરવા સાફ એ તથા આ. ૧૨

એના મિત્રો જગતમાં નીકળી પડ્યા.

૪-સંત ક્રાન્સિસ અને તેના સાથીઓની જનસેવા

લોકોના ઉપદેશક થવું એ તો સહેલું છે, પણ તેમની સેવા કરવી એ દોઢલું છે. સંત ક્રાન્સિસ તો લોકોના સાચા સેવક હતા. એમની સેવાદારાજ પ્રભુની સાચી સેવા થાય છે અને પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે, એમ તેઓ માનતા. એ પોતાના સાથીઓને ઉપદેશ આપતા કે “ઈશ્વરે આપણને આપણો સ્વાર્થ સાધવાને નથી ઉત્પન્ન કર્યા, પણ લોકોનો ઉદ્ધાર કરવા ઉત્પન્ન કર્યા છે. ‘આપણે અભણ છીએ, આપણે નાનકડા પ્રાણી શું કરી શકીએ’ એવી લાગણી થી હતાશ થશે નહિ. ઈશ્વરનું કાર્ય સૌ કોઈ કરી શકે. આપણે તો લોકોને પશ્ચાત્તાપ કરી સન્માર્ગે જવાનું જ કહેવાનું છે, તેમાં શી ભાટી વાત છે? આપણે ક્યાં કોઈને ભારે પડવું છે? અને આપણું કોઈ ન સાંભળે તો શી હરકત? એમાં આપણું કહેવાપણું છે પણ ક્યાં? આપણું છેજ શું? કેમકે આપણે પોતેજ ઈશ્વરના છીએ! અને તે છતાં પણ હું તો ખાત્રીથી કહું છું કે, આપણને જ્યાં ત્યાં આવકાર મળશે, ઘણા માણસો આપણી ભેગા થશે અને આપણું કુટુંબ વધશે.”

આ સંદેશો લઇને સંત ક્રાન્સિસ અને તેમના સાથીઓ જાડાં ભૂરાં ઢુગડાં પહેરી કમ્મરે દોરડું બાંધીને નીકળી પડતા. ગામમાં જાય ત્યાં રોપણી ચાલતી હોય તો રોપવામાં મદદે લાગી જાય, આખો દિવસ ખેતરમાં કામ કરે અને જે કાંઈ મળે તે ખાઈને મજૂરોની સાથે ખેતરમાં અથવા ઘાસ ઉપર ચડ્યા રહે તથા કામમાંથી પરવારી પ્રાયશ્ચિત્ત અને પ્રાર્થનાની વાતો કરે.

આવા પ્રકારની સેવા એ વળતે તો નવીનજ હતી. આવી રીતે ગરીબીનું ત્રાટ લેવામાટે હિંતેષીઓ તેમને ઠપકો આપતા; પણ નમ્રતાની મૂર્તિ ક્રાન્સિસ તો ઉત્તર આપતા કે “સાહેબ! મિલકત અને ઘરખાર રાખીને અમે ક્યાં જઈએ? એ સાચવવા માટે નોકર રાખવા પડે, હથિયાર રાખવાં પડે, ઘણી વાર કળ્યા કરવા પડે. સંગ્રહ કરીને જવું ક્યાં? સંગ્રહની પંચાતમાં પડીએ તો પછી ઈશ્વરને ક્યાં રે યાદ કરીએ?”

ક્રાન્સિસની વાત સાચી હતી. સાચો અપરિગ્રહ પાળનારજ દેશની સંગીન સેવા અને પ્રભુભક્તિ કરી શકે છે. એટલા સારજ આપણા દેશમાં ત્યાગીને કનક-કામિનીનો સ્પર્શ કરવાનો સખ્ત નિષેધ છે.

આચાર્ય હેમચંદ્ર જૈનધર્મમાં ઘણાજ મોટા પિક્કાન થઈ ગયા છે. જોમનું પાંડિત્ય અગાધ હતું. ગુજરાતમાં ધંધુકા ગામમાં સંવત ૧૧૪૫ માં તેમનો જન્મ થયો હતો અને સં. ૧૨૨૬ માં ૮૪ વર્ષની વયે અણહિલપુર પાટણમાં દેહત્યાગ કર્યો હતો.

આચાર્ય હેમચંદ્ર એક સમયે સાંભર ગામમાં પધાર્યા હતા. ત્યાં ધનંત નામે એક નિર્ધન શ્રાવકે પોતાને સાડ પોતાની ઝીંએ કાતેલા બડા સૂતરમાંથી વણાવેલું કોરું પાણીકોરું તેમને લેટ આપ્યું. ગુરુ પાટણ પાછા આવ્યા, એટલે મહારાજા કુમારપાળ આદિ ૭૨ રાજાઓ સંન્યસામંત લઈને સામા આવ્યા ને પુણે છે તો ગુરુએ બડી ખરબચડી ખાદી ધારણ કરી છે.

રાજા કુમારપાળે કહ્યું કે 'આપ મારા ગુરુ છો. આપ આવું કપડું બોટા એ તો મારે લાજ ભરવા જેવું છે.'

આચાર્યે ઉત્તરમાં કહ્યું કે "તારા રાજ્યમાં તારા સધર્મજીઓ કંગાલ દશામાં મોંઘાંઘાં કપડપૂર્વક નિર્વાહ કરે છે, તેમાં તું નથી લાગતો? અમારે સાધુને શું? અમારે તો આવાંજે લુગડાં ક્યાંથી હોય? અમે તો જૂનાં કાંટેલાં-ત્રેલાં વસ્ત્ર પહેરીએ, બીજા માણસો ઉપર આસક્તિ તો નજ રાખીએ અને ચોતાના શરીરની પણ અમને ચિંતા નહિ. જમરો જેમ એક પણ દૂધને કોઝાવિના અનેક ફૂલ પાસે લાગી લાગીને પેટ ભરે છે, તેમ અમે પણ પેરેપેર ભિક્ષા માગીને પદાપકારાથે દેહ માગીએ છીએ."

જોમના ઉપદેશની રાજા ઉપર ભારે અસર થઈ અને મરીખ રિયતનું સંકટ નિવારવા સાડ જો દર વર્ષે એક કરોડ સોનાના સિક્કા વાપરવા લાગ્યો.

('નવજીવન'ના આધારે)

× અમે આ ઘેર કળિયુગથી ભરેલા બેખધારીઓ તો દરે ધનવાનોના ધન મહામંદિરના બદાને, અલસેવના નામે અને અનેક પ્રકારે અમારાજ ચરખામાં મૂકાવીએ છીએ અને પછી અમે તેમ સ્વચ્છંદે વર્તીએ છીએ! અમે આ પ્રકારના બેખધારીઓ કરતાં તો અમૂક વિભાગના જૈન બેખધારીઓ દેટલા જ્યાં સારા છે કે કનક-કામિનીથી, મદતીથી, માનથી અને હિંચકાય તેથી વધારે મામાનથી દરજ રહે છે; માટે ત્યાં બેસીને જમના નથી, તેમજ અને ત્યાંસુધી એક ધરનું અન્ન પણ મેળા નથી અને ખીવાનું જળ સુધા ખીજાએનુંજ માગી લાવીને પીએ છે!

૨૩/૫/૬૬.

૨૧૦-મહાત્મા કૉનફ્યુશિયસની અતિ ઉત્તમ ઉપદેશપદ્ધતિ

આજથી લગભગ અઢી હજાર વર્ષ પૂર્વે (વિક્રમ સંવતની ૪૯૪ વર્ષ પૂર્વે) ચીન દેશમાં મહાત્મા કૉનફ્યુશિયસનો જન્મ થયો હતો. એમના ઉપદેશો અને લેખોથીજ ચીનાઓનું રાષ્ટ્રીય સંગઠન થયું હતું. અત્યારે પણ આશરે ૪૦ કરોડ લોકો એમના પ્રત્યે પૂજ્યદષ્ટિથી જુઓ છે અને તેમના ઉપદેશ બાવલક્ષિપૂર્વક વાંચે છે.

એ મહાન ઉપદેશકનો એવો સ્વભાવ હતો કે, કોઈ પણ વાતનો બીજાને ઉપદેશ આપતાં પહેલાં પોતે એ શુભ તથા સદાચારને સાધી લેતા. પરોપદેશો પાંચિત્તમ એ નહોતા બતાવતા. ણાટ્યાવસ્થાથીજ એમણે એ આદર્શ પોતાની આગળ રાખીને પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે ‘જે કામ હું બાતે નહિ કરતો હોઉં તે કરવાનો બીજાને ઉપદેશ કદી નહિ કરું.’ પાછળથી એમણે પોતાના શિષ્યોને પણ એજ ઉપદેશ આપ્યો હતો કે ‘જે વાતનું તમે પોતે પૂરું પાલન ન કરતા હો, તેવી વાત બીજાને કદી શીખવશો નહિ.’

એવા કર્મવીરોનાજ ઉપદેશોની અસર થાય છે, બાકી ‘પોથીમાંનાં રીંગણું’ને ઉપદેશ કર્યા કરનારા ઘણાંયે કથાકરો, શિક્ષકો, ઉપદેશકો રાત્રિ-દિવસ કામ કરે છે, છતાં દેશમાં નીતિ અને ધર્મની વૃદ્ધિ થતી નથી.

મહાત્મા કૉનફ્યુશિયસને એક વાર કોઈ શિષ્યે પૂછ્યું કે, કોઈ એક એવો શબ્દ છે કે જેવડે મનુષ્યનું પૂરેપૂરું કર્તવ્ય બાહર કરી શકાય? મહાત્માએ કહ્યું કે “હા, એક શબ્દ છે ‘મરુપરતા’-અર્થાત્ જે તમે બીજાઓ પાસેથી શાસ્ત્ર વ્યવહારની સ્વચ્છતા રાખતા હો તો તમે પણ બીજાઓ પ્રત્યે સદૃચ્યવહાર કરો.”

(શ્રી રામદાસ ગોખલા પુસ્તક ઉપરથી)

૨૧૧-પાછળથી પસ્તાવો કયે શું થાય?

એક દિવસે એક સ્ત્રી મત ક નિમિત્તની પાસે ગઈ અને કહેવા લાગી કે “મારી હાલ કઈ સ્થિતિ છે. મારાં બીજાઓને મારે એટલું બધું બુદ્ધિ મેલવું જોઈએ કે જે મારે કદી ન મેલવું જોઈએ. હવે મને ધોળા પત્તાનો થાય

છે, પણ શું કહે ?" મુન ફ્રાન્સિસે તેને જાણમાં લઈને ક્રીક મરણી લાવવાનું : કહ્યું અને સુચન્યું કે 'આવવી વખતે એનાં પીછાં એકે એકે કરીને તોડીને રસ્તામાં નાખવી આવજો.' પેલી બાઇએ એમજ કહ્યું અને પીછાંવમરની મરણી સાધુની આગળ રજુ કરી અને કહ્યું કે 'પુત્રી હવે તું એ ને એજ રસને પાછી બા અને પીછાં પાછાં વીતીને જોગી દે' પેલી ત્રીજી કહ્યું કે 'મદારાજ ! એ તો મારાથી ન જાની શકે.' સંત ફ્રાન્સિસે કહ્યું કે 'સાચાજોગી હીકરી ! એવીજ રીતે તે તારા અપશબ્દોથી બીજાઓને જે દાનિ પહોંચાડી છે, તેનો બદલો તારા માથે એકલા પડ્યાસાપથી તો વગીજ શકે નહિ. જે ઘણું મધુ તે તો ઘણું જ મધુ. હવે તો તું એટલુંજ કરી શકે કે, અનિશ્ચયમાં કેાઈને મન, વચન કે ક્રમથી ઈશ્વર પહોંચાડવી નહિ. (અને પ્રાણીસેવા પાછગ છૂટથી શક્તિ વાપરવી.)

(સંત ફ્રાન્સિસની બા દરીકન તથા આમલી દરીકત 'નવેછવન'નાં આપારે આપી છે.)

૨૧૨-પ્રિન્સેસ મેરી એડેલેઈડની પિતૃભક્તિ

મહારાણી મેરીનાં માતા ધણી પિતૃવત્સલ સીદ્ધતાં. લગ્નપૂર્વે એ પ્રિન્સેસ મેરી જોહાન્નાના નામથી જોળખાતાં. એ અવસ્થામાં એક વખત તેમની એક સખી સાથે એમને 'ખ્રિસ્તીધર્મ' સારૂ સ્વાત્માર્થણ કરનારા લોકોવિષે વાદવિવાદ શરૂ થયો. પ્રિન્સેસ એકદમ ઉરકેશઈ ગયાં અને સખીને પૂછ્યું કે 'જે તમારા પિતા છવતા હોય અને તમારે તેમને માટે માથું આપવાનો પ્રયત્ન આવ્યો હોય તો તમે શિરચ્છેદ કરાવો કે કેમ ?' પેલી સખીએ ઉત્તર આપ્યો કે 'ના, હું નથી માનતી કે હું એમ કરી શકું. કદાપિ હું કંઈ પણ ખરી, પણ તેમ કરીજ શકું એવું નહીંપણે તો હું નથીજ માનતી.' 'અરે ! તમે કેવું નિર્માદ્ય વચન જોલો છો !' એમ તરતજ પ્રિન્સેસે જણાવ્યું અને કહ્યું કે "હું જેને ચાહતી હોઉં તેને માટે, તેમજ જે કોઈ મને વધારે પ્રિય હોય તેવી કોઈ પણ બાબતમાટે હું પ્રાણ આપું.જે જરૂર હોય તો હું મારા વહાલા પિતાજી-માટે એક વાર તો શું પરંતુ એક બે વાર પણ પ્રાણ આપું."

૨૧૩-સહરાનપુરના જોઇન્ટ મેજિસ્ટ્રેટનો નિષ્પક્ષ ન્યાય

ઈ. સ. ૧૯૧૦માં સહરાનપુર જિલ્લાની નહેરોના એક અંગ્રેજ અમલદારનો ગીનીઓથી ભરેલો એક વાટવો રસ્તામાં પડી ગયો. એ ઘોડો દોડાવતો આગળ નીકળી ગયો. રસ્તે જનાર એક મુસાફરે એ વાટવાને ઉપાડી લીધો. થોડી વાર પછી સાહેબને વાટવો જોવાયાની ખબર પડી અને તે ઘોડો દોડાવતો પાછો ફર્યો તથા નહેરોને કિનારે કિનારે જોળવા લાગ્યો. મુસાફર ત્યાંજ બેઠો હતો. તેણે પૂછ્યું કે 'સાહેબ! શું જોળો છો?' સાહેબે કહ્યું કે 'મારો ગીનીઓનો ભરેલો વાટવો જોવાયો છે.' મુસાફરે વાટવો હતો એવો ને એવો એને આપી દીધો. સાહેબે તેને જોલીને ગીનીઓ ગણીને કહ્યું કે 'એમાં ત્રણ ગીનીઓ ઓછી છે, તેજ એને ચોરી લીધી છે.' એમ કહી એણે એ પ્રમાણિક મુસાફરની વિરુદ્ધ પોલિસમાં ફરિયાદ નોંધાવીને સહરાનપુરના જોઇન્ટ મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબની કચેરીમાં રજુ કર્યો. મેજિસ્ટ્રેટ આગળ આરોપીએ બધો સાચો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. મેજિસ્ટ્રેટના હૃદયમાં એના કથનની સત્યતાની છાપ પડી. એણે ત્રણ ગીની મંગાવી અને ફરિયાદી અંગ્રેજ અમલદારને કહ્યું કે 'દેવો, આ ત્રણ ગીનીને વાટવામાં નાખો. ફરિયાદીએ ઘણું એન્ટર કર્યું, પરંતુ એક પણ ગીની અંદર જઈ શકી નહિ; એટલે મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબે પેલા આરોપી મુસાફરને વાટવો આપી દઇને કહ્યું કે 'ફરિયાદીના વાટવામાં ૬૩ ગીની હતી. આમાં તો ૬૦થી ૬૧ મી ગીની પણ નથી માઈ શકતી; માટે આ વાટવો એનો નથી એવું સાબિત થાય છે. ઈન્ચાર્જ આ મુસાફરને વાટવો ભેટ આપેલો જણાય છે અને તેથી એજ એને ભોગવવાનો હક્ક ધરાવે છે. "

મુસાફરે લેવાની ઘણીએ ના કહી, પણ સાહેબ ચપરાસીને આજ્ઞા આપી કે, એ ગીનીઓ એને આપીને રેલગાડીમાં બેસાડી આવ.

આ ન્યાયની પ્રશંસા આખા ઈલાકામાં ચેતરફ ફેલાઈ ગઈ અને બધા મેજિસ્ટ્રેટને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. ફરિયાદી અંગ્રેજ હતો અને આરોપી હિંદુસ્તાની. એવા મુકદ્દમાઓમાં અંગ્રેજ અમલદારો ઘણું ખરું પક્ષપાત કરે છે, પણ આ ન્યાયી મેજિસ્ટ્રેટે જરા પણ પક્ષપાત ન કરતાં પોતાની અપૂર્વ બુદ્ધિથી ખરો ન્યાય તોળ્યો; અને તેથી એની જે પ્રશંસા થઈ તે વ્યાજબીજ હતી.

(શ્રીયુત દેવીપ્રસાદ મુન્સફ)

૨૧૪-સુલ્તાન મુરાદના ગુનાહનો બોધદાયક નિકાલ

પુનઃ નગરમાં એક સલાટ પોતાના કામમાં ઘણો હોશિયાર હતો. તેણે સુલ્તાન મુરાદના હુકમથી એક મસ્જિદ બાંધી હતી; પરંતુ સુલ્તાનને એ પસંદ ન આવી, તેથી ગુસ્સે થઈને સુલ્તાને એ બિચારાના હાથ કપાવી નાખ્યા. સલાટ કાલની કચેરીમાં ગયો અને કાલને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે “તું ખુદનો સંદેશો પહોંચાડનારો અને પેગંબરે બનાવેલા કાયદાને પળાવનારો છે. હું બાદશાહનો શુભામ નથી, છતાં મુરાદે મારા ઉપર આવો જુલમ શુંભર્યો છે. તું કુરાનની આજ્ઞા પ્રમાણે મારા દાવાનો ફેંસલો કર.”

કાલએ સુલ્તાનને જોલાગ્યો, સુલ્તાન અપરાધીની જેઠે અદાલતમાં ગયો અને કાલની આગળ કુરાન રાખેલું જોઈને લાયક પામ્યો તથા ગલરાઈને કહેવા લાગ્યો કે ‘મેં ગુસ્સાના આવેશમાં એનાં કાંડાં કપાવી નાખ્યાં છે, પણ હવે મને ઘણો પસ્તાવો થાય છે.’

કાલએ કહ્યું કે “આ કુરાનના કાયદામાં શુંનેહગારને ફંડ દેવાનું લખ્યું છે અને એ કાયદાને લીધેજ લોકો જીવી રહ્યા છે. કોઈ મુસલમાન ખીજનો શુભામ નથી કે એના ઉપર આ પ્રમાણે જુલમ કરવામાં આવે. બાદશાહનું લોહી સલાટના લોહી કરતાં કાંઈ વધારે સારું નથી.”

મુરાદે કુરાનની આજ્ઞા સાંભળીને પોતાના હાથ કાલની આગળ ધર્યા કે સલાટના હાથ કાંપવાના બદલામાં એના હાથ પણ કાપી નાખવામાં આવે.

એ જોઈને ફરિયાદી ગલરાયો અને એ વખતે કુરાનની એક આયત યાદ આવી. જેનો ભાવાર્થ લોકોની સાથે ન્યાય અને દયાનો બ્યવહાર કરવાનો હતો. એનામાં દયાનો સંચાર થયો અને કહ્યું કે ‘મેં ઈશ્વર અને રસૂલની ખાતર એનો અપગ્રહ માફ કર્યો છે, અને મને ઇન્સાફ પણ મળી ચૂક્યો છે. મારે હવે આપ એને છોડી દો.’

ફરિયાદીએ રાજનામું આપ્યું અને અપરાધીને પણ અંતઃકરજીથી પશ્ચાત્તાપ થયો; એટલે કાલએ બાદશાહને છોડી દીધો અને જતી વખતે ઉપદેશ આપ્યો કે ‘આ દુનિયામાં તમે ફરિયાદી સાથે રાજનામું કરી લીધું એ બહુજ સારું થયું. હ તમે પરલોકમાં ખુદાની આગળ પણ આ અપરાધના અપરાધી નથી રહ્યા.’

કાલ અને ફરિયાદીનો ઉપકાર માનતો સુલ્તાન રાજમહેલમાં ગયો અને ફરીથી એવો જુલમ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. (શ્રી દેવીપ્રસાદ મુન્સફ)

૨૧૫-બ્રાહ્મણના જેવા ગુણકર્મ હોય તેનેજ બ્રાહ્મણ કહેવાય

બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મેલા પણ પાછળથી જૈનધર્મ અંગીકાર કરનારા જયઘોષ નામના મહારાજાની અને તપસ્વી પુરુષ કાશી નગરીમાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં વિજય-ઘોષ નામનો એક બ્રાહ્મણ યજ્ઞ કરી રહ્યો હતો; તેને ત્યાં જયઘોષે ભિક્ષા માગી, પણ વિજયઘોષે તેમનું અપમાન કર્યું. જયઘોષે એથી જરા પણ ક્રોધે ન ભરાતાં શાંતિથી એના પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપ્યો, વેદ તથા યજ્ઞનું રહસ્ય સમજાવ્યું અને છેવટે ખરો બ્રાહ્મણ કોણ? એ દર્શાવતાં કહ્યું કે:-

“જે બધી જાતનાં પ્રાણીને જાણે છે અને તેમની ત્રણે પ્રકારે-મન, વચન અને કર્મથી હિંસા કરતો નથીજ તેને અમે ‘બ્રાહ્મણ’ કહીએ છીએ.”

“જે ક્રોધ, હાસ્ય, લોભ કે ભયને લીધે પણ જૂઠું બોલતો નથી, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.”

“શુવિત કે જડ, અદ્ય કે બહુ, કોઈ વસ્તુ આપ્યા વિના જે લેતો નથી, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.”

“જે બ્રહ્મચર્ય પાળે છે તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.”

“જેમ જળમાં ઉગેલું કમળ જળથકી ભીંજતું નથી, તેમ કામ (સાંસારિક પદાર્થો)થી જે લેપાતો નથી, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.”

“માત્ર મસ્તક મુંડાવીને કોઈ પણ માણસ શ્રમણ થઈ જતો નથી, માત્ર ઝંકાર ઉચ્ચાર્યાથી બ્રાહ્મણ બની જતો નથી, માત્ર અરણ્યમાં વસવાથી મુનિ થઈ જતો નથી અને માત્ર વલ્કલ પહેર્યાથી તાપસ થઈ જતો નથી.”

“સમતાથકી શ્રમણ થાય છે; બ્રહ્મચર્યથકી બ્રાહ્મણ થાય છે; જ્ઞાને કરી મુનિ થાય છે અને તપે કરી તાપસ થાય છે.”

“કર્મે કરી માણસ બ્રાહ્મણ થાય છે; કર્મે કરી ક્ષત્રિય થાય છે; કર્મે કરી વૈશ્ય થાય છે અને કર્મે કરી શૂદ્ર થાય છે.”

“જે કોઈ ઉપર કહેલા ગુણોથી યુક્ત છે, તેજ બ્રાહ્મણ છે અને તેજ પોતાનો અને પારકાનો ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ છે.”

(‘ધર્મવર્ણન’માંથી)

૨૧૬-આત્મચરિત્ર વાવત અશ્વિનીવાલુનો વિનય

અશ્વિનીબાળુ દેશસેવક હોવા સાથે પ્રભુજન પવ્વ દના અને સાચા સેવકની પેઠે પોતાને સદા દીનદીન માનતા. 'હું' જોડો માણસ છું, આદર્શ નેતા છું' એવો અહંકાર તેઓ કદી પણ મનમાં લાવતા નહિ. રનેડીઓનો ધલોજ આમદ્દ હોવા છતાં પણ એમણે આત્મચરિત્ર લખવાનું કબૂલ કર્યું નહિ. જે સમયમાં એ દેશનિકાલ થઇને દેદ ભોગવતા હતા, તે સમયે એક મિત્ર તરફથી એમને એક ફેરી બાંધેલી નોટખૂક મોકલી આપવામાં આવી હતી અને આમદ્દ કરવામાં આવ્યો હતો કે, એમાં એમનું જીવનચરિત્ર લખવામાં આવે. નોટખૂક જે અવસ્થામાં ગઈ હતી, તેજ અવસ્થામાં પાછી આવી. અશ્વિની-બાળુએ તેના ખુલાસામાં કહ્યું કે "નોટખૂકની જે અવસ્થા છે, તેજ મારા જીવન-ચરિત્રની અવસ્થા છે. બાંધેલી ચોપડી ઉપર જે કઠણ પૂઠાં છે, ઉપરવાળું પૂઠું જન્મ છે, પાછળવાળું મૃત્યુ અને અંદરનાં બધાં પાનાં ફેરાં-અર્થાત્ જીવન-મૃત્યુની વચમાંનું જે જીવન છે, તે બધું ખાલી છે."

આખી જીંદગીમુખી સ્વદેશસેવા કરનાર વીર પુરુષને માટે આ કેટલી બધી સાદાઈ ! હાલ તો પોતાને મુખે પોતાનાં યશોગાન ગાવાં અને એમાં અતિશયોક્તિ પણ કરવી એ તો સહયતા ગણાય છે. રાજ્યની સભાઓ, કાઉન્સિલો, એક્સેમ્પ્લીઓ અને કોર્પોરેશનના ઉમેદવારોને તો 'મેનીફેસ્ટો' દ્વારા પોતાના શુભોનો રાગ આલાખ્યા વગર ચાલતુંજ નથી. શું સાચા દેશસેવકોના શુભની સૌરભ આપોઆપ એમના ગામ કે જીલ્લાની હદમાં પણ નહિજ પહોંચતી હોય !!

('અશ્વિનીકુમાર દત્તચરિત્ર' માંથી)

૨૧૭-મહાત્મા અશ્વિનીકુમારનો વાવુ સતીશચંદ્રને ઉપદેશ

બંગલગના વખતમાં સરકારી અમલદારોને જ્યાં ત્યાં રાજદ્રોહનુંજ ભૂત દેખાતું હતું. પાપકર્મ કે નીતિવિરુદ્ધ આચરણનો સ્વપ્ને પણ વિચાર ન કરે એવા કૃષ્ણકુમાર મિત્ર, અશ્વિનીકુમાર દત્ત આદિ નવ દેશભક્તોને સરકારે ૧૮૧૮ ના જૂના પુરાણ કાયદાકીયી ચક્રને ખૂલ્લેખોચરેથી શોધી કાઢીને બંગાળાની બહાર દેદ કર્યા હતા. એમાં એક સતીશચંદ્ર નામના યુવક

હતા. એ અશ્વિનીકુમારના દેશસેવાનાં કાર્યોમાં સહાયક હતા. ગારિસાલથી વહાણમાં કલકત્તા લાવી બન્નેને છુટા પાડ્યા. અશ્વિનીબાબુને લખતો મોકલવાની તૈયારી સરકારે પહેલી કરી. વિદાય થતી વખતે સરકારી અમલદાર કેટસ સાહેબે અશ્વિનીબાબુને કહ્યું કે “અશ્વિનીબાબુ! આપ સતીશબાબુના પિતાસમાન છો. વિદાયકાળે તેને કાંઈ શિખામણ આપવાની ઇચ્છા હોય તો મારી રૂબરૂ આપી શકો છો.” અશ્વિનીબાબુએ કહ્યું કે “સતીશને હું શો ઉપદેશ આપું? સતીશ બધું જાણે છે; પણ આ ઘડીએજ મારા મનમાં જે એક વાત સાંભરી આવે છે તે પરમ સાધ્વી મેડમ ગેયાતુ વચન છે કે:-

“હું મારા શત્રુઓની ઉપર દયા લાવું છું; કેમકે એ બિચારાઓને બળર નથી કે કારાગારના લોખંડના સળીઆ મારા પ્રિયતમ(પ્રભુ)ને અંદર આવતાં રોકી શકે તેમ નથી.”

૨૧૮-માનવજાતિના કલ્યાણમોટે ગુરુ- આજ્ઞા તોડનાર મહાત્મા

આ મહાન આચાર્ય ઇ. સ. ૧૦૧૭માં દક્ષિણપ્રાંતમાં જન્મ્યા હતા. શ્રીરંગલમાં મહાપૂર્ણ સ્વામી પાસેથી એમણે ઉપદેશ લીધો હતો. એમ કહેવાય છે કે, તે ઉપદેશ કોઈને પણ કહેવો નહિ એવી તેમના ગુરુની આજ્ઞા હતી; પરંતુ રામાનુજને લાગ્યું કે એ ઉપદેશો જનસમાજ માટે ઘણાજ મહત્વના છે. એમણે વિચાર કર્યો કે, હું એકલોજ એથી મારા જીવનનું સાર્થક કરું તો સ્વાર્થી ગણાઉં. જનસમાજમાં એનો પ્રચાર કરીને માનવબંધુઓનું પણ શ્રેય કરવાની મારી ડૂરજ છે. ખીલ તરફ ગુરુઆજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું એ પણ મહાપાપ છે; પરંતુ એથી કરીને કદાચ મારે નરકયાતના ભોગવવી પડે તો લલે ભોગવીશ; પણ હું તો આ સત્ય માર્ગનો ઉપદેશ અન્ય જીવોને પણ આપ્યાવિના નહિજ હું. આવો નિશ્ચય કરીને એમણે ગુરુ પાસેથી મળેલો ઉપદેશ જગતમાં પ્રકટ કર્યો.

૨૧૯-આદર્શ સમાજસેવક કેવા હોય?

જ્ઞાન્ય દેશમાં 'વિલિયમ ડી લક' નામનું એક ગામડું છે. ત્યાંના રહેવાસીઓના મનમાં એક મહત્વાકાંક્ષા ઉત્પન્ન થઈ કે 'આપણા ગામમાં કોઈ બાળક મરવું ન જોઈએ.' એમણે એવો સંકલ્પ કર્યો અને એવો જનરલ સ્ત્ર. પ્રયત્ન કર્યો કે ૧૦ વર્ષ સુધી લાગત એ ગામમાં જેટલાં બાળકો જન્મ્યાં એટલાં જીવ્યાં, કોઈ પણ એને કસુવાવડ સુધી ન થઈ!

પ્રથમ તો એ ગામના નગરશેઠે પોતાના મોટા દીકરાને વૈદકશાસ્ત્ર ભણાવ્યું. એમ. ડી. સુધી ભણ્યો, તોપણ કમાણી કરવાનો એનો ઇરાદોજ નહોતો. વૈદકશાસ્ત્રના સંપૂર્ણ જ્ઞાન પછી એણે પોતાના નાનકડા ગામનીજ સેવાઅર્થે 'પોતાનું' જીવન અર્પણ કર્યું અને ગામનાં તમામ સ્ત્રીપુરુષોએ, નગરશેઠ તથા એમના દીકરાને પૂરેપૂરી મદદ આપી.

જ્ઞાન્યમાં વસ્તી ઘટતી જાય છે, પરંતુ દેશ ઉત્તમક ન થઈ જાય તે માટે ઉછરતાં બાળકો જીવે અને મોટાં થાય એ ત્યાં બહુ જરૂરનું છે. આમ પોતાનાં બાળકો બચાવવામાં એ ગામે પોતાના દેશની સેવા પણ સાધી.

પ્રથમ તો એમણે ગામમાં ચોખ્ખા પાણીના નળ લીધા, ગટરો કરી, મહોલ્લા સ્વચ્છ કર્યા અને ગંદકી, લોજ તથા દુર્ગંધ દૂર કર્યાં. મગ્ગરો મેલે-રિયા ફેલાવે છે, માટે મગ્ગરો ઉત્પન્નજ ન થાય એવા ઇલાજ લીધા. પાણીનાં બાળોથીઆં પૂરી નાખ્યાં અને આખું ગામ તથા એની આસપાસના બગે તેણે ત્રણ ત્રણ માઈલનો વિસ્તાર સાફ કરાવ્યો.

પછી એ ગામેનમુનારૂપ સુધારાઈખાતું સ્થાપ્યું અને પેલો નગરશેઠનો પુત્ર તેનો પ્રમુખ થયો. આપણાં રસોડાં-પાણિયાણં કરતાં પણ સ્વચ્છ જાળવવાં પડ્યાં. કચરા કેમ નાખવા એના નિયમો ધડ્યા. જળકા કે પડે તો દરેક જણ બાળી-જ નાખે એવી જોડવણ કરી; અને ગંદકી, સિંચ તથા દુર્ગંધનો તો આખા ગામમાંથી નાશ કર્યો, એટલે માખીઓ તો ત્યાં યોધી પણ ન જાટે એવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ.

બહારગામમાંથી કોઈ આવે તો એને માટે કોરેન્ટાઇનનો બંદોબસ્ત કર્યો. હાથ અને બીજાં સ્ત્રી સારાને માટે અલગ હસ્પિટાલો સ્થાપી.

સગર્ભા સ્ત્રીઓની નોંધ રખાવા માંડી. ગામને ખર્ચે દાઇઓ અને સ્ત્રી કાકતરો એમને વારંવાર તપાસે, તથા ગામને ખર્ચે બંધાવેલાં ચોખ્ખાં અને ખુદલી હવા અન્નવાળાવાળાં સુવાવડખાનાંમાંજ સ્ત્રીઓની સુવાવડો થાય એવો અંદોખસ્ત કર્યો.

આમ બાળકોને સંભાળતાં બાળકોની માતાઓ પણ સુરક્ષિત થઇ ગઇ અને સુવાવડોમાં કોઇનાં પણ મરણ ન થયાં, એટલુંજ નહિ પણ આખા ગામ-માં કસુવાવડો પણ થતી અટકી ગઇ.

સુવાવડો કે જે સ્ત્રીઓ માટે મોટી ઘાતરૂપ ગણાતી તેને વિલિયર્સ ડી લકે કુદરતી રમત જેવી કરી નાખી. સાદી કસરત, પચે એવો પુષ્ટિકારક ખોરાક, ચોગ્ય આરામ, માનસિક પ્રક્રિયિતપણું અને ખુશનુમા વાતાવરણ થોડાંને ગામની અધી સ્ત્રીઓ, બાણે દરેક રહેવાસીની પોતાનીજ માતા કે બહેનો હોય એવી તજવીજથી તેમને રાખી.

આવી ચોજનાથી એમણે બાળકોને અકાળે મરતાં બચાવ્યાં, એટલુંજ નહિ પણ સામાન્ય મરણપ્રમાણ પણ ઘણુંજ ઘટી ગયું. રોગ અને શોક પણ ઘટ્યા.

દારૂ એ અનેક અનર્થનું મૂળ હોવાથી એમણે દારૂની તો સાવ બંધીજ કરી દીધી. એટલે દારૂડીયાં માણસોનાં તન, મન અને ધનની જે ખરાબી થાય છે અને તેમનાં બાળકોને પણ વારસામાં જે નબળાઇઓ મળે છે, તે પણ અધી અટકી.

આપણા દેશમાં નાનાં ગામડાંઓમાં આરોગ્યસંબંધી પણ ઘણું કામ થઇ શકે એમ છે. સાચા દેશસેવકો પોતાનો કાર્યપ્રદેશ નગરોમાંથી ખસેડીને ગામોમાં લઇ જાય તો થોડી મહેનતે ઘણું કામ થઇ શકે.

(ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઇકૃત 'બાળકલ્યાણ' ઉપરથી)

૨૨૦-શ્વલીફા મામૂને ઇરિસ્ટોટલનું સ્વપ્ન-દર્શન

મુસલમાન રાજ્યકર્તાઓમાં ખલીફા 'મામૂ રશીદ' ઘણાજ સહૃદય, વિદ્યા-પ્રેમી અને ન્યાયી શાસક થઈ ગયા છે. એ ખલીફા હારૂન રશીદના પુત્ર હતા. ખલીફા મામૂએ એક દિવસ સ્વપ્નમાં એક પૂજ્ય પુરુષને ઉચ્ચ આસન ઉપર બિરાજેલા જોયા. મામૂએ તેમની સમીપ જઈને પૂછ્યું કે "તમારું નામ શું ?" "અરસ્તુ" (એરિસ્ટોટલ). એ ઉત્તર સાંભળી મામૂને ઘણાજ હર્ષ થયો. કેમકે અરસ્તુ ગ્રીસનો પ્રસિદ્ધ તત્ત્વજ્ઞ હતા. મામૂએ તેને પૂછ્યું કે "હવે રત્ન ? હુનિયામાં કયી વસ્તુ સારી છે ?" કદિપત અરસ્તુએ ઉત્તર આપ્યો કે 'જેને ઇચ્છિ સારી કહે તે.' ફરીથી તેણે અરસ્તુને પ્રાર્થના કરી કે, મને કાંઈ શિખામણ આપો. ઉત્તર મળ્યો કે 'અદ્વૈતવાદ અને સત્સંગને હાથમાંથી જવા દેશો નહિ.' આ સ્વપ્નદર્શનની મામૂ ઉપર એટલી બધી અસર થઈ કે, એણે તરતજ રૂમના કેસરને લખીને એરિસ્ટોટલના જેટલા મળી શકે તેટલા બધા ધંધો મંગાવ્યા અને તેનો અભ્યાસ કરીને વિદ્વાનો પાસે અનુવાદ કરાવ્યો.

૨૨૧-શ્વલીફા મામૂ રશીદની સહનશીલતા અને ક્ષમા

ખલીફા મામૂ એટલા બધા ક્ષમાશીલ હતા કે, પોતાની વિરુદ્ધ ઈર્ગ્યાખેર કવિઓએ રચેલી નિંદાની કવિતા ઉપર જરા પણ ધ્યાન આપતા નહિ. એવા કવિઓની તે ખબર લેતા નહિ, પણ એ કવિતાને મોઢે કરતા. એ કવિતાઓમાં કાવ્યશાત્રની દૃષ્ટિએ કાંઈ સુલુ હોય તો કદર કરતા. એક અરબી કવિ ઘણાજ ઉદ્દ અને નિંદા કરવામાં કુશળ હતા. એની નિંદાભરી કવિતાથી લોકો કંટાળી જતા.

એણે એક વાર મામૂના કાકા ઈબ્રાહીમની વિરુદ્ધ પણ બહુ કટાક્ષમય કવિતા લખી. એથી ચીઠાઈને ઈબ્રાહીમે ખલિફા આગળ ફરિયાદ કરી કે 'એ હસમખેર કવિ હવે હદ ઓળંગી ગયો છે, એની નિંદાભરી કવિતાઓ માનસથી સ્ત્રાંખી ચકાવી નથી.' મામૂએ કહ્યું કે 'કાકા સાહેબ ! એણે મારી નિંદા તમારા કરતાં પણ વધારે કરી છે, પરંતુ મેં એને ક્ષમા આપી છે અને આશા છે કે આપ પણ માફ કરશો.' ઈબ્રાહીમના કાકા ઉપરાંત બીજા દરબા-

નીચો પણ એ કવિથી કંટાળી ગયા હતા અને તેમણે પણ ઉપરાઉપરી ખલિ-
ફાના દરબારમાં ફરિયાદ કરી. આખરે એક પ્રતિષ્ઠિત દરબારી કે જે પોતે પણ
બહુ સારો કવિ હતો, તેની વારંવારની ફરિયાદ સાંભળીને મામૂએ કહ્યું કે
‘ઠીક, જો તમે બદલો લેવા માગો છો તો તમે પણ એની નિંદામાં કાવ્ય લખો;
પણ એટલું જ લખજો કે એ લોકોની નિંદામાં જે કાંઈ લખે છે તે બધું ખોટું છે.’

૨૨૨-एक बहेननो भाइमाटे असामान्य प्रेम

મુંબઈમાં કેટલાંક વર્ષ પૂર્વે એક પારસી કુટુંબમાં બાનુબાઈ નામની
કન્યા હતી. તેને બે ભાઈ હતા. બાનુબાઈની ઉંમર નવ વર્ષની હતી અને બંને
ભાઈ એના કરતાં નાના હતા.

એક દિવસ સળગતો લેમ્પ એના ભાઈ ઉપર પડ્યો અને એ બહુ જ દાઝી
ગયો. દાકતરોએ તેના જીવવાની આશા છોડી દીધી.

એક દાકતરે કહ્યું કે ‘કોઈ માણસના હાથની જીવતી ચામડી ઉતારીને એની
બળી ગયેલી ચામડીની જગ્યાએ ચોંટાડી દેવામાં આવે તોજ છોકરાને બચ-
વાની આશા છે.’

છોકરી બાનુબાઈ એ વાત સાંભળી રહી હતી. તે આગળ આવી અને
દાકતરને કહેવા લાગી કે ‘દાકતર સાહેબ ! મારી ચામડી કાપી લો અને મારા
ભાઈની જાંઘની બચાવો.’

બધાને ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું, પણ જાન બચાવવા ખાતર છોકરીની વાત
માનવી પડી. છોકરીએ કલોરોફોર્મ સુંધીને બેહોશ થવાનું પણ પસંદ ન
કર્યું. તેની જીવતી ચામડી દાકતરે ઉતારી લીધી, પણ એણે હૃદયને એવું કંઠક
કર્યું કે એના મુખમાંથી જરા ચીસ સરળી પણ નીકળી નહિ.

એના ભાઈનો જીવ બચી ગયો અને એનો પોતાનો હાથ પણ થોડા દિવસો-
ના ઇલાજથી સાજો થઈ ગયો.

ધન્ય છે એના બંધુપ્રેમને !

(શ્રી રામદાસ ગૌડકૃત ‘વાચનમાળા’માંથી)

૨૨૩-સ્વાનદાન વિદ્યાર્થીની શિક્ષકને પ્રત્યે અસામાન્ય ગુરુભક્તિ

■

ખલોક્ષાઃમામૂ વિદ્વાનોની ધણી કંઠર કરતો હતો. એણે પોતાના બે પુત્રોને બધાવવા માટે એક વિદ્વાન શિક્ષક રાખ્યો હતો. એક વખત એ શિક્ષક કોઈ કામને માટે પોતાની ગાદી ઉપરથી ઉડેલો, એટલે તરતજ બન્ને શાહબદાઓ ઉડીને તેના જોડા સીધા કરીને તેની આગળ મૂકી દેવા સાડ દોડ્યા. પરંતુ બન્ને સાથે પહોંચ્યા એટલે ગુરુસેવાનું એ.પુરુષકર્મ કોણે કરવું એ વિષે ઝગડો ઉભો થયો. છેવટે બન્નેએ સમાધાન કર્યું કે, બન્ને જણે એક એક જોડા સીધા કરીને ગુરુજીના ચરણ આગળ મૂકેલો. આ વાતની ખબર ખલિક્ષાને કાને પહોંચી, એટલે તેણે શિક્ષકને બોલાવી મંગાવ્યો. મામૂએ શિક્ષકને પૂછ્યું કે “આજ દુનિયામાં સૌથી વધારે પ્રતિષ્ઠિત અને પૂજ્ય કોણ છે?” શિક્ષકે કહ્યું કે “મુશ્કલમાનોના સ્વામી મામૂ કરતાં વધારે પ્રતિષ્ઠિત કોણ હોઈ શકે?”

મામૂએ કહ્યું કે ‘નહિ, એ પુરુષ કે જેના જોડા સીધા કરવા સાડ મુસલમાનોના સ્વામીના પુત્રો પરસ્પર ઝગડો કરે તે !’

શિક્ષકે ઉત્તર આપ્યો કે “તે” પોતે શાહબદાઓને એમ કરતાં રોકવાની ઈચ્છા રાખી હતી, પણ પછી વિચાર આવ્યો કે હું એમની શ્રદ્ધાને શા માટે રોકું?” મામૂએ કહ્યું કે ‘તમે એમને રોક્યા હોત તો હું ઘણાજ અપ્રસન્ન થાત. એ કૃત્યથી એમની ઈજ્જત કાંઈ ઓછી નથી થઈ, બલકે એથી એમણે કહીનતા અને શિષ્ટાચારનો પરિચય આપ્યો છે. બાદશાહ ! પિતા અને ગુરુની સેવા કરવાથી આબરૂ વધે છે, પણ ઘટતી નથી.’

એમ કહીને એમણે છોકરાઓને ‘ગુરુભક્તિના બાદશામાં દશ દશ હજાર હરહમ (ચાર આના જેટલો ગ્રિફો) જેટલો આપ્યા અને અધ્યાપકનું કર્તવ્ય અદોષર બજાવવા સાડ શિક્ષકને પણ એટલુંજ ઈનામ મળ્યું.

(મીરામદાસ મૌનૂત ‘વાચનમાળા’માંથી)

૨૨૪—જનરલ કાલુ ઘોષનું સાહસ

હુગલી જીલ્લાના આકનાશ્રામનિવાસી કાલીચરણ ઘોષ ભરતપુરના પ્રથમ યુદ્ધસમયે અંગ્રેજી પલટણમાં કારકુનનું કામ કરતો હતો. એની બુદ્ધિ ઘણી તીક્ષ્ણ હતી. સર્વદા યુદ્ધક્ષેત્રમાં સેનાપતિઓની સાથે રહેવાથી યુદ્ધ-વિદ્યામાં પણ એ ઘણો કુશળ થઈ ગયો હતો. અંગ્રેજ અમલદારો પણ એની બુદ્ધિની તીવ્રતા તથા જલદી કામ કરવાની ટેવને લીધે ઘણા પ્રસન્ન રહેતા અને વગરસંઘેએ દરેક વિષય ઉપર તેની સાથે વાતચીત કરતા. લડાઈને લગતી ઘણી આંટી-ધુંટીઓની તેને ખબર પડી ગઈ હતી. દેશી સુબેદાર તથા હવાલદાર એના ઉપર ઘણી શ્રદ્ધા રાખતા. ઘણી વાર એ અનુમાન કરીને કહેતો કે, જનરલ સાહેબ આ પ્રમાણે હુકમ દેશે અને તમારે એ વખતે અમુક રીતે કામ કરીને તેમને સંતોષ આપવો જોઈએ. એની બાધી અટકળ ખરી પડતી, તેથી સનિકે એની બુદ્ધિને મારે ઘણું માન ધરાવતા.

એક યુદ્ધના પ્રથમ ભાગમાં બધા અંગ્રેજ અમલદારો ઘાયલ થયા અને એથી નિરાશ થઈને સિપાઈઓની જો પલટણ પાછી પાની કરવા લાગી. એ વખતે હવાલદાર અને સુબેદારોએ કાલુ બાબુને કહ્યું કે ‘હેરલાર્ક’ સાહેબ ! અત્યારે તમેજ જનરલનો પોશાક પહેરીને અમને યુદ્ધ કરવાનો હુકમ આપો. અમે બધા ફરીથી વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો યત્ન કરીશું. આપ આગેવાની નહિ હો તો બધું સૈન્ય વીખરાઈ જશે.’ કાલુ બાબુએ જો વખતે પોતાનું કર્તવ્ય સમજીને એક મરણ પામેલા સેનાપતિનો પોશાક ધારણ કર્યો અને યુદ્ધક્ષેત્રમાં ઉતરીને એક સેનાપતિની પેઠે હુકમ આપી બધા સૈનિકોને એકઠા કર્યા તથા યુદ્ધ કરવામાં કામે લગાડ્યા. રીતસર યુદ્ધ આરંભ્યું. કાલુ ઘોષની યુક્તિ અને બુદ્ધિથી અંગ્રેજોનો જય થયો. યુદ્ધ પૂરું થઈ ગયા પછી વગર અધિકારે લડાઈનો પોશાક ધારણ કરીને યુદ્ધક્ષેત્રમાં અમલદારની પેઠે હુકમ આપવાના અપરાધમાં કાલુ ઘોષના ઉપર સૈનિક કાયદા પ્રમાણે મુકદ્દમે ચાલ્યો અને ૫૦૦ રૂપિયા દંડ કરવામાં આવ્યો; પરંતુ એ પલટણોને નાશમાંથી બચાવી હતી; એટલે અંગ્રેજ સેનાધીશોએ તેની કૃતવ્યપરાયણતા અને બુદ્ધિદૌરશયના વખાણ કરીને એક સર્વિસિટ્ટેટ આપ્યું તથા ત્રીસ હજાર રૂપિયા ધનામમાં આપ્યા. એ દિવસથી હો હો એને ‘જનરલ કાલુ ઘોષ’ નામથી યોગ્યપણે લાગ્યા.

પ્રાચીન અમલમાં કીમ રમમાં કિલ્લેનધિમ નામનો એક યુવક થયો
 ગયો છે, અખાસમાં કુશળી જેલમાં અને મુખપાટમાં એ ધણો
 પ્રવીણ દેવો. બહુબલને એ દશથી દેવો. પણ એક વખત પછી તેને એ
 પંખાનો કંટાળો આવ્યો અને દર્શનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાની ધૂન લાગી.
 એથી અનિવાર્ય તરવેના ઝીંગોની એ સમયે દર્શનવેદાત્મક પદો ખાસિ
 દતી. એ ઝીંગોની પામે ગયો. તે વખતે એની અવસ્થા ધણી દયાજનક હતી.
 અંધપણના છુમરાં ફોટોનાં દગાં અને પાસે ઇશ્વરના પેસા દત્તા. તીનેની
 નિશાળમાં દરરોજ થોડી ટી તેવામાં આવતી, તે આવીને યુવક પાન-
 પૂર્વક બખૂને વિદ્યાભ્યાસમાં એ એટલો બધો રસ તેણે કે બીજા નિવાર્થી-
 એ તેની અટકાઈ કરના. એમને શકા થઈ કે, આવો શીખરેલા યુવક
 બલુવાને માટે આટલા લાંબા સમયથી હી કેવી રીતે તાવે છે? તેમણે તેની
 વિરુદ્ધ ચોરીનો આરોપ થયો કાઢ્યો અને ન્યાયાધીશ આગળ રજુ કર્યો.

નિર્દોષ કિલ્લેનધિમે નિર્બંધનાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો કે “હું નિર્દોષ છું.
 આવી વિરુદ્ધ ચોરીનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે, તે તરફ પાયાવગરનો
 છે, હું મારા કથનની પુષ્ટિમાં એ સાક્ષી રજુ કરવા માગું છું.”

સાક્ષી બોલાવવામાં આવ્યા. પહેલો સાક્ષી એક માળો હતો. તેણે જુબા-
 ની આપી કે “આ યુવક દરરોજ પરાદીએ મારા બાગમાં આવીને ફવામાંથી
 પાણી ખેંચે છે અને એના બદલામાં હું એને થોડાક આના મજૂરીના આપું
 છું.” બીજો સાક્ષી એક વિધવા હતી. તેણે જુબાની આપી કે “હું વૃદ્ધ થઈ છું
 અને ઇકેદાંઓની સંભાળમાં મારો ધણો વખત જતો હોવાથી ધરનું રજા
 મારાથી દળાતું નથી. આ યુવક મારે ત્યાં આવીને દળી બાંધે છે અને હું તેને
 તેની મહેનતના બદલામાં પેસા આપું છું.”

આવી રીતે મહેનતમજૂરી કરીને ઝેળવેલા પેસાથી કિલ્લેનધિસ પોતા-
 નો અભ્યાસ કરતો હતો. ન્યાયાધીશ તેના આત્મબળથી પ્રસન્ન થયા અને
 તેને મદદરૂપે થોડાંક નાણાં આપવા માંડ્યાં કે અવિવ્યમાં એને નિશાળની
 શીને ખાતર મજૂરી કરવી ન પડે.

પરંતુ યુવકે એવી મદદ સ્વીકારવાને સાફ ના કહી અને જણાવ્યું કે, હું

‘સ્વયમસમર્થે બ્રાહ્મણમ્ વૃણયાત્’

અર્થાત્ પોતાથી નજ થઇ શકે એવું હોય, ત્યારેજ બ્રાહ્મણદ્વારા કર્મ કરાવવું, પણ એ નિયમ અનુસાર કોઈ કાર્ય કરે છે? બ્રાહ્મણસિવાય બીજા ન્યાતના લોકો શું પોતાનું કર્મ પોતાને હાથે કરે છે? બ્રાહ્મણોમાંથી પણ કેટલા જણ પોતાને હાથે કર્મ કરે છે? ભગવાનને બોલાવવા હોય તો શું સુખત્યારદ્વારા બોલાવવા જોઈએ? ચંડીમંડપમાં પૂજા થઇ રહી છે, બ્રાહ્મણો મંત્ર ભણી રહ્યા છે, પણ હું પોતે તો એ સમયે ઘરમાં બેઠો બેઠો બેઠુત પાસેથી મહેસુલ જમા કરી રહ્યો હોઉં છું કે ગાનતાનની ગોઠવણ કરી રહ્યો હોઉં છું. પેલી તરફ જે બ્રાહ્મણ નિયુક્ત થયો હોય છે તે કાં તો ઉબટ્ટને બદલે એક વાર બોલે છે ઉબટ્ટ અને બીજી વાર બોલે છે ઉબટ્ટ અને પાછો સતૃષ્ણ નયને નેવેઘ તરફ દષ્ટિપાત કરે છે. કેવી અપૂર્વ પૂજા ચાલી રહી છે ! જાતે પૂજા ન કરી શકતા હો, તો બ્રાહ્મણ બોલાવો; પરંતુ તે બ્રાહ્મણ પાસે મંત્રનો અર્થ સમજી લઇને મનમાં ભક્તિનો સંચાર થાય એવું પણ કરવાની જરૂર છે. જે આમ સુખત્યાર કે વકીલ નીમવાની જરૂર હોય તો સદાચારી અને શાસ્ત્રજ્ઞ બ્રાહ્મણનેજ કામે લગાડજો. આપણે વકીલ કે સુખત્યારદ્વારા પૂજા કરીએ છીએ, તેથી મુકદ્દમાએ જોઈએ છીએ અને ત્રીજેરી પણ ખાલી થાય છે.”

(‘મહાત્મા અશ્વિનીકુમાર દત્તચરિત્ર’માંથી)

૨૨૭-સાદાઈનો પળ ગર્વ કરવો એ સ્વોટું છે.

ઘણા મનુષ્યો સાદાઈનો ઢાંગ કરીને સાધુ પુરુષમાં ગણાવા માગે છે અને એ સાદાઈનો એમને બહુ ગર્વ હોય છે.

ગ્રીસના મહાન તત્ત્વવેત્તા સૉક્રેટિસના સમયમાં આંટિસ્થિનિસ નામનો એક વિદ્વાન હમેશાં મેલાં અને ફાટેલાં-તૂટેલાં કપડાં પહેરીને ફરતો અને ‘હું ઘણો નિઃસ્પૃહ છું’ એવો હસવા જેવો ઢાંગ કરતો. સૉક્રેટિસને એ વાત બિલકુલ પસંદ નહોતી, તેથી તેણે એક દિવસ એ વિદ્વાનને કહી દીધું કે, તમે આવાં ચીંથરાં શરીર ઉપર ધારણ કરો છો, પણ તેનાં છિદ્રોમાંથી માત્ર તમારો ગર્વજ લોકોની નજરે પડે છે.

(‘સૉક્રેટિસચરિત્ર’માંથી)

૨૨૮—મહેનત મજુરી કરી સ્વાવલંબનનો પાઠ શીસનાર યુવક

પ્રાચીન સમયમાં ગ્રીસ દેશમાં કિલ્લેનધિસ નામનો એક યુવક થઇ ગયો છે. અખાસઓમાં કુસ્તી ખેલવામાં અને મુક્ષાળાઓમાં એ ધણો પ્રવીણ હતો. લક્ષમલાને એ હરાવી દેતો, પણ ઘોડા વખત પછી એને એ ધંધાનો કંટાળો આવ્યો અને દર્શનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાની ધન લાગી. એથેન્સનિવાસી તરવેતા ઝીનોની એ સમયે દર્શનવેત્તાતરીકે ઘણી ખ્યાતિ હતી. એ ઝીનોની પાસે ગયો તે વખતે એની અવસ્થા ઘણી કયાળનક હતી. અંગપરનાં લુગડાં ફોટેલાં હતાં અને પાસે છજ આનાના પૈસા હતા. ઝીનોની નિશાળમાં દરરોજ ઘોડી 'પ્રી' લેવામાં આવતી, તે આખીને યુવક ધ્યાન-પૂર્વક લણતો. વિદ્યાભ્યાસમાં એ એટલો બધો રસ લેતો કે બીજા વિદ્યાર્થીઓ તેની અદેખાઈ કરતા. એમને શંકા થઈ કે, આવો ચીંધદેહાલ યુવક સલુવાને માટે આટલા લાંબા સમયથી ફી કેવી રીતે લાવે છે? તેમણે તેની વિરુદ્ધ ચોરીનો આરોપ ધડી કાઢ્યો અને ન્યાયાધીશ આગળ રજુ કર્યો.

નિર્દોષ કિલ્લેનધિસે નિર્ભયતાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો કે “હું નિર્દોષ છું. મારી વિરુદ્ધ ચોરીના જે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે, તે તદ્દન પાયાવગરનો છે, હું મારા કથનની પુષ્ટિમાં જે સાક્ષી રજુ કરવા માગું છું.”

સાક્ષી બોલાવવામાં આવ્યા. પહેલો સાક્ષી એક માળી હતો. તેણે જુબાની આપી કે “આ યુવક દરરોજ પંદોઢીએ મારા બાગમાં આવીને ફવામાંથી પાણી પીએ છે અને એના ગદલામાં હું એને ઘોડાકે આના મજુરીના આપું છું.” બીજો સાક્ષી એક વિધવા હતી. તેણે જુબાની આપી કે “હું વૃદ્ધ થઈ છું અને છોકરાઓની સંભાળમાં મારો ઘણો વખત જતો હોવાથી ધરનું દળણું મારાથી દળાતું નથી. આ યુવક મારે ત્યાં આવીને દળી બધ છે અને હું તેને તેની મહેનતના ગદલામાં પૈસા આપું છું.”

આવી રીતે મહેનતમજુરી કરીને મેળવેલા પૈસાથી કિલ્લેનધિસ પોતાના અભ્યાસ કરતો હતો. ન્યાયાધીશ તેના આત્મબળથી પ્રસન્ન થયા અને તેને મદદરૂપે ઘોડાકે નાણાં આપવા માંગ્યાં કે સવિધ્યમાં એને નિશાળની શીને ખાતર મજુરી કરવી ન પડે.

પરંતુ યુવકે એવી મદદ સ્વીકારવાને સાફ ના કહી અને જણાવ્યું કે, હું

અતમહેનતથીજ મારો અધ્યાસ કરવા માણું છું. કોઈનું દાન લેવાની મારે જરૂર નથી.

ગુરુજી ઝીનોએ પણ તેનું સમર્થન કરીને કહ્યું કે ‘હીક છે, એને કોઈની મદદવગરજ અધ્યાસ કરવા દો. સ્વાવલંબનનો મહાન પાઠ એ એવીજ રીતે શીખશે.’

(‘ચીટ્પૂન્સ યુક ઑફ મૉરલ લેસન્સ’માંથી)

૨૨૯-અભિમાન દૂર કરવાનો એક ઉપાય

સાંકેટિસના સમયમાં આદિસળાઇડિસ નામનો એક તરુણ તવંગર હતો. એને પોતાના ધનવૈભવનું ઘણું અભિમાન હતું. પોતાની આગળ એ ઘીજા કોઈને લેખામાંજ ગણતો નહિ. સાંકેટિસને લાગ્યું કે, એનો ગર્વ મટાડવો જોઈએ. એક દિવસ એ તરુણ શેઠીઓ પોતાની બડાઇ હાંકી રહ્યો હતો. તે વખતે સાંકેટિસે પૃથ્વીનો નકશો તેની પાસે લાવીને કહ્યું કે ‘આ નકશામાં એટિકાપ્રાંત ક્યાં છે તે બતાવો જોઈએ. પણ એ પ્રાંત ઘણો નાનો હોવાથી એને શોધી કાઢતાં ઘણીજ વાર લાગી અને પરિશ્રમ પણ ઘણો પડ્યો. પછી સાંકેટિસે પૂછ્યું કે ‘હવે એમાં તમારી જાગીરની જમીન ક્યાં છે તે બતાવો.’ આદિસળાઇડિસ બોલ્યો કે ‘તે ઘણી થોડી છે, જેથી આ નકશામાં જૂદી પાડીને કેવી રીતે બતાવી શકાય?’ એ ઉત્તર સાંભળી સાંકેટિસે કહ્યું કે ‘વારૂ લાઈ! જે જમીનનો કટકો આંખે પૂરો દેખાતો નથી, તે જરાસરખા કટકાને લીધે તું પોતાને મોટો માણસ કેમ માને છે? આટલી નજીવી જમીનના ઘણી થવા માટે તું આટલો ગંધો ફૂલાઈને ફરે છે!’

સાંકેટિસનો આ વિચાર એથી પણ આગળ ચલાવીએ તો ચલાવી શકાય એમ છે. એટિકા પ્રાંત આખા ગ્રીસદેશની સરખામણીમાં શી ગણતરીમાં? આજો ગ્રીસદેશ યુરોપની સરખામણીમાં શી ગણતરીમાં? યુરોપ આખી પૃથ્વીની સરખામણીમાં કેટલો નાનો દેશ? અને પૃથ્વીનું પણ આખા બ્રહ્માંડમાં ક્યાં સ્થાન? આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી લલલલા મનુષ્યને પણ પોતાની ક્ષુદ્રલક્ષ્ણતાનું ભાન થઈ શકશે.

(‘સાંકેટિસચરિત્ર’માંથી)

૨૩૦-સૉક્રેટિસની અસામાન્ય પ્રમાણિકતા

તેનાઓશ્વંખી ડ્રોક્રેટિસના વિચાર પણ ખરાબ છે. જે ખરાબ વિચારો નાનાં ડ્રોક્રેટિસના મનમાં પ્રાપ્તીને તેમને અપાડે છે, એવું તોલેમ્મ ડ્રોક્રેટિસ ઉપર તેના શત્રુઓએ મુશ્કેલી કરી. તેણે ન્યાયાધીશોની આગળ પોતાના ઉપર મુકાયેલા આરોપોનો બચાવ કર્યો, તોપણ તેમણે તેને દેશાંતરિક્ષા કરાવી.

એ સ્વલ્પ ભોગવવા પડેલાં એને કેટલાનામાં રાખવામાં આવ્યો હતો. એના મૌથી પ્રિય અને વિદ્યાસપાત્ર મિત્ર કેટલો કેટલાનાના નોકરોને હાડીને ડ્રોક્રેટિસને નમ્રાવી તથા જવાની યુક્તિ કરી હતી. એણે ડ્રોક્રેટિસને એ યુક્તિ જણાવી અને પોતાની સાથે નાસી જવા માટે આશ્વદપૂર્વક વિનંતિ કરી, ત્યારે ડ્રોક્રેટિસને હમણું આવું અને તેણે કહ્યું કે 'બાઈ કેટો ! આ ડ્રોક્રેટિકા પ્રાંતની બહાર જ્યાં લોકો મરતા ન હોય, એવા એકાદ કેટલાની તને ખબર છે ? હોય તો મને જણાવ.' આત્માની અમરતા અને કેલની શાશ્વત્વતામાં દૃઢ વિશ્વાસ ધરાવનાર ડ્રોક્રેટિસના મુખમાં એવોજ ઉત્તર ચાલે, પણ એના પ્રેમના આવેશમાં આવેલા કેટોને એ દલીલ ફરી નહિ અને પોતાની સૂચનાનું પાલન કરવા સાડ વારંવાર આશ્વદ કર્યો, ત્યારે ડ્રોક્રેટિસે એના સહવાસની પ્રથાંસા કરીને તથા પોતાપ્રત્યેના તેના પ્રેમમાટે ઉપકાર માનીને કહ્યું કે "એથેન્સવાસીઓની પરવાનગીસિવાય તુરંમમાંથી નાસી જવું, એ મારેમાટે વાસ્તવિક નથી. એમાં અપ્રમાણિકતા રહેલી છે. મારો ન્યાય કરવામાં ન્યાયાધીશોએ ભલે ભૂલ કરી હોય, પણ ત્યારે હું આખી જીંદગીસુધી એ કાયદાઓને માન આપતો આવ્યો છું અને એ ન્યાયાધીશોની આગળ મારો ન્યાય ઠરાવવાનું કબૂલ કરી ચૂક્યો છું, તો હવે એમની આજ્ઞાનું પાલન કરવાની પણ મારી ફરજ છે. મારા પોતાના વિચારથી એમનો નિર્ણય ઉછરો છે, તોપણ મારા વિચારને બાબુપર રાખીને હું તો સરકારનોજ ન્યાય કબૂલ કરીશ. જન્મભૂમિ માળાપ કરતાં-સર્વ સગાંવહાલાં કરતાં પણ અધિક પ્રિય છે અને માનને પાત્ર છે. આપણે દેશ આપણી સાથે અન્યાયથી વર્તે તો આપણે ઘણા વિનયથી તેના કાન ખોલીને તથા તેને હલાવણની જે ચાર વાતો કહીને શુદ્ધિમાં લાવવો જોઈએ; અને એ કેટલો નજ આપે તો તો પછી મુંજે મોઢે તેનો હુકમ માથે ચલાવવો, એજ આપણો ધર્મ છે. આ જગતમાં બાળબચ્ચાં તો શું પણ

૨૩૨-આપણા દેશમાં વિદ્યાને વદલે પૈસાનું માન શાસ્ત્રી વધ્યું ?

ભૂદેવ મુખોપાધ્યાય અંગ્રેજીમાં પોતાના નામની સાથે મુકરંજી લખતા. બંગાળમાં ઘણા લોકો એવું કરે છે. અદ્વૈતોપાધ્યાય ચેટરંજી લખે છે, બંગાળોપાધ્યાય બેનરંજી લખે છે અને મુખોપાધ્યાય મુકરંજી લખે છે. એક દિવસ બંગાળની નિયામોના કાયદેકર્તા એટકિન્સન સાહેબે ભૂદેવબાબુને પૂછ્યું કે “તમે નામની સાથે મુકરંજી કેમ લખો છો ? મુખોપાધ્ય કેમ નથી લખતા ?” ઉત્તરમાં ભૂદેવબાબુએ હસીને કહ્યું કે “તમે લોકો વિદ્યાનું ગૌરવ જાણું કરો છો, ધનનું ગૌરવ તમારી દષ્ટિમાં વધારે છે; માટે અંગ્રેજીમાં લખું છું ‘મુકરંજી’ અને બંગાળીમાં લખું છું ‘મુખોપાધ્યાય.’ આ દેશના લોકો હજી પણ ઉપાધ્યાયનું સન્માન ધનવાનો કરતાં વધારે કરે છે; તોપણ હવે તમારા લોકોની સોબતથી અહીંનાં પણ ધનનું ગૌરવ દિનપ્રતિદિન વધતું જાય છે.”

એટકિન્સન સાહેબે કહ્યું કે ‘મુકરંજીમાં ધનની વાત ક્યાંથી આવી ?’ ભૂદેવે કહ્યું કે ‘મૂલર્પય इति ख्याता मुक्तपद्ममवागतः’ અમારા પૂર્વજો મુખરા ગામના બગીરદાર હતા. મુખરીય શબ્દનો અપભ્રંશ ‘મૂખૂજલે’ અને તેનું અંગ્રેજી અપભ્રંશરૂપ થયું ‘મુકરંજી.’

(‘સદાશાપ’માંથી)

૨૩૩-પ્લેટોએ મૃત્યુકાલે માનેલો જાણવા જેવો ઉપકાર

મહાન તત્ત્વવેત્તા પ્લેટો (અદ્વૈતાતુન) ત્યારે મરણ પડ્યો, ત્યારે એણે ઈશ્વરની પાસે પ્રાર્થના કરીને ત્રણ વાતમાટે એનો ઘણો ઉપકાર માન્યો હતો. પહેલી વાત એ હતી કે, ત્રણએ તેને મનુષ્યજન્મ આપીને વિચાર કરવાની બુદ્ધિ આપી હતી; બીજી એ કે, ત્રણએ તેને જગત્ત્રી લોકોમાં ઉત્પન્ન ન કરતાં શ્રેષ્ઠ જેવા સભ્ય દેશમાં ઉત્પન્ન કર્યો અને ત્રીજી એ હતી કે, ઓકેટિસ જેવા મહાપુરુષ જે સમયમાં જીવતા હતા તે સમયમાં તેને જન્મ આપ્યો હતો.

મનુષ્યમાત્રને પ્રભુએ સારા-ખોટાનો વિચાર કરવા સારૂ બુદ્ધિ તો આપી છે. શ્રીસ કરતાં પણ પુરાણી સભ્યતાવાળા ભારતવર્ષ જેવા દેશમાં જન્મ લેવાનું સૌભાગ્ય પણ આપણને યથાને પ્રાપ્ત છે, તેમજ મહાન પુરુષોનો પણ આપણા દેશમાં છેક અભાવ નથી; છતાં પણ આપણે એક યા બીજા પ્રકારે તેમના સમાજમમાં આવીને તેમના જ્ઞાનચારિત્રનો લાભ ઉઠાવીએ નહિ, તો પછી આપણું કમનશીબ !

(‘સૌકેટિસચરિત્ર’ પરથી)

૨૩૪-યુકિલિડ નામના વિદ્વાનનો અસાધારણ વિદ્યાપ્રેમ

આ યુકિલિડ ભૂમિતિના ગ્રંથનો કર્તા નહિ, પણ એક બીજેજ વિદ્વાન અને સૌકેટિસનો શિષ્ય હતો. તે શ્રીસ દેશમાં મિગારા નામના નાના રાજ્યમાં રહેતો હતો. સૌકેટિસના સમયમાં એથેન્સ અને મિગારા એ બે સંસ્થાનો વચ્ચે યુદ્ધ ચાલતું હતું અને એથેન્સવાંસીઓએ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે, અમે વર્ષમાં બે વાર મિગારાને લૂંટીને ઉત્તર કરીશું. એમણે એવો કાયદો કર્યો હતો કે, મિગારાથી એટીકા (એથેન્સના રાજ્યમાં) કોઈ પુરુષે આવવું નહિ. આવી સ્થિતિમાં યુકિલિડને એથેન્સ જઈને સૌકેટિસ પાસે વિદ્યાભ્યાસ કરવા જવું એ જીવનું જોખમ ખેડવા જેવું હતું; પણ એના હૃદયમાં તો એ મહાન તરવેત્તાના ઉપદેશામૃતનું પાન કરવાની તીવ્ર પિપાસા લાગી રહી હતી. એણે ગમે તે જોખમે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. આખરે એણે એક યુક્તિ પણ શોધી કાઢી. સંધ્યાકાળે તે સ્ત્રીના વેશ ધારણ કરી ખુરજો નાખીને ચોતાતું શહેર છોડી સૌકેટિસને ઘર જતો અને ત્યાં રાત્રિ રહી મળસ્કું થતાં એના એજ વેશમાં પાછો ચાલ્યો જતો.

(‘સૌકેટિસચરિત્ર’માંથી)

૨૩૫-વાઠકોને અને માવિ સંતતિને વઠવાન વનાવવાનો સ્વાસ ઉપાય

૧-ગર્ભાવસ્થામાંથીજ સંતતિનું ઉત્તમ શિક્ષણ શરૂ કરવું જોઈએ.

નેપોલિયન બોનાપાર્ટની માતા લેટીશિયા ઘણી બુદ્ધિમંતી અને સજ્જીગજ્જી નારી હતી. તેનામાં પુરુષોને ચોક્કસ એવું સાહસ હતું. વીર પુરુષોનો ઇતિહાસ સાંભળવો અને કહેવો એને બહુ ગમતો. ઇ.સ. ૧૭૬૬ ની ૧૫ મી ઓગસ્ટે નેપોલિયન બોનાપાર્ટ તેને પેટે જન્મ્યો હતો. તેના જન્મસમયે લેટીશિયાએ જે વસ્ત્ર ઝાડ્યું હતું, તેના ઉપર પણ શ્રીસનાં વીર-રસ કાવ્ય ઇલિયડમાં વર્ણવેલા મહાન રણસંગ્રામનાં તથા તે સમયના વીર-પુરુષોનાં ચિત્ર છાપેલાં હતાં. આ પ્રમાણે નેપોલિયને આ સંસારમાં પ્રથમ સ્વાસ લેતાં વારણે જે કાંઈ એવું હોય તો તે સુદસંબંધી ચિત્રોથી અંકિત થયેલું વસ્ત્રજ હતું.

નેપોલિયન ગર્ભમાં હતો તે સમયે તેની માતા પોતે ઘોઠે બેસીને એક પર્વતથી બીજે પર્વત અને એક જંગલમાંથી બીજા જંગલમાં પોતાના પ્રિય પતિની સાથે કુચ કરતી હતી.

નેપોલિયન જરા મોટો થયો ત્યારે ફ્રાન્સના રાજાએ કોર્સિકા બેઠા ઉપર ચઢાઈ કરી. તે સમયે તેના પિતા તથા બીજા સ્વદેશભક્તોએ દેવી વીરતાથી મુઠ્ઠા ક્યું હતું, તેની વાતો રસભર માતા લેટીશિયા તેની આગળ કરતી હતી. બાળક નેપોલિયનના મુકુમાર હૃદયમાં એવી રીતે બાહ્યાવસ્થાથીજ વીરરસનો સંચાર થયો હતો.

આપણા દેશમાં પણ વીરાંગના મુલદ્રાએ પુત્ર અભિમન્યુને ગર્ભમાંથી કોકામુદનું જ્ઞાન કેવી રીતે આપ્યું હતું, તે વાત તો પ્રસિદ્ધ છે.

સગર્ભા સ્ત્રીઓને સાતં છવનચરિત્ર અને રામાયણ, મહાભારત, રાજસ્થાન ઇત્યાદિ ઇતિહાસનાં પુસ્તકો વંચાવ્યાથી આપણા દેશમાં પણ ભાવિ પ્રજા સારી નીવડે એમાં સંશય નથી.

૨-બાહ્યાવસ્થામાં વીરરસના અરચાસથી થતી અજળ અમર

નેપોલિયનને પાંચ વર્ષની વયે નિશાળે બેસાડવામાં આવ્યો હતો અને દશ વર્ષની વયે તેણે સૈનિકશાળામાં પ્રવેશ કર્યો હતો. ત્યાં આગળ તેણે ગણિત,

મનુષ્યમાત્રને પ્રભુએ સારા-ખોટાનો વિચાર કરવા સારૂ યુદ્ધિ તો આપી છે. શ્રીમં કરતાં પણ પુરાણી સભ્યતાવાળા ભારતવર્ષ જેવા દેશમાં જન્મ લેવાનું ઔલાદ્ય પણ આપણને ંધાને પ્રાપ્ત છે, તેમજ મહાન પુરુષોનો પણ આપણા દેશમાં છેદ અભાવ નથી; છતાં પણ આપણે એક યા ણીળ પ્રકારે તેમના સમાગમમાં આવીને તેમના જ્ઞાનચારિત્રનો લાભ ઉઠાવીએ નહિ, તો પછી આપણું કમનચીબ !

(‘સૌકેટિસચરિત્ર’પરથી)

૨૩૪-યુક્લિડ નામના વિદ્વાનનો અસાધારણ વિદ્યાપ્રેમ

આ યુક્લિડ ભૂમિતિના ગ્રંથનો કર્તા નહિ, પણ એક ણીજેજ વિદ્વાન અને સૌકેટિસનો શિષ્ય હતો. તે શ્રીમં દેશમાં મિગારા નામના નાના રાજ્યમાં રહેતો હતો. સૌકેટિસના સમયમાં એથેન્સ અને મિગારા એ બે સંસ્થાનો વચ્ચે યુદ્ધ ચાલતું હતું અને એથેન્સવાસીઓએ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે, એથેન્સમાં બે વાર મિગારાને ઝૂંટીને ઉત્તર કરીશું. એમણે એવો કાયદો કર્યો હતો કે, મિગારાથી એટ્રીકા (એથેન્સના રાજ્યમાં) કાઢ પુરુષે આવવું નહિ. આવી સ્થિતિમાં યુક્લિડને એથેન્સ જઈને સૌકેટિસ પાસે વિદ્યાભ્યાસ કરવા જવું એ જવું એખમ પેલા જેવું હતું; પણ એના દૃઢ્યમાં તો એ મહાન તરવરેલા ઉપદેશામૃતનું પાન કરવાની તીવ્ર પિપાસા લાગી રહી હતી. એણે અને તે એખને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. આખરે એણે એક યુક્તિ પણ ંધી કાઢી. એથેન્સને નીતો વેશ ધારણ કરી જુરખો નાખીને પોતાનું શહેર રહી સૌકેટિસને ઘેર જતો અને ત્યાં રાત્રિ રહી મગરદું ઘતાં એના એજ દેશમાં પાછો ચાલ્યો જતો.

(‘સૌકેટિસચરિત્ર’માંથી)

મુવકને ન ગમે ? પરંતુ નેપોલિયન એવા વિજાગ્રી જીવનનો કદો શયુ હતો. તેણે ત્યાંના ગર્વનર ઉપર સખ્ત બાધામાં એક અરજી લખી મોકલી કે “સૈનિક વિદ્યાલયમાંથી આકરો રાખવાનો રિવાજ રદ કરવાની જરૂર છે. યોદ્ધાની માવજત, હાથયાર સાફ કરવાં અને એવાં બીજાં નાના પ્રકારનાં કામ જે હુમલાં નોકરો પાસે કરાવવામાં આવે છે, તે કામ જાતેજ કરવાની વિદ્યાર્થી-ઓને ફરજ પાડવી જોઈએ. જોરાકની બાબતમાં તથા બીજા શારીરિક પરિ-શ્રમ સહન કરવાની બાબતમાં વિદ્યાર્થીઓને અત્યારથીજ સાદા અને મહેનતુ ધનાવવામાં નહિ આવે, તો યુદ્ધસમયે પડતી મુશીબતો અને તનતોડ મહેનત તેઓ કેવી રીતે સહન કરી શકશે ?”

મોટા યથા પછી પોતે ફ્રાન્ડેનબ્રો નગરમાં રથાપેલી સૈનિક પાઠશાળામાં તેણે ઉપરનાજ નિયમો રાખ્યા હતા; અને તેના પરિણામે જે વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓમાં જે આવશ્યક અને સહનશીલતા આવતી, તેથીજ તેમની જનસમાજ-માં ઘણી પ્રશંસા થતી હતી.

(‘નેપોલિયનચરિત્ર’માંથી).

૨૩૬-નેપોલિયનના કેટલાક અસાધારણ ગુણો

૧-અદ્ભુત એકાગ્રતા અને સહનશીલતા

એકાગ્રચિત્તા અને મનોનિબ્રહ્મ નેપોલિયનના ખાસ ગુણ હતા. વિદ્યાર્થી અવસ્થામાંથીજ તેણે જે ગુણોને ખીલવ્યા હતા. એક દિવસ તેના શિક્ષકે ગણિતનો એક ધણોજ અધરો પ્રશ્ન વર્ગ આગળ મૂક્યો. એ સવાલનો જવાબ એાધી દાઢવા સાફ નેપોલિયને ખોતેર કલાક સુધી પોતાના ઓરડામાં બેસીને લાગલાગટ વિચાર કર્યો હતો. આ પ્રમાણે લાગલાગટ ધણોજ લાંબા સમયસુધી શારીરિક અને માનસિક પરિશ્રમ સહન કરવાની અદ્ભુત શક્તિ તેનામાં ખાદ્યાવસ્થાથીજ હતી.

૨-નાચ-ફૂદ ઉપર નેપોલિયનનો તિરસ્કાર

નેપોલિયન ખાદ્યાશુદ્ધ જોડા વિલાસોને ધિક્કારતો હતો. એ ભાવ ખાદ્યા-વસ્થાથીજ એનામાં હતો. એક દિવસ અમુક ઉત્સવને પ્રસંગે બાળક નેપો-લિયન માસેંદસ ગયો હતો. ત્યાં સાંજની રમણીય વેળાએ ઘણા યુવાનો અને

ચુવતીઓ ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરીને આનંદપૂર્વક નૃત્ય કરતાં હતાં. તેમણે નેપોલિયનને પણ તેમના આનંદોત્સવમાં જોડાવાનું આમંત્રણ કર્યું. તે ઉપરથી તેણે સખ્ત ભાષામાં જવાબ આપ્યો કે “આવી રીતે નાચ્યાદ્યાથી કાંઈ મનુષ્યત્વ આવતું નથી.”

૩-નેપોલિયનની અસામાન્ય કૃતજ્ઞતા

નેપોલિયન જ્યારે સોળ વર્ષનો હતો ત્યારે એના પિતાનો દેહાંત થયો. ત્યારપછી થોડા સમયમાં એ માંદો પડ્યો. એ સમયે એની આર્થિક દશા સારી નહોતી. એટલે પરદેશમાં એક વીશીના સૌથી ઉપલા કાંતરીઆમાં શરીરે વ્યાધિગ્રસ્ત અને પૈસે ખાલી હોવાથી ઘણી દયાજનક હાલતમાં આવી પડ્યો હતો. એક સહૃદય ખાઈના સાંભળવામાં આ વાત આવતાં તેણે પરોપકારવૃત્તિથી પ્રેરાઈને નેપોલિયનની સેવાચાકરી કરીને તેને સાજો કર્યો. સ્ત્રીઓના હૃદયમાં દયાનું ગરણું સ્વાભાવિક રીતે જ વહેતું હોય છે. જગતના અનેક મહાન યુરુષોના જીવનને આણીને વખતે સેવાશુશ્રૂષાથી સહૃદય નારીઓએ અગ્રાવ્યાનાં દૃષ્ટાંત ઇતિહાસમાં નોંધાયેલાં છે. નેપોલિયનના જીવનનો આ પ્રસંગ પણ સ્ત્રીઓની નિઃસ્વાર્થ દયાનો નમુનો છે.

પાછળથી ઘણે વર્ષે જ્યારે ફ્રાન્સની પ્રજાએ કૃતજ્ઞતાપૂર્વક નેપોલિયનને રાજમુકુટ અર્પણ કર્યો, ત્યારે પેલી સ્ત્રીએ તેના ઉપર અભિનંદનનો પત્ર લખીને પોતાનો હર્ષ પ્રગટ કર્યો હતો અને સાથે સાથે એ પણ લખ્યું હતું કે, ગરીબાઈ અને વિપત્તિને લીધે એનું જીવન અધકારમય બની ગયું હતું. આ પત્ર વાંચતાં જ નેપોલિયનને તે સ્ત્રીને દશહજાર ફ્રેન્કનો એક મોકલી આપ્યો અને લખ્યું કે “ભવિષ્યમાં પણ તમે જે કાંઈ માગશો તે હું ઘણી ખુશીથી મોકલી આપીશ.”

(‘નેપોલિયનચરિત્ર’માંથી)

૨૩૭-નેપોલિયનનાં માતાનું સ્વદેશપ્રત્યે કર્તવ્યપાલન

ઈ. સ. ૧૭૬૯ માં ફ્રેન્ચ સેનાએ કોર્સિકાના ટાપુ ઉપર આક્રમણ કરીને તેને પોતાના તાળામાં લીધો હતો. કોર્સિકાના સેનાપતિ જનરલ પાઓલિએ પોતાના દેશ તરફથી બહુ વીરતાપૂર્વક યુદ્ધ કર્યું હતું, તેથી પ્રસન્ન થઈ દેશ જીતાયા પછી ફ્રેન્ચ લોકોએ એને જ કોર્સિકાનો ગવર્નર નીમ્યો હતો.

પાછળથી ફ્રાન્સમાં ચાલી રહેલા અંધેરને લીધે પાઓલિને એમ લાગ્યું

કે, મૌન્ય કરતાં ઇન્દ્રિય શરણ લેવાથી કોનિકાનું ક્રિત, વધારે સારી રીતે સચવાયે. એ વિચારથી તેણે કોસિકાનો કીપ ઇન્દ્રિયને સ્વાધીન કરી દેવાનું કાવતરું રચ્યું. નેપોલિયનનો પિતા સંકાર પાઓલિનો મિત્ર હતો, એટલે તેણે મુખક નેપોલિયનને પણ એ કાવતરામાં જોડવાનું કહ્યું; પરંતુ નેપોલિયનને એવા દગામાં સામિલ થવાને સાફ ના કહી. પરંતુ એથી નિરાશ ન થતાં પાઓલિ નેપોલિયનની માતા લેટીસિયાની પાસે ગયો અને એમના કુટુંબની સાથેના પોતાના જૂના સંબંધનું સ્મરણ કરાવીને કહ્યું કે, તમે નેપોલિયનને સમજાવો કે, એ કોસિકાનો ટાપુ અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરવામાં મારી સાથે જોડાય. પરંતુ નેપોલિયન જેવા વીરપુત્રની માતાને છાને એવી દંડતાથી તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “હું માત્ર બેજ કાયદા બહુ છું. એક કાયદો કર્તવ્યનો છે અને બીજો ઇબ્જનિત અને નેહીનો છે.”

આ ઉત્તરથી અપ્રસન્ન થઇ પાઓલિએ નેપોલિયનનો કુટુંબ સામે દેશ-નિકાલનો હુકમ જારી કર્યો. નેપોલિયનની માતાએ વિનાશપરાયે સ્વદેશનો અને સ્વજનોનો પરિત્યાગ કરવાનું પસંદ કર્યું, પણ સ્વાર્થસિદ્ધિની લાલચમાં દેશદ્રોહનું ઘોર પાપ તો ન કર્યું તે નજર કર્યું. ધન્ય છે એવી સત્ય-પરાયણ માતાઓને !

(‘નેપોલિયનચરિત્ર’માંથી)

૨૩૮-એક ગરીબ મહેતાજીનો સંતોષ અને પરોપકારવૃત્તિ

બંગાળમાં શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર મલ્લમદાર એક સારા લેખક અને કવિ હતા. બંગાળી સંવત ૧૨૪૫ માં તેમનો જન્મ થયો હતો અને બંગા સં. ૧૩૧૩ માં તેમણે પરલોકવાસ કર્યો. સંસ્કૃત અને ફારસી ભાષાનું પણ તેમને સાફ જ્ઞાન હતું. એક બંગાળી નિથાળમાં મહેતાજીની નોકરી કરીને ગરીબાઈથી એ પોતાનું શુદ્ધરૂપ કરતા; પરંતુ દરિદ્ર હોવા છતાં એમનામાં સંતોષવૃત્તિ બહુજ પ્રબળ હતી. એક વખત સરકારમાં તેમનો પગાર વધારવાનો સવાલ આવ્યો ત્યારે એમણે કહી દીધું કે “મને જે પગાર મળે છે તેટલાથીજ માફ પોપણ ચાલ શકે છે, મારે વધારે પગારની જરૂર નથી. એ રૂપિયા મારા હાથ નીચેના ગરીબ પડિતોને આપ્યો, તો એ ગિયારાઓની અગવડ કાંઈક અંશે દૂર થશે.” આવા નેહાળી પુરુષો બહુ યોગ દીઠામાં આવે છે.

(‘ભારતવર્ષ’માંથી)

૨૩૯-રાણી અહલ્યાબાઈએ વઠવો કેવી રીતે શમાવ્યો?

આજથી આશરે દોઢસો વર્ષપૂર્વે વિંધ્યાચળમાં વસતા ભીલ લોકોએ પોતાનાં મહારાણી અને ઈંદોરનાં અધિષ્ઠાત્રી અહલ્યાબાઈની વિરુદ્ધ બળવો કરવાનો દઢ નિશ્ચય કર્યો અને જીલ્લાનો સુબો જે કાંઈ હુકમ આપે તેની વિરુદ્ધ કાર્ય કરવું શરૂ કર્યું. એના બોલાવ્યાથી કેઈ જાય નહિ, એની વાત કેઈ સાંભળે નહિ, બધા પોતાની મરજી પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યા અને તોફાન કરવું શરૂ કરી દીધું. સુબો દિવસે દિવસે વધારે ગુંચવાડામાં પડતો ગયો. એની પાસે સરકારી બળનો પણ હુમેશાં રહેતો હતો; એટલે એને ખીક લાગી કે, રખે આ લોકો ધાડ પાડીને બળનો લૂંટી ન જાય. આખરે તેણે મહારાણીને કાને એ બબર પહોંચાડી. એ બબર મળતાં જ મહારાણીએ જે પત્રો પોતાને હાથે લખ્યા. એક ભીલોના સરદારના ઉપર હતો અને બીજો સુબાના ઉપર હતો. બન્ને પત્રો ચોગ્ય માણસોની સાથે બન્ને જગ્યાએ મોકલ્યાં આપવામાં આવ્યા; અને પોતાના પ્રધાનને ઘટનાસ્થળ ઉપર તપાસ કરવા મોકલ્યો. ભીલોના સરદારને જે પત્ર લખ્યો હતો, તેનો સારાંશ આ પ્રમાણે હતો:-

“બળવો અથવા એવા પ્રકારની અશાંતિનું બીજ ત્યાંજ રોપાય અને એવાજ રાજ્યમાં એ ફૂલે છે અને ફળે છે, કે જ્યાં અન્યાય, અત્યાચાર અને જીલ્લમ થતો હોય; પ્રજાને નાના પ્રકારના ઘાતકી ત્રાસ વેઠવા પડતા હોય; બળનો કે જે પ્રજા તરફથી સોંપાયેલી અનામત છે, તેનો ઉપયોગ અમલદારો ખરાબ કામમાં કરતા હોય; પરંતુ મારા રાજ્યમાં તો હું ધારું છું કે એ બધી વાતો નથી. હું હુમેશાં એવો હૃદિન આવવાજ ન પામે તેને સારૂ પ્રયત્ન કરતી રહું છું. પછી આ બળવાનું બી રોપાવાનું કારણ શું છે? હું પ્રધાનજીને મોકલું છું અને આશા રાખું છું કે, એ બધી વ્યવસ્થા ઠીક કરી દેશે.”

“જ્યાં આગળ પ્રજાની અગવડો દૂર કરવાને રાજા તૈયાર ન હોય, જ્યાં એમના કહેવા ઉપર ધ્યાન દેવાનું ન હોય, જ્યાં એમના હુકમોનું રક્ષણ થતું ન હોય અને જ્યાં અન્યાય તથા અત્યાચારથી એમનું લોહી ચૂસી લેવામાં આવતું હોય ત્યાં પ્રજા રાજ્યની વિરુદ્ધ પોકાર કરવાને લાચારીઓ તૈયાર થતી હોય છે; પરંતુ મારે ત્યાં તો પ્રજાનું હુજા સાંભળવા સારૂ દરવાજા મદદ ઉઘાડા રહે છે અને હું તન, મન, ધનથી તમારૂં પ્રતિપાલન કરવાને હૃદયથી તૈયાર રહું છું. મારી વહાલી પ્રજા! તને આવું નીચ કાર્ય કરવાને દેણું તૈયાર

કરી? હું ચાહું છું કે, તમે આંવનિ પોતાની ફરિયાદો મારી આમળ રજુ કરો. નવો મંત્રી તમારે ત્યાં કામ કરવા ચાડે મોકલવામાં આવે છે, આશા છે કે, એ તમારે માટે યોગ્ય પ્રબંધ કરશે.”

આ પત્રનું પરિણામ ધાર્યું હતું તેજ આખું. થોડા દિવસો પછી બીલ-સરદાર અહલ્યાબાઈનાં દર્શન કરવા આવ્યો; પત્ર તે, બંદખોરના વેશમાં નહોતો, સાચા રાજજાકના રૂપમાં હતો.

(‘આંદ માસિક’ પરથી)

અમલદારની શાળ કાયમ રાખવા ખાતર જીલ્લમ નીભાવી લીધાથી ઘણા મોટા ગળવા થયેલા ઇતિહાસમાં નોંધાયા છે. એવે પ્રસંગે મહારાણી અહલ્યા-બાઈએ જે કાર્યકુશળતા ગતાવી છે, તે તેમની અસાધારણ રાજનીતિ-નિપુણતાનો પૂરાવો છે.

૨૪૦—સર લલ્લુભાઈ શાહની ઉગતી વયમાં સત્યપરાયણતા

સર લલ્લુભાઈ આશારામ શાહ ગુજરાતનું ગૌરવ હતા. હાઈકોર્ટના ન્યાયા-ચ્ચન ઉપર બિરાજી અહલ ન્યાય તોળી એમણે ઘણી નામના મેળવી હતી. સં. ૧૯૮૩ ની દેવદિવાળીને દિવસે એમનો સ્વર્ગવાસ થયો. જે ન્યાયવૃત્તિને લીધે એમણે પાછલા જીવનમાં મુખ્યાતિ મેળવી, તેનો પાયો એમના બાલ્યજીવન-માંજ નંખાયો હતો. એમના પિતાશ્રી કાઠિયાવાડમાં સારા અમલદાર હતા. એક વખત આશારામબાઈ મોરબીથી આવતા હતા. પોતે સેકન્ડ ક્લાસમાં હતા અને છોકરાંઓ થઈમાં હતાં. બાપે થોડો વખત વગરટીકીટે છોકરાંઓને સેકન્ડ ક્લાસમાં બેસાડવાથી લલ્લુભાઈનો સત્યપ્રેમ ધવાયો. થઈ ક્લાસની ટીકી-ટપટે સેકન્ડ ક્લાસની સુસાફરી આપણાથી કેમજ થાય ! એવો વિચાર કરીને તેમણે પિતાજીને પૂછ્યાબિનાજ રેલ્વે કંપનીપર સેકન્ડ ક્લાસનું બાડું મોકલાવી આપ્યું હતું.

આ પ્રસંગ લલ્લુભાઈના આદિચની મહત્તા દર્શાવે છે.

(‘ગુજરાત’માંથી)

૨૪૧-૬ક જાપાની અમલદારનું પરોપકારાર્થે પુત્રવલિદાન

જાપાનમાં મિચિને નામનો એક બહાદુર માણસ થઈ ગયો છે. એ બધાનું બહુ કરતો હતો, એટલા માટે બધા એને આદરતા હતા અને એનો ઘણો આદર કરતા હતા. બધે ઠેકાણે એની પ્રશંસા થતી હતી. એ એક દેટલાક લોકો એના ઉપર દાઝે બળવા લાગ્યા અને એને નુકસાન પહોંચાડવાના ઉપાય કરવા લાગ્યા.

એક દિવસ દેટલાક લોકોએ જાપાનના રાજા આગળ મિચિનેની આડી બાધી અને કહ્યું કે “આપ સાવધ રહેજો. મિચિને ઘણાજ બદમાશ છે. એ પ્રત્નને પોતાના પક્ષમાં મેળવી લઈને આપનું રાજ્ય છીનવી લેવાનો લાગે શોધી રહ્યો છે. આપ એનાથી બચશો નહિ તો જરૂર કોઈ દિવસ એ આપને છેતરશે.” રાજાએ તો કાનજ હોય છે. વધારે ઉંડી તપાસ કરવાની તરફી કોણ લે ? એ વાત સાંભળતાંવારજ રાજા પુષ્કળ ગુસ્સે થયો અને આગળ પાછળનો વિચાર કર્યા વિનાજ યોલી ઉઠ્યો કે “એ બદમાશને તરતજ દેશનિકાલ કરો. એ અહીં આં રહેવાજ નહિ પામે, તો પછી રાજ્ય પકડવી લેવા ક્યાંથી આવશે ?”

બિચારા દેશભક્ત મિચિનેને દેશનિકાલ મળ્યો. એને એક નાનો છોકરો હતો. જતી વખતે મિચિને એને પોતાના એક મિત્ર ગેંજોને સોંપતો ગયો. ગેંજો પાઠશાળામાં શિક્ષકનું કામ કરતો હતો; તે એ બાળકને ઘણા પ્રેમથી લાણાવવા લાગ્યો.

મિચિનેના દુષ્ટ શત્રુઓને એટલેથી પણ સંતોષ ન વળ્યો. એમણે ફરીથી રાજાને કહ્યું કે “ગેંજો ઘણાજ બદમાશ છે. એ મિચિનેનો મિત્ર છે. એ એના છોકરાને પોતાના ઘરમાં રાખીને લાણાવે છે.” રાજાએ તરત હુકમ આપ્યો કે ‘એ છોકરાને તરત મારી નાખો. સાપનો બચ્ચાં સાપજ નીવડે છે.’

ગેંજોને બળર મોકલવામાં આવી કે, અમુક વખતે મિચિનેનાં છોકરાને પાઠશાળામાં હાજર રાખવો.

હવે ગેંજોને મિચિનેના બાળકને બચાવવાની ફીકર પડી. એણે એ બાળકને ક્યાંક સંતાડી દીધો. એજ વખતે એક મોટા ઘરની સ્ત્રી એક બાળકને પાઠશાળામાં લઈને આવી. એ બાળક ઘણાજ સુંદર હતો અને મિચિને-

નના બાળકને દેખાવમાં મળતો આવતો હતો. જેનેજે વિચાર કર્યો કે, આ બાળકને મિચિનેનના બાળકતરીકે જાળખાવું તો કામ ચાલી જશે. એટલામાં તો સબજે મોકલેલો અમલદાર પાઠશાળામાં આવી પહોંચ્યો.

જેનેજે પોતાની તલવાર હાથમાં લીધી. એણે વિચારી રાખ્યું હતું કે, આજ મારો ભેદ ઉઘાડો પડી જશે તો કોં તો આ અમલદારને મારી નાખીશ, અથવા તો મુંજ મરી જઈશ. પરંતુ એ નવો આવેલો બાળક એજ અમલદારનો, છોકરો હતો. એ અમલદાર ધણીજ દયાળુ હતો. એ ભણતો હતો કે, મિચિનેન અને તેનો પુત્ર બન્ને તદ્દન નિર્દોષ છે. એમને મારી નાખ્યાથી ઘણું પાપ લાગશે. એણે પોતેજ મિચિનેનના બાળકને બચાવવા સારૂ પોતાના બાળકને નિશાળમાં મોકલ્યો હતો. બાળકની સાથે જે સ્ત્રી આવી હતી તે પણ એની માતા-મિચિનેનના પુત્રની હત્યા સારૂ સબજે મોકલેલા અમલદારની પત્નીજ હતી. એ સ્ત્રી પણ ધણીજ દયાળુ અને પરમભુ હતી.

અમલદારે જેનેને પૂછ્યું કે ‘મિચિનેનનો બાળક ક્યાં છે?’ જેનેજે વ્યૂપ-આપ પેલા બાળક તરફ ઇસારો કર્યો. અમલદારે પોતાના હવને કંઠસુ કરીને કહ્યું ‘હા, એજ મિચિનેનનો પુત્ર છે, હું એને જાળખું છું.’ તરતજ એ લોકોએ બાળકને એક તરફ લઈ જઈને કતલ કર્યો.

એ અમલદાર ઘેર ગયા પછી એની સ્ત્રીએ પૂછ્યું કે ‘મિચિનેનનો છોકરો તો બચી ગયો ને?’ અમલદારે જવાબ આપ્યો ‘હા, પણ એને સાટે તારા છોકરાની તો હત્યાજ કરવી પડી ને!’ હૃદયને વિંધી નાખે એવા એ સમાચાર સાંભળવા છતાં એ સ્ત્રીના મુખ ઉપર જરા પણ ઉદાસી તો નજ દેખાઈ, પણ એણે તો ઉલટું પ્રસન્નતાથી એમજ કહ્યું કે “મારો છોકરો પુરુષને ખાતર-ખીજનો હવ બચાવવાનેજ મર્યો છે ને! એટલે પછી એમાં શોક શો કરવો?”

ધન્ય છે એ બાળકનાં વીર માતાપિતાને! પારકાના દસણુ સારૂ સંસાર-માંની પોતાની પ્રિયમાં પ્રિય વસ્તુ-ને હુત, તેનું પૂરી શાંતિપૂર્વક બલિદાન આપનાર વીર મનુષ્યો આ જગતમાં ઘણાજ મોટા છે. આપણા દેશમાં પણ વીર ધાત્રી પત્તા એવોજ અસાધારણ ત્યાગ કરીને અમર યશ પ્રાપ્ત કરી મળે છે.

(‘અનેદન’ નૈનિતાસિક કથાનિર્મામાંથી)

૨૪૨-આદર્શ પત્રકાર શિશિરકુમાર ઘોષ

૦

સ્વતંત્રપણે પ્રબલનો અધિકાર જણાવવા અને સરકારનાં કે સરકારી અમલદારોનાં ગેરવ્યાજબી કામો ઉપર પ્રસંગ આવ્યે સખ્ત ટીકા કરવા માટે ‘અમૃત-ખગાર પત્રિકા’ બહુ સુપ્રસિદ્ધ છે. તેના તંત્રી શિશિરકુમાર ઘોષ બહુજ સ્વતંત્ર સ્વભાવના અને નિર્દોષી માણસ હતા.

સર એસ્લી એડન બંગાળનો ગવર્નર હતો. એને સત્તાનો ઘણો શોખ હતો. પોતાનીજ ઇચ્છાનુસાર દલ્તાથી બંગાળા ઉપર શાસન કરવાનો તેને અલિલાષ હતો. એની રાજનીતિ વિરુદ્ધ સખ્ત ટીકા કરીને શિશિરકુમાર તેના અખંડ પ્રતાપની આડે આવતા હતા. આથી ‘પત્રિકા’ ગવર્નર સાહેબને કંટકરૂપ લાગી અને અધિપતિને છતી લેવા રાજનીતિનું પ્રથમ શસ્ત્ર ‘સામ’ વાપરી નેથું. તેમણે શિશિરભાણુને બોલાવી નમ્રતાથી સમજાવ્યું કે “હું, તમે અને કિસ્તોદાસ(કૃષ્ણદાસ)પાલ, ત્રણે જણા મળી આખા પ્રાંત ઉપર રાજ્ય ચલાવી શકીશું. કિસ્તોદાસે મારી સલાહ અનુસાર તેમનું પત્ર(હિંદુ પેટ્રિયટ)કાઢવા કબૂલ કર્યું છે અને હિંદુ પેટ્રિયટમાં જેમ હું લેખો લખું છું, તેમ તમારે પણ કરવું. જો તમે સરકારની ટીકા કરનારો કોઈ લેખ લખો, તો તેમ કરતાં પહેલાં તેની હસ્તલિખિત નકલ મને બતાવવી અને તેના બદલામાં સરકાર તમારા પત્રની નકલો ખપાવવામાં ઘણી મદદ કરશે. તમારી અને કિસ્તોદાસની સલાહ હું ખુશીથી બંગાળાનું શાસન કરવામાં લઈશ. ”

બાણુ સાહેબ મુંઝાયા. એ વખતે એમની આર્થિક દશા દયાજનક હતી. પત્રિકાના ઝાડકે બહુ થોડા હતા. કલકત્તામાં હવ્વુ એ ઠંરી ઠામ બેડા નહોતા. આવા સંયોગોમાં બંગાળાના લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરે આવી ભારે લાલચ બતાવી. બીજો કોઈ હોત તો લાલચમાં ફસાઈ જત. આપણા અનેક નેતાઓ એવી પ્રલેભન-બળમાં ફસાઈ ચૂકયા છે; પણ શિશિરકુમાર તો આદર્શ અને ધીર પુરુષ હતા. લક્ષ્મી વસ્ત્રા આવે તોપણ ન્યાયના માર્ગમાંથી જરાપણ ચળે નહિ એવા એ દલ વીર હતા. પોતાની પ્રત્યે ગવર્નર સાહેબે બતાવેલી એ કૃપામાટે ઉપકાર માનીને તેમણે ધોમે રહીને કહ્યું કે “નામદર ! અમારા દેશમાં એકદમ પણ પ્રમાણિક પત્રકાર રહેવાનું નેમ્યું.”

સાહેબનો મિત્રજ ગયો. તેમણે શિશિરભાણુને પાયમાલ કરી દેવાની

ધમત્રી આપી અને એ ધમત્રીનો અમલ કરવા સાદું વડી સન્કારમાં સખત લખાણ કરી દેશી ભાષામાં પ્રગટ થતાં પત્રોની સ્વતંત્રતા કચડી નાખનારો 'પ્રેસ એડીટ' (છાપખાનાનો કાચરો) પમાર કરાવ્યો. શિગ્રિરખાણુ અને તેમના બાઈ મોનીલાલજીએ 'અમૃતજાગર પત્રિકા' ને અત્યારસુધી દેશી અને અંગ્રેજી બે ભાષામાં નીકળતું હતું, તેને કેવળ અંગ્રેજીમાં જ પ્રગટ કરવા માંડ્યું; અને સાર એરફી એડનનો પ્રપંચલજ તેડી નાખી.

('શીવત મોતીલાલ મોખના ઇનવર્સિટ' ઉપરથી)

૨૪૩-એક ગામડીઆની પ્રભુમાં દૃઢ શ્રદ્ધા

યૂરોપમાં કોલિન્સ નામનો એક નાસ્તિક થઈ ગયો છે. ઇશ્વર ઉપર તેને વિશ્વાસ નહોતો; કારણકે એની બુદ્ધિમાં એના અસ્તિત્વની દલીલો ઉતરતી નહોતી. એક વાર એ બહાર જઈ રહ્યો હતો, એટલામાં માર્ગમાં એને એક ગામડીઆ મળ્યો. કોલિન્સે એને પૂછ્યું કે 'લાઈ! ક્યાં જાય છે?' ગામડીઆએ જવાબ આપ્યો કે 'દેવળમાં.'

'ત્યાં જઈને શું કરીશ?'

'પ્રભુને બાજીશ.'

'હીક, એ તો ખતાવ કે, તારો પરમેશ્વર નાનો છે કે મોટો?'

'એ બન્ને છે. નાનો પણ છે અને મોટો પણ છે સાહેબ!'

'એમ તે બની શકે? એ નાનો અને મોટો બન્ને કેવી રીતે હોઈ શકે?'

'સાહેબ! એ એવડો મોટો છે કે, મોટામાં મોટું સ્વર્ગ પણ એનો સમાવેશ ન કરી શકે અને એ એટલો બધો નાનો પણ છે કે તે મારા નાના સરખા હૃદયમાં પણ વસી શકે છે.' આ સરળ ઉત્તરની કોલિન્સના હૃદય ઉપર ઉંડી અસર થઈ અને તે એ દિવસથી આસ્તિક બન્યો. એણે કબૂલ કર્યું છે કે, ઇશ્વરની વિરુદ્ધ લખાયેલા અનેક ઘથોથી તેનાપર જેટલી અસર થઈ હતી, તે સર્વના કરતાં વધારે અસર આ સરળ હૃદયના ગામડીઆના દૃઢ શ્રદ્ધાથી બરેલા સાદા જવાબથી થઈ.

આપણાં ઉપનિષદો પણ બ્રહ્માનું વર્ણન કરતાં એજ કહી ગયાં છે કે, એ મોટામાં મોટો અને અણુથી પણ નાનો છે.

૨૪૪-પતિપ્રેમની પરાકાષ્ઠા

અમનેમાં છતાંપણ કરવાનો વિચાર છે, તોપણ મિસિસ વિલેટ નામનું સૌંદર્ય અદિકાંચે પોતાનો પતિ રક્તપિત્તના સેપી રોગથી પીડાતો હોય છતાંપણ જાનર પોતાના સુખ અને સ્વાસ્થ્યનો પરિત્યાગ કરીને એ આત્મ સમર્પણ કર્યું છે, તે હાલના જમાનામાં બીમ લેવા મોડ્ય છે. એ સજારીનું કથા જુદી એના પોતાનાજ સંબંધોમાં નીચે ઉતારીએ છીએ:-

“પોતાનોજ પ્રેમથી કબરમાં રદાવું” આથવા મિત્રમંડળી, સ્વજન અને સંસારની બધી વાસનાઓને છોડીને એકાંતવાસ કર્યો, એ કોઈ લાલના સ્વીકાર્યો નહિ, તોપણ મારા જેવી એક મહિલા કે જેનો મિત્રસમુદાય ઘણો મોટો હોય અને જેને ધન તથા બીજા સાંસારિક સુખોની મણા ન હોય, તે એકાંતવાસનું નામ સાંભળીનેજ અપાર દુઃખ પામે તો તે સંભવિત છે. ભૂમંડળના પ્રસિદ્ધ ચિત્રકારનાં રમણીય ચિત્રો દરરોજ નીરખવાનો મને ઘણો શોખ છે. ગોલ્ડ, ટેનિસ ઇત્યાદિ પાશ્ચાત્ય રમતો રમ્યા વગર મારો એક પણ દિવસ સુખમાં નથી વીતી શકતો. એ બાબતો ઉપર મને જન્મથીજ પ્રેમ હતો, પણ પરણ્યા પછી તો એ પ્રેમ ઘણો વધી ગયો હતો; પરંતુ હાય ! ઈશ્વરેચ્છા કાંઈ બીજીજ હતી. હું જ્યારે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરીને સંસારનાં એ સુખોની તરફ તૃષ્ણાભરી દષ્ટિ નાખી રહી હતી, ત્યારે મારા પતિ એ સમયે માંદા હોવાથી તેમના દાકતરે કહ્યું કે ‘મારે ઘણી દિલગીરી સાથે આપને જણાવવું પડે છે કે, આપના પતિની અવસ્થા ઘણીજ શોચનીય થતી જાય છે. એમને રક્તપિત્તનો રોગ લાગુ પડ્યો છે; એટલે એમને અહીંથી ખસેડાંને બીજે કોઈ એવા એકાંત સ્થળમાં લઈ જવા પડશે, કે જ્યાં માણસોની આવ-જા બિલકુલ ન હોય. કેમકે લોકોની વચમાં રહેવાથી બીજા લોકોને એ રોગ લાગવાનો સંભવ છે.”

મનુષ્યના ઉપર વજ્રપાત થાય તો એની કેવી દશા થાય, તેનો અનુભવ મને દાકતરની એ વાત સાંભળીને થયો. મારા પતિદેવ કે જેમની સાથે મારો પવિત્ર સંબંધ થયે થોડોકજ સમય થયો હતો, તેમને પોતાના દોસ્તો અને સગાંવહાલાંઓને છોડીને એકાંતવાસમાં પોતાનું આયુષ્ય પૂરું કરવું પડશે ! એ વાતનો વિચાર કરતાં મારા હૃદયને દારુણ દુઃખ થવા લાગ્યું, પરંતુ દાકતરની ઇચ્છાવિરુદ્ધ કાંઈ પણ કરવું અસંભવિત હતું. થોડોકજ સમયમાં મારા પતિદેવને ત્યાંથી ખસેડીને ‘બીટર-ફીટ’ નામની પહાડી ટેકરી

ઉપર પહોંચાડી દેવાનો પ્રયત્ન કરતામાં આવી. મેં દાકનરને પૂછ્યું કે 'હું
એમની સાથે જઈ રહીશ ?'

એમણે કહ્યું કે 'સ્થાપના જવામાં મારે કંઈ વાંધો નથી, પરંતુ તેથી એક
દિવસ આપને પણ એ રોગના પંજામાંથી બચવાનું વસતું થઈ પડશે. માટે
અવિધનાં મુખેને સિલાંજલિ આપીને એ તમે તમારે એવું જીવન ચોતાના
પતિની સાથે ગાળવા માગતાં હો, તોજ ત્યાં જતાં હું આપને રોહી શકું નહિ.'

મારા મનમાં અનેક વિચારો ઉત્પન્ન થયા. મેં પહેલાં પતિદેવની તરફ
જોયું અને પછી સંસારના મુખની તરફ. એક તરફ મારો પતિપ્રેમ હતો
અને બીજી તરફ સંસારનાં મુખ હતું; પરંતુ હવે વળતે મેં મું જો વાતની
પ્રતિજ્ઞા નહોતી લીધી કે, હું તથા મુખ બન્નેમાં હું સદા એમની સાથે
રહીશ ? મારે માટે બીજો રસ્તો હોઈજ ન શકે. પતિદેવની આગળ સંસાર-
નાં બધાં મુખ તુચ્છ છે. મેં પતિદેવની સાથે જવાનો નિશ્ચય કર્યો.

જ્યારે મારા પતિદેવે મારા આ નિશ્ચયની વાત જાણી, ત્યારે એ ધણી
હિલગીર થયા. એ નહોતાં ચાહતા કે, એમની ખાતર મારું જીવન પણ કષ્ટ-
ગાય થઈ જાય. એમણે મને સાથે લઈ જવાની ના કહી. એમણે મને સમજાવ્યું
કે, ત્યાં કોઈ સગા-સંબંધીને મળવું અઘરું થઈ પડશે. વળી ત્યાંનો
બધકર એકાંતવાસ માણસને ગાંઠો બનાવી દે એવો હોય છે. એમણે
એ પણ કહ્યું કે, ત્યાં સંસારના કોઈ પણ માણસ સાથે સંબંધ નહિ રહે. એમ-
ની સાથે રહેવાથી મને પણ એ રોગ લાગુ પડશે, એ બીક એમણે જણાવી.
એ પ્રમાણે બીજું ધણું મેં કહ્યું, પણ હું મારા નિશ્ચયથી ફરનારી નહોતી.
જ્યારે બીજાએ મારો નિશ્ચય સાંભળ્યો, ત્યારે કેટલાકે મારાં વખાણ કર્યાં;
પણ ધણીએ એ તો કહ્યું કે, મારા જેવી ભણેલી-ગણેલી અને પેસાવાળી સ્ત્રીએ
આ પ્રમાણે સંસારને સિલાંજલિ આપવી એ સાચું નથી. એ બધી વાતોની
મારા હૃદય ઉપર કંઈ પણ અસર ન થઈ. પરણતી વખતે મેં એવી પ્રતિજ્ઞા
કરી હતી કે, જીવનનાં મુખો હું એમનો સાથ નહિ છોડું અને સંપત્તિ તથા
વિપત્તિમાં એમની સાથેજ રહીશ. નો આવે વખતે હું એમનો સાથ છોડી દઉં
તો મારી પ્રતિજ્ઞાનો શો અર્થ થાય અને ઈશ્વરની આગળ મારાં કૃત્યોને માટે
હું શો જવાબ દઉં ?

ત્યાર પછી યોગજ દિવસોમાં અમે લોકો નાખી કરેલે ઠેકાણે જઈ પહોં-
ચ્યાં. ત્યાં મિત્રોની મેળાવટ નહોતી. તેમજ મનોરંજનનાં કોઈ સાધન નહોતાં

અહીં આં બંધુવર્ગનો આનંદદાયક સહવાસ નહોતો, તેમજ આરામની જોડ વણ નહોતી; પરંતુ એ વાતોથી મારે ચિત્ત જરા પણ હચું નહિ. મારે આ સ્થિતિ ક્યાંસુધી રહેશે, તે હું કહી શકતી નથી. હું જાણું છું કે, જે રોગ માર પતિદેવને દારણુ દુઃખ દઈ રહ્યો છે, તે એક દિવસ મને પણ પોતાનો શિકાર બનાવશે. મારા પતિનું ધૈર્ય એજ મારો આધાર છે. મારે ખિન્નતા પ્રગટ નથી કરવી, કેમકે ખરેખર હું ખિન્ન નથી. કેસોટીનાં વખતમાં પણ હું કર્તવ્યપાલનથી વિચલિત નથી થઈ, એ જોઈને મારા પતિદેવ આનંદ પામશે. એ વાતથી મને પણ અપાર આનંદ થાય છે ! જો હું દુનિયામાં મારી બહેનોને દાખલો બેસાડી શકું તો મારું જીવન સાર્થક થશે, એટલુંજ હું જાણું છું.”*

પોતાનાં સર્વ પ્રકારનાં સાંસારિક સુખોને લાત મારી લગ્નની વિશુદ્ધ પ્રતિજ્ઞાઓનું પાલન કરવાના ઉચ્ચ કર્તવ્યથી પ્રેરાઈ આવી પતિસેવા કરનાર સ્ત્રી કોઈ પણ દેશમાં હોય તો તે પૂજનીયજ છે.

૨૪૫-નેપોલિયનની પ્રમાણિકતા

ઉપર જણાવેલા યુદ્ધ પછી થોડે સમયે નેપોલિયનનું સૈન્ય વિજય કરતું કરતું મિલ્લાન શહેરમાં જઈ પહોંચ્યું. મોડેનાનો રાજા ત્યાં આગળ એને શરણે આવ્યો અને તેની પાસેથી દંડતરીકે વીસ લાખ ડૉલર અને તેની ચિત્રશાળાનાં વીસ ઉત્તમોત્તમ ચિત્રો લેવામાં આવ્યાં. આ સંધિનો કરાર બનાવે લખાતો હતો, ત્યારે એક કેટલે અમલદાર નેપોલિયનની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે “ મોડેનાના રાજાનો લાઈ આઠ લાખ સોનાના ડૉલર લાવ્યો છે તે તમને ભેટ આપવા ઇચ્છે છે. મારી પણ તમને સલાહ છે કે, તમે તેને સ્વીકાર કરો. એમાં શું ? એના બદલામાં રાજાના દંડમાંથી કાંઈક ચોપું કરજો.” નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે “ હું રાજાનો આભાર માનું છું, પણ એ નાણું લઈને તેના દબાણ નીચે આવવા ચાહતો નથી.” દંડની કુલ રકમ લઈકરની તિજોરીમાં જમા થઈ અને નેપોલિયને એક દમડી પણ લીધી નહિ.

(‘નેપોલિયનના ચરિત્ર’માંથી)

* ‘સાંદ’ વર્ષ ૪, ખંડ ૨, સંખ્યા ૨ માંના ત્રીયુત શિવમંગલ પાઠ્ય તથા ત્રીયુત અમૃતવાસ કસનંદ નાવકના લેખ ઉપરથી

૨૪૬-૬૬ અનુભવી અંગ્રેજની હિતાવહ શિલામળો

કેટલાંક વર્ષ ઉપર હડસનના ઉપસાગરમાં 'હેન્ડ્રી ક્લે' નામનું વહાણ બળી ગયું, ત્યારે તેમાં ડુબી મરેલા ઑ. સ્ટીવન જોલનની નાની નોંધપોથીમાંથી એક નાનો છાપેલો કાગળનો કટકો મળી આવ્યો હતો. એ કાંઈ વર્તમાન-પત્રમાંથી કાપી કાઢેલો હોય એમ જણાતું હતું, પણ એમાં સોનાની શિખામણો મરેલી હોવાથી અમે અમારા વાચકોના બોધ સાર તેનો સાર નીચે આપીએ છીએ.

- (૧) વચન આપતા નહિ.
- (૨) નિત્ય સાચું જોલો.
- (૩) કદી કોઈનું જુઠું જોલતા નહિ.
- (૪) સંગત કરો તો સારી કરજો, નહિ તો બિલકુલ કરશો નહિ.
- (૫) કામધંધામાં નિયમિત રહો.
- (૬) સદો કરીને કદી નસીબ અજમાવશો નહિ.
- (૭) કોઈ પણ બાતનું કૃત્રી ખીણું ખીણો નહિ.
- (૮) સદાચરણ બીજ સધળી વસ્તુઓ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે.
- (૯) તમારી છુપી વાત કોઈને કહેશો નહિ.
- (૧૦) બનતાંમુખી ઉછીના પણ પૈસા લેશો નહિ.
- (૧૧) ઓનું શુજ્ઞાન કરવા શક્તિમાન ન હો ત્યાંમુખી તમે પરણશો નહિ.
- (૧૨) મુખી થવા ઈચ્છતા હો તો નિર્દોષ થવા ચલ કરો.
- (૧૩) કોઈ સાથે વાત કરો, ત્યારે તેના સાચું જોઈને કરવી.
- (૧૪) જે સારા થવા ચાહતા હો તો પૈસાદાર થવાનો લોભ રાખતા નહિ.
- (૧૫) સદા આવક કરતાં ખર્ચ ઓછો રાખો.
- (૧૬) જીવનનીમાં બચાવો તોજ ઘડપણમાં કામ આવે.
- (૧૭) લાલચ સામે ટકી ન શકવાની ધારનીથી દૂર રહો.
- (૧૮) કદી કંઈ કરશો નહિ.
- (૧૯) શાંત મનથી નાના અને દૃઢ કાયદા પ્રાપ્ત થાય છે.
- (૨૦) સારી સંગત અને સારી વાતચીત એજ સફળતાનાં લક્ષણ છે.
- (૨૧) વમને દાનિ કે લાભ થવાનો આધાર તમારાં પોતાનાં કામે ઉપર છે.

(૨૨) જે તમારું કોઈ ભુંડું બોલે તો તમે તમારી જાંઘળીમાંજ તમારા વર્તનથી એવું સિદ્ધ કરી આપજો કે, કોઈ તેને માને નહિ.

(૨૩) જ્યારે તમે રાત્રે સૂવા જાઓ, ત્યારે દિવસના કામનો વિચાર કરજો.

(૨૪) કદી આજીવન રહેતા નહિ. જે તમારા હાથનો કંઈ ઉપયોગ થઈ શકેતો ન હોય તો તમારું મન કામમાં રોકે.

આ શિખામણોને મનુષ્ય રોજ ધ્યાનમાં રાખે તો જીવનમાં સફળતા મળ્યા વગર રહેજ નહિ.

(‘સીખોધ’માંથી)

૨૪૭-બ્રાહ્મણપણાનું મુખ્ય લક્ષણ સત્યવક્તાપણું છે.

જળાલા નામની દાસીના ગર્ભમાં જન્મ પામેલો જળાલ એક દિવસે મહર્ષિ ગૌતમની પાસે ધર્મશાસ્ત્ર લખાવા સારૂ ગયો. શુરુએ તેને પૂછ્યું કે ‘તું કોણ છે? કયા ગોત્રનો છે?’ જળાલે કહ્યું કે ‘મારું નામ જળાલ છે, પણ મારું ગોત્ર કયું છે તેની મને ખબર નથી.’

પછી એ બાળક પોતાની માતા જળાલાની પાસે ગયો અને પૂછવા લાગ્યો કે “હે માતા! હું બ્રહ્મચારીતરીકે શુરુની સમીપ રહેવા ઇચ્છું છું; માટે હું કયા ગોત્રનો છું, તે મને કહો.”

માતાએ કહ્યું કે “તારા પિતાનું ગોત્ર હું જાણતી નથી. મારું નામ જળાલા છે અને તારું નામ સત્યકામ પાડેલું છે; માટે કોઈ પૂછે તો કહેજે કે, હું સત્યકામ જળાલ છું.”

સત્યકામે શુરુની પાસે જઈને એ વાત ચથાવત્ કહી. શુરુની ખાત્રી થઈ કે, બ્રાહ્મણના દીકરા સિવાય આટલી સરળતાથી સાચી વાત બીજા કોઈ કદી દે નહિ. ‘તું સત્યને વળગી રહ્યો છે, માટે હું તને બ્રાહ્મણ ગણીને તારો ઉપનયન સંસ્કાર કરીશ’ એમ કહી તેમણે સત્યકામને જનોઈ આપીને બ્રહ્મચર્યવ્રતની દીક્ષા આપી તથા બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપ્યો. જળાલ પણ પછી ઘણા વિદ્વાન ઋષિ થયો.

(‘ઉપનિષદ’માંથી)

૨૪૮-સાધુસમાગમથી જ્ઞાનદેવને પ્રાપ્ત થયેલી ભક્તિ

જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ મહારાષ્ટ્રમાં એક મહાન સાધુ થઈ ગયા છે. જેમણે ગીતા ઉપર સરળ ભાષામાં જાદુ સારી ટીકા રચી છે. જ્ઞાન તો એમણે તાત્કાલીક મહેનતવડે સંપાદન કર્યું હતું; પણ ભક્તિ કેવી રીતે સંપાદન કરી શકાય એમ કહેવાય છે કે, એક દહાડે જ્ઞાનેશ્વરે 'નામદેવ' નામના પ્રખ્યાત નાતને કહ્યું કે 'મારી ઇચ્છા આપની સાથે રહી તીર્થયાત્રા કરવાની છે.' તે ઉપરથી નામદેવે કહ્યું કે 'હું' કાકુરદ્વારમાં જઈ દેવની આજ્ઞા લઈ આવું છું.' જેમ કહી જાને કાકુરદ્વારમાં ગયા. દેવની આજ્ઞા લેતી વખતે નામદેવની ગાંધોમાં ભક્તિના પ્રભાવથી અથુ ભરાઈ આવ્યાં, પણ જ્ઞાનેશ્વરની આંખમાં ટાણીનું એક ટીપુ પણ ન આવ્યું. જ્ઞાનદેવ સગલ ગયા કે, નામદેવજીના દૃઢયમાં ઉઠી પ્રભુભક્તિ રહેલી છે. પછી નામદેવજી સાથે તીર્થયાત્રા કરીને જ્ઞાનેશ્વર મહારાજે પણ ઉત્તમ પ્રકારની પ્રભુભક્તિ સંપાદન કરી અને ત્યારેજ 'મને દેહનું' સાર્થક થયેલું લાગ્યું અને ત્યારેજ તેઓ ઇશ્વરના સહવાસમાં આવવાને શોધ્ય થયા.

ખરીજ વાત છે કે, ભક્તિવગરનું શુદ્ધ જ્ઞાન નકામું છે.

('નામદેવ ગોવિંદ રાનડેનાં વ્યાખ્યાનો'માંથી)

૨૪૯-આફતમાં પણ રાજા ઑલ્ફ્રેડની ઉદારતા

પોતાના ભાઈના મૃત્યુ બાદ ઑલ્ફ્રેડ વિલાયતનો રાજા થયો. એ સમયે ડેન લોકોએ આખા ઇંગ્લેન્ડમાં તોફાન મચાવી મૂક્યું હતું. એ લોકો ડેન્માર્ક દેશના નિવાસી હતા અને લૂંટફાટ કરવા સાથે વિલાયતમાં જતા હતા. એ લોકો જ્યાં પહોંચતા ત્યાં લૂંટફાટ કરતા, ગામડાંઓને આગ લગાડી દેતા અને જે કંઈ હાથ આવે તેનો નાશ કરતા. એમના ત્રાસથી દેશમાં હાહાકાર મચી રહ્યો હતો અને બધા મભરાઈ ગયા હતા.

રાજગાદી ઉપર બેસતાંજ ઑલ્ફ્રેડને ડેન લોકોનો નાશ કરવા સાથે તથાર ઘણું પડ્યું, ફોજ એકઠી કરવામાં આવી અને લડાઈ જતી ગઈ. ડેન લોકો ઘણા જાજવાન હતા, તેઓને લડતાં પણ સારી રીતે આવડતું હતું. એ

યુદ્ધમાં અંગ્રેજોનીજ હાર થવા લાગી અને ડેન લોકોનો ઉત્સાહ વધતો ગયો. સમરસેટશાયરની લડાઈમાં ડેન લોકોએ રાજા આલ્ફ્રેડને બહુ સખ્ત હાર ખવરાવી. આલ્ફ્રેડ હારીને એથેલ્સનીના નાના કિલ્લામાં સંતાઈ ગયો.

એ વખતે આલ્ફ્રેડની દશા ઘણી ખરાબ હતી. રાજપૂતોની સ્વતંત્રતાને સારૂ જીવસદ્દે યુદ્ધ કરનાર રાણા પ્રતાપના જેવી એની દશા હતી. એની પાસે બહુ થોડા સિપાઈઓ ગચ્યા હતા અને ખાવાપીવાનો સામાન પણ પાસે રહ્યો નહોતો. એથી આલ્ફ્રેડનું બળ બહુજ ઘટી ગયું હતું. કોઈ દિવસ એને પેટ ભરીને લોજન કરવાનું મળતું નહોતું. એવે સમયે એક દિવસ એક લિખારી આવી પહોંચ્યો. એની હાલત બહુ ખરાબ હતી. એને કેટલાયે દિવસથી પેટ ભરીને ખાવાનું નહોતું મળ્યું. એણે રાજા પાસે લોજન માગ્યું.

રાજા ઘણા વિચારમાં પડ્યો. પોતાને તો પેટ ભરીને લોજન મળ્યું નથી, તેમાં વળી આ લિખારી આવી પહોંચ્યો. હવે એને શું આપવું? આલ્ફ્રેડ ઘણો દયાળુ હતો. લિખારીની દશા જોઈને એને બહુ દયા ઉપજી. એણે પોતાની રાણીને કહ્યું કે “તમારી પાસે જે કંઈ હોય તે આ લિખારીને આપી દો. ગિચારો બહુ ભૂખ્યો જણાય છે.”

રાણીએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘મારી પાસે શું છે તે એને આપું? આપણા સિપાઈઓ લોજનને સારૂ સામાનની શોધમાં ગયા છે, પરંતુ એમને પણ કંઈ મળે એમ નથી લાગતું. હત્યારા ડેન લોકો તો એનજ પડવા દેતા નથી. મારી પાસે કેવળ એક રોટલી રહી છે, જે માફે પણ પેટ ભરવાને પૂરતી થાય તેમ નથી.’

એ સાંભળીને આલ્ફ્રેડ બહુ ખુશ થયો. એણે રાણીને કહ્યું કે “ઘણું છે, તું મારા ભાગની અડધી રોટલી એને આપી દે, પ્રભુને ત્યાં કશી ખોટ નથી.”

રાણીએ પોતાના ભાગની પણ પરવા નહિ રાખતાં પ્રસન્નતાપૂર્વક લિખારીને આખી રોટલી આપી દીધી. એણે પોતાના ભાગની પણ પરવા ન કરી. લિખારી એમને આશીર્વાદ દેતો ચાલ્યો ગયો. થોડીકજ વારમાં એમના સિપાઈઓ ઈશ્વરકૃપાથી લોજનની પુષ્કળ સામગ્રી લઈને પાછા આવ્યા અને બધાએ ખુશીથી ધરાઈને લોજન કર્યું.

દરિદ્ર નારાયણની સેવા કરનારને ભગવાન કદી દુઃખી કરતો નથી.

(‘મનોરંજક ઐતિહાસિક કહાનિયાં’માંથી)

૨૫૦—નેપોલિયનની સત્યપ્રિયતા

નેપોલિયનના ફ્રેન્ચ સેન્યને ઓસ્ટ્રિયાવાંસીઓ સાથે લોદી નગર આગળ ખારે યુદ્ધ થયું હતું. ‘અસંભવિત એ શબ્દ ફ્રેન્ચ ભાષાનો નથી’ એ મહા-વાક્ય એણે એજ યુદ્ધ વખતે વાપર્યું હતું. એ યુદ્ધમાં યત્ન ઓસ્ટ્રિયનોના અદી-હબર સિપાઇઓ અને ચારસો વોડેસ્વારો જમીનદોસ્ત થઇ ગયા હતા અને વીસ તોપો તથા બે હબર કેદીઓ ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવ્યાં હતાં. નેપોલિયન તો એ સમયે હજી માત્ર નાનોસરખો કૅપોર્સલ હતો.

ઉત્તરાવસ્થામાં નેપોલિયન ડેશનિકાલ થઇને સેન્ટ હેલેના ટાપુમાં રહેતો હતો, ત્યારે એક માણસે તેને લોદીના સંશ્રામનો હેવાલ વાંચી સંભળાવ્યો. તેમાં એવું લખ્યું હતું કે ‘નેપોલિયને અત્યંત બહાદુરી બતાવી હતી અને તે સૌથી પહેલો પૂલ જોળી ગયો હતો તથા સરદાર લેની તેની પાછળ હતો.’ આ સંભળીને નેપોલિયને કહ્યું કે ‘આ લખાણમાં ભૂલ છે. અહીં ને અહીંજ સુધારવું પડશે. લેની તો મારી આગળ હતો, મારી આગળ હતો અને હું એની લગોલગ પાછળ હતો.’ નેપોલિયન પણ કેટલો સત્યપ્રિય અને નિરભિમાની હતો, તે આ પ્રસંગ ઉપરથી જણાઇ આવે છે.

જે યશ જેને ધટતો હોય તેનેજ તે યશ આપવો, એમાંજ મોટાની વડાઇ છે. આ પ્રસંગે એ પણ જણાવવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે, લોદીનો પૂલ છતવો એ ઘણું વિકટ કામ હતું. નેપોલિયનની બુદ્ધિ અને કુશળતાને હીધેજ એ પૂલ છતાયો હતો. નેપોલિયને એ સંબંધમાં કહ્યું હતું કે “મેં પેરિસનો બળવો શમાવ્યો તેમજ મોન્ટીનેાટનો સંશ્રામ છાર્યો, પણ તેથી મારા સામ્રાજ્યનો પૂરેપૂરો ખાલ મને આવ્યો નહોતો; પરંતુ લોદીનો વિકટ પૂલ છાર્યો ત્યારેજ મને એકાએક વિચાર આવ્યો કે, યુરોપના રાજનૈતિક નાટકમાં હું પશુ મહત્ત્વનો પાત્ર ભજવવાને સરભર્યો છું. એજ દિવસથી મારા દૃષ્ટમાં ઉંચામાં ઉંચા મનોરંધો ભરત થયા.”

એ યુદ્ધનો મુખ્ય યશ એનોજ હોવા છતાં એ સંબંધી કોઇ પણ વિગત મોંઘવામાં ભૂલ ન થાય અને બીજનો યશ પણ પોતે ખાટી ન જાય, તેની એને ઘણી ચીવટ હતી.

૨૫૧-બ્રાહ્મણપણું જન્મ કે જનોઈમાં નથી, પણ ગુણ-કર્મમાં રહેલું છે.

મહાભારતના વનપર્વમાં પતિવ્રતા સ્ત્રીનું એક આખ્યાન છે. એક દિવસે એક બ્રાહ્મણ ભિક્ષામાટે એક ગૃહસ્થને ઘેર ગયો. ગૃહસ્થની સ્ત્રી તે વેળાએ ઘરના કામમાં લાગેલી હતી. તે જલદીથી ઘરનું કામ પૂરું કરી બ્રાહ્મણને ભિક્ષા આપવા જતી હતી, એટલામાં તેનો પતિ થાક્યો-પાક્યો ઘરમાં આવી પહોંચ્યો. સ્ત્રીને ભિક્ષા આપવાનો વળત મળ્યો નહિ. તે જલદીથી હાથમાં પાંચો લઈને પતિની સેવા કરવામાં નિયુક્ત થઈ. બ્રાહ્મણ થોડી વાર થોભીને એવટે ક્રોધાયમાન થઈને બોલ્યો કે “બ્રાહ્મણ તને શ્રેષ્ઠ જણાયો નહિ, પતિજ તને શ્રેષ્ઠ લાગ્યો? ગૃહસ્થાશ્રમનો ધર્મ પાળ્યા છતાં પણ તું બ્રાહ્મણની અવગણના કરે છે?”

તે સાંભળી પેલી પતિવ્રતાયણી સ્ત્રીએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘હે ભગવાન! આપ ધર્મનું તત્ત્વ જાણતા નથી, એમ લાગે છે. બ્રાહ્મણના વંશમાં જન્મ્યા-થીજ કોઈ બ્રાહ્મણ થતો નથી અથવા ચક્ષોપવીત ધારણ કર્યાથીજ કોઈ બ્રાહ્મણ થવાનું નથી. પરંતુ ક્રોધ અને મોહરૂપી શત્રુઓને જે જીતી શકે છે, તેનેજ દેવતાઓ બ્રાહ્મણ જાણે છે. જે માણસ સત્યવાદી હોય, જે શુરુસેવામાં તત્પર હોય, જે ધીજીઓદ્વારા પોતાનું બુદ્ધિ થયું હોય છતાં તેનો અપકાર કરતો નથી, તેનેજ દેવતાઓ બ્રાહ્મણ જાણે છે. જે નિતેન્દ્રિય છે, જે ધર્માનુરાગી છે, જે સ્વાધ્યાયમાં લાગેલો છે અને જે પવિત્ર છે તથા કામ-ક્રોધ જેને વશીભૂત છે, તેનેજ દેવતાઓ બ્રાહ્મણ જાણે છે. જે ધર્મસ છે, જે ધીજીના જીવને પોતાના આત્માસમાન જાણે છે અને જે સર્વ પ્રકારે ધર્મનેજ અનુસરે છે, તેનેજ દેવતાઓ બ્રાહ્મણ જાણે છે.”

આ ઉપદેશમાં ઉંડું રહસ્ય રહેલું છે. કેવળ બાહ્યવિધિ કર્યાથીજ મનુષ્ય ધાર્મિક બનતો નથી. ધર્મ એ તો આચરણમાં ઉતારવાની વસ્તુ છે. જે કોઈ માણસ ચરિત્રની શ્રેષ્ઠતા સાધી શકે તેજ બ્રાહ્મણ છે અને તેજ પૂન્ય છે.

(મહાભારતના ‘વનપર્વ’માંથી)

૨૫૨-સર આશુતોષ મુખોપાધ્યાયની માતૃભક્તિ

સ્વર્ગસ્થ આશુતોષ મુખોપાધ્યાય ઠલકતા હાઈકોર્ટના ન્યાયાધીશ તથા વિશ્વવિદ્યાલયના વાઈસ ચેન્સેલર હતા. માતૃપિતામયે તેમને અત્યંત પ્રદાન હતી. ધણી મિત્રો તેમને વિલાયત જવાની ત્રણાઈ આપતા. એમને પણ વિલાયત જવાનું મન નહોતું થતું એમ નહિ. વિલાયત જવામાં પાપ માને એવા એ સાંકેદા વિચારના પણ નહોતા; પરંતુ એમની માતાને એમ કથોધી ખોટું લાગ્યે, એ વિચારથી એમણે વિલાયત જવાનો વિચાર માંડી જ વાળ્યો હતો. એમનો એ પણ વિશ્વાસ હતો કે, આ દેશમાં રહીને પણ મનુષ્ય સારામાં સારું શિક્ષણ મેળવી શકે છે.

હોર્ડ કર્ઝન જ્યારે ભારતવર્ષના વાઈસરોય હતા, ત્યારે એમણે એક દિવસ આશુતોષને ખેલાવીને વિલાયત જવા સારું આમંત્ર્ય કયો. આશુતોષે એના ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે “મારી માતા વિલાયતગમનને પમરંદ કરતી નથી, તેથી હું જઈ શકીશ નહિ.”

ભારતનો ગવર્નર જનરલ વિલાયત જવાનો આમંત્ર્ય કરી રહ્યો છે અને આશુ-તોષ ‘કેવળ માતાની મરણ નથી’ એવું કારણ જતાવીને તા કહી રહ્યા છે, એવું જાણીને હોર્ડ કર્ઝન જેવા સત્તાપ્રિય અધિકારીને ઘણી નવાઈ લાગી. મોટા મોટા રાજ-મહારાજાઓ પણ તેની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી શકતા નહિ. આજે એક જાગી ખાદસણ તેની આજ્ઞાની અવગણ કરી રહ્યો છે. આશુતોષને તેમ-ણે કહ્યું કે “જાઓ, તમારી માતાને કહેજો કે, ભારતના ગવર્નર જનરલે તમને વિલાયત જવાનો હુકમ આપ્યો છે.”

એના ઉત્તરમાં માતૃભક્ત આશુતોષે નિર્ભય ચિત્તે જવાબ આપ્યો કે “એમ છે તો હું ભારતના ગવર્નર જનરલને કહીશ કે, આશુતોષ મુકરણ પોતાની માતાની આજ્ઞા તોડીને બીજા કોઈની આજ્ઞા સ્વીકારી શકશે નહિ-પછી બલે તે ‘બરા લાટ’ હોય કે એના કરતાં પણ મોટો અમલદાર હોય!”

આ દ્વાર ઉપરથી જણાય છે કે, આશુતોષ બાપુ માતૃપિતાને દેવસમાન ગણતા હતા.

(‘બાગદાર બાપ આશુતોષના ચરિત્ર’ ઉપરથી)

૨૫૩-ગુણવાનની કદર ગુણવાનજ કરી જાણે છે.

ઇ. સ. ૧૮૮૭માં આશુતોષ મુકરજી ડૉ. રાસબિહારી ઘોષના હાથ નીચે હાઇકોર્ટમાં વકીલાત કરતા હતા. એ સમયે એક અંગ્રેજ અમલદારનું મૃત્યુ થયું. એની પાસે પુસ્તકો ઘણાં હતાં. એને હરાજ કરી નાખવાની બહેરખબર છપાઇ. એના પુસ્તકસંગ્રહમાં કેન્ય લાપામાં લખેલા ગણિતવિદ્યાના એકેક ધણાં સારા ગ્રંથ હતા. આશુતોષને ગણિતનો ઘણો શોખ હતો અને કેન્ય લાપા પણ આવડતી હતી. એમની ઇચ્છા થઇ કે, એ બે પુસ્તકો હું ખરીદી લઉં.

હરાજને વખતે એ નક્કી કરેલે સ્થાને જઈ પહોંચ્યા. તેમણે બેચું કે, એક સાહેબ ચોપડીઓનું લીલામ કરી રહ્યો છે; એટલામાં બે ઘોડાની બગીમાં બેસી એક અંગ્રેજ આવીને એ હરાજ કરનારાના કાનમાં કાંઈક કહી ગયો.

થોડી વારમાં એ બે પુસ્તકોમાંથી એકની હરાજ શરૂ થઇ. આશુતોષ જેટલી બોલી લગાવે તેના કરતાં એક રૂપિયો વધારે હરાજ કરનારો પોતે બોલે. એ પ્રમાણે આશુતોષે ૧૦૦) રૂપિયા સુધી કિંમત વધારી. હરાજ કરનારે ૧૦૧) રૂપિયા બોલીને એ બુનું પુસ્તક પોતાની પાસેજ રાખી લીધું.

ત્યારપછી બીજા પુસ્તકનું લીલામ શરૂ થયું; એમાં પણ આશુતોષ જેટલી કિંમત બોલે, તેના કરતાં એક રૂપિયો વધારે પેલો હરાજ બોલનારો પોતે બોલે. એમ હરીફાઇ ચાલી. આશુતોષ પણ આંખ મીચીને ચડસા-ચડસીમાં બોલી વધારતાજ ગયા. આખરે ૧૫૦) રૂપિયા આપવા તે તૈયાર થયા. હરાજવાળા અંગ્રેજે ૧૫૧) રૂપિયામાં એ જીર્ણ ગ્રંથને પોતાની પાસે રાખ્યો.

આશુતોષ એ બે જૂનાં પુસ્તકોને ખરીદી શક્યા નહિ, પણ હરાજ કરનારે શા સારૂ એક એક રૂપિયો વધારે લગાડીને એ પુસ્તકો પોતાની પાસેજ રાખ્યાં તે બજાવાની એમને જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થઇ.

તપાસ કરતાં પેલા હરાજ બોલનારા સાહેબે જણાવ્યું કે 'થોડી વાર પહેલાં બે ઘોડાની બગીમાં બેસીને જે અંગ્રેજ આવ્યા હતા તે હાઇકોર્ટના જડજ ઓફેસેલી સાહેબ હતા; અને એ બે ગ્રંથ પોતાને સારૂ ખરીદી લેવાનો હુકમ આપી ગયેલા તેથી એમને સારૂ આ બે ગ્રંથ રાખી લેવામાં આવ્યા છે.'

આશુતોષ નિરાશવદને ઘેર પાછા ફર્યા. બીજે દિવસે હાઇકોર્ટના જડજ સાહેબ પાસે બે પુસ્તકો સાથે રૂ. ૨૫૨)નું બીલ ગયું, ત્યારે એમના આશ્ચર્યનો પણ પાર રહ્યો નહિ. તેમણે હરાજ કરનારને એનું કારણ પૂછ્યું. એણે

ખુલાસો કર્યો કે, આશુતોષ મુકરજી નામનો એક ઇંગ્લાન્ડી યુવક એની કિંમત ૨૫૦ રૂપિયાસુધી લગાડી ગયો હતો, એટલે બે રૂપિયા વધારવામાં આવ્યા છે.

બીજે દિવસે અદાલતમાં જસ્ટિસ એકેનેલીએ ડૉક્ટર રાસબિહારી ઘોષને પૂછ્યું કે 'આશુતોષ મુકરજી નામના કોઈ યુવકને તમે જાણખો છો ?'

ડૉ. રાસબિહારીએ કહ્યું કે 'હા, એ મારા હાથ નીચેજ કામ કરીને છે.' જડજ સાહેબે આજ્ઞા કરી કે 'આશુતોષને મારી પાસે મોકલાવી આપજો.'

ડૉ. રાસબિહારી ઘોષનો પરિચયપત્ર લઈને આશુતોષ જસ્ટિસ એકેનેલીની પાસે ગયા. જડજ સાહેબે પરિચયપત્ર ફાડી નાખીને કહ્યું કે 'તમારે માટે કોઈની ભલામણની જરૂર નથી. આ બે પુસ્તકોજ તમારે પૂરતો પરિચય આપે છે.' એટલું કહીને એમણે હરાજમાંથી ખરીદ કરેલાં બે પુસ્તકો તેમની ત્ર-મુખ મૂકી દીધાં.

ત્યાર પછી જડજ સાહેબે એ તરુણ વકીલસાથે જાણે જુના દોસ્ત હોય એ પ્રમાણે દિલ ખોલીને ખૂબ વાતચીત કરી. આશુતોષ પણ તેમના એ સદ્-વ્યવહારથી મુગ્ધ થઈ ગયા. આશુતોષનું ઉચ્ચ શિક્ષણ તથા ગણિતવિદ્યા ઉપરનો અગાધ પ્રેમ જોઈને જડજ સાહેબ ખુશ ખુશ થઈ ગયા અને તેમને એ બે પુસ્તકો ભેટ આપી દીધાં.

શુભી જનોજ શુભવાનની કદર કરે છે.

(‘જાંમતાર બાપ’માંથી)

૨૫૪-રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવનું નિરભિમાન

એક દિવસ એક દુખળો પાતળો ગરીબ માણસ પૂજવાળી સપાટ પહેરીને અટપટ કરતો આવીને ‘કેમ રે, રામકૃષ્ણ’ કહેતો શીશમકૃષ્ણ પરમહંસદેવની ગાદી ઉપર બેસી ગયો. ત્યારપછી તેમના શરીરને ઘાળીને કહ્યું કે ‘મારે માટે એક ચલમ તો જરી લાવ.’ પરમહંસદેવ વસ્ત્રવર્ણીને ચલમ જરી લાવવા ગયા. પાસે ઉભેલા બકાજનોએ દોડીને એમના હાથમાંથી ચલમ લઈ લઈને દુકાા તૈયાર કર્યો. એ માણસ પરમહંસદેવના ગમને હતો. ઘોડી વાર તંબાકુ પીને ‘હવે બાઈ રામ, હું જઈશ’ કહીને તે ચલ્યો ગયો. એના આજ્ઞા ગયા પછી બકાજનોએ પરમહંસદેવને કહ્યું કે “બહે અટક બંધા હતા છતાં આપશ્રી જાતે તંબાકુ ભરવા શા સાધુ ગયા ? અને આજ્ઞા આપવી હતી.” પરમહંસદેવે કહ્યું કે ‘તમને ન કહ્યું તેમાં જરાયું શી’ કહેવા

૨૫૫-સર આશુતોષ મુલ્કોપાધ્યાયનો વિદ્યાર્થીઓપ્રત્યે પ્રેમ

સર આશુતોષનો વિદ્યાર્થીઓપ્રત્યે ઘણોજ પ્રેમ હતો. પરીક્ષાઓ વહે સખત કરીને વિદ્યાર્થીઓનું લોહી ચૂસી લેવામાંજ યુનિવર્સિટીની નિપુણતા સચવાય છે, એવું એ માનતા નહોતા; એટલા માટે પરીક્ષકોના કાર્ય ઉપર પોતે ખાસ દેખરેખ રાખતા.

એક વાર એમણે જોયું કે, અમુક વિદ્યાર્થી લાગલાગટ ફેટલાંક વર્ષથી મોઢાની પરીક્ષામાં નાપાસ થાય છે. ખીજા બધા લેખિત વિષયોમાં એના ઘણા સારા નંબર આવે છે. એ ચતુર પરીક્ષક સમજી ગયા કે, મોઢાની પરીક્ષા લેતી વખત એ વદ્યાર્થી ખિચારો ગભરાઈ જાય છે, તેથી તે બરાબર જવાબ દઈ શકતો નથી. ખીજે વર્ષે એમણે પોતે એની મોઢાની પરીક્ષા લીધી.

વિદ્યાર્થી એમની પાસે આવ્યો, એટલે એમણે એને પરીક્ષાને લગતો એક પણ પ્રશ્ન પૂછ્યો નહિ, પણ સાધારણ વિષયોની વાતચીત કરવા માંડી; એથી વિદ્યાર્થીનો ભય જતો રહ્યો અને તેનામાં હિંમત આવી. એટલે ધીમે ધીમે આશુતોષે તેને પરીક્ષાને લગતાં સવાલ પૂછવા માંડ્યા. વિદ્યાર્થીને પોતાના વિષયનું સાફ જ્ઞાન તો હતુંજ. આગલાં વર્ષોમાં ગભરાટને લીધે તે ઠીક જવાબ દઈ શકતો નહોતો, તેથી એ નાપાસ થતો હતો. આ વર્ષે એની ઠીક જતી રહી અને એ સારે નંબરે પાસ થયો.

(‘ખાંગલાર બાથ સર આશુતોષ ચરિત્ર’માંથી)

૨૫૬-અંગ્રેજ કામદારની ભૂલભરેલી સમજણ

એક અંગ્રેજ આગળોટમાં ફોઈ એક નવો કપ્તાન નીમાયો હતો. તેને ઝાઝો અનુભવ નહોતો. કપ્તાનના કરત વધારે હોશિયાર જે-ત્યાર જણા તેના તાળામાં હતા. એક દિવસ કપ્તાન આગળોટ ચલાવી રહ્યો હતો, એવામાં તેમાંનો એક બોલ્યો કે “આગળોટ જે વેગથી ચાલી જાય છે, તે વેગ જોતાં એક કલાકની અંદર તે ખડકની સાથે અથડાઈને નાશ પામશે.” એ સાંભળીને ખીજાએ કહ્યું કે ‘તો પછી એ વાત કપ્તાનને કહેતો કેમ નથી?’ તેણે ઉત્તર આપ્યો કે ‘હું શામાટે કહું?’ એ કપ્તાન પોતાનું કામ કરી રહ્યો છે. તેની આજ્ઞા પાળવી એટલીજ આપણી ફરજ છે. તે આપણી સલાહ ન પૂછે ત્યાંસુધી આપણે આગળ પડીને ટહાપણ કરવું એ વ્યાજબી નથી.” આવા ભૂલભરેલા વિચારને લીધે ઉપરીને ચેતવવાની ફરજ બજાવવી જોઈએ તે પણ ફોઈએ બજાવી નહિ. આગળોટ ખડક સાથે અથડાઈને નાશ પામી. કેવી ભૂલભરેલી સમજણ!

(‘સદાશાપ’માંથી)

૨૫૭-નેપોલિયનની વિલક્ષણ શક્તિ અને કાર્યપદ્ધતિ

એક સાથે અસાધારણ માનસિક અને શારીરિક પરિશ્રમ કરીને નેપોલિયન અમાધ્ય દેખાતાં કાર્ય પશુ સાધી શકતો. પોતાની કાર્યપદ્ધતિની વિલક્ષણતા તેણે નીચે પ્રમાણે પ્રગટ કરી હતી:-“મારા મગજમાં જુદા જુદા વિષયોને ખાટે નોખાં નોખાં ખાનાં હોય, તેમ દરેક વિષયને તેના ખાનામાં જોડવી હઉં છું. મારે અત્યુક જાગતનો વિચાર ન આવવા દેવો હોય, તો હું તે જાગતનું ખાનું બંધ કરી દઉં છું; આથી કરીને મારા મગજમાં વિચારોને શુભવાટો થવા પામતો નથી. મારી નામરજી છતાં મારા મગજમાં વિચાર આવ્યા કરે અને તેથી કરીને મને ઉંઘ ન આવી હોય, એવું કહી બન્યું નથી. મારે ઉંઘવું હોય છે, ત્યારે હું મારા મગજનાં તમામ ખાનાં બંધ કરી દઉં છું; એટલે મને તરતજ ઉંઘ આવી જાય છે. મારે જ્યારે આરામની જરૂર હોય, ત્યારે ગમે તે વખતે હું ઉંઘી લઉં છું અને લગભગ ઉંઘવાનો સંકેત કરતાંની સાથેજ મને ઉંઘ આવે છે.” કોઈ વાર છેવટનું પરિણામ લાવી મૂકે એવાં યુદ્ધોની તૈયારી પાછળ દિવસોના દિવસ અને રાતોની રાતોમુખી એક એકું પણ લીધા વગર કામ કર્યા પછી જ્યારે તોપોના ધડાકા અને ચોલાઓની વીરહાકોને બપોલક કોલાહલ આક્રમણ લાગ્યો હોય એવે વખતે પણ તે નિરાંતે ઉંઘ કાઢતો હોય એવાં અનેક દૃષ્ટાંત જોવામાં આવ્યાં છે.

નેપોલિયનનો આ અદ્ભુત આત્મસંયમ યોગીઓને શોકો એવો હતો.

(‘નેપોલિયનના મંત્રિ’માંથી)

૨૫૮-જગવંધુ દાસની દુઃસ્વીપત્યે સહાનુભૂતિ

દેશજંધુ ચિત્તરંજન દાસના દાદા શ્રીયુત જગજંધુ દાસ એક પરોપકારી પુરુષ હતા. થાક્યા-પાક્યા યુસાફરોને સારૂ તેમણે પોતાના ગામમાં એક ધર્મશાળા બંધાવી હતી. એ ઉપરાંત તેમનામાં કોઈ પણ પ્રકારનાં દુઃખીઓ માણસોપ્રત્યે દયાની લાગણી હતી. એક દિવસ એ પાલખીમાં બેસીને ગામ જઈ રહ્યા હતા. (એ વખતે બંગાળામાં મોટા માણસો પાલખીમાં બેસીને બહાર જતા,) રસ્તામાં તરકાને લીધે કટાળી ગયેલો તથા વધારે ચાલવાથી યાદી ગયેલો એક બ્રાહ્મણ તેમના દીકામાં આવ્યો. જગજંધુ પોતે પાલખીમાંથી ઉતરી ગયા અને પેલા બ્રાહ્મણને પાલખીમાં બેસાડી એને ગામ પહોંચાડ્યો.

૨૫૯-અહિંસા અને સેવા ઘાતકી પશુને પણ વશ કરે છે.

પ્રયાગમાં ત્રિવેણીને પેલે પાર જંગલમાં સિંહને પાળનાર એક ચોગી-રાજ રહેતા હતા. દિવસભર એમનો મેળાપ ન થતાં રાત્રેજ લક્તોને મળતા. મહાત્મા મુન્શીરામજી એમનાં દર્શન ગયા. રાત્રિના દશ વાગે આશ્રમે પહોંચ્યા ત્યાં તો એ વૃદ્ધ કૌંપીનધારી મહાત્મા સમાધિમાં બેઠા હતા. રાત્રિના ત્રણ વાગ્યા, પણ એ મહાત્માની સમાધિ ન છૂટી; તેમજ મળવા આવેલા લોકોની આંખ પણ ન મીંચાઈ. બરોબર રાત્રિના ત્રણ વાગે સિંહની ઘોર ગર્જના સંભળાઈ. ભેતભેતામાં તો એ વિકરાળ વનરાજ કોઈ જટાધારીની માફક પોતાની કેશવાળી હલાવતો ને મશાલો જેવી આંખો ટમકાવતો સડેડાટ ચોગીરાજની સામે આવતો દેખાયો. આવીને એ અવધૂતનાં ચરણો ચાટવા મંડ્યો. ચોગીએ આંખો ઉઘાડીને કેસરીના મસ્તક ઉપર ખ્યારભર્યો હાથ ફેરવ્યો અને કહ્યું કે “તું આવ્યો બચ્ચા ! સારૂ, હવે ચાલ્યો જા !” શુર-દેવનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવીને એ વનરાજે જંગલની વાટ લીધી. મહાત્મા મુન્શીરામજી તો એ દ્રશ્ય જોઈને સ્તબ્ધ થઈ ગયા અને મહાત્માના ચરણોમાં પડી ગયા. એમના મુખમાંથી સ્વાભાવિક રીતેજ ઉદ્ગાર નીકળી ગયા કે ‘અહો ચોગીવર ! આટલો ચમત્કાર !’ મહાત્માએ ઉત્તર આપ્યો કે “ચમત્કાર કશોજ નથી બેટા ! પરંતુ એવું બન્યું હતું કે, એક વાર એ સિંહને કોઈ શિકારીની ગોળી લાગી હતી. એના પગ ઉપર જખમ થવાથી એ બિચારો ચાલી શકતો નહોતો અને પડ્યો પડ્યો આર્તનાદ કરતો હતો. એ તરસ્યો હતો, એટલે મેં જઈને એને પાણી પાચું ને જંગલની એક વનસ્પતિ વાટીને ઘા ઉપર પાટો બાંધ્યો. પાટો બાંધતો ગયો, તેમ એને આરામ થતો ગયો. દવા ચોપડતી વખતે રોજ એ મારા પગ ચાટતો અને આરામ થયા પછી પણ એની એ ટેવ નથી છૂટી. તેથીજ એ રોજ મારી સમાધિને વખતે મારા પગ ચાટવા નિયમિત આવ્યા કરે છે. નક્કી સમજજો બેટા ! કે અહિંસા અને સેવા નિષ્ક્રમ નથી જતાં.”

૨૬૦-મનુષ્યનું સૌન્દર્ય શેમાં છે ?

એક દિવસ એક યુવક ખૂબ ટાપટીપ કરીને, વાજ સુંદર રીતે હોળીને ઢાંકમાઠ સાથે થીકે તરવેતા એપિકટેટસની પાસે પહોંચ્યો. એપિકટેટસે તેની સાથે નીચે પ્રમાણે વાતચીત કરી.

‘કેઈ કુતરાને, કેઈ ઘોડાને અથવા કેઈ જંતુને પણ તું સુંદર માને છે ?’

એણે કહ્યું કે ‘હા, માનું છું.’

‘એવીજ રીતે કેઈ મનુષ્ય પણ સુંદર અથવા કદૂષો નથી હોતો ?’

‘હોય છે તો ખરો.’

■ આ બધાં જે જે સુંદર પ્રાણીઓ છે તે બધાંને આપણે શું એકજ કારણસર સુંદર કહીએ છીએ ? ખરી વાત તો એ છે કે, કુદરતે કેઈક ખાસ ઉદ્દેશ સાધવા સાફજ કુતરો, ઘોડો, કાચલ આદિ જનવરો તથા પક્ષીઓની ઉત્પત્તિ કરી છે. આપું હોવાથી એવો સિદ્ધાંત કરવો ગેરબ્યાજખી નહિ ગણાય કે, દરેક જાતના જીવજંતુની અંદર પોતાની પ્રકૃતિઅનુસાર જે સૌથી સારો જીવ હોય તેનેજ સુંદર કહેવામાં આવે છે અને પ્રત્યેક જાતિની પ્રકૃતિ સિદ્ધાંતિત પ્રકારની હોવાથી એમનું સૌંદર્ય પણ સિદ્ધાંતિત પ્રકારનું છે. કેમ એમજ છે ને ?”

પેલા માણસે એ દલીલમાં રહેલું સત્ય સ્વીકાર્યું.

“એટલા માટે જે ખાસ ખુબીને લીધે એક કુતરો સુંદર કહેવાય છે, તેજ શુભ એક ઘોડામાં હોય તો તે જદલ તે ઘોડો કદૂષો દેખાય છે અને જે વિશેષતાને લીધે એક ઘોડો સુંદર દેખાય છે, તેજ વિશેષતા એક કુતરામાં હોય તો તેને લીધે તે કુતરો કદૂષોજ ગણાય છે. આવી રીતે પ્રત્યેક જાતિની પ્રકૃતિમાં એક હોવાથી એક બીજી જાતિના સૌંદર્યના પ્રકારમાં પણ એક નથી પડતો ?”

“હા, એવુંજ દેખાય છે.”

“જે અસાધારણ શુભને લીધે એક માણસ પહેલવાન બને છે, તેજ શુભને લીધે કેઈ માણસ સારો નાચનારો પણ ન થઈ શકે ?”

પેલા માણસે બોલી ઉઠ્યો કે “ખરી વાત છે, થઈ શકે.”

“ત્યારે જતાવો કે, મનુષ્યની સુંદરતાનો આધાર શેના ઉપર છે ? જે ધોરણે કુતરો સુંદર કહેવાય છે તથા ઘોડો ખુબસુરત કહેવાય છે, એજ ધોરણે મનુષ્યને પણ સુંદર ન કહી શકાય ?”

પેલાએ કહ્યું કે ‘હા, કહી શકાય. વાત તો એમજ છે.’

‘તો પછી કુતરાનું સૌંદર્ય કયી વાત ઉપર આધાર રાખે છે?’

‘કુતરાનો સ્વધર્મ કુતરામાં સારી પેઠે રહેવા ઉપર.’

‘અને ઘોડાનું સૌંદર્ય?’

‘ઘોડાનો સ્વધર્મ એનામાં સારી પેઠે હોવા ઉપર.’

“જો એમજ છે તો પછી મનુષ્યનું સૌંદર્ય પણ મનુષ્યના સ્વધર્મ ઉપર આધાર નથી રાખતું? એટલા માટે હે શાણા યુવક! તું પણ જો મનુષ્યોમાં સુંદર થવા માગતો હોય, તો મનુષ્યનો જે સ્વધર્મ છે, તે ધર્મનીજ ઉન્નતિ કરવા પ્રયત્ન કર; પરંતુ એ મનુષ્યધર્મ કયો છે? તું કોઈની પ્રશંસા કરે છે તે શામાટે કરે છે, તેનો વિચાર કર્યો છે? એની સજ્જનતાને લીધેજ તું એનાં વખાણુ કરે છે ને?”

‘હા, સજ્જનતાનીજ ખાતર.’

‘મિત્રાચારી અને અમિત્રાચારી એ બેમાંથી તું કેનાં વખાણુ કરે છે?’

‘મિત્રાચારીનાં.’

‘ઇન્દ્રિયાસક્ત અને જિતેન્દ્રિય બેમાંથી તું કેને વખાણુ છે?’

‘જિતેન્દ્રિયને.’

“ત્યારે જેની તું પ્રશંસા કરે છે, તેના જેવો તું પોતાને બનાવી શકે તેજ તું પણ જરૂર તેવો સુંદર બની શકીશ. જો એ સદ્ગુણોની ઉપેક્ષા કરીને તું સુંદર બનવા સાફ બહારની ગમે તેટલી ટાપટીપ કરીશ, તોપણ તું કદરૂપો અને કદાંગોળ દેખાઈશ. તું માંસ નથી, કેશ નથી; પરંતુ તું તો આત્મા-પુરુષ છે. તું તારા અંતઃકરણને નિર્મળ સુંદર બનાવી શકીશ, તોજ તું ખરેખર સુંદર બનીશકીશ.”

એપિક્રેટસના કહેવાનો ઉદ્દેશ એવો પણ નહોતો કે, માણસે ગંદા અને મલિન રહેવું. એનો ઉદ્દેશ એ હતો કે, સ્થૂળ શરીરની સાથે સૂક્ષ્મ શરીરને પણ સ્વચ્છ અને નિર્મળ બનાવો. અર્થાત્ બાહ્યશરીરને કુદરતે જે સૌંદર્ય આપ્યું છે તેને બાળવો; પણ તે ઉપરાંત તો સદાચારવડેજ તેને શોભાવો અને દીપાવો, બહારની ટાપટીપથી નહિ.

આ ઉપદેશ પુરુષ તેમજ સ્ત્રી બંનેને એકચરણો લાગુ પડે છે.

૨૬૧-મહર્ષિ દયાનંદની સત્યમાં અડગ શ્રદ્ધા

સ્વામી દયાનંદજી પ્રયાગમાં વ્યાખ્યાન આપતા હતા, તે વખતે અનેક અંગ્રેજ અમલદારો તથા પાદરીઓ પણ તેમનાં વ્યાખ્યાન સાંભળવા સારૂ આપતા હતા. પુરાણોમાંની અસંખ્ય વાતોનું એ ખંટન કરતા, ત્યારે વિધર્મી અમલદારો ખુશ થઈને ખડખડાટ હસતા. સ્વામીજીને એ કીક ન લાગ્યું. એમણે તરતજ વિષય બદલ્યો અને કહ્યું કે “પુરાણીઓની તો આવી લીલા છે, પણ હવે કિશ્તીઓ(ખ્રિસ્તીઓ)ની લીલા સાંભળો. કેવા પ્રાણ એ લોકો, કે કુવારી મેરીને પુત્રોત્પત્તિ થયાનું જતાવીને એનો દોષ શુદ્ધસ્વરૂપ પરમાત્મા ઉપર દોળે છે!” સાંભળતાં વારજ કમીશર સાહેબ તથા કલેક્ટરની સુખાદૃતિઓ લાલચોળ થઈ ગઈ; પરંતુ કપિનું વ્યાખ્યાન તો આજુજ રહ્યું અને આખરસુધી ખ્રિસ્તી ધર્મનું ખંટનજ કયાં કર્યું. કોઈની મગફર નહોતી કે ત્યાંથી ઉઠી શકે.

કમીશર સાહેબે વળતે દિવસે એક પ્રતિષ્ઠિત માણસ પાસે કહેવરાવ્યું કે “સ્વામીજીને કહેજો કે, આટલી ઠંડવાશ ન વાપરે. અમે ખ્રિસ્તીઓ તો સઘ્ય છીએ, વાદવિવાદથી ઉશ્કેરાતા નથી; પરંતુ કોઈ જનુની હિંદુ કે મુસલમાન કોપશે તો એમનાં ભાષણો અટકાવી દેશે.”

સ્વામીજી એ સાંભળીને હસ્યા. ખીજે દિવસે પાદરી સ્કૉટ સિવાયના બધા અંગ્રેજ અમલદારો ત્યાં હાજર હતા, ત્યાં વ્યાખ્યાન આપતાં સત્યની મીમાંસા કરવા માંડી અને કહ્યું કે “લોકો મને કહે છે કે, સત્યને પ્રગટ ન કરો. કલેક્ટર શરૂએ થયો, કમીશર નારાજ થયો, ગવર્નર સતાવશે ! અરે ભાઈ ! ચક્રવર્તી રાજા ભલેને અપ્રસન્ન થતો ! હું તો સત્યજ્ઞ કહેવાનો. આ શરીર તો અનિત્ય છે. જેની મરણ થાય તે એને ભલે ઉઠાવી દે.” પછી ચારેબાજુ તીક્ષ્ણ દ્રષ્ટિ કરીને તે સિંહનાદે ગજજ્યા કે “પરંતુ એવો સરવીર તો મને જતાવો કે જે મારા આત્માનો નાશ કરી શકવાનો દાવો ધરે ? ત્યાંસુધી એવો વીર દુનિયામાં નથી, ત્યાંસુધી હું સત્યને દાખી રાખવાનો વિચારસરજો પણ કરીશ નહિ.”

આખી સભા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ ! વાત તદ્દન સાચીજ હતી. દેહનું હનન તો મનુષ્ય પોતે પોતાની અજ્ઞાનતા અને નિર્જાનતાને લીધે કરે છે અને જીવાત્માને તો કોઈપણ હણવાને સમર્થજ નથી, અને તેથી કરીને સત્યવીરો તો કોઈ પણ વાતની ધમદીથી ટરી જઈને પરમાત્માનો આદેશ સંભળાવવા ચૂકવા નથી.

૨૬૨-માતાપિતાએ બાલકો સાથે કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ?

કલકત્તા હાઇકોર્ટના માજી ન્યાયાધીશ તથા કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલયના વાઇસ ચેન્સેલર સ્વર્ગસ્થ સર ગુરુદાસ બેનરજીનાં માતા સોનામણિ દેવી એક આદર્શ સ્ત્રી હતાં. ગુરુદાસની બાલ્યાવસ્થામાંજ તેમના પિતા સ્વર્ગવાસી થયેલા હોવાથી ગુરુદાસને ઉછેરવાનો તથા કેળવવાનો ભાર તેમની કાર્યદક્ષ અને ધાર્મિક માતા ઉપર આવી પડ્યો હતો. એ માતાના શિક્ષણ અને ચારિત્ર્યના અનુકરણથીજ ગુરુદાસ મહાન પુરુષ થયા હતા.

સોનામણિ દેવીના વિચારો કેટલીક બાબતમાં એમના જમાનાના લોકો કરતાં આગળ વધેલા અને સુધરેલા હતા. દાખલાતરીકે બાલક-બાલિકાઓને માર મારવાનાં તેઓ સંપૂર્ણ વિરોધી હતાં. તેમનો વિશ્વાસ હતો કે સ્નેહ, મમતા અને મીઠી વાતચીતથી જેટલું કામ થઈ શકે છે, તેટલું કઠોર વર્તણૂકથી થતું નથી. સોનામણિ દેવીએ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના શિશુપાલનવિધ્યક નીતિના નિયમો કદી વાંચ્યા નહોતા, પણ સ્વાભાવિક રીતેજ તેમનામાં એ ઉચ્ચ વિચારો ઉત્પન્ન થયા હતા. એમની પુત્રવધૂઓ કોઈ દિવસ છોકરાંઓને ધમકાવતાં કહેતી કે ‘મારીને હાડકાં જોળરાં કરી નાખીશ’ ત્યારે સોનામણિ દેવી કહેતાં કે “કદી એવી ગેરવ્યાજળી અને જૂઠી વાત કહેવી નહિ. તારાથી એનું એક પણ હાડકું ભાંગવાનું નથી; તો પછી બોલે છે શા માટે? એવું કહ્યાથી તમારી વાતનું માન રહેશે નહિ, અને બાળકોમાં મિથ્યા બોલવાની ટેવ પ્રબળ થઈ જશે તથા બીજાં પણ ઘણી જાતનાં અનિષ્ટ વેદા થશે. જે સજા કરી શકીએ નહિ, તે મોંઘેથી કહેવી પણ ન જોઈએ.”

(‘સર ગુરુદાસ ચરિત્ર’માંથી)

૨૬૩-સારા માણસની એક અજાણ્યા

વિદેશીમત્યે સહાનુભૂતિ

કેટલાંક વર્ષ પૂર્વે શ્રીયુત ઝૌરમોહન ટે એમ. એ. બી. એલ. ઇંગ્લેંડમાં બેરિસ્ટર થવા સાફ ગયા હતા. કલકત્તામાં યોમસ કુકની કંપનીમાં ખાર હબર રૂપિયા જમા કરાવીને એ કંપનીની વિભાગતની શાખા ઉપર હુંડી લઈને એ ઇંગ્લેંડ ગયા હતા. લંડનમાં ચેકદારા એ રૂપિયામાંથી ખર્ચલેગા રૂપિયા ઉપાડવા સાફ એ કંપનીની ઑફિસમાં ગયા. કંપનીના મેનેજરે ઓળખાણ માગ્યું. એ સુપ્રસિદ્ધ બેરિસ્ટર અને દેશભક્ત ડબ્લ્યુ. સી. બોનરજીની પાસે ગયા અને પૂર્વપરિચય આપીને ઓળખાણ તાલ કરાવવા પ્રયત્ન કર્યો. શ્રીયુત બોનરજીએ નવા બેરિસ્ટરને ધંધામાં આગળ વધવાને કેટલી અગવડો છે વગેરે સંબંધે ઘણી વાતચીત કરી; પણ છેવટે કહ્યું કે, આપનું ઓળખાણ મને થાદ આવતું નથી. ‘ઇન્સ ઑફ કોર્ટ’માં ઘણા ખંગાળી હતા, પણ કોઈએ ઓળખાણ આપવાનું કબૂલ કર્યું નહિ અને સાફ કહી દીધું કે, ભાઈ ! અમે તમને ઓળખતા નથી. એવી અવસ્થામાં મિ. ટે કોઈનો દોષ કાઢી શક્યા નહિ. વિદેશમાં ભયથીત અને ચિંતાતુર થઈને ચોતે એક હાટેલમાં નાસ્તો કરવા ગયા. ત્યાં આગળ એક અંગ્રેજ એમની પાસેના એક ટેબલ ઉપર ચઢા-પાણી લઈ રહ્યો હતો. તે અંગ્રેજ વારે ઘડીએ મિસ્ટર ટેના ચિંતાતુર ચહેરા તરફ ઉત્સુકતાપૂર્વક જોઈ રહ્યો હતો. થોડી વારમાં બંનેની વચ્ચે વાતચીત શરૂ થઈ. કયા દેશમાંથી આવ્યા ? કયારે આવ્યા ? શું કરવા આવ્યા છો ? વગેરે પ્રશ્નો પૂછ્યા પછી પેલા અંગ્રેજે કહ્યું કે “હું આપને ચિંતાતુર દેખું છું. કાંઈ વિપત્તિમાં પડ્યા છો એમ લાગે છે.” શ્રીયુત કે પહેલાં તો જવાબ દેતાં સંકોચાયા, પણ પેલા અંગ્રેજનો બહુજ આગ્રહ જોઈને બરી વાત કહી દીધી કે, યોમસ કુકની કંપનીવાળા કોઈની ઓળખાણવગર મારા રૂપિયા મને આપવાની ના કહે છે. કોઈ ઓળખાણ આવતું નથી. બે દિવસની અંદર શ્રીના રૂપિયા બરી દેવાની જરૂર છે. એ બધી સંકટામણને લીધે હું ચિંતાતુર થયો છું. એ બધી હકીકત સાંભળીને પેલા અંગ્રેજે કહ્યું કે “માફ નામ એન્ડ્રુ રિયર છે. હું પાર્લામેન્ટનો સભાસદ છું. મારી ઠાકની બહી ચાલે છે. તમે કાંઈ ચિંતા ન કરશો. આપણે બંને યોમસ કુકની કંપનીમાં સાથે જઈશું.” એમ કહીને તેઓ શ્રીયુત દેને સાથે લઈને કંપનીની ઑફિસમાં ગયા અને મેને-

જરૂરી સંકલેયરને પણ એ અરજી વાંચીને નવાઈ લાગી. એમણે કહ્યું કે 'આ અરજીમાં કાંઈક વિશેષતા છે.'

શ્રી. સિંહે કહ્યું કે 'હાજી, એવું વારંવાર જોવામાં આવતું નથી.'

ન્યાયમૂર્તિ સંકલેયરે કહ્યું કે 'હા, એવું જોવામાં આવતું નથી. એ કામના સરકારી અમલદારના હાથમાં રૂપિયા આપી દીધાથી શ્રી. દાસને નાદારીમાંથી મુક્ત કરવામાં આવશે. આ પ્રમાણે જે રકમ આપવાને કાયદાનું કોઈ પણ અંધન પોતાને નહોતું, તેવી લગભગ ૬૮ હજારની ગંજીવર રકમ પોતાની ખુશીથી આપીને તેમણે અસાધારણ પ્રમાણિકતા અને સાધુતાનો પરિચય આપ્યો. એ દેવું એમનું પોતાનું નહિ, પણ એમના પિતાનું હોવાથી એમની અસાધારણ પિતૃભક્તિ પણ આ ઘટનાથી સિદ્ધ થઈ ચૂકી.

કલિયુગમાં એવાં ઉદાહરણ ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે.

('દેશગંધુ દાસના ચરિત્ર'માંથી)

૨૬૬-ગુરુકુળના વિદ્યાર્થીઓએ કદ સ્વમીને કરેલી સહાય

નિઝામના હૈદરાબાદ શહેરમાં એક વાર લીપણ જળપ્રલય થયો. ગુરુકુળના વિદ્યાર્થીઓએ એ સમાચાર વર્તમાનપત્રોમાં વાંચ્યા. વાંચતાં વારજ તેઓ કુલપતિ મહાત્મા મુન્શીરામજીની પાસે ગયા અને એક સભા ભરવાની ઇચ્છા જણાવી. મહાત્માજીએ હા કહી. વિદ્યાર્થીઓએ ઠરાવ કર્યો કે, પંદર દિવસમુધી ઘી, દૂધ અને દાળ વગર ચલાવી લઈ, બચેલી રકમ એ હોના-સ્તમાં ભોગ ધઈ પહેલાં માણસોને મોકલી આપવી. ખુબી તો એ હતી કે, ઘોરાજી દિવસ પહેલાં નિઝામ સરકારે મુખ્યમંત્રી સ્વામી નિત્યાનંદજીને કેવળ તેમના આર્યસમાજ હોવાના કારણે પોતાના રાજ્યની ૬૬ ગાદા કાઢ્યા હતા. આર્યસમાજીઓને અઘી ધનું ખોટું લાગ્યું હતું; છતાં પણ એ અપમાન વિરૂદ્ધને વિદ્યાર્થીઓ તો એ સુસલમાન રાજ્યમાં પણ આક્રમક રહેલાં હોદ્દાની સહાયતા કરવા તત્પર થયા અને પંદર દિવસમુધી ખોરાકનાં કુટુંબો. વિદ્યાર્થીઓના એ સ્વાર્થજીની ઘણી સારી અસર થઈ હતી.

૨૬૭-સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજીનું અપૂર્વ આત્મવલ્લ

સંવત ૧૯૭૪ ના વૈશાખ સુદ પડવાને દિવસે મહાત્મા મુન્શીરામજીએ સંન્યાસ લઈને શ્રદ્ધાનંદ નામ ધારણ કર્યું; પરંતુ ત્યારપછી દેશમાં જોવા સંયોગે ઉભા થયા કે, જોમને સામાજિક અને ધાર્મિક સેવા ઉપરાંત રાજદારી ક્ષેત્રમાં પણ ઉતરવું પડ્યું.

ઇ. સ. ૧૯૧૬ માં સરકારે 'ફોલોટ ઍક્ટ' પસાર કર્યો. દેશમાં કાળા કાયદાના નામથી જો કાયદો જાળખાયો છે. ગમે તેવા નિરપરાધી પ્રબળનને પણ અર્ધાં રાત્રે, વગરવાંકે, કેવળ રાજદ્રોહના સાચા કે જનાવટી શોક ઉપર-થીજ ઢંઢાળીને સરકારની પોલીસ પલંકારાની અંદર જોડીઓ પહેરાવી ઉઠાવી લઈ જઈ શકે અને અદાલતમાં જોના ઉપર આરોપ સાબીત થયાવગર વર્ષોનાં વર્ષોમુધી જોને પોલીસ કારાવાસમાં પૂરી રાખી શકે. જોવાં જો કાળાં કાયદા સામે કદાચે માતાજી, પત્નીજી, બહેન-ભાઈજી અને જાળકોના વિલાપસ્વર સંભળાયા. મહાત્મા ગાંધીજીએ જો કાળા કેરસમા કાયદાવિરુદ્ધ સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો. જો સત્યાગ્રહમાં સંન્યાસી શ્રદ્ધાનંદ પણ ખરા દિલથી જોડાયા અને પૂરજોસમાં કામ કરવા લાગ્યા. પરિણામે ચોરાજ સમયમાં તેઓ દિલ્હીના રાજનૈતિક આગેવાન થઈ પડ્યા.

ઇ. સ. ૧૯૧૬ના માર્ચની ૩૦મી તારીખ આવી પહોંચી. દિલ્હી નગરી ઉપર જો દિવસે સંન્યાસી શ્રદ્ધાનંદજીનું રાજ્ય ચાલતું હતું. હિંદુ-મુસલમાન ઉભય કેમ ઉપર જોમની આજુ વતંતી હતી. જો નિઃશસ્ત્ર જોડવાયા સાધુની આંગળીનો ઇસારો થતાં મારવા કે મરવા અસંખ્ય હિંદુ-મુસલમાનો તૈયાર હતા. મુસલમાનોએ દિલ્હીની વિશાળ અને ભવ્ય જુમ્મામસ્જીદના વ્યાસપીઠ ઉપરથી ઉપદેશ આપવાનું માન શ્રદ્ધાનંદજીને આપ્યું હતું. જોવો જો દિવસે જોમનો પ્રભાવ હતો. અંગ્રેજ અમલદારોને શાંતિના જંગમી ચિંતા હતી. આ સત્યાગ્રહે રાજ્યની પ્રતિષ્ઠાને ખૂબ હેમી કરી છે એમ તેમની ખાતરી થઈ હતી અને જોને ગમે તે પ્રકારે દબાવી દેવા તેઓ તૈયાર થયા હતા. સરકારે પોતાની ગંજવરે દોળને કિલ્લામાંથી બહાર કાઢીને દિલ્હી ચાલેને ચોટે ચોટે અને ગાંઝે માર્ગે મચીન ગો, બરેલી જાંઝકો અને દારૂગોળાના રેકડા ગોઠવી રીધા હતા. એકજ ઇસારો થતાં હોકોના દેહમાં પડેલાઈ જાય તેવાં દાવિત સંગીનો હુકમની રાહ જોવાં, સનિકોના હાથમાં વ્યમકનાં હતાં. આવી જો બધાનક નિશિ હતી.

તે તિથિએ દિલ્હીનો ખીનતાજ બાદશાહ શ્રદ્ધાનંદ સંન્યાસી, બોડે માથે, ઉઘાડે પગે અને લગવાં વસ્ત્રે પોતાના બુલંદ અવાળે મુંગા સમર્પણના મંત્રો છોડતો, લાખો માનવીઓની વચ્ચે માંચડા ઉપર ઉભો હતો. સરકારી અન્યાયના જખમ વાગતાં ઘવાઈને અર્ધપશુ જેવી સ્થિતિમાં આવી પડેલી પ્રજાને એ સંન્યાસી ‘અહિંસા’ નો આદેશ સંભળાવી ઉચ્ચ બલિદાનની મનોદશા ઉપર ચઢાવતો હતો, રાજસત્તાની મનાઈને લોપવાનો બોધ આપી રહ્યો હતો.

આ પ્રમાણે એમનું સરઘસ ચાલ્યું જતું હતું. હજારો માણસો એમની પાછળ હતા. એકાએક એક સરકારી સૈન્યે આવીને એમનો રસ્તો રોક્યો. બંદૂકોની નળીઓ એ ધર્મસેનાની સામે ઉગામવામાં આવી. માણસોને વિંધી નાખવા માટે સંગીનો આગળ વધતી હતી. સેનાપતિએ લાલચોળ ચહેરે ખુનસભર્યા નેત્રે હુકમ આપ્યો કે ‘પાછા ફરો.’

સંન્યાસી વીર શ્રદ્ધાનંદે પોતાની સેનાને શાંતિપૂર્વક આજ્ઞા આપી કે ‘પરવા નહિ, ચૂપચાપ આગળ વધો.’

સરકારી સશસ્ત્ર ફોજના જીવલેણ હુકમની સામે આવી આજ્ઞા આપનાર કોણ? શું સરકાર એને જીવતો રહેવા દે? પેટની ખાતર સ્વતંત્રતા વેચનાર શુરબા સૈનિકોની કમરમાંથી ઝળુળુળુ કરતી કાતિલ કુકરીઓ એ ચાઈ અને આગળ ડગલું ઉપાડતા એ પહોંડ જેવા પુરુષસિંહની છાતીસામે કાળની લસલસતી જીલો જેવી એ કુકરીઓ ચમકવા લાગી !

સંન્યાસીનો એકજ શબ્દ એ દિવસે દિલ્હીના ચાંદની ચોકમાં લોહીની નદીઓ વહેવરાવવાને બસ હતો, પણ શ્રદ્ધાનંદજીએ શાંતિ ગુમાવી નહિ. પોતાની સામે જાણે કૂલોતું બિછાતું બિછાવ્યું હોય, તેમ એમણે આગળ ફેરફાર માર્યો.

શુરબાની કાતિલ કુકરીઓ પોતાનું ધૈર્ય ગુમાવી બેઠી. શસ્ત્ર હલાવતા શુરબાઓ સત્તાના શત્રુ સ્વામીજી ઉપર ધસ્યા. મૃત્યુને અને શ્રદ્ધાનંદજીને હવે વધારે અંતર ન હતું. સંન્યાસીએ પોતાના અંગ ઉપર એટલું લગવું વસ્ત્ર ખસેડી એ કુકરીઓની ખ્યાસ છીપાવવા માટે પોતાની પહોળી છાતી ધરીને ચડકાર કર્યો કે ‘આવો, સુખેથી છેદી નાખો.’

મૃત્યુને આટલા પ્રેમથી ભેટવા તત્પર થનાર એક સંન્યાસી મહાવીરને સિપાઈઓએ આજે પહેલીજ વાર જોયો. જોતાંવારજ તેમના હૃદયમાં રહેલી પ્રાણવતા સ્તબ્ધ બની ગઈ અને કુકરીઓ હાથમાંજ સ્થિર થઈ ગઈ. હજારો

કંઈમાંથી અગનબેરી ધ્વનિ ગાળી ઉડ્યો કે 'અદાનંદજી વચ્ચે !' જાણે કશુંજ બન્યું ન હોય એમ પૂર્ણ આત્મશાંતિથી ડગલો ભરતો એ મૃત્યુન્મય પોતાની ધાર્મિક સેનાની સાથે સરથસમાં આગળ વધ્યો.

શસ્ત્રગળ ઉપર સંન્યાસીના આત્મભળનો આ કેવો અપૂર્વ વિજય હતો!*

૨૬૮-સાચું સૌંદર્ય શેમાં છે ?

મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુર અને બાળુ રાજનારાયણજીસુ વચ્ચે સારી મિત્રતા હતી. રાજનારાયણજીમુળંગાળાના એક પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન, સુધારક અને ધાર્મિક પુરુષ થઈ ગયા છે. ઈ. સ. ૧૮૪૫ માં એમણે બ્રાહ્મધર્મ સ્વીકાર્યો, ત્યારથી મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરની એમના ઉપર ઘણી પ્રીતિ થઈ હતી. મહર્ષિની ઇચ્છા હતી કે, બ્રાહ્મલોકોની સ્ત્રીઓ આદર્શ ગૃહિણી અને બ્રહ્મવાદિની થાય તથા બ્રાહ્મ સંસાર સુખી નીવડે. એ ઉદ્દેશથી પોતે વારંવાર શિષ્યોને એ વિ-પયમાં બોધ આપતા રહેતા. કોઈ પણ મિત્રની પત્નીને મહર્ષિ 'મૈત્રેયી' રૂપે પત્રમાં સંબોધતા; કેમકે એમનો આદર્શ બ્રાહ્મધર્મી સ્ત્રીઓને વિલાસિની નહિ, પરંતુ મૈત્રેયીના જેવી બ્રહ્મપરાયણા બનાવવાનો હતો. રાજનારાયણજીમુળે એક પત્રમાં તેમણે લખ્યું હતું કે:-

"તમારી મૈત્રેયીને હું 'મારી કન્યાસમાન ગણું છું'. એ ઘણી સુશીલ થઈ છે, એ જાણી એના તરફથી તથા તમારા તરફથી મને ધરમ સંતોષ થયો છે. તેની સાથે સાથે તેના આત્મા બ્રહ્મજ્ઞાનની જ્યોતથી પ્રકાશિત થશે અને બ્રહ્મમી-તિદસ્યથી ભીંસશે તો એની શોભા કેવી ખીલશે? એ શોભાની સાથે ખીલે કોઈ શોભા સદ્બાવી થકાશે? સોનાના અલંકારની તેને સીજર છે? સુંદર શરીરમાં એ મન પણ સુંદર રહેલું હોય અને એ સુંદર મન પણ તે પૂર્ણ સુંદર પ્રભુને ધારણ કરે, તો તો પછી એ સૌંદર્યની આગળ બીજું કયું સૌંદર્ય ઉભું રહી શકે ?"

સૌંદર્યની આવીજ ભાવના સ્ત્રીઓએ અને પુરુષોએ અહણુ કરવી ઉચિત છે.

('મહર્ષિ' દેવેન્દ્રનાથ ચરિત્રમાંથી)

* આ તથા બીજા સ્વામી અદાનંદજીના સંબંધનાં દર્શાવતાં 'સૌરાષ્ટ્ર' કાર્યોચ્ચ તરફથી પ્રગટ થયેલા ધર્મગીર અદાનંદજીના ચરિત્ર ઉપરથી અદાં ગોળ્યાં છે. લેખક

૨૬૪-પતિને સ્વાતર ઘરેણાં ઉતારનાર પત્ની શિવદેવી

સુન્શીરામજી યૌવનના આરંભમાં કુસંગતિને લીધે કુમાર્ગે ચઢ્યા હતા. દારૂનો ઘણો છંદ લાગ્યો હતો, પણ પૂર્વજન્મના પુણ્યથી એમને સ્નેહાળ પત્ની મળી હતી. પતિ દારૂ પીને મોડી રાત્રે ઘેર આવતા ત્યાંસુધી એ ભુખ્યાં બેસી રહીને તેમની વાટ જોયા કરતાં. દારૂડીઆ પતિની એ સેવા કરતાં.

દારૂ પીવામાં સુન્શીરામજીએ જલંધરમાં ઘણું દેવું કર્યું હતું. એક દિવસ પારસી ઇબ્નેરદારને ત્યાંથી ચઢી ગયેલા રૂ. ૩૦૦) નું ખીલ આવ્યું. ત્રણચાર દિવસની સુદત માગીને ઉઘરાણીને પાછી ઠેલી; પરંતુ એ રૂપિયા આપવાની કોઈ જોગવાઈ નહિ હોવાથી સુન્શીરામજીના સુખ ઉપર ગદાનિ છવાઈ ગઈ. એમનાં પ્રેમમૂર્તિ પત્ની શિવદેવી પતિનો મનોભાવ કળી ગયાં અને લોજન-સમયે પ્રેમપૂર્વક એ ખેદનું કારણ પૂછ્યું. સહૃદય સુન્શીરામ, પત્નીથી કોઈ વ્રાત છુપાવી ન શક્યા. અંતરપટ ઉઘાડીને તેમણે પોતાના અધઃપતનની કહાણી કહી. એમનાં પત્નીએ શાંતિપૂર્વક એ કથા સાંભળી. લોજન થઈ રહ્યા પછી પતિને કોગળા કરાવ્યા, હાથ-મોંઠાં ધોવરાવ્યાં. પછી પોતે જમવા બેસવા પહેલાંજ પોતાનાં સોનાનાં કડાં ઉતારીને પતિની પાસે મૂક્યાં. પતિ તો પત્નીનો આત્મોત્સર્ગ જોઈને ચકિતજ થઈ ગયા.

એમણે શરમાઈ જઈને કહ્યું કે “અરે દેવિ ! આવું તે કાંઈ બને ? તને તો મારે વિભૂષિત કરવી જોઈએ, તેને બદલે શું હું તારાં આભૂષણો ઉતારી લેવાનું પસંદ કરું ?”

“આમ બુઝો !” દેવીએ તરતજ કડાંની ખીજી જોડ ગતાવીને પતિને ફેસ લાવ્યા અને કહ્યું કે “આ એક જોડ પિયરની અને એક જોડ સાસરાની આપેલી છે, એટલે મારે તો બેમાંની એક જોડ તો નકામીજ પડી છે. વળી એ તો મારી મિલકત છે ને ! અને આ દેહ તો તમારો છે, તોપણ ધૂજ જેવાં કડાં લેવામાં તમને શાનો સંકોચ ? વળી તમારી ચિંતાઓ ટળી શકતી હોય તો મારે માટે શું આ સોદો મોઘો છે ?”

પત્નીની પ્રેમભરી લેટ પતિને સ્વીકારવી પડી. પત્નીનાં કડાં વેચીને ભવિષ્યના મહાત્મા-સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ દારૂના ઝણુમાંથી સુક્ત થયાં. બાકી જે રૂપિયા બચ્યા તે પત્નીની પેટીમાંજ મૂકાવ્યા અને મનમાં પ્રતિજ્ઞા કરી કે “કમાવા

લાગીશ, ત્યારે સૌથી પહેલું કામ તો એજ કરીશ કે આ લીધેલો દાગીનો ઘરાવીને દેવીને અર્પણ કરીશ.”

દેવી શિવદેવીનો પતિને માટેનો આત્મોત્સર્ગ દેવો પ્રશંસનીય છે ! વિપથગામી પતિને પણ આશ્ચર્યદેવ સમજી તેમને ખાતર પોતાના સર્વસ્વનું બલિદાન અપાવાનાં બીજાં પણ અનેક દ્રષ્ટાંત અમે સાંભળ્યાં છે.

(વંદન હો એવી આર્યદેવીઓને, અને ભારતભૂમિને કે જ્યાં આવા કળિકાળમાં પણ એવી ઉચ્ચ કોટિની અનેકાનેક દેવીઓ અને માતાઓની પરંપરા નહિ નહિ થતાં થોડાં ઘણાં પ્રમાણમાં પણ હજી કાયમ છે. સંપાદક)

૨૭૦-રામાયણની પાપી મનુષ્યપર થયેલી અસર

સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજીના પિતા નાનકથંદ્રજી પોલીસ ખાતામાં અમલદાર હતા. પૂર્વજન્મના પુરુષે એ બુદ્ધભગત નામના એક સત્જનના સમાગમમાં આવ્યા હતા. બુદ્ધભગત ઝાંઝ, ચારંગી અને તળાઈ સાથે દર રાત્રિએ લુલ્હમી-દાસજીનું રામાયણ લલકારતા. નાનકથંદ્રજી ઉપર એ ભગતના રામાયણ-પાઠની બહુ ઉંડી અસર થઈ હતી. આખો દિવસ પોલીસ અમલદારની કૂર ફરજે બાંધા કરી, શુનેહમારોને દેહ પકડીને પોલીસ ડાયરી લખતા; અને રાત્રિ-એ અપરાધી તેમજ ફરિયાદી, માણદાર, જમાદાર, સિપાઈ અને ખલાસી ગાધાને એકજ આસનપર બેસાડી રામાયણ સંભળાવતા. એક રાત્રે ભગવાન રામચંદ્રજીની ક્ષમાનો પ્રશંગ હેડાયો અને નાનકથંદ્રજીએ સિદ્ધ કરી ગતાંબુ કે “પાપનો સ્વીકાર કરવો એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રાથ્વિક છે. શરણ-ગતને પ્રભુ કદી પણ ઠેસતો નથી.”

આટલું સાંભળીને એકાએક આરોપીઓમાંથી એક પ્રચંડ અલમરત આવરી ઉભો થયો. નાનકથંદ્રજીની સાથે તે સાષ્ટાંગ ઢળી પડ્યો અને હાથ-જોડી ગદગદ કંઠે બોલ્યો કે “જન્મે ખૂન જેજ કર્યો છે. લાવો કાગળ, એ-કરાર લખી દઉં.”

વડીલોની અનેક ઉલટતપાસ, અથવા તો પોલીસોના ત્રાસજનક અત્યાચારથી પણ જે શમસ પોતાનો અપરાધ કબૂલ ન કરે, તેનું દુઃખ ધર્મશ્રેય-ના ઉપદેશથી પીગળ્યું.

રામાયણ આદિ ધાર્મિક કાવ્યોનો પ્રભાવજી જોર ।

૨૭૧-પ્રાતઃકાળમાં પ્રભુસ્તવન શામાટે ?

મહાત્મા મુન્શીરામ(સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી)ના દાદા શુલાળરાય ભક્ત પુરુષ હતા. પ્રાતઃકાળે ઉઠીને સ્નાન કરતા, ત્યારપછી શિખ લોકોના ધર્મગ્રંથ સુખમણિ તથા ભગવદ્ગીતાના શ્લોકો લલકારતા અને પછી કપીર આદિ ભક્તનાં ભજનો ગાયા કરતા.

કપૂરથલાની રાણી હીરાદેવીના પોતે એજન્ટ હતા. મહારાજ નૌનિહાલ સિંહ ગાદીનશીન થયા, ત્યારે રાણીજી પોતાના બન્ને કુમારોને લઈને ભવંધર જઈ વસ્યાં હતાં; એટલે શુલાળરાયજી પણ મહારાજ નૌનિહાલસિંહની લાલચોની પરવા ન કરતાં પોતાનાં અન્નદાતા રાણીજીની સાથે આડ્યા આવ્યા. રાણીજીના પરિવારની સાથેજ પોતે રહેતા હતા. ત્યાં દરરોજ પ્રાતઃકાળે ચાર વાગે પોતે પંચમ સૂરમાં ભજન લલકારતા, એથી રાણીજીના કુંવર વિક્રમ સિંહની નિદ્રા ઉડી જતી. તેથી રાણે ભરાઈને એક દિવસ કુંવરે એમને કહ્યું કે:-

“લાલાજી ! પરમેશ્વરનું રટણ શું આપ મનમાં નથી કરી શકતા ?”

લાલા શુલાળરાયે પરખાવ્યું કે “મારા મનમાં તો નિરંતર પરમાત્મા વસીજ રહ્યા છે; પરંતુ હું ભજન ગાઉં છું એ તો માત્ર નાદાનોનેજ માટે કે જેઓ પ્રભુ-સ્તવનની અમૃતઘડીએ પણ પથારીમાં ઘોરતા પડ્યા હોય છે સમજ્યા કુંવર ?”

આ પ્રસંગ શુલાળરાયજીની નિર્ભયતા સૂચવવા ઉપરાંત પ્રાતઃકાળે જો થી પ્રભુનાં સ્તવન ગાવાનું રહસ્ય પણ સમજાવે છે. સુસલમાન મુઘાંઓ પ્રાતઃકાળે મોટે સાદે જાગ પોકારે છે, તેનો ઉદ્દેશ પણ પોતાના સ્વધર્મીઓ નિદ્રાનો ત્યાગ કરી પ્રભુભક્તિમાં જોડાવાનું સ્મરણ કરાવવાનો હોય છે.

૨૭૨-મત કરવાનો એક નવો ને જાણવા જેવો પ્રકાર

ચોમાસાના ચાર મહિના હિંદુઓમાં ઘણા પવિત્ર ગણાય છે અને એ 'ચાતુર્માસ'માં ભાવેક સ્ત્રી-પુરુષો કાંઈ ને કાંઈક મત લે છે. કોઈ એક વાર જન્મવાનું, તો કોઈ સોમવાર કરવાનું, કોઈ સવારે નદીમાં જઈ રનાન કરવાનું, તો કોઈ અત્યુક મંદિરમાં જઈ કાકોરજનાં દર્શન કર્યાવગર ભોજન નાહી કરવાનું અને કોઈ મહાદેવજીને બીલીપત્ર ચઢાવવાનું, એમ વિવિધ જ્ઞાતાનાં મત લે છે. એ નિમિત્તે લોકોની વૃત્તિ સારા માર્ગ તરફ વળે છે, ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે, આત્મસંયમનો અભ્યાસ થાય છે અને કેટલીક વાર પદોપકાર પણ થાય છે. પૂનામાં શ્રીમતી દુર્ગાબાઈ જોશી નામની એક દક્ષિણી બાઈ હતી. એનામાં નવા અને જૂના વિચારનું અદ્ભુત મિશ્રણ થયું હતું. એને યોડું ઘણું શિક્ષણ પણ મળ્યું હતું. ૧૯૦૫ માં એ સત્તારીને ચાતુર્માસનિમિત્તે નવાજ પ્રકારનું મન લેવાનું સૂચયું. અંગ્રેજી નિશાળમાં છઠ્ઠા અને સાતમા વર્ગમાં ભણતા કેટલાક વિદ્યાર્થીઓમાટે સંસ્કૃતનું મફત શિક્ષણ આપવાનો એક વર્ગ એણે પોતાને ત્યાં શરૂ કર્યો અને તે કામ સાફ રા. એક નામના પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનની પગાર આપીને નિમણૂક કરી. સંસ્કૃત ભાષા ઉપર એમને સારો કાબુ હતો અને કાવ્ય તથા વ્યાકરણના વિષયો બહુજ સારી અને રસ પડે એવી રીતે શીખવવાની તેમનામાં કળા હતી. મહાકાવ્યના કેટલાકોક સર્ગ શાસ્ત્રી બુવાએ વિદ્યાર્થીઓને શીખવ્યા. શ્રીમતી દુર્ગાબાઈએ એ મતનું ઉદ્ઘાપન વિધિપૂર્વક દશેરાને દિવસે કર્યું અને વિદ્યાર્થીઓને ભગવદ્ગીતાની સદીક આવૃત્તિની એક એક પ્રત ભેટ આપી. એ ઉદ્ઘાપનના સમારંભનું પ્રમુખસ્થાન લોકમાન્ય તિલકે લીધું હતું અને મતની પ્રાચીન ભાવનાને હાલના સમયને અનુકૂળ રૂપ આપવા માટે શ્રીમતી દુર્ગાબાઈ જોશીને ધન્યવાદ આપ્યો હતો.

દુર્ગાબાઈનું અનુકરણ આપણા દેશની ધનવાન સ્ત્રીઓ કરે અને ચાતુર્માસમાં પોતાની ચક્રિત અનુસાર દેશહિતનું કોઈ કામ કરવાનું મત લે તો આ લોક અને પદલોક બંનેમાં તેમનું કલ્યાણ થાય, એમાં જરા પણ સંદેહ નથી. સ્ત્રીઓમાં રહેલી ધર્મભાવનાને આવા નવાં સ્વરૂપો આપવાની જરૂર છે.

(લોકમાન્ય નિષકતી પાદદા-ત'માંથી)

૨૭૩-હરિ સે લાગી રહો મેરે માઈ

શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસદેવે પોતાના કુળધર્મને અનુસરીને શક્તિની ઉપાસના સિદ્ધ કરી હતી. પાછળથી પરીક્ષા કરીને એમણે જોયું હતું કે, બધા ધર્મોની પદ્ધતિ અનુસાર સાધના કર્યાથી કુળ મળે છે; એટલા માટે એ કહી ગયા છે કે “કાળી, તારા, હરિ, હર, રામ, કૃષ્ણ, ગૌડ, અદ્વા, જિહોવાં, બ્રહ્મ ગમે તે નામથી એ ‘એક’નું મનમાં ચિંતન કરશે તો તેથી લાભ જ થશે. એમ છતાં પણ સંદુર પાસે પોતાની કુળપ્રથા પ્રમાણે સાધના કરતાં શી-અવું, એ મનુષ્યમાત્રનું સૌથી પહેલું કર્તવ્ય છે.”

સારાં-જોડાં કર્મોનું કુળ તો અવશ્ય લોગવવું જ પડે છે; પરંતુ પ્રભુનો આશ્રય લેનારને એ કુળ એવી રીતે મળે છે, કે જેથી અતિઘોર પાપોને પણ અધોગતિ તો નથી જ મળતી.

પરમહંસદેવ પોતાની મીઠી અને સરળ વાણીમાં કહી ગયા છે કે “કરુણામયી જગન્માતાના જોળામાં નાના બાળકની જેમ વગર સંકેચે કદાચ કાદવ-કીચડસહિત ફેલી પડો, તો તે પણ એ દયાળુ માતાજી ઘોઈને સાફ કરશે. મનુષ્યોની શક્તિઓને પણ હદ છે, પાપને પણ હદ હોય છે; પરંતુ ઈશ્વરની કૃપા તો અપાર છે, એનો તો પાર જ નથી. એમ ન હોત તો માનવીના ઉદ્ધારનો ઉપાય જ નહોતો.”

લગવાનના ચિંતનમાં લાગ્યા રહેવાથી ધીમે ધીમે બધા ખરાબ ધંધા અને વિચાર પણ સારા થઈ જાય છે. એક ગુણિકા દરરોજ સવારે એક પોપટને અનેક વાર ‘સીતારામ’ પઢતાં શીખવતી. એમ કરતાં કરતાં ધીમે ધીમે એની આપવાસના છૂટી ગઈ અને તેનો ઉદ્ધાર થયો.

હરિ સે લાગી રહો મેરે ભાઈ, તેરિ જિગડી ખાત જાની જાઈ;
તેરિ જનત જનત જાની જાઈ, હરિ સે લાગી રહો રે ભાઈ-ટેક
ચાંકા તારે બાંકા તારે, તારે સદન કસાઈ;
શુક પદાય કે ગણિકા તારી, તારી હે મીરાંબાઈ-હરિ સે
એસિ ભક્તિ કર ઘટ લીતર, છોડ કપટ ચતુરાઈ;
સેવા બાંદગી ઓર અધીનતા, સહજ મિલે રઘુરાઈ-હરિ સે

૨૭૪-જેવી ભક્તની ઇચ્છા તેવી ભગવાનની કૃપા

કર્તાદેવનીવાસી ગણપતિ વાટ સદાચારી, સરળ સ્વભાવના અને ભક્તિ-
માન પ્રાદાણ હતા. ગણપતિજ તેમના ઇષ્ટદેવ હતા. એ મૂર્તિદ્વારા. એ ભગ-
વાનનું ધ્યાન ધરતા. પ્રદક્ષિણાઓ પાઠ કરતાં તેમના પાંચવામાં આવ્યું કે,
નીલાચલમાં જગન્નાથનાં દર્શન કર્યાથી મુક્તિ મળે-છે. એ પણ દર્શન કરવા
સારૂ જવા નીકળ્યા. માર્ગમાં તેમણે જોયું કે, ઘણા લોકો જગન્નાથનાં દર્શન
કરીને પાછા ફરી રહ્યા હતા. આથી તેમના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઈ કે, દર્શન-
થીજ મુક્તિ થાય છે; તોપણ આ લોકો શરીરસહિત કેમ ઘેર પાછા ફરે છે ?
એના એ વિચારમાં એ ચક્રકને કિનારે બેસી રહ્યા.

કૃપામય ભગવાન ઘણી વાર મનુષ્યનેજ મુખેથી ભકતોને ઉપદેશ આપે છે.
એ ક્ષત્તે એક પંડો જઈ રહ્યો હતો. તેના મનમાં આવ્યું કે, આ પ્રાદાણ આ
પ્રમાણે ચિંતાતુર શા સારૂ ગેઠો છે ? ચાલ, પાસે જઈને કારણ પૂછું. તેના
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગણપતિ શરૂ પોતાની શંકા જણાવી. પંડો હસ્યો અને
કહ્યું કે “મહારાજ ! ભગવાન કદંબવૃક્ષ છે. તેની પાસે જે ઇચ્છાથી માણસ જાય
છે, તેજ ઇચ્છા એની પૂર્વ થાય છે. આ જાણી ભકતો પાછા ગયા એમાંના કોઈ-
એ દેહત્યાગપૂર્વક મુક્તિ ચાહી નહોતી. તમારે જોવીજ ઇચ્છા હશે તો તમને
એજ મળશે.” મંડાની એ વાત સાંભળીને ગણપતિ ભદ્રને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું.
એમાં ભગવાનનીજ અસીમ કૃપા સમજીને એમની આંખમાંથી આનંદાશ્રુ વર-
સવા લાગ્યાં અને વિચાર આવ્યો કે “આ પ્રાદાણે કહેલી વાત ખરી છે. આટલી
રૂપદ વાત પણ મારી સમજમાં ન આવી ! સાધારણ રીતે લોકો તો ધન, પુત્ર
વગેરે નાશવત પદાર્થોમાટેજ પ્રાર્થના કરે છે. મુક્તિની પ્રાર્થના કેટલા થોડા
જણ કરે છે ? મુક્તિના અનુપમ મહિમાનીજ ઘણા યોગને ખબર હોય છે,
એટલે પછી લોકો એને સારૂ તો પ્રાર્થના કરેજ ક્યાંથી ? જેને જે જોઈતું હોય
તેજ તેને મળે.”

પછી ગણપતિ ભટ્ટ જાદીનો માર્ગ ચાલી નાખીને ધી જગન્નાથના મંદિર-
માં ગયા. ત્યાં તેમણે દર્શન તો કર્યા; પરંતુ ગણપતિજ તેમના ઇષ્ટદેવ હોવાથી એ
મૂર્તિનાજ દર્શનથી તેમને તૃપ્તિ થતી. એ મૂર્તિ ન દેખાવાથી એમના મનમાં
કોમલ થયો. મંદિરમાં ઝંખી કરીને વસ્ત્રજ એ પાછા ફરવા લાગ્યા; પરંતુ
કૃપામય ભગવાને ફરી પણ એમના મનની વિમાસણ એક માણસદાસ ફર

કરી. એક પંડાએ મશ્કરીરૂપે એમને કહ્યું કે ‘વાહ, ભક્ત તો બહુ મોટા દેખાઓ છે. છતાં દક્ષિણા પણ આપી નહિ, ભેટ પણ મૂકી નહિ, પૂજા પણ કરી નહિ અને ધરાધને ઠાકોરજનાં દર્શન સુદ્ધાં કર્યાં નહિ; તો પછી આટલે દૂર પગ ઘસરતા આવ્યાજ શું કામ ?’ તિરસ્કાર પામેલા ગણપતિભટ્ટના સરળ અંતઃકરણમાં આથી ફરી એક વાર ભગવાનની કૃપા ઉતરી. ફરીથી ધરાધને દર્શન કર્યા તો જણાયું કે, એ મંદિરમાં ગણપતિનીજ મૂર્તિ બિરાજે છે. ઘણી વાર સુધી બહુજ ઉંડા ભાવપૂર્વક ધ્યાન-દર્શન કર્યા પછી એ મંદિરની બહાર આવ્યા. એ વખતે એ દેહાભિમાનવગરના જીવન-મુક્ત બની રહ્યા હતા. સંસારમાં એમને આસક્તિ રહી નહિ. સંસારમાં રહ્યા, પણ કેઇ પ્રકારના આગ્રહ કે ફળની આશાવિનાજ જીવનવ્યવહાર ચલાવ્યો. આ પ્રમાણે તેમનું જગન્નાથદર્શન પૂરેપૂરું સફળ થયું.

(‘સદાશાપ’માંથી)

૨૭૫-મુક્તિસંવંધે ધર્માધ પુરુષોની ચોટી માન્યતા

એક ધર્માધ ખ્રિસ્તી એક દિવસ ઉપદેશ આપી રહ્યો હતો કે “હિંદુ ઔદ્ધ, મૂર્તિપૂજકો અને શિયા-સુન્ની તથા વહાળી મુસલમાનો તેમજ રોમન કેથોલિક, યુનિટેરિયન, ચર્ચ ઓફ ઇંગ્લેંડ, ગ્રીક ચર્ચ, આર્મેનિયન, સિરિયન વગેરે સંપ્રદાયના ખ્રિસ્તીઓમાંથી કોઇને પણ મુક્તિ મળશે નહિ. કેવળ પ્રેસ્બિટેરિયન ખ્રિસ્તીઓમાંના જેઓ તંબાકુ અને દારૂનો ઉપયોગ કરતા નહિ હોય અને જે સ્ત્રીઓ અલંકાર ધારણ નહિ કરતી હોય, તેજ મુક્તિને પામી શકશે.” એ સાંભળીને બિશપ ટેલરે તેને પૂછ્યું કે ‘લાઇ ! જે તો કહે કે ઇસુ ખ્રિસ્તે કેટલા માણસોને સાફ જન્મ ધારણ કર્યો હતો ?’

આવા વિચારો બહુ સાંકડું મન સૂચવે છે. હિંદુઓનો ધાર્મિક ભાવ બહુજ ઉદાર છે. તેઓ તો એમજ માને છે કે, દરેક ધર્મમાં જેઓ સારા માણસો છે, જેઓ સદાચારપૂર્વક જીવન ગાળીને ભક્તિ અને જ્ઞાનમાં પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ મુક્તિને પામે છે. જનસમાજની સાધારણ રૂઢિનાં બંધનોથી મુક્ત થયેલા સાધુ-સંત, ફકીર કે પરમહંસો શું મુક્તિના અધિકારી નથી ? ખરું જોતાં જેઓ સારા અને ભગવત્પ્રેમી છે, તેઓજ ખરે રસ્તે જઈ રહ્યા છે.

(‘સદાશાપ’ માંથી)

૨૭૬-એક ઉત્તમ ચિત્રની અસાધારણ કદર

ઈ.સ. ના ૧૫ મા સૈકામાં યુરોપમાં રાહેલ નામનો સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર થઈ ગયો છે. ઇટાલિ દેશમાં ઈ.સ. ૧૪૮૩ માં તેનો જન્મ થયો હતો. એણે અનેક સુંદર ચિત્રો ચીતરીને અમર કીર્તિ મેળવી છે. જર્મનીના સાથી મોટા ચહેર, સેક્સનીની રાજધાની ફ્રેન્કન નગરમાં એક મોટી ચિત્રશાળા છે. એમાં સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકારોનાં અનેક ચિત્રો ગંભીર કિંમતે ખરીદ કરીને રાખેલાં છે. એ ચિત્રશાળામાં જે ચિત્ર સાથી વધારે ધ્યાન જોયે છે, તે રાહેલનું 'સિસ્ટિના રોડોના' નામનું ચિત્ર છે. ઘણા લોકો તો કેવળ એજ ચિત્ર જોવા સાફ ચિત્રશાળામાં જાય છે. ઘણાઓનો મત છે કે, રાહેલનું એ સાથી સાફ ચિત્ર ઇસુખ્રિસ્તનાં માતૃથી મેરીને ખ્રિસ્તીઓ-ખાસ કરીને રોમન કેથોલિકો સમાન ગણીને પૂજે છે. તેમની મૂર્તિ દરેક દેવળમાં હોય છે. એમનું માતા-તરીકેનું રૂપ બહોળાં વધારે પ્રિય થઈ પડ્યું છે. રાહેલે ઈ.સ. ૧૫૧૫ માં સાન સેસ્ટોરના મઠના સાધુઓને સાફ એ ચિત્ર તૈયાર કર્યું હતું. સેક્સનીના બંને ઈ.સ. ૧૫૫૩ માં મઠાધીશ પાસેથી એ ચિત્ર લગભગ ૫૧૫૫ પાઉન્ડ પોણા લાખ રૂપિયા કરતાં પણ વધારે મોટી રકમ) આપીને લીધું. એ વખતે રાજમહેલમાં આવી, ત્યારે એને રાજ્યના સભાભવનમાં ટાંગી દુકમ આપવામાં આવ્યો. હવે વિચાર થયો કે, કયી દિશામાં અને કયી જગ્યાએ ટાંગવાથી એના પર અજવાળું બરોબર આવશે. અનેક જગ્યાએ છળીને ટાંગીને પરીક્ષા કરવામાં આવી. આખરે એમ જણાયું કે, જે જગ્યાએ રાજ-સિંહાસન છે તે સ્થાને છળી ટાંગવામાં આવે તોજ તે બહુ સારી દેખાશે; પણ એમ ઉપડે ? આખરે રાજને એ વાતની ખબર પડી. તરતજ એણે પોતાને સિંહાસન ખસેડ્યું અને છળી ત્યાં આગળ ટાંગવાની આજ્ઞા આપતાં કહ્યું "રાહેલની છળી માટે આજ ચોગ્ય સ્થાન છે. માફ સિંહાસન દૂર રાખવામાં વાંધો નથી."

ઉત્તમ ચિત્રનું કેટલું બધું માન ! અને ચિત્રકારની કેટલી બધી કદર !

કદર હોય તોજ કળાનો વિકાસ થાય.

કરી. એક પંડાએ મશ્કરીરૂપે એમને કહ્યું કે ‘વાહ, લક્ત તો બહુ મોટા દેખાઓ છે. છતાં દક્ષિણા પણ આપી નહિ, લેટ પણ મૂકી નહિ, પૂજા પણ કરી નહિ અને ધરાધને ઠાકોરજનાં દર્શન સુદાં કર્યા નહિ; તો પછી આટલે દૂર પગ ઘસરતા આવ્યાજ શું કામ?’ તિરસ્કાર પામેલા ગણપતિભટ્ટના સંજ્ઞા અંતઃકરણમાં આથી ફરી એક વાર લગવાનની કૃપા ઉતરી. ફરીથી ધરાધને દર્શન કર્યા તો જણાયું કે, એ મંદિરમાં ગણપતિનીજ મૂર્તિ બિરાજે છે. ઘણી વાર સુધી બહુજ ઉંડા ભાવપૂર્વક ધ્યાન-દર્શન કર્યા પછી એ મંદિરની બહાર આવ્યા. એ વખતે એ દેહાભિમાનવગરના જીવનમુક્ત બની રહ્યા હતા. સંસારમાં એમને આસક્તિ રહી નહિ. સંસારમાં રહ્યા, પણ કોઈ પ્રકારના આગ્રહ કે ક્રૂણની આશાવિનાજ જીવનવ્યવહાર ચલાવ્યો. આ પ્રમાણે તેમજ જગન્નાથદર્શન પૂરેપૂરું સફળ થયું.

(‘સદાશાપ’માંથી)

૨૭૫-મુક્તિસંવંધે ધર્માધ પુરુષોની खोटी मान्यता

એક ધર્માધ ખ્રિસ્તી એક દિવસ ઉપદેશ આપી રહ્યો હતો કે “હિંદુ બૌદ્ધ, મૂર્તિપૂજકો અને શિયા-સુન્ની તથા વહાબી મુસલમાનો તેમજ રોમન કેથોલિક, યુનિટેરિયન, ચર્ચ ઓફ ઇંગ્લેંડ, ગ્રીક ચર્ચ, આર્મેનિયન, સિરિયન વગેરે સંપ્રદાયના ખ્રિસ્તીઓમાંથી કોઈને પણ મુક્તિ મળશે નહિ. કેવળ ટ્રેન્સિબેરિયન ખ્રિસ્તીઓમાંના જેઓ તંબાકુ અને દારૂનો ઉપયોગ કરતા નહિ હોય અને જે સ્ત્રીઓ અલંકાર ધારણ નહિ કરતી હોય, તેજ મુક્તિને પામી શકશે.” એ સાંભળીને બિશપ ટેલરે તેને પૂછ્યું કે ‘લાઇ! એ તો કહે કે ઇસુ ખ્રિસ્તે કેટલા માણસોને સાફ જન્મ ધારણ કર્યો હતો?’

આવા વિચારો બહુ સાંકડું મન સૂચવે છે. હિંદુઓનો ધાર્મિક ભાવ બહુજ ઉદાર છે. તેઓ તો એમજ માને છે કે, દરેક ધર્મમાં જેઓ સારા માણસો છે, જેઓ સદાચારપૂર્વક જીવન ગાળીને લક્તિ અને જ્ઞાનમાં પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ મુક્તિને પામે છે. જનસમાજની સાધારણ રૂઢિનાં બાંધનાથી મુક્ત થયેલા સાધુ-સંત, ફકીર કે પરમહંસો શું મુક્તિના અધિકારી નથી? ખરું જોતાં જેઓ સારા અને લગવત્રેમી છે, તેઓજ ખરે રસ્તે જઈ રહ્યા છે.

(‘સદાશાપ’માંથી)

૨૭૬-૬૬ ઉત્તમ ચિત્રની અસાધારણ કદર

ઇ.સ. ના ૧૫ માં સદામાં મુદ્રાપમાં રાહેલ નામનો મુખ્યિદ ચિત્રકાર ઇંગ્લેંડ છે. ઇટાલિ દેશમાં ઇ.સ. ૧૪૮૩ માં તેનો જન્મ થયો હતો. એણે અનેક સુંદર ચિત્રો ચીતરીને અમર દીર્ઘિ મેળવી છે. જર્મનીના શ્રામી મોટા હોશ, મેક્સનીની રાજધાની ફ્રેન્કન નગરમાં એક મોટી ચિત્રશાળા છે. એમાં મુખ્યિદ ચિત્રકારોનાં અનેક ચિત્રો ગંભીર કિંમતે ખરીદ કરીને રાખેલાં છે. જે ચિત્રશાળામાં જે ચિત્ર સાથી વધારે ધ્યાન ખેંચે છે, તે રાહેલનું 'સિસ્ટિના મેડોના' નામનું ચિત્ર છે. ધન્ય લોકો તો કેવળ એજ ચિત્ર જોવા સાડે ચિત્ર-શાળામાં જાય છે. ધન્યજનોના મન છે કે, રાહેલનું એ શ્રામી સાદે ચિત્ર છે.

મુખ્યિદનાં માતૃશ્રી મેરીને ખ્રિસ્તીઓ-ખાસ કરીને રોમન કેથોલિકો દેવીપ્રગાન ગણીને પૂજે છે. તેમની મૂર્તિ દરેક દેવળમાં હોય છે. એમનું માતા-તરીકેનું રૂપ બહોળે વધારે પ્રિય થઇ પડ્યું છે. રાહેલે ઇ.સ. ૧૫૧૫ માં સાન સિસ્ટોરના મહાના સાધુઓને સાડે એ ચિત્ર તૈયાર કર્યું હતું. મેક્સનીના રાજ્યે ઇ.સ. ૧૫૫૩ માં મહાધીશ પાસેથી એ ચિત્ર લગભગ ૫૧૫૫ પાઉંડ (પોણા લાખ રૂપિયા કરતાં પણ વધારે મોટી રકમ) આપીને લીધું. એ છબી ત્યારે રાજમહેલમાં આવી, ત્યારે એને રાજ્યના રાજામવનમાં ટાંગવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો. હવે વિચાર થયો કે, કયી દિશામાં અને કયી જગ્યાએ ટાંગવાથી એના પર અસ્તવાણું બરોબર આવશે. અનેક જગ્યાએ છબીને ટાંગીને પરીક્ષા કરવામાં આવી. આખરે એમ જણાયું કે, જે જગ્યાએ રાજ-સિંહાસન છે તે સ્થાને છબી ટાંગવામાં આવે તોજ તે બહુ સારી દેખાશે; પણ રાજસિંહાસન ખસેડીને ત્યાં આગળ છબી ટાંગવાની સૂચના કરવાને કોની જીભ ઉપડે? આખરે રાજને એ વાતની ખબર પડી. તરતજ એણે પોતાને હાથે સિંહાસન ખસેડ્યું અને છબી ત્યાં આગળ ટાંગવાની આજ્ઞા આપતાં કહ્યું કે "રાહેલની છબીમાટે આજ યોગ્ય સ્થાન છે. માડું સિંહાસન દૂર રાખવામાં કાંઈ વાંધો નથી."

ઉત્તમ ચિત્રનું કેટલું બધું માન ! અને ચિત્રકારની કેટલી બધી કદર ! જેવી કદર હોય તોજ કળાનો વિકાસ થાય.

(“ભારતવર્ષ”માથી)

૨૭૭-અંકિત થયેલી દેવમૂર્તિ

એક દિવસ રાણી રાસમણિના મંદિરમાં આરસપહાણની ફરસણાં દી પાણી ગળું પડવાથી લપસણી થઈ ગઈ હતી. એને લીધે ઠાકોરજીની મૂર્તિ લઈ જનારા ગ્રાહણનો પગ લપસી ગયો અને તે મૂર્તિસહિત પડી ગયો. આથી મૂર્તિનો પગ લાગી ગયો. મંદિરના વ્યવસ્થાપકોને કાને વાત પહોંચી. અંકિત મૂર્તિની તો પૂજા થાય નહિ. રાણી રાસમણિએ એનો ઉપાય શોધી કાઢવા સાં પ્રસિદ્ધ પંડિતોની સલાહ લીધીને અભિપ્રાય પૂછ્યો. ગંધાએ ધર્મગ્રંથો તપાસીને નિર્ણય કર્યો કે “લાગેલી મૂર્તિને ગંગાજળમાં પધરાવી દેવી અને તેની જ ગ્યાએ ઘીજી નવી મૂર્તિની સ્થાપના કરવી.” આથી કારીગરને ઘીજી નવી મૂર્તિ ઘડવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો.

સલાહ વેરાઈ ગયા પછી રાણીના જમાઈ મથુરખાણુએ કહ્યું કે “એ સંગ્રહ માં ‘ગાળા’ (શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ) ને પણ પૂછી જુઓ. એ શું કહે છે તે પણ જાણવું જોઈએ.” પરમહંસદેવની સલાહ એ વિષયમાં પૂછવામાં આવતાં તેમણે બહુ વિચાર કરીને જણાવ્યું કે “રાણીના જમાઈને કોઈએ પાડી નાખીને પગ તોડી નાખ્યો હોત તો આપ એમની દવાદાડ કરત કે નહિ ? એજ વ્યવસ્થા આ પ્રસંગે કરો. મૂર્તિને સાંધી દઈને પૂજા જે પ્રમાણે ચાલે છે તેમ ચાલવા દો. મૂર્તિનો ત્યાગ શામાટે કરવો ?” એ વ્યવસ્થા જોઈને ગંધા અવાક થઈ ગયા ! કોઈના પણ મગજમાં એવી સાધારણ યુક્તિ આવી નહિ. વાસ્તવિક રીતે જે મૂર્તિપ્રત્યે આટલા વળતસુધી પૂજા કરીને હૃદયનો પ્રેમ કરતા આવ્યા છીએ, તેજ મૂર્તિનું આજે એકાદ અંગ અંકિત થઈ જવાથી ખરા ભક્તના હૃદયમાંથી એના ઉપરનો પ્રેમ જતો રહેશે ? વળી વૈષ્ણવોના આચાર્યદેવે ભક્તોને ઉપદેશ આપ્યો છે કે, ઠાકોરજીને આત્મવત્ પોતાના જેવા ગણીને સેવા કરો. આપણે પોતે એવી દશામાં આવી પડતાં જે કરવું પસંદ કરીએ, તેજ ઠાકોરજી પણ પસંદ કરશે, એવું માનીને કામ કરવું જોઈએ. એ રીતે જોતાં મૂર્તિનો ત્યાગ કરવાની વ્યવસ્થા વ્યાજબી નથી.

સ્મૃતિમાં અંકિત મૂર્તિની પૂજા નહિ કરવાની જે આજ્ઞા છે, તે એવા સાધારણ ભક્તોને માટે છે, કે જેમનું ચિત્ત લાગેલી મૂર્તિ જોવાથી વિચ્છિન્ન થવાનો સંભવ છે. “પંડિતોમાં આ મીમાંસા ઉપર મતભેદ થયો, પણ એમનામાંથી જેઓ યથાર્થ જ્ઞાન અને ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ થયા હતા, તેઓ તો

આ ક્રેમપૂર્ણ સ્ત્રીમાંસા સાંભળીને ‘ધન્ય ! ધન્ય !’ કહેવા લાગ્યા. પછી શીપરમ-
દંશદેવે પોતાનેજ સાથે મૂર્તિને સાંધી દીધી અને તેની પૂજા પરોણાંની પેઠેજ
ચાલવા લાગી. દાર્દગરેજે એક નવી મૂર્તિ જનાવી, પણ તેને ગોવિંદજીના
મંદિરના એક ખૂણામાં રાખી મૂકવામાં આવી. એની પ્રતિષ્ઠા થઈ નહિ.

(‘સદાશય’માંથી)

૨૭૮-પુરુષાર્થમાં લોકમાન્ય તિલકની શ્રદ્ધા

ઈ. સ. ૧૯૦૮ માં લોકમાન્ય તિલક તળેગામમાં પેસાદ્ગંડની આવક-
માંથી સ્થાપેલું કાચનું કારખાનું તથા સમર્થ વિદ્યાર્થ જેવા સારૂ ગયા
હતા. ત્યાં એમને ઘણા વિદ્વાનો મળવા આવ્યા. પ્રોફેસર ગિજાપુરકર પણ
એમની સાથે વાતચીત કરવા આવ્યા હતા. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનો વિષય નીકળ્યો
અને ઘણી રસભરી ચર્ચા ચાલી. એટલામાં પાછા ફરવાની ગાડીનો વખત
થવા આવ્યો. લોકમાન્ય તિલકે જવાની તૈયારી કરવા માંડી. વાદવિવાદમાં
રસ પડેલો હોવાથી પ્રોફેસર ગિજાપુરકરે કહ્યું કે “ભાઈ ! જરા થોભો.
ગાડીને આવવાની હજી વાર છે. ગાડીનો વખત પણ થઈ જાય અને તમે એ
ગાડીએ જવાના હોયો તો તમારા રોશને પહોંચતા લગી ગાડી આવવાની
નથી. હું ખાત્રીથી કહું છું કે, ગાડી ‘લેટ’ (મોડી) થશે. હું કહું છું તેનો
અનુભવ કરી જુઓ.”

લોકમાન્યે કહ્યું કે “અધિને રાજનું કર્તવ્યકર્મ ન ચૂકવા દેવા સારૂ અંદ્ર-
સ્યં સુદાં થોભી જાય એમ કહ્યો છો ! એવી કથા ઉપર કેટલો વિશ્વાસ
રાખ્યો એની ચર્ચા અત્યારે હું કરવા જેસતો નથી; પણ મારેમાટે ગાડી
‘લેટ’ (મોડી) થાય અને દેવ મારા ઉપર ઉપકાર કરે, એ વાતજ મારે માન્ય
નથી. ગાડી વખતસર આવે અથવા મોડી આવે તેપણ હું તો વખતસર રોશન
ઉપર જઈને જેસવાનો અને ગાડી મેળવવાનો. હું અયત્નવાદી છું. દેવનો
ઉપકાર મારે જોઈતો નથી.”

(‘લોકમાન્ય તિલકની વાદવાસ્ત અને ખ્યાતિ’ માંથી)

૨૭૯-એક સાચા દેશમક્તની ચોકસી અને કર્તવ્યનિષ્ઠા

મસ્જીદની આગળ વાળું વગાડવાં કે ન વગાડવાં એ હિંદુ-મુસલમાનની તકરારનો મુખ્ય વિષય ઘણાં વર્ષોથી થઈ પડ્યો છે. આજથી પાંત્રીસેક વર્ષ ઉપર મહારાષ્ટ્રમાં પણ એજ કારણને લીધે અનેક સ્થળે તોફાન થયાં હતાં. નાશિક જીલ્લાના ચેવલા ગામમાં પણ હિંદુ-મુસલમાનો વચ્ચે એવું એક તોફાન થયું. એ તોફાનનું ખરું કારણ શું અને એ કામમાં અંદરખાનેથી કેની ઉશ્કેરણી હતી, તે વિષયમાં લોકમાન્ય તિલકે ‘કેસરી’ પત્રમાં એક લેખ લખ્યો હતો. એવા પ્રસંગે લોકમાન્ય કાંઈ બીજાઓએ પૂરી પાડેલી હેઠ્ઠીકતને આધારે ટીકા કરતા નહોતા; પણ જાતેજ તપાસ કરીને ખરું કારણ શોધ્યા પછીજ લેખ લખતા. આ પ્રસંગે પણ તોફાનવાળા ગામમાં જાતેજ તપાસ કરવા ગયા હતા. ચેવલા ગામ જવાનું થયું તે વખતે એમના બીજા પુત્ર રામભાઈ ઘણા માંદા હતા. મંદવાડ લયંકર હોવાથી એમણે જવાનું માંડી વાળવું, એમ મિત્રો અને સંબંધીઓએ સલાહ આપી; પરંતુ વર્તમાનપત્રકાર-તરીકેના પોતાના કર્તવ્ય અને જવાબદારીનું સ્મરણ કરીને પુત્રને ભારે મંદવાડમાં મૂકીને પોતે ચેવલા ગામ ગયા અને જોઈતી તપાસ કરી આવ્યા.

આવી ઉંડી કાળજી અને કર્તવ્યપરાયણતાને લીધેજ લોકમાન્ય પોતાના પત્ર ‘કેસરી’ને પ્રભાવશાળી બનાવી શક્યા હતા.

(‘લોકમાન્યની વાદદારન અને ખ્યાનિ’માંથી)

૨૮૦-ધર્મપ્રચારને खातर देहનો भोग आपनारा विद्यार्थी

પ્રાચીનકાળમાં આજથી આશરે અઢી હજાર વર્ષપૂર્વે પટલનાં પાસે નાલંદ નામના ક્ષેત્રમાં એક મોટું વિશ્વવિદ્યાલય હતું. ભગવાન બુદ્ધે ત્યાં નિવાસ કરી વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં, ભગવાન મહાવીરસ્વામીએ પણ ત્યાંથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું અને ત્યાં સ્વધર્મનાં વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં. એની ખ્યાતિ જગતમાં પ્રસરી રહી હતી અને હાલ આપણા દેશના વિદ્યાર્થીઓ જ્ઞાન મેળવવા યુરોપ, અમેરિકા અને જાપાન જાય છે, તેમ એ વખતમાં ચીન, કોરિયા, સિયામ, લંકા,

તુર્કસ્તાન, પોતાન અને યૂનાન આદિ દેશોમાંથી વિદ્યાર્થીઓ નાલંદમાં સજીવ આવતા. પ્રખ્યાત ચીની સુસાક્ષર હુએનસંગ લખે છે કે, સંસારમાં એવો એક પણ દેશ નહિ હોય, કે જેને નાલંદ વિશ્વવિદ્યાલય બળીતું નહિ હોય અથવા એવી એક પણ જાતિ નહિ હોય, કે જે જાતિનો એક પણ વિદ્યાર્થી નાલંદમાં શિક્ષા લઈ મહાપાંડિત ન બન્યો હોય ! ઇસ્વીસનના સાતમા શ્રેકામાં એ વિશ્વવિદ્યાલયમાં દશ હજારથી વધારે વિદ્યાર્થીઓ સજીવ હતા અને તેમને હજારો અધ્યાપકો સજીવતા હતા.

એ વિશ્વવિદ્યાલયમાં સજીવ સાડા હુએનસંગ ચીનથી આવ્યો હતો. ત્યાં એને આચાર્યો તથા વિદ્યાર્થીઓ તરફથી સાદું માન મળ્યું હતું. તેમણે એની સાથે એવો બંધાર રાખ્યો હતો કે, એને એક દિવસ પણ એમ લાગ્યું નહોતું કે હું પરદેશમાં છું. એ ચીની વિદ્વાન જ્યારે સળીને પાછો સ્વદેશ ગયો, ત્યારે ઘણી બૌદ્ધ મૂર્તિઓ અને બૌદ્ધ ધર્મના ગ્રંથોની હાથે કરેલી નકલો સાથે લઈ ગયો હતો. એને વળાવવા સાડા એના પ્રેમમાં મુગ્ધ થયેલા અનેક વિદ્યાર્થીઓ સિંધુ નદીના મુખમુખી જવા તૈયાર થયા હતા; પરંતુ દુર્ભાગ્યે એવું બન્યું કે, અડધે રસ્તે વહાણ તોફાને ચઢ્યું ! વહાણમાં પાણી ભરાવા લાગ્યું અને હળવાની તૈયારી થવા લાગી. હુએનસંગની ગંધી મહેનત નિષ્ફળ થવાનો પ્રસંગે આવી પહોંચ્યો. નાલંદના તે બ્રહ્મચારીઓએ એ સમયે અસાધારણ સાહસનો પરિચય આપ્યો. એમણે વિચાર્યું કે, આ મૂર્તિઓ અને આ અમૂલ્ય ધર્મગ્રંથો નદીમાં ડૂબી જશે અને તેથી આપણા ધર્મના પ્રચાર ચીનદેશમાં કરવાનો લાગ નહિ મળે. ગમે તેમ કરીને એ પવિત્ર સ્મારકો ગથાવવાનો તેમણે સંકલ્પ કર્યો અને દેહલાલસા દૂર કરીને અમર આશુપ્ત મેળવવા નદીના પ્રવાહમાં તેઓ ફેલી પડ્યા ! જોતજોતામાં એમના પવિત્ર દેહ તણાઈ ગયા ! પોતાના દેહ સસ્તિને સમર્પણ કરી દઇને આવી રીતે તેમણે વહાણમાંનો ભાર હલકો કર્યો અને હુએનસંગનાં પુસ્તકોનું રક્ષણ કર્યું. આદ્યમવાસી વિદ્યાર્થીઓનો એ અનન્ય આત્મલોગ નાલંદ વિદ્યાલયના શિક્ષણનો પ્રભાવ હતો અને આમાં એ ભારતવાસી આર્થ બ્રહ્મચારી વિદ્યાર્થીઓનાં બલિદાનથીજ ચીનદેશમાં ધર્મનું જ્ઞાન ફેલાવા પામ્યું હતું.

સ્વેચ્છાથી અપાયલાં આવા પ્રદારનાં બલિદાનો તો હાલના મુખરેલા દેશોનાં વિશ્વવિદ્યાલયોના ઇતિહાસમાં પણ વિરલજ નોંધાયાં હશે. x

૨૮૧-લો० તિલકની શરીરને સુદૃઢ બનાવવાની કાલ

મનને મજબૂત બનાવવું હોય તો શરીરને નિરોગી અને સુદૃઢ બનાવવાની આવશ્યકતા છે, એ સિદ્ધાંત લોકમાન્ય તિલક નાનપણથીજ સમજ હતા. ગ્રાહ્યજાતિના ઉંચા કુળમાં જન્મેલા, એટલે બચપણમાંજ એમ લગ્ન થઈ ગયું હતું. એમનાં પત્નીની તબિયત વધારે સારી હતી તથા તેમ શરીર વધારે સુદૃઢ દેખાતું હતું. આથી કરીને લોકમાન્યના મિત્રો કોઈ કોઈવે તેમની મજકરી પણ કરતા. લોકમાન્યે એ ખામી દૂર કરવાનો સંકલ્પ કર્યો અને એક વખત સંકલ્પ કર્યો એટલે પૂરો કર્યેજ છટકો, એવો એમનો સ્વભાવ હતો. શરીરને ખીલવવા પાછળ એમણે કાંલેજના અભ્યાસમાં એક આખું વર્ષ કસરત કરવા પાછળ ગાળ્યું. એ વર્ષમાં એમણે ચોપડી પણ ઉઘાડી નહીં સવાર-સાંજ તાલીમજ લીધા કરી. એ કસરતને લીધે તેમનું શરીર સારી રીતે કસાયું તથા નિરોગી બન્યું. જીવનપર્યંત થાક્યાવગર ઉત્સાહભરે જે દેશ સેવા તિલક મહારાજ કરી શક્યા તે આ કાળજી ને કસરતના પ્રતાપે !

તેમનો અભિપ્રાય એવો હતો કે, શરીરને મજબૂત બનાવવા માટે ક્રિકેટ, ટેનિસ વગેરે રમતો એટલી કામની નથી. દેશી પદ્ધતિ પ્રમાણે વ્યાયામ (કસરત) કરવાની જરૂર છે. પોતાના ઘરનાં છોકરાંઓનાટે દેશી પદ્ધતિ વ્યાયામ કરવાની જોઈવળુ તેમણે પોતાના વાડામાં કરી હતી.

વ્યાયામસંબંધે લોકમાન્યને એટલી બધી કાળજી હતી કે, પોતાનાં કાંલેજની જેલમાંથી ઘર આગળ જે પત્રો લખતા, તેમાં પણ છોકરાંઓને કસરત કરાવવા બાબત હમેશાં સૂચના આપતા તથા છોકરાંઓ દરરોજ કેટલેક બેઠકો કરે છે તે વિષે પૂછાવતા.

('લોકમાન્યની યાદદાસ્ત અને ખ્યાતિ'માંથી)

૨૮૨-રશિયાના ઝારનું સૈનિકમાટે માન

રશિયાના બાદશાહને ઝાર કહે છે. એક ઝારને પ્રવતનાં મુખ-દુઃખ જાતે જોવાનો ધણે શોખ હોવાથી ધણી વાર સાદા વેશમાં. કોઈપણ જાતના હાથ-ધાર કે અંગરક્ષકને સાથે રાખ્યાવગર બહાર ફરવા નીકળી પડતો. એવી રીતે તે એક દિવસ શિયાળાની ઋતુમાં મોરકો નગરમાં જઈ રહ્યો હતો. પ્રજાવત્સલ રાજાને જાણખતાં દેવતાને વાર લાગી નહિ. તેમણે 'બાદશાહ સલામતનો જય હો !'ના હર્ષનાદથી તેને વધાવી લીધો.

એજ સમયે રસ્તામાંથી એક ગરીબ મનુષ્યનું શળ લઇને લોકો તેને દફનાવવા જઈ રહ્યા હતા. ખ્રિસ્તીઓના મરદાને કિંદુઓની પેઠે ઠાંડીમાં બાંધતા નથી કે મુસલમાનોની પેઠે પતંગ ઉપર સુવારતા નથી; પણ એક મુંદર બંધ પેટીમાં લઇ જાય છે અને એ પેટીસહિત મરદાને જમીનમાં દફનાવવામાં આવે છે. એ પેટીને કાફીન કહે છે. એ કાફીન ધડવામાં અને તેને મુંદર ફૂલના હારતોરાથી શયનગારવામાં ખ્રિસ્તીઓ મુકેળ ખર્ચ કરે છે, પણ આ તો એક ગરીબ માણસનું કાફીન હતું, એટલે બહુજ સાદું અને છૂટું થઇ ગયેલું હતું. એને ખેંચી જનારો માણસ પણ એક ગરીબ ડોસો હતો. શબનો ભાર નહિ ખેંચાયાથી એ બિચારો કમરમાંથી વળી જતો હતો. બીજું કોઈ એની સાથે નહોતું. રશિયાના બાદશાહે એ દેખાવ જોયો અને દયાથી પ્રેરાઇને પૂછ્યું કે 'લાઇ ! તું કેના શબને કળસ્તાનમાં લઇ જાય છે ?' પેલાએ હુંકામાંજ પતાવ્યું કે 'એક સિપાઈ મરી ગયો છે.'

બાદશાહના હૃદય ઉપર ધણી ઉંડી અસર થઈ. રશિયાના એક સૈનિકની આવી ગરીબાઈ ! આટલી બધી હુર્દશા ! જેણે આખી છ'દગીસુધી પોતાના દેશને માટે દેહ સમર્પણ કર્યો, તેની અંતસમયે આવી બેકદર ! એણે કહ્યું કે "રશિયાનો બહાદુર સિપાઈ ગમે તેટલો ગરીબ હોય, તોપણ તેનું શળ કોઈપણ જાતના સન્માનવગર આવી રીતે રમશાનમાં જાય એ બિચારી નથી. મારા દેશનો સિપાઈ કુતરાને માતે મરે તે મને પોતાને કે મારા દેશને ન શોભે. ચાલ, હું તારી સાથે આવું છું."

રશિયા દેશનો સ્વામી એ સૈનિકના સન્માનને ખાતર શિર નીચું નમાવીને ધીમે પગલે તેના શબની સાથે સાથે ગયો. શિયાળાની મોસમ હતી,

રસ્તામાં ઘરફ પથરાયો હતો, વાંટ સુગમ નહોતી, પણ કશાની પરવા એ નરેન્દ્રે કરી નહિ.

એ રસ્તામાં થઈને જનારા માણસો ઝારને એ ગરીબની પાયદસ્તમાં જતો જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યા. તેઓ પણ પોતાનો કામધંધો છોડીને ઝારની પાછળ પાછળ ગયા. જોતજોતામાં તો હજારો માણસો એ સરઘસમાં જોડાયા. મોટા સરદારોને પણ છેલ્લું માન આપવા માટે જેટલી મેદની એકઠી ન થાય તેવી મોટી લીડ આ ગરીબ સૈનિકના કોફીનની સાથે શ્મશાનમાં પહોંચી.

આ બધું રૂશિયાના ઝારની લાગણી અને ઉદારતાનું જ પરિણામ હતું. જે બાદશાહ પોતાના સૈનિકોની આટલી બધી કદર કરે, તેને ખાતર 'સિપાઈઓ પણ પ્રાણ આપવા તૈયાર થાય અને તેના પ્રજાજનો સૈન્યમાં જોડાય, એમાં આશ્ચર્ય જ શું!

(“ન્યુ રૉયલ રીડર્સ” ઉપરથી)

૨૮૩-સ્વ. ગોપાલ કૃષ્ણ ગોસ્વાલેની પ્રમાણિકતા

પરમ દેશભક્ત શ્રીયુત ગોપાલકૃષ્ણ ગોસ્વાલે બાલ્યાવસ્થામાં બ્યારે નિશાળમાં લાવતા હતા, ત્યારે એક દિવસે માસ્તરે ઘેરથી કેટલાક હિસાબના દાખલા ગણી લાવવાને આપ્યા. ગોપાલરાવને એમાંનો એક પ્રશ્ન આવડતો નહોતો, એટલે બીજા વિદ્યાર્થીની મદદથી કર્યો. નિશાળમાં બધાના જવાબ તપાસવામાં આવ્યા. ગોપાલરાવના બધા જવાબ સાચા હતા.

એ જોઈને એમના શિક્ષક ઘણાજ પ્રસન્ન થયા અને એમને કાંઈક ઈનામ પણ આપવા લાગ્યા. બાળક ગોપાલે ઈનામ તો ન લીધું, પણ ઉલટા રડવા લાગ્યા. એ જોઈને ગુરુજીને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું અને કારણ પૂછવા લાગ્યા. બાળકે હાથ જોડીને નમ્રતાથી કહ્યું કે “આપ તો એમ સમજ્યા હશે કે, આ બધા સવાલના જવાબ મેં પોતાની મેળેજ લખ્યા છે. ખરી વાત એવી નથી એમાંનો એક દાખલો મેં મારા મિત્રની મદદથીજ ગણ્યો છે. કહો, હવે હું ઈનામ મેળવવાને લાયક છું કે સજાને પાત્ર છું?”

એ સાલગી ગુરુજી ઘણું ખુશ થયા. અને તેમણે એમના હાથમાં ઈનામ મૂકતાં કહ્યું કે “હવે આ ઈનામ તું તારી સચ્ચાઈ માટે આપું છું.”

(મધ્યપ્રદેશના ‘વિદેહી કી ફસરી કિતાબ’માંથી)

૨૮૪-હાકોરમાં ગરીબ મક્તના ઢબુનો ફીલ્કી ઉઠેલો રંગ

ત્રાંબેકર એક શ્રીમંત દક્ષિણી ગૃહસ્થ હતા. પેશ્વા સરકારે એમને ધકોર ભગીરીમાં આપ્યું હતું. ત્રાંબેકરે ત્યાં મંદિર બંધાવ્યું. મંદિર તૈયાર થયું, એટલે એમાં રંગ થવા માંડ્યો. એ અરસામાં એક ગરીબ વેપ્પવ દર પૂનમે શ્રીરજ્જોડશાયણનાં દર્શન કરવા આવે. એને મંદિરના રંગો બહુ ગમ્યા અને પોતાની પાસે ફક્ત એક ઢબુ પૈસો હતો, તે કઢીઆઓને આપી આપ્યો; ને કહી ગયો કે, મહારા ગરીબ તરફથી પલ્લ આ બે પૈસાનો રંગ લાવીને એમાં વાપરજો.

પછી રંગ થયો ત્યારે કઢીઆઓ કહેવા લાગ્યા કે, આખા મંદિરમાં સૌથી સરસ રંગ જો શોભતો હોય તો તે પેલા ગરીબ વેપ્પવના ઢબુનો છે. એ બે પૈસાનો જ રંગ આછીને અમે નાખ્યો તે સૌથી નૂહો પડે છે અને બળકી રહ્યો છે !

ત્રાંબેકરના હબરો રૂપિયા કરતાં પેલા ગરીબ વેપ્પવનો રંગ શાથી ચઢી ગયો ? કારણ કે એની ભક્તિ સાચી હતી. ત્રાંબેકરને કીર્તિ વિશેષ પ્રિય હતી. વેપ્પવના સાચા અંતઃકરણનો પ્રેમ ત્રાંબેકરના ધનવૈભવ કરતાં ચઢી ગયો. ત્રાંબેકર મળું પુણ્યથાળી પુરુષ હતા. એમણે ત્યારે આ વાત સાંભળી, ત્યારે એમના ગર્વનાં પડળ ઉમડી ગયાં. પછી એ પેલા વેપ્પવને પગે લાગતા અને એના નેવી ભક્તિ પોતાના દૃઢ્યમાં ઉઢ્ય પામે તે માટે રજ્જોડશાયની પ્રાર્થના કરતા.

('કુમાર'ના આવજી સં. ૧૯૮૨ના અંકમાંના ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈનાં સંપાદન)

૨૮૫-સ્કૉટલૅન્ડના એક બિખારી બાળકની પ્રમાણિકતા

એક પ્રવાસી સ્કૉટલૅન્ડનો મુસાફરી કરતો કરતો એડીનબરો નગરમાં નહ્દ ચડ્યો. ત્યાં આગળ એક ચીંચરેહાલ છોકરો એની પાસે બીજા માગવા આવ્યો. પેલા ગૃહસ્થ બીખારીને ટાળવા સાદે બહાણું કાઢ્યું કે, મારી પાસે પૈસ્યુરજ નથી. પેલા ગરીબ છોકરાએ વિનયપૂર્વક કહ્યું કે, સાહેબ ! હું પૈસ્યુરજ લાવી આપું.

હવે તો આ પીલા ગમે તેમ કરીને ટળે તો સાફ, એમ પારી પેલા પ્રવાસીએ તેના હાથમાં એક ચિલિંગ મૂક્યો. છોકરો ચમક્યો કે, આ ચિલિંગ

વટાવવા સાદુ આપ્યો છે; માટે એ દોડતો દોડતો પરચુરણ લેવા ગયો.

એ પાછો ફર્યો, ત્યારે મુસાફર ત્યાં નહોતો. એ તો ચાલ્યો ગયો હતો. જે જગ્યાએ મુસાફરે તેને શિલિંગ આપ્યો હતો, ત્યાં આગળ જઈને એ છોકરાએ ઘણાં દિવસસુધી એની વાટ જોઈ. આખરે એક દિવસ તેણે એજ સફળહસ્થને એ રસ્તે થઈને જતાં જોયો. જોતાંવારજ એ દોડીને તેની પાસે ગયો અને કહ્યું કે ‘સાહેબ! આ રહું આપનું પરચુરણ, મેં તે સાચવી રાખ્યું છે.’ એમ કહી તેણે બાર પેન્સ ગણીને પેલા ગૃહસ્થના હાથમાં આપ્યા. પેલો સફળહસ્થ બાળકની પ્રમાણિકતાથી ઘણેજ પ્રસન્ન થઈ ગયો. તેણે એને નિશાબે મૂક્યો અને ભવિષ્યમાં મદદ આપતા રહેવાનું વચન આપ્યું.

એ બાળકને એની માતાની પાસેથી સાદું શિક્ષણ મળ્યું હતું. એની માતાનો ઉપદેશ હતો કે, બેટા! ગમે તેટલું દુઃખ પડે તોપણ પારકી વસ્તુને વાપરતો નહિ.

ધર્મશાસ્ત્રો પણ એમજ કહે છે કે, પારકા ધનનો લોભ કરશો નહિ.

(‘ન્યુ રૉયલ રીડર્સ’ ઉપરથી)

૨૮૬-એક અંગ્રેજ ગૃહસ્થની સત્યપરાયણતા

ઈંગ્લૅન્ડમાં આર્લ્સરાજની આપખુદ સત્તા તથા અન્યાયી રાજ્યપ્રબંધ-થી કંટાળી પ્રબલે તેની વિરુદ્ધ પ્રબલસત્તાક રાજ્યની હીલચાલ કરી હતી અને રાજને પદભ્રષ્ટ કર્યો હતો. એ કામમાં જે મહાપુરુષોએ પ્રબળ મતાનુસાર રાજ્યની સ્થાપના કરવામાં આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો, તેમાં ‘પીમ’ નામનો એક સફળહસ્થ હતો. એ ઘણેજ સત્યપરાયણ હતો. એક વાર પાર્લામેન્ટમાં તેને કાંઈક કહેવાનું હતું, પણ એ કહી દીધાથી એને પોતાને તુકસાન થાય એમ હતું. એના મિત્રોએ સલાહ આપી કે, આવે પ્રસંગે જાહુ હાથા થવામાં માત્ર નથી. જાણે કાંઈ જાણતાજ નથી એમ ચૂપ બેસી રહેવામાંજ શાણપણ છે. પરંતુ ધીર પુરુષોને મનથી સત્ય એજ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ નીતિ છે. પીમે પોતાના હિતૈષીઓની સલાહ નહિ ગણકારતાં ઉત્તર આપ્યો કે “મને ભલે હાનિ થાય પણ સત્યને હાનિ થાય, એ વાત મારાથી સહન થઈ શકે એમ નથી; માટે હું તો સાચુંજ બોલીશ. ભલે જે થવાનું હોય તે થાય.”

(‘બાળવિદ્યાસ’ માંથી)

૨૮૭-મોટા ધર્માનું માદું ફઝ

ઇંગ્લેંડના જોડ ચિત્રકારે મદારાણીનું ગિત ઝીનડવાની પરવાનગી મળી. એ પરવાનગી એને આપવામાં આવી. આ જેવું તેવું અગ્માન નહોતું. એને લીધે એ ચિત્રકારની આગર આખા દેશમાં વધી પડે અને એ પુષ્કળ પત્ર દ્વારા એમ હતું. મદારાણી કારેએ વખત નહીં કર્યો અને કશું કે, એ વખતે તમે અમુક જગ્યાએ જરૂર આવજો. હું તમારી સાથે ઝેંઝીયા, તમે ચિત્ર ચીતરજો. નહીં કરેલે રથાને અને તેજ અમથે મદારાણી તો પહોંચી ગયાં, પણ પેલો ચિત્રકાર ન પહોંચ્યો, તે જરા મોટો થયો. જ્યારે એ ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે મેરકરે એને દલીલ સંજાગામું કે “મદારાણી અહીં આં પહોંચ્યા હતાં અને તમારી વાટ જોઈ પાછાં સીપાલાં છે. હવે તેઓ પાછાં નરિ આવે.”

મરીળ ચિત્રકારના નમીળ ઉપર પાળી ફરી વળ્યું.

(“ન્યુ રૉયલ રીડર્સ” ઉપરથી)

૨૮૮-એક મોટા ધર્મગુરુની સમ્યક્તા

હીમિન્ટ ચોદમાને જ્યારે પોપની મહાન પદવી મળી, ત્યારે દેશ-વિદેશના રાજાઓના અનેક પ્રતિનિધિઓ તેને મુળારકબાદી આપવા સાડ જવા લાગ્યા. એ દરેક જોલથી પોપને શુદ્ધીને સલામ કરતો અને પોપ પણ એવીજ રીતે નમીને તેમને સલામ કરતા. એ જોધને પોપના બક્ષીએ કહ્યું કે ‘પૂત્ય પોપ મહોદય ! આપે એ લોકોને વળતી સલામ કરવાની જરૂર નથી.’ પોપે કહ્યું કે ‘હીક, અમલ્યો; માફ કરજો. પોપની ગાદીએ જોડે અને ઝાઝો સમય થયો નથી, એટલે હું સારી રીતભાત હજી ભૂલી ગયો નથી.’

આપણને નમસ્કાર કરનાર મનુષ્ય આપણા કરતાં દરજ્જામાં ઊતરતો હોય, તોપણ એને સામા નમસ્કાર કરવા એ સારી રીતભાત સૂચવે છે. એથી ઉઘટી રીતભાત મિથ્યાબિમાન સૂચવે છે. આજકાલ મોટા રાજાઓ પણ પોતાને સલામ કરનારને સામા સલામ કરીને પોતાની આનહાની અને સમ્યક્તાનો પરિચય આપે છે.

(“ન્યુ રૉયલ રીડર્સ” ઉપરથી)

૨૮૯-સફળતાની ચાવી

જહોન હંટર એક પ્રસિદ્ધ દાકતર થઈ ગયા છે. એ ઘણા વિદ્વાન હતા. વૈદકવિદ્યામાં એમણે અનેક શોધખોળ કરી હતી. વિદ્યાભ્યાસમાં તે એટલા બધા નિમગ્ન રહેતા કે, રાત્રે ફક્ત ચાર કલાક સૂતા અને દહાડે લોજન કરી રહ્યા પછી એક કલાક સૂતા. એમને કોઈએ પૂછ્યું કે ‘આપે આટલાં બધાં કામોમાં સફળતા કેવી રીતે મેળવી?’ એના ઉત્તરમાં એમણે જણાવ્યું કે “મારો સિદ્ધાંત છે કે, કોઈ પણ કામ શરૂ કરતાં પહેલાં હું સારી પેઠે વિચારી લઉં છું કે મારાથી એ કામ પાર પડશે કે નહિ. જો થઈ શકે એવું હોય તો પછી એની પાછળ મહેનત કરવામાં હું કસર રાખતો નથી. એક વાર કામનો આરંભ કર્યો તો પછી એને પાર ઉતારીનેજ અટકું છું. એજ સિદ્ધાંત ઉપર આલ્યાથીમને સફળતા મળી છે.”

(‘સ્વાવલંબન’માંથી)

૨૯૦-ધાર્મિક સુધારા ઉપરજ વધા સુધારાનો આધાર છે.

ઇ. સ. ૧૮૯૭ ના મે અથવા જુન માસમાં સ્વામી વિવેકાનંદજી હિમાલયના પહાડ ઉપર અરુમોડામાં કુંજન સેવરને જાંગલે બિરાજી રહ્યા હતા, ત્યારે મહાત્મા અધ્વિનીકુમાર દત્ત એમની મુલાકાતે ગયા હતા. બન્ને એકબીજાને પહેલેથી ઓળખતા હતા. અનેક વિષયો ઉપર પ્રેમથી વાતચીત થવા લાગી. વાતોના પ્રસંગમાં અધ્વિનીબાબુએ સ્વામીજીને પૂછ્યું કે “આપે આખી દુનિયાની મુક્તિ કરી છે અને આધ્યાત્મિકતાથી લાખો મનુષ્યોને તૃપ્ત કર્યા છે, તો મને ખતાવો કે ભારતવર્ષનો મોક્ષ કયો રસ્તો લીધાથી થશે?”

સ્વામીજીએ કહ્યું કે “તમે ગુરુદેવ પાસેથી એ વિષયમાં જે કંઈ સાંભળ્યું છે તે ઉપરાંત હું કંઈ વધારે બતાવી શકીશ નહિ-અર્થાત્ ધર્મજ આપણા જીવનનો સાર છે. અને જેટલા પણ સુધારા જરૂરી છે તે બધા ધર્મનીજ માર્ગને ધરાવેલા છે, કે જેથી સાધારણ જનસમાજ પણ એનો સ્વીકાર કરી શકે. બાકી માત્ર બધા ઉપર તેના મંગાઈને તેના મૂળ હિમાલયની તરફ પાછી હુલેસીને નવે રસ્તે લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરવો, એના જેટલાજ અસંભવિત છે.”

(‘પ્રભુદાસ’માંથી)

૨૧૧-લોકમાન્ય તિલકની દુઃસ્વપ્નાં પળ શાન્તિ

ઈ. સ. ૧૯૦૨-૩ માં પૂનામાં બહુજ જોરમાં ખેડેશ દાદી નીકળ્યો હતો. લોકમાન્ય શહેરગઢાર ઝુપડામાં રહેતા હતા. ત્યાં પણ વિકરાળ ખેડેશ એમની પાછળ ગયો અને તેમના ચોટા પુત્ર વિશ્વનાથનો લોગ લીધો. વિશ્વનાથ એ સમયે કચુસન કોલેજમાં ભણતો હતો અને આશાજનક સુવર્ક હતો. એ એકજ અડવાડીઆમાં લોકમાન્યના એક પિતરાઈ ભાઈ અને ભાણેજ પણ ખેડેશનો લોગ થઈ પડ્યા. ઉપરાઉપરી આવી પડેલી આવી આપત્તિઓ ભલ્લે ભલ્લેને પણ હતાશ કરી નાખે એવી હતી. તિલક મહારાજને પણ અસહ્ય આઘાત લાગ્યો, પણ એ સાચા જ્ઞાની હોવાથી ચિત્તની શાંતિ ખોઈ બેઠા નહિ, એમને આ શ્વાસન આપવા રા. વિશ્વનાથ કેતકર નામના એમના એક મિત્ર ગયા. તેમને એમણે કહ્યું કે “અરે ભાઈ ! ગામની હોળી સળગે ત્યારે દરેક ઘરવાળાએ છાંયું આપવાં પડે છે, તે પ્રમાણે આમાં પણ થયું છે.”

૨૧૨-નાના ફલનવીસનો દદ સંકલ્પ

ઈંછાશક્તિ બહુ પ્રબળ શક્તિ છે. દદ ઇંછા હોય તો માણસ ગમે તેટલું અઘરું કામ પણ કરી શકે છે.

માધવરાવ પેશાએ મરતી વખતે કહ્યું હતું કે “મારી ત્રણ ઇંછાઓ મનમાં ને મનમાં રહી ગઈ. એક તો હું ગિલબર્થ બતિના લોકોને હરાવવા માગતો હતો. બીજી અભિલાષા સુલ્તાન હંદરઅલીને નીચું દેખાડવાની હતી અને ત્રીજી વાસના એ હતી કે, હું માફ દેખું ચૂકવી દેવા માગતો હતો.”

નાના ફલનવીસ ત્યાં આગળ બેઠા હતા. તેમણે એ સાંભળીને પ્રતિજ્ઞા કરી કે “એ ત્રણે વાતોને હું પાર પાડીશ.” એ એમની ખાલી બરાશ નહોતી, પણ દદ સંકલ્પ હતો. એ દિવસથી એ ત્રણે સંકલ્પ પાર પારવાના ઉદ્યોગમાં તે લાગ્યા અને ત્રણે વાતો પાર પાડી ત્યારેજ અટક્યા.

એક વિદાને કહ્યું છે કે, ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિને માટે દદ સંકલ્પ કરનારના મનને અને નીચાણમાં વહેતા પાણીની ગતિને કાળ રાદી સડે એમ છે ?

(‘સ્વાવલંબન’ માધી)

૨૧૩-હવે કેવું શિક્ષણ અપાવાની જરૂર છે.

શ્રી અધિનીકુમાર બાળુએ સ્વામીજીને એક વળતે પૂછ્યું કે, મારે દેશ-સેવાનું કંઈ કામ કરવું જોઈએ ? તેના ઉત્તરમાં સ્વામીજીએ જણાવ્યું કે “હું જાણું છું કે, તમે કેળવણીની બાબતમાં કામ કરી રહ્યા છો. એ ઘણું સારું કામ છે. તમારી અંદર એક મહાન શક્તિ કામ કરી રહી છે અને વિદ્યાનું દાન એ સૌથી મોટામાં મોટું દાન છે; પરંતુ એટલું ધ્યાનમાં રાખજો કે, માણસે કે-ળવણી લીધા પછી એ કેળવણીને સાધારણ લોકોમાં ફેલાવવી જોઈએ. તમે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને સહાચારી ને વજ્ર જેવા મજબૂત બનાવજો. બંગાળી નવયુવકોનાં હાડકાંમાંથી એવાં વજ્ર બનશે, કે જે ભારતવર્ષની ગુલામીની ખેડી તોડી નાખશે. તમે મને એવા થોડાક નવયુવકો આપી શકશો ? પછી તો હું આખી દુનિયાને હચમચાવી મૂકીશ.”

“વળી તમે જ્યારે છોકરાઓને રાધાકૃષ્ણનાં ગીત ગાતાં સાંભળો, ત્યારે ધમકાવજો. આખો દેશ ઘોર અંધકારની તરફ આગળ વધી રહ્યો છે. જે મનુષ્યો-ને પોતાની જાત ઉપર કાબુ નથી, તે એવાં શૂંગારી ગીતો કેમજ ગાય ? જરા પણ અપવિત્રતા એમના ઉચ્ચ આદર્શોનો અમલ થવામાં અડચણ નાખશે. શું આ વાત મશ્કરીમાં ઉડાવી દેવા જેવી છે ? આપણે ઘણા દિવસસુધી ગાનતાન કંઈ અને નાચ્યાકૃદ્યા. હવે થોડા વખતસુધી પૂર્ણ શાંતિથી રહીશું તો કાંઈ વાંધો નથી. અત્યારે તો દેશને દબ બનાવવો જોઈએ.”

“અંતરજોની પાસે જાઓ. ચમાર, ભાંગી અને એમના જેવા બીજા માણસો પાસે જાઓ અને કહો કે ‘તમે લોકો પણ દેશનો આત્મા છો અને તમારામાં એવી પારવિનાની શક્તિ ભરેલી છે, કે જે આખી દુનિયાને ઉથલપાથલ કરી શકે એમ છે. બંધનોને તોડીને ઉભા થઈ જાઓ અને આખી દુનિયા તમને જોઈને અચંબો પામશે.’ જાઓ, એમને માટે નિશાળો ઉઘાડો અને એમને જનોઈ પહેરાવો.”

એમને જનોઈ પહેરાવવાની જરૂર તો અમને જણાતી નથી. જનોઈનો મહિમા તો ઢિંજો ઠીક રીતે સમજે તો બસ છે; પણ ભારતવર્ષની દરેક કોમને સારું શિક્ષણ અપવાની તથા તેમનામાં રાષ્ટ્રીયતાનો ભાવ જગાડવાની જરૂર છે. ભારતના ઋષિઓ, કવિઓ, તત્ત્વવેત્તાઓ વગેરે જે વારસો મૂકી ગયા છે, તેના ભાગીદાર આપણાં જ નાના ભાઈઓ પણ છે. (‘બ્રહ્મ ભારત’માંથી)

૨૧૪-વાદશાહ નૌશેરવાનનો અદલ હન્સાફ

નૌશેરવાન ઇરાનનો બાદશાહ હતો. તેણે એક મામમાં પોતાનો મહેલ જનાવ્યો. મહેલની સાથે એક સુંદર બગીચો પણ લગાવ્યો. મહેલની પટ્ટામાં એક વિધવા ડોશીની ઝુંપડી હતી. એ સંપત્તી ત્યારે તેના રસોડાનો ધુમાડો બાદશાહની બેઠકનું પહોંચતો. બાદશાહની બેઠકની રંગબેરંગી દિવાલો એમી કાળી પડી જતી. વજીરાએ ડોશીને સમજાવ્યું કે, ઘરના બહારમાં પુષ્કળ રૂપિયા લઇને તું આ ઘર છોડી દે; પરંતુ તેને ગળે એ વાત ઉતરી નહિ. બાદશાહ નૌશેરવાનને ઠાને ત્યારે એ વાત પહોંચી, ત્યારે તેણે પ્રધાનને કહ્યું કે “જાહ! એ વાત જવા દો. ગિગારી ડોશીનું એ ઝુંપડું બહુ જુના વખતનું છે. એને વેચવું કે ન વેચવું તેનો એને પૂરો અધિકાર છે. હું તેના ઉપર જરા પણ દબાવું કરવા નથી માગતો.” એક દિવસે રૂમના બાદશાહનો એક રાજદૂત એમને મળવા ગયો. તેણે જાગ તથા મહેલની ચણી પ્રશંસા કરી, પરંતુ બેઠકને કાળી થયેલી જોઇને ગ્રહોં મરડ્યું. નૌશેરવાન નેરુથો અને કહ્યું કે “એ ડોશીના ઝુંપડામાંથી જે ધૂમાડો નીકળે છે, તેણે આ બેઠકને અત્યંત સુંદર અને શોભાયમાન બનાવી દીધી છે. એની કાળાશયી ભારી પ્રશંસા લખાઈ રહી છે કે જે સદા કાયમ રહેશે; અને લોકો વિચારશે કે, નૌશેરવાને બાદશાહ હોવા છતાં પણ એક ગરીબ ડોશી ઉપર અન્યાય અને જુલમ નથી કર્યો.” રાજદૂત બોલ્યો કે “આપને ધન્ય છે! આપના જેવા બાદશાહ થવું એ ઘણું અઘરું કામ છે.”

બીજાને અન્યાય ન કરવો, બીજાની ભલાઈ કરવી એજ સાચો યત્ન છે. જે બીજાને માટે છોડે છે, તેનુંજ છોડ્યું સાચુંક છે. જે કેવળ પોતાનાજ સુખ અને સ્વાર્થને માટે છોડે છે, તેનું જીવન મૃત્યુ કરતાં પણ ખરાબ છે.
(‘દર્શનાબલિ’માંથી)

૨૧૫-પ્રમાણિકતાનો આધાર ત્રેવડ અને કરકસરમાં છે.

ફ્રાન્સિસ હાર્નરના પિતાએ પોતાના પુત્રને ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરતી વખતે નીચેની ઉત્તમ સલાહ આપી હતી:—“હું ચાહું છું કે, તું બધી રીતે સુખી થાય, પરંતુ સાથે સાથે હું કરકસર ઉપર બહુ ભાર મૂકવા માગું છું. બધાને માટે એ જરૂરનો શુભ છે અને હુંકા વિચારવાળા માણસો એનો ગમે તેટલો તિરસ્કાર ભલે કરે, પરંતુ એ શુભને લીધે સ્વતંત્રતા જરૂર મળે છે.”

અને સ્વતાંત્રતા મેળવવી એ દરેક મનુષ્યનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ.”

દરેક માણસે આવક કરતાં ખર્ચ ઓછું રાખવું જોઈએ. જે વસ્તુવસ્તુ સહેલાઈથી ચલાવી શકાય તે વસ્તુ ખરીદવી જ ન જોઈએ. એવી રીતે કરકસર કર્યાથી માણસ ઘણાં સારાં કામો કરી શકશે. કરકસર અને ત્રેવડ એ પ્રમાણિકપણાનો મૂળ પાયો છે; પણ કરકસરને કંબુસાધની હદસુધી ન લેવી જોઈએ. (‘સ્વાવલંબન’ માંથી)

૨૧૬-ઑડમિરલ જરવિસનો દેવું ન કરવાનો સંકલ્પ

ઑડમિરલ જરવિસે દઢ સંકલ્પ કર્યો હતો કે, ગમે તેટલું દુઃખ પડે પણ કોઈનું દેવું નહિ કરું. એક વાર એમનો હાથ લીડમાં આવ્યો. છ વરસ સુધી ધરાધને ખાવાનું ન મળ્યું, પરંતુ એમણે કોઈની પાસેથી એક પાઇ પણ કરજે લીધી નહિ; તેમજ પોતાનું પ્રમાણિકપણું છોડ્યું નહિ.

એક વખત દેવું કરવાની ટેવ પડી જવાથી માણસ પોતાની આવક ઉપરાંત ખર્ચ કરે છે. રાતદિવસ મૂળ રકમ ઉપર વ્યાજ ચઢતું જાય છે અને આખરે ધરનાર વેચવા વારો આવે છે. દેવું પતાવવા કેટલીક વાર માણસો ચોરી, લાંચરૂશ્વત વગેરે અપ્રમાણિક સાધનોની મદદ લઈ પાપના ખાડામાં પડે છે અને કેટલીક વાર આપઘાત પણ કરી બેસે છે.

(‘સ્વાવલંબન’ માંથી)

૨૧૭-કરોઝીઆ પાસેથી શિશ્વામળ લેનાર રાજા વ્રૂસ

દુઃખનોને હાથે રકોટલૈડનો રાજા બ્રૂસ ઘણી વાર હાર્યાપછી એક દિવસ નિરાશ થઈને બેઠો હતો. એવામાં એણે જોયું કે, એક કરોળીઓ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જવા માગે છે. એ કરોળીઓએ ઘણી વાર પ્રયત્ન કર્યો, પણ એ સફળ ન થયો; પરંતુ એથી એ નિરાશ થઈને બેસી રહ્યા નહિ. એણે એક વાર ફરીથી પ્રયત્ન કર્યો અને એ વખતે એને સફળતા મળી. કરોળીઓની એ ઉદ્યોગલીલા જોઈને રાજા પ્રભુ પણ નડ બેઠો થયો, એની ઉદાગ્રી ચાલી ગઈ, એનામાં નવા ઉમંગને. સત્કાર થયો, કરકર થઈને એણે ફરીથી એક વાર દુઃખનો ઉપર હુમલો કર્યો અને ઘણા બહાદુર શત્રુઓને હરાવીને વિજય પ્રાપ્ત કર્યો.

(‘સ્વાવલંબન’ માંથી)

૨૧૮-રઘુનાથ શિરોમણિની અસાધારણ વિદ્વતા

જે વિદ્વાનને લીધે આખા ભારતવર્ષમાં નવદ્વીપ ન્યાયશાસ્ત્રને માટે પ્રસિદ્ધ થયું છે, તેમનું નામ રઘુનાથ શિરોમણિ હતું. એ તીવ્ર બુદ્ધિના પંડિતની વાત એ કોઈએ બાજુવા જેવી છે.”

રઘુનાથ પંડિત જન્મથી એક આંખે આંધળા હતા. તેમની નાની વયમાં તેમના પિતાનું મૃત્યુ થવાથી એ ઘણીજ ગરીબ સ્થિતિમાં આવી પડ્યા હતા. પાંચ વર્ષની ઉંમરે એક દિવસ માતાના કઠ્ઠાથી પડોશના વાસુદેવ સાર્વભૌમની નિશાળમાં દેવતા લેવા સારૂ એ ગયા હતા. વારે ઘડીએ દેવતા માગ્યાથી એ નિશાળનો એક વિદ્યાર્થી એમના ઉપર શરૂસે થઇને એક મોટો અંગારો લાવીને બાંધ્યો કે “લે, આ અંગારો શેમાં લઇશ?” બાળક રઘુનાથના હાથમાં કાંઈ નહોતું. નિશાળના છોકરાઓ એકાદ ડીંકરાના કંકડામાં દેવતા આપશે એમ ધારીને એ ત્યાં ગયા હતા, પણ અહીંયાં તો વિદ્યાર્થી હાથમાં અંગારો આપવા તૈયાર થયો; એટલે આ અસાધારણ બુદ્ધિવાળા બાળકે પોસમાં નીચેથી ધૂળ લઇને એના ઉપર અંગારો લીધો. આ પ્રમાણે અધરા કોયડાને છોડવાનો આદર્શ નાની વયથીજ થયો હતો. વાસુદેવ પંડિત બાળકની આવી તીવ્ર બુદ્ધિ જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યા અને મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે, આ બાળક આગળ જતાં જરૂર કોઈ મોટો માણસ થશે; તથા એને હાથે કાંઈ અસાધારણ કામ થશે. તેમણે તેની વિધવા માતાને બોલાવીને તેની મંજૂરી લઇને રઘુનાથને બહાવવાનો તથા તેના ભણપોષણનો ભાર પોતાને માથે લીધો. એ દિવસથી એમણે બંનેજ એને બારાખડી ભણાવવી શરૂ કરી; પરંતુ ભણવામાં પણ એવો વિચિત્ર વિદ્યાર્થી કોઈ દિવસ એમણે જોયો નહોતો. શુરુજી કહ્યો ભણાવવા લાગ્યા ત્યારે રઘુનાથે પૂછ્યું કે ‘ક’ પડેલાં કેમ અને ‘ખ’ કેમ નહિ? જંગાળીઓ ‘મ’ અને ‘જ’ ને એક સરખા બોલે છે અને ય, પ, સ, એ ત્રણેને પણ એક સરખા બોલે છે. તેથી એ બાળતોનો પણ એમણે પંધો લીધો. ટુંકમાં બારાખડી ભણવામાં પણ એમણે એટલા બધા મુવાલો પૂછ્યા-એટલા બધી શકાઓ ઉઠી હતી કે એમના વિદ્વાન શુરુજીને વળ-માગા ભણાવવામાં પણ વ્યાકરણનાં અડધાં મૂત્રોનો ઉદ્દેશ કરવો પડ્યો. બાળક રઘુનાથની બુદ્ધિ જેવી તીવ્ર હતી, તેવીજ તેની સમજણપણ પણ તીવ્ર હતી. શુરુજી પ્રકૃષ્ટિત ચિત્તે બાળકને ભણાવવા લાગ્યા, એટલે એના

તકે સંશય આવવા માંડ્યો. મિથિલા દેશનાં અનેક સ્થળોએથી ઘણા પંડિતો અને વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં જઈને એ વાદવિવાદ સાંભળવા લાગ્યા. તક કરતાં કરતાં એકબીજાની મસ્કરીઓ પણ થવા માંડી. પદ્મધરે એક સ્તોત્ર સંભળાવ્યો કે, તું મનુ બાળક જેવો (કાલી છુદ્દિનો) તથા એક ચામુવાળો છે; તો પછી સંશય રાખીને મારી 'સામાન્ય લક્ષણ'ને એકદમ લોપ કરી દેના શા માટે ગાહે છે ?

શુરુજીનાં આવાં રહેણાંની પરવા નહિ રાખતાં એમણે જવાબ આપ્યો કે “જે મનુ આંધળાને પણ દેખતો અને બાળકને પણ બોધવાળો કરે છે, તેનેજ હું ખરેખરે શિક્ષક ગણું છું. તે સિવાયના તો બધા નામધારી શિક્ષકોજ છે.”

ત્યારપછી રુપુનાથે પદ્મધર મિથની બધી દલીલોના તકેવડે ઢુકડે ઢુકડા કરી નાખ્યા; પરંતુ એની બધી દલીલો ખરી લાગ્યા છતાં પણ ખુદ્દી રીતે પરાજય સ્વીકારવાને પદ્મધર તૈયાર થયા નહિ; અને ઠાઠ, નાસ્તિક, બાળુચક વગેરે શબ્દો સંભળાવીને એનું ઘણું અપમાન કર્યું.

ત્યાં હાજર રહેલા મૈથિલી પંડિતો તથા વિદ્યાર્થીઓએ પુષ્ટજ ગરબક કરીને તથા બાળો ભાંડીને પંડિત પદ્મધરજીનાં કરવાં વચનોનું સમર્થન કર્યું. વળી કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ એક સ્તોત્ર દ્વારા કહેવા લાગ્યા કે:—“ઇદ્ર હજાર આંખવાળો છે, મહાદેવને ત્રણ આંખ છે; પણ આપ આંધળને એકજ આંખ કેમ છે ?”

આવી રીતે બધાએ ‘કાણો કાણો’ દલીલો ચીઠઠ્યાથી રુપુનાથ શરમાઇને ઘેર પાછો ફર્યો. ઘેર જઈને ધીરજથી વિચાર કરતાં જણાયું કે, આટલા બધા દિવસોના વાદવિવાદમાં મેં શુરુજીને માટે એક પણ અપરાધ વાપર્યો નથી. ઉલટું મારી એકેએક દલીલ સાચી છતાં શુરુજી તેનો રહીઓ આપી નહિ ચકવાથી મસ્કરી કરે છે. આ વિચારથી એ સુવકના ચિત્તમાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, ફરીથી એક વાર શુરુજીને ઘેર જઈને તેમની સાથે વાદવિવાદ કરીશ. ત્યાં આગળ ઘણા લોકોની બીડ નહિ હોવાથી શુરુજી સ્વર્ણ ચિત્તે પોતાનો પરાજય સ્વીકારશે તો તો સ્પર્દેશમાં જઈને મારા મતનો પ્રચાર કરીશ, પણ જો એ પોતાની બૂઝ કબૂઝ નહિ કરે તો તો હું એમની અને મારી પોતાની બન્નેની આ તરવારવડે હત્યા કરીને બધી પંચાતનો અંત આણીશ.

રઘુનાથમાં કરી દીધો! તું ખરેખર મહાપુરુષ છે.” એમ કહેવાય છે કે, રઘુનાથે ન્યાયશાસ્ત્ર ઉપર દીધેલ નામની એક ટીકા લખવાનો આરંભ કર્યો હતો, પણ એવામાં નિમાઈએ પોતે લખેલી ટીકા વાંચી સંલગ્નાવ્યાથી રઘુનાથ ધણાજ નિરાશ થઈ ગયા. નિમાઈ તેના મનનો ભાવ સમજી જઈને જોડ્યા કે “ભાઈ! આ ફળરહિત શાસ્ત્રદ્વારા તને જે યશ મળવાની અભિલાષા છે, તે યશમાં હું તારો હરિદ્ થવા માગતો નથી; લે આ મારી ટીકાને ગંગાજીમાં ફેંકી દે” છું.” અને જોતાં તર્કશાસ્ત્ર એ કાંઈ મનુષ્યનું અંતિમ લક્ષ્ય નથી. એ માત્ર ભુદિને સૂક્ષ્મ કરવામાટે ઉપયોગી છે; પરંતુ તેની સાથે સદાચાર પાળવો અને નિત્ય વસ્તુમાટે સંપૂર્ણ વિચાર કરીને તેનાજ સાક્ષાત્કારને માટે ભક્તિ-પૂર્વક સાધના કરવી એજ મનુષ્યનું અંતિમ લક્ષ્ય હોવું જોઈએ.

બુદ્ધિવૃદ્ધિવાદ, લીલાવતી ટીકા, તત્ત્વચિંતામણિ, દીધિતિ, અદ્વૈતેશ્વરવાદ, પ્રજ્ઞાસૂત્રવૃત્તિ વગેરે અનેક ગ્રંથો રઘુનાથે રચ્યા છે.

હરિદોષ નામના એક ગૃહસ્થે પોતાની વિશાળ જોશાળામાં રઘુનાથની અતુલપાઠી સ્થાપી આપી, એટલે ઘણી મોટી સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવાની સગવડ તેમને મળી હતી. ત્યારથી વિદ્યાર્થીઓના કલકલાટવાળા સ્થાનને ગંગાજી લોકો ‘હરિદોષની જોશાળા’ કહે છે. રઘુનાથ મિથિલામાં ‘કાણાકટ શિરોમણિ’ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તેમનામાં કવિત્વશક્તિ પણ અસાધારણ હતી, પરંતુ એને કાંઈ એ બહુ મોટી વાત ગણતા નહિ. તેમની કવિતાની એક જથ્થે પ્રશંસા કરી, ત્યારે એમણે કહ્યું હતું કે “મહારાજે જે સ્વાપ ધારણ કર્યો હતો, તે એમણે કાલકટ વિષ પીધું તેના આગળ જેમ સ્મત જેવી વાત હતી, તેમ ઘણા અઘરા ચિંતામણિ કે ન્યાયશાસ્ત્રના ગ્રંથો ભણવાને માટે કવિતા રચવી એ પણ તુલ્ય કાર્ય છે.”

તેમના શુરુએ એક દિવસ તેમને લગ્ન કરવાનો આમંત્ર કર્યો, ત્યારે આખા જીવનસુધી પ્રજ્ઞાચારી રહેલા રઘુનાથે ઉત્તર આપ્યો કે “શુરુજી! દીધિતિ ગ્રંથ મારો પુત્ર અને લીલાવતી ગ્રંથ મારી પુત્રી છે. લોકો સંતતિમાટેજ લગ્ન કરે છે; માટે આપ એવો આશીર્વાદ આપો કે મારું આ પુત્ર-પુત્રી અમર થાય.” ખરેખર! ગ્રંથકારીને એમના જ ગ્રંથો ઉપર એવોજ પ્રેમ હોવો જોઈએ.

દોઈ પણ વિષયમાં પૂરી સિદ્ધિ મેળવવા સારું કેટલી બધી વ્યકાસના-પૂર્વક પ્રયત્ન કરવાની અવશ્યકતા છે, ને રઘુનાથ પંડિતના દિદાહરણથી જણાય છે.

૨૯૯-એક મૌલવીને દેવદૂતદ્વારા મળેલું શિક્ષણ

આ પૃથ્વીમાં અનેક પાપી મનુષ્યો સુખ ભોગવે છે અને સારા માણસો દુઃખ ભોગવે છે, તેનું કારણ નહિ સમજી શકવાથી એક મૌલવીએ એક દિવસ ભગવાનની આગળ પ્રાર્થના કરી કે “હે દયાળુ ખુદા ! આપની વ્યવસ્થામાં અન્યાય અવગણ્ય નથી; પરંતુ લોકો બ્યારે મને પૂછે છે કે ‘મૌલવી-સાહેબ ! ફલાણા પાપીને આટલું ઘણું સુખ શા સારૂ અને અમુક પુણ્યવાનને આટલું ઘણું દુઃખ કેમ ?’ ત્યારે હું તેમને તેનું કારણ સમજાવી શકતો નથી; માટે મને એનું કારણ સમજાવો.” ભક્ત મૌલવીએ ણીજે દિવસે સ્વપ્નમાં દેવવાણી સાંભળી કે “પાછલી રાતે નદીકાંઠે જવાથી તને એક યુવકનો મેળાપ થશે. તેની સાથે થોડાક દિવસ ફરવાથી તને આ જાણતનો ખુદાસો મળી જશે.”

મૌલવી પ્રાતઃકાળે નદીકિનારે જઈને બેસે છે, તો એક પરમ સુંદર યુવક ફરી નદીકાંઠે ઉભો છે. તેની આગળ પોતાનો સંશય નિવેદન કરતાં તેણે કહ્યું કે “ખુદા ઘડાના ભલાની ખાતરજ સુખ-દુઃખ નિર્માણ કરે છે, એમ માફ માનવું છે. એ મંગલમય છે, આપ જ્ઞાની અને વિદ્વાન વૃદ્ધ પુરુષ છો, આપ મારા જેવા યુવકને આ પ્રશ્ન શા સારૂ પૂછો છો ?” આ ઉપરથી મૌલવી સમજી ગયો કે, આનીજ સાથે ફરવાની આજ્ઞા મને સ્વપ્નમાં ખુદા તરફથી મળી છે. યુવકને પૂછતાં તેણે કહ્યું કે “નદીની પેલી પાર થોડાંક ગામડાંઓમાં મોજ આવે ત્યાં ફરતા રહેવાનો મેં વિચાર કર્યો છે.” મૌલવીએ એની સાથે જવાની ઇચ્છા દર્શાવતાં યુવકે સંમતિ આપી અને કહ્યું કે “મૌલવીસાહેબ ! આપ મારી સાથે પધારવા માગો છો તો ભલે પધારો; પણ એક શરત છે. આપને માફ કોઈ આચરણ ગેરવ્યાજળી જણાય તોપણ આપથી કાંઈ જોલાશે નહિ. મેં કાંઈ આપના સંગાથને માટે વિનંતિ કરી નથી. આપ રાજપુત્રીથી મારી સાથે આવવા માગો છો. હું આપની સાથે વાદવિવાહ કરવાને આપને મારી સાથે લઈ જતો નથી.” મૌલવીએ કમ્બલકચું કે, તારા કોઈ કામમાં હું વાંધો નહિ લઉં.

(ક) ત્યારપછી એ બે જણા નૌકામાં બેસીને નદીપાર જવા નીકળ્યા. નૌકા નદીની વચ્ચે આવ્ય પહોંચી, એટલે યુવકે જલાસીઓને ધક્કા મારીને નદીમાં ફેંકી દીધા અને પોતે નૌકાને હલેસાં મારીને કાંઠે લઈ ગયો.

(ઘ) નદી પાર ગયા પછી યુવક પાસેના એક ગામડામાં એક ધનવાનને ઘેર ગયો અને જાંપારે સૂઈ રહેવાનું સ્થાન તથા ભોજનને માટે વિનંતિ કરી-

ધનધાનીએ તેને દર્શન પણ દીધાં નહિ, દરવાને તેને ધમકાવીને કાઢી મૂક્યો.
 (ગ) ત્યારપછી જાને જણા એક ઘીલ ગામમાં એક શેકને ઘેર સંધ્યા-
 કાળે પહોંચ્યા. ધનધાનીએ તેમનો પૂરો આદરસત્કાર કર્યો અને ઉમદા રત્ન-
 જડિત પાટકાઓમાં એમને લોજન કરાવ્યું. રાત પૂરી થઈ એટલે યુવકે મો-
 લવીને જગાડ્યા અને પાછો પેલા કંલુમને ઘેર ગયો. કંલુમનો દરવાજો
 ઘોડ્યો કે “પાછા અહીં આંશા સારૂ આવ્યા?” યુવકે કે કહ્યું “તારા એકને એક
 કિંમતી વસ્તુ આપવા આવ્યો છું. જોને ખબર આપ. આજ જો અમને જરૂર
 મળશે.” કૃપણ શેઠીઆએ જો જાને વટેમાર્ગીઓને ધરની અંદર ધોલાવ્યા,
 એટલે યુવકે જે સુંદર કિંમતી કટોરા પોતાની ઝોળીમાંથી કાઢીને એને
 આપ્યા. મોલવીએ જોયું કે, જે જે કટોરા ગઈ ત્રણે એમનો આદરસત્કાર
 કરનાર ગૃહસ્થને ત્યાંનાજ હતા. યુવકે આ પ્રમાણે સારા માણસ પાસેથી
 ચોરી લઈને જો કિંમતી પદાર્થો ખરાબ ગાણસને આપ્યા. કૃપણે કહ્યું કે “આ તો
 કિંમતી પદાર્થો છે. મને મક્કતમાં શા સારૂ આપી દો છો?” યુવકે કહ્યું કે “જે
 માણસ ત્રિવિધ જોનાકળો થઈને જે વસ્તુની ઇચ્છા કરતો હોય છે, તેને
 તે વસ્તુ આપવામાં કેટલું બધું સુખ છે! ભૂખ્યાને અન્ન, તરસ્યાને પાણી,
 ધનની અભિલાષાવાળાને ધન, જ્ઞાનાભિલાષીને જ્ઞાન અને મોક્ષાભિલાષીને
 સુખનો ઉપદેશ આપ્યાથી તેમને ઘણાજ આનંદ થાય છે અને તેમના સુખની
 સાચું જોયાથી તેમના આનંદનો અંશ અમને પણ મળે છે. હું દેહીર માણસ
 છું. મારે રાતના કટોરાને રાખીને શું કરવું? આપજ એની કદર કરી શકશો.”
 (ઘ) ત્યારપછી યુવક અને મોલવી એક સદૃશ્યને ઘેર ગયા. ત્યાં તેમ-
 ને એકના એક પુત્રે તેમને યોગ્ય રીતે આવકાર આપ્યો. ૧૯-૨૦ વર્ષના
 કાશ હતા. રૂપ જેવાજ સુંદર શુભો તેનામાં હતા. જેવું ગોરું વદન, વિ-
 નાસીલો હાંત હતા; તેવાજ તેના હસમુખા વદનમાં સ્વચ્છતાભરેલાં મીઠાં
 દિવાલિતનું જ્ઞાન, આરિતક લાવ, ધ્યાન ધરવાની શક્તિ અને જ્ઞાનમાં
 તથા પ્રીતિનું મિશ્રણ આદિ શુભો હતા. જો ગૃહસ્થ અને તેની પત્ની-
 ને વડો અભિલાષા હતી કે, આ છોકરો ઘણો મોટો પરિત નીવડે, હંચા
 ને સાધક બને અને તેના મુચ્ચ દેશવિદેશમાં વ્યાપી રહે. જો ગૃહસ્થ
 ને પુત્ર તથા પત્નીના યત્નથી જાને સુસાદરોએ કેટલાક દિવસ પરમ
 તેમના ઘરમાં વાસ કર્યો. એક દિવસે અધીં ત્રણે પેલો મળીને

ધરમણીએ તેને દર્શન પણ દીધાં નહિ, દરવાને તેને ધમકાવીને કાઢી મૂક્યો.

(ગ) ત્યારપછી બન્ને બંણા એક બીજા ગામમાં એક શેડને ઘેર સંખ્યા-
કાળે પહોંચ્યા. ધરમણીએ તેમને પૂરો આદરસત્કાર કર્યો અને ઉમદા રતન-
બરિદ વાટકાઓમાં એમને લોબન કરાવ્યું. રાત પૂરી થઇ એટલે સુવટે 'મા-
લવીને જગાર્યા અને પાછા પેલા કંલુસને ઘેર ગયો. કંલુસને દરવાન
બોલ્યો કે "પાછા અહીં આં શા સારૂ આભ્યાં?" સુવટે કે કહ્યું "તારા શેડને એક
કિંમતી વસ્તુ આપવા આભ્યો છું. એને ખબર આપ. આજ એ અમને જરૂર
મળશે." કૃપણ શેઠીઆએ એ બન્ને વટેમાર્ગીઓને ઘરની અંદર બોલાવ્યા,
એટલે સુવટે બે સુંદર કિંમતી કંટોરા પોતાની ઝાળીમાંથી કાઢીને એને
આપ્યા. માલવીએ જોયું કે, એ બે કંટોરા ગઇ રાત્રે એમને આદરસત્કાર
કરનાર ગૃહસ્થને ત્યાંનાજ હતા. સુવટે આ પ્રમાણે સારા માણસ પાસેથી
ચોરી થઇને એ કિંમતી પદાર્થો ખરાબ માણસને આપ્યા. કૃપણે કહ્યું કે "આ તો
કિંમતી પદાર્થો છે, મને મફતમાં શા સારૂ આપી દો છો?" સુવટે કહ્યું કે "જે
માણસ રાત્રિદિવસ બેગાકળો થઇને જે વસ્તુની ઇચ્છા કરતો હોય છે, તેને
તે વસ્તુ આપવામાં દેટણું બધું સુખ છે. ભૂખ્યાને અન્ન, તરસ્યાને પાણી,
ધનની અભિલાષાવાળાને ધન, જ્ઞાનાભિલાષીને જ્ઞાન અને મોક્ષાભિલાષીને
સુખનો ઉપદેશ આપ્યાથી તેમને ઘણાજ આનંદ થાય છે અને તેમના સુખની
સામું જોયાથી તેમના આનંદનો અંશ અમને પણ મળે છે. હું કહીર માણસ
છું. મારે રતના કંટોરાને રાખીને શું કરવું? આપજ એની કદર કરી શકશો."

(ઘ) ત્યારપછી સુવક અને મૌલવી એક સહગૃહસ્થને ઘેર ગયા. ત્યાં તેમ-
ના એકના એક પુત્રે તેમને યોગ્ય રીતે આવકાર આપ્યો. ૧૬-૨૦ વર્ષનો
છોકરો હતો. ૩૫ જેવાજ સુંદર સુલો તેનામાં હતા. જેણું જોઈું વદન, વિ-
શાળ લલાટ, અછીદાર નાક, ઉજ્જવલ ચાહુ, પાતળા હોઠ અને સદેહ મોતીના
દાણા જેવા દાંત હતા; તેવાજ તેના હસસુખા વદનમાં સવ્યતાબરેલાં મીઠાં
વચન, હિનાહિતનું જ્ઞાન, આસ્તિક બાવ, ધ્યાન ધરવાની શક્તિ અને જ્ઞાનમય
ભક્તિ તથા પ્રીતિનું મિશ્રણ આદિ સુલો હતો. એ ગૃહસ્થ અને તેની પત્ની-
ની એવી અભિલાષા હતી કે, આ છોકરો ઘણો મોટો પરિત નીવડે, ઉંચા
પ્રકારનો સાધક બને અને તેના સુયસ દેશવિદેશમાં વ્યાપી રહે. એ ગૃહસ્થ
અને તેના પુત્ર તથા પત્નીના ચત્તથી બન્ને સુસાક્ષરોએ દેટલાક દિવસ પરમ
સુખમાં તેમના ઘરમાં વાસ કર્યો. એક દિવસે અહીં રાત્રે પેલો કહીરવેશ-

ધારી યુવક ધીમે ધીમે પથારીમાંથી ઉઠ્યો. એનો સાથી મૌલવી જાગતો હતો, તે પણ ચૂપચાપ ઉઠીને એ યુવકની પાછળ પાછળ ગયો. યુવકે અંદર પ્રવેશ કરીને પેલા ગૃહસ્થના સુશીલ પુત્રનું ગળું દબાવી દીધું. અસ્ફુટ શબ્દે ભગવાનનું નામ એક વળત મુખમાં ઉચ્ચારતાં ઉચ્ચારતાંજ એ ગૃહસ્થની આંખની કીકી, હૃદયનું ધન અને એકમાત્ર આશારૂપ એ સુપુત્રે દેહત્યાગ કર્યો!

યુવક ધીમે ધીમે પોતાની પથારીમાં પાછો આવ્યો, એટલે મૌલવીએ ગદ્ગદ સ્વરે કહ્યું કે ‘ભાઈ! હવે મારાથી તારી સાથે નહિ રહેવાય. હું મારે ઘેર પાછો જઈશ.’ મૌલવી એટલું કહી ઘરની બહાર નીકળ્યો.

યુવક પણ મૌલવીની પાછળ પાછળ ગયો અને બોલ્યો કે “હું ફિસ્તો (દિવદ્વત) છું. ભગવાનની આજ્ઞાથી તને શિક્ષણ આપવા સાડ આવ્યો હતો. હજી થોડા દિવસ મારી સાથે રહ્યો હોત, તો ખીન્નું પણ ઘણું શીખી શકત. જે હવે મેં આ બધી લીલા શા સાડ કરી એ તને સમજવું.”

(ક) પેલા જે બલાસીઓએ અનેક એકલવાયા મુસાફરોને તેમની ગાંસડીઓ પડાવી લેવા ખાતર આ ઉંડી નદીની વચમાં ફેંકી દીધા હતા. એમના પાપનો ઘડો ભરાઈ ચૂક્યો, એટલે એમનો પણ કાળ પાસે આવ્યો.

(ख) એ કંબુસની પાસે બધા માગવા જતા હતા, પણ એ કોઈને પાઈ પરખાવતો નહોતો અને તેથી કોઈને કાંઈ આખ્યાથી સુખ છે, એ વાતનો એને ખ્યાલ પણ નહોતો તથા દાન મળ્યાથી કેવું સુખ ઉપજે છે, તેની પણ એને ખબર નહોતી. હવે એ કંટોરાની બક્ષિસ મળતાં એ વિષે વિચાર કર્યાથી એનો સ્વભાવ બદલાશે; કેમકે એ માણસ માત્ર કંબુસજ છે, ખીજને પીડા દેનારો નથી.

(ग-घ) હવે છેલ્લા સદ્ગૃહસ્થ અને તેમની પત્ની તથા તેમના યોગ્ય પુત્ર ઉપર ઈશ્વરની દયા વિશેષ હતી; પણ માત્ર એક પુત્રનેજ ખાતર એ માતાપિતાનું મન આટલી વૃદ્ધ વયે પણ સર્વભાવથી ઈશ્વરની તરફ જતું નહોતું. પુત્રપ્રત્યે મમતા હોઈ તેને સંસારમાં યશ અપાવવા ખાતરજ એમનું મન જગતના વિષયોમાં અધિક ચોંટેલું રહેતું હતું. હવે એમાં ફેરફાર થશે. એમણે પુત્રને માટે ધન-દોલત, આમોદ-પ્રમોદ, ઠાઠ-માઠ કશાની ઇચ્છા કરી નહોતી. ફક્ત એજ માગ્યું હતું કે, પુત્ર સારો પંડિત, સ્વધર્મનિષ્ઠ અને આદર્શ સદ્ગૃહસ્થ બનીને ઈશ્વરની કૃપા મેળવે. જે એમણે માગ્યું હતું અને જે માગવાનું એ પુત્ર પણ શીખ્યો હતો, તેજ શ્રીભગવાનની કૃપાથી હવે બન્યું છે. શાસ્ત્રોની વાગ્દેશ તરફ વધારે ધ્યાન એ યુવક આપે, દિવાની દુનિયામાં પ્રવેશ કરે તથા મોહ-

માયામાં ક્રૂપાય, તે પહેલાંજ ઈશ્વરની કૃપાથી તે ઉત્તમ ગુણવાળો અને ભગ-
વદ્ભક્ત થઈને એકદમ સુદિન પામ્યો છે.

મંગલમય પ્રભુ બધાની સહાય સદા કર્પકા કર્યાજ કરે છે. ત્યાં આગળ
એની ઇચ્છા આપવાથી સમગ્ર નહિ, ત્યાં તેના કાર્ય ઉપર ઉંટો અને
દૃઢ વિશ્વાસજ રાખ્યો. જે લોકો પૂર્વજન્મને માને છે, તેઓ તે બ્યાજળી
રીતે બધો દોષ પોતાનાં કર્મોનેજ દે છે. એ ભક્તિનું લક્ષણ છે, એમ કાર્યથી
મંગલમય પ્રભુ ઉપર દોષારોપણ કરવાનો જરા પણ અવકાશ રહેતો નથી. બધા
ધર્મોમાં કહ્યું છે કે “ભક્તિભાવે અને સન્માર્ગેજ જીવન ગાળવું ભેધયો.”

૩૦૦-સર વિલિયમ જોન્સની માતાનું બુદ્ધિચાતુર્ય

સર વિલિયમ જોન્સ એક મહાવિદ્વાન થઈ ગયા છે. ઇ. સ. ૧૭૪૬ માં
લંડનમાં તેમનો જન્મ થયો હતો. ૧૭૮૩ માં કલકત્તાની સુપ્રીમ કોર્ટના
પદ ન્યાયાધીશની પદવી ઉપર એ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા હતા. ત્યાં આવીને
સંસ્કૃત ભાષાનો એમણે ઘણો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો અને પૂર્વના દેશો-
ની ભાષા, ઇતિહાસ તથા રીતરિવાજનો અભ્યાસ અને શોધખોળ કરવા સાફ
તેમણે ‘બંગાલ એશિયાટિક સોસાયટી’ ની સ્થાપના કરી હતી. એમનું
માતા એક વિદુષી અને બુદ્ધિમતી નારી હતાં. બીજગણિત, ત્રિકોણમિતિ,
ગોકાશાસ્ત્ર અને ચિત્રવિદ્યામાં તે કુશળ હતાં. તેમના પતિપ્રત્યેના સ્નેહ તથા
બુદ્ધિવૈભવનો પરિચય નીચેના ઉદાહરણથી મળે છે.

એક વાર તેમના સ્વામી ઘણા માંદા પડ્યા. એવામાં તેમના એક મિત્રનો
પત્ર આવ્યો. તે કાગળમાં એવી બીના લખી હતી, કે જે સાંભળ્યાથી પતિને
મંદવાર વધી પડવાનો ભય હતો. એવે સમયે એ કુશળ સ્ત્રીએ હાજર-
જવાબી વાપરી અને એ કાગળમાં લખેલી હકીકત પતિને વાંચી ન સંભળા-
વતાં, પત્ર હાથમાં લઈને બહુ એમાંજ લખાણ વાંચતી હોય, તેમ અચ-
કાયાવિનાજ વાંચતાં વાંચતાં નવો કાગળ જેટી કાઢીને વાંચી સંભળાવતી ગઈ.
એણે એવી પ્રુણીથી પત્ર વાંચ્યો કે પતિને જરા પણ વહેમ પડ્યો નહિ અને
ઉલટી શાંતિ વળી.

(જૂના ‘નર્મગદ’માંથી)

૩૦૧-કૉનફયુશિયસની મનુષ્યોપત્યે લાગણી

કૉનફયુશિયસ ચીનદેશના મહાન ઉદ્ધારક અને ઉપદેશક હતા. રાજ્ય-કારભારની તો જરા પણ એમને લાલસા નહોતી; છતાં પણ પોતાનો ઉપદેશ ચથાર્થ છે અને વ્યાવહારિક જીવનમાં કામે લગાડી શકાય એવો છે, એ સાબિત કરવા સાફ રાજ્યાધિકારમાં પણ દાખલ થઈને એમણે પ્રગતિ કંઈયે કરી બતાવ્યું હતું. એમના વખતમાં કેટલાક નિવૃત્તિમાર્ગી સાધુઓ હતા. તે ઘરખાર છોડીને વનમાં જઈને રહેતા. એક વખત એવું બન્યું કે, કૉનફયુશિયસ અને તેમના શિષ્યો એક વખતે જતા હતા, ત્યાં નદીમાં પૂર આવેલું લોઈ પાસેના ખેતરમાં ઉભેલા એક માણસને એના શિષ્યે પૂછ્યું કે ‘હિ ભાઈ ! આ નદી કયે ઠેકાણેથી ઉતરશે ?’ એ માણસ જે નિવૃત્તિમાર્ગી સાધુ હતો, તેણે કૉનફયુશિયસ ઉપર ટાણો મારીને કહ્યું કે ‘પૂછ તારા ગુરુને. તોફાનની વચ્ચે જઈ એમાંથી કેમ રસ્તો કાઢવો તે એ જાણે છે.’ શિષ્યે કૉનફયુશિયસને આ ઉત્તર કહ્યો, ત્યારે કૉનફયુશિયસે કહ્યું કે “જગતમાંથી નીકળી પડીને જંગલમાં પશુ-પક્ષીઓનોજ સમાગમ કરવો વૃથા છે. સંકટમાં આવી પડેલા મનુષ્યજાતિઓની સાથેજ હું તો રહીશ. રાજ્યોમાં અધાધુધી ચાલે છે, માટેજ એ મટાડવા પ્રયત્ન કરવાની મારી ફરજ છે.”

મનુષ્યજાતિઓ માટે એ મહાન પુરુષને કેવી લાગણી હતી, તે આ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. x

(“ ધર્મવર્ણન’માંથી)

x અરેબર! આ સંસારમાં ઉચ્ચ કોટિના તો મું પરંતુ સામાન્ય કોટિના પણ નિત્ય પ્રભુપ્રેમી ચિરંજીવીવાથી અને પરદેશ પગથાંએ ચટકાવિનાજ ઉપર પગથાંએ ટાંગ આગળવા મગતારા માનવો ‘ન દેવરકે રહે, ન ઉપરકે રહે’ એવજ બની રહેતા હોવાથી એવા ન બની જવાય તેટલા માટે દરેકે આ મહામનુ ‘નિષ્કામ કર્મ’ અથવા કર્મચિંતના પ્રથમ દ્વારમાં પ્રવેશવાને સૂચનાએ કથન બહુજ બાનમ: રાખતા એવું છે.

સંપાદક

૨૭૨-એક સરદારની કુલીનતા અને નિરાભિમાન

ઈંગ્લેન્ડના ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા વિવિધમ ઇયુક ઓફ નોર્મન્ડીના પિતા વિવિધમ ત્યારે ખિસ્તીપર્ગના પુરુષદેવ જેટલેમ તરફ જતો હતો, ત્યારે તેને કેન્સ્ટેન્ટાઇન નગરમાં ચોરા દિવસ મુકામ કર્યો હતો. આ ઇયુક આતુર્ય, ઔદાર્ય, મોટાઇ વગેરે ગુણોમાટે સુવિખ્યાત હતો. તેના આ ગુણોની વાત રોમન બાદશાહની જાણમાં આવતાં તેમણે તેની પરીક્ષા લેવા ધાર્યું. તેમણે એક દિવસે ઇયુકને સહકુટુંબ પોતાને ત્યાં મીઝગાનીમાં આમંત્રણ કર્યું. ઇયુક નિયમિત સમયે કુટુંબસહિત રોમન બાદશાહના દરબારમાં જઈ પહોંચ્યો. આ સમયે રોમન બાદશાહે હુઆઈથી દરબારની મુઘળી બેઠકે પૂરી નાખી હતી તથા એવી વ્યવસ્થા કરી હતી કે, કોઈ પણ સભાસદે ઇયુક તથા તેના પરિવારને માન આપ્યું નહિ; એટલું જ નહિ પણ તેમના તરફ નજર મુઠાં કરી નહિ. આથી ઇયુકના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. એણે પોતાને માટે એક પણ આસન ખાલી જોયું નહિ. આ વિચિત્ર વ્યવસ્થાથી ખોટું ન જાણતાં તે એક ખૂણા આગળ ખાલી જગ્યાએ ગયો અને ત્યાં પોતાનો ઝબ્બો ઉતારીને તેનું આસન કર્યું તથા તે ઉપર બેઠો. તેના સરદારોએ પણ તેનું જ અનુકરણ કર્યું. આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે, પોતાના અપમાનમાટે તેણે જરાપણ તિરસ્કાર દર્શાવ્યો નહિ. ઉઘટો સંતોષ પ્રગટ કર્યો. છેવટે મિજગાની પૂરી થઈ અને સર્વ વિદાય થવા લાગ્યાં, ત્યારે ઇયુક તથા તેના સરદારોએ પોતાના ઝબ્બાનાં આસનો ત્યાં ને ત્યાંજ રહેવા હઈને સ્થિત-હાસ્થ-પૂર્વક રવન માગી. આથી રોમન બાદશાહના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેમણે પોતાના મુખ્ય સરદારને મોકલી ઇયુકને વિનંતિ કરી કે ‘આપ આપના ઝબ્બાઓ પહેરી જાઓ.’ ઇયુકે ઉત્તરમાં કહાવ્યું કે, ‘નોર્મન લોકો મિજગાની વળતે જે આસન ઉપર બેસે, તે આસન કબી પણ પોતાની સાથે પાછાં લઈ જતા નથી.’

૩૦૧-કૉનફ્યુશિયસની મનુષ્યોપ્રત્યે લાગણી

કૉનફ્યુશિયસ ચીનદેશના મહાન ઉદ્ધારક અને ઉપદેશક હતા. રાજ્ય-કારભારની તો જરા પણ એમને લાલસા નહોતી; છતાં પણ પોતાનો ઉપદેશ ચથાર્થ છે અને વ્યાવહારિક જીવનમાં કામે લગાડી શકાય એવો છે, એ સાબિત કરવા સારૂ રાજ્યાધિકારમાં પણ દાખલ થઈને એમણે પ્રજાનું કલ્યાણ કરી ખતાવ્યું હતું. એમના વળતમાં કેટલાક નિવૃત્તિમાર્ગી સાધુઓ હતા. તે ઘરખાંર છોડીને વનમાં જઈને રહેતા. એક વળત એવું બન્યું કે, કૉનફ્યુશિયસ અને તેમના શિષ્યો એક વળતે જતા હતા, ત્યાં નદીમાં પૂર આવેલું જોઈ પાસેના ખેતરમાં ઉભેલા એક માણસને ઝોના શિષ્યે પૂછ્યું કે ‘હું ભાઈ ! આ નદી કયે ઠેકાણેથી ઉતરાશે ?’ એ માણસ જે નિવૃત્તિમાર્ગી સાધુ હતો, તેણે કૉનફ્યુશિયસ ઉપર ટાણો મારીને કહ્યું કે ‘પૂછ તારા ગુરુને. તોફાનની વચ્ચે જઈ એમાંથી કેમ રસ્તો કાઢવો તે એ જાણે છે.’ શિષ્યે કૉનફ્યુશિયસને આ ઉત્તર કહ્યો, ત્યારે કૉનફ્યુશિયસે કહ્યું કે “જગતમાંથી નીકળી પડીને જંગલમાં પશુ-પક્ષીઓનો જ સમાગમ કરવો વૃથા છે. સંકટમાં આવી પડેલા મનુષ્યબંધુઓની સાથેજ હું તો રહીશ. રાજ્યોમાં અંધાધુંધી આવે છે, માટેજ એ મટાડવા પ્રયત્ન કરવાની મારી ફરજ છે.”

મનુષ્યબંધુઓ માટે એ મહાન પુરુષને કેવી લાગણી હતી, તે આ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. x

(“ ધર્મવર્ણન’માંથી)

x ખરેખર ! આ સંસારમાં ઉચ્ચ કોટિના તો શું પરંતુ સામાન્ય કોટિના પણ નિજાસુ પ્રભુપ્રેમી ચિરજ હોવાથી અને પહેલે પગથીએ ચટ્યાવિનાજ ઉપર પગથીએ ટાંગ વગરવા માગનારા માનવો “ન ઈવરકે રહે, ન ઉધરકે રહે” એવા જ બની રહેતા હોવાથી એવા ન બની જવાય તેટલા માટે દરેકે આ મહાત્મનું “નિષ્કામ કર્મ” અથવા કર્મચોગના પ્રથમ દ્વારમાં પ્રવેશવાને સૂચવનારૂં કથન બહુજ પ્વાનમાં રાખવા જેવું છે.

સંપાદક

૩૪૨-૫૬ સરદારની કુર્ભાનતા અને નિરાશિમાન

દિલ્હીના ઉત્તિલાકમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા વિદિયમ યુક્ટ એક નેદમંડીમે
પિતા વિદિયમ લ્યારે પિરનીપર્મના પુત્રપદ્મ લેકમલેમ તન્કે ગતો દનો,
તન્કે લેલે કેન્કેન્કેન્કેન નમકમાં યોડા દિવસ મુકામ કર્યો દનો. આ યુક્ટ
સાનુક, સોદર, મોટાકં વગેરે કુલેમાટે સુવિખ્યાન હતો. તેના આ સુ-
મેની વાત દોમન જાદશાહની જાનમાં આવતાંતેમલે તેની પરીચા લેવા ધાર્યું.
તેમલે એક દિવસે યુક્ટને સહકુટુંબ પોતાને ત્યાં મીઠગાનીમાં આમંત્રણ
કર્યું. યુક્ટ નિયમિત સમયે કુટુંબસહિત દોમન જાદશાહના દરબારમાં ગઈ
પહોંચ્યા. આ સમયે દોમન જાદશાહે કુઆઈથી દરબારની સઘની બેઠકો
પૂરી તાબી હતી તથા એવી વ્યવસ્થા કરી હતી કે, કોઈ પણ સમાચરે યુક્ટ
પર તોના પરિવારને માન આપ્યું નહિ; એટલું જ નહિ પણ તેમના તન્કે
નગર સુધાં કરી નહિ. આથી યુક્ટના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. એણે પો-
તાને માટે એક પણ આસન ખાલી લેયું નહિ. આ વિચિત્ર વ્યવસ્થાથી મોટું
જ દરબારમાં તે એક ખૂણા આગળ ખાલી જગ્યાએ ગયો અને ત્યાં પોતાનો ઝબ્બો
ઉતારીને તેનું આસન કર્યું તથા તે ઉપર બેઠો. તેના સરદારોએ પણ તેનું જ
અનુકરણ કર્યું. આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે, પોતાના અપમાનમાટે તેણે
જરાય નિરસ્કાર દર્શાવ્યો નહિ. ઉલ્ટો અતોષ પ્રગટ કર્યો. છેવટે મિત્ર-
જાની પૂરી યાદ અને સર્વ વિદાય થવા લાગ્યાં, ત્યારે યુક્ટ તથા તેના સરદાર-
દોએ પોતાના ઝબ્બાનાં આસનો ત્યાં ને ત્યાંજ રહેવા દઈને સિમત-હાથ-
પૂર્વક રજા માગી. આથી દોમન જાદશાહના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ.
તેમણે પોતાના મુખ્ય સરદારને મોકલી યુક્ટને વિનવિ કરી કે ‘આપ આ-
પના ઝબ્બાઓ પહેરી લાજો.’ યુક્ટે ઉત્તરમાં કહાવ્યું કે, ‘નોર્મન લોકો
મિત્રજાની વખતે જે આસન ઉપર બેસે, તે આસન કલે પણ પોતાની સાથે
પાછાં લઈ જતા નહીં.’

૩૦૫-વિદ્યાગુરુપત્યે પ્રોફેસર કાશીરામની ભક્તિ

પ્રોફેસર કાશીરામ દવેની બદલી ગુજરાત કૉલેજમાંથી વડોદરા કૉલેજમાં થઈ. વિદ્યાર્થીઓમાં એ ઘણા પ્રિય હોવાથી ગુજરાત કૉલેજના બધા વિદ્યાર્થીઓ પૂજ્ય ભાવનાથી પ્રેરાઈ તેમને વિદાયનું માન આપવા અમદાવાદ સ્ટેશન ઉપર કૂલહાર તથા ગોટાઓ લઈને ગયા હતા. બધા વિદ્યાર્થીઓની દષ્ટિ પ્રેમ અને સદ્ભાવપૂર્વક પ્રોફેસર સાહેબ ઉપર લાગી રહી હતી. એવામાં પ્રોફેસર સાહેબે દરથી પોતાને સંસ્કૃત ભણાવનાર શ્રીયુત બદ્રીનાથજી શાસ્ત્રીને આવતા જોયા. વિદ્યાર્થીસંઘની દષ્ટિધારાઓ દવે સાહેબ ઉપર વરસતી હતી; પરંતુ દવે સાહેબનો હૃદયઘોઘ ગુરુચરણમાં જઈને ઢળી પડ્યો. અમદાવાદના સ્ટેશનમાંના 'પ્લેટફોર્મ' ઉપરજ તેમણે શિષ્યમંડળીની વચ્ચેવચ્ચ પોતાના ગુરુદેવને જાણે વિનયનો વેલો પાચે પડ્યો હોય, એમ સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કીધા. દવે સાહેબના સુશિષ્ય કવિવર ન્હાનાલાલ વ્યાજળી રીતે કહે છે કે “એવા સાષ્ટાંગ પ્રણામ ધર્માચાર્યને તો કોઈકેજ કર્યા હશે; સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ કે રાજમાર્ગ ઉપર વિદ્યાગુરુને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામથી પ્રણમનાર, કીર્તિની છોળો ઉપર થનથનતો ત્રીસ વર્ષનો ભરજોળનડો નવયુગનો આંગલ-સંસ્કારી કે ગુજરાતી જણ્યો હોય તો જણાવશો, એટલે ઉચ્ચારીશ કે મારા ગુરુવર્ય અદ્વિતીય સંસારી સંત નહોતા.”

(ન્હાનાલાલ કવિના એક લાપણ ઉપરથી)

૩૦૬-રાજાનું પ્રજાપત્યે એક મહત્ત્વનું કર્તવ્ય

તુર્કસ્તાનના સુલ્તાન સુલેમાને બેલગ્રેડ નગર ઉપર વિજય મેળવીને તેને પોતાના કળબમાં લીધા પછી કેટલેક દિવસે એક ખ્રિસ્તી ડોશીએ તેની આગળ જઈને ફરિયાદ કરી કે “ચોર લોડો મારું સર્વસ્વ લૂંટી ગયા છે.” સુલ્તાને કહ્યું કે “તું બગતી શા સાડું નહોતી? તેં ખૂમાખૂમ કરી મૂકી હોત તો એ લોડો કાંઈ પણ લઈ શકત નહિ.” એ સ્ત્રીએ ઉત્તર આપ્યો કે “આપ સાહેબ રૈયતના રક્ષણ સાડું બગો છો અને આપના અમલદારોને બગતા રાખો છો, એવો મને પૂરો ભરોસો હતો; તેથીજ હું રાત્રે નિરાંતે સૂતી હતી.”

કર્તવ્યનિષ્ઠ સુલ્તાને તેના ઉત્તરથી પોતાનું કર્તવ્ય તસ્તજ સમજી જઈને ખાસ તપાસ ચલાવી અને એ ડોશીનો ચોરાઈ ગયેલો માલ શોધી કાઢીને પાછો સોંપ્યો.

૨૦૭-સમયની નિયમસર વહેંચણી કર્યાથી સઘાતાં કામ

અગાઉના દશાંતમાં વર્ણવાઈ ગયેલા સરવિલિયમ જોન્સ ૪૭ વર્ષની દુઠ્ઠી વયે સ્વર્ગવાસી થયા હતા, પણ એટલા દુઠ્ઠા આયુષ્યમાં કેટલાંક વર્ષ બેરિસ્ટરીના ધમધોકાર ધંધા અને કેટલાંક વર્ષ સુપ્રીમ કોર્ટના વડા ન્યાયાધીશનું કામ કર્યા ઉપરાંત ૨૮ ભાષાઓનો તેમણે અભ્યાસ કર્યો હતો. અંગ્રેજી, લેટિન, ફ્રેંચ, ઇટાલિયન, ગ્રીક, અરબી, હિબ્રી અને સંસ્કૃત ભાષામાં તો એ બહુજ્ઞ સોશિયાર હતા. અનેક અંધો પણ એમણે રચ્યા છે. રસાયણશાસ્ત્ર, ગણિતશાસ્ત્ર અને નૃત્યકળામાં પણ તે રસ ધરાવતા હતા. અમયનો સફુપયોગ કર્યા કરવાથી તેઓ આટલી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શક્યા હતા. એ પરાદીએ ઉઠતા અને પ્રભુચાર માઈલ પગે ચાલીને સૂર્યોદયપૂર્વે કોર્ટમાં જઈ જોસતા. ત્યાં કોર્ટ ઉઘડવા પહેલાં ચાર કલાક અભ્યાસ કરતા. એ પછી કોર્ટનું કામકાજ કરતા. એમાંથી પરવાર્યા પછી એક પંડિતની પાસે જોસીને હિંદુધર્મશાસ્ત્ર સંબંધી અંધ રચતા, રાત્રે અર્વાચીન ભાષાનાં પુસ્તકો વાંચતા, પત્નીસાથે રોહિણી વાર્તાલાપ કરતા અને શેતરંજની રમત રમતા. કોર્ટમાં ચાર મહિનાની રજા પડતી, ત્યારે કાશી વગેરે નગરોમાં પ્રવાસ કરી આર્થ સંસ્કૃતિનો પરિચય મેળવી આવતા.

નિયમસર કામકાજ અને વિદ્યાભ્યાસ કર્યાથી તથા અંગકસરત અને નિર્દોષ રમતો ઉપર ધ્યાન આપ્યાથી મનુષ્ય પોતાને કેવો વિદ્વાન અને ના-આકર્ષિત બનાવી શકે છે, તે આ વિદ્વાનની હકીકત ઉપરથી સહજે સમજાય છે. (બુના 'નમનવ' માંથી)

૨૦૮-કવિ હસરદાનની કાવ્યશક્તિ અને પ્રભુગુણગાન

જામનગરના જામસાહેબ પાસે હસરદાન નામના એક રાજકવિ હતા. જામસાહેબને પુરા કરી એકાદ બગીચ કે હંનામની બોટી રકમ મેળવવાની આશાએ આ કવિએ જામસાહેબનું એક મોટું કાવ્ય રચ્યું ને તેમાં તેમનાં દામો અને શુભોનું વર્ણન કરીને કવિત્વશક્તિ દાખવવામાં કચ્ચાચ રાખી ન હતી. એક દહાડો જામસાહેબની રજાથી આ કાવ્ય તેમની દરબીમાં વાંચી અંબગાવ્યું. તે સાંભળી જામસાહેબ અત્યંત પ્રસન્ન થયા ને કવિને શું આપું, તેને માટે પોતાના દિવાન સામું એમું; પણ દિવાને ટોકું હાથથી નકારમાં જવાળ આપ્યો. રાજકવિ પણ આ જાળન સમજી ગયા તેમણે

૩૦૫-વિદ્યાગુરુપત્યે પ્રૌફેસર કાશીરામની ભક્તિ

પ્રૌફેસર કાશીરામ દવેની બદલી ગુજરાત કૉલેજમાંથી વડોદરા કૉલેજમાં થઈ. વિદ્યાર્થીઓમાં એ ઘણા પ્રિય હોવાથી ગુજરાત કૉલેજના બધા વિદ્યાર્થીઓ પૂજ્ય ભાવનાથી પ્રેરાઈ તેમને વિદ્યાયત્રુ માન આપવા અમદાવાદ સ્ટેશન ઉપર ફૂલહાર તથા ગોટાઓ લઈને ગયા હતા. બધા વિદ્યાર્થીઓની દષ્ટિ પ્રેમ અને સહભાવપૂર્વક પ્રૌફેસર સાહેબ ઉપર લાગી રહી હતી. એવામાં પ્રૌફેસર સાહેબે દરથી પોતાને સંસ્કૃત ભણાવનાર શ્રીયુત બદ્રીનાથજી શાસ્ત્રીને આવતા જોયા. વિદ્યાર્થીસંઘની દષ્ટિધારાઓ દવે સાહેબ ઉપર વરસતી હતી; પરંતુ દવે સાહેબનો હૃદયઘોષ ગુરુચરણમાં જઈને ઢળી પડ્યો. અમદાવાદના સ્ટેશનમાંના પ્લેટફોર્મ ઉપરજ તેમણે શિષ્યમંડળીની વચ્ચેવચ્ચ પોતાના ગુરુદેવને જાણે વિનયનો વેલો પાચે પડ્યો હોય, એમ સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કીધા. દવે સાહેબના સુશિષ્ય કવિવર ન્હાનાલાલ વ્યાજબી રીતે કહે છે કે “એવા સાષ્ટાંગ પ્રણામ ધર્માચાર્યને તો કોઈકેજ કર્યા હશે; સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ કે રાજમાર્ગ ઉપર વિદ્યાગુરુને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામથી પ્રણમનાર, કીર્તિની છોળો ઉપર થનથનતો ત્રીસ વર્ષનો ભરજોળનડો નવયુગનો આંગ્લ-સંસ્કારી કે ગુજરાતી જાણ્યો હોય તો જણાવશો, એટલે ઉચ્ચારીશ કે મારા ગુરુવર્ચ અદ્વિતીય સંસારી સંત નહોતા.”

(ન્હાનાલાલ કવિના એક ભાષણ ઉપરથી)

૩૦૬-રાજાનું પ્રજાપત્યે એક મહત્ત્વનું કર્તવ્ય

તુર્કસ્તાનના સુલ્તાન સુલેમાને બેલગ્રેડ નગર ઉપર વિજય મેળવીને તેને પોતાના કળજમાં લીધા પછી કેટલેક દિવસે એક ખ્રિસ્તી ડોશીએ તેની આગળ જઈને ફરિયાદ કરી કે “ચોર લોકો મારું સર્વસ્વ લૂંટી ગયા છે.” સુલ્તાને કહ્યું કે “તું જાગતી શા મારૂ નહોતી? તેં ખૂમાખૂમ કરી મૂકી હોત તો એ લોકો કાંઈ પણ લઈ શકત નહિ.” એ સ્ત્રીએ ઉત્તર આપ્યો કે “આપ સાહેબ રૈયતના રક્ષણ મારૂ જાગો છો અને આપના અમલદારોને જાગતા રાખો છો, એવો મને પૂરો ભરોસો હતો; તેથીજ હું રાત્રે નિરાંતે સૂતી હતી.”

કર્તવ્યનિષ્ઠ સુલ્તાને તેના ઉત્તરથી પોતાનું કર્તવ્ય તરતજ સમજી જઈને ખાસ તપાસ ચલાવી અને એ ડોશીનો ચોરાઈ ગયેલો માલ શોધી કાઢીને પાછો આપ્યો.

૩૧૨-ઉત્તમ શિક્ષકપ્રત્યે ઉત્તમ શિષ્યની નિષ્પક્ષ ટીકા

પારસી શેઠીઆઓમાં લગ્નપ્રસંગે ઘણા મોટા ખર્ચ થાય છે અને જમણ-વારની પાર્ટીઓ વગેરેમાં પાણીની માફક પૈસા વપરાય છે. તે આમે 'રાસ્ત ગોફતાર' ના સ્વર્ગસ્થ અધિપતિ કાળરાજી ઘણી સખત ટીકા કરતા હતા. શેઠ નવરોજીજી ફરફુનજી એમને એવા લેખ લખાવા ઉત્તેજિત કરતા; પરંતુ દૈવ-યોગ એવો થયો કે, શેઠ નવરોજીજીને પોતાનેજ ઘેર લગ્નનો શુભ પ્રસંગ આવ્યો અને ખાનપાન ચાલ્યું. મી. કાળરાજી એ લગ્નમાં જઈ જમી આવ્યા, પણ ત્યાર બાદ 'રાસ્તગોફતાર' માં એજ જમણવારની ઝાટકટ્ટી કાઢવાને ચૂક્યા નહિ ! મી. નવરોજીજીને કાળરાજી હમેશાં 'મારા પ્યારા માસ્તર સાહેબ' લેખતા અને લખતા; પણ જ્યારે એજ 'માસ્તર સાહેબ' ને ઘેર થયેલા લગ્નનું પોગળ રાસ્તગોફતારમાં છપાયું, ત્યારે લોકોની ખાતરી થઈ કે, કહેવું સહેલું છે, પણ ઉપદેશને અનુસરતું વર્તન રાખવું કેટલું અઘરું છે ? લોકોની એ પણ ખાતરી થઈ કે, અમુક સુધારાની જાળતમાં વિરુદ્ધ વર્તન કરનારા હોસ્ત કે દુસ્મનની જાળતમાં કાળરાજી કાંઈ પણ લેદહાવ બંધે એવા નથી. નવરોજીજી ફરફુનજીના મિત્રોને કાળરાજીની ટીકાથી ઘણું ખોટું લાગ્યું. તેઓએ નવરોજીજીને ઉશ્કેરવા પ્રયત્ન પણ કર્યો, પણ નવરોજીજી તો ખડખડ હસ્યા અને જોડ્યા કે 'હું' જાણતોજ હતો કે, જુથરો લખ્યા વિના રહેશે નહિ અને એ ન લખત તો મારે એમને માટે કાંઈક બુદ્ધિજ વિચાર બાંધવો પડત.

૩૧૩-શ્રીમતી બ્રહ્મમયી દાસની સહાનુભૂતિ

દેશબંધુ ચિત્તરંજન દાસના કાકા શ્રીયુત દુર્ગામોહન દાસનાં પત્ની શ્રીમતી બ્રહ્મમયી દેવી એક સાધ્વી અને પરોપકારી નારી હતાં. અનેક અનાથ વિધવાઓને તેમના ઘરમાં આશ્રય મળતો. દોષનું પણ દુઃખ તેમનાથી દેખી શકાતું નહિ. એક સાધારણ દર્શન ઉપરથી એમના દૃઢ્યમાં રહેલી સહાનુભૂતિનો પરિચય મળ્યો.

૩૧૫-સાચું સુખ શું ધન અને હથિયારમાં રહેલું છે?

પ્રાચીનકાળમાં લીડિયાના રાજા ક્રિસમ જેવું ધનવાન બીજું કોઈ નહોતું. ઓંક પરિત સોલન એક વાર લીડિયા ગયો હતો. ક્રિસમે તેને પોતાનો અત્યંત વિશાળ રત્નખંડાર બતાવ્યો. સોલને તેની પ્રશંસા ન કરતાં કહ્યું કે 'જેની પાસે સાફ હોતું' (અર્થાત્ લોખંડનાં હથિયાર) છે, તે બધાં રત્નોને સહેલાઈથી પ્રાપ્ત કરી શકે છે.' એ ઉત્તરથી ચીઠાઈ જઈને રાજાએ કહ્યું કે 'ત્યારે શું તમે મને સૌભાગ્યશાળી ગણતા નથી?' સોલને ઉત્તર આપ્યો કે 'ના! ભગવાન જેને છ'ંદગીના છેડલા દિવસ સુધી રાખે તેજ સુખી; તે સિવાય બીજો કોઈ માણસ સુખી ગણાવા યોગ્ય નથી. મનુષ્ય સામાન્ય રીતે ૭૦ વર્ષ જીવે છે, પરંતુ એમાં બધા દિવસ સરખા જતા નથી. ક્રિસમ રાજાએ કહ્યું કે, તમે કહો છો એવા-જેને સુખી ગણતા હો એવા બેએક જણનાં નામ તો ગણાવો.'

સોલને કહ્યું કે "એથિનીનો ટેલ્સ એ સ્વતંત્ર પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો નિવાસી હતો. તેને ઘણા પુત્ર તથા પૌત્ર હતા, બધા ધર્માત્મા હતા. બધાને જીવતા મૃદીને, દેશના રક્ષણ માટે યુદ્ધમાં વિજય મેળવીને ટેલ્સ મરણ પામ્યો હતો. એથિનીના લોકોએ તેના સ્મરણાર્થે તેની સમાધિ ઉપર એક સુંદર મંદિર બંધાવ્યું હતું. બીજા એવા માણસો કિલ્લોરિસ અને બાઈટસ એ આર્ગસ દેશના નિવાસી હતા. એ બન્ને લાઈઓ બળવાન અને ધનવાન હતા. જૂનો દેવીના વાર્ષિકાત્સવપ્રસંગે બન્ને લાઈઓ પોતાનાં માતાજીને રથમાં બેસાડીને ચાલીસ ગાઉ ખેંચી લાવ્યા હતા. ઉત્સવક્ષેત્રમાં એમને એવી રીતે માતાને રથમાં ખેંચી આવેલા બેઠને બધાએ 'ધન્ય' 'ધન્ય'ના પોકાર કર્યા હતા. પોતાના પુત્રોની એ અસામાન્ય સેવાથી માતાની લાગણી પણ ઉભરાઈ આવી; અને તેમણે અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે જૂનો દેવીને પ્રાર્થના કરી હતી કે, આ પૃથ્વીમાં સૌથી સારામાં સાફ જે સુખ હોય તે લોગવવાને મારા આ બન્ને પુત્રો જલદી સામ્યશાળી નીવડજો. કિલ્લોરિસ અને બાઈટસ બંને લાઈ જૂનો દેવીના મંદિરમાં એ પછી દર્શન કરવા ગયા; અને ત્યાંજ તેઓ બન્ને મહાનિદ્રાને વશ થઈ ગયા. પછી આર્ગસવાસીઓએ એ બે મૃત સુવહોની સમાધિ ઉપર મઠ બંધાવ્યો છે."

* દે. છરે, એ સારામાં સારી વાન યાથી મળાય ? જીવનમુક્ત દશાએ

૩૧૭-ચાદશાહ નાસિરુદ્દીનનો રાજાના જવાબદારી- સંવંધી અભિપ્રાય

અહતમગ્રનો ઓથી નાનો પુત્ર નાસિરુદ્દીન, ઇ.સ. ૧૨૪૬માં દિલ્લીના રાજાશિંહાસન ઉપર બેઠો. ઘીબા બાદશાહોની પેઠે એણે અનેક રમણીઓ સાથે લગ્ન કર્યાં ન હતું. તેણે જે નારીનું પાણિયદળ કર્યું હતું તે વિવિધ સફ-શુભ્રાંપન્ન હતી. પરંતુ યશુ' કામ તે પોતાને હાથે કરતી. એક દિવસ રસોઇ કરતાં કરતાં દેવતાની ઝાળ લાગી જવાથી એના જમણા હાથની આંગળીઓ ફાટી ગઈ. એણે સ્વામીને એ વાત જણાવીને ધરકામમાં મદદ કરવા સાદું એક પરિચારિકા માગી, પણ નાસિરુદ્દીને પત્નીની એ સામાન્ય વિનંતિ પણ સ્વીકારી નહિ. તેણે રસેદ પૂર્વક પત્નીને કહ્યું કે 'રાત્ર્યનું રક્ષણ અને રાત્ર્યની લક્ષ્મી-માં વધારો કરવાનોજ આદેશ અધિકાર છે, રાત્ર્યના ખર્ચનામાંથી જરૂર ઉપ-સંત એક પૈસો પણ વાપરવાનો અધિકાર મને નથી.' જવાબદારીનું આપું ઉત્તરવળ દ્વારંત સંસારમાં બહુજ વિરલ હોય છે.

બહુ વખોડાયલા સુસલમાન રાત્ર્યની આવી ઉજળી બાબતો પણ આપણે વિચરી જવી ધટતી નથી.

૩૧૮-અંધવિશ્વાસવિપે રામકૃષ્ણ પરમહંસનો ઉત્તમ ઉપદેશ

એક દિવસ ભગવાન ઉપર વિશ્વાસ રાખવાસંબંધી વાતચીત નીકળતાં સ્વામી વિવેકાનંદ સાકારવાદીઓના વિશ્વાસનો અંધવિશ્વાસતરીકે ઉકલેળ કર્યો હતો. એ સાંભળીને રામકૃષ્ણદેવ બોલી ઉઠ્યા કે 'હીક, ત્યારે અંધવિશ્વા-સ જ્ઞાને કહે તે મને સમજાવીશ? વિશ્વાસને તે વળી અણુ હોતાં હશે? હોય તો પછી તેને વિશ્વાસ ન કહે, પણ ભક્તિ કહે અથવા જ્ઞાન કહે. વિશ્વાસ તે વળી અંધ કેટલો હોય અને દેખતો કેટલો હોય? એ તે વળી શું?'

સ્વામી વિવેકાનંદ કહેતા કે "વાસ્તવિક રીતે એ દિવસે હું ઠાકુર(રામ-કૃષ્ણ)ને અંધવિશ્વાસનો અર્થ સમજાવતાં કસાઈ ગયો. કોઈ પણ અર્થ શોધ્યો જડ્યો નહિ; એટલે પછી એ દિવસથી મેં એ શબ્દ વાપરવો છોડી નાંખ્યો છે."

૩૧૯-પ્રહ્લાદવર્ગના માણસો

સ્વામી વિવેકાનંદ માનતા હતા કે, ખરી ધાર્મિકતા તો બાહ્ય વિદ્યાથી જુદીજ છે. એક દિવસ એમણે કહ્યું હતું કે, ‘વિદ્યાચર્યાનો જ્યાં અંત આવે છે, ત્યાંથી પછી ધર્મનો આરંભ થાય છે.’ પરંતુ જે લોકો શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ દેવનું નામ દર્શને મૂર્ખતાનું સમર્થન કરતા, તેમને સ્વામીજી ધમકાવતા કે “રામકૃષ્ણ પરમહંસ જેવા શું તે બધાએ હતા ?” જે લોકો સાધન-સંગત વગેરે કરવાનો બહારથી ઢોંગજ કરે છે તેઓ ખરૂં જોતાં એમાં જરા પણ આગળ વધતા નથી અને ‘ધર્મસાધનામાં શાસ્ત્રચર્યાની કે વિદ્યાભ્યાસની કંઈ જરૂર નથી’ એવી દલીલ રજુ કરીને એ સંબંધમાં જેઓ બેપરવા રહે છે, તેમને સ્વામીજી કટાક્ષમાં ‘પ્રહ્લાદ’ના માણસ કહેતા; કારણ કે કયા એવી છે કે, પ્રહ્લાદને ‘ક’ અક્ષર જોતાંતારજ કૃષ્ણનું સ્મરણ થતાં હૃદય ભરાઈ આવતું હતું. એટલું બધું તેનું હૃદય પૂર્વપ્રયત્નના બળે પવિત્ર થઈ ચૂકેલું હતું; પણ ઘણા લોકો એ રહસ્ય નહિ સમજતા હોવાથી એવીજ ભૂતભરેલી માન્યતા ધરાવે છે કે, પ્રહ્લાદ ભણ્યો ન હતો તોપણ કેવો મહાભક્ત નિવડ્યો હતો ! તેના જેવી પૂર્વાર્જિત પવિત્રતા પોતામાં નહિ હોવા છતાં આવું ધારી લે તેમનું પણ કમનશીબ કે બીજું કંઈ !

૩૨૦-વિદ્યાના અભાવથી સંપ્રદાયોની પડતી

બૌદ્ધ ધર્મની પડતીના કાળે, જ્યારે સ્વામી વિવેકાનંદજી પોતાના સંપ્રદાયના નામને રજુ કરે છે તે બૌદ્ધધર્મના નિવૃત્ત ભાવના અભાવને બેરકાર નામ આપે છે ત્યારે જ્યારે સમગ્ર વિદ્યા કમવડે છે તેને સ્વ. વિદ્યા બેકુઃ મહર્ષી નોંધે છે કે, હુડાના ધર્મ પોતાના નામના આગળ નિયમે, મેળે, વેકે એ નિયમ રજુ કરવાનું જુદું નવું નામ કે સંવેદના અભાવથી સંપ્રદાયોની પડતી પડે છે તેમ કહેવા છે. નામ સંવેદના અભાવથી સંપ્રદાયોની પડતી પડે છે.

૩૨૧-મહાત્મા અશ્વિનીકુમાર દત્તના સ્વદેશપ્રીતિ

જારિશાહ નગરમાં એક જન્મદર ગ્રામમાં અશ્વિનીકુમાર જોડયા હતા કે “આજ જે પરમેશ્વર પાતે પત્નિ આવીને કહે છે, અશ્વિનિ ! મુનિ હો, તો હું કેટું કે ના. કર્ના ! હજુ જરા પાર યોગી જાઓ. હજુ એક પાર આ જારિશાહની ખાતીમાં જાગક ઘરને જાળોટી કડ”, જાવનમાં જધાની ગેના કડ અને પૂદ ઘરને જધાનાં ચકુનાં જાંગુમાં સમાઈ જાઉં.”

આ જાલી મુખમાંના ઉદ્ગાર નહોતા. અશ્વિનીજાણની જારિશાહ જીતાની જીંદગીપથ’તની એવા સાદી આપે છે કે, એમના હૃદયમાં વાસ્તવિક રીતે એવીજ ઉંડી પ્રીતિ જન્મજીમિત્યે રહેલી હતી.

૩૨૨-મોટા માણસોની ખરી મહત્તા શેમાં છે ?

એથેન્સનો અપ્રસિદ્ધ ગ્રુત્સદી સરદાર પેરિક્લિસ જ્યારે મૃત્યુશય્યા ઉપર મર્યો હતો, ત્યારે એની પાસે બેઠા રહીને એના મિત્રો અને પ્રશંસકો એના ગુણાવવાઠ ગાઈ રહ્યા હતા. એણે કેટલાંયે સુદોમાં વિજય મેળવ્યો, કેટલા બધા લાંબા સમયસુધી સફળતાપૂર્વક રાજ્યશાસન કર્યું, પ્રજાસત્તાક શાસનને કેટલી સહાયતા આપી, એ વગેરે તેના ગુણોનું સ્મરણ કરીને તેઓ તેનો મરણકાળ પાસે આવતો જોઈ શોક કરી રહ્યા હતા.

મૃત્યુશય્યામાં પડ્યે પડ્યે પેરિક્લિસ પોતાની આ ગુણગાયા સાંભળી રહ્યો હતો, બધા-ગુણ વળુંવીને યાકો ગયા; એટલે એણે કહ્યું કે “તમે મારી પ્રશંસાનો સાથી મોટો ગુણ બૂલી ગયા છો. તમે જે બધી જાણતો ગણાવી તેમાં તો ભાગ્યદેવીના અપ્પ હાથ હતો, એટલે મારી એ બધી ક્ષેત્રોઠા ઘણી સુખ છે. તમે મારા ગુણ ગણાવતાં એક વાતનો ઉલ્લેખ કર્યો બૂલી ગયા છો કે, મારે ખાતર આ દેશની કોઈ પણ રેયતને શોકનાં વસ્ત્ર ધારણ કરવાનો પ્રસંગ નથી આવ્યો.”

વાત એ હતી કે, પેરિક્લિસે કોઈ સાથે પણ અન્યાયી વર્તણુક ચલાવી નહોતી અને કોઈને પણ દુઃખ દીધું નહોતું. ખારકાને પીઠા ન કરે એજ ખરે-ખરો મહાન પુરુષ છે.

૩૨૩-સૌંદર્યના દુરુપયોગથી થતો પશ્ચાત્તાપ

હોમરના અમર કાવ્યની નાયિકા હેલન અત્યંત સ્વરૂપવાન હતી. તે જ્યારે આઘેડ વયની થઈ, ત્યારે એક દિવસ દર્પણમાં પોતાનું મુખ જોતાં તેના ઉપર કરુણલીઓ જોઈને તેને રડવું આવ્યું અને તે પોતાના મન સાથે કહેવા લાગી કે ‘મારામાં શું જોઈને મુઆઓએ માફ બબ્બે વખત હરણ કર્યું હશે ?’ એ પ્રસંગ ઉપર ટીકા કરતાં ‘લળક’ નામનો અંથકાર વ્યાજ્ઞી રીતે કહે છે કે ‘જો હેલને પોતાનું જીવન વધારે સારી રીતે ગાળ્યું હોત, અર્થાત્ તેણે સારા માણસોની સોળત રાખી હોત, અને કામાંધ પુરુષોના કંદામાં ફસી યુવાવસ્થામાંજ તેણે પોતાના સૌંદર્યનો નાશ કર્યો ન હોત તો વૃદ્ધાવસ્થામાં તેના મુખ ઉપર યુવાવસ્થા કરતાં પણ વધારે તેજ દીપી નીકળત અને તેને ફસાવનારા યુવાનોજ તેની સેવા કરવામાં પોતાને માન મળેલું સમજત. (‘મુખ અને શાંતિ’ માંથી)

૩૨૪-રામકૃષ્ણ વાચસ્પતિએ કરેલી ગુણની કદર

રામકૃષ્ણ વાચસ્પતિ શ્રીહટ્ટ ગામના એક પ્રસિદ્ધ અધ્યાપક હતા. રઘુનાથ શિરોમણિએ નવદીપમાં પાઠશાળા ઉઘાડી, એટલે વાચસ્પતિ મહાશયે પોતાની પાઠશાળા બંધ કરી અને વિદ્યાર્થીઓને કહ્યું કે “તમે બીજા ગુરુ શોધી લ્યો, મેં મારે સારૂ ગુરુ શોધી કાઢ્યા છે.” એટલું કહીને એ પોતે સાધારણ વિદ્યાર્થીની પેઠે નવદીપમાં ભણવા ગયા.

૩૨૫-ત્રણ મહાન રાજાઓની અસાધારણ મહત્તા તેમની માતાઓ અને માતૃભક્તિના પ્રતાપે હતી

એક ક્રેંચ લેખક લખી ગયો છે કે, ક્રાન્સના ૬૯ રાજાઓમાંથી ત્રણ જણને ક્રાન્સની પ્રજા ખરા અંતઃકરણથી ચાહતી હતી. સેંટ લુઇ, બારમે લુઇ અને વોથો હેન્રી. એ ત્રણે જણને બાલ્યાવસ્થામાં એમની માતાઓ તરફથી સારૂ શિક્ષણ મળ્યું હતું અને તેઓ આપ્યા માતૃભક્ત હતા.

જનનીપ્રત્યેના એ પ્રેમને લીધે એમનામાં જન્મમૃત્યુપ્રત્યેના પ્રેમ પણ ખીલી નીકળ્યો હતો અને એને લીધેજ દેશની સારી સેવા કરી પ્રજાનો પ્રેમ સંપાદન કરવાને તેઓ લાભ્યશાળી થયા હતા.

૨૨૬-એક અંગ્રેજ અને હિન્દી વચ્ચેની જાણવા જેવી ટપાટપી

એક વખત એક ભારતવાસી સંસ્થાન એક સ્ટેશન ઉપર રેલ્વેના સેકંડ ક્લાસના રૂબામાં બેસવા ગયા. બુલ્કે છે તો ત્યાં એક અંગ્રેજ બેઠો છે. એથી તે બીજી પાટલી ઉપર બેસી ગયા. એ બેઠને તે અંગ્રેજ જો રૂબામાંથી બહાર ચાલ્યો ગયો અને મનુરને જોવાનીને ચેતાનો સામાન બીજા રૂબામાં મૂકી આવવાની આજ્ઞા આપી. એનું એ વિચિત્ર આચરણ બેઠ ભારતવાસી આશ્ચર્યને દ્રશ્યુ આપ્યું. તેને મૂકતો બેઠને ઝાલેખનો મિલન ગયો અને પૂછ્યું કે 'બાબુ! તુમ દસતા કેસા હો?' બાબુએ નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું:—'માફ કરજો; ખરી વાત એ છે કે, આપ અહીંથી જાડયા ગયા, તારે મારા મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, કદાચ આપ સ્વર્ગમાં હો અને મારેમાટે બગવાન ત્યાં આમંત્રણ આપવાની જાહેરણ કરે તો હું ત્યાં આવી રહીશુ', એમ બાબુને તમે ત્યાંથી પણ ખચીને બીજે જતા રહેવાનો અર્થન કરે કે નહિ? એ વિચારથી મને દ્રશ્યુ આપ્યું. આપ તે બેઠ ગયા તેને માટે દિલગીર શુ, માફ કરજો.' એ ઉત્તર સાંભળીને તે અંગ્રેજ અડખટાટ કર્યો અને કહેવા લાગ્યો કે 'ખરેખર, આપ જેવાની સાથે તો વાતચિતમાં મારો વખત ઉલટો આવેદ-માં ચાલ્યો જશે, એમ લાગે છે. આપ ક્યાં જાઓ છો?' મનુર પાછા વિદાય થયો અને અંગ્રેજે પાછા આવીને એજ રૂબામાં બેઠ લીધી. પછી ધણી વાર-સુધી પરસ્પર વાતચિત કરીને બન્નેએ એકબીજામાટે માનની ભગ્ની ઉત્પન્ન કરી અને પિત્રપિતાને સ્ટેશને ઉતર્યા.

રાણા માણસેની સુખ કાઢી નાખીને તેમના કુમારમાં આવતાં તથા તેમના આચાર અને વિચારની કદર કરતાં અંગ્રેજે શીખે તે: તેમના મનમાંથી ઉપજાવ કરો. એવો સ્વપ્ન બન્યું.

૨૨૭-રાણા મુસુ પછી નોરોવાનના સુંદર અંગાર

કેવળા. પ્રકિત ભારત. એ રેલ્વેના સેકંડ ક્લાસમાં બેસવા ગયા. બુલ્કે છે તો ત્યાં એક અંગ્રેજ બેઠો છે. એથી તે બીજી પાટલી ઉપર બેસી ગયા. એ બેઠને તે અંગ્રેજ જો રૂબામાંથી બહાર ચાલ્યો ગયો અને મનુરને જોવાનીને ચેતાનો સામાન બીજા રૂબામાં મૂકી આવવાની આજ્ઞા આપી. એનું એ વિચિત્ર આચરણ બેઠ ભારતવાસી આશ્ચર્યને દ્રશ્યુ આપ્યું. તેને મૂકતો બેઠને ઝાલેખનો મિલન ગયો અને પૂછ્યું કે 'બાબુ! તુમ દસતા કેસા હો?' બાબુએ નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું:—'માફ કરજો; ખરી વાત એ છે કે, આપ અહીંથી જાડયા ગયા, તારે મારા મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, કદાચ આપ સ્વર્ગમાં હો અને મારેમાટે બગવાન ત્યાં આમંત્રણ આપવાની જાહેરણ કરે તો હું ત્યાં આવી રહીશુ', એમ બાબુને તમે ત્યાંથી પણ ખચીને બીજે જતા રહેવાનો અર્થન કરે કે નહિ? એ વિચારથી મને દ્રશ્યુ આપ્યું. આપ તે બેઠ ગયા તેને માટે દિલગીર શુ, માફ કરજો.' એ ઉત્તર સાંભળીને તે અંગ્રેજ અડખટાટ કર્યો અને કહેવા લાગ્યો કે 'ખરેખર, આપ જેવાની સાથે તો વાતચિતમાં મારો વખત ઉલટો આવેદ-માં ચાલ્યો જશે, એમ લાગે છે. આપ ક્યાં જાઓ છો?' મનુર પાછા વિદાય થયો અને અંગ્રેજે પાછા આવીને એજ રૂબામાં બેઠ લીધી. પછી ધણી વાર-સુધી પરસ્પર વાતચિત કરીને બન્નેએ એકબીજામાટે માનની ભગ્ની ઉત્પન્ન કરી અને પિત્રપિતાને સ્ટેશને ઉતર્યા.

૩૨૧-મહારાજા ચંદ્રાપીડનો નિષ્પક્ષ ન્યાય

આજથી આશરે બારસો વર્ષ પૂર્વે કાશ્મિરમાં ચંદ્રાપીડ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ પોતાની પ્રજાનું પુત્રસમાન પાલન કરતો હતો. પ્રજા પણ તેને ઈશ્વર સમાન ગણતી હતી.

એક વાર મહારાજા ચંદ્રાપીડને એક દેવમંદિર જાંધાવવાની ઇચ્છા થઈ. એને માટે જે જગ્યા પસંદ કરી તેને માપવામાટે કારીગરોને મોકલ્યા. સંયોગ એવો બન્યો કે, માપણીમાં એક ચમારની ઝુંપડી પણ આવી ગઈ. રાજાના કારીગરો માપતાં માપતાં એ ચમારની ઝુંપડીની પાસે પહોંચ્યા, ત્યારે ચમારે એમને ધમકાવ્યા અને માપવાની દોરી ત્યાં લગાડવા ન દીધી. એ દશા જોઈને કારીગરો ખાછા ફર્યા અને રાજાને ચમારની ફરિયાદ કરી. મહારાજાએ કહ્યું કે ‘બૂલ તમારીજ છે. તમે એ જગ્યાને મંદિરને સાડ પસંદ કરી હતી તો પહેલાં એ ચમારને કેમ પૂછી ન જોયું ? હવે બીજી કોઈ જગ્યા પસંદ કરો. હું જબરદસ્તીથી કોઈની જમીન નહિ છીનવી લઉં.’

થોડી વાર પછી દારપાળે આવીને મહારાજાને કહ્યું કે, એજ ચમાર મહારાજાનાં દર્શન કરવા માગે છે. મહારાજાએ કહ્યું કે, એને જઈને કહી દો કે, કાલે હું એને રાજભવનની બહાર મળીશ. બીજે દિવસે જ્યારે એ ચમાર મહારાજાની રૂબરૂ હાજર થયો, ત્યારે મહારાજાએ એને પૂછ્યું કે ‘કેમ ! તું મારા ધર્મકાર્યમાં વિઘ્ન નાખવા માગે છે ? હું તને એના બહલામાં બીજું સાડ મકાન જાંધાવી આપવા તૈયાર છું ; અને જો તું એને વેચવા તૈયાર હોય તો મ્હોંમાગ્યું મૂલ્ય આપવા તૈયાર છું.’

ચમારે કહ્યું કે ‘હું એક નીચ જાતિનો અલણ માણસ છું. મને તો રાજ-દરબારના કાયદાની ખબર નથી. અદળ સાથે બોલતાં પણ મને આવડતું નથી, એટલે હું મારી બૂલચૂકની પહેલેથીજ માફી માગી લઉં છું. મહારાજા ! સાંભળો. હું કૃતરા કરતાં ઉતરતો નથી અને આપ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર કરતાં અઘીઆતા નથી. મહાભારતમાં કહ્યું છે કે, જ્યારે એ સ્વર્ગમાં જવા લાગ્યા, ત્યારે એ કૃતરાને પણ સાથે લઈ ગયા હતા. દેવતાઓએ તેમને કૃતરાને સાથે લઈ જવાને ઘણીએ મના કરી, પણ એમણે જરા પણ માન્યું નહિ; તો પછી આપની સાથે હું વાતચીત કરી રહ્યો છું એ જોઈને આપના અમલદારો મારો આટલો બધો તિરસ્કાર કેમ કરતા હશે ? ”

“મહારાજ ! હવે મારી ઝુંપડીની વાત એવી છે કે જેટલો આપને આપનો મહેલ પ્રિય છે તેટલી જ એ ઝુંપડી મને પ્રિય છે. એ ઝુંપડીમાં જ મારો જન્મ થયો છે અને મારી આખી જીવન એમાં જ ગઈ છે. એમાં જ રહીને મેં સુખ અને દુઃખ બંને ભોગવ્યાં છે. એ મને મારી માતાના જેવી વહાલી લાગે છે. એ ઝુંપડી તોડી પાડવામાં આવે એ દેખાવ મારી આંખોથી જોઈ નહિ શકાય. મહાન છીનવી લીધાથી કેવું દુઃખ થાય છે, એવું અનુમાન તો એજ કરી શકે કે જેવું રાત્રી છીનવી લેવામાં આવ્યું હોય; અથવા જેને વિમાન ઉપરથી નીચે ફેંકી દેવામાં આવ્યો હોય. એટલા માટેજ એ દુઃખને સંભારીને મેં આપના કારીગરને મારી ઝુંપડીનું માપ લેવા નથી દીધું. આપ જાતે મારા ઘર આગળ આવીને માગત તો ભલમનસાઈને ખાતર હું જરૂર એ મહાન આપને નજર કરી દેત. કેમકે એવી દશામાં મને જરા પણ દુઃખ ન થાત.”

એક ચમારને નિડરપણે એવી વાતો કરતો જોઈને મહારાજ ચૂપ થઈ ગયા મનમાં ખુશ પણ બહુ થયા.

બીજે દિવસે રાત્રી પોતે એ ચમારને ઘેર ગયા અને મંદિર બંધાવવા સારૂ એની ઝુંપડી માગી. મહારાજને પોતાને ઘેર આવીને ઝુંપડી માગતા જોઈને ચમાર ઘણો પ્રસન્ન થયો અને કહ્યું કે “મહારાજ ! આપની ખ્યાતિ પ્રમાણેજ આપ ધર્માત્મા છો. આપને ધન્ય છે ! ભગવાન આપનું ભલું કરે અને પોતાની પ્રજાનું ન્યાયપૂર્વક પાલન કરવામાટે આપને દીર્ઘાયુષી કરે. હવે આપ આ જગ્યાએ ખુશીથી મંદિર બંધાવો. આ ઝુંપડી હવે આપની જ છે.”

આ પ્રમાણે ચમારે તરતજ એ ઝુંપડી મહારાજને સમર્પણ કરી અને પોતે બીજી જગ્યાએ ઝુંપડી બાંધીને ત્યાં રહેવા લાગ્યો.

(‘આત્મસખા’ના નવેમ્બર ૧૯૨૫ ના એક લેખ ઉપરથી)

૩૩૦-શાહજાદી અલેકઝાન્ડ્રાની ગરીબોની માવજત

રાણી અલેકઝાન્ડ્રાને પોતાના ગરીબ પડોશીઓની ઘણી ચિંતા રહેતી હતી. એમને મદદ કરવા એ સદા તત્પર રહેતાં. એકવાર એમના પતિ એ વખતના પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ ઘણાજ સખત એરી તાવમાં સપડાયા હતા અને છ'દમી જોખમમાં આવી પડી હતી. એ વખતે પણ પ્રિન્સેસ અલેકઝાન્ડ્રાએ પોતાના આડોશી-પાડોશીનો વિચાર ત્યજી દીધો નહોતો. તળેલામાં એક નોકર છોકરા એરી તાવથી પીડાય છે, એવી ખબર મળતાંજ લગ્ની શાહજાદીએ પોતાના દાક્તરને તેની સારવાર સાડ મોકલ્યો અને તેને માટે જરૂરી યોગ્ય વસ્તુઓની બધી જોગવાઈ કરી. વળી દિવસમાં એક વાર તેઓ પોતાના પ્રિય સ્વામીનું બિછાનું છોડીને આ પીડાતા બાળકને જોવા તળેલાનો ઉત્તરો દાહરો ચડી માળા ઉપર તેના બિછાના આગળ જતાં અને તેના તાવથી બળતા હોઠામાં કાંઈ કાંઈ રેડીને તેના તલવલાટ ચટકાવતાં. સઘળી મહેનત છતાં આ ગરીબ બાળક જીવવા પામ્યો નહિ. એ વખતે તેનાં દુઃખી માળાપ જોડે પોતાનાં આંસુ ભેળવી આ દિલસોજ શાહજાદીએ તેમને દિલાસો આપ્યો અને તેની પાયદસ્તક્રિયામાં પોતે આ સાદો પણ ઉંડો મર્મ ધરાવતો લેખ દેખાડ્યો.

‘એકને દીધો અને બીજાને રાખ્યો’ એ મંદવાડમાં પ્રભુએ અલેકઝાન્ડ્રાના પતિને બતાવ્યા હતા, તેનાજ ઉલ્લેખ એ લેખમાં હતો.

૩૩૧-શાહજાદી અલેકઝાન્ડ્રાની ગરીબોને મદદ

પોતાના મોટા પુત્ર આર્ચર્ડ વિક્ટરના લગ્નવાવસ્થામાં ચલેલા મૃત્યુ પછી શોકમગ્ન અલેકઝાન્ડ્રા સેન્ટિંગ્ઝહૅમ ખાતે એકાંતમાં જઈ વસ્યાં, ત્યાં દુઃખીઓએને ધીરજ આપવા અને પોતાની પેઠે શોકમાં દૂભેલાંઓને દિલાસો દેવામાં એમનો સમય બ્યતીન થતો.

એક વાર એ મહેલના રસ્તા ઉપર ફરી રહ્યાં હતાં. એવામાં એક જુદા સ્ત્રીને એકે ઉપાડી સુઝેલીથી ચાલતી જોઈ. તેનામદારે તેને પાવચીન કરવા ઉભી રાખી.

‘આવો ભારે બોલો તું શા સાડ ઉચકે છે?’ તેમણે મીઠાશથી પૂછ્યું.
‘એ ત્યારે માટે ઘણા ભારે છે.’

“શું કહું, બાઈ?” ડોશીએ ભીંજેલી આંખો તેમના તરફ ઉંચી કરી ઉત્તર વાળ્યો “મારો શાણો દીકરો જેક માડું એ કામ કરતો હતો, પણ તે મરી ગયો; ને હું જો ન કહું તો ભૂખે મરું.”

તે ગિયારીને ઢેટલાક ધીરજવંત શબ્દો કહી તેણી વિદાય થયાં અને તેજ સાંજે તે ડોશીને માટે એક ખચ્ચરનું ગાડું લેટ મોકલ્યું. આ બનાવ બન્યા થઈ વારંવાર તેણી તેના ઝુંપડે જતાં અને બોલતાં કે “માડું દુઃખ સમજી જઈને મારી સાથે રહતી આ ડોશીને મળવાથી મને ઢેટલી ધીરજ મળી છે!”

રાજમાતા અલેકઝાન્ડ્રાના આ ઉચ્ચ ગુણોની પ્રશંસા કોણ નહિ કરે!

૩૩૨-અલેકઝાન્ડ્રાનું સપ્રેમ આજ્ઞાપાલન

બાળકોને સારાં વસ્ત્રો પહેરવાનો શોખ તો કુદરતી હોય છે અને તેમાંજે પોતાની વયનાં બાળકોને પોતાનાથી સારાં લુગડાં પહેરતાં જુઓ ત્યારે તો એમનાથી રહેવાતુંજ નથી. બાલિકા અલેકઝાન્ડ્રાએ એક વખત આતુરતાથી પોતાની માતાને પૂછ્યું કે ‘માથુ! કાઉન્ટેસ....ની પેકે અમે પાપુ મજલિનનાં કપડાં પહેરીને ફરવા દેમ ન જઈએ?’ માતાએ સાદાઈથી ઉત્તર આપ્યો ‘દીકરી! મજલિનનાં કપડાં ઘણાં મોંઘાં થાય છે અને તે પૂરાં પાડવાની તારા બાપની કુશલતા નથી.’ શાબ્દબદ્ધ કીચિયનનો સંસાર એ સમયે ચરીત્ર હતો અને તેના મહેલમાં ઝાઝા નોકરોની દોડધામ નહિ હોવાથી દરેક બાળકને પોતાનો એરોડો તથા સરસામાન પોતેજ સાફ કરી ડોડવવાની તેમજ લેવજનસમયે મદદ આપવાની દેવ પાડી હતી. પ્રિન્સ એક વાર નોકરોને માટે પોતાના મિત્રને આમંત્રણ આપ્યું હતું. દેવ ઉપર નાનકડું કુદરતી એમના માતાએ નોકરને આજ્ઞા ન આપતાં માર્ક કુતરોજ નાનકડો કાલુ કે “સેલિટલ! કેટું બીજું આજ્ઞા કરવું?” તરતજ મિત્રેય તારાકવની બરિયની સફરની પોતાની માતાને હાથે વાગડવર હતો મુખે દોડી.

૩૩૩-મહારાણી અલેક્ઝાન્ડ્રાનું બાલ્યાવસ્થાનું શિક્ષણ તથા માતૃસેવા

આપણા શહેનશાહ જ્યોર્જનાં માતૃશ્રી સ્વર્ગવાસી મહારાણી અલેક્ઝાન્ડ્રા ટેનમાર્કના રાજકુમાર ગ્રિન્સ કીશ્ચિયનનાં પુત્રી હતાં. એમના બાઈ તો પાછળથી ધીસના રાજ્ય થયા હતા. રાજકુટુંબમાં જન્મ લીધા છતાં તેમનામાં સ્વરજતા, આસપાસન, બતમહેનત આદિ સામાન્ય મનુષ્યોમાં જોવામાં આવે એવા સફળો મોટા પ્રભાવમાં હતા. એ શુણેને લીધે સમ્રાટીતરીકે એ ઘણાં પ્રસિદ્ધ થયાં હતાં. બાલ્યાવસ્થામાં એમનાં માતૃપિતા કાગળ રાખતાં કે, તવંગરીના લાઠ અને જોજમજડના પવનનો સહેજ પણ હાનિકારક હુમારો તેમનાં બાળકોના નાણુક મગજને પહોંચે નહિ. નાની અલેક્ઝાન્ડ્રા પહેલેવહેલી મીઠી-તોતલી બાષામાં બોલવા લાગી, ત્યારથીજ એના મન ઉપર ઠસાવવામાં આવ્યું હતું કે, જોની સત્તા સર્વોપરિ હોયજ નહિ. માતૃપિતાએ આસપાસનની છાપ તેમના મગજ ઉપર સજ્જત બેસાડી હતી. એક સી તથા ભવિષ્યની માતાને ગાટે જે જૂઠકેળવણી આવશ્યક ગણાય છે, તે પણ તેમનાં રાજવંશી માતૃપિતાએ તેમને આપી હતી. એમના પિતાનો આશય હતો કે, બાળકોએ રાજ્યના તેમજ ઘરના કાયદાઓને તાજે રહેતાં રીખવુંજ જોઈએ મરવા-સીવવાની કળામાં માતાએ તેમને પ્રવીણ કર્યાં હતાં અને પોતાને કાયે તેવાર કદેલી વસ્તુઓવટે ગરીબોની સેવા કરવામાં વિશેષ પુરય છે, એવું ઠસાવ્યું હતું. એમનાં માતાએ પોતાનાં બાળકોને કશી પણ દાસી ફિશિયારી અથવા લખણપણી દેવા પડવા દીધી નહોતી. બારશાહી મિજલસમાં અને ખાનગી મેજાવડાઓમાં પોતાક તેમજ ઘરેણાંમાંના દાડમાદમાં ધનીક ઉમરાવ-જાદીઓ ટેનમાર્કની આ શુદ્ધબદન રાજકુમારી કરતાં ચડી જતી; પરંતુ એમનાં માતાને પોતાની કન્યાઓની જાદાઈનો જર્વ હતો. તેઓ કહેતાં કે, એમના પહેરવેશ અને દેહાન ઉપર હું બને તેમરેખ રાખું છું.

માતૃપિતાના અગ્ર સન્નિધિ શિક્ષણને હોરે અલેક્ઝાન્ડ્રાને પણ પિવેરીમાં ઉપર પહેલાજ ઉમરાવો હતો. એકબિટન અને અવરોધનાં મહારાણી વિદેશ-રિયાના પુરવણુ દયા પડી પણ એ પિવેર જતાં અને બાલ્ય વસ્થામાં જે રીતે માતૃપિતાની સેવા કરતા, તે રીતે એ બાળને પણ કરતાં. એમનાં માતા પુદાવશ્યને હીંદુ પેદાશની ખુચીમાં એકીને મટેકમાં તથા બની-

૩૩૬-મહાત્મા કૈયટની અસાધારણ નિસ્પૃહતા

મહાત્મા કૈયટ એક પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન હતા. એમણે લખેલો મહાભાષ્ય-
તિલક નામનો ગ્રંથ સુપ્રસિદ્ધ છે. એ કાર્યમાં એ એકાગ્રચિત્તે રાત-
દિવસ પરોવાયલા રહેતા. રજવા-કમાવાનું કે ઘર ચલાવવાનું ભાન એમને
નહોતું. એમની પતિવ્રતા પત્ની જંગલોમાંથી મુંજ કાપી લાવીને એનાં દોરડાં
ખનાવીને વેચતી; અને એ પૈસાથી અનાજ વગેરે લાવી ભોજન ખનાવીને
પતિને જમારતી. એક દિવસ તે દેશના રાજાને કાને એ સમાચાર પહોંચ્યા;
એટલે એ તરતજ મહાત્માની પાસે ગયો અને કહ્યું કે ‘મહારાજ ! આપ મારા
રાજ્યમાં આટલું બધું કંઈ વેદી રહ્યા છે, તેથી મને ધણું પાપ લાગે છે.’ મ-
હાત્મા કૈયટ પોતાની પત્નીને સંજોધીને કહ્યું કે “આપણા અહીં રહેવાથી રાજાને
આટલું બધું પાપ લાગે છે; તો ચાલો, આપણે ચટાઈ ઉઠાવીને અહીંથી ચાલ્યાં
જઈએ. એ સાંભળી રાજાએ કહ્યું કે “મારો ભાવાર્થ એવો નહોતો. મારી તો
પ્રાર્થના એ છે કે, અમારા છતાં આપ જેવા વિદ્વાનને છુવનનિર્વાહ માટે
સંકટ વેડવું પડે, એ મારે માટે અપદીર્ઘનક છે; માટે આપ મારી સેવા
સ્વીકારો અને જે જે વસ્તુની આપને આવશ્યકતા હોય, તે તે વસ્તુ મોકલી
આપવા સેવકને આજ્ઞા આપો.” મહાત્મા કૈયટ રાજાને કહ્યું કે ‘આપ મારી
આજ્ઞા માનશો ?’ વારંવાર એ પ્રશ્નના જવાબમાં રાજાએ આજ્ઞાપાળવાનું વચન
આપ્યું, ત્યારે મહાત્માએ કહ્યું કે ‘મારી આજ્ઞા એજ છે કે, આપ હમણાંજ
અહીંથી ચાલ્યા જાઓ.’

ખરેખર સંતાપી નરજ સદા સુખી છે.

૩૩૭-સંયમરાયની અસાધારણ સ્વામીભક્તિ

ભારતના છેલ્લા હિંદુ મહારાજા પૃથ્વીરાજ મહોજાના સુદમાં બહુ
ધાયણ થયા હતા. આટલા અને ઉત્તર જેવા બીરોને મારીને ચડેલાની શક્તિ-
ને એમણે ધૂળમાં મેળવી લીધી હતી; પરંતુ હુસ્મનોએ પણ એમની ચારી
ખબર લીધી હતી. એ પોતે અને એમના દસ્તીર સામંતો ધાયણ ધધનિ
સુદબૂગિમાં લેખાન પડ્યા હતા. મહારાજા પૃથ્વીરાજને મુગ્ધિન જેઇને
એમના દેહ ઉપર ગ્રીષ્મ અને કામગા અ.વી બેસા હતા અને એમની આંખ
સાંચવડે દે.વી નાજવાની નેચારીમાં હતા. એમનાથી ઘાટે અંતરે સંયમરાય

૩૨૧-આદિશાહ જહાંગીરની સેહુતોમાં લાનગી

સમ્રાટ જહાંગીરના સમયમાં સોડ વર્ષ મહેસુલખાતામાં મોટી રકમ જમે થઈ. કેઈ દિવસ નવિ અને આજ વર્ષે આટલી મોટી આવક થવાનું કામજી શું હશે તેનો ખુલાસો કરવાનું જહાંગીરે વજીરને ફરમાવ્યું.

વજીરે જવાબ આપ્યો કે ‘જહાંગીરના સમયના મહેસુલમાં અજાણતો વધારો કરવાનો અંગે મૂળથીજ ઉદ્દેશ રાખ્યો નથી. આ વખતે તો અચાનકજ એવી ઘટના બની છે કે, ગંગા નદીનો ધણો ભાગ મુકાઈ ગયો અને એ રીતે ખાલી પડેલી કુળદ્રુપમૃગિમાં કુળદ્રુપ વગેરે વાવી આપના ખેડુતોએ ચારી આવક મેળવી; એટલે એ આવકનો થોડો ભાગ મહેસુલ ખાતાને પણ અનાયાસે આ વર્ષે પ્રાપ્ત થયો.

સમ્રાટ જહાંગીર તરત તો કાંઈજ ન બોલ્યો. સાંજ પડી જવાથી તે કચેરી બંધાવવા કરી સ્ત્રીઓ ખોતાના મહેસુલ તરફ ચાલ્યો.

અર્ધરાત્રિ પસાર થઈ ગઈ, પણ ખાદશાહની આંખ ન મીંચાઈ. આખરે તે કંટાળ્યો અને પધારીમાંથી ઉઠી બેઠો થયો. માત્ર એક ઝરતો પહેરી રાતના બાર ઉપર બે વાગે તે વજીરના દરવાજા પાસે જઈ ઉભો રહ્યો.

વજીરે ઉતાવળે ખગલે આવી જહાંગીરના હાથે અભિવંદન કર્યું.

ખાદશાહે બીજી આડીઅવળી વાતો કરવાને બદલે પહેલીજ ક્ષણે કહી દીધું કે “હું તમને એકજ વાત કહેવા આજ્યો છું. રાત્ર્યમહેસુલમાં આ વર્ષે ધણો વધારો થયો છે; છતાં મને ચેતન નથી પડ્યું. ગંગામૈયાનાં પાણી સૂકાઈ જાય, એને હું આપણા રાજ-પ્રજા ઉલ્લસની કમનસીબી માનું છું. એ બહાને એક પાઈ પણ ઉધરાવવાનો આપણને અધિકાર નથી. ગંગાજી જેવી પવિત્ર નદીનાં પાણી શોષાઈ જતાં હોય તો કાંઈક પણ રાજધર્મ આપણે સૂચ્યા છીએ. જેર ! એ આવક તમે એ ખેડુતો અને ગરીબ પ્રજાનેજ વહેંચી આપો. હું આજે ખુદાતાલાને ગંગાનાં પાણી પ્રથમની ચેકેજ આજાદ રાખવા પ્રાર્થના કરીશ; અને તમે પણ એજ પ્રમાણે પ્રભુના દરબારમાં આ પ્રાર્થનાનો પેગામ પહોંચાડજો.”

બીજે વર્ષે ગંગાજીમાં પૂર ઉમરાયાં, સમ્રાટની સાચા દિવસની અરજ મંજૂર થઈ અને ગંગાકિનારાનાં ખેતરો લગભગ ધાન્યથી લચી પડ્યાં.

(‘ધન્સાદ સંત્રદ’ ઉપરથી)

૩૪૧-ગ્રીસની મહારાણીની રૂઝર ઉપર અડગ શ્રદ્ધા

યૂરોપના મહાભારત યુદ્ધને પરિણામે ગ્રીસના બાદશાહને રાજ્યપાટ છોડવું પડ્યું ત્યારે રૂઝરના બળવાખોરોએ તેનાં ઘરખાર લૂંટી લઈ તેનાં સ્વર્ગનોને પણ મારી નાખ્યાં હતાં; પરંતુ એવી ઘોર આપત્તિમાં પણ ગ્રીસની રાણીએ ધણું ધૈર્ય રાખ્યું હતું. તેના સગા ભાઈ, બ્રમાઈ તથા બીજાં પંદર સગાં-એને શત્રુઓએ પંદર દિવસની અંદર ફરતાથી મારી નાખ્યાં; એના સ્વામીનું ખૂન કરવામાં આવ્યું; એના પ્રિય પુત્ર રાજા ક્રોન્સ્ટેનટાઈન તથા પૌત્ર રાજા અલેક્ઝાન્ડરનું પણ મૃત્યુ થયું; છતાં એ બધું એણે શાંતચિત્તે સહન કર્યું અને કોઈ દિવસ પ્રભુનો વાંક કાઢ્યો નથી. લોકો એના દુઃખનું વર્ણન કરતાં એણે કહેલા કે ‘એમનાં કર્મ એમને એણે’ દુઃખ આવે એવાં નહોતાં’ ત્યારે એ સહનશીલ રાણી કહેતી કે “પ્રભુની ઇચ્છાના સંબંધમાં આપણે શંકા ન લાવવી એમનો. પ્રભુ ને કાંઈ કરે છે તેમાં કાંઈ સારાજ હેતુ સમાયેલો હોય છે.”

૩૪૨-અનાચારમાંથી ઉત્પન્ન થતી આવક હરામ છે.

અશીલુના પદવાના કાઢવા માટે જ્યારે ચીનના મૂર્તિપૂજક શહેનશાહને અરજ કરવામાં આવી, ત્યારે તેણે કહ્યું કે “મારી પ્રજાના હુકુમ અને દુઃખમાંથી પૈસા લેવા કરવાને હું લજ્યાઈશ નહિ.” છતાં ખ્રિસ્તી ઇંગ્લેંડ અને તેની આશિવ ભારતચરકાર તથા તેનાં તાબેદાર અનેક દેશી રાજ્યો પણ દાડ અને બીજા માદક પદાર્થોના પદવાના આપીને લાખો રૂપિયાની આવક કરે છે! સુધરેલું ગણતું વતપાન તો વેદ્યાવૃત્તિના અધમ ધંધાના પણ પદવાના આપીને રાજ્યની આવક વધારે છે! કેવી અધમતા !!

૩૪૩-મહાન ભક્ત જલાલુદ્દીન રૂમીનું નિરાભિમાન

એક દિવસ મોહાના રૂમી બજારમાં યઈને જઈ રહ્યા હતા. આખા દેશમાં એમનાં વિદ્વતા અને પ્રભુપરાયણતા વિષયન હતાં. નાનાં-મોટાં ઓ એમને બાણતો અને માન આપતાં. એક વખતે એમને આવતા એકને હવેરા માણસ

The first of these is the fact that the United States is a young nation, and its history is therefore a history of growth and development. The second is the fact that the United States is a large nation, and its history is therefore a history of expansion and conquest. The third is the fact that the United States is a diverse nation, and its history is therefore a history of conflict and compromise.

THE HISTORY OF THE UNITED STATES

THE HISTORY OF THE UNITED STATES

The history of the United States is a story of growth and development, of expansion and conquest, of conflict and compromise. It is a story of a young nation that has grown from a small colony to a great power. It is a story of a large nation that has expanded its territory from the Atlantic to the Pacific. It is a story of a diverse nation that has struggled to find a common identity. The history of the United States is a story of a nation that has been shaped by its people, and its people have been shaped by their history.

The history of the United States is a story of a nation that has been shaped by its people, and its people have been shaped by their history. The history of the United States is a story of a nation that has been shaped by its people, and its people have been shaped by their history. The history of the United States is a story of a nation that has been shaped by its people, and its people have been shaped by their history. The history of the United States is a story of a nation that has been shaped by its people, and its people have been shaped by their history.

૨૪૫-ગરીબ શિક્ષકપ્રત્યે શાહજાદો અલેક્ઝાન્ડ્રાનું માન

શાહજાદો અલેક્ઝાન્ડ્રાને વાતચાતરમાં જામિન આપાતું શિક્ષણ આપવાને તેમના પિતાએ મિત્ર નુરસન નામની એક સ્ત્રીને નોકર રાખી હતી. કુમારી અલેક્ઝાન્ડ્રાને તે શિક્ષિકાભાવે ધણું માન હતું. પદ્મીને આસરે ગયાં ત્યારે પણ એને સાચું હજી ગયાં દનાં. શરૂઆતથી તે ઉવટશુભી ચુક અને શિક્ષ્યા વચ્ચે ઘાટાં જોડેનપણું કાયમ રહ્યાં દનાં. શાહમહેલમાં જોડણું મન્માન જો બાંધને ગળતું લેટણું બાગ્યેજ બીજા કોઈને મળ્યું દશે. પોતાની કો વહાડી શિક્ષિકાપ્રત્યે રાખી અલેક્ઝાન્ડ્રાને કેટલું બધું હેત હતું. તેનો ખ્યાલ નીચેના એક રમુજ પ્રશ્ન ઉપરથી આવી શકશે. માર્તબદો મહેલમાં મહારાણીએ એક વાર ‘પાર્ટી’ આપી હતી. ત્યાં એક ધનવાન અમેરિકન રમણી પુષ્કળ કિંમતી પોશાક અને અલંકારમાં સજ્જ થઈને આવી હતી. જાણે પોતાના પતિની અદળક દોહતની છવતી જાહેરખબર ન હોય ! એની ઇચ્છા એવી હતી કે, મહારાણીકથી બધાતું અને ખાસ કરીને અલેક્ઝાન્ડ્રાતું ધ્યાન ભારી તરફ ખેંચાય. જોટલામાં એની પાસે ઉભેલી એક અતિ સાદા પોશાકવાળી વૃદ્ધ બાઈએ કાંઈ સવાલ પૂછવાથી પેલી ‘મોટા ઘરની શેકાળી-એ’ હગાર કચવાઈને તુચ્છકારથીજ કુંકે જવાળ આપીને પીડા પતાવી. જોટલામાંજ તેણે પ્રિન્સેસને પોતાની તરફ આવતાં જોયાં અને પોતે આવી સાધારણ સ્ત્રી જોડે વાતો કરી રહી હતી, જો શાહજાદો જોઈ ગયાં હશે; જો વિચારથી એને શરમ ઉપજી. પ્રિન્સેસ આજ વેદ્ય છેક પાસે પધાર્યાં, ત્યારે એને ખુશી થઈ કે, હવે મહારાણી સાથે તેઓ વાર્તાલાપ કરશે; પણ પ્રિન્સેસ તો એની સામે પણ ન જોતાં પેલી ગરીબ વૃદ્ધ ડોશી તરફ પ્રેમથી દોડ્યાં અને એના હાથ પોતાના મુકુમાર હાથમાં લીધા. પ્રેમથી તેમણે એ સાદી ડોશીના હાથને ચુંબન કર્યું અને પોતાના હાથેજ તેને મિથાન્ન જમાડી તૃપ્ત કરી. પેલી કરોડપતિ અમેરિકનની સ્ત્રી તો ત્યાંની ત્યાંજ ઉભી રહી. જે ભાગ્યશાળી ડોશીતું પ્રિન્સેસ અલેક્ઝાન્ડ્રાએ જાા પ્રમાણે સન્માન કર્યું, તે એમની બાળપણની શિક્ષિકા મિત્ર નુરસન હતી.

૩૪૭-સમ્રાટ ઔરંગઝેવની ચાલતા યુદ્ધે હિન્દુરોપાસના

બાદશાહ ઔરંગઝેબને પોતાના પિતાના સભ્યઅમલમાં એક વાર મધ્ય એશિયામાં બદખ અને બદખશાન નગર ઉપર ચડાઈ કરવા જવું પડ્યું હતું. એ વિચારમાં એણે એક એવું કૃત્ય કર્યું કે જેથી સમગ્ર મુસલમાન-જાતિમાં એનું નામ સુપ્રસિદ્ધ થઈ ગયું. એક વાર મોગલસૈન્ય ભુખારાના શાહ અબ્દુલ અઝીઝ અલીના પ્રથમ લશ્કરની સાથે જીવસટોસટ લડતું હતું. એવામાં સાયંકાળની પ્રાર્થનાનો સમય થયો. આ પ્રસંગે પોતાના અમલદારો-એ ના કહેવા છતાં પણ ઔરંગઝેબ ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યો અને જમીનપર વાંકા વળી શુદ્ધ હૃદયથી શાંતિપૂર્વક સાંજોપાંગ નમાઝ પઢી. આ સમયે ઉભય સૈન્યની દૃષ્ટિ તેના ઉપર ફરી હતી. આ વાત જ્યારે શત્રુ અબ્દુલ અઝીઝના બાળુવામાં આવી, ત્યારે તે પોકારી ઉડ્યો કે “આવા ધર્મપ્રેમી માણસ સાથે લડાઈ કરવી એ પાયમાલીનોજ રસ્તો છે.” તેણે તરતજ શુદ્ધ પાંધ કરવાની આજ્ઞા આપી.

હિન્દુરોપાસનાનું કૃણ મહાન છે.

૩૪૮-એક અંગ્રેજ દાસીનું પરોપકારાર્થે આત્મસમર્પણ

ઈ. સ. ૧૮૮૫ ના એપ્રિલ માસમાં લંડનના એક લઘુ મકાનમાં આગ લાગી. એ ઘરમાં એલીસ એયરીસ નામની એક નોકરડી પોતાના શેઠની ત્રણ બાલિકાઓ સાથે કામ કરી રહી હતી. આગ પૂર્ણ જોસમાં લડકી ઉઠી. એવે પ્રસંગે સામાન્ય કોટિના મનુષ્યોમાં સ્વાર્થવૃત્તિ પ્રબળ થઈ આવે છે અને સાથી પડેલો પોતાની જાતને બચાવવાનો વિચાર સૂઝે છે. આમ બદબાદ સળગી રહી હતી. એક દાણો વિલંબ કરવો એ જોખમભરેલું હતું. એલીસે સંકલ્પ કર્યો કે, જ્યાંસુધી હું ત્રણ બાલિકાઓને સહીસલામત ઉતારી નહિ ત્યાંસુધી નીચે ઉતરવાનો વિચાર કરી નહિ કરું. એણે સળગતી આગમાંથી એકેએક ત્રણ બાળકોને ઉતાર્યાં, જોટલામાં તે આગની ઝળ સર્વત્ર વ્યાપી ગઈ. એલીસ પોતાનો પ્રાણ બચાવી શકી નહિ, પણ જીવસટ શેઠનાં નાનાં બાળકોના પ્રાણ બચાવી તેણે પોતાનું નામ અમર કર્યું. આથી ત્રણ જીવો બચવા ઉપરાંત એના એ ઉચ્ચ ઉદાહરણથી સંસારને ઘણો લાભ થયો.

છોકરો:-‘શું હથથા?’ કાંઈજ નહિ. તું પણ લોગનાડીનોજ એક રહેવાસી છું.’

અમલદાર:-‘બહુ સારી વાત, તું ઉપર ચડી જા.’

છોકરો પોતાના ખૂટ કાઢી નાખીને ગિરકોલીની પેઠે જોતજોતામાં ઝાડ ઉપર ચડી ગયો.

નીચેથી અમલદારે પૂછ્યું કે ‘સીધો સામેની બાલુએ નજર નાખ. કાંઈ દેખાય છે?’

છોકરો:-‘ઝડકે ઉપર એ ઘોરેસ્વાર છે.’

અમલદાર:-‘કેટલે દૂર?’

છોકરો:-‘અડધા માઈલ ઉપર.’

અમલદાર:-‘શું, તેઓ આ તરફ આવી રહ્યા છે?’

છોકરો:-‘ના.’

અમલદાર:-‘ઠીક, જમણી તરફ શું દેખાય છે?’

છોકરો:-‘કળસરતાનની પાસેનાં વૃક્ષોમાં કાંઈક ચમકી રહ્યું છે. બાંદ્રકની સંગીનોની ચમક હોય એમ લાગે છે.’

અમલદાર:-‘માણસો પણ દેખાય છે?’

છોકરો:-‘ના, પણ વૃક્ષોની પાછળ એવરોમાં માણસો સંતાઈ રહેલાં જણાય છે.’

એટલામાં એક ગોળી સનસનાટ કરતી આવી અને એ ઘરની પાછળના ભાગમાં પડી. અમલદારે ખૂમ પાડી:-‘છોકરા! ઉતરી આવ, દુશ્મનોએ તને જોઈ લીધો છે. ત્રહારે હવે કાંઈ વાતની જરૂર નથી; તું તો ઉતરી આવ.’

છોકરો:-‘હું’ ખીતો નથી.’

અમલદારોએ કહ્યું:-‘નીચે ઉતરી પડ; કહે જોઈએ ડાબી તરફ શું છે?’

છોકરો ડાબી તરફ વાંકો વળીને જોવાની તૈયારીમાંજ હતો, એટલામાં એક બીજી ગોળી આવીને હવામાં ચમકે નીકળી ગઈ.

અમલદારે ઘાંટો પાડીને કહ્યું કે ‘ઉતરી આવ.’

છોકરાએ કહ્યું:-‘તું હમણું ઉતરી પડીશ, પણ તું વૃક્ષની આડમાં છું. ડાબી તરફની હાલત જાણવી હજી બાકી છે.’

અમલદાર:-‘એ બધું ઠીક, પણ તું તો ઉતરી પડ.’

ડાબી તરફ વળીને છોકરાએ જોયું અને કહ્યું કે ‘ડાબી તરફ એક નાનું સરખું દેવળ હોય એમ લાગે છે, પણ મારા ધારવા પ્રમાણે તો....’

છોકરાનું વાક્ય પૂરું થવા ન પામ્યું, એટલામાં એક ગોળી સનસનાટ કરતી આવી. ક્ષણભરને માટે એ વૃક્ષની શાળાને ઝાઝી રહ્યો, પણ થોડીકજ વારમાં એ ભોંય ઉપર આવી પડ્યો.

અમલદારના મુખમાંથી ચીસ નીકળી ગઈ. ણિચારો છોકરો એની આગળ ચત્તાપાટ પડ્યો હતો. એના ડાળા પડખામાંથી લોહી નીકળી રહ્યું હતું. એ હાલ ભેઠને સારજન્ટ અને જે સવાર પણ ત્યાં આવ્યા. અમલદારે તેના ખમીસનાં ઘટન જોડ્યાં. ગોળી ફેફસાંમાં વાગી હતી. એણે કહ્યું કે 'ણિચારો મરી ગયો !' સારજન્ટે કહ્યું : 'ના, હવે મર્યો નથી.'

એટલામાં છોકરાએ આંખ ઉઘાડી અમલદારની તરફ ઝાંખવા ગયો; એટલામાં એનો જીવ નીકળી ગયો.

એની દશા ભેઠને અમલદારને ઘણો શોક થયો. એ ઉભો થયો અને ઘરમાંથી એક વાવટો લઈ આવ્યો. એ વાવટામાં એ છોકરાને લપેટ્યો. એનું મુખ ખુલ્લું રાખ્યું. પછી સારજન્ટને કહ્યું કે 'આ છોકરો ત્રિપાર્શ્વના મોતે મર્યો છે; એટલા માટે એની દફનક્રિયા એક એનિકની માફક થશે.' એ પોતાની દુકડી લઈને ત્યાંથી પાછો ફર્યો. ત્યારપછી સાંજે ત્યાં એક સેના આવી પહોંચી.

સેનાએ છોકરાની લાશને તરવારથી સલામી ભરી. એકે એક એનિકો સેના ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરતા આવ્યા ગયા. એ પ્રમાણે એ વીર બાળકનું યોગ્ય સન્માન થયું. ખરેખર ! એ વીર બાળકે પોતાના વડાલા દેશભાટેજ પ્રાણ ન્યે. છાવર કરી દીધો હતો.

(“અ.સ.સ.” માસ-૧૯૨૫ ઉપરથી)

૩૫૦-અવકાશના મદુપયોગથી મઠેલો મહાન વિજય

જનરલ એનિમલ વિદ્યાર્થી અવસ્થાના એક વાર સ્વતંત્રતા વિરોધી સ્વામિનિયા પ્રદેશના નામે હતો. તેના ધીરજ મિત્ર પાતાં સમયમાં અને વર્તે સ્વતંત્રતા સંગ્રામ ન કરતા હતા. પણ એનિમલે તે આત્મ મુક્તિ મેળવે અને તેને મોકલે કે તે સ્વતંત્રતા સંગ્રામ કરે. એ વખતે કરી કહેલો એ સંગ્રામ અને કહેલો તેણે કેટલીયે મોજ વધારે જેથી એ સંગ્રામ કરી.

(“અ.સ.સ.” માસ-૧૯૨૫ ઉપરથી)

૩:૧-સાક્ષર શ્રી ગોવર્ધનરામભાઈનો વિનય

(૧)

એક વખત ગોવર્ધનરામભાઈના કેાઈએક સગાને ત્યાં જમવાનો પ્રસંગ હતો. એ પ્રસંગે આમના એક ગણદારી અમલદારને નિમંત્રણ આપ્યું હતું. ગોવર્ધનરામભાઈ તાત્પર્યથી જોઈ થયા હતા; એટલે આજ્ઞાનમયે તે જમવાનાને તેણી સાવચાતું કામ દેખતે અંધારામાં આવ્યું. એ વખતમાં તેઓ એટલી ઘણા ઘાટી ટોચાઈ તેમને પરતું માન મળ્યું; પરંતુ ગોવર્ધનરામભાઈને તે અધિકારી જાણવાના નહોતા, તેથી તેઓને ત્યાં જઈ ખવર કરતાં અંદરથી દુઃખ થયો કે 'કરો કે જાણ પધારે છે અને તેમને જાહાર મેચાડો.' અર્ધા કલાક પછી જનકાયા મળ્યો, એટલે અધિકારી માટેજ જાહાર આજ્ઞા અને જાયા ઉભા થઈ ગયા. માટીમાં ગોવર્ધનરામભાઈને ચામી મેચાડયા. પછી ગાડી ચાલી; એટલે અમલદાર પૂછ્યું કે 'કાંઈ અમિલ જવયા-ગવયા છે કે?'

'હા, હા.'

'શાનો અભ્યાસ કરો છો?'

'હા, મેટ્રીકમાં પાસ થયો છું.'

'ત્યારે એક વાઈ. જો. નો અભ્યાસ કરતા હોયો?'

'હા, તેમાં પણ પાસ થયો છું.'

'ત્યારે તો બી. જો. નો અભ્યાસ કરતા હોયો?'

'હા, હું બી. જો. થયેલો છું.'

આ સાંભળતાંજ અધિકારીત્વ મેળે ઉતરી ગયું અને કમે કમે વધતાં આશ્ચર્યની પરિસ્થિતિ આવી. માફી માગતાં માગતાં અમલદારે કહ્યું કે 'પટાવાળા ત્યાં બેસે છે; ત્યાં તમને મેચાડયા તેથી માફ કરજો. આવો, મારી સાથે બેસો.' ગોવર્ધનરામભાઈએ શાંત સુખસુત્રાએ ઉત્તર દીધો કે 'કાંઈ નહિ, એમાં શું?'

(૨)

સુખમમાં એક વાર શ્રીયુગ ગોવર્ધનરામભાઈ તેમના કાકા સાક્ષર શ્રી મનઃ સુખરામભાઈના દિવાનખાનામાં એકલા બેસીને વાંચતા હતા. 'મનઃસુખરામભાઈ છે કે?' એ પ્રશ્ન સાંભળી ચોપડીમાંથી જાહાર બેતાં બારણા આગળ મલિન પંચિયું પહેરેલું, શરીરે ઉઘાડા, મલિન કપડાનો કકટો બેસે નાબેલો,

૩૫૨-અનાયોનો પિતા વનનાર દુષ્યંતરાજા

એક દિવસ દુષ્યંતરાજા દરબાર બરી બેઠા હતા, એવામાં એક પ્રધાને આવીને જણાવ્યું કે “આપના રાજ્યમાં એક ધનવાન વેપારી મરી ગયો છે. તેને કોઈ વારસ નથી, કહ્યું એની સ્ત્રી સગર્ભા છે; માટે એની બધી મિલકત રાજ્યમાં જપ્ત કરી લેવી જોઈએ.”

રાજા દુષ્યંતે પૂછ્યું કે ‘શામાટે? એની સ્ત્રીના ગર્ભમાંના બાળકનું શું થશે?’

‘શ્રીમાન ! એને વારસો મળી શકશે નહિ; કેમકે જન્મ વખતે એનો પિતા જીવતો નહિ હોય.’

‘પ્રધાનભાઈ તમારો કાયદો અન્યાયી છે. મારા જીવવા છતાં કોઈ પણ બાળક નળાપુ ગણાય ? જાઓ, આખા રાજ્યમાં આજ ને આજ ઢંઢરે પીટાવો કે, ગર્ભમાંનાં બધાં બાળકોનો પિતા રાજા છે; એટલે પિતાના મૃત્યુ પછી જન્મ પામનાર દરેક માણસ અનાય નહિ રહે અને એને એના પિતાનો વારસો મળશે.’ રાજાનો આ એક અગત્યનો ધર્મ છે.

૩૫૩-એકજ પ્રકારના અપરાધીઓને જુદી જુદી સજા

એક વખત રાજા નિકેમાદિલના રાજ્યમાં ચાર માણસોને એકજ પ્રકારના અપરાધ સાથે પકડવામાં આવ્યા. તેમને એકસરખી સજા ન કરતાં રાજાએ ચારેને જુદા જુદા પ્રકારની સજા ફરમાવી. એકને એકાંતમાં બોલાવીને કહ્યું કે “જાઓ, ફરીથી આવું કામ કદી ન કર્યો.” એટલું કહીને એને છોડી મૂક્યો. બીજાને બોલાવીને ખૂબ તિરસ્કાર કર્યો અને બે-ચાર ગાળો ઝડપે કાઢી મૂક્યો. ત્રીજાને ગાળો દીધી તથા જોડા મારીને બહાર કાઢ્યો; પરંતુ ચોથાને કાળું ઝેંઘાં કરીને ગધેડા ઉપર બેસાડી, નગરની ચારે તરફ ફેરવવાનું શરૂ કર્યું. આ ન્યાય જોઈને રાજાના અમલદારો ધણું આશ્ચર્ય પામ્યા કે, આ તે કેવો ઇન્સાફ ! આખરે જોમણે રાજાને પોતાની શંકા જણાવી. અતુર રાજાએ કહ્યું કે ‘તમે એમની પરીક્ષા કરી જુઓ, એટલે મારો હેતુ આપોઆપ સમજાશે.’ અમલદારો તપાસ કરવા લાગ્યા. જે અપરાધીને રાજાએ કહ્યું હતું કે ‘આવું કામ ફરીથી ન કર્યો.’ તે શરમનો માર્યો જેર ખાઈને મરી ગયો. જેને ગાળો દીધી હતી, તે નગર છોડીને બીજે ક્યાંક

૩૫૫-હુમાયુએ મદદગારની કરેલી કદર

બાબરના મરણ પછી યુવરાજ હુમાયુ દિલ્હીનો બાદશાહ બન્યો હતો. એ પણ ઘણો સારો બાદશાહ હતો; પણ એને દુશ્મનો ઘણા હતા અને તેમણે એને બહુજ સતાવ્યો હતો. હુમાયુનો સગો ભાઈ પણ એના ઉપર દાઝે બળતો હતો અને એનું રાજ્ય પડાવી લેવાની યુક્તિ શોધી રહ્યો હતો. બંગાળમાં શેરખાં નામનો એક મુખેદાર હતો. એણે તો હુમાયુને બહુજ ગભરાવી નાખ્યો હતો. એનો વિચાર દિલ્હીના બાદશાહ બની જવાનો હતો. હુમાયુ એને જણાવી દેવા સારું એક મોટી ફાજ લઈને બંગાળા ગયો; ખૂબ લડાઈ થઈ અને શેરખાં હારીને નાસી ગયો.

લડાઈ પૂરી થતાં થતાંમાં વરસાદ આવ્યો. ગંગાનદીમાં પાણી પાણી દેખાવા લાગ્યું. હુમાયુ દિલ્હી તરફ પાછો ફર્યો. એક દિવસ હુમાયુએ ગંગાકિનારે તંબુ નાખ્યા હતા. સિપાઈઓ આખા દિવસના ચાક્યા હતા; એટલે રાત પડતાંજ હથિયાર ઉતારીને સૂઈ ગયા. પણ રાતના ત્રણ વાગતાંજ શેરશાહે એકદમ પોતાની ફાજસહિત હુમલો કર્યો. આથી હુમાયુના ઘણા સિપાઈઓ કપાઈ ગયા.

હવે હુમાયુને નાસી જવાનો માર્ગ ન મળ્યો. લાચાર થઈને એણે ગંગામાં ઘોડાને ઉતાર્યો. એ વખતે ગંગામાં પુષ્કળ પૂર આવેલું હોવાથી તરીને પાર જવાનું કામ ઘણું વચ્ચું હતું. હુમાયુનો ઘોડો નદીમાં ડૂબવા લાગ્યો અને એવું જણાયું કે હુમાયુ હવે બચશે નહિ; પરંતુ રાત રાખે તેને કોણ ચાખે ? હજુ ધીરે હુમાયુને બચાવવા આગતો હતો. અણધારી મદદ આવી પહોંચી એક ભિરતીએ એને ભેર્યો. ભિરતી મશક કુલાલીને એની મદદથી નદીમાં તરી રહ્યો હતો. એણે હુમાયુને પણ એજ મશક પકડીને તરવાનું કહ્યું. હુમાયુએ તેની સૂચનાનો અમલ કર્યો અને બન્ને પાર ઉતર્યા.

હુમાયુએ ભિરતીનો ધણો ઉપકાર માન્યો અને એને કહ્યું કે 'તું દિલ્હી પહોંચ્યા પછી તને બે દલાકને સારું બાદશાહ બનાવી દઈશ.'

દિલ્હી પહોંચ્યા પછી હુમાયુએ પોતાનો વાવરો પૂરા કર્યો. એણે ભિરતીને રાજગાદી ઉપર બેસાડીને બાદશાહ બનાવ્યો. હવે તો ભિરતીની ખુશાલીનો પાર રહ્યો નહિ. એણે વિચાર કર્યો કે, આ બે દલાકના રાજ્યમાં

જઈ વસ્યો. જેને જોડા મરાવ્યા હતા, તે શરમાઈને ક્યાંક સંતાઈ રહ્યો; પરંતુ જેને ગધેડે ચઢાવીને આખા ગામમાં ફેરવ્યો હતો, તે નિર્લજ્જશિરોમણિ નગરપરિક્રમા કરતો જ્યારે પોતાના ઘર આગળ આવ્યો, ત્યારે મૂંછો ઉપર તાલ દેતો પોતાની સ્ત્રીને જોલાવીને કહેવા લાગ્યો કે ‘રાંડ ! થોડું પાણી તો પા.’ તેણે ઉત્તર દીધો કે ‘નફટ ! જમીને જાને ! રસોઈ તૈયાર છે.’ એ સાંભળી પેલો નફટ અપરાધી જોલી ઉઠ્યો કે ‘હજી થોડું શહેર ફરવાનું બાકી છે. ફરી આવીને લોજન કરીશ. ગરમ પાણી પણ તૈયાર રાખજે. મોંઘાની સુસ્ત પણ ઠીક કરવી છે.’ આ પ્રમાણે ચારે અપરાધીઓની પરીક્ષા કર્યાથી અમલદારોને રાજા વિક્રમાદિત્યની ખુદ્દિની ખાત્રી થઈ અને તેઓ એનાં વખાણ કરતા ઘેર ગયા.

(‘દર્શાતસમુચ્ચય’માંથી)

૨૫૪-સાધુનું જૂઠું અનુકરણ

લાહોરમાં એક મહાત્મા થઈ ગયા છે. તેમનું નામ લાલ માધવ અથવા માધવલાલ હતું. એ નાનાં અને સુંદર બાળકોને જોખામાં લઈને રમાડ્યા કરતા હતા. એમના એ સ્વભાવથી બાળકોનાં માતપિતા બહુજ પ્રસન્ન થતાં અને તેમની સેવા-પૂજા સારી પેઠે કરતાં. કોઈએક મુસલમાન ફકીર એમની સાથે રહેવા લાગ્યો. એનું હૃદય મલિન હતું. એને તો એમજ લાગ્યું હતું કે, પેટ ભરવાનો આ સહેલો ઉપાય છે. તેથી જે કામ ભક્ત લાલ માધવ કરતા, તેજ કામ પેલો ફકીર કરવા લાગ્યો. થોડા દિવસમાં એની પણ પ્રતિષ્ઠા વધી પડી. એ તો માનનોજ ભૂખ્યો હતો અને તે મળી ગયું. પંજાબમાં ફકીરોનો આદર-સત્કાર બહુ થાય છે; એટલે એને માનની ખોટ પડી નહિ. લાલ માધવ તો ખરા સાધુ હતા. એ તો એ હુચ્ચા ફકીરને સારી રીતે ઓળખતા હતા. એની વર્તણૂક જોઈને એ મનમાં ને મનમાં હસ્યા. એક દિવસ પોતે ક્યાંક જઈ રહ્યા હતા, ત્યારે રસ્તામાં એક સાપ પડ્યો હતો, તેને પણ ઉચકીને ભક્તરાજ તો રમાડવા લાગ્યા. પછી એ સાપને તેમણે મુસલમાન ફકીરની આગળ રમાડવા સારૂ મૂક્યો. એ તો બહીને દૂર નાસી ગયો. એ દિવસથી એણે સાધુનું અનુકરણ કરવું છોડી દીધું અને એનું પોગળ પણ ખુલી ગયું.

૩૫૫-હુમાયુન મદદગારની કરેલી કદર

બાબરના મરણ પછી યુવરાજ હુમાયુ દિલ્હીનો બાદશાહ બન્યો હતો. એ પણ ધણો સારો બાદશાહ હતો; પણ એને દુરમનો ઘણા હતા અને તેમણે એને બહુજ સતાવ્યો હતો. હુમાયુનો સગો બાપ પણ એના ઉપર દાઝે બળતો હતો અને એનું રાજ્ય પડાવી તેવાની યુક્તિ શોધી રહ્યો હતો. બંગાળમાં શેરખાં નામનો એક મુબેદાર હતો. એણે તો હુમાયુને બહુજ ગભરાવી નાખ્યો હતો. એનો વિચાર દિલ્હીના બાદશાહ બની જવાનો હતો. હુમાયુ એને દબાવી દેવા સારું એક મોટી ફાજ લઈને બંગાળા ગયો; ખૂબ લડાઈ થઈ અને શેરખાં હારીને નાસી ગયો.

લડાઈ પૂરી થતાં થતાંમાં વરસાદ આવ્યો. ગંગાનદીમાં પાણીજ પાણી દેખાવા લાગ્યું. હુમાયુ દિલ્હી તરફ પાછો ફર્યો. એક દિવસ હુમાયુએ ગંગાકિનારે તંબુ નાખ્યા હતા. સિપાઈઓ આખા દિવસના થાક્યા હતા; એટલે રાત પડતાંજ હથિયાર ઉતારીને સૂઈ ગયા. પણ રાતના ત્રણ વાગતાંજ શેરશાહે એકદમ પોતાની ફાજસહિત હુમલો કર્યો. આથી હુમાયુના ઘણા સિપાઈઓ કપાઈ ગયા.

હવે હુમાયુને નાસી જવાનો માર્ગ ન મળ્યો. લાચાર થઈને એણે ગંગામાં ઘોડાને ઉતાર્યો. એ વખતે ગંગામાં પુષ્કળ પૂર આવેલું હોવાથી તરીને પાર જવાનું કામ ઘણું વસતું હતું. હુમાયુનો ઘોડો નદીમાં ડૂબવા લાગ્યો અને એવું જણાયું કે હુમાયુ હવે બચશે નહિ; પરંતુ સમ રાખે તેને કોણ આણે ? હજી ઈશ્વર હુમાયુને બચાવવા માગતો હતો. અણધારી મદદ આવી પહોંચી. એક બિસ્તીએ એને બોલ્યો. બિસ્તી મશક કુલાવીને એની મદદથી નદીમાં તરી રહ્યો હતો. એણે હુમાયુને પણ એજ મશક પકડીને તરવાનું કહ્યું. હુમાયુએ તેની સૂચનાનો અમલ કર્યો અને બન્ને પાર ઉતર્યા.

હુમાયુએ બિસ્તીનો ઘણો ઉપકાર માન્યો અને એને કહ્યું કે 'હું દિલ્હી પહોંચ્યા પછી તને બે કલાકને સારું બાદશાહ બનાવી દઈશ.'

દિલ્હી પહોંચ્યા પછી હુમાયુએ પોતાનો વાયદો પૂરો કર્યો. એણે બિસ્તીને રાજગાદી ઉપર બેસાડીને બાદશાહ બનાવ્યો. હવે તો બિસ્તીની ખુશાલીનો પાર રહ્યો નહિ. એણે વિચાર કર્યો કે, આ બે કલાકના રાજ્યમાં

૩૫૭-વાદશાહ અકબરનું શાળપણ

એક વાર અકબર બાદશાહ પોતાના અમીર-ઉમરાવો સાથે સવારી કાઢીને દિલ્હીમાં નીકળી રહ્યો હતો; એટલામાં એક યત્રુએ તેના ઉપર તીર ફેંક્યું, જે તેના ખભામાં વાગ્યું. લોકોએ તરત તે દુહને પકડ્યો અને ચોતરફથી પોકાર થવા લાગ્યા કે, એને મારી નાખવા પહેલાં કળૂક કરાવો કે કોની શીખવણીથી એણે એ કૃત્ય કર્યું છે. એક સાધારણ માણસને બાદશાહનો છવ લેવામાં કંઈ લાભ સમાયલોજ ન હોય. જરૂર કોઈ મોટું કાવતું રચાયું હશે અને કોઈની ખાતરજ તેણે આ કામ કર્યું હશે. શાણા બાદશાહ અકબરે હુકમ આપ્યો કે 'ના, એ વળી કોઈ નિર્દોષને કસાવી મારશે! મારે એ પ્રપંચવિષે જાણવું નથી.' લોકોએ તરતજ અપરાધીને ત્યાં ને ત્યાંજ ચીરી નાખ્યો. પછી દરબારનો હકીમ આવી પહોંચ્યો અને તેણે શહેનશાહના ખભામાંથી તીર કાઢી પાટા બાંધ્યો.

૩૫૮-એક રાજપૂત જુવાનનું વસ્તર

બાદશાહ અકબર રાજ્યના મોટા હોદ્દાઓ હિંદુ અને મુસલમાનને સમાનપણે આપતો હતો અને એમને સાથે લઈને યત્રુઓ સાથે લગાઈ કરવા જતો. એક વાર એક યુદ્ધમાં તેણે જોયું કે, એક નાની વયનો રાજપૂત છોકરો એક ભારે બપ્તરનજે દબાઈ જતો હતો. શહેનશાહે તેનું બપ્તર કઢાવી બીજું તેને લાવકતું હલકું બપ્તર પહેરવા આપ્યું; પણ તે છોકરાએ કાઢી નાખેલું બપ્તર બાદશાહે એક બીજા રાજપૂતને આપ્યું, એટલે પેલો છોકરો વીડાયો; કેમકે એ બેની વચ્ચે યત્રુવા હતી. 'મું મારું બપ્તર એ પહેરીને અભણે કે ? નારે, હું વિનાબપ્તરે લગાઈમાં જઈશ.' એમ કહી એણે શરીર ઉપરથી બપ્તર કાઢીને ફેંકી દીધું. આ ચબ્દો સાંભળીને બાદશાહે પોતાનું બપ્તર પણ કાઢી નાખ્યું અને કહ્યું કે "મારા રસ્વીદા બચાવના આધનવગર રણગ્રંથમાં ઉતરે તો હું શામાટે તે પ્રમાણે ન દેખડું ? મારે બપ્તર શામાટે એવું છે ?"

૩૬૦-મૈત્રેયીનો જ્ઞાનને સ્વાતર ધનવૈભવનો પરિત્યાગ

મૈત્રેયી એક પરમવિદ્વાની સ્ત્રી હતી. મદરિષિ યાત્રવલ્ક્ય આમે નેનું લગ્ન થયું હતું. એની યોગ્યતા મામ કાત્યાયની હતું.

પ્રાચીનકાળમાં પ્રાદ્યલો શુદરધામનું ગુણ લોગબ્યા પછી વાનપ્રસ્થા-જનમાં પ્રવેશ કરતા અને તે પછી અન્યારા લઈને જાણનું ચિંતન કરતા.

મદરિષિ યાત્રવલ્ક્યે ત્યારે વનમાં જવાનો સંકેત્ય કર્યો, ત્યારે જાને પત્નીજોને પાસે બોલાવીને કહ્યું કે “ગૃહે” તમારી સાથે શુદરધામનું ગુણ પૂરતા સમયગુપ્તી લોગબ્યું છે. હવે હું ઘરનાર ત્યજીને વાનપ્રસ્થ થવા માશું છું. મારી જે શાસ્ત્રગિદ્ધત છે, તે બળિષ્ઠમાં તમારા બનેમાં કોઈ પ્રકારનો વાંધા-અવરો ન પડે એટલા સાડ મારી રૂબરૂ સરખે બાગે વહેંચી દેશો, એવી મારી ઇચ્છા છે.” સ્વામીનો એવો વિચાર જાણીને મૈત્રેયીએ કહ્યું કે “પ્રભુ ! આપે આ સંપત્તિની વહેંચણીની વાત કરી, પણ હું એને લઈને શું કરીશ ? આ તો ઘણું સાધારણ ધન છે; પરંતુ જે આખી પૃથ્વીનું રાજ્ય પણ મને મળે તો તેથી લાભ શો ? એથી શું હું અમરપદને પામીશ ?” મૈત્રેયીના આ પ્રશ્નો ઉદ્ભવ્યે કરીને ઉપનિષદ અમર થઈ ગયું છે. યાત્રવલ્ક્યનું પણ પત્નીના આ પ્રશ્નથી મનમાં ધણાજ પ્રસન્ન થયા અને જોડ્યા કે “ના, અમરત્વ તો એથી મેળવાશે નહિ. એથી તો તું અનેક પ્રકારના પદાર્થ વસાવી શકીશ, તને કોઈ જાતની અગવડ કે તંગી નહિ રહે. ધનથી સંપત્તિવાન મનુષ્યો જેવા પ્રકારનું સુખ લોગવે છે અને સ્વતંત્રતાપૂર્વક જેવું જીવન ગાળી શકે છે, તેવુંજ સુખ લોગવી તું પણ સ્વતંત્ર જીવન ગાળી શકીશ; પરંતુ તે અમરત્વ પ્રાપ્ત કરવાની જે વાત કહી તે તો પૈસા-ટકા અને વૈભવથી કદાપિ પ્રાપ્ત નહિ થઈ શકે.” સ્વામીનો આ ચોગ્ય ઉત્તર સાંભળીને અત્યંત ખિન્ન થઈ જઈને મૈત્રેયી કહેવા લાગી કે “નાય ! તો આ ધન, સંપત્તિ અને વિષયલોગને લઈને હું શું કરું ? જે ધન અને સંપત્તિ મને અમરત્વ ન અપાવી શકે, જેને લીધે હું અમરત્વ મેળવવાને ચોગ્ય ન રહું, એવા વિપરીત સાધનને લઈને હું શું કરું ? સ્વામીનાય ! આપે જે વિષયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, જે બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપી અમૃત્ય ધનને આપે આપની સંપત્તિ બનાવી છે, તેજ બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ આપી મને કૃતાર્થ કરો. આપના સંગનો લાભ હવે મને મળશે નહિ. આપનો વિચાર વાનપ્રસ્થજ ગ્રહણ કરવાનો છે, તો તેમાં હું અંતરાયરૂપ થવા નથી માગતી.

૩૬૦-મૈત્રેયીનો બ્રહ્મજ્ઞાનને ખાતર ધનવૈભવનો પરિત્યાગ

મૈત્રેયી એક પરમવિદુષી સી હતી. મહર્ષિ યાજ્ઞવલ્ક્ય સાથે તેનું લગ્ન થયું હતું. એની શોભનું નામ કાત્યાયની હતું.

આચીનકાળમાં બ્રાહ્મણો ગૃહસ્થાશ્રમનું સુખ લોગવ્યા પછી વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરતા અને તે પછી સંન્યાસ લઈને બ્રહ્મનું ચિંતન કરતા.

મહર્ષિ યાજ્ઞવલ્ક્યે જ્યારે વનમાં જવાનો સંકલ્પ કર્યો, ત્યારે જાને પત્નીએને પાસે બોલાવીને કહ્યું કે “મહે તમારી સાથે ગૃહસ્થાશ્રમનું સુખ પૂરતા સમયસુધી લોગવું છે. હવે હું ઘરખાર ત્યજીને વાનપ્રસ્થ થવા માણું છું. મારી જે માલમિલકત છે, તે ભવિષ્યમાં તમારા જાનેમાં કોઈ પ્રકારનો વાંધો-ઝઘડો ન પડે એટલા સાદુ મારી રૂબરૂ સરખે ભાગે વહેંચી દેવો, એવી મારી ઇચ્છા છે.” સ્વામીનો એવો વિચાર જાણીને મૈત્રેયીએ કહ્યું કે “પ્રભુ ! આપે આ સંપત્તિની વહેંચણીની વાત કરી, પણ હું એને લઈને શું કરીશ ? આ તો ઘણું સાધારણ ધન છે; પરંતુ જો આખી પૃથ્વીનું રાજ્ય પણ મને મળે તો તેથી લાભ શો ? એથી શું હું અમરપદને પામીશ ?” મૈત્રેયીના આ પ્રશ્નનો ઉદ્ભવ કરીને ઉપનિષદ અમર થઈ ગયું છે. યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિ પણ પત્નીના આ પ્રશ્નથી મનમાં ઘણાજ પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા કે “ના, અમરત્વ તો એથી મેળવાશે નહિ. એથી તો તું અનેક પ્રકારના પદાર્થ વસાવી ચકીય, તને કોઈ જાતની અગવડ કે તંગી નહિ રહે. ધનથી સંપત્તિવાન મનુષ્યો જેવા પ્રકારનું સુખ લોગવે છે અને સ્વતંત્રતાપૂર્વક જેવું જીવન ગાળી શકે છે, તેવુંજ સુખ લોગવી તું પણ સ્વતંત્ર જીવન ગાળી શકીય; પરંતુ તે અમરત્વ પ્રાપ્ત કરવાની જે વાત કહી તે તો પેસા-ટકા અને વૈભવથી કદાપિ પ્રાપ્ત નહિ થઈ શકે.” સ્વામીનો આ ચોખ્ખો ઉત્તર સાંભળીને અત્યંત ખિન્ન થઈ જઈને મૈત્રેયી કહેવા લાગી કે “નાય ! તો આ ધન, સંપત્તિ અને વિષયલોગને લઈને હું શું કરું ? જે ધન અને સંપત્તિ મને અમરત્વ ન અપાવી શકે, જેને લીધે હું અમરત્વ મેળવવાને ચોખ્ખો ન રહું, એવા વિષયીત સાધનને લઈને હું શું કરું ? સ્વામીનાય ! આપે જે વિષયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, જે બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપી અમૃત્ય ધનને આપે આપની સંપત્તિ બનાવી છે, તેજ બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ આપી મને દૃઢતા દેશ. આપના સંમતો લાભ હવે મને મળશે નહિ. આપનો વિચાર વાનપ્રસ્થજ બ્રહ્મ કરવાનો છે, તો તેમાં હું અતરાયરૂપ થવા નથી માગતી.

અકબરનું સાહસ અને બહાદુરી

કોંગ્રેસમાં જનસમાજની સારી સેવા બળવી વિશ્વાસ સંપાદન કર્યો હોવાએ તેમને પ્રેસિડેન્ટ નીમ્યા. રાજનીતિનો એમનો અનુભવ બહુ વધે હતો. ભિત ભિત રાજ્યોમાં શાંતિ પ્રસરે એવો એમનો અનિલાપ હતો અને એ માટે એમણે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો હતો.

૩૬૫-અકબરનું સાહસ અને વહાદુરી

એક દિવસ જયપુરના રાજા જિહારીમલ બાદશાહ અકબરને મળવા સાફ ગયા. મહેલની પાસે પહોંચતાં એમું કે, ચારે તરફ ગડબડ મચી રહી છે. થોડાઓ ખીલા ઉખાડીને નાસભાગ કરી રહ્યા છે. આ ગડબડનું કારણ શું છે, તે બાબત જિહારીમલ આગળ વધ્યા, તો જણાયું કે એક ખૂણસુરત જુવાન-પુરુષ એક કદાવર હાથીની ગરદન ઉપર બેસીને હાથીને અંકુશવડે મારી રહ્યો છે. હાથી ગાંઠો યધને લોકોના ઉપર હુમલો કરતો પહાડ જેવો આમ-તેમ ફોડી રહ્યો છે. એના ભયથી બધા લોકોનાં મોંમાં લેવાઈ ગયાં છે, પણ એ જુવાન તો ટટારજ બેઠો છે અને એ ગાંઠ તથા ભયાનક હાથીને મારી-ઠોકીને પોતાના વશમાં લાવવાનો ઉપાય કરી રહ્યો છે. હાથી પણ એટલો મોટો હાથી બકરીની જેમ એ યુવકને વશ થઈ ગયો અને એની મરજી આખરે માર ખાતાં ચાકી ગયો અને લાચાર થઈને સીધો ચાલવા લાગ્યો. પ્રભાવેન ચાલવા લાગ્યો.

એ યુવક કોણ હતો ? એજ બાદશાહ અકબર હતો. એ દિવસે હાથી જયારે ગાંઠો થયો, અનેક માણસોને એણે કચરી નાખ્યા અને ભલભલા માવતો પડ્યો અને ઠંકાણે ન લાવી શક્યા, ત્યારે બાદશાહે એ વસમું કામ પોતાના હાથમાં લીધું. એજ બહાદુરી અને હિંમતને લીધે અકબરે પોતાના યુવજનોને શક્ય અને ભારતમાં મોગલ રાજ્ય વધાર્યું. સાહસ અને બહાદુરીથી

૩૬૪-પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સનનો પુરુષાર્થ

એમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યોના પ્રમુખ વિલ્સન ઘણીજ ગરીબીમાં ઉછરેલા હતા. એ પોતે લખે છે કે ‘મારા પાસણને અને દરિદ્રતાને છેદુ નહોતું.’ કેટલીક વખત એમને લોન્ડનનગર પણ રહેવું પડતું. દશ વર્ષની વયે એ ઘર છોડી બહાર નીકળ્યા. ૧૧ વર્ષસુધી ઉમેદવારતરીકે કામ કર્યું અને તે દરમિયાન દર વર્ષે એક મહિનો શિક્ષણ લીધું. ૧૧ વર્ષની સખત મહેનત પછી બજારની એ જોડ અને છ ઘેટાં એમને મળ્યાં. એના એમને ચોરાશી ડૉલર ઉપજ્યા, પણ એમાંનો એક પણ ડૉલર મોજશોખ કે આનંદની પાછળ ખર્ચ્યો નહિ. જન્મથી માંડીને ૨૧ વર્ષસુધી પાંચએ પાંચનો હિસાબ ગણતા અને માર્કલના માર્કલ આકીને મહેનતનું કામ મેળવતા. એકવીસ વર્ષના થયા પછી થોડા માસસુધી જંગલમાં જઈ બજારની જોડ હાંકતા અને લોક-રાના વેલા ચીરતા. દિવસ ઉગતાં પહેલાં ઉઠતા અને સાંજે અંધારૂં થયા પછી પણ સખત મહેનત કરતા; અને આખા મહિનાના આવા કામમાટે એમને છ ડૉલર નેટલી રકમ મળતી, પણ એ દરેક ડૉલર એમને મનથી સોનાની પાટ જેવો કિંમતી હતો.

સ્વમુધારણામાટેની આગળ વધવાની એક પણ તક નહિ જોવાનો મિસ્ટર વિલ્સને નિશ્ચય કર્યો હતો. અવકાશના વખતની કિંમત તેમના નેટલી કોઈકજ નહતું હશે. આ સમય સોનામહોર જેવો છે, એમ ગણી તેને તે પકડી લેતા અને તેમાંથી જે કાંઈ મળી શકે તે મેળવ્યા વગર તેને પસાર થવા દેતા નહિ. ૨૧ વર્ષ થવા પહેલાં તેમણે એક હજાર આરાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હતાં. જેથીનું કામ કરતા છાકરાઓમાટે આ કેવું અતુલનીય દૃષ્ટાંત છે ! જેથીને ધંધો છેડી, જો માર્કલ કરતાં પણ વધારે દર મેળવેને ધંધો શીખવા તે મસાવ્યુસેટ્સમાંના ટિક નામના ગામમાં ગયા. તેમને લાગણ આપતાં સાફ અવસરું હતું, એટલે એક વર્ષમાં તે. તેઓ એ ગામની ‘રિસેપ્શન ક્લબ’ના આગેવાન થયા. આઠ વર્ષ પૂર્વ ન થયાં, એટલામાં તે એમણે મસાવ્યુસેટ્સની ધારસભામાં ચુકામીનિરૂદ્ધ લાગણ દર્શાવી ૧૨ વર્ષ પછી તે કોંગ્રેસમાં કામ કરવા લાગ્યા. તેમને મનથી દરેક પ્રસંગને મહાન પ્રસંગ હતો. પત્નીની અંતરિયા દરેક સંવેગને તે ફોંફના સંકળ રૂપે મનવતા.

અકબરનાં સાદસ અને જહાદરી

દરિદ્રમાં જનસમાજની આરી એવા જહાદરી વિદ્યામાં મુખ્યદમ કે લોકોએ તેમને પ્રેસિડેન્ટ નીમ્યા. રાજનિતિમાં એમને અનુયાયી મળ્યા હતા. જિલ્લો જિલ્લો રાજ્યોમાં ધોનિ પ્રગટે એવા એમને અભિલાષ અને એ માટે એમણે ઘણું પ્રયત્ન કર્યો હતો.

૩૬૫-અકબરનું સાદસ અને જહાદરી

એક દિવસ જયપુરના રાજા જિહારીમલ બાદશાહ અકબરને મળવા સાદે ગયા. મહેલની પાસે પહોંચતાં જોયું કે, ચારે તરફ મહાન મચી રહી છે. ઘોડાઓ ખીલા ઉખાડીને નાસભાગ કરી રહ્યા છે. આ મહાનર્વું કારણ મું છે, તે જાણવા જિહારીમલ આગળ વધ્યા, તો જણાયું કે એક ખૂબસુરત જુવાન-પુરુષ એક કદાવર હાથીની ગરદન ઉપર બેસીને હાથીને અંકુશવટે મારી રહ્યો છે. હાથી ગાંડો યધને લોકોના ઉપર હુમલો કરતો પકાડ લેયો આમ-તેમ ફાટી રહ્યો છે. એના ભયથી બધા લોકોનાં મોંમાં ગાંડા તથા ભયાનક હાથીને પેલો જુવાન તો ટટારજ બેઠો છે અને એ ગાંડા તથા ભયાનક હાથીને મારી-ઠોકીને પોતાના વશમાં લાવવાનો ઉપાય કરી રહ્યો છે. હાથી પણ આખરે માર ખાતાં યાદી ગયો અને લાચાર યધને સીધો ચાલવા લાગ્યો. એટલો મોટો હાથી જકરીની પેઠે એ યુવકને વશ યધ ગયો અને એની મરજી પ્રમાણે જ ચાલવા લાગ્યો.

જો યુવક કોણ હતો ? જેજ બાદશાહ અકબર હતો. જો દિવસે હાથી ત્યારે ગાંડો યધો, અનેક માણસોને એણે કચરી નાખ્યા અને ભલભલા માવતો પણ એને ઠેકાણે ન લાવી શક્યા, ત્યારે બાદશાહે એ વસતું કામ પોતાના હાથીમાં લીધું. એજ જહાદરી અને હિંમતને લીધે અકબરે પોતાના રાજ્યોને વશ કર્યા અને સારતમાં મોગલ રાજ્ય વધાયું. સાદસ અને જહાદરીથી નિયામાં મું નથી ઘઈ શકતું ?

“મારું સમયપત્રકજ આપને આપું. દરરોજ ૧૦ થી રાત્રે ૭ વાગ્યા-
સુધી હું મોટર દેરવું છું. એમાં બહુ થાક લાગે છે, એમ ન માનશો. માત્ર
નિયમિત ધોરણ અને નિયમિત ઉંઘ મેળવવી જોઈએ. ૭ વાગે મારું કામ
પૂરું થાય કે હું મારી ઓરડીએ લાગું છું, કપડાં બદલું છું અને પાંચેની
એક નાનકડી હોટેલમાં સારી રીતે ખાઉં છું. બરોબર દાઢી ને ટકારે ‘લો
સ્ક્રૂ’માં જઈ છું. ત્યાં અતિથય તાજગી અને ઉમંગથી હું શીખવામાટે
તૈયાર હોઉં છું. હું હંમેશાં વર્ગમાં સમય પહેલાં હાજર થનારો રહ્યો, એટલે
મને દરરોજ બેસવાની જગ્યા સરસ મળે છે અને હું બરપૂર નોંધો લઉં છું.
ત્રણ વર્ગમાં અધ્યાપકોનાં ભાષણ સંભળી બપોરે ૧૨ વાગે હું ઘેર જઈ છું,
ખાતે લોજન ખાઉં છું અને સૂઈ જઈ છું તે બરોબર આઠ વાગે ઉઠું છું.”

“પણ પરીક્ષાને માટે તૈયારી શી રીતે કરો છો ?”

“આ વર્ષે મારે જશ હોલોહોડી કરવી પડી, એટલું મારે કપૂલ કરવું જોઈએ;
પણ મારી યાદશક્તિ સરસ છે—કારણ હું દરેક વસ્તુમાં ચિત્ત ચોંટાડીને કામ
કરું છું અને મારી નોંધોમાં કશી મણા નથી હોતી. રોજરોજની અને છેવટની
ઘડીસુધીની તૈયાર હોય છે. એથી મને ભારે મદદ મળે છે. મોંઘાં માત્ર અને
બીજી કેટલીક જગ્યાએ આગળ ઘણી વાર ઠીક રોકાવાનું મળે છે. આવે દાણે
એકાદ વિજળીની બત્તી આગળ હું ચાલ્યો જઈ છું અને મારી નોંધ તથા
બીજી ચોપડીઓ વાંચું છું. સત્ર પૂરું થાય તે પહેલાં પરીક્ષાને માટે હું એક
મહિના મોટર દેરવવી બંધ કરું છું અને પુસ્તકો લખીને મંડી પડું છું; પણ
કાયદાની પરીક્ષા મહામુશ્કેલ હોય છે. જુઝાર્થમાં હું નપામ થયો, પણ પેલે
દિવસે પાછી પરીક્ષા આપી તેમાં પાસ થયો; એટલે હવે બીજા વર્ષની તૈયારી
આલે છે અને મારી મોટર હાંકવાનું ચાલુ રાખવા ઇચ્છું છું.”

“ત્યારે બંને કામમાં તમારા પોખાર પડે છે ?”

“હા, ખરું, કુએન્ના જેટલું ધન મારી પાસે થયું છે. આપ માનશો ?
૧૯૨૪ ના નવેમ્બરની પહેલીથી તે ૧૯૨૫ નવેમ્બરની પહેલીસુધીમાં મને
૧૭,૦૦૦ ફ્રેંક મળ્યા.”

“કાયદાના પ્રોફેસર કરતાં વધારે !”

“ખરુંસો, આથી વધારે તોડી પાડ્યા હવ, પણ જે પરીક્ષા માટે તમા
મહિના ધધા બંધ ન રાખ્યો હવ, અને દોડી વેકેશન (vacation) ન લેવાની દોન તોડ
મને નાટકમા જવાનું બહુ ગમે છે અને ગમે દન. જે કાન્ટવાનાં નવાં નાટકો

અને મોલીએ તથા મસેટનાં નાટકો જોવાનું મને મન થયું હતું. પ્રોફેસર સાહેબ! આપે પેરુ લખ્ય નાટક ‘ફ્રેન્ડેસીઓ’ જોયું છે? અદ્ભુત ફ્રેન્ડે અને બર્ટિન તો કમાલ કરે છે.”

‘હા, મેં જોયું છે. તમે કહો છો એ સાચી વાત છે. ૧૭,૦૦૦ ફ્રેન્કની કમાણીમાં તો તમે રાજ જોવા રહેતા હશે?’

“ના, રાજ જોવો તો નહિ; કારણ હું જન્મથી કરકસર શીખ્યો છું. વળી મારાથી વધુ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓના કરતાં હું વધારે સુખી દેખાવા નથી ઇચ્છતો. હું બિલકુલ તેમની જેમજ મહિને ૭૦૦ ફ્રેન્કથી ચલાવી લઉં છું.”

‘એટલે ૮,૫૦૦ ફ્રેન્ક તમે ખચાવી શકો છો, કેમ?’

“ના, દર મહિને ૫૦૦ ફ્રેન્ક ઘેર મોકલું છું. મારા પિતાના કરતાં મારી કમાણી વધારે છે અને તેમને ત્રણ બાળકોને ઉછેરવાનાં તથા ફેળવવાનાં છે; એટલે મારે ઘેર મોકલવું જ જોઈએ. ગયા ઓક્ટોબરમાં મારી પાસે ૨,૦૦૦ ફ્રેન્ક બચેલા હતા. મેં તેનાં સરકારી બૉન્ડ લીધાં. એટલે દેશને મેં તેની લોન આપી છે. સરકારને તેની જરૂર હોય ત્યાંસુધી મને તેની જરૂર નથી. વળી તમે જાણો છોને કે, મારે કશા કર નથી લાગતો પડતો? ‘ઇન્કમટેક્સ’ વાળા-ઓએ મને જવા હીધો લાગે છે.”

‘અને આમજ ગાડું ચાલ્યાં કરશે?’

“બેલાશક! પણ મારે મારી પરીક્ષામાં નપાસ નથી થવું, એટલે મેં માસની ૧૫ મી તારીખથી બે મહિનાસુધી મારે કામ બંધ રાખવું જોઈએ. ત્યાંસુધી મારે મારા વર્ગ અને કામ બંને બરોબર ચલાવવું રહ્યું; પણ ૧૫મી પછી હું લલ્લો ને મારી ચોપડી લલી. જો હું પાસ થાઉં તો એક નાનકડો ઘાટ થઈ રાખેલો છે. મારા મનમાં—ઓગસ્ટમાં બે અઠવાડિયાં ઇટલી મુસાફરીએ જવું છે. મારે ફ્લોરેન્સ જોવાની ઇચ્છા છે.”

‘મને તો આશ્ચર્ય થાય છે! આ બધું તમારાથી શી રીતે થાય છે?’

“એમાં શું મોટી વાત છે? આ રહ્યું ૧૯૨૬નું માર્ચ બજેટ. લા મહિનામાં મહિનાના ૧૭,૦૦ ફ્રેન્ક લેએ ૧૬,૧૫૦ ફ્રેન્કની આવક. ૧૨ મહિનાનો ખર્ચ ૮૪૦૦ ફ્રાંક. ૬૦૦૦ ફ્રેન્ક ઘેર મોકલીશ. મારી ઇટલીની મુસાફરીનું ૧૭૫૦ ફ્રેન્ક ખર્ચ થશે. એટલું ખર્ચ મારેમાટે બહુ છે; કારણ મારે કાંઈ ઉપલા વર્ગમાં અને ઉધવાની સગવડવાળા રૂબામાં તો બેસવાની જરૂર હોય નહિ કે નહિ મારે મોટાં હોટેલોમાં રહેવાની જરૂર; પણ આવતી લોન મારાથી નહિ લેવાય એમ મને લાગે છે.”

અને મોલીએ તથા મસેટનાં નાટકો જોવાનું મને મન થયું હતું. પ્રાઈસર સાહેબ! આપે પેલું લાંબું નાટક 'ફ્રેન્ડ્સીઓ' જોયું છે? અદ્ભુત ફ્રેન્ડ્સ અને બર્ટિન તો કમાલ કરે છે."

'હા, મેં જોયું છે. તમે કહો છો એ સાચી વાત છે. ૧૭,૦૦૦ ફ્રેન્ડ્સની કમાણીમાં તો તમે રાજ જેવા રહેતા હશો?'

"ના, રાજ જેવો તો નહિ; કારણ હું જન્મથી કરકસર શીખ્યો છું. વળી મારાથી વધુ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓના કરતાં હું વધારે સુખી દેખાવા નથી ઇચ્છતો. હું જિલકુલ તેમની જેમજ મહિને ૭૦૦ ફ્રેન્ડ્સથી ચલાવી લઉં છું."

'એટલે ૮,૫૦૦ ફ્રેન્ડ્સ તમે ખચાવી શકો છો, કેમ?'

"ના, દર મહિને ૫૦૦ ફ્રેન્ડ્સ ઘેર મોકલું છું. મારા પિતાના કરતાં મારી કમાણી વધારે છે અને તેમને ત્રણ બાળકોને ઉછેરવાનાં તથા દેખવવાનાં છે; એટલે મારે ઘેર મોકલવું જ જોઈએ. ગયા ઑક્ટોબરમાં મારી પાસે ૨,૦૦૦ ફ્રેન્ડ્સ બચેલા હતા. મેં તેનાં સરકારી બૅન્ક લીધાં. એટલે દેશને મેં તેની લોન આપી છે. સરકારને તેની જરૂર હોય ત્યાંસુધી મને તેની જરૂર નથી. વળી તમે જાણો છો કે, મારે કશા કર નથી ભરવા પડતા? 'ઇન્કમટેક્સ'વાળા-ઓએ મને જવા દીધો લાગે છે."

'અને આમજ ગાડું ચાલ્યાં કરશે?'

"જેલાશક! પણ મારે મારી પરીક્ષામાં નપાસ નથી થવું, એટલે મેં માસની ૧૫ મી તારીખથી જ મહિનાસુધી મારે કામ બંધ રાખવું જોઈએ. ત્યાંસુધી મારે મારા વર્ગ અને કામ બંને બરોબર ચલાવવું રહ્યું; પણ ૧૫મી પછી હું લલો ને મારી ચોપડી લલી. જો હું પાસ થાઉં તો એક નાનકડો ઘાટ થઈ રાખેલો છે. મારા મનમાં—ઑગસ્ટમાં જો અડવાડિયાં ઇટલી મુસાફરીએ જવું છે. મારે ફ્રેન્ડ્સને જોવાની ઇચ્છા છે."

'મને તો આશ્ચર્ય થાય છે! આ બધું તમારાથી શી રીતે થાય છે?'

"એમાં શું મોટી વાત છે? આ રહ્યું ૧૮૨૬નું માર્ગ જાહેર. હા મહિનામાં મહિનાના ૧૭,૦૦ ફ્રેન્ડ્સ લેજે ૧૬,૧૫૦ ફ્રેન્ડ્સની આવક. ૧૨ મહિનાનો ખર્ચ ૮૪૦૦ ફ્રાંક. ૬૦૦૦ ફ્રેન્ડ્સ ઘેર મોકલીશ. મારી ઇટલીની મુસાફરીનું ૧૭૫૦ ફ્રેન્ડ્સ ખર્ચ થશે. એટલું ખર્ચ મારેમાટે બહુ છે; કારણ મારે કંઈ ઉપલા વર્ગમાં અને ઉઘવાની સગવડવાળા ડબ્બામાં તો બેસવાની જરૂર હોય નહિ કે નહિ મારે મોટાં હોટેલોમાં રહેવાની જરૂર; પણ આવની લોન મારાથી નહિ લેવાય એમ મને લાગે છે."

૩૭૦-પશુના વલિદાનમાં પુણ્ય નથી.

રાજા બિંબિસાર એક વાર પચાસ બકરાઓનું યજ્ઞમાં બલિદાન આપવાના હતા. દયાની મૂર્તિ બુદ્ધદેવને આ સમાચાર મળ્યા અને તેમણે જો નિર્દોષ પશુઓને બચાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. બુદ્ધદેવ પશુઓ તથા તેમના માલીકની સાથે સાથે રાજમહેલમાં ગયા. ત્યાં આગળ રાજપુરોહિત તથા અનેક બ્રાહ્મણો એકઠા થયા હતા. જોમના મનથી આજે રાત્રીએ મોટો યજ્ઞ આરંભ્યો હતો અને જોના કુળરૂપે રાજાના પૂર્વજોને સ્વર્ગનું સુખ મળવાનું હતું. બુદ્ધદેવે ત્યાં જઈને પુરોહિતને પૂછ્યું કે ‘મહારાજ ! આ ગરીબ અવાચક પશુઓનો વધ તમે શા સારૂ કરો છો ?’

પુરોહિતે ઉત્તર આપ્યો કે ‘મૂર્ખ ! આ બલિદાનથી ત્રણ પુરુષોને લાભ થાય છે અને હાનિ કોઈને થતી નથી. આ યજ્ઞ કરનાર રાજા બિંબિસાર પુણ્યના ભાગી થશે. મારા હાથે જો યજ્ઞ થશે, જોટલે મને પણ પુણ્ય મળશે અને જેનું બલિદાન થશે તે બકરા પણ સીધા સ્વર્ગમાં જશે.’

બુદ્ધદેવે કહ્યું ‘એમ કે ? જેનું બલિદાન થાય તે સીધા સ્વર્ગમાં વ્તય ?’

‘હા, એમાં જરા પણ સંદેહ નથી.’

‘આપના પિતાશ્રી એવે છે ?’

‘હા.’

‘તમે તેમને પણ સ્વર્ગમાં મોકલવાની ઇચ્છા રાખતાજ હશે ?’

‘હા, બેશક.’

‘ત્યારે આમોટે જોમનો વધ કરીને સીધા સ્વર્ગમાં પહોંચાડી દેવાનું પુણ્ય-કાર્ય કરતા નથી ?’

પુરોહિતના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. એણે બુદ્ધદેવનું અપમાન કરીને છરો બહાર કાઢી પશુવધનું પોતે નિષ્કર્ષ કરી રાખેલું કામ પાર પાડવાનો આરંભ કરવા માંડ્યો; પણ જો છરો નિર્દોષ જનવરના શરીરને સ્પર્શ કરે તે પહેલાં બુદ્ધદેવે આગળ આવીને કહ્યું કે ‘જો પરમાત્માના અંશ ! ખુશીથી તારો આ છરો મારી ખુદલી છાતીમાં કે ગરદન પર અજમાવી લે. હું અને આ બકરો એકજ છીએ.’

રાજા બિંબિસાર અને બધી મંડળી શાંત થઈ. તેમનું ધ્યાન જો દિવ્ય પુરુષનાં વચનોપર ત્યે આકર્ષાયું. તેમણે વધુ ઉપદેશ આપતાં કહ્યું કે ‘જો રાજા ! જો બ્રાહ્મણ ! તમે શું બાંધતા નથી, કે આ જીવનની કિંમત આંકવા કોઈજ

અર્થ નથી? એ એક એવી વસ્તુ છે, કે જેને છીનવવાની શક્તિ દરેક માણુ-
અમાં છે; પણ જે આપવાની શક્તિ સકલતી રાજમાં પણ નથી. આ આખો
સંસાર દયાવટે અને દયા સારૂં જીવે છે. આ મનુષ્યો! તમે આ અવાચક
પ્રાણીઓના દેવ અને રક્ષક છો; તમારા દેવો તમને સુખ આપે એમ તમે
ઈચ્છો છો, તો પછી તમને દેવ માનનાર પ્રાણીના ગળા ઉપર તમે છરી કેવી
રીતે ફેરવી શકો છો?”

આ ઉપરાંત દયાધર્મ અને જીવદયાનો બીજો પણ બોધ વિસ્તારથી
આપ્યો, એટલે રાજા જિજિસારે એ પશુઓને છોડી મૂક્યાં. પશુવધ સદાને
માટે બંધ કરવાનો મંત્રણ કર્યો અને બુદ્ધદેવનું શિષ્યત્વ ગ્રહણ કર્યું.

૩૭૧-કોધી ભારદ્વાજ અને સહનશીલ બુદ્ધદેવ

ભારદ્વાજ નામના બ્રાહ્મણનો એક સગો બુદ્ધદેવનો શિષ્ય બન્યો હતો;
તેથી અતિશય કોધે ભરકાને એ બુદ્ધદેવની પાસે ગયો અને તેમને પુષ્કળ
આપો ભાંગવા ભાગ્યો. બુદ્ધદેવ કાંઈ પણ ઉત્તર ન આપતાં શાંત રહ્યા, એટલે
ભારદ્વાજ પણ ધાડીને માથો દેતો બંધ થયો. હવે બુદ્ધદેવે તેને પૂછ્યું કે
‘કેમ ભાઈ! તારે ઘેર કદી પરાણુ આવે છે ખરા કે?’

ભારદ્વાજે ઉત્તર આપ્યો કે ‘હા, મારાં યાગાંજળાંથી કદી કદી આવે છે.’
‘અને તું તેમને ખાવાપીવાની સામગ્રી આપે છે ને?’

‘હા.’

‘પણ તારા પરાણુ તારી આંખેથી વસ્તુઓનો સ્વીકાર ન કરે તો તેનું શું
કારણ છે?’

‘હે મૌનમ! આ તું શું પૂછે છે? ને આંખેથી વસ્તુઓ મારા મનમાં
પસંદ ન પડે તો ને મને પાછી મળે એ વાત સ્પષ્ટ છે.’

‘હે બ્રાહ્મણ! તેજ પ્રમાણુ તમે જે આ માથાની નેટ અને કદી છે, તેને
જે સ્વીકાર કરો છો, તે એ વસ્તુ ઉપર કુસ્મા કર્યો હોય કે તમને સ્વર્ગ
માટે કોઈ દેવો તો તમની નેટને જે સ્વીકારી એમ કમ્પૂર કર્યું પડ્યું; પણ
હું કે જેને સ્વર્ગ-સ્વર્ગ વગર મુચ્છુર ખેંચી નહીં, એટલે જે આપની માથાની
આંખેથી કદી નથી તમને જે નેટ તમની પસંદ પડી છે.’

આ દર્શન મંત્ર આ સંનિષ્ઠ વાણે અને ભગવાન બુદ્ધને પ્રિય હતો.

(૧) પુત્ર અને પદ્મ સિંહાના નામના દુરદોષતાનના પાત્રો છે.)

૩૭૨-મધ્યમ માર્ગજ સદા ઉત્તમ છે.

ઉપર જણાવેલો પ્રસંગ જન્યા પછી બીજો દિવસે બુદ્ધદેવ ત્યાં ગિરા-
 ॥ હતા, તેની પાસેના નગરમાં ઇન્દ્રનિગિરો એક મોટો ઉત્સવ ધનાર હતો.
 ઉત્સવમાં જનારી કેટલીક નાચનારીઓ નીચે પ્રમાણે ગોલતી જતી હતી
 "સીતારના તાર જે'યવામાં આવ્યા હોય, તોજ નાચવાનું કામ સાફ થાય
 તેથી અમારે માટે સીતારના તાર હલનહાર પણ જે'યતા નહિ, તેમ
 જા પણ જે'યતા નહિ. જો આ પ્રમાણે જરાજર તાર જે'યવામાં આવ્યા
 ય તોજ મનુષ્યોનાં હૃદયોનું આકર્ષણ કરવાનું અમારાથી બની શકે
 કેમકે જો તાર હલ ઉપરાંત જે'યવામાં આવ્યા હોય, તો તે તૂટી
 ય છે અને જોજા જે'યવામાં આવ્યા હોય તો દીવા પડી જાય છે અને
 ધી ગાયન બંધ પડે છે; માટે તારને વધારે કે જોજા જે'યશે નહિ."
 જોના આ શબ્દો પાસેના વૃક્ષ નીચે બેઠેલા શાક્યમુનિને કાને પડ્યા અને
 બોલી ઉઠ્યા કે "અહા ! ઘણી વાર અભણ મનુષ્યો પણ જ્ઞાનીઓને જોધ
 ॥ પે છે. મેં પણ આ શરીરરૂપી વાજીરના તારને હલનહાર જે'ય્યા છે,
 થીજ તેમાંથી આંતરિક દિવ્ય ગીત નીકળતું નથી; એટલુંજ નહિ પણ તેને
 ટી જવાને પણ મોટો ભય છે. મારે શરીરબળ ઘટી ગયું છે. જો આ
 શરીર તૂટી જશે તો આશા પણ તૂટી જશે; માટે હવે શરીરને હલનહાર
 પદ્ધતિમાં નહિ વાપરતાં 'મધ્યમ માર્ગ'જ શ્રદ્ધા કરવો જોઈએ. શરીર
 જુ ઉપયોગી 'સાધન' છે; માટે તેને મારી નહિ નાખવું જોઈએ, પણ
 વિકસમાં રાખવું જોઈએ."

આ પ્રમાણે સામાન્ય વારાંગનાઓના વાતોલાપ ઉપરથી શાક્યમુનિએ
 મહાન સત્ય શ્રદ્ધા કર્યું અને હલ ઉપરાંત તપશ્ચર્યા કરવાનું માંડી વાળ્યું.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે તો પ્રથમથીજ કહી રાખ્યું ■ કે:-

યુક્તાહાર વિહારસ્યં યુક્તચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ।

યુક્તસ્વપ્નાવબોષસ્ય યોગો મવતિ દુઃખદા ॥

(ધીમદ્ ભગ્ન ૫૦ ૧ ૧૦૧)

વેદકમાં પણ ઋષિઓએ દરેક જાળતમાં હીન, મિથ્યા અને અતિ,
 એ ત્રણ પ્રકારને ત્યાગ્ય કદા છે. અલબત્ત, કેને માટે, ક્યારે, કયી જાળત —

સમર્થ નથી? એ એક એવી વસ્તુ છે, કે જેને છીનવવાની શક્તિ દરેક માણસમાં છે; પણ જે આપવાની શક્તિ ચક્રવર્તી રાજામાં પણ નથી. આ આખો સંસાર દયાવડે અને દયા સાફળ્ય જીવે છે. આ મનુષ્યો! તમે આ અવાચક આણીઓના દેવ અને રક્ષક છો; તમારા દેવો તમને સુખ આપે એમ તમે ઈચ્છો છો, તો પછી તમને દેવ માનનાર આણીના ગળા ઉપર તમે છરી કેવી રીતે ફેરવી શકશો?”

આ ઉપરાંત દયાધર્મ અને જીવદયાનો ખીજો પણ બોધ વિસ્તારથી આપ્યો, એટલે રાજા ખિંબિસારે એ પશુઓને છોડી મૂક્યાં. પશુવધ સદાને માટે બંધ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો અને બુદ્ધદેવનું શિષ્યત્વ ગ્રહણ કર્યું.

૩૭૧-ક્રોધી ભારદ્વાજ અને સહનશીલ બુદ્ધદેવ

ભારદ્વાજ નામના બ્રાહ્મણનો એક સગો બુદ્ધદેવનો શિષ્ય બન્યો હતો; તેથી અતિશય ક્રોધે ભરાઈને એ બુદ્ધદેવની પાસે ગયો અને તેમને પુષ્કળ ગાળો ભાંડવા લાગ્યો. બુદ્ધદેવ કાંઈ પણ ઉત્તર ન આપતાં શાંત રહ્યા, એટલે ભારદ્વાજ પણ થાકીને ગાળો દેતો બંધ થયો. હવે બુદ્ધદેવે તેને પૂછ્યું કે ‘કેમ ભાઈ! તારે ઘેર કદી પરોણા આવે છે ખરા કે?’

ભારદ્વાજે ઉત્તર આપ્યો કે ‘હા, મારાં સગાંસંબંધીઓ કદી કદી આવે છે.’
‘અને તું તેમને ખાવાપીવાની સામગ્રી આપે છે ને?’
‘હા.’

‘પણ તારા પરોણા તારી આપેલી વસ્તુઓનો સ્વીકાર ન કરે તો તેનું શું થાય છે?’

‘હા ગૌતમ! આ તું શું પૂછે છે? મેં આપેલી વસ્તુઓ મારા મહેમાનને પસંદ ન પડે તો તે મને પાછી મળે એ વાત સ્પષ્ટ છે.’

“હે બ્રાહ્મણ! તેજ પ્રમાણે તમે જે આ ગાળોની ભેટ મને કરી છે, તેનો મેં સ્વીકાર કર્યો છે. મેં જો તમારા ઉપર ગુસ્સો કર્યો હોત કે તમને સામે ગાળો દીધી હોત, તો તમારી ભેટને મેં સ્વીકારી એમ કબૂલ કરવું પડત; પણ હું કાંઈ બોલ્યા-ચાલ્યા વગર ગુપચૂપ બેસી રહ્યો, એટલે મેં આપની ગાળોને અંગીકાર કર્યો નથી. તમારી એ ભેટ તમારી પાસેજ રહી છે.”

બ્રાહ્મણ ભારદ્વાજ શરમાઈ ગયો અને લગવાન બુદ્ધનો શિષ્ય થયો.
(ત્રીપુત ધર્મોનંદજી કૌશામ્બીરચિત ‘બુદ્ધજીવનસારસંગ્રહ’માંથી)

૩૭૨-મધ્યમ માર્ગજ સદા ઉત્તમ છે.

ઉપર જણાવેલો પ્રસંગ યન્યા પછી બીજે દિવસે બુદ્ધદેવ ત્યાં ગિરા-
જતા હતા, તેની પાસેના નગરમાં ઇંદ્રનિમિત્તે એક મોટો ઉત્સવ થનાર હતો.
તે ઉત્સવમાં જનારી કેટલીક નાચનારીઓ નીચે પ્રમાણે બોલતી જતી હતી
કે “સીતારના તાર ખેંચવામાં આવ્યા હોય, તોજ નાચવાનું કામ સાફ થાય
છે; તેથી અમારે મોટે સીતારના તાર હટાડવા પણ ખેંચતા નહિ, તેમ
જોછા પણ ખેંચતા નહિ. જો આ પ્રમાણે જરાબર તાર ખેંચવામાં આવ્યા
હોય તોજ મનુષ્યોનાં હૃદયોનું આકર્ષણ કરવાનું અમારાથી બની શકે
છે; કેમકે જો તાર હટાડે ઉપરાંત ખેંચવામાં આવ્યા હોય, તો તે તૂટી
જાય છે અને જોછા ખેંચવામાં આવ્યા હોય તો ઢીલા પડી જાય છે અને
તેથી ગાયન બંધ પડે છે; મોટે તારને વધારે કે જોછા ખેંચશે નહિ.”
શ્રીઓના આ શબ્દો પાસેના વૃક્ષ નીચે બેઠેલા શાક્યમુનિને કાને પડ્યા અને
તે બોલી ઉઠ્યા કે “અહા ! ઘણી વાર અબળ મનુષ્યો પણ જાનીઓને બોધ
આપે છે. મેં પણ આ શરીરરૂપી પાશુવંશના તારને હટાડવા ખેંચ્યા છે,
તેથીજ તેમાંથી આંતરિક દિવ્ય ગીત નીકળતું નથી; એટલુંજ નહિ પણ તેને
તૂટી જવાનો પણ મોટો ભય છે. મારે શરીરબળ ઘટી ગયું છે. જો આ
શરીર તૂટી જશે તો આશા પણ તૂટી જશે; મોટે હવે શરીરને હટાડવા
તપશ્ચર્યામાં નહિ વાપરતાં ‘મધ્યમ માર્ગ’જ પ્રકૃષ્ટ કરવો જોઈએ. શરીર
પણ ઉપયોગી ‘સાધન’ છે; મોટે તેને મારી નહિ નાખવું જોઈએ, પણ
અંકુશમાં રાખવું જોઈએ.”

આ પ્રમાણે સામાન્ય વાસંતનાઓના વાર્તાલાપ ઉપરથી શાક્યમુનિએ
મહાન સત્ય મહત્ત્વ કયું અને હટાડે ઉપરાંત તપશ્ચર્યા કરવાનું માંડી વાળ્યું.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે તો પ્રથમથીજ કહી રાખ્યું છે કે:-

યુક્તાહાર વિહારમ્યં યુક્તચેષ્ટમ્યં કર્મણુ ।

યુક્તસ્વપ્નાવસોપસ્યયોગો મયતિ દુઃખદા ॥

(બી.મ. જ.વ. ૨૦ ૧ ૨૦૧ ૧૩)

વેદમાં પણ સ્પષ્ટિએ દરેક જ.જનમાં હીન, મિથ્યા અને અનિ,
એ ત્રણે પ્રાણને ત્યાગ્ય કહ્યા છે. અહવન્, કેને મોટે, સ્મરે, કહી જ.જન,

કેટલા પ્રમાણમાં યોગ્ય છે ને કેટલા પ્રમાણમાં અયોગ્ય છે, તેનો પણ એક નિયમ બાંધી શકાય તેમ નથી.

૩૭૩-વિશાખાને તેના પિતાજી શીખવેલા દશ નિયમો

અગાઉના દષ્ટાંતમાં આવેલી વિશાખાને સાસરે મૂકી આવતી વખતે તેના પિતાએ નીચેના દશ નિયમો સમજાવ્યા હતા. એ પ્રમાણે આલ્યાથી એનું જીવન વિરોધી વાતાવરણમાં પણ સુખી થયું હતું.

(૧) અંદરની આગ બહાર લઈ જવી નહિ-અર્થાત્ ઘરમાં કોઈની સાથે તકરાર થઈ હોય તો તેની વાત બહાર જઈને કરવી નહિ. (૨) બહારની આગ અંદર આણવી નહિ-અર્થાત્ આડોશી-પાડોશી, સાસુ-સસરા, દેરાણી-જેઠાણી કે નણુંદના અવગુણો બહાર બોલાતા હોય, તો તે સમાચાર કોઈને ઘરમાં કહેવા નહિ. (૩) આપનારનેજ આપવું-અર્થાત્ જે કોઈ ઘરમાંની વસ્તુ ઉછીની લઈ જઈને પાછી આપે, તેનેજ વસ્તુ આપવી. (૪) ન આપનારને ન આપવું-અર્થાત્ ઉછીની લીધેલી વસ્તુ પાછી આપવા ન આવે, તેવાને વસ્તુ ન આપવી. (૫) આપનાર કે ન આપનાર હોય તોયે આપવી-અર્થાત્ પોતાના સગાસંબંધીમાં કોઈને વસ્તુ કે દ્રવ્યની જરૂર હોય તો તે પાછું આપવાનું સામર્થ્ય તેનામાં ન હોય તોપણ આપવી; કેમકે સગાસંબંધીને મદદ આપવી એ મનુષ્યમાત્રની ફરજ છે. (૬) સુખેથી બેસવું-અર્થાત્ વડીલ માણસો જે ઠેકાણે વારંવાર આવ-જા કરે તે સ્થળે બેસવું નહિ. (૭) સુખેથી જમવું-અર્થાત્ વડીલોના જમ્યા પહેલાં જમવું નહિ. (૮) સુખેથી સૂવું-એટલે કે નોકર-ચાકરોની બગર કાઢીને તથા વડીલ માણસોના સૂતા પછીજ સૂવું. (૯) અગ્નિની પૂજા કરવી-અર્થાત્ પતિવ્રતા સ્ત્રીને પતિ અગ્નિસમાન પૂજ્ય હોવો જોઈએ અને ગ્રાહ્ય જોમ અગ્નિની પરિચર્યા કરે છે, તેમ તેણે પોતાના પતિની સેવા કરવી. (૧૦) ગૃહદેવતાની પૂજા કરવી-અર્થાત્ સાસુ-સસરા ઇત્યાદિ વડીલોને ગૃહદેવતા સમજીને તેમની સેવા કરવી.

(‘બુદ્ધલીલાસારસંગ્રહ’માંથી)

૩૭૪-છ દિશાઓની પૂજાઓનું રહસ્ય

એક સમયે ભગવાન શુદ્ધદેવ શઙ્ગદર્શના વેલુવનમાં નિતાય કરતા હતા. તે વખતે મૃગાસ નામનો એક યુવક શહેરમાંથી દરદોષ બહાર આવી સ્નાન કરીને પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉપર અને નીચે, એમ છ દિશાઓને નમસ્કાર કરતો હતો.

શુદ્ધ ભગવાને તેને દિશાઓની પૂજાનું રહસ્ય નીચે પ્રમાણે સમજાવ્યું:-
માળાપને પૂર્વદિશા સમજવી; શુરને દક્ષિણદિશા સમજવી; પત્નીને પશ્ચિમ-દિશા; સર્ગાવહાલાને ઉત્તરદિશા; હાથ અને મનુર વગેરેને નીચેની દિશા તથા શ્રમણ અને ગ્રાહણને ઉપરની દિશા સમજવી.

“હે ગૃહસ્થાશ્રમી યુવક ! પૂર્વદિશા જે માળાપ; તેમની પૂજનાં પાંચ અંગો છે:-(૧) તેમનું કામ કરવું. (૨) ચોપણ કરવું. (૩) કુળમાં આલતાં આવેલાં સત્કાર્યો આણી રાખવાં. (૪) તેમની સંપત્તિના ભાગીદાર બનવું. (૫) જે કોઈ એમનું જીવન ન હોય તો એમના નામે દાનધર્મ કરે. આ પાંચ અંગથી જે માળાપની પૂજા કરવામાં આવે, તો એ માળાપ પાંચ પ્રકારે બાળક ઉપર અનુગ્રહ કરે છે. (૧) પાપથી તેનું નિવારણ કરે છે. (૨) તેને કલ્યાણકારક માર્ગે લગાડે છે. (૩) તેને કળા-કૌશલ્ય શીખવે છે. (૪) યોગ્ય સ્ત્રીસાથે તેનું લગ્ન કરી આપે છે અને (૫) યોગ્ય વેળાએ પોતાની મિત્રતા તેને સ્વાધીન કરે છે.” “હે ગૃહપતિ યુવક ! દક્ષિણદિશા જે શુર; તેમની પૂજના આ પાંચ વિધિઓ છે:-(૧) શુર પાસે આવે તો ઉઠીને ઉભા થવું. (૨) તે માંદા થાય તો તેમની સેવા કરવી. (૩) તે શીખવે તે શ્રદ્ધાપૂર્વક સમજી લેવું. (૪) તેમનું જે કાંઈ કામ હોય તે કરવું અને (૫) તે જે વિદ્યા આપે તે ઉત્તમ રીતે મહણ કરવી. આ પાંચ પ્રકારે શુરની પૂજા કરે તો તે શિષ્યપર આ પાંચ પ્રકારના અનુગ્રહ કરે છે:-(૧) સદાચાર શીખવે છે. (૨) ઉત્તમ રીતે વિદ્યા શીખવે છે. (૩) પોતાને આવરતી સર્વ વિદ્યા તે શિષ્યને શીખવે છે. (૪) પોતાનાં સર્ગાં અને મિત્રોમાં તેના ગુણ વર્ણવે છે તથા (૫) કોઈ ક્ષણે જતાં પોતાના શિષ્યને આધાપીધાની અરચણ ન પડે એવી વ્યવસ્થા કરે છે.” “હે ગૃહપતિપુત્ર ! પશ્ચિમદિશા જે પત્ની; તેની પૂજનાં આ પાંચ અંગો છે:-(૧) તેને માન દેવું. (૨) તેનું અપમાન ન થવા દેવું. (૩) એકપત્નીમત આચરવું. (૪) ઘરને કારભાર તેને સોંપવો અને (૫) વસ્ત્રાલંકારની તેને ખોટ ન પડવા દેવી. આ

પાંચ અંગોથી જો પત્નીની પૂજા કરે તો પત્ની તે પતિપર પાંચ પ્રકારના અનુગ્રહ કરે છે:- (૧) ઘરમાં સારી વ્યવસ્થા રાખે છે. (૨) નોકરચાકરને પ્રેમથી સંભાળે છે. (૩) પતિવ્રતા થાય છે. (૪) પતિએ મેળવેલી સંપત્તિનું રક્ષણ કરે છે-અર્થાત્ ઉણદ થતી નથી અને (૫) સર્વ ગૃહકાર્યોમાં તત્પર રહે છે.”

“હે ગૃહપતિપુત્ર! ઉત્તરદિશા જે મિત્રમંડળ; તેમની પૂજનાં પાંચ અંગો છે:- (૧) તેમને આપવા યોગ્ય વસ્તુ હોય તે આપવી. (૨) તેમની સાથે પ્રિય ભાષણ કરવું. (૩) તેમને ઉપયોગી થવું. (૪) તેમની સાથે સમાનભાવથી વર્તવું અને (૫) તેમની સાથે નિઃકપટ વર્તન રાખવું. આ પાંચ પ્રકારે જો ગૃહસ્થ મિત્રમંડળની પૂજા કરે, તો તેઓ તે ગૃહસ્થપર પાંચ પ્રકારે અનુગ્રહ કરે છે. (૧) એકાએક સંકટ આવી પડતાં તે જોતું રક્ષણ કરે છે. (૨) આવે પ્રસંગે તેની સંપત્તિનું પણ રક્ષણ કરે છે. (૩) સંકટમાં ગભરાઇ જવાય તો તે ધીરજ આપે છે. (૪) વિપત્કાળમાં છોડી જતા નથી અને (૫) તેની પાછળ તેની સંતતિ ઉપર પણ ઉપકાર કરે છે.”

“હે ગૃહપતિપુત્ર! નીચેની દિશા જે સેવકો; તેમની પૂજનાં પાંચ અંગો છે:- (૧) તેમની શક્તિ જોઈ કામ કહેવું. (૨) તેમને યોગ્ય વેતન (પગાર) આપવું. (૩) માંદા પડે તો તેમની સારવાર કરવી. (૪) પ્રહંગોપાત તેમને ઉત્તમ ભોજન આપવું અને (૫) વળતોવળત ઉત્તમ કામ બદલ તેમને બક્ષિસ આપવી. આ પાંચ પ્રકારે જો સ્વામી નોકરની પૂજા કરે, તો તે પાતાના સ્વામી ઉપર પાંચ પ્રકારે અનુગ્રહ કરે છે:- (૧) સ્વામીના હાતાં પહેલાં તે ઉઠે છે. (૨) સ્વામીના સૂતા પછી તે સૂએ છે. (૩) સ્વામીના માલની ચેરી કરતા નથી. (૪) ઉત્તમ રીતે કામ કરે છે અને (૫) સ્વામીનો યશ આપે છે.”

“હે ગૃહપતિપુત્ર! ઉપલી દિશા જે શ્રમણ બ્રાહ્મણ (સાધુમંત્ર); તેમની પૂજનાં આ પાંચ અંગો છે:- (૧) કાચથી તેમને આદર કરવો. (૨) વાચાથી આદર કરવો. (૩) મનથી આદર કરવો. (૪) ભિક્ષુ સેવા આવે તો તેમને કોઈ પણ જાતની હરકત કરવી નહિ અને (૫) તેમને ઉપયોગી વસ્તુ આપવી. આ પાંચ પ્રકારે ગૃહસ્થ જો સાધુમંત્રની પૂજા કરે તે તેઓ તેનાપર ૬ પ્રકારે સ્વ. અનુગ્રહ કરે છે. (૧) પ પછી તેનું નિવરણ કરે છે. (૨) તેને કલ્યાણકર્મ કરાવે છે. (૩) પ્રેમપુરસ્કાર તેનાપર દબ કરે છે. (૪) તેને ઉત્તમ ધર્મ શીખવે છે. (૫) સંકટ નિવરણ કરી તેના મનનું સમ બાન કરે છે અને (૬) તેને સ્વર્ગના માર્ગ દેખાડે છે.”

“હે ગૃહપતિપુત્ર! દક્ષિણ દિશા જે સમુદાય, અર્થાત્ સગરો ઉપરની શત્રુ અને સમાન નમતા એકદે બીજાને પાત ના મનાવ

ગણવા, એ ચાર લોકસંમહનાં સાધનો છે. માળાપે જો આ સાધનોનો ઉપ-
યોગ કર્યો ન હોત, તો કેવળ જન્મ હીધામાટે પુત્ર તેમનું ગૌરવ કરત નહિ-
મુશ મનુષ્યો આ ચારે સાધનોનો ઉપયોગ કરી જગતમાં ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત કરે છે.

૩૭૫-દ્વિજ અને શૂદ્રવિષે બુદ્ધદેવની વ્યાખ્યા

શાક્યમુનિ ગૌતમે બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરતાં પહેલાં અનેક સાધુ-સંતોની
સેવા કરી હતી અને ઉશ્મ તપશ્ચર્યાથી શરીરને ઠંડ્યું હતું. એ તપ છ વર્ષ-
સુધી ચાલ્યું હતું. ઠેકઠીકે વાર તો દિવસમાં અનાજનો એકજ ઢાણો ખાતા.
આથી શરીરની કાંતિ ઝાંખી પડી હતી અને અવયવો શિથિલ થઈ ગયા હતા.

આવી ઉશ્મ તપશ્ચર્યાથી એક દિવસ એમને મૂર્છા આવી અને પોતે
જમીન ઉપર પડી ગયા. દુર્બળતાને લીધે ચાલવાની શક્તિ રહી ન હતી, શરી-
રમાંથી લોહી ઉડી ગયું હતું. શાક્યમુનિને આવી બેલાન અવસ્થામાં પડેલા
એક ગરીબ ભરવાડના છોકરાને દયા ઉપજી. તેણે સૂર્યના તાપથી એમના
હેઠને ખચાવવા સારૂ જંગલી વૃક્ષાની ઠાળીઓનું છત્ર બનાવ્યું અને એક
ચેટીના આંચળમાંથી તાજા ફળની ધાર એમના મુખમાં પાડી. આ ફળથી
એમનામાં ચેતના આવી અને તેમણે એ ભરવાડપુત્ર પાસે લોટામાં ફળ માગ્યું.

છોકરાએ કહ્યું કે ‘હિ દેવ ! હું મારા લોટામાં આપને ફળ કેવી રીતે આપી
શકું ? હું તો ચંદ્ર છું અને આપ પદ્મ પવિત્ર ઋષિ છે. મારા સ્પર્શથી આપ
અપવિત્ર બનશો.’ એ વખતે શાક્યમુનિએ તે નિર્દોષ બાળકને કહ્યું કે “દયા અને
તાંત્રી સઘળા જીવોને એક બનાવે છે. લોહીમાં કાંઈ ભતિ નથી; કારણકે લોહી
તો સર્વ મનુષ્યોનું એક રંગનું હોય છે, તેમજ આંસુમાં પણ ન્યાતબતનો
ભેદ નથી; કારણકે સઘળા મનુષ્યોનાં આંસુમાં ખારાશ હોય છે. વળી માણસ
જન્મે છે, ત્યારે કષાળમાં તિલક કે ગળામાં જનોઈ લઈને જન્મતો નથી. જે
સારાં કામ કરે છે, તેજ દ્વિજ છે અને જે ખરાબ કામ કરે છે તે ચંદ્ર છે; માટે
મને તારા લોટામાં ફળ આપ.”

૩૭૬-પરાધીનતાની ભીષ્મપિતામહ ઉપર થયેલી અસર

મહાભારતના યુદ્ધમાં ધાયલ થઈને ભીષ્મપિતામહ બાણશય્યા ઉપર સૂતા હતા. પાંચે પાંડવ કૃષ્ણ ભગવાનની સાથે એમનાં દર્શન કરવા ગયા. દ્રૌપદી પણ સાથે હતી. યુધિષ્ઠિરે રાજર્ષિને ધર્મસંળાધી અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા. ભીષ્મે તેના સવિસ્તર ઉત્તરો આપ્યા. ત્યારપછી દ્રૌપદીએ પૂછ્યું કે ‘મહારાજ! અત્યારે તો આપ ધર્મની વાતો આટલી બધી કરી રહ્યા છો, પણ જે વખતે ભરી સભામાં દુષ્ટ દુઃશાસને મારાં ચીર ખેંચ્યાં હતાં અને મારી આબરૂ લેવા માંડી હતી, તે વખતે આપની ધર્મબુદ્ધિ ક્યાં ગઈ હતી? ક્ષત્રિયોનો ધર્મ તો એજ છે કે, ગમે તેવી દશામાં પણ સ્ત્રીઓનું રક્ષણ કરવું, પણ આપ તો આંખ આગળ એટલો બધો અન્યાય અને અત્યાચાર થતો જોઈને પણ ચૂપચાપ બેસી રહ્યા હતા. પાંડવો તો જુગારમાં હારી ગયેલા હોવાથી બાકી શકતા નહોતા, પણ આપને શું થયું હતું કે અધર્મને રોકી ન શક્યા? ભીષ્મપિતામહે ઉત્તર આપ્યો કે “પુત્રિ! હું એ વખતે દુર્યોધનનું અન્ન ખાતો હતો, એટલે એ અન્નની અસરે મારા ધર્મસંસ્કારને દબાવી દીધા હતા; તેથી હું લાચાર બની ગયો હતો. જે જેનું અન્ન ખાય છે, તેનેજ તાબે રહેવાની એની ફરજ થઈ પડે છે. એ પણ પોતાના અન્નદાતાના જેવુંજ કામ કરશે.”

૩૭૭-જગતને જીતવા કરતાં ઇન્દ્રિયોને જીતવી વધારે કઠિન છે.

અલેક્ઝાન્ડર બાદશાહે પોતાના પરાક્રમથી ઇરાન, હિંદુસ્તાન અને મિસર ઉપર વિજય મેળવ્યો હતો; પણ એણે પોતાની જાત ઉપર વિજય પ્રાપ્ત નહોતો કર્યો. એક દિવસ કાંધના આવેશમાં એણે પોતાના એક પ્રિય મિત્રને લાલાશી મારી નાખ્યો. એ મિત્ર ઉપર એને અતિશય પ્રેમ હતો, એટલે પાછગથી પોતાના હૃદયમાટે એને ઘણો પસ્તાવો થયો. બાદશાહ સિકંદર દાદુ-ઘણો પીતો હતો અને દાડનો વ્યયની સંયમનું પાલન કરી શકતો નથી. સગજ દેશણે નહિ હોવાથી એ ઘણી વાર અનુચિત કર્મ કરી બેસે છે.

૩૭૮-પોતાના અનુભવ ઉપરથી કેદીઓની દશા સુધારનાર હાવડ

ઉલ્લેખમાં જોન હાવડ નામનો એક પદોપકારી પુરુષ થઈ ગયો છે. વિશ્વનાથ શહેરની યાત્રા સમુદ્રમાર્ગે કરતી વખતે એના વહાણને ડેન્ગ લોકેશને પકડી લીધું અને એને તથા એના સાથીઓને અડતાલીસ કલાકગુથી અન્ન અને પાણીવગર રાખ્યા. એસ્ટ નામના સ્થળે લઈ જઈ તેમને એક ગંદા કેદખાનામાં આડ દિવસગુથી ગોંધી રાખ્યા. સૂવાને માટે સૂકું ઘાસ હતું. ખાવાનું એટલું થોડું મળતું કે કેદખાનાનો સિપાઈ માંસનો એકાદ ટુકડો એમની તરફ દે'કતો, ત્યારે તેઓ ગીધની પેઠે તૂટી પડતા. થોડા સમય પછી હાવડનો છૂટકારો થયો, પણ રાતદિવસ એને કેદીઓનાં દુઃખોનાજ વિચાર આગ્યા કરતા. એ વિચારતો કે, એ લોકેશને અપરાધ કર્યો છે એ વાત ખરી; પરંતુ એથી કરીને એમની સાથે આવી ધાતકી વર્તણુક ચલાવવી ન જોઈએ. આખરે તો તેઓ મનુષ્યજ છે. આ દેશમાં જીવ છે ત્યાંસુધી હું એમની સ્થિતિ સુધારવા પ્રયત્ન કરીશ. એણે કેદખાનાંની મુલાકાત લીધી. તેમને રહેવાને કેવાં મકાન મળે છે, ભોજન કેવું મળે છે, સ્વચ્છતાને માટે શા ઉપાય રાખેલા છે વગેરે જોયું. કારાગારના અધ્યક્ષ અને ન્યાયાધીશોને તે મળ્યો, રાજાને પ્રાર્થના કરી અને દુર્ભાગી સ્ત્રી-પુરુષો ઉપર દયા આણવા વિનંતિ કરી. આખા યૂરોપમાં પ્રવાસ કરી લાવ્યો અને લેખોદ્વારા પ્રબલમત કેળવ્યો. એના પ્રયાસથી કેદીઓની સ્થિતિ ઘણી સુધરી. એમને સારો ખોરાક મળવા લાગ્યો, સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરવા મળ્યાં અને રહેવાને માટે સાફ કોટડીઓનો બંદોબસ્ત થયો. હાવડના ઉપદેશને અનુસરીને હવે તો દિનપ્રતિદિન કેદીઓની સ્થિતિ વધારે સુધરતી જાય છે. એમને કેદખાનામાં ધાર્મિક અને નૈતિક શિક્ષણ મળે, એવો પણ બંદોબસ્ત થવા લાગ્યો છે; અને સરકાર તથા પદોપકારી સભ્યનો સમજવા લાગ્યા છે કે, કેદીઓ સદા તિરસ્કારને પાત્ર નથી, પણ દયા અને સહાનુભૂતિને પાત્ર છે. ગીઠા શબ્દથી તથા સારી વર્તણુકથી સુધારીને તેમને ઉપયોગી નાગરિક બનાવી શકાય એમ છે.

પદોપકારી હાવડનું મૃત્યુ રૂચિયામાં ઈ. સ. ૧૭૮૬માં ૬૪ વર્ષની વયે થયું. એનું જીવન ઘણુંજ સાફ હતું. એક ખ્યાલો આહ કે કોંઈ અને બરાક

પાંઉં અને માખણ ખાઈને એ રહેતો. રાત્રે તો એ પાણી અને બટાકાજ ખાતો. ફારૂ વગેરે નુકસાનકારક પદાર્થો તથા મોજશોખની વસ્તુઓની તો આડેજ જતો નહિ.

સરળ જીવન અને ઉચ્ચ વિચાર રાખનારજ જગતનું અધિક કલ્યાણ કરે છે.

૩૭૯-જરા અને મરણને સૈન્યથી નહિ પણ ધર્મા- ચરણથી જીતાય છે.

એક દિવસ પસેનદિ રાજા ખરે ખપોરે બુદ્ધદેવના દર્શનને ગયો. બુદ્ધદેવે રાજાને પૂછ્યું કે 'મહારાજ ! આજ ખપોરે કયી તરફ નીકળ્યા હતા ?'

રાજાએ કહ્યું કે ' મહારાજ ! મારૂં રાજ્ય વિસ્તૃત થયું છે; તેનો હું ચિર-કાળ ઉપલોગ લઈ શકું એટલા માટે હું હાલમાં પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. '

ત્યારે બુદ્ધે કહ્યું કે ' પોતાના શત્રુનો સર્વ પ્રકારે તું બંદોળસ્ત કરે છે, એ ઠીક છે; પરંતુ ધાર કે, એકાદ માણસ દોરતો આવી તને કહેશે કે ' મહારાજ ! તારે દિશાથી મોટામોટા પર્વત તમારી ઉપર ધસી આવે છે, તેમણે સર્વ પ્રાણીઓનો સંહાર કરવા માંડ્યો છે. આ વેળા તમારું જે કર્તવ્ય હોય તે તમે કરો. આવે વખતે તું શું કરીશ ? '

રાજા એ રીતે કે ' જનવન ! આવે પ્રસંગે મારા સૈન્યનું શું આદનાર છે ? ' સદ્ધર્માચરણ સિવાય બીજું હું શું કરી શકનાર છું ? તે વેળાએ મારાં પુણ્ય-ચરણને મને ઉપયોગી થશે. '

બુદ્ધે તે રીતે કે ' મહારાજ ! જરા અને મૃત્યુ એ મોટા પર્વતો કરતાંયે જનવન છે હ થ. કે : ન્ય પ વકમ ઈત્યદિ સર્વ સૈન્યથી જરા અને મૃત્યુનો પરાજય થવ ન રાજ્ય નથી પ્રાપ્ત થ કે ચાંદા જેવે બેદ ઘટાય અને મુકુ નાજાર નથ નરે મુન માણમે સવધાનપણે સદ્ધર્મનું આચરણ કરતુ સદાપણે જનવન નહીવતી આ હોલમાં પ્રશંસા થાય છે અને પર-લોકમાં તે સદાપણે મેલવે છે

૩૮૦-અનિરુદ્ધસિંહની હાજરજવાબી

બહાવર રાજ્યના રાજા કિશનસિંહ અકબર બાદશાહના એક દરબારી હતા. એમને સમેશાં દિલ્લીમાં રહેવું પડતું હતું. એમના પુત્રનું નામ અનિરુદ્ધસિંહ હતું. નાનપણમાં એ ધણો તોફાની હતો. આજો દિવસ રમવું અને લડવું-ઝગડવું એજ એનું કામ હતું. રાજા કિશનસિંહ તેને ઘણું ચે સમજાવતા, પણ કાંઈ અસર થતી નહિ. કુવર પિતાજીની આજ્ઞાને એક દાનેશી સાંભળી બીજે દાનેશી કાઢી નાખતો હતો. આથી રાજાસાહેબ એને 'કપુત' કહેતા હતા.

અકબરે અનિરુદ્ધસિંહની વાત સાંભળી. એમણે કિશનસિંહને હુકમ આપ્યો કે 'તમે તમારા પુત્રને દરબારમાં હાજર કરો. હું એને મળવા માશું છું.' રાજાસાહેબ એ સાંભળીને બહુ ગભરાયા કે, એ સેતાન છોકરો આ રાજ-દરબારમાં આવીને કંઈ ઉત્પાત ન મચાવે તો સારું; નહિ તો બાદશાહ મને સજા કરશે. સંતાપ તો ધણીયે થયો, પણ સમ્રાટની આજ્ઞા કેવી રીતે ઉઠાપાય ?

અનિરુદ્ધ પોતાના બાપની સાથે દરબારમાં જવા રવાના થયો. રસ્તામાં બાપે સાચી પેઠે સમજાવ્યું કે, દરબારમાં ગરબડ ન કરીશ; નહિ તો તોપથી ઉઠાવી મૂકશે. બાદશાહ જે કાંઈ પૂછે, તેનો ઉત્તર ચતુરાઈ અને સાવધાનીથી આપજે, સમજાવેને ?

અનિરુદ્ધ દરબારમાં પહોંચ્યો અને બાદશાહને શિર ઝુકાવીને ઉભો રહ્યો. તેની આંખો મોટી મોટી હતી. બાદશાહે પહેલાં એજ સવાલ કર્યો કે 'કેમ રા ? બહાવરવાળાઓની આંખો આવડી મોટી કેમ હોય છે ?' અનિરુદ્ધે ઘણી ચતુરાઈથી જવાબ આપ્યો કે 'હજુર ! બહાવરમાં બેજ ભતનાં અનાજ પાકે છે. ચણા અને તુવેર, બન્ને કઠોળ. તુવેરની દાળ સાથે ચણાની શાટલી ખાતાં મ્હોંમાં એવી અટદી પડે છે કે પાણીના ઘુંટડા સાથે ગળી જવી પડે છે. એવું કરતી વખતે આંખોના ડોળા બહાર નીકળી પડે છે અને રોજ એ પ્રમાણે દસરત થવાથી આંખ મોટી થઈ ગઈ છે.'

બાદશાહ એની હાજરજવાબીથી પ્રસન્ન થયા. એમણે અનિરુદ્ધસિંહને 'અતૌલીનું' પરગણું ઇનામમાં આપ્યું. એ પરગણામાં ઘઉં બહુ પેદા થતા હતા.

૩૮૨-હજારત વગ્નર અને પૂક દારૂડીઓ

દુઃખરૂપ ઉત્તર અસહમાનોમાં એક પ્રખ્યાત બાદશાહ થઈ ગયા છે. એ ચરખાનામાં રાજ્ય કરતા હતા. ઉત્તર પોતાની પ્રજાને ધણું જ આદરતા હતા અને વખતોવખત વેશ બદલીને ગુમસ્તી નગરમાં જોવા નીકળતા હતા. એમ કરવામાં એમને ઉદ્દેશ પોતાની પ્રજાની દશા જાતે જોવાનો અને ગરીબ લોકોમાં દુઃખ ફર કરવાનો હતો. એક દિવસ એ શહેરમાં ફરવા નીકળ્યા. એક ઘર આગળ ઘડીને જતાં એમણે હસવાનો અને મસ્કરીડકાનો અવાજ સાંભળ્યો. બાદશાહે વિચાર્યું કે, આ લોકો કેવા મૂર્ખા છે! મોડી રાત્રીમાં પોતે પણ જાગે છે અને પડોશીઓને પણ જાગાડે છે. એ લોકો કોણ છે અને શું કરી રહ્યા છે, તેનો પત્તો લગાડવો જોઈએ.

બાદશાહ પાસેની એક-દિવાલ ઉપર ચઢી ગયા અને એક ઉંચી બારી-માંથી મકાનની અંદર જોવા લાગ્યા. એમણે જોયું કે, એક સ્ત્રી અને પુરુષ બેઠાં છે, તેમની સાથે દારૂની બાટલી છે, ખાલા ઉપર ખાલા ઉડી રહ્યા છે અને નીચામાં મસ્ત થઈને તેઓ હસી રહ્યાં છે. અસહમાનોના પવિત્ર ગ્રંથ કુરાનમાં લખ્યું છે કે, દારૂ પીવો એ મહાપાપ છે. એ વખતમાં મુઘીમાં અસહમાન બાદશાહે એ દારૂને સ્પર્શ પણ નહોતો કર્યો; એટલે પેલા લોકોને દારૂ પીતા જોઈને બાદશાહ ઉત્તરને ઘણો ગુસ્સો આવ્યો અને તે ગર્જના કરીને બોલ્યા કે “અરે બેશરમ લોકો! આવી રીતે પાપ કરવામાં તમને જરા પણ લાજ નથી આવતી? તમે એમ સમજો છો કે, ઈશ્વર તમારું આ પાપ નથી જોઈ રહ્યો?”

દારૂડીઓ બાદશાહને ઝાળખી લીધો. રાજાના ભયથી એનો નીશો ઉતરી ગયો. એણે ધાર્યું કે, હવે બચવું મુશ્કેલ છે. બાદશાહ એના વાંકેની માફી નહિ આપે, એ વિચારથી એ પીંપળાના પાંદડાની પેઠે ચરચર ધ્રુજવા લાગ્યો; પણ એ દારૂડીઓ ચતુર અને હાજરજવાળી હતા, તેથી ઘોડી વારમાં શાંત થઈ એણે બાદશાહને કહ્યું કે ‘હજુરા! મેં એક અપરાધ કર્યો છે, તો આપે ત્રણ કર્યા છે. શું આપને પણ પુછાનો જરા ડર નથી?’

બાદશાહે પૂછ્યું કે ‘એ’ કયા ત્રણ ગુન્હા કર્યા છે?’

દારૂડીઓએ કહ્યું કે “આપ ગણવા માંડો, હું ગણાવું છું. પહેલો અપરાધ તો એ કે, પુછાનો હુકમ છે કે ‘તારે કોઈ પડોશીનો લેદબરમ ઉઘાડો ન પાડવો.’ પણ આપે એ હુકમ માન્યો નથી; કેમકે આપ આમારો ભરમ ઉઘાડો પાડી રહ્યા છો. આપનો બીજો વાંક એ છે કે, પુછા-તાલાનો હુકમ છે, કે ‘તું કોઈને

પણુ ઘેર જાય તો આગલે દરવાજેથી જશે? આપે એ આજ્ઞા પણુ નથી માની; કેમકે આપ બારીમાંથી આવ્યા છો. ત્રીજો અપરાધ એ છે કે, ખુદાતાસાને હુકમ છે કે “તું ગમે તેને ઘેર જાય, ત્યારે એને સલામ કરજે.” આપે એ હુકમને પણુ તોડ્યો છે. કહો, મેં ‘ખરૂં’ કહ્યું હતું ને?”

દારૂડીઆતું કહેવું સાચું હતું, એટલે બાદશાહે શરમાઇને મોં નીચું કર્યું અને તેના અપરાધની ક્ષમા આપી તથા તેની પાસેથી પણુ વચન લીધું કે, હવેથી હું કદી દારૂ નહિ પીઉં.

૩૮૩-एक साचा देशभक्तनी सादाइ अने प्रमाणिकता

પ્રાચીન સમયમાં રોમમાં કુરિયસ નામનો એક પ્રસિદ્ધ નેતા થઇ ગયો છે. રોમના શત્રુઓ એનું નામ સાંભળીને કાંપતા એવો એ વીર હતો. એવા વીર પુરુષો ધારે તો દેશના રાજા પણુ બની શકે અને અથાગ સમૃદ્ધિ લોગવે. આ પૃથ્વી તો વીર પુરુષોના લોગનેજ સાફ છે ને! પરંતુ વીર કુરિયસ લોગ-વિલાસમાં મુખ માનનારો નહોતો. એ તો બહુજ સાદું જીવન વ્યતીત કરતો. ગામડામાં એક નાની ઝૂંપડીમાં સાધારણ ખેડુતની પેઠે એ રહેતો. સેમાઈટ-જાતિના લોકો રોમવાસીઓના શત્રુ હતા. તેમણે કુરિયસને સમજાવી-લજા આવીને પોતાના પક્ષમાં લાવવામાટે દ્વંદ્વ મોકલ્યા; કેમકે કુરિયસ જેમના પક્ષમાં હોય તેમનો વિજય નિશ્ચય હતો. સેમાઈટદ્વંદ્વ કુરિયસને ઘેર પહોંચ્યા, ત્યારે એ દેશનાયક ચૂકા આગળ બેસીને રસોઈ કરી રહ્યો હતો. દ્વંદ્વોએ તેને સોનાનાં એક થેલી બતાવી અને કહ્યું કે ‘કુરિયસ! તમે સેમાઈટ લોકોના પક્ષમાં આવી જાઓ અને રોમવિરુદ્ધ યુદ્ધ કરો તો આ સુવર્ણ તમારું થઈ જશે.’

કુરિયસે હસીને ઉત્તર આપ્યો કે ‘હું’ વાળુને માટે ગાન્ડર રાંધી રહ્યો છું અને જે માણસ ગાન્ડરનું વાળુ કરી શકે, તેને તમારા સોનાની ગરજ ન હોય.’

જે સોનું દેખી મુનિવર થયે છે, તે સુવર્ણથી કુરિયસ ચલિત થયો નહિ. એણે પોતાના દેશપ્રત્યેનું કર્તવ્ય બજાવવામાં જરા પણુ કયાશ રાખી નહિ. એનું સાદું અને નિરુપદ્રી જીવન પોતાના સિદ્ધાંતમાં અટલ રહેવામાં સહ-વૃત્ત થઈ પડ્યું હતું.

તે નિરુપદ્રીનું દેવ મનુષ્યને સાચો ભક્ત નહિ થવા દેતાં થતી વાર તે અધોગતિને પણુ સહ જાય છે.

૩૮૪-ચિનચિનેદ્મના નિઃસ્વાર્થ સ્વદેશપ્રેમ

માનીનકાળમાં રામના એક પ્રસિદ્ધ વંશમાં ચિનચિનેદ્મ નામના એક મહાપુરુષનો જન્મ થયો હતો. દર અર્ધિત્ર અને ધર્મપરાયણતાના ગુણને લોધે એ ગાખા રામનો પ્રીતિપાત્ર ધર્મ પડ્યો હતો. એ સમયે રામમાં શુદ્ધાત્મીની શક્તિ ચાલતી હતી; પરંતુ ગુણો અને દાસદાસીઓ રાખવાં, એને એ ધીરવત્ હણ ગણ્યો નહિ. એ તો પોતાનેજ દાગે ખેની કરીને એમાંથી પેદા થયેલા અસત્તતે ગુજરાન કરતો.

ઈ. પૂ. ૪૫૮ માં પ્રખ્ય શત્રુઓએ રામરાજ્ય ઉપર ચડાઈ કરી અને એક બચકર શુદ્ધમાં રામવાસીઓનો સંપૂર્ણ પરાજય થયો. રામવાસીઓ એથી મજા ગળાવીત થયા અને સર્વાનુમતે નિશ્ચય કર્યો કે, બળવાન, અઅધિકારમાં નિપુણ અને સાર્વિક સ્વભાવના વીર ચિનચિનેદ્મસનેજ હવે રિક્ટેટરની પદવી આપવી. રામમાં એ એથી ઓટો હોઈ હતો. પૂરા એક વર્ષ સુધી તો રિક્ટેટરના સુખમાંથી નીકળતો દરેક શંખ હાયદારૂખ મનાતો અને એના વચનથી પણ પ્રચલિત હાયદા રહ ધર્મ શકતા.

ચિનચિનેદ્મસને પ્રજાનો નિર્ણય જણાવી બોલાવી લાવવા હતો મોકલવામાં આવ્યા. હતો જ્યારે એને ગાગ ગયા, ત્યારે એ ઘેર નહોતો. એ તો ખેતરમાં હળ હાંકી રહ્યો હતો. બડા હાથના કાંતેલા ઉત્તનો ડગલો એણે પહેર્યો હતો અને ટાઢ-તડકો વેડયાથી એની મુખામુતિ લાલ થઈ ગઈ હતી. દેશવાસીઓની વાત સાંભળીને એ બળદોને તળેલામાં બાંધીને સીધો એવા ને એવા વેશમાં એમની સાથે રામ ગયો. ત્યાં બધાએ એને જોઈને હર્ષનાદ કર્યો. એણે રામનો દિટ્કો શુપરાવવાની ખટપટ કરી નહિ, તેમ વિજય મળવાની ખાળતમાં જરા પણ સંદેહ આવ્યો નહિ; પરંતુ બધા રામવાસીઓને સંબોધીને કહ્યું કે “લાઈઓ! જે શત્રુઓએ રામના પવિત્ર અધિકારો ઉપર આક્રમણ કર્યું છે, તેમાંના એકને પણ એમને દેશ પાછા જવા દેતા નહિ. વીણી વીણીને મારી નાખવા પડશે.” પછી તરતજ હુકમ બરી થયો કે ‘તંદુરસ્ત અને બળવાન શરીરવાળા દરેક રામનિવાસીએ પાંચ દિવસનો ખોરાક, ખાર મોટા લઠ અને હથિયાર લઈને શત્રુઓના પડાવ તરફ દૃઢ કરવી.’ તેનામત્યે બધાને દરેક બક્ષિ અને વિશ્વાસ હોવાથી એના આ શબ્દોથી બધાના હૃદયમાં નવીન ઉત્સાહ અને તેજનો સંચાર થયો. અત્યાર અમાઉ નિરૂત્સાહ બનેલા રામવાસીઓ હવેજ સમજ્યા કે, દેશને ખાતર તન-મન-ધન સમ-

પણ કરવું એ પરમ કર્તવ્ય છે. સિનસિનેટ્સની સૂચના પ્રમાણે તેઓ બધા એકત્ર થયા અને શત્રુદળની તરફ દ્વંધ કરી. શત્રુઓ એક બીજા આગળ પડાવ નાખીને પડયા હતા. એમને આશા નહોતી કે રોમ નિવાસીઓ આટલા જલદી અમારી બગર લેવા આવશે. રાત્રિનો સમય હોવાથી બધા ઘોર નિદ્રામાં પડયા હતા. સિનસિનેટ્સની આજ્ઞાથી રોમન સૈનિકોએ લકૂને ભોંયમાં મજબૂત રીતે દાટી દીધા. આથી શત્રુઓના પડાવની ચારે તરફ એક મજબૂત વાડ બાંધાઈ ગઈ. પછી એ લોકોએ યુદ્ધ કરવા માટે રણશીર્ષાં વગાડ્યાં. શત્રુઓ જાત્રત થઈને જીએ છે, તો પોતે જાળમાં સપડાઈ ગયા છે. જાનને પક્ષ વચ્ચે યુદ્ધ થયું અને રોમવાસીઓનો સંપૂર્ણ વિજય થયો. સિનસિનેટ્સ વિજયી સૈનિકો સાથે પાછો રોમ ગયો.

રોમવાસીઓએ તેને ધન્યવાદ આપવાને માટે મોટા ઉત્સવની તૈયારી કરી હતી, પણ સિનસિનેટ્સ એ દિવસસુધી રોમમાં રહ્યો નહિ. એણે તો ચૂપકીથી સેનેટની સલાસમક્ષ પોતાનું રાજનામું મોકલી આપ્યું અને સીધો પોતાને ગામ ગયો. સોળ દિવસસુધી એણે સેનાપતિનું કામ કર્યું હતું, પણ એના બદલામાં પગાર કે ઇનામરૂપે એક પાઇ પણ લીધી નહિ. એ તો ઘેર જઈ પાછો ખેતી કરવા લાગ્યો.

અપૂર્વ નિઃસ્વાર્થ, દેશભક્તિ તથા અસામાન્ય સાદા જીવનને લીધે સિનસિનેટ્સ રોમનો શ્રેષ્ઠ વીર ગણાયો છે, એ યોગ્યજ છે.

૩૮૫-ઉંચું કુલ પુરુષાર્થથી કે જન્મથી ગણાય?

જાતિના અભિમાનને વશ થઈ અશ્વત્થામાએ ત્યારે મહાવીર કણ્ઠને સૂત-પુત્ર કહીને તિરસ્કાર કર્યો હતો, ત્યારે કણ્ઠે કણ્ઠ હતું કે:-

‘દૈવાયત્તં કુલે જન્મ, મમાયત્તં હી પૌરુષમ્’

કોઈ ખાસ ઉંચા કુળમાં જન્મ થવો એ તો દેવના હાથમાં છે, પણ પુરુષાર્થ તો મારા પોતાનાજ હાથમાં છે.

હું અચુક મોટા માણસનો છેકરો છું એવું અભિમાન કરવું, એનો અર્થ તો એટલોજ કે, તમારા પૂર્વજો સારા અને મોટા પુરુષ હતા; પરંતુ તમારું સંતાન પણ તમારે નામ લઈને એવુંજ અભિમાન ધરાવે, એવી જો ઈચ્છા રાખતા હો તો તો તમે પોતેજ ઉચ્ચ અને પુરુષાર્થવટે તમારી ખાનદાની દર્શાવો.

૩૮૬-રાજા જનકની અનાસક્તિ

સુનિ યાજ્ઞવલ્ક્ય મિથિલાનગરીની બહાર એક અરણ્યમાં રાજા જનક અને અગિયાર બ્રાહ્મણશિષ્યોને લણાવી રહ્યા હતા. કેાઈ વાર રાજા જનકને ખાવતાં વિલંબ થાય તો મહર્ષિ પાકનો આરંભ કરતા નહિ, બ્યારે બીજા શિષ્યોમાટે એક પછુ દિવસ વાટ જોતા નહિ. જનકરાજા માટે એમને આટલો પક્ષપાત જોઇને બીજા શિષ્યો અસંતુષ્ટ રહેતા અને ગુરુની નિંદા કરતા. એક દિવસ એક જણે કહ્યું કે “ગુરુજી દર્શનશાસ્ત્રની માટી માટી વાતો કરે છે અને સંસારના પદાર્થોપ્રત્યે બિલકુલ આસક્તિ ન રાખવી જોઇએ, એવો ઉપદેશ આપે છે; પરંતુ પતનમાં તો એ બીજા સામાન્ય કોટિના મનુષ્યો જેવા જ છે. જુઓને, જનકને માટે એ કેવા રાહ જુઓ છે અને એના આબ્યા-વિના પાકનો આરંભ જ નથી કરતા; બ્યારે આપણને તો જરા પણ વાર લાગે તો પાકતું ગાડું આગળ ગળડાવે છે. આખરે રાજા તે રાજાજ.” યાજ્ઞવલ્ક્યને કાને આ ચબ્બો પડ્યા અને જનકરાજાપ્રત્યે પોતાના પક્ષપાતનું ખરું કારણ શું છે, તે શિષ્યોને સમજાવવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇ. એક દિવસ એમણે આત્મા-વિષે વ્યાખ્યાન આપવું શરૂ કર્યું. વ્યાખ્યાન ચાલતું હતું, એવામાં પોતાના યોગબળવડે મિથિલાનગરી સળગી રહી છે અને સડકે ભડકા નીકળી રહ્યા છે, એવું દ્રશ્ય દેખાટયું. બ્રાહ્મણશિષ્યોનું ધ્યાન ગુરુના પાકમાં નહોતું અને ચિત્ત આડું-અવળું ભટકતું હતું, એટલે તેમણે ભટકા જોયા અને એકબીજાને કહેવા લાગ્યા કે “મિથિલામાં આગ લાગી, મિથિલામાં આગ લાગી! ચાલો, આપણે જઈને આપણો જોટલો સામાન બચાવી શકાય તેટલો બચાવી લઈએ. ગુરુજી તો ઉપદેશ આપવામાં લીન થઈ ગયા છે, એટલે એમને આપણી ગેરહાજરી જણાયો નહિ.” એ પ્રમાણે કહીને તેઓ એકેએકે સરકવા માંડ્યા. આખા વર્ગમાં માત્ર જનક અને યાજ્ઞવલ્ક્ય બેજ જણ રહ્યા.

જનક એકાગ્રચિત્ત ઉપદેશ સવળ કરી રહ્યા હતા. તેમને ગુરુએ પૂછ્યું કે ‘રાજાજ! મિથિલાનગરી બળી રહી છે. આપણે ધોડી વાર દેખી જઈશું?’

જનકે ઉત્તર આપ્યો કે ‘ના, ઉપદેશ આગળ ચલેલો. મિથિલા બરનીમૂલ થઈ જશે તો જનકનું કાંઈ જવાનું નથી; કેમકે જનક જોને કિંમતી વસ્તુ મળે છે તે તો એના પોતામાં છે, બહાર નથી’ કહીને પાંડ આગળ ચલ્યા. અને

બીજા શિષ્યો મૃષ્ણ વાનીને વહીવે મોઢે પાછા આવ્યા, ત્યારે ગુરુએ કહ્યું કે
'તમે બધા છેલ્લાયા. ખરી મિથિલા ગળગતી નહોતી, એ તો મેં મિથ્યા ભ્રમ
ઉત્પન્ન કર્યો હતો; પણ એટલામાંજ તમારું પાણી જણાઇ આવ્યું. જનકમાં
અને તમારામાં એ જિદ છે અને શા કારણથી એમની તરફ હું પદપાત દર્શાવું
હું, એ તમે હવે તો સમજ્યાજ હશે.'

૨૮૭-અર્ચોઝિટનું ધૈર્ય

પણ વંદીપૂર્વે અનિદા નગરમાં અગ્રગૃહ નામનો એક વૈજ્ઞાનિક રહેતો હતો. હવામાં ઘણા ફેરફારનું તે બારીકોથી અવલોકન કરતો અને હવાને લીધે 'એરમિટર' વાહુવાન ધંત્રમાં શા શા ફેરફાર થાય છે, તેની તે નોંધ કરતો. એ વાહુવાટયાગ્યને સત્તાર્થીસ વર્ષમુધી લાગલાગટ અવલોકન કરીને તેનું પરિણામ એક કાગળ ઉપર નોંધી લખ્યું હતું. એ નોંધને એ એરમિટરની સાથેજ કચડાવેલું રાખતો. એના જૂનો નોકર નોકરી છાડીને માત્રેજ અવાધી તેણે એક વાઈને નોકર રાખી હતી. એ નવી દાસીએ આવતાં વર એણે વિચાર કર્યો કે, ધરનેહું વાળી લુટીને એણે સાફ કરી દઉં કે એટ ખુશ થાય એ વિચારથી એણે જ્યાં જ્યાં મંદા કાગળો હતા, તે બધા કાઢી નાખ્યા. બીજે દિવસે કાગળો, અગ્રગૃહ એરમિટરનું અવલોકન કરવા આવ્યો. મુખે એ તે એકાદ નોંધને કાગળ કાઢી સાથે કચડતો. નથી.

1. What is the purpose of the study?
 2. What are the research questions?
 3. What is the significance of the study?
 4. What are the limitations of the study?
 5. What are the conclusions of the study?

1. 1950年10月1日，中华人民共和国成立，标志着中国历史进入了一个新的纪元。

[illegible]

૩૮૮-રાજા કુમારપાળની જીવદયા

પહેલાં દેવીની ઉપાસનાનિગિતે પશુવધ થયો થતો હતો. રાજા કુમાર-
પાળ દેવ સાધુઓના સમાગમમાં આવ્યાથી જીવદયાનો પદામાતી થયો
હતો. એણે જીવહિંસાનો સર્વત્ર નિગેધ કર્યો હતો. કંટકેયરી દેવીના
મંદિરમાં પશુઓનું બાલિદાન અપાતું હતું. આસો મહિનામાં નવરાત્રનો
સમય આવ્યો, ત્યારે મંદિરના પૂજારીઓએ રાજાને જણાવ્યું કે, અહીં આ
સપ્તમીને દિવસે ૭૦૦ બકરા અને ૩ પાટા, આઠમને દિવસે ૮૦૦ બકરા
અને ૮ પાટા અને નોમને દિવસે ૯૦૦ બકરા અને ૯ પાટા રાત્રય તરફથી
વંચપરપદાથી દેવીને ભોગ ચઢાવવામાં આવે છે. રાજા એ વાત સાંભળીને
હેમચંદ્રસૂરીની પાસે ગયો અને પ્રાર્થના કુળાચારનું વર્ણન કરી શું કરવું, તે
સંબંધી સલાહ પૂછી. હેમચંદ્રે રાજાના કાનમાં કાંઈક કહ્યું, એટલે રાજાએ પૂજા-
રીને કહ્યું કે 'હીક, જે કાંઈ અપાતું હશે તે હું પણ રીતસર આપીશ.' ત્યારપછી
રાજાએ દેવીના મંદિરમાં પશુઓ મોકલી આપ્યાં અને તાળું વસાવીને બહાર
પહેરે બેસાડ્યો. બીજે દિવસે સવારે રાજાએ જાતે જઈને દેવીના મંદિરનું
તાળું ઉઘડાવ્યું, ત્યાં પશુઓ આનંદથી સૂઈ રહ્યાં હતાં. રાજાએ પૂજારીને કહ્યું
કે "જુઓ, આ પશુઓ મેં દેવીજીને ભેટ કર્યાં હતાં. દેવીની ઇચ્છા એમને ખાઈ
જવાની હોત તો એ જરૂર ખાઈ જાત; પરંતુ એમણે એકેતું પણ બંધાયું કર્યું
નથી. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, દેવીને માંસ લાવતું નથી, તમને-ઉપાસ-
કેને લાવે છે; તેથીજ દેવીનું નામ અને પોતાનું કામ કરવા માગો છો."
રાજાએ બધાં પશુઓને છોડાવી મૂક્યાં અને એમના મૂલ્ય બરોબર રૂપિયાનું
નેવેલ મંદિરમાં ચઢાવ્યું. ત્યારપછી દેવીના શાપથી કહો કે કોઈ કુદરતી કારણ-
થી કહો; પરંતુ રાજાને કોઈનો રોગ લાગ્યું પડ્યો. રાજાના મંત્રી ઉદયને સલાહ
આપી કે 'દેવીનું બલિદાન બંધ કર્યાથી આ પરિણામ આવ્યું છે, માટે તમે
ફરીથી બલિદાન શરૂ કરો; પરંતુ રાજાએ કહ્યું કે, નિર્દોષ પ્રાણીઓની હિંસા
કરવા દરતાં હું મારો પોતાનો પ્રાણ જાય તે વધારે પસંદ કરું છું.'

હેમચંદ્રસૂરીએ રાજાને એ સમયે સલાહ આપતાં કહ્યું હતું કે 'જુઓ,
આ સંસારમાં ચંદ્રવીર હજારો છે, વિદ્વાન લક્ષ્મીવાન પણ અનેક છે, સર્વસ્વનું
દાન કરનારા મહાદાનીઓ પણ છે; પરંતુ દુઃખીઆનું દુઃખ જોઈ કે સાંભળી-
ને જોતું મન તરફથી થઈ જાય, એવા સત્પુરુષો તો વિરલ જ હોય છે.

૨૮૯-મહાત્મા હસુસ્તિની શત્રુપ્રત્યે અસાધારણ ક્ષમા

પોતાના મૃત્યુની પૂર્વે રાત્રિને સમયે લગવાન ખ્રિસ્ત પોતાના બાર શિષ્યો-સહિત લોજન કરવા બેઠા હતા. લોજનપૂર્વે તેમણે શિષ્યોના ચરણ ધોયા હતા, કેટલાક શિષ્યોએ એમ કરવા દેવાને આંનાકાની પણ કરી હતી; પરંતુ ખ્રિસ્તે તેમને પણ ધોવાનો ખરો અર્થ સમજાવી સમાધાન કર્યું હતું.

એ દિવસે એમનો એક શિષ્ય શત્રુઓને મળી ગયો હતો અને આજ રાત્રે પોતાના ગુરુને શત્રુના હાથમાં સોંપવાની યુક્તિ તેણે રચી હતી. ખ્રિસ્તને એ વાતની ખબર પડી ગઈ હતી, તોપણ એ જરાય અકળાયા નહોતા. તેમના માનસિક સૌંદર્ય, શાંત સ્વભાવ, ક્ષમાશીલતા, સર્વ પ્રાણીઓપ્રત્યે પ્રેમ એ બધામાં જરા પણ ન્યૂનતા આવી નહોતી. આ સમયે પણ તેમનાં નેત્રોમાં આનંદ તરવરતો હતો.

પોતે પરાધીન શત્રુને સ્વાધીન થયા પછી પોતાના કેવા લયકર હાલ થવાના છે, તેની તેમને સારી કલ્પના હતી; પણ તેથી પોતાના શત્રુમાટે તેમનું મન જરા પણ કલુષિત થયું નહોતું.

ખ્રિસ્તે પોતાની પત્રાળીમાંથી એક કોળીઓ લઈને સર્વ શિષ્યો તરફ જોઈને કહ્યું કે “ખ્યારા શિષ્યો! તમારામાંનો એક આજ મારા ઉપર ગુસ્સે થયેલો છે.” ગુરુના એ વચનથી સર્વને આશ્ચર્ય લાગ્યું અને બધા એકબીજાના સામું જોવા લાગ્યા. પ્રત્યેકનું હૃદય ગુરુમાટે પ્રેમપૂર્ણ હતું. પ્રત્યેકે કરુણ સ્વરથી પૂછ્યું કે “પ્રભો! શું હું કે?”

ખ્રિસ્તે તેમના તરફ પ્રેમપૂર્ણ દષ્ટિ નાખીને કહ્યું કે “નહિ, જેના મુખમાં હું કોળીઓ ઘાલું તે.” એમ કહી તેમણે એક શિષ્યની પાસે જઈ તેના મુખમાં કોળીઓ મૂક્યો. બીજે કોઈ પ્રસંગ હોત તો ગુરુના આ કૃપાપ્રસાદ-માટે પ્રત્યેક શિષ્યની ચડસાચડસી ચાલુ થાત, પણ આ તો વિષની ગોળી હતી, હડહડતું લાંછન હતું! પ્રત્યેક જણ લયથી પાછો હડતો હતો. જેના મુખમાં તે કોળીઓ ઘાલ્યો હતો, તેને હૃદય નહોતું અને તેથીજ તેને કંઈ પણ વિચાર આવ્યો નહિ! ખ્રિસ્તે તેની પીઠ ઉપર હાથ મૂકીને પ્રેમપૂર્વક કહ્યું “ચહુદા! સમય થવા આવ્યો, તારે કામે જા ને?” પોતાના ગુરુના એ પ્રેમ જોઈને ચહુદાને કંઈ કંઈ થઈ ગયું. તે ત્યાંથી ચાલ નીકળ્યો, પણ એ નરાધમનું હૃદય પીગળ્યું નહિ. તે ખ્રિસ્તના શત્રુઓની પાસે ગયો અને

પહેલેથી સ્ત્રી રાખેલા કાવતરા પ્રમાણે હથિયારણ'ધ સિપાઈઓ લઈ જઈને
ખિસ્તને પકડાવી દીધા. ઇસુએ તે સમયે પણ તેના તરફ ક્રોધની દૃષ્ટી
બેસું નહિ. એ દેંગીએ સુંળન કહ્યું તે પણ સ્વીકાર્યું અને ક્રમા તથા દયા-
પૂર્વક તેના તરફ નજર નાખી !
પોતાના શુભને હથિયારણ'ધ સિપાઈઓ પકડી લય છે, એ જોઈને એક
ચિપ્થને ધણેજ ક્રોધ થઈયો અને તેણે તરવારપડે એક સિપાઈનો કાન
કાપી નાખ્યો; ત્યારે ઇસુખિસ્તે તેને કહ્યું કે 'અરે! હાથ પાછો ખેંચી લે-તરવાર
ચલાવનારા તરવારનાજ લોગ થઈ પડે છે.'
ત્યાર પછી ખિસ્તને ન્યાયસભામાં લઈ જવામાં આવ્યા. શામન અધિ-
કારીઓએ તેમને નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મૂક્યા, પણ ચાહુંદી લોકોને તે વાત
ગમી નહિ અને તેમણે તેમને છોડ્યા નહિ. તેમણે ઇસુની ગમે તેવી મરકરી
કરવા માંડી અને પછી નિખુર મનથી સ્તંભ ઉપર ચઢાવી તેના હાથપગમાં
ખીસા ઠોઠી દીધા ! પરંતુ મરતી વખતે પણ તે પુણ્ય પુરુષે શત્રુઓને પણ
આશીર્વાદ દીધા અને તેમના અપરાધ બદલ પ્રભુ પાસે માગ્યું કે "હે પ્રભુ !
મા ચાહુંદી કેવાં ખરાણ કામો કરે છે, તેની તેમને ખબર નથી. હું તેમને
મા કર એવી મારી પ્રાર્થના છે." શમાયું કેવું ઉત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ ! x

૩૯૦-આત્મજ્ઞાની સ્વદેશસેવિકાઓ

૧૯૧૩ માં ફ્રાન્સવાલમાં પ્રવેશ કરવા સારૂ સત્યાગ્રહની ફરજ શરૂ થઈ તે
એ ભાસ્તવાસી ઓઓ પોતાના બાળકોસાથે એમાં જોડાઈ હતી.
બાળકને ફ્રંચમાં શરૂ થઈ ને તે મરણને શરણ થયું. બીજાનું બાળક
એ જોળંગતાં તેની કાબેથી પડી ગયું અને ધોધમાં તણાઈ ડૂબી
માના નિરાશ ન થઈ. જન્મેએ પોતાની ફરજ જરી રાખી. એકે
આપણે સુએડાનો યોગ કરીને શું કરીશું ? તે કંઈ પાછું આવશે ?
તેણે કરવી એ આપણો ધર્મ છે. "કેટલી બધી શાંતિ, વીરતા,
દયા તથા સાચું આત્મજ્ઞાન આ શબ્દોમાં ભરેલું છે !
('દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહના દનિદાસ' ભા. ૨ મીઝા)

૩૮૯-મહાત્મા હસુસિસ્તની શત્રુપ્રત્યે અસાધારણ ક્ષમા

પોતાના મૃત્યુની પૂર્વે રાત્રિને સમયે લગવાન ખ્રિસ્ત પોતાના ખાર શિષ્યો-સહિત લોજન કરવા ગેઠા હતા. લોજનપૂર્વે તેમણે શિષ્યોના ચરણ ધોયા હતા, કેટલાક શિષ્યોએ એમ કરવા દેવાને આંનાકાની પણ કરી હતી; પરંતુ ખ્રિસ્તે તેમને પણ ધોવાનો ખરો અર્થ સમજાવી સમાધાન કર્યું હતું.

એ દિવસે એમનો એક શિષ્ય શત્રુઓને મળી ગયો હતો અને આજ રાત્રે પોતાના ગુરુને શત્રુના હાથમાં સોંપવાની યુક્તિ તેણે રચી હતી. ખ્રિસ્તને એ વાતની ખબર પડી ગઈ હતી, તોપણ એ જરાય અકળાયા નહોતા. તેમના માનસિક સૌંદર્ય, શાંત સ્વભાવ, ક્ષમાશીલતા, સર્વ પ્રાણીઓપ્રત્યે પ્રેમ એ બધામાં જરા પણ ન્યૂનતા આવી નહોતી. આ સમયે પણ તેમનાં નેત્રોમાં આનંદ તરવરતો હતો.

પોતે પરાધીન શત્રુને સ્વાધીન થયા પછી પોતાના કેવા ભયંકર હાલ થવાના છે, તેની તેમને સારી કલ્પના હતી; પણ તેથી પોતાના શત્રુમાટે તેમનું મન જરા પણ કલુષિત થયું નહોતું.

ખ્રિસ્તે પોતાની પત્રાળીમાંથી એક ફોળીઓ લઈને સર્વ શિષ્યો તરફ જોઈને કહ્યું કે “ખ્યારા શિષ્યો! તમારામાંનો એક આજ મારા ઉપર ગુસ્સે થયેલો છે.” ગુરુના એ વચનથી સર્વને આશ્ચર્ય લાગ્યું અને બધા એકબીજાના સામું જોવા લાગ્યા. પ્રત્યેકનું હૃદય ગુરુમાટે પ્રેમપૂર્ણ હતું. પ્રત્યેકે કરુણ સ્વરથી પૂછ્યું કે “પ્રભો! શું હું કે?”

ખ્રિસ્તે તેમના તરફ પ્રેમપૂર્ણ દષ્ટિ નાખીને કહ્યું કે “નહિ, જેના મુખમાં હું ફોળીઓ ઘાલું તે.” એમ કહી તેમણે એક શિષ્યની પાસે જઈ તેના મુખમાં ફોળીઓ મૂક્યો. બીજે કોઈ પ્રસંગ હોત તો ગુરુના આ કૃપાપ્રસાદ-માટે પ્રત્યેક શિષ્યની અડસાચડસી ચાલુ થાત, પણ આ તો વિપની ગોળી હતી, હડહડતું લાંછન હતું ! પ્રત્યેક જણ ભયથી પાછો હઠતો હતો. જેના મુખમાં તે ફોળીઓ ઘાલ્યો હતો, તેને હૃદય નહોતું અને તેથીજ તેને કાંઈ પણ વિચાર આવ્યો નહિ ! ખ્રિસ્તે તેની પીઠ ઉપર હાથ મૂકીને પ્રેમપૂર્વક કહ્યું “યહુદા ! સમય થવા આવ્યો, તારે કામે જ ને?” પોતાના ગુરુનો એ પ્રેમ જોઈને યહુદાને કંઈ કંઈ થઈ ગયું. તે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો, પણ એ નરાધમનું હૃદય પીગળ્યું નહિ. તે ખ્રિસ્તના શત્રુઓની પાસે ગયો અને

પહેલેથી સ્ત્રી રાખેલા કાવતરા પ્રમાણે હથિયારખંધ સિપાઇઓ લઇ જઇને ખ્રિસ્તને પકડાવી દીધા. ઇસુએ તે સમયે પણ તેના તરફ કોપની દૃષ્ટિ જોયું નહિ. એ ઢાંગીએ ચુંબન કર્યું તે પણ સ્વીકાર્યું અને કામા તથા દયા-પૂર્વક તેના તરફ નજર નાખી !

પોતાના શુરને હથિયારખંધ સિપાઇઓ પકડી જાય છે, એ જોઇને એક શિષ્યને ઘણાજ ક્રોધ થઇયો અને તેણે તરવારવડે એક સિપાઇનો કાન કાપી નાખ્યો; ત્યારે ઇસુખ્રિસ્તે તેને કહ્યું કે ‘અરે! હાથ પાછો ખેંચી લે-તરવાર ચલાવનારા તરવારનાજ લોગ થઇ પડે છે.’

ત્યાર પછી ખ્રિસ્તને ન્યાયસભામાં લઈ જવામાં આવ્યા. રોમન અધિકારીઓએ તેમને નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મૂક્યા, પણ ચાહુદી લોકોને તે વાત ગમી નહિ અને તેમણે તેમને છોડ્યા નહિ. તેમણે ઇસુની ગમે તેવી મરજરી કરવા માંડી અને પછી નિહુર મનથી સ્તંભ ઉપર ચઢાવી તેના હાથપગમાં ખીલા ઠોકી દીધા ! પરંતુ મરતી વળતે પણ તે પુણ્ય પુરુષે શત્રુઓને પણ આશીર્વાદ દીધા અને તેમના અપરાધ બદલ પ્રભુ પાસે માગ્યું કે “હે પ્રભુ ! આ ચાહુદી કેવાં ખરાબ કામો કરે છે, તેની તેમને ખબર નથી. તું તેમને કામા કર એવી મારી પ્રાર્થના છે.” સમાનું કેવું ઉત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ ! ✽

૩૧૦-આત્મજ્ઞાની સ્વદેશસેવિકાઓ

૧૯૧૩ માં ટ્રાન્સવાલમાં પ્રવેશ કરવા સાડા સત્યાગ્રહની કૃત્ય શરૂ થઈ તે વખતે જે ભારતવાસી ઓળો પોતાના બાળકોસાથે એમાં જોડાઈ હતી. એકના બાળકને કૂચમાં શરદી થઇ ને તે મરણને શરણ થયું. બીજાનું બાળક એક વાંકળો બોળગતાં તેની કાખેથી પડી ગયું અને પોષકમાં તણાઇ રૂખી મર્યું; પણ માતા નિરાશ ન થઇ. બન્નેએ પોતાની કૃત્ય જારી રાખી. જોકે મર્યું કે “આપણે મુએલાંનો શોક કરીને શું કરીશું ? તે કંઈ પાછાં આવશે ?” -વતાંની રેવા કરવી એ આપણો ધર્મ છે.” કેટલી બધી શાંતિ, વીરતા, પ્રભુ ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા તથા સાચું આત્મજ્ઞાન આ સંજોમાં બરેકું છે !

(‘દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહના ઇતિહાસ’ ભા. ૨ માંથી)

૩૯૧-શુભાણ અદ્ભુત સાહસવડે કરેલું શિયઝનું રક્ષણ

શુભા નામની એક ધૌર્ધ્ર લિહુણી એક દિવસ જીવકવૈદ્યના આશ્રયન તરફ એકલી બેઠી હતી. માર્ગમાં તેને એક લુચ્ચો માણસ મળ્યો. શુભાનું સુંદર રૂપ જોઈ તે લલચાયો અને પોતાની હાથ વાસના તૃપ્ત કરવાને તેને વિનવવા લાગ્યો. શુભાએ તેને અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ આપ્યો; પણ કામવિકારને વશ થનાર મનુષ્યની સારાસાર પારખવાની શક્તિ લોપ પામે છે; એટલે એ કામાંધ પુરુષ ઉપર તેની કાંઈજ અસર થઈ નહિ. આખરે એ મનુષ્ય ણળાટકાર કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો અને શુભાને સ્પષ્ટ જણાવી દીધું કે “હે સુંદરિ! આ તારાં સુંદર નેત્રો જોઈને હું કામવિકારથી પીડાઉં છું. સુંદરિ! મને તારાવગર આ જગતમાં બીજું કાંઈ પ્રિય લાગતું નથી.”

શુભાએ કહ્યું કે ‘એટલુંજ ને? મારી આંખોનીજ તને ઈચ્છા છે? એના ઉપરજ તું મુગ્ધ છે? લે તારે આ માંડે લોચન!’ એમ કહી તેણે પોતાની આંગળીવડે પોતાનો ડોળો ખેંચી દાઢીને તેના હાથમાં મૂક્યો. પવિત્ર સન્નારી શુભાનું આ કૃત્ય જોઈને પેલો કામી પુરુષ તો ગભરાઈ ગયો અને તને સાધાંગ નમસ્કાર કરીને તેની ક્ષમા માગી.

લિહુણીએ ઉપર આવા પ્રસંગો ન આવે તેટલા માટે તેમણે એકલાં રહેવું નહિ, એવો છુદ્દ લગવાને વિચારપૂર્વક નિયમ પાંચો હતો.

(ત્રીયુત ધર્મનિદેશ કૌશાળીના લેખ ઉપરથી)

૩૯૨-સ્વરો વૈષ્ણવ કોણ?

વૈષ્ણવ કેને કહેવો? એ સંખ્યાથી એક વાર ચૈતન્યદેવના શિષ્યોનાં અર્ચા ઉત્પન્ન થઈ. કેઈ કહે કે, જે વૈષ્ણવપંથનો સેવક હોય તે વૈષ્ણવ. બીજા કહે કે અમુક પ્રદાનનાં વસ્ત્ર પહેરનાર તથા અમુક પ્રદાનનું સિદ્ધ કરનાર વૈષ્ણવ કહેવાય. ચૈતન્ય સહારાજ પામે આ તકરાર જતાં તેમણે વૈષ્ણવનો અર્થ એવો કયો કે, વાંચને જોઈને જેના સુખમાંથી હરિ નામને ઉચ્ચાર થાય છે, કંઈકનું ભાન થાય છે, તેને વૈષ્ણવ માનવું. સર્વમાં કંઈકરની વિચિત્રતાને આંચ વે. જુએ છે તેને ખરો વૈષ્ણવ. આજો વૈષ્ણવ સર્વની સેવામાં કંઈકરની સેવા સમાવે છે. આવા ખરો જગવત્તરની સેવા કરવી એ વૈષ્ણવસેવા.

(ત્રીયુત ધર્મનિદેશ કૌશાળીના લેખ ઉપરથી)

૩૯૩-કળીરજીનો હરિનામમાં દૃઢ વિશ્વાસ

એક પાપી માણસને એક વખત પોતાના પાપને માટે અત્યંત પશ્ચાત્તાપ થયો. તેને કોઈક સાધુએ કહ્યું કે, તું ચંત કળીર પાસે જા. તે તારા ચિત્તનું સાંત્વન કરશે. પોતાના હુઃખી ચિત્તને શાંતિ આપવા અને ફરીથી પાપવૃત્તિ ન થાય તેનો ઉપાય જાણવા માટે તરતજ તે કળીરજીને ઘેર ગયો. ઘેર જાગર કાઢતાં જણાયું કે, કળીરજી એ વખતે ઘેર નહોતા; અને ક્યાં ગયા હતા અથવા ક્યારે પાછા આવવાના હતા, તે પણ કોઈ જાણતું નહોતું. તે મનુષ્યે નિરાશ થઈને અત્યંત રુદન કરવા માંડ્યું અને કળીરજીની પત્નીને કહ્યું કે “મૈયા! તમે ભગવદ્ભક્તના સહવાસમાં આટલાં વર્ષ રહ્યાં છો, તો તમે મારા મનની વ્યથા મટાડવાનું ઔષધ જાણો.” કળીરની સ્ત્રીએ તેના મનની વ્યાકુળતા જોઈ કહ્યું કે “ભાઈ! તું પ્રથમ ગંગાસ્નાન કરી આવ અને પછી ત્રણ વખત હરિનું નામ જપજો.” પાપવૃત્તિ મટાડવાનું આપું ઔષધ મળવાથી તે ગિચ્ચારે. આનંદમાં આવી નાચવા-ફૂલવા લાગ્યો. આંખમાંથી આનંદાશ્રુ વહેવા લાગ્યાં અને અત્યંત ગદ્ગદિત કંઠે હરિનું પુણ્યનામ લેતો લેતો એ તો રસ્તે ચાલવા લાગ્યો. દેવસંયોગે રસ્તામાં તેને કળીરજી મળ્યા. તેઓ એકબીજાને જાણખત નહોતા. કળીરજીએ તેને કહ્યું કે ‘ભાઈ! તે’ તો હરિનામની ગર્જના કરીને તારી પોતાની સાથે મને પણ કૃતાર્થ કર્યો છે. તારો ઇતિહાસ અડચણ ન હોય તો. મને કહીશ ?’ તે માણસે પોતાનો જઘા વૃત્તાંત અથથી ઇતિસુધી કહી સંભળાવ્યો. કળીરની ધર્મપત્નીએ પોતાને કેવી દીક્ષા આપી હતી, તે પણ નિવેદન કર્યું. એ સાંભળીને કળીર આંસુભરેલી આંખે, ખેદપૂર્ણ હૃદયે ધીમે ધીમે ઘેર આવ્યા અને પોતાની પત્નીને કહેવા લાગ્યા કે ‘મારા ઘરમાં હજી આટલો અવિશ્વાસ છે એ જાણી મને ઘણું જ દુઃખ થયું છે.’ અને કાંઈ સમજણ પડી નહિ. ત્યારે કળીરજી બોલ્યા કે ‘પેલા પાપી મનુષ્યને તે’ ત્રણ વાર હરિનું નામ લેવાનું કહ્યું. હરિનું પવિત્ર નામ શુદ્ધ હૃદયથી એકજ વાર લેવાથી સમગ્ર પ્રહાંડનાં પાપ નાશ પામે છે, એવો વિશ્વાસ મારા ઘરમાં નથી એ જાણી મને જહુ દુઃખ થયું છે.’

‘જ્ઞાનસંધા’ પૃ. ૨૭ માંથી)

૩૧૪-પૂર્ણ નામના વૌદ્ધ સાધુની સંપૂર્ણ શાંતિ

પૂર્ણ નામનો બુદ્ધ ભગવાનનો એક શિષ્ય હતો. તે એક દિવસ બુદ્ધ-દેવ પાસે આવ્યો અને ચોતાને સંક્ષેપમાં ધર્મોપદેશ કરવાની વિનંતિ કરી. ઉપદેશ પૂરો થયા પછી બુદ્ધદેવે પૂછ્યું કે “ પૂર્ણ ! હવે તું કયા પ્રદેશમાં જઈશ ? ”

પૂર્ણ:-ભગવાન ! આ આપના ઉપદેશને ગ્રહણ કરીને હું હવે ‘સુનાપરંત’ નામના પ્રદેશમાં જનાર છું.

બુદ્ધ:-પૂર્ણ ! સુનાપરંત પ્રાંતના લોકો અતિ કઠોર છે, બહુ ક્રૂર છે; તેઓ જ્યારે તને ગાળો દેશે, તારી નિંદા કરશે, ત્યારે તને કેવું લાગશે ?

પૂર્ણ:-તે વળતે હે ભગવન ! ‘આ લોકો બહુ સારા છે, કારણ કે તેમણે મારા ઉપર હાથથી પ્રહાર કર્યા નથી’ એમ મને લાગશે.

બુદ્ધ:-અને જો તેમણે તારી ઉપર હાથથી પ્રહાર કર્યો તો ?

પૂર્ણ:-‘મને તેમણે પથ્થરથી તો માર્યો નહિ ! માટે તે લોકો સારાજ છે’ એમ હું સમજીશ.

બુદ્ધ:-અને પથ્થરોથી માર્યો તો ?

પૂર્ણ:-‘મારા ઉપર દંડપ્રહાર કર્યો નહિ, તેથી તેઓ બહુ સારા લોકો છે’ એમ હું સમજીશ.

બુદ્ધ:-અને દંડપ્રહાર કર્યો તો ?

પૂર્ણ:-શસ્ત્રપ્રહાર કર્યો નહિ એ તેમની ભલાઈ છે, એમ સમજીશ.

બુદ્ધ:-અને શસ્ત્રપ્રહાર કર્યો તો ?

પૂર્ણ:-મને ઠાર માર્યો નહિ એ તેમની ભલાઈ છે, એમ સમજીશ.

બુદ્ધ:-અને તને ઠાર માર્યો તો ?

પૂર્ણ:-ભગવન ! કેટલાએ લિલ્હુ આ શરીરથી કંટાળીને આત્મઘાત કરે છે. એવા શરીરનો જો આ સુનાપરંતના રહેવાસીઓએ નાશ કર્યો તો તો તેમણે મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો, એમ હું માનીશ અને તેથી તે લોકો બહુજ સારા છે.

બુદ્ધ:-સાધુ ! શાખાશ ! પૂર્ણ સાધુ ! આવા પ્રકારના શમ-દમથી યુક્ત હોવાથી જરૂર તું સુનાપરંત પ્રદેશમાં ધર્મોપદેશ કરવાને સમર્થ થઈશ.

૩૧૫-તુર્કસ્તાનના રાજાએ સિકંદરને શરમાવ્યો.

ખાદશાહ સિકંદર રાજગાદીએ બેઠા પછી દિગ્વિજય કરવા નીકળ્યો હતો. અનેક દેશ જીતતો એ તુર્કસ્તાનમાં જઈ પહોંચ્યો. જ્યારે તેની ફાજ તુર્કસ્તાનની હદ ઉપર પહોંચી, ત્યારે વજીરે ત્યાંના રાજાને એ બાબતની ખબર આપી. રાજાએ કહ્યું કે 'આવવા દો, પરવા નહિ. હું' એને એક પળમાં હરાવી દઈશ.' જ્યારે સિકંદરની ફાજ તુર્કસ્તાનની હદમાં દાખલ થઈ ગઈ, ત્યારે વજીરે ફરીથી રાજાને ખબર મોકલાવી; પણ રાજાએ એનો એજ ઉત્તર આપ્યો. સિકંદર જેમ જેમ આગળ વધતો ગયો, તેમ તેમ પ્રધાન રાજાને સમજાવતો ગયો; પણ રાજાએ જરા પણ પરવા ન કરી અને પહેલાંની પેઠેજ ઉત્તર આપતો રહ્યો કે 'આવે છે તો આવવા દો. હું' એને પળવારમાં પરાજિત કરીશ.' લોકો વિચારતા કે 'આ રાજાને યશુ' છે શું? એની અકલ બહાર ભરી ગઈ છે. આવો પ્રબળ શત્રુ છાતી ઉપર આવી ઉભો છે અને રાજાને કાંઈ ચિંતાજ નથી!'

આખરે સિકંદરે રાજધાનીની છેક પાસે આવીને પડાવ નાખ્યો, એટલે રાજાએ તેની પાસે સંદેશો મોકલ્યો કે, હું' આપને મળવા આવું છું. પછી તે સિકંદરની ફાજમાં ગયો. સિકંદર તેને ઘણા સન્માનપૂર્વક પોતાના તંબુમાં લઈ ગયો. બન્ને રાજા ઘણા પ્રેમથી એકબીજાને મળ્યા અને લાંબા વખત સુધી આટીઅવળી વાતો કરતા રહ્યા. વિદાય થતી વખતે રાજાએ સિકંદરને કહ્યું કે 'કાલ મારે ત્યાં લોજનનું આમંત્રણ છે. આપ આપના ગધા સાથીઓ, અમલદારો વગેરેસહિત પધારવાની કૃપા કરશે તો હું' ઘણો ઉપકૃત થઈશ.' સિકંદરે ઘણી ખુશીથી આમંત્રણ સ્વીકાર્યું.

બીજે દિવસે રાજાએ સિકંદરને બોલાવવા પોતાના કુમારને મોકલ્યો. સિકંદર ઘણા દાડમાટી સાથે ત્યાં પહોંચ્યો. રાજા ઘણા આદરપૂર્વક તેને મહેલમાં લઈ ગયો અને પોતાની પાસે રાજગાદી ઉપર બેસાડ્યો. ઘણી વાતચીત બન્ને વચ્ચે વાતો કરતા રહ્યા.

સાંજે એજ ઉપર સોનાચંદીના થાગ બગીચામાં રેશમી રૂમાલેથી લોકો પડ્યા હતા. રાજાએ રાજાને હાથે કરીને કહ્યું કે 'આજે, એજ તોયાર છે.' લોજન કરવાની ઇચ્છા સિકંદરના સાથીઓમાં ખુશીમાં આવીને રાજાના ઉપરના રૂમાલ ઉપડ્યા. 'હવે તું જીતે છે! રાજામાં જીતન

૩૧૧-જુલિયસ સિઝરનો આવેશ ઉપર કાણુ

જુલિયસ સિઝર રોમનો પ્રસિદ્ધ સેનાપતિ હતો. લાખો સિપાઈઓના સૈન્યને એ કાણુમાં રાખી શકતો અને ગમે તેવી ભયંકર લડાઈમાં પણ વિજય મેળવતો; પરંતુ ગહારના શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવતાં પહેલાં એણે અંદરના શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવ્યો હતો. ક્રોધને વશ કરવા સાફ એણે ખાસ પ્રયત્ન કર્યો હતો; કેમકે ક્રોધના આવેશમાં મનુષ્ય પોતાનું સમતોલપણ ખોઈ બેસે છે અને તે વિચારપૂર્વક કામ કરી શકતો નથી. એને જ્યારે ક્રોધને મારવાની કે એણે ક્રોધ સાફસી કામ કરવાની વૃત્તિ થઈ આવતી, ત્યારે કુશળ સારથિ ઘોડાની લગામને એકદમ રોકે, તેમ એ પોતાના આવેશને રોકતો અને વીસ ગણી શકાય એટલી વાર થોભતો. એટલા દુઃકા સંમયસુધી પણ સ્વસ્થ થવાથી ખફ શું છે અને ખોટું શું છે, એ એને સ્પષ્ટ જણાતું. એ વખતે એના વિચારોમાં વધારે હાથપણ આવતું. આવા અભ્યાસથી સીઝર વધારે બળવાન થયો અને તેણે ધણાં મહાન કાર્યો કર્યાં.

૪૦૦-રાજા કુમારપાળની પ્રજાવત્સલતા

રાજા કુમારપાળના સમયમાં પરા-પૂર્વથી ચાલતો આવેલો નિયમ એવો હતો કે, નિઃસંતાન પુરુષના મરી ગયા પછી તેની મિલકત રાજ્યમાં જતી. આ પ્રમાણે એને ૭૨ લાખ રૂપિયાની આવક હતી; કેમકે એ વખતે શુજ-રાતનો પ્રદેશ ઘણો સમૃદ્ધિશાળી હતો. લખપતિ અને કરોડપતિ શેઠીઆ અનેક હતા. રાજા કુમારપાળને એ નિયમ અન્યાયભરેલો લાગ્યો તેથી તેણે આજ્ઞા પ્રગટ કરી કે, હવેથી નિઃસંતાન મરી જનાર મનુષ્યનું ધન રાજ્યના ખજાનામાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે. આ સુકૃત્યથી ચારે દિશામાં એની પ્રશંસા થઈ રહી. વિદાન હેમચંદ્રસૂરીએ પણ એમની પ્રશંસામાં એ વખતે નીચેના શ્લોક રચ્યો:-

અપુત્રાણાં ધનં ગૃહ્ણન્ પુત્રો ભવતિ પાર્થિવઃ ।

ત્વં તુ સંતોષતો મુશ્ચન્મત્યં રાજપિતામહઃ ॥

સારાંશ કે, અપુત્રોનું ધન ગ્રહણ કર્યાથી રાજા એમનો પુત્ર બને છે; પરંતુ આવે તો સંતોષપૂર્વક એ ધનને છાંયી દીધેલું હોવાથી રાજપિતામહ અન્યા છે.

૪૦૧-આદર્શ સાધુ વેવનનો પશ્ચાત્તાપ

સત્તરમા સૈકામાં યુરોપમાં સંત યેવન નામનો એક સાધુ થઈ ગયો છે. પૂર્વાવસ્થામાં એ ઘણો ધનવાન હતો અને એની સેવામાં અનેક શુભાશી રહેતા હતા. દોઢ પુણ્યળે એના હૃદયમાં પેરાગ્યનો ઉદય થયો અને ઘરબાર તથા ધન-વેળવણી ત્યાગ કરીને ઘેન્ટ નગરીની પાસેના એક અરણ્યમાં જઈને નિવાસ કરવા લાગ્યો. તેણે સાધુનું જીવન ગાળવા માંડ્યું અને એક વૃક્ષની પોલાણમાં પોતાનો આશ્રમ બનાવ્યો. સમૃદ્ધિના સમયમાં કરેલાં પાપ-કર્મોનો એને ઘણો જ પશ્ચાત્તાપ થતો હોવાથી તે પોતાની પીઠ ઉપર ભારે પથ્થર મૂકીને ફરતો. આ પ્રમાણે એ પોતાનાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને હૃદયની વ્યથા ભાંધી કરતો.

એક દિવસ એણે પોતાના એક જૂના શુભાશીને ત્યાં આગળ આવતો જોયો. એ મનુષ્યને એણે ખૂબ મારીને બીજા દોષને વેચ્યો હતો.

એને ભેટાંવાર જીવનનું હૃદય પશ્ચાત્તાપથી બળવા લાગ્યું અને નવ્ર ઘંઠને એ શુભાશીના ચરણમાં ઢળી પડ્યો તથા કહેવા લાગ્યો કે “જો ભાઈ ! હું તેજ નરાધમ છું, કે જેણે તને બાંધી રાખીને બીજા શેઠને વેચ્યો હતો. ભાઈ ! મેં તારા જે જે અપરાધ કર્યા છે, તેનું સ્મરણ કર અને મારી એક પ્રાર્થના પૂરી કર. મારા હાથપગ બાંધી દોરડે દોરડે મને માર; અને પછી માફ માધું મુંડાવીને દેહપાનામાં મોકલ. મેં તને જેટલું દુઃખ દીધું છે, તેટલું જ તું મને દે; જેટલે મને આશા છે કે, ભગવાન કદાચ મારા ઉપર કરુણા કરશે અને મેં તારાપ્રત્યે તથા મનુષ્યત્વપ્રત્યે જે મહાન અપરાધો કર્યા છે, તેની ક્ષમા આપશે.”

શુભાશી તો પોતાના એક વખતના ધનાઢ્ય સ્વામીની આવી સાધુના એક-ને મદમદ થઈ ગયો. તેણે યેવનની આજ્ઞાનું પાલન કરવાની ના કરી.

સાધુએ કહ્યું કે “મારો આશય છે કે, તું મારી આટલી વિનંતિ સ્વીકાર.”

આજરે યેવનને કહેવામાં આવેલ શુભાશી તેની આજ્ઞાનું પાલન કર્યું અને દેહપાનમાં દઈ મર્યો. પછી કલ્પવૃક્ષી પશ્ચાત્તાપ કરી. પાંચ વર્ષોને બાદ નવ ઘડી મધ્ય ત્યાગ્યું એ સાધુ દાર મૃત્યુમાં જ રહ્યો.

આદર્શ સંપૂર્ણ : અચેક દેશ અને ધર્મનાં જન્મ દે છે.

૪૦૨-દેશને ખાતર બલિદાન આપનાર વીરાંગના વાલિયામા

દક્ષિણ આફ્રિકામાં સત્યાગ્રહની લડતમાં કેટલીક ભારતવાસી સ્ત્રીઓ પણ ભેડાઈ હતી. એ વીર બહેનોએ સરકારના કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરીને દ્રાન્સ-વાલ અને નાતાલમાં વગર પરવાને પ્રવેશ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. એવો પ્રયાસ કરતાં સ્ત્રીઓની એક દુકડીને સરકારે પકડીને નાતાલની રાજધાની મારિસબર્ગમાં કેદ કરી; ત્યાં તેમને જે અસહ્ય દુઃખ દેવામાં આવ્યું હતું, તેનું વર્ણન ગાંધીજી નીચે પ્રમાણે કરે છે:-“ જોરાકમાં તેઓની જરા પણ કાળજી ન રાખવામાં આવી. મજૂરીમાં તેઓને ધોળીતું કામ આપવામાં આવ્યું; બહારથી જોરાક આપવાની સખત મનાઈ લગભગ આખરસુધી રખાઈ. એક બહેનને અમુકજ જોરાક લેવાનું મત હતું, તેને તે જોરાક ઘણી સુધીગતે આપવાનો હાશ થયો; પણ તે, એવો ખરાબ કે ખાલો જાય નહિ. આવીવ ઓઈલની ખાસ જરૂર હતી, તે પ્રથમ તેા નજ મળ્યું. પછી મળ્યું; પણ તે જૂનું અને ખોડું. પોતાને ખર્ચે મંગાવવાની વિનંતિ કરવામાં આવી, તેના જવાબમાં ‘આ કંઈ હોટેલ નથી, જે મળે તે આવું પડશે’ એવો જવાબ મળ્યો. આ બહેન જ્યારે જેલમાંથી નીકળી, ત્યારે તે માત્ર હાલપિંજર રહી હતી. મહાપ્રયાસે તે બચી.”

“ ખીજ એક જીવલેણ વાવ લઈને નીકળી. તેના વાવે જેલમાંથી નીકળ્યા બાદ તેને ઘોરાજ દિવસમાં પ્રભુને ત્યાં પહોંચાડી. ” એ ચમત્કારીનું નામ વાલિયામા હતું. વાલિયામા અઠાર વર્ષની બાળા હતી. ગાંધીજી તેની પાસે ગયા, ત્યારે તે પધારીવશ હતી તે કદમાં ઉંચી હોવાથી તેનું વાકડી જેવું શરીર બિહામણું લાગતું હતું.

“ વાલિયામા ! જેલ જવાનો પથ્યાત્તાપ તો નથી ને ? ”

“ પથ્યાત્તાપ શાને હોય ? મને ફરી પકડે તો હું હમણાંજ જેલ જવા તૈયાર છું. ”

“ પણ આમાંથી શાન નીપજે તો ? ” ગાંધીજીએ પૂછ્યું.

“ જલે નીપજે. દેશને ખાતર મરવું દોને ન મરે ? ”

આ વાત પછી વાલિયામા દોઝ દિવસમાં મૃત્યુ પામી. “ તેનો દેહ ગયો, પણ આ બાળા પોતાનું નામ અમર કરી ગઈ છે. ” તેના સમગ્ર જીવિતીએ વાલિયામા હોલ બંધવાને કારણે કર્યો હતો, પણ એ ૧૮૬૫-૬૬

૪૦૪-બૌદ્ધ સાધુ મહાતિષ્યનો સાચો વૈરાગ્ય

પ્રાચીન કાળમાં સિંહલદ્વીપમાં અનુરાધપુર નામનું એક શહેર હતું. તેની આસપાસ ખુબજ વિહાર હતા. એ શહેરથી થોડે દૂર આવેલી એક ટેકરીને ચત્યપર્વત કહેતા. ત્યાં એક મહાતિષ્ય નામનો ભિક્ષુ રહેતો હતો. તે એક દિવસ ભિક્ષા માગવા અનુરાધપુર જતો હતો. તેજ માર્ગે પોતાના પતિ સાથે ટંટો કરીને પિયેર જવા માટે એક સ્ત્રી જતી હતી. તે ભિક્ષુને જોઈ તેને મોહિત કરવા માટે મોટેથી હસી.

ભિક્ષુએ એકદમ માથું ઊંચું કરીને તે સ્ત્રીની તરફ જોયું તો તેના હાંત દેખાયા અને તે ઉપરથી તે ભિક્ષુને તેના નિત્યચિંતનના વંદણ મુજબ હાડપિંજરની સ્મૃતિ આવી. તેણે તે સ્ત્રીના સૌંદર્ય તરફ જરા પણ ધ્યાન ન આપ્યું. તેને તો એવોજ ભાસ થયો કે જાણે એક હાડપિંજર તેની આગળ યધને ગયું છે. જરા પણ ચલિત થયા વગર જાણે કાંઈ બન્યુંજ ન હોય તેમ એ આગળ ગયો. તે સ્ત્રીની પાછળ તેની શોધમાં નીકળેલો તેનો પતિ આવતો હતો. તે પણ ભિક્ષુને મળ્યો અને પૂછ્યું કે ‘મહારાજ! આ માર્ગે યધને જતી અલકારો પહેરેલી એક સુંદર તરુણ સ્ત્રીને આપે જોઈ છે?’ ભિક્ષુએ હિત્તર આપ્યો કે ‘અહીંથી પુરુષ ગયો કે સ્ત્રી ગઈ તેની મને ખબર નથી, છતાં એટલું જાણું છું કે આ માર્ગે એક હાડપિંજર તો ગયું છે ખરું!’

આનું નામ તે ખરો વૈરાગ્ય! આવા અભ્યાસથીજ કામવિકાર ઉપર મનુષ્ય વિજય મેળવી શકે છે.

(શીયુત ધર્માનંદ કૌશામ્બીના ‘લુદ્ધ, ધર્મ અને સંધ’ ઉપરથી)

૪૦૫-હિંદુસ્તાનમાં મિશનરીઓનું પ્રચારકાર્ય

મિશનરીઓની એક સભા લંડનના આલ્બર્ટ હોલમાં તા. ૦૨૪ મી એપ્રિલે મળી હતી. ત્યાં ઇટાલીનાગુપ્તના બીજાથે ભાષણ કરતાં કહ્યું હતું કે, વીસ વર્ષપર હિંદ ક્રાઈસ્ટથી જોડાઈ દૂર હતું તેથી હાલ વધારે દૂર છે-અર્થાત્ ખ્રિસ્તી મિશનરીની અસર કંઈજ નથી! હવે મુસ્લિમ ફાજનો રિપોર્ટ જુઓ. તેમાં ૧૧ ભાષા મારફત ૩૦૬૫ પ્રચારકેન્દ્રોમાંથી ૩૦૮ યુરોપીયન અને

૨૮૮૬ હિંદી પ્રચારકો પ્રચાર કરે છે. તેમાં ૩૩૩૨ માસ્તરો ૫૦૭ પ્રાઇમરી સ્કૂલોમાં ૧૪૬૭૫ બાળકોના કાનમાં નિત્યશઃ ખ્રિસ્તીધર્મ ફૂટી ફૂટીને ભરે છે. ૨૨ બોડીંગોમાં ૮૫૬ છોકરાં વસે છે. ૩૫ સેટલમેન્ટોમાં ૬૦૦૦ માણસો રહે છે. ૧૭ બીજી વસ્તી વસાવી છે; જ્યાં ૩૨૪૨૦ એકર જમીનમાં ૭૨૫૦ માણસો રહે છે. ૪ જેલ એમના તાળામાં છે, જેમાં ૨૫૦ કેદી વસે છે; તથાપિ અબળા આશ્રમમાં ૧૨૭ વેશ્યાઓને સુધારવાનો પ્રયત્ન ચાલે છે. આંઠ ઇસ્પિતાલોમાં ૫૦,૦૦૦ માણસોનો ઇલાજ થાય છે. ૩ બેંકો એ છે જ્યાં પૈસા ધીરે છે. ૩૪૦ માણસો ઉદ્યોગશાળામાં યોગાય છે. માસિક તથા પાક્ષિક મળી ૧૧ નીકળે છે. આજ પ્રમાણે ક્રિશ્ચિયન મિશનરીઓના બીજા એક રિપોર્ટમાં નજર નાખીએ. તે રિપોર્ટ કહે છે કે; હિંદમાં ૧૩૭ ક્રિશ્ચિયન સોસાયટીઓ પ્રચારકાર્ય કરે છે. ૭૨૧૭ પ્રચારક છે. ૧૫૦૦ ડોક્ટર તથા નર્સો છે. ૨૮૭૭૬ પાંદરીઓ છે. ૪૮૦૪૪ માસ્તરો ક્રિશ્ચિયન સ્કૂલોમાં ભણાવે છે. ૫૦ કોલેજ અને ૬૧૦ હાઇસ્કૂલો છે. ૧૭૦ તો ઉદ્યોગશાળાઓ છે. ૬૧ સ્કૂલો મિશનરી બનાવવાની છે. ૧૪૩ અનાથાશ્રમો છે. ૪૦૮ ઇસ્પિતાલો અને દવાખાનાં છે. ૯૯ સમાચારપત્રો (માત્ર હિંદમાંજ) નીકળે છે. ૪૩ છાપખાનાં છે. આ ઉપરાંત બીજાં ખાતાં છે તે જૂદાં. આ બધું ચલાવવા યૂરોપ-અમેરિકાના ક્રિશ્ચિયનો ફંડ કરી આપે છે. તે ઉપરાંત હિંદી ક્રિશ્ચિયનો ૧૮ લાખ થડ હજાર રૂપિયા આપે છે. સરકાર આપે છે તે જૂદાજ. આમ હિંદુબંધિ-પર આક્રમણ ચાલે છે. સનાતનધર્મના રક્ષક હોવાના દાવેદારોને આની બળર પછુ નથી; તેઓ આનો કદી પ્રતીકાર કરવા તૈયાર નથી. આર્થ સમાજ બધે પહોંચી વળી શકતી નથી; ત્યારે બીજી તરફ આટઆટલી સામગ્રી છતાં પણ નાગપુરના બીશપને જરાએ સંતોષ નથી થતો! x

('શુભરાત્રી કેસરી' ના તા. ૭-૫-૧૯૨૫ ના અંકમાંથી)

આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળા ભાગ ૨ નો સમાપ્ત

x પોતાને મહાન દેશભક્તમાં ખપાવનારોઓ ! ખ્રિસ્તીઓના આવા પ્રયાસો જોઈને પણ આવે છે કે કાંઈ ઉડી અક્કલ કે સાચી દેશભક્તિ !

લીન ગુહેગાર લિશ્નુ-અખાંડાનંદ

ગ્રંથ-સ્વીકાર

નવિનાં પુસ્તકો બેટતરીકે મોકલનાર પ્રકાશક સંસ્થાઓને તેમજ સજ્જનો-
નાં પત્રોવાદ આપીએ છીએ.

૧—ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી—અમદાવાદ, તરફથી ગ્લેજ કાગળ
ઉપર છપાયેલાં પુસ્તકો:—

મરાઠી વિદ્યાસંત (વિત્તરાધ) —અનુવાદક જીવનલાલ અમરસી મહેતા,
અમદાવાદ. ૬૬ પૃષ્ઠ, ૩૧૬, પૃષ્ઠ પાકું, મૂલ્ય ૧).

કવિતાં અપ્ને સાહિત્ય વૈજ્યુમ-૧ છું —દર્તા સર રમણલાલ મંદીપતરામ
નીચક. ૬૬ પૃષ્ઠ, ૩૭૨, પૃષ્ઠ પાકું, મૂલ્ય ૧).

ગ્રીક સાહિત્યનાં કરુણ રસમંથાન નાટકોની કથાઓ —અનુવાદક સી.
લવનિકા મહેતા. ૬૬ પૃષ્ઠ; ૨૭૬, પૃષ્ઠ સાદું, મૂલ્ય ૦.૧૦.

આશ્વિન્ટો (ભાગ ૧ લો) —અનુવાદક સી. વિમળાગૌરી સેનલવાડ. ૬૬
પૃષ્ઠ, ૨૬૦, પૃષ્ઠ સાદું, મૂલ્ય ૦.૧૦.

આશ્વિન્ટો (ભાગ ૨ જો) —અનુવાદક ઉપર પ્રમાણે. ૬૬ પૃષ્ઠ, ૨૪૪,
પૃષ્ઠ સાદું, મૂલ્ય ૦.૧૦.

મિંહાસનબ્રિસી (ભાગ ૧ લો) —દર્તા કેશવપ્રસાદ દેસાઈ. ૬૬ પૃષ્ઠ,
૨૪૨, પૃષ્ઠ સાદું કાપટી, મૂલ્ય ૦.૧૦.

સોન્દર્યતત્ત્વ —ભાષાંતરદર્તા મદાસકર દદજી દવે. ૬૬ પૃષ્ઠ, ૨૫૬,
૨૫૬, પૃષ્ઠ સાદું, મૂલ્ય ૦.૧૦.

ભાગકથાજી —સેખક ડૉ. હરિપ્રસાદ વજરાય દેસાઈ. ૬૬ પૃષ્ઠ, ૨૫૬,
૨૫૬, પૃષ્ઠ સાદું, મૂલ્ય ૦) ૦.૧૦.

ગુજરાતી ફારસી —અરબી શાખોનો કોશ —(ખંડ ૧ લો) —સેખક અમીર-
મિયાં હમદમિયા ફારુકી. ૬૬ ૧૧૧×૧૦, ૫૫ ૧૪૮, પૃષ્ઠ સાદું, મૂલ્ય ૧).

ગુજરાતી ફારસી —અરબી શાખોનો કોશ —(ખંડ ૨ જો) —સેખક ઉપર
પ્રમાણે. ૬૬ ૧૧૧×૧૦, ૫૫ ૧૪૮, પૃષ્ઠ સાદું, મૂલ્ય ૧).

મહિલામિત્ર (વાર્ષિક) —સંપાદક સી. વિદ્યાગૌરી ગજબાજી નીચક,
બી. એ. ૬૬ ૫૧૧×૧૦, ૫૫ ૧૮૦, પૃષ્ઠ સાદું, મૂલ્ય ૦.૧૦.

પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય —સંપાદક અપ્ને નંદી. ૬૬ ૧૧૧×૧૦, ૫૫ ૧૮૦, પૃષ્ઠ સાદું, મૂલ્ય ૧).

કવિતા અપ્ને સાહિત્ય (વૈજ્યુમ ૨ જો) —સંપાદક અપ્ને નંદી. ૬૬ ૧૧૧×૧૦, ૫૫ ૧૮૦, પૃષ્ઠ સાદું, મૂલ્ય ૧).

ગુજરાત તથા કાઠિયાવાડ દેશની વાર્તા—(ભાગ ૧લો)—લેખક એક પારસી બંધુ. કદ ૫૫૭, પૃષ્ઠ ૧૯૦, પૂઠું સાદું, મૂલ્ય ૦ા.

ક્ષયરોગ—ભાષાંતરકર્તા ડૉ. શંભુપ્રસાદ દશરથલાલ મહેતા, અમદાવાદ. કદ ૫૫૭, પૃષ્ઠ ૮૪, પૂઠું સાદું, મૂલ્ય ૦)ના.

પૌરાણિક કથાકોષ—કર્તા ડાહ્યાભાઈ પી. દેરાસરી, અમદાવાદ. કદ ૬૩૩x૯૩, પૃષ્ઠ ૧૬૪, પૂઠું સાદું, મૂલ્ય ૧).

સિંહાસનખત્રીસી (ભાગ-૨જો)—કર્તા કેશવપ્રસાદ દેસાઈ. કદ ૫૫૭, પૃષ્ઠ ૨૨૪, પૂઠું સાદું કાપડી, મૂલ્ય ૦ા.

સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યવાદ—અનુવાદક સૌં સરોજીની મહેતા. કદ ૫૫૭, પૃષ્ઠ ૩૩૬, પૂઠું સાદું, મૂલ્ય ૦ા.

વિજ્ઞાનવિચાર—કર્તા ચોપટલાલ ગોવિંદલાલ શાહ. કદ ૫૫૭, પૃષ્ઠ ૪૦૪, પૂઠું સાદું, મૂલ્ય ૧).

અશોકચરિત—અનુવાદક ભરતરામ ભાનુસુખરામ મહેતા, મુ. વડોદરા. કદ ૪૩૩x૭૭, પૃષ્ઠ ૩૪૮, પૂઠું સાદું, મૂલ્ય ૦ા.

૨—સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય શ્રેણી મુ. રાણપુર (કાઠિયાવાડ) તરફથી શ્રીયુત અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠે પ્રસિદ્ધ કરેલાં પુસ્તકો:—

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર (ભાગ ચોથો)—સંપાદક શ્રીયુત ઝવેરચંદ મેઘાણી. કદ ૫૫૮, પૃષ્ઠ ૪૨૦, કાગળ એન્ડીક, પૂઠું સાદું, મૂલ્ય ૧ા.

સત્યવીર શ્રદ્ધાનંદ—સંપાદક ઉપર પ્રમાણે. કદ ૫૫૮, પૃષ્ઠ ૧૨૮, કાગળ એન્ડીક, પૂઠું સાદું, મૂલ્ય ૦ા.

શાહજહાં—અનુવાદક ઉપર પ્રમાણે. કદ ૫૫૭, પૃષ્ઠ ૧૯૨, કાગળ એન્ડીક, પૂઠું પાકું, મૂલ્ય ૦ા.

કંકાવટી—સંપાદક ઉપર પ્રમાણે. કદ ૫૫૭, પૃષ્ઠ ૧૧૬, કાગળ એન્ડીક, પૂઠું સાદું, મૂલ્ય ૦ા.

રઢિયાળી રાત (ભાગ ત્રીજો)—સંપાદક ઉપર પ્રમાણે. કદ ૫૫૮, પૃષ્ઠ ૧૬૮, કાગળ એન્ડીક, પૂઠું સાદું, મૂલ્ય ૦ા.

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર—(ભાગ ૫ મો)—સંપાદક ઉપર પ્રમાણે. કદ ૫૫૮, પૃષ્ઠ ૨૩૨, કાગળ એન્ડીક, પૂઠું સાદું, મૂલ્ય ૧ા.

હંમેરીનો તારણહાર—સંપાદક ઉપર પ્રમાણે, કદ ૫૫૮, પૃષ્ઠ ૯૮, કાગળ એન્ડીક, પૂઠું સાદું, મૂલ્ય ૦ા.

સોરઠી બહારવટીઆ—સંપાદક ઉપર પ્રમાણે. કદ ૫૫૮, પૃષ્ઠ ૧૪૪, કાગળ એન્ડીક, પૂઠું સાદું, મૂલ્ય ૦ા.

ઘવપતિ શિવાજી મહારાજ—લેખક કલ્લભાઈ કોડારી. કદ ૭૩૩x૯૩, પૃષ્ઠ ૮૮, કાગળ એન્ડીક, પૂઠું સાદું, મૂલ્ય ૦ા.

ના. જામસાહેબને ચરણે—સંપાદક અમૃતલાલ શેઠ. ૩૬ પાના, ૫૪ પૃષ્ઠ, આટપેપર, ૫૬ સાકું, મૂલ્ય લખ્યું નથી.

૩—અરવિંદ તત્ત્વપ્રચાર કાર્યાલય—ભરૂચ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકોઃ—
પૂજ્યોગ (ખંડ ૪ થી)—(આત્મસિદ્ધિ)—અનુવાદક જાલજાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી. બી. એ. ૬૬ ૬૫૬૧, ૫૪ ૩૬૨, કાગળ એ-ટીક, ૫૬ પાકું, મૂલ્ય ૪).
યોગિક સાધન—અનુવાદક ઉપર પ્રભાણે. ૫૪ ૭૬, મૂલ્ય ૦૧.
સત્યાવલી—સંપાદક ઉપર પ્રભાણે. ૫૪ ૫૮, મૂલ્ય ૦૧.

૪—ચરોતર એન્જ્યુકેરાન સોસાયટી—આણંદ તરફથી મળેલાં એન્જ કાગળ, સાદાં પૂરાં અને પાછા ના કદનાં પુસ્તકોઃ—

તારામંડળ—પ્રકાશક પુસ્તકાલય સં સં મંડળ લિમિટેડ, વડોદરા. ૫૪ ૧૦૮, મૂલ્ય ૦૧.
કુમાર વીરસેન—પ્રકાશક ઉપર પ્રભાણે. ૫૪ ૫૨, મૂલ્ય ૦૧.
ગીતસંમલ—સંપાદક સીતારામ નયુભાઈ, પ્રકાશક ચરોતર એન્જ્યુકેરાન સોસાયટી—આણંદ. ૫૪ ૬૬, મૂલ્ય લખ્યું નથી.

૫—શાહ ફલચંદ ઝવેરચંદ રચેલાં અને તેમના પુત્રે નહિયાદથી પ્રસિદ્ધ કરેલાં પુસ્તકોઃ—

કૃષ્ણચંદ્રોદય ચિત્રકથા—૫૪ ૪૪, મૂલ્ય ૦૧ શ્રી શુકદેવજી—૫૪ ૪૮, મૂલ્ય ૦) શ્રી વિન્ધમેહિની—૫૪ ૪૦, મૂલ્ય ૦) શ્રી વામનજી—૫૪ ૪૮, મૂલ્ય ૦) અન્નમિલ—૫૪ ૪૦, મૂલ્ય ૦) શ્રીકૃષ્ણલીલા—૫૪ ૪૦, મૂલ્ય ૦)

૬—યૈષ જોહાલાલ દેવશંકર દવે—ભાગ્યોદય આર્ટિસ્ટ-અમદાવાદ એમના તરફથી રચાઈ પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકોઃ—

શ્રી સાર્થ યોગરત્નાકર—૬૬ ૫૪૮૧, ૫૪ ૧૬૨, ૫૬ સાકું, મૂલ્ય ૨).
શ્રીહિતશિક્ષક—૬૬ ૫૪૭, ૫૪ ૫૪૪, કાગળ એન્જ, ૫૬ પાકું, મૂલ્ય ૪).
શ્રદ્ધિછીરત્નમાળા—૬૬ ૫૪૭, ૫૪ ૪૮૦, કાગળ એન્જ, ૫૬ પાકું, મૂલ્ય ૨૧.

૭—પાગલ મંડળ યુ. જેટા તરફથી ભદ્ર દેવશંકર બાળાશંકરે પ્રસિદ્ધ કરેલાં પુસ્તકોઃ—

પાગલ પસંદગી—૬૬ ૫૪૮૧, ૫૪ ૨૦૪, કાગળ એન્જ, ૫૬ પાકું, મૂલ્ય ૧).
પ્રભુવસાર અને ભજનો—૬૬ ૫૪૮૧, ૫૪ ૨૪૮, ૫૬ પાકું, મૂલ્ય લખ્યું નથી.
ભક્તિ (દીર્ઘભક્તિ)—આખ્યાના સ્વામી પરમાનંદજી. ૫૪ ૫૨, મૂલ્ય લખ્યું નથી.

સ્વર્ગની કુંચી ૩૭૮...	॥	૧૮	૦૮
સ્વર્ગનો ખજાનો ૩૨૪...	॥	૧૮	૦૮
સ્વર્ગનો પ્રકાશ ૩૩૬...	॥	૧૮	૦૮

ભગવદ્ગીતા-ગુજરાતી ટીકાસહિત નવી આવૃત્તિ છપાય છે.

ભગવદ્ગીતા મરાઠી કે હિંદી ટીકાસહિત... ૦૧ ૦) =

ભગવદ્ગીતા-મૂલભાષા-મધ્યમ તથા મોટા અક્ષરમાં ૦૧ અને ૦૧

પંચરત્નગીતા-મૂલભાષા-નાના, મધ્યમ તથા મોટા અક્ષરમાં ૦૧, ૦૮, ૦૧૧

ઉત્સાહ અને ચેતનાપ્રેરક પુસ્તકો

શુભસંગ્રહ-ભાગ-૧ લો ૧૯૨...	૫૪૬૧૧૧	૦૧	૦) =
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૨ નો ૭૦૦...	૬૧૧૧×૧૦૨૧	૦૧	૦૮
આગળ ધસો ૪૬૮...	૫૪૬ ૧૧૧	૦૧	૦૮
આદર્શ દૃષ્ટાંતભાષા-ભાગ ૧ લો ૩૩૬...	૫૧૧×૮ ૧)	૦૧	
” ” ભાગ ૨ નો ૩૯૨...	” ૧૧	૦૧	
અદ્વિભનિષ્ઠાભાષા-ધર્મતત્ત્વ સાથે ૫૬૦...	૫૧૧×૮ ૧૧૧	૦૧	૦૮
સ્વામ્યના સુદાઓ (સાદુ પૂઠું) ૭૨૦...	૫૪૬૧૧૧	૧૧	૦૧
સુખ, સામર્થ્ય અને સમૃદ્ધિ ૫૫૨...	” ૧૧	૦)	૦૮
પ્રભુમય જીવન (સાદુ પૂઠું) ૨૧૬...	૫૪૬૧૧૧	૦૧	૦) =

ઇતિહાસ અને વૈદિકસંબંધી ઉપયોગી પુસ્તકો

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ-બે મોટા ગ્રંથોમાં	૧૫૩૦...	૬૧૧૧×૧૦ ૧૦)	૧૧	
આર્યભિષદ્ અથવા હિંદનો વૈદ્યરાજ	... ૭૦૦...	૬૧૧૧×૧૦ ૪)	૦૧	
આરોગ્યવિષે સામાન્ય જ્ઞાન-ગાંધીજીકૃત	... ૧૪૦...	૫૪૬૧૧૧	૦૮	૦) =

બોધદાયક ઉત્તમ જીવનચરિત્રો

દાનવીર કાર્નેગી ૪૦૦...	૫૧૧×૮	૧૧	૦૮
શ્રીભક્તચરિત્ર ૪૦૮...	૫૪૬	૧૧	૦૧
કાઉન્ટ ડોલ્સ્ટોયનું જીવનચરિત્ર ૬૨૦...	૫૧૧×૮	૨૧	૦૮
મહાન નેપોલિયન બોનાપાર્ટ ૮૪૦...	૫૧૧×૮	૩)	૦૧
સ્વામી રામતીર્થની જીવનકથા ૬૪૦...	”	૨)	૦૮
સ્વામી વિવેકાનંદનું સંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર ૭૪૦...	૫૪૬૧૧૧	૨૧	૦૮
મહાન સમ્રાટ અકબર ૩૫૨...	૫૧૧×૮	૧૧	૦૮
શ્રી શિવાજી જયપતિ ૫૨૮...	૫૧૧×૮	૨૧	૦૮
વીર દુર્ગાદાસ ૨૪૦...	૫૪૬	૦૧	૦) =

ગાદનાં ઓરનો-મંથ ૧ લો	૨૧૦૦ ... પાના૪૮૧ ૧)	} ૧૧-
" " મંથ ૨ નો	૭૮૬ દરેક જાનના ૩. ૨૧	
" " મંથ ૩ નો		

શ્રીઓ તથા પુરુષોમાટે બોધપ્રદ વાર્તાઓ

દુઃખીવાર્તાઓ-ભાગ ૧ થી ૪ ભેગા...	૧૦૦ ... ૫૪૬ ૨)	૦૮)
દુઃખીવાર્તાઓ-ભાગ ૫ થી-૨૮ સાંભારિક વાનો ૩૦૪ ...	૫૪૬૧૧૧૧૧૧	૦૯)
દુઃખીવાર્તાઓ-ભાગ ૧ થી-બોધપ્રદ ૨૭ વાનો ૩૬૦ ...	"	૧) ૦૯)
દુઃખીવાર્તાઓ-ભાગ ૭ થી-જનોક વાનો ...	૩૫૦ ...	" ૧૧ ૦૯)
કથાળુ માતા અને સદ્ગુણી પુત્રી ...	૧૧૦ ...	" ૦૧ ૦૯)

બાળકોમાટે ખાસ ઉપયોગી પુસ્તકો

સદ્ગુણી બાળકો-૧૬ જનાવેનો સંમદ	૧૨૮ ... ૫૪૭૧	૦૧ ૦૯)
બાળસાધુબોધ-વાર્તાઓરૂપે ધાર્મિક કથાઓ	૧૧૨ ... ૫૪૬૧૧૧	૦૧ ૦૯)
બાળકોની વાનો-રમિક વાર્તાઓરૂપે ૨૧ પાક ૬૬ ...	"	૦૧ ૦૯)
દુઃખમાં વિદ્યાવ્યાસ-સંયોદ સાચા દૃષ્ટાંતો	૮૦ ... ૫૧૪૮	૦૧ ૦૯)
મુખ્યોધક નીતિકથા ૧૮૪ ... ૫૧૪૭	૦૧ ૦૯)

પુસ્તકો મંગાવનારને યાસ સૂચના

૧-પોસ્ટલ દિપરાંત ૨૨૨૨૨ તથા વી. પી. ખર્ચ પછી રૂ. ૧૦ સુધીનું રૂ. ૦૧ જુદું લાગે છે. ૨-મંગાવેલામાંનાં જે પુસ્તકો ન આવે તે ખાસ સમજવાં. ૩-પૂર્વ મુદ્દા મુદ્દાઓમાં મોકલીને દરેક રૂ. નાં પુસ્તકો રેલરસ્તે મંગાવવાથી વધારાના પેટ્રોલ ખાદ્ય રૂ. ૦૧ ચડશે તેપણ કુલ ખર્ચ બહુ ઓછો આવશે. ૪-મદાભારત સાથે રૂ. ૧૦૦) નાં, અથવા મદાભારત સિવાયનાં રૂ. ૨૫) નાં પુસ્તકો મેનારને અમદાવાદમાં ૧૨૧૧ ટકા કમીશન મળશે અને મદાભારત સાથે ૩૦૦) નાં અથવા તે સિવાયનાં ૧૦૦) નાં સેવાથી ૧૫ ટકા મળશે.

સરતું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ અને મુંબઈ

દરેક ઘરમાં તીનેરી

આપણા ચોરો હુશિયાર થવા લાગ્યા છે અને તીનેરીઓ ફાડવા માંડી છે, એ સૌ દેાષ જાણે છે. એવા ચોરોની ચાલાકીથી બચવાને ગોદરેજે નવી જાતની પોતાની પેટન્ટ કરેલી શોધની ચોરનાં હથિયાર તેમજ આગ સામે ટકે એવી તીનેરીઓ બનાવવા માંડી છે. એ તીનેરી માપમાં ૧૪ ઇંચ લંબી, ૧૮ ઇંચ પહોળી અને ૧૫ ઇંચ ઉંડી છે. ચોર તેમજ આગસામે ટકે એવી હોવા છતાં કિંમત ફક્ત રૂ. ૯૦ છે. દરેક ઘરમાં વપરાય એવા હેતુથી મોટી સંખ્યામાં બનાવવામાં આવે છે અને તે કારણે નાની કિંમતે વેચી શકાય છે. એ તીનેરી કપાટની અંદર રાખી શકાય એવી છે. એ તીનેરીઓ તેમજ હાલમાં બનાવવા માંડેલી પેટન્ટ કરેલી શોધની મોટી સાડા છ ફુટ ઉંચી બે દરવાજાની શોભાયમાન લોખંડની કપાટ જોનાર કોઈકજ એવા હોય છે કે જે ખરીદવાનું મન કરે નહિ.

ગોદરેજનું કારખાનું { કારખાનું-ગેસ કંપની પાસે-પરેલ-મુંબઈ
દુકાન-વિક્રલ વાડીના નાકે-કાલબાદેવી

ગોદરેજનો કપડાં ધોવાનો સાથુ

બહુ લાંબા અનુભવ પછી ગોદરેજે આ સાથુ બનાવવા માંડ્યો છે. કિંમતમાં સસ્તો હોવા સાથે સારા વિલાયતી સાથુના જેવો છે કે નહિ તેની સમજ વાપરવાથી પડશે. દરેક જાણીતા દુકાનદારોને ત્યાં મળશે.

ગોદરેજનું ઘર રંગવાનું બેલતેલ

આમાં ધાસલેટ યા બીજું કશું પણ ભેળવવામાં આવતું નથી. એ તેલ દરેક બાબતમાં ઉંચામાં ઉંચા વિલાયતી તેલની બરાબર ઉતરે છે, છતાં કિંમતમાં વિલાયતીથી ૨૦ ટકા કમી હોય છે. મોટા કંટ્રાક્ટરો અને ધજતેરો બહુ ખરીદે છે.

ગોદરેજ આઈલિ એન્ડ સોપ કું. સુરતી મહોલ્લા-ડંકનરોડ, મુંબઈ.

